

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Disertační práce

**Fenomén náboženské pouti v počátcích české
reformace
Svazek I.**

**The phenomenon of pilgrimage at the dawn of
the Czech reformation
Volume I**

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Husitská teologie

Školitel:

prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek, Dr.h.c.

Autor:

Mgr. Aleš Mrázek

Praha 2014

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému školiteli prof. ThDr. Janu Blahoslavu Láškovi, Dr.h.c. za cenné rady, připomínky a trpělivost. Poděkování patří i všem, kteří mi byli při psaní práce nápomocní.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci s názvem Fenomén náboženské pouti v počátcích české reformace napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů a literatury.

V Praze dne

Mgr. Aleš Mrázek

OBSAH

ÚVOD	13
1. POČÁTKY KŘESŤANSKÝCH POUTÍ	17
1.1 Náboženská pout' v Bibli	17
1.1.1 Starý zákon.....	17
1.1.2 Nový zákon.....	20
1.2 Pojmy peregrinatio a peregrinus	21
1.3 První poutníci do Svaté země	22
1.4 Nejstarší kritika křesťanských poutí	24
1.5 Počátky poutí do Říma	26
1.6 Santiago de Compostela, poutě „na druhý konec světa“	28
1.7 Další poutní místa středověké Evropy	31
1.8 Křížové výpravy a poutníci bojující za víru	32
2. NÁBOŽENSKÉ POUTĚ NA KŘESŤANSKÉM ZÁPADĚ V OBDOBÍ STŘEDOVĚKU	36
2.1 Devocionální poutě a poutě jako imitatio Christi	37
2.2 Prosebné a děkovné poutě	38
2.3 Penitenciální poutě	39
2.4 Poutě v zastoupení	40
2.5 Politické a národní poutě	41
2.6 Středověcí poutníci	42
2.7 Poutní odznaky	46

2.8	Středověká kritika poutí.....	51
3.	NÁBOŽENSKÁ POUŤ V PŘEMYSLOVSKÝCH ČECHÁCH	53
3.1	Počátky českého křesťanství a náboženská pouť	53
3.2	Náboženská pouť v raně přemyslovském státě.....	55
3.2.1	Cesty sv. Vojtěcha	56
3.2.2	Další zmínky o poutích do konce 11. století.....	57
3.3	Čeští poutníci ve 12. století.....	59
3.3.1	Poutě biskupa Jindřicha Zdíka	61
3.3.2	České země a křížové výpravy	63
3.3.3	Neuskutečněné poutě bl. Hroznaty	66
3.3.4	Řím jako poutní a administrativní centrum Západu	68
3.3.5	Poutě na další místa	69
3.3.6	Počátky domácích poutí.....	70
3.3.6.1	<i>Sv. Ludmila</i>	70
3.3.6.2	<i>Sv. Václav</i>	73
3.3.6.3	<i>Sv. Vojtěch</i>	77
3.3.6.4	<i>Sv. Gothard</i>	80
3.4	Shrnutí	81
4.	NÁBOŽENSKÁ POUŤ V DOBÁCH VRCHOLU A PÁDU PŘEMYSLOVSKÉHO STÁTU	82
4.1	Nové ideové zdroje poutnictví.....	82
4.1.1	Spiritualita církevních řádů a náboženská pouť.....	83
4.1.1.1	<i>Tradiční a rytířské řády</i>	83
4.1.1.2	<i>Žebravé řády</i>	84
4.2	Pronikání herezí do českých zemí	87
4.2.1	Náboženská pouť ve spiritualitě valdenských	87
4.2.2	Kající poutě flagelantů	96
4.2.3	Potulní kněží	98
4.3	Duchovní proudy 13. století	99

4.3.1	Eucharistická úcta	100
4.3.2	Kult ostatků a odpustky	102
4.4	Zahraníční poutě.....	103
4.4.1	Římský jubilejní rok 1300	106
4.4.2	Další poutě	111
4.4.2.1	<i>Santiago de Compostela a kult sv. Jakuba</i>	112
4.4.2.2	<i>Kult sv. Stanislava a poutě do Krakova</i>	114
4.5	Nejstarší nálezy poutních odznaků na našem území.....	115
4.5.1	Odznak se sv. Stanislavem.....	115
4.5.2	Odznak se sv. Mikulášem	116
4.5.3	Odznak sv. Tří králů.....	117
4.5.4	Menasova ampule	117
4.5.5	Svatojakubské mušle.....	118
4.6	Kult zemských patronů ve 13. a na začátku 14. stoletích.....	119
4.6.1	Sv. Václav	119
4.6.2	Sv. Ludmila	120
4.6.3	Sv. Vojtěch	121
4.6.4	Kanonizace a úcta sv. Prokopa	122
4.6.5	Sv. Vintř	129
4.6.6	Blahoslavený Ivan.....	132
4.7	Václav II. a vytváření předpokladů dalšího vývoje.....	135
4.7.1	Porýnská pouť Elišky Rejčky	138
4.8	Eliška Přemyslovna a soumrak Přemyslovské dynastie.....	139
4.8.1	První pokus o kanonizaci Anežky Přemyslovny.....	142
4.9	Shrnutí	146
5.	OBDOBÍ VLÁDY JANA LUCEMBURSKÉHO	147
5.1	Jan Lucemburský českým králem.....	147
5.2	Vztah Jana Lucemburského k ideálům středověkého poutnictví	148

5.3	Výpravy Jana Lucemburského na Litvu	150
5.3.1	První výprava (1329)	150
5.3.2	Druhá výprava (1336-1337).....	151
5.3.3	Třetí výprava (1345).....	151
5.4	Politické a duchovní směřování Jana Lucemburského	152
6.	ŽIVOT A VLÁDA KARLA LUCEMBURSKÉHO.....	154
6.1	Dětství a pobyt u francouzského královského dvora.....	154
6.1.1	Posvátná francouzská monarchie.....	155
6.1.2	Vliv francouzského prostředí na osobnost Karla Lucemburského	160
6.2	Karel Lucemburský v Itálii.....	162
6.3	Návrat Karla Lucemburského do Čech.....	167
6.4	Lucemburská politika.....	170
6.5	Karlovy úvahy o křížové výpravě.....	171
6.6	Závěť Jana Lucemburského a Karlovo nástupnictví.....	173
6.7	Karel Lucemburský a biskup Jan IV. z Dražic	174
6.8	Cesta Karla Lucemburského na římský trůn	180
6.8.1	Politika papeže Klimenta VI.....	180
6.8.2	Povýšení pražského biskupství a založení katedrály	180
6.8.3	Karlova kandidatura.....	181
6.8.4	Karlova volba římským králem a smrt krále Jana	182
6.8.5	Karlova korunovace v Bonnu a cesta do Čech	184
6.9	Balduin Lucemburský	186
6.10	Karlova korunovace českým králem.....	188
6.10.1	Svatováclavská koruna	189
6.10.2	Karlův korunovační řád.....	192
6.11	Karlovo prosazení v Říši	198

6.12	Založení Nového Města pražského	199
6.13	Druhá Karlova korunovace v Cáchách	205
6.13.1	Vystavování ostatků v Cáchách	207
6.13.2	Cáchy a české země	210
6.13.3	Podoba cášských poutních slavností	212
6.13.4	Vystavování ostatků roku 1349	214
6.13.5	Průběh Karlovy korunovace	216
6.13.6	Další návštěvy Karla IV. v Cáchách	218
6.14	Říšské svátostiny	226
6.14.1	Úmluvy o předání říšského pokladu Karlovi Lucemburskému	226
6.14.2	Součásti pokladu a jeho význam	227
6.14.3	Kult říšských svátostin	229
6.14.4	Zvyk vystavování říšských svátostin	231
6.15	Vystavování říšských svátostin v Praze	233
6.15.1	Přivezení pokladu do Prahy	233
6.15.2	Papežská privilegia a zavedení svátku Kopí a hřebů Páně	235
6.15.3	Posvátný hrad Karlštejn	241
6.15.3.1	<i>Uložení říšského pokladu na Karlštejně</i>	<i>241</i>
6.15.3.2	<i>Ostatkový poklad českých králů na Karlštejně</i>	<i>244</i>
6.15.3.3	<i>Ostatkový kříž Českého království</i>	<i>247</i>
6.15.3.4	<i>Další karlštejnské relikviáře</i>	<i>248</i>
6.15.4	Podoba a průběh vystavování ostatků ve svátek Kopí a hřebů Páně	252
6.15.4.1	<i>Poutní odznak svátku Kopí a hřebů Páně</i>	<i>265</i>
6.15.5	Výroční vystavování ostatků v pražské katedrále	265
6.16	Vystavování říšských svátostin v Norimberku	272
6.17	Ostensio reliquiarum v Českém Krumlově	275
6.18	První římská jízda Karla Lucemburského	282
6.18.1	Odklady římské jízdy	282
6.18.2	Výzvy, přípravy, vyčkávání	283
6.18.3	Za císařskou korunou i ostatky svatých	285

6.18.4	Karel Lucemburský poutníkem po římských bazilikách.....	292
6.18.5	Císařská korunovace Karla Lucemburského	298
6.18.6	Návrat Karla IV. do Čech	303
6.18.6.1	<i>Zastávka v Norimberku a pražský adventus augusti</i>	305
6.19	Druhá římská jízda Karla IV.	306
6.20	Cesta do Francie (1377-1378), poslední velká pout' Karla IV.	312
6.20.1	Po stopách Karla Velikého	314
6.20.2	Návštěva Saint-Denis	318
6.20.3	Karel IV. hostem francouzského krále.....	320
6.20.4	Pout' Karla IV. do Saint-Maur-des-Fossés.....	323
6.20.5	Dary francouzského krále.....	325
6.21	Pohřební pout' Karla IV.	327
6.22	Úcta ke svatým patronům v době vlády Karla Lucemburského	331
6.22.1	Sv. Václav a sv. Karel Veliký	331
6.22.1.1	<i>Šíření kultu sv. Václava</i>	335
6.22.1.2	<i>Sv. Václav a sv. Karel Veliký, spojování českých a říšských tradic</i>	337
6.22.1.3	<i>Augustiniánská kanonie v Ingelheimu</i>	338
6.22.1.4	<i>Zmínky o poutích ke sv. Václavu</i>	339
6.22.2	Přemyslovské světice sv. Ludmila a abatyše Anežka.....	345
6.22.3	Sv. Vojtěch.....	347
6.22.4	Sv. Prokop	350
6.22.5	Karlova korunovace v Arles a prosazování kultu sv. Zikmunda.....	356
6.22.5.1	<i>Získání ostatků sv. Zikmunda</i>	358
6.22.5.2	<i>Šíření kultu sv. Zikmunda v českých zemích</i>	362
6.23	Božitélová zbožnost a úcta k Panně Marii	366
6.24	Poutě za hranice Českého království	370
6.24.1	Řím a jubilejní rok 1350.....	370
6.24.2	Další poutě do Říma	380
6.24.3	Český hospic v Římě.....	382
6.24.4	Zájem českých poutníků o další místa	383

6.24.4.1	<i>Pouť Petra Žitavského do Francie</i>	388
6.24.5	Poutě do Svaté země.....	390
6.25	Osobnost Arnošta z Pardubic a organizace náboženského života	394
6.25.1	Duchovní formování Arnošta z Pardubic	394
6.25.2	Arnošt z Pardubic pražským arcibiskupem	396
6.25.3	Arcibiskup v panovnických službách.....	398
6.25.4	Organizační činnost Arnošta z Pardubic	404
6.25.4.1	<i>Statuta pražské arcidiecéze</i>	404
6.25.4.2	<i>Quaestiunculae Štěpána z Roudnice</i>	406
6.25.5	Arnošt z Pardubic a jubilejní rok 1350.....	412
6.25.6	Pronásledování heretiků	412
6.25.6.1	<i>Arcibiskupův zákrok proti flagelantům</i>	413
6.25.6.2	<i>Pokračující pronásledování valdenských</i>	417
6.25.7	Osobní zbožnost Arnošta z pardubic	421
6.25.8	Úcta k Arnoštu z Pardubic jako lokálnímu světcí	426
6.26	Náboženská pouť a soudobé reformní myšlenky	428
6.26.1	Konrád Waldhauser	429
6.26.2	Milič z Kroměříže	435
6.26.2.1	<i>Milič císařským úředníkem a sakristou v metropolitním chrámu</i>	435
6.26.2.2	<i>Miličovo kazatelství a cesta do Říma</i>	437
6.26.2.3	<i>Miličův Jeruzalém a žaloby proti Miličovi</i>	440
6.26.2.4	<i>Duchovní svět Miliče z Kroměříže</i>	442
6.26.3	Devotio moderna	446
6.27	Srhnutí	449
7.	OBDOBÍ VLÁDY VÁCLAVA IV.	452
7.1	Odkaz Karla IV. a duchovní svět Václavova dvora	453
7.2	Václavova cest do Francie roku 1398	457
7.3	Úvahy o římské jízdě	459
7.4	Počátky poutí do Wilsnacku	463

7.4.1	Braniborsko a Čechy.....	465
7.4.2	Poutě do Wilsnacku v Lucemburské rodině	466
7.5	Pražská vystavování ostatků v době Václava IV.....	471
7.5.1	Bratrstvo obruče a kladiva a založení kaple Božího těla	474
7.6	Václav IV. a arcibiskup Jan z Jenštejna	477
7.6.1	Církevní kariéra Jana z Jenštejna.....	478
7.6.2	Janův duchovní obrat.....	479
7.6.3	Janova eucharistická zbožnost.....	483
7.6.4	Janova mariánská úcta a prosazení svátku Navštívení Panny Marie.....	484
7.6.5	Římský jubilejní rok 1390 a Janova pouť do Říma	485
7.6.6	Politická stanoviska Jana z Jenštejna a jeho spory s Václavem IV.....	490
7.6.7	Vyvrcholení sporů a smrt Jana z Pomuku.....	492
7.6.8	Pražské milostivé léto 1393	494
	7.6.8.1 <i>Kritika pražského milostivého léta.....</i>	501
7.6.9	Cesty Jana z Jenštejna do Říma	503
7.7	Pronásledování valdenských v době vlády Václava IV.....	504
7.8	Obraz poutnictví v době vlády Václava IV.....	508
7.8.1	Úcta k zemským patronům	510
7.8.2	Úcta k Panně Marii, Božímu tělu a další domácí poutě.....	512
7.8.3	Zahraniční poutě	514
	7.8.3.1 <i>Poutě do Jeruzaléma</i>	514
	7.8.3.2 <i>Římské jubilejní roky a další poutě do Říma.....</i>	516
	7.8.3.3 <i>Poutě do Santiaga de Compostela.....</i>	520
	7.8.3.4 <i>Poutě do Cách</i>	523
7.9	České reformní myšlení a kritika náboženských poutí	524
7.9.1	Matěj z Janova	525
7.9.2	Johlín z Vodňan.....	535
	7.9.2.1 <i>Johlínova Zderazská postila.....</i>	537
	7.9.2.2 <i>Johlín z Vodňan a Quadragesimale Admontské</i>	541
7.9.3	Jan Hus.....	543

7.9.3.1	<i>Hus a poutě do Wilsnacku</i>	544
7.9.4	Jeroným Pražský	548
7.9.4.1	<i>Jeronýmova údajná pouť do Jeruzaléma</i>	558
7.9.5	Jakoubek ze Stříbra	560
7.9.6	Mikuláš z Drážďan	565
7.9.7	Petr Payne	568
8.	NÁBOŽENSKÁ POUŤ VE SPORECH O REFORMNÍ PROGRAM	573
8.1	Wyclif a domácí zdroje reformního myšlení	573
8.2	Protiodpustková kampaň roku 1412	576
8.3	Prosazení laického kalicha	579
8.4	Poutě na hory a založení Tábora	580
8.4.1	Počátky venkovského radikalismu	580
8.4.2	Husitské poutě na hory	588
8.4.3	Radikalismus Jana Želivského	593
8.4.4	Radikální husitství v zasetí adventismu	597
8.4.5	Založení Tábora	600
	ZÁVĚR	605
	JMENNÝ REJSTŘÍK	613
	SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	622
	Prameny:	622
	Kroniky, letopisy a legendistické texty	622
	Další prameny	626
	Sekundární literatura:	635
	Monografie	635
	Články	646
	SUMMARY	658

Úvod

Náboženská pout' není v křesťanství jen jedním z mnoha projevů náboženského života. Ideje poutnictví jsou součástí samotné podstaty křesťanské víry. Motiv putování, ať už ve fyzickém, nebo přeneseném slova smyslu, je charakteristický jak pro starozákonní, tak pro novozákonní dějiny i spiritualitu. Poutě a jejich reflexe provázely křesťanství po celou dobu jeho existence a mrtvý není tento fenomén zdaleka ani dnes, naopak prožívá celosvětově pozoruhodnou renesanci.

Prvními křesťanskými poutníky byli už sami apoštolé, kteří naplňovali evangelijní étos a jako cizinci na tomto světě (*peregrini*) cestovali různými zeměmi, aby šířili svědectví o vzkříšeném Kristu. Ke konkrétním svatým místům začali křesťané putovat bezprostředně poté, co ustalo jejich pronásledování. Navštěvovali zejména místa, která znali z biblických textů, tedy ta, která byla spojena s životem a umučením Krista či s působením jeho apoštolů, starozákonních praotců a proroků. Území někdejšího starověkého Izraele, kde se památky na biblické děje nacházely, začalo být zváno Svatou zemí.

Netrvalo dlouho a poutníci začali vyhledávat i další místa. Mezi nimi měl výsadní postavení Řím, v němž se nacházely hroby sv. Petra a Pavla, a kde byla prolita krev nesčetných mučedníků. V následujících staletích pokryla postupně Evropu celá síť poutních míst, která se neustále zhušťovala, rozšiřovala a různě proměňovala. V období středověku tak už poutnictví představovalo komplexní a mnohvrstevný fenomén. Věřící navštěvovali celé stovky míst, kde se nacházely hroby světců nebo kde byly chovány vzácné relikvie. Setkávali se tak s příklady svatých, kteří byli hodni následování, vyprošovali si jejich přimluvy nebo doufali, že pro sebe dokáží získat něco z posvátnosti navštíveného místa. V duchovní rovině poutnictví oživovalo náboženský život a prohlubovalo zbožnost věřících, kteří se na poutě vydávali. Poutní místa a cesty k nim vedoucí, také posvěcovaly jednotlivé země, čímž vznikala jakási posvátná mapa prakticky celého kontinentu. Z širšího pohledu pak poutnictví podporovalo ideu sounáležitosti obyvatel vzájemně vzdálených krajů a výměnu (nejen) náboženských myšlenek. Významně tak přispívalo k budování pozoruhodně jednotného duchovního světa středověkého křesťanského západu.

Ideje poutnictví prostupovaly celým životem středověké společnosti, jejich projevy a odkazy na ně často nacházíme v nečekaných souvislostech. Poutě se stávaly důležitým nástrojem politickým a ideologickým, ale ovlivňovaly i oblast umění, ekonomiku nebo kupříkladu rozvoj některých společensky prospěšných služeb, zejména v oblasti péče o chudé

a nemocné. Na druhou stranu bylo poutnictví zrcadlem doby také v tom smyslu, že ukazovalo i její stíny. Stalo se nosným médiem některých herezí a zvláště zřetelně se v něm projevovaly různé úpadkové jevy tehdejšího náboženského života. Zejména šíření zpráv o falešných zázracích a bezostyšné kupčení s duchovními milostmi, často obracely náboženskou pouť jen v jakousi její karikaturu.

V řadě evropských zemí je náboženská pouť předmětem poměrně intenzivního studia již po několik desetiletí. Svůj odborný zájem jí věnují nejen historikové, ale též zástupci řady dalších vědních oborů jako jsou religionistika, etnografie či dějiny umění. Vzniklo tak již nepřehledné množství odborné literatury, která se věnuje jak obecně fenoménu poutnictví, tak jednotlivým poutním tradicím, od těch nejznámějších, až po lokální, které trvaly třeba jen několik málo let. Významným výsledkem zájmu o náboženskou pouť v zemích západní Evropy byla velká mezinárodní výstava *Pouť nezná hranice (Wallfahrt kennt keine Grenzen)*¹, která v roce 1984 proběhla nedaleko za našimi vlastními, tehdy však ještě jen těžko prostupnými hranicemi, v bavorském Mnichově.

V našem prostředí stály středověké náboženské poutě dlouho stranou odborného zájmu. Přitom jde o téma, které je díky dějinným zvrátům, které české země ve středověku prodělaly, závažné a nesmírně zajímavé. Ze starší literatury se poutím systematictěji věnoval v podstatě jen Ferdinand Tadra ve své rozsáhlé práci o kulturních kontaktech českých zemí s cizinou v období středověku². Kromě toho se samozřejmě objevovaly různé zmínky o poutích v dílech věnovaných jiným tématům. O skutečně ucelený pohled na tuto problematiku se však nikdo nepokusil.

Vážnější zájem o studium středověkého poutnictví je v českém prostředí patrný teprve v posledním desetiletí, což souvisí s oživením zájmu o poutě ve společnosti a novými možnostmi mezinárodní spolupráce, která je při zkoumání tohoto fenoménu v podstatě

¹ KRISSE-RETTENBECK, Lenz, MÖHLER, Gerda (ed.). *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins*. München: Schnell & Steiner 1984. s. 203-224. RALF, Thomas (ed.). *Wallfahrt kennt keine Grenzen: Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum München*. München: Bayerisches Nationalmuseum und Adalbert Stifter Verein, 1984. 290 s. ISBN 3795403626.

² TADRA, Ferdinand. *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*. V Praze: Nákladem jubilejního fondu Král. České Společnosti Nauk, 1897. 436 s. Spisův poctěných jubilejní cenou Král. České Společnosti Nauk v Praze č. 8.

nezbytná. Výsledkem tohoto zvýšeného zájmu jsou však doposud stále jen jednotlivé odborné články a dílčí studie. V rámci česko-německého projektu *Pouť a reformace*, proběhla v květnu 2004 v Příbrami mezinárodní konference *Zbožné putování v evropské kultuře*, které se účastnili přední čeští i němečtí medievalisté. Výstupem konference byl objemný sborník *Wallfahrten in der europäischen Kultur/Pilgrimage in European Culture*, který se stal prvním dílem řady *Europäische Wallfahrtsstudien* vydávaného prestižním nakladatelstvím Peter Lang. Do roku 2013 vyšlo v rámci této edice již jedenáct svazků, které obsahují řadu cenných příspěvků i od českých odborníků.

Řadu podnětných článků k problematice středověkého poutnictví v minulých letech publikoval zejména Jan Hrdina, cenné informace zejména o poutích do Říma přinesla práce Kateřiny Kubínové, a další zajímavý studijní materiál poskytují stále přibývající nálezy poutních odznaků, které shrnul Tomáš Velímský³. Prozatím ale v oblasti středověkého poutnictví bohužel nikdo nepřikročil k širší syntéze doposud získaných poznatků.

Tato práce pokrývá poměrně dlouhé období vlády panovníků lucemburské dynastie Karla IV. a Václava IV. Navíc nebylo možné se vyhnout určitým přesahům. Úvodní kapitoly jsou věnovány objasnění místa a významu náboženských poutí v křesťanství a počátkům nejdůležitějších křesťanských poutních tradic. Další část si všímá forem náboženského poutnictví ve středověku. Následuje přehled starší historie poutnictví v českých zemích. Tyto kapitoly pokrývají časově velmi rozsáhlé období a proto zabírají nezanedbatelnou část práce. Jejich zařazení bylo nicméně nutné, neboť poutnictví v hlavním zpracovávaném období přirozeně vyrůstalo ze starších tradic a různě rozvíjelo mnohem starší ideje.

Zvolené období umožňuje náboženskou pouť zkoumat v kontextu zásadně se měnících podmínek. Období vlády Karla IV. bylo v českých zemích obdobím velkého, prakticky všeobecného vzestupu. To se projevilo i v oblasti duchovní. Byla dobudována církevní organizace a do země přišla řada dosud zde nezastoupených řeholních řádů, které přinášely nové náboženské myšlenky. Velký vliv na zdejší duchovní prostředí mělo i rozvíjení ideologicko-reprezentativního programu Karla IV., který zdůrazňoval posvátný rozměr moci českých králů i římských císařů a tyto dvě sféry se navíc snažil propojovat především sakrálních vztahů. Zejména Praha měla díky tomu ambice stát se důležitým poutním centrem středověké Evropy.

Naproti tomu období vlády Karlova syna Václava IV. je charakterizováno postupným

³ K pracím těchto autorů viz přiložený seznam literatury.

úpadkem panovnické autority, který měl samozřejmě neblahé následky i pro český stát. Navíc se, díky rozkolu v církvi, šířila i deziluze ohledně duchovních autorit. Formálně bohatý náboženský život doby Karla IV. sice víceméně stále pokračoval, náboženský formalismus byl však podrobován stále hlasitější kritice, která samozřejmě mířila i proti poutnictví. Tento vývoj nakonec dospěl až k revoltě, v jejímž počátku můžeme krátce zahlédnout náboženskou pouť ve spontánní podobě, zbavené jakéhokoli formalismu, tedy ve formě přímo protikladné k jejímu typickému obrazu v době Karla IV.

Cílem práce je právě zmapovat, jaké bylo během tohoto období místo náboženských poutí ve společnosti, poukázat na různé kontexty, v nichž se můžeme s idejemi poutnictví setkat a samozřejmě také postihnout vývoj, jakým poutě coby součást náboženské teorie i praxe za těchto několik desítek let prošly. Jde o téma velmi široké, proto ambicí práce zdaleka není zpracovat podrobnou historii náboženských poutí v českých zemích druhé poloviny 14. a začátku 15. století. U některých konkrétních poutních tradic a událostí se sice zastavíme podrobněji, stále však půjde především o vytvoření úvodního přehledu, který by mohl sloužit jako základ pro seznámení s tématem a identifikaci oblastí, které by měly být podrobeny dalšímu detailnějšímu studiu.

Charakteru práce odpovídal i výběr použitých pramenů. Především jsem se soustředil na vytěžení primárních pramenů, jako jsou dobové kroniky, letopisy, životopisy, legendy a v menší míře pak na homiletickou, pastorační a traktátovou literaturu. Jsem si vědom toho, že množství dalšího materiálu pro studium poutnictví obsahují různé edice jako jsou například *Monumenta Vaticana*, *Soudní akta konzistoře pražské*, *Erekční a Konfirmační knihy*, soupisy diplomatických pramenů apod. Na tyto zdroje se sice příležitostně též odkazují, jejich kompletní vytěžení však nebylo z časových důvodů možné. Práci s nimi komplikuje zejména fakt, že rejstříky, jimiž jsou tyto edice vybaveny, nelze zpravidla k vyhledávání zmínek o poutích použít. Ojedinelá sonda, kterou provedl Zdeněk Uhlíř, ukázala, že pozoruhodná svědectví o rozšíření a formách náboženských poutí v tomto období by mohly vydat též různé městské knihy. Opět však jde o obrovské množství materiálu, z něhož je jen zlomek zpracován v odborných edicích, a jehož prostudování tedy dalece přesahuje síly jednotlivce.

Přes všechna tato omezení doufám, že se mi podařilo nastínit alespoň hrubý obraz poutnictví v jednom z nejdůležitějších období našich dějin, z něhož je jasné, že náboženská pouť byla neoddelitelnou součástí tehdejší náboženské praxe i myšlení, a měla svoji přitažlivost v podstatě pro všechny vrstvy společnosti.

1. POČÁTKY KŘESŤANSKÝCH POUTÍ

1.1 Náboženská pout' v Bibli

1.1.1 Starý zákon

*Blaze člověku, jenž sílu hledá v tobě,
těm, kteří se vydávají na pout'.
(Žalm 84,6)*

Pro pochopení pozdně středověkého poutnictví v celé jeho šíři a proměnách, je třeba se obrátit k pramenům, které vytvářely tehdejší myšlenkový svět. Pramenem nejstarším, ale zároveň nejvydatnějším je Bible a biblická tradice. V biblických textech jsou obsaženy předobrazy křesťanského poutnictví v celé jeho plnosti. Najdeme tam popisy poutí k centrálním svatyním, ale také koncept pouti bez konkrétního cíle a poutníka jako cizince na tomto světě.

Na blízkém východě měla náboženská pout' dlouhou tradici už před příchodem izraelských kmenů. Důležitá kultická shromaždiště se nacházela především na místech starých obětíšť⁴. Některá z těchto míst Izraelité převzali a učinili je centry svého vlastního kultu, jako například Šechem, Bet-el a Mamre. Ve starozákonním náboženství byla pout' jedním z ústředních motivů. Až do vybudování chrámu lze historii Izraele nahlížet jako jakousi permanentní pout'⁵. V tom můžeme také hledat počátky pozdějšího křesťanského chápání poutníka, ať už skutečně fyzicky putujícího, nebo v přeneseném slova smyslu - duchovního poutníka, coby cizince na tomto světě. Praotec Abraham následoval Hospodinovo povolání a celý svůj život prožil jako poutník pod jeho vedením. Dostalo se mu zaslíbení, které se však

⁴ K posvátnosti míst viz např. NEUBAUER, Zdeněk. O posvátnosti místa – genius loci. In HELLER, Jan et al. *O posvátnu*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993. 120 s. Sborníky České křesťanské akademie; 8. ISBN 8085795-01-9. Ze starší české literatury pak zejména HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky: (uvedení do vědy o náboženstvích)*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1988. s. 225n.

⁵ Víceméně už jen jako kuriozitu můžeme připomenout etymologii jména יהוה, kterou navrhol Bedřich Hrozný, podle něj bylo toto jméno odvozeno od indoevropského kmene, znamenajícího putující, jdoucí, sám Hospodin by tedy byl Bůh – poutník.

vztahovalo až na jeho potomstvo, on sám na tomto světě zůstal cizincem a byl nucen od Chetejců koupit pole, aby měl kde pochovat svou zesnulou ženu, a také sám po smrti kde spočinout (Gn 23). Podobně platilo později i pro celý Izrael, že byl na světě cizincem, a to až do doby, kdy bylo Izraelitům dáno vstoupit do zaslíbené země. Právě poslední dějství tohoto dramatu bylo poutí *par excellence*. Na Hospodinův příkaz se celý národ vydal na cestu, během níž jej čekalo mnoho nebezpečí, v kritických chvílích zakolísal, bloudil pouští, aby se očistil, ale nakonec přece jen mohl vstoupit do zaslíbené země. Stačilo by vyměnit obsazení a rekvizity, do schématu zasadit jednotlivce putujícího na nějaké vzdálené místo naplněné zvláštní duchovní mocí a dostali bychom klasický popis náboženské poutě.

Původní náboženství nomádů začalo po usazení v zaslíbené zemi přejímat praktiky okolních usedlých společenství. To se samozřejmě neobešlo bez konfliktů. Ještě před vystavěním jeruzalémského chrámu máme doklady existence lokálních svatyní, které sloužily jako shromaždiště jednotlivých kmenů. Ve starozákonních textech je jejich původ obvykle spojen s Hospodinovým zásahem⁶. Centralizace kultu a zároveň i vládnoucí moci se i z toho důvodu neprosazovala snadno. Stejně jako byl zprvu odmítán král coby nositel centrální autority, provázely těžkosti i stavbu chrámu. Prorok Nátan oznámil králi Davidovi, že chrám vystaví až jeho syn, za čímž je možné tušit nátlak konzervativních kněží, kteří lpěli na nomádském původu Izraele a v odklonu od starého způsobu života právem viděli i opuštění některých starých tradic (1 Pa 17). Vybudování chrámu, mimo jiné, izraelitům přineslo i povinnost putovat do Jeruzaléma o třech velkých svátcích (Dt 16,16-17; Ex 23,14-17)⁷.

⁶ Gn 12, 7-9; 26, 23-25; 28, 17-n; 35, 7. V celé práci bylo používáno následující vydání Českého ekumenického překladu: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: (včetně deuterokanonických knih): Český ekumenický překlad (ČEP)*. 2. vyd. Praha: Česká biblická společnost, 1990.

Shromáždění probíhající při těchto svatyních vytvářela společensko-náboženská pouta, která byla důležitá pro zachování identity příslušníků kmene. Ani vystavění chrámu neznamenalo zánik těchto lokálních svatyní. COLEMAN, Simon, ELSNER, John. *Pilgrimage: past and present in the world religions*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995. 240 s. ISBN 0-674-66766-2. s. 34n.

⁷ Viz Dt 16, 16-17; Ex 23, 14-17. Šlo o svátky nekvašených chlebů, svátky týdnů a svátek stánků, v tyto tři svátky měli všichni izraelští muži předstupovat před tvář Hospodina, tzn. před schránu smlouvy. Trvalým uložením schrány v chrámu byly tyto svátky fixovány na konkrétní místo. Pokud bychom věřili Josefu Flaviovi, který píše, že jednou bylo na svátek Pesach v Jeruzalémě zabito na 255 000 beránek, znamenalo by to, že tam v tuto dobu přicházely statisíce poutníků, jak to však v podobných případech bývá, je toto číslo očividně silně nadsazeno. JOSEPHUS FLAVIUS. *Válka židovská*. Přel. J. Havelka, J. Šonka. 1. vyd. Praha: SNKLU, 1965. 488 s. Živá díla minulosti; Sv. 38. s. 400. Poutní svátky se v hebrejštině označují slovem *hag*

Vlastním objektem úcty nebyl chrám, ale archa úmluvy, která v něm byla uložena⁸, její trvalé uložení na jednom místě bylo zásadní inovací, která již navždy změnila tvář náboženství Izraele, které si postupně osvojilo náboženské praktiky běžné ve společnostech, které jej obklopovaly, aniž by však zcela odumřely původní tradice⁹. Náboženské myšlení izraelitů získalo pevný bod, ke kterému se mohli nadále upínat. Ve svých dramatických dějinách se znovu a znovu stávali cizinci, jejich víra však už byla nesena novým motivem, rozptýlení v cizích zemích se upínali k víře v návrat, znovusjednocení a znovuvybudování chrámu.

Po rozdělení království opět vzrostl význam některých lokálních svatyní. V severním království se král Jarobeám snažil centralizovat kult do svatyní v Bét-elu a Danu. Proroci však hořekovali nad tím, že na těchto a dalších místech byla uctívána i pohanská božstva (1 Kr 12,27n). Až další centralizační pokusy spojené s náboženskými reformami znamenaly minimálně omezení této praxe (2 Kr 18,3n).

Chrám zprostředkoval Hospodinovu přítomnost plněji, než tomu bylo dosud, zároveň však problematizoval jeho všudypřítomnost. V biblických textech nacházíme pasáže odmítající, že by Hospodina bylo možno „uzavřít“ na jednom místě (1 Kr 8,27n). Tato lokalizace boží přítomnosti do chrámu se stala neudržitelná v době babylónského zajetí a zničení chrámu, nakonec tedy ani centralizace kultu nic nezměnila na chápání Hospodina jako transcendentálního jsoouca, které není svázáno s časem ani prostorem. V exilu se prostřednictvím proroků aktualizovalo původní pojetí Hospodina, jako boha, který svou vůli zjevuje především prostřednictvím slova. Ústředním tématem kultu se stává návrat a znovupostavení chrámu, vznikají ale i nové lokální poutní tradice, navštěvovány byly především hroby proroků¹⁰.

(odtud také arabské hadž), slovo *hag* odkazuje na točení se a tanec, což byly typické aktivity spojené s židovskými slavnostmi.

⁸ Teprve poté, co je v chrámu uložena schránka smlouvy, naplní Hospodin chrám svou přítomností (1 K 8, 1-n).

⁹ S postupem doby se mytologie spojená s chrámem stále rozšiřovala. V pozdějších tradicích např. chrám stojí na místě, kde započalo veškeré stvoření, kde byl shromážděn prach ke stvoření Adama, kde Adam prvně obětoval Hospodinu a poté zde nabízeli své obětiny také Kain a Ábel, Ábel měl být na tomto místě také zavražděn, zde začala nadzvednutím kamene potopa a po ní opět zde Noe obětoval Hospodinu, na stejném místě byl obřezán Abraham atd. Chrám zkrátka zaujal ústřední místo v židovském náboženském myšlení a byly s ním spojovány celé dějiny Izraele. S podobným jevem se setkáváme v různé míře i u důležitých svatyní jiných náboženství. COLEMAN, Simon, ELSNER, John. *Pilgrimage: past and present in the world religions*, s. 43n.

Úcta k některým z těchto míst přetrvala až do dnešních časů viz. Ezechielův hrob nebo hroby Mordechaje a

1.1.2 Nový zákon

*Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky,
křtíte ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého a učte je,
aby zachovávali všechno, co jsem vám přikázal.
(Mt 28,19-20)*

Ježíš pro své učedníky a následovníky neustanovil žádnou povinnost podniknout pouť na nějaké zvláště svaté místo, v odmítnutí uctívat Boha na konkrétních místech, které najdeme v Janově evangeliu (J 4,19-23) však zaznívá spíše eschatologický tón, než že by šlo o zavržení poutí jako takových. Ačkoliv se Ježíš důrazně stavěl proti náboženskému formalismu, evangelista píše, že jeho rodiče každoročně putovali do Jeruzaléma o svátku Pesach, při této příležitosti dvanáctiletý Ježíš, který je doprovázel, poprvé veřejně vystoupil (Lk 2,41-49). V čase stejného svátku putoval později Ježíš do Jeruzaléma znovu, aby zde byl ukřižován (Mt 21,1n). Evangelisté také zmiňují, že na svátek posvěcení chrámu v něm byl Ježíš přítomen a promlouval k židům, kteří jej za jeho řeč chtěli kamenovat (Jan 10, 22-n). Jinde zase v duchu židovských tradic vystoupil se svými učedníky na horu, aby tam byl před jejich očima proměněn (Lk 9, 28n). Ježíš dle evangelií židovské tradice nezavrhoval, ale byl tím, kdo přinášel naplnění těchto tradic a očekávání s nimi spojených, z tohoto pohledu je zřejmě třeba rozumět i jeho vztahu k tradičním židovským poutím.

Mnohem důležitější než Ježíšův vztah k poutním tradicím jeho národa byl pro historii křesťanského poutnictví obraz Ježíšova života, jak jej přinášejí evangelia. Stejně jako ve starozákonních textech izraelský národ a jeho praotcové, byl i on na tomto světě cizincem a poutníkem (Jan 1, 10-13). Ježíšovo veřejné působení mělo charakter putování a šíření zvěsti¹¹. Následovat jej, znamenalo vše opustit a vydat se s ním na cestu bez jasného cíle, stát se také cizincem v okolním světě (Mt 4,18-22; 8,18-22; 16, 4-28; a další). Na podobný úděl se měli připravit i následovníci Ježíšem vyslaní k šíření božího poselství (Mt 10,1n; Lk 10,1-12),

Ester. O středověké úctě k těmto místům BOUŠEK, Daniel. *Židovská pouť a poutní místa na Blízkém východě v hebrejské cestopisné literatuře 12.-16. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008. 380 s. ISBN 978-80-246-1444-1.

¹¹ Ježíšovo veřejné působení můžeme také chápat jako jednu velkou pouť, jejíž cíl byl v Jeruzalémě, analogicky je pak poutí i život každého křesťana, který usiluje o dosažení nebeského Jeruzaléma.

zároveň dostali ujištění, že kamkoli půjdou, bude on s nimi (Mt 28, 19-20), dostanou sílu Ducha svatého (Sk 1, 8) a moc činit mocné skutky a znamení (Mk 16,15-20). Učedníci putující blízkými i vzdálenými zeměmi byli vlastně prvními, kdo uváděli v život ideu *imitatio Christi*, která se později stala jednou z hlavních myšlenek ovlivňujících nejen křesťanské poutnictví, ale křesťanskou spiritualitu vůbec.

1.2 Pojmy peregrinatio a peregrinus

Jak je patrné z výše uvedeného, pouť v biblických textech neznamená jen fyzické cestování na místo naplněné zvláštní duchovní silou. Samotné putování a s ním spojený stav cizosti jsou jedním z nejzákladnějších motivů biblického náboženství. V původních jazycích Bible byly pro vyjádření těchto idejí používány různé výrazy.

Ve Starém zákoně jde především o pojmy *gér* a *tošáb*, označující cizince a tzv. příchozí (kraličtí tyto pojmy někdy překládají též jako podruh). Těmito pojmy se označovaly osoby, které byly cizího původu, ale mohly být i trvale usazeny mezi Izraelci. Mluví o nich dokonce i třetí z přikázání Desatera (Ex 20,10)¹². Takový člověk nebyl sice právoplatným členem společenství Izraele, nicméně se těšil některým právům a platily pro něho i určité kultické povinnosti (Ex 12,9; Lv 17, 8n), přestože byl z plného náboženského života byl vyloučen, tak i na něj se vztahovala Boží ochrana. Z hlediska náboženského myšlení je důležité, že pojmy *gér* a *tošáb* jsou používány i pro vystižení postavení člověka ve světě a jeho vztahu k Bohu. Před svým vstupem do zaslíbené země jsou Izraelité cizinci všude kam přijdou, v Gn 23, 4 je pojmem *tošáb* označen Abraham, v Ex 22,21 a 23, 9 je Izraelcům připomínáno, že i oni sami byli příchozími v Egyptě, a proto se mají k cizincům na svém území chovat laskavě¹³. Po usazení a založení vlastního státu se představa cizosti posouvá více do duchovní roviny, celá země patří Hospodinu a Izraelité jsou pouhými příchozími a podruhy v jeho domě (Lv 25,23; Ž 39,12; 119,19).

Podobné představy cizosti najdeme i v Novém zákoně, také zde jsou věřící pouhými cizinci a příchozími (poutníky) na tomto světě, jejichž pravá vlast je u Boha v nebesích (1 P 2,11, Žd 11,13). Pro vyjádření tohoto stavu se v Novém zákoně používá především pojmu *παρεπιδημοφ, παροικοφ, επιδημουντεφ* a *ξενοφ*. Stejnými pojmy jsou označováni např. i

¹² Ve stejném smyslu pak též Lv 16,29.

¹³ Podobně také např. Lv 19, 33-n; Dt 10, 18.

poutníci přicházející do Jeruzaléma v době svátků (L 24,18; Sk 2,10), diasporní židé (1 Pt 1,1) nebo hosté a cizinci obecně (Mt 25,35; 1 Tm 3,2).

V latinských překladech Bible byly výše zmíněné hebrejské a řecké pojmy povětšinou nahrazeny výrazy *peregrinatio*, *peregrinus* a dalšími odvozeninami slovesa *peregrinari*. V latině znamenalo slovo *peregrinus* původně přespolní (*per-ager*), tedy cizince (příchozí i usazené) a *peregrinatio* cestování cizími kraji. Jedním slovem je tak možné vyjádřit cestu i cizost. Spojení s idejemi obsaženými v biblických textech jej však naplnilo ještě mnohem hlubšími významy. Výraz *peregrinatio* nejenže se ujal k označení náboženských poutí, které se brzy staly běžnou součástí náboženského života křesťanů, ale zároveň se stal důležitou součástí teologického myšlení. V něm bylo a ve shodě s biblickou tradicí stále je, *peregrinatio* jednou ze základních charakteristik života křesťana, součástí jeho následování Krista – *imitatio Christi*. Každý křesťan je na tomto světě pouze návštěvníkem. Důsledkem lidského hříchu je, že musí podstoupit strastiplnou cestu zpět k Bohu. Proto nejen poutníci putující do Jeruzaléma či *ad limina apostolorum*, ale všichni křesťané jsou *peregrini*. Jejich *via peregrinalis* je zároveň *via penitentiae*, je to cesta pokání a zároveň víry ve vzkříšení, cesta, která vede člověka k věčnému životu¹⁴.

1.3 První poutníci do Svaté země

Během prvních staletí existence křesťanství, v časech pronásledování, byly možnosti náboženského života pro křesťany značně omezené. Přesto se od Eusebia, biskupa v palestinské Ceasareji a životopisce císaře Konstantina, dozvídáme o biskupovi Melitovi ze Sard, který již kolem roku 160 podnikl pouť do Palestiny, aby na vlastní oči viděl místa, kde se odehrávaly evangelijní příběhy. Patrně již roku 216 putoval do Jeruzaléma biskup Alexandr z Kappadokie, aby dostal slibu, který dal, a také aby získal informace o svatých místech¹⁵.

Oficiální uznání křesťanství císařem Konstantinem vedlo k rychlým a zásadním změnám. Palestina - Svatá země, a v ní místa spjatá s pozemským působením Krista a jeho učedníků, se již během 4. století stala cíli poutníků z různě vzdálených zemí a z různých společenských vrstev. Vydávali se po stopách evangelijních příběhů, zpřítomňovali si je a

¹⁴ K tomu např. HERBERS, Klaus. *Via peregrinalis*. In: Robert PLÖTZ, Robert (ed.), *Europäische Wege der Santiago-Pilgerfahrt*. Tübingen 1990. 232 s. Jakobus Studien 2. ISBN 3823340018. s. 1-25.

¹⁵ COLEMAN, Simon, ELSNER, John. *Pilgrimage: past and present in the world religions*, s. 78n.

svým způsobem je tak i sami prožívali. Návštěva Svaté země proto nebyla jen klasickou poutí na posvátná místa, poutník se zde mohl stát následovníkem Krista v tom nejhmatatelnějším slova smyslu.

Význam a přitažlivost Svaté země si dobře uvědomoval i císař Konstantin, který nechal na místech spojených se zvláště významnými biblickými ději (na místě Božího hrobu, v Mamre či Betlémě), vystavět nákladné baziliky. V letech 326-327 se do Svaté země vypravila matka císaře Konstantina císařovna Helena. Zpráva, kterou nám o její cestě zanechal Eusebius, je vůbec nejstarším dochovaným popisem křesťanské pouti¹⁶. Pro další vývoj křesťanského poutnictví měla tato pouť zásadní význam. Podle pozdější tradice během ní našla císařovna části dřeva Kristova kříže, především se ale její pouť stala vzorem dalším poutníkům. Dokonce ani v prostředí císařské rodiny neměla Helenina pouť zůstat pouhou kuriozitou, o několik let později se do Svaté země vydala i Konstantinova tchýně Eutropia, a o století později také žena císaře Theodosia II. Eudocia.

Šířící se proslulost vzácných relikvií spojených s životem a umučením Krista, překlady Bible do latiny i teologické spory, jejichž výsledkem bylo dogmatické definování Kristova božství a lidství, to vše dále podněcovalo zájem o Svatou zemi. Již roku 333, tedy jen několik málo let po císařovně Heleně, se na svou dalekou pouť vydal též tzv. Poutník z Bordeaux. Jeho popis cesty je nejstarším dochovaným popisem soukromé křesťanské pouti. V mnohém již předjímá zápisky pozdějších poutníků. Poutník z Bordeaux si všímal míst spojených s událostmi popsány ve Starém i Novém Zákoně, ale též různých místních zvyků a zvláštností. Především však pojímal Palestinu jako fyzickou manifestaci Bible¹⁷. Stejně, jako mnoho poutníků po něm, nepopisoval ani tak místa současná, spíše se v nich snažil vidět zpřítomnění toho, co znal z Písma, doslova vše co viděl se snažil interpretovat jejich optikou. Často se tak sice stávalo, že v jeho popisu bylo takřikajíc přání otcem myšlenky, ukázal nicméně, že biblické příběhy lze vyprávět pomocí topografie konkrétních míst a hmatatelných důkazů. Jeruzalémský biskup Cyril to shrnul slovy: „*Zatímco jiní pouze slyší, my můžeme vidět a dotýkat se.*“¹⁸. Tomu odpovídala i specifická forma liturgie, která vznikla v Jeruzalémě a která našla odezvu také například v Konstantinopoli a Římě. Nebyla vázána na jedno místo,

¹⁶ AVERILL, Cameron, HALL, Stuart G. (ed.). *Eusebius, Life of Constantine*. Transl. and commentary by Averil Cameron. 1. publ. Oxford: Clarendon Press, 1999, 395 s. ISBN 0198149247. s. 225.

¹⁷ COLEMAN, Simon, ELSNER, John. *Pilgrimage*. s. 83.

¹⁸ *Ibidem*.

ale spočívala v procesí městem, během něhož se věřící zastavovali v různých svatyních. Obřady tak byly vlastně rekonstrukcí pašijového příběhu a druhem pouti skrze Svatým městem.

Nešlo však pouze o svatá místa samotná. Po celé Svaté zemi vznikaly chrámy, které uchovávaly různé předměty známé z Písma. Poutníci zde mohli spatřit nástroje, kterými byl umučen Kristus a řadu dalších cenných artefaktů, spojených s Kristovými následovníky nebo třeba už biblickými králi. Těmto předmětům byly připisovány zázračné vlastnosti a věřící se snažili něco z jejich svatosti pro sebe získat doufajíce v uzdravení nebo jiný prospěch. Typickými suvenýry ze Svaté země se tak staly flakonky s olejem, které se dotkly dřeva Kristova kříže, lahvičky s vodou z Jordánu nebo váčky s hlínou z blízkosti Božího hrobu.

Také někteří církevní otcové navštívili Svatou zemi, nejznámější je patrně vylíčení cesty, které zanechal sv. Jeroným, který do Palestiny doprovázel urozenou Římanku Paulu. Jeroným psal, že atmosféra Svaté země na ni působila přímo fyzickou silou, takže během putování zapomínala na svoji fyzickou slabost a během návštěv svatých míst měla vize¹⁹.

1.4 Nejstarší kritika křesťanských poutí

Nejstarší písemné zprávy o křesťanských poutnicích bezprostředně následovaly též spisy poutě kritizující. Jejich autoři většinou, kromě teologické argumentace, poukazovali i na praktické problémy a nebezpečí s poutěmi spojená. Sv. Jeroným sice poutě přímo neodsuzoval, ale přece jen nabádal k jisté zdrženlivosti, upozorňoval, že vykonání pouti není podmínkou spásy, důležitější je, aby člověk přijal Kristův kříž do svého srdce, než aby se dotýkal částí jeho dřeva²⁰.

Ze všech autorů 4. století se k poutím nejkritičtěji rozepsal Řehoř z Nyssy. Jednoduché námítky, které proti poutím vznesl, se v různých modifikacích objevují v celé další historii křesťanství, nevyjímaje ani období pozdního středověku, kterým se budeme v této práci dále podrobněji zabývat. Je tedy užitečné podívat se na Řehořovu argumentaci podrobněji.

Je zajímavé, že Řehoř nejprve v jednom ze svých listů, adresovaném třem jeho přítelkyním, vylíčil své zážitky z návštěvy svatých míst v Jeruzalémě a Betlémě. Zde ještě psal, že jej pobyt na místech Kristova pozemského působení duchovně posílil, byť litoval, že

¹⁹ *Ibidem.* s. 84.

²⁰ *Ibidem.* s. 85.

lidé, zde žijící si výjimečnost těchto míst dostatečně neuvědomují²¹.

O několik let později psal Řehoř o své cestě znovu, tentokrát již s větším odstupem a značně kriticky²². Podobně příkré odsouzení poutí neznáme nejen z celého čtvrtého století, ale ani ze staletí následujících. Je to patrně dáno tím, že Řehořův kritický list promlouval ke komunitě asketů, na jejichž životy byly kladeny vyšší duchovní nároky.

První Řehořovou námitkou bylo, že Bůh žádnou povinnost pouti věřícím neukládá, vykonaná pouť není podmínkou spásy a všechna námaha a náklady na takovou cestu vynaložené jsou tedy zcela zbytečné. Dále Řehoř poukazoval na praktické problémy, které taková cesta přináší, zvláště pak osobám, které se rozhodly pro přísnější způsob života a jsou vázány slibem čistoty. Takoví lidé mohou během dlouhé pouti místo posílení dojít naopak velké duchovní újmy. Poutníci obojího pohlaví cestovali často už z nutnosti společně a mnozí z nich se během cesty chovali pohoršlivě. Zvláště pro ženy bylo proto dle Řehoře nezbytné, aby s nimi cestoval někdo, kdo by se staral o jejich ochranu a potřeby, což je ale beztak nemohlo uchránit před tím, co uvidí a uslyší. Řehoř si byl však vědom i argumentů pro podniknutí poutí, a jeden po druhém ve svém listu vyvracel. Vyjadřoval sice určité pochopení pro touhu věřících spatřit na vlastní oči místa spojená s pozemským působením Krista, odmítal ale, že by například Betlém nebo Jeruzalém měly být obdařeny nějakou zvláštní svatostí či milostí. Namítal, že věřit ve zvláštní Boží přítomnost na takových místech, by znamenalo omezování Boží působnosti a připomínal, že Boží přítomnost nelze uzavřít do viditelných věcí, neboť „*Duch vane kam chce*“ (J 3,8) a může stejně dobře působit u oltáře v Kapadokii jako v Jeruzalémě. Pokud by byla Boží milost v Jeruzalémě větší než jinde, mělo by se to také projevit na způsobu, jakým zde lidé žijí. Výčtem zkažeností, které tam viděl dokládá, že se tak rozhodně neděje. On sám prý navštívil Jeruzalém jen proto, že potřeboval cestou na synodu do Arábie cosi projednat s jeruzalémským biskupem. Jeho víra v narození

²¹ List vznikl patrně v letech 379-380 a je očividně psán ještě pod silným dojmem z cesty, jeho adresátkami jsou tři ženy - Eustathia, Ambrosia a Basilissa. Moderní vydání listu včetně rozboru SILVAS, Anna M. *Gregory of Nyssa: the Letters. Introduction, Translation and Commentary. Supplements to Vigiliae Christianae. Formerly Philosophia Patrum. Volume 83.* Leiden, Boston: Brill, 2007, 283 s. ISBN-13: 978 90 0415290. s. 123-131.

²² Adresátem listu datovaného přibližně do let 383-385 byl jakýsi Κηνησιτωρ, snad představený nějaké mnišské kolonie nebo kláštera. Dikce listu i neobvyklost jména jeho adresáta dokládají, že nejde jen o teologické pojednání mající formu listu, ale o skutečný dopis, v němž Řehoř odpovídá na otázky adresáta. Překlad do angličtiny a rozbor opět SILVAS, Anna M. *Gregory of Nyssa.* s. 115-122.

Páně se prý nijak nezvětšila tím, že navštívil Betlém, stejně jako neuvěřil silněji v jeho nanebevstoupení díky návštěvě Olivetské hory. V závěru listu ještě zmínil, že Pán nařídil apoštolům, aby neopouštěli Jeruzalém, toto nařízení však platilo právě jen pro tuto jednu konkrétní situaci, protože mělo teprve dojít k vylití Ducha svatého. Nyní může člověk obdržet Boží milost kdekoli a záleží přitom především na síle jeho víry, ne na tom, zda podnikne pouť do Jeruzaléma či jinam.

Řehořova argumentace proti poutím byla více praktická než teologická. Z teologických otázek se v ní objevuje pouze prastarý problém s lokalizací a tím i omezováním Boží působnosti, který je dobře známý už z textů Starého zákona, kde na něj narážíme především v souvislosti se stavbou chrámu a centralizací kultu. Jinak jsou Řehořovy námitky výhradně praktického rázu. Svým listem Řehoř předznamenal většinu dalších diskuzí týkajících se poutnictví, které zůstalo vždy především projevem praktické, lidové zbožnosti a už touto svojí povahou neposkytovalo příliš námětů k hlubším teologickým úvahám. Také v dalších stoletích budou kritici poutí, včetně důležitých postav českého reformačního myšlení, poukazovat především na zbytečnost takového konání, která vyplývá z křesťanského pojetí božství, a zároveň budou tepat nemravnost, svatokupectví a pověřivost, které byly až příliš často s poutěmi spojené.

Je nicméně nutné dodat, že Řehořovy námitky týkající se bezpečnosti byly oprávněné. Nejen za jeho časů vyžadovala pouť do Svaté země mnoho prostředků, času, sebezapření, odvahy a odhodlání. K tomu všemu poutník potřeboval ještě notnou dávku štěstí, aby se ve zdraví navrátil. Situace se v tomto ohledu podstatně zhoršila po pádu Římského impéria. Samotný akt putování tak byl postupně stále více chápán jako forma pokání a nabýval podobné důležitosti, jako návštěva cíle. Pro větší bezpečnost poutníci cestovali většinou ve skupinách a pro přenocování používali zvláštní poutnické ubytovny, zřizované zpravidla při kláštorech. Takové hospice vznikaly většinou z nadání bohatých poutníků, ale o jejich výstavbu se staral například i císař Justinián.

1.5 Počátky poutí do Říma

Dobytí Jeruzaléma muslimy roku 638 znamenalo těžkou ránu pro celý křesťanský svět a výrazně změnilo tvář křesťanského poutnictví. Nejposvátnější místa křesťanství se ocitla pod nadvládou nepřátel víry, čím se cestování k nim značně zkomplikovalo, byť nebylo zcela znemožněno. Muslimští vládcové v zásadě křesťany jako takové nepronásledovali a

poutníkům bylo i nadále umožněno navštěvovat svatá místa²³, postavení křesťanů však nebylo rovnocenné a oproti muslimskému obyvatelstvu byli vystaveni zvláštnímu zacházení. Muslimové učinili Jeruzalém třetím nejposvátnějším místem islámu a vybudovali zde vlastní svatyně. Důležité křesťanské chrámy byly sice většinou i nadále uspokojivě spravovány, zato klesla bezpečnost na cestách a i v jiných ohledech museli poutníci počítat s tím, že se v podstatě vydávají do nepřátelského prostředí²⁴.

Jeruzalém zůstával nejsvětějším městem, mystickým středem světa, v představách o něm se však stále více stíral rozdíl mezi Jeruzalémem pozemským a nebeským, jak o něm mluví kniha Zjevení a kroky poutníků se obracely i k jiným cílům. Rostl především zájem o Řím, město ověčené dávnou aureolou světovlády, kde našli mučednickou smrt a místo svého věčného odpočínutí hned dva nejpřednější z apoštolů, a které bylo posvěceno i krví nesčetných dalších mučedníků křesťanské víry. Poutníci nejenže šířili věhlas Říma, ale upadajícímu městu přinášeli také nemalé finanční prostředky, proto papežové jejich příliv všemožně podporovali. Díky jejich péči mohli zbožní příchozí nalézt přístřeší v některé z diakonií či klášterů a kromě toho zde postupně vznikaly i tzv. *scholae* - národní korporace poskytující útočiště krajanům²⁵. Obnovy se dočkaly hlavní basiliky a patriční péče byla věnována také důstojnému vybavení dalších kostelů. Kvůli častým případům rabování a znesvěcování, byly koncem 8. století z katakomb do města přeneseny ostatky skutečných i domnělých mučedníků.

Řím nelákal poutníky jen svými chrámy a hroby světců, byl také sídlem hlavy západního křesťanstva. S růstem autority papežů a postupem centralizace církevní správy

²³ Alespoň formálně zde dokonce platily úmluvy, podle kterých se křesťanští poutníci těšili stejné právní ochraně jako muslimští poutníci do Mekky. CARLEN, Louis. Wallfahrt und Recht. In: *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Themen)*, s. 87-100.

²⁴ Například sv. Willibald, který putoval do Jeruzaléma ve 20. letech 8. Století, tam byl zatčen pro podezření ze špionáže. Jiný poutník jménem Jacinthus, který v polovině 8. století navštívil Betlém zase pozneménává, že město bylo víceméně zničeno a v jeho ruinách žily jen tlupy banditů, kteří se křesťanům posmívali a ohrožovali je. AVERILL, Cameron, HALL, Stuart G. (ed.) *Eusebius, Life of Constantine*, s. 24. Shrnutí tohoto tématu podávají COLEMAN, Simon, ELSNER, John. *Pilgrimage*,. s. 94-n.

²⁵ První byla *schola* Saská, sloužící anglosaským poutníkům, která vznikla už na počátku 8. století, brzy na to měli své *scholae* také Frankové, Langobardi a Frisové. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2006. 441 s. ISBN 80-86890-07-4. s. 21.

Podobná instituce pro české poutníky vznikla až mnohem později. MAREŠ, František. Český hospic v Římě. In: *Časopis Českého musea č. 1*. Praha 1890. s. 65-97.

mířilo *ad limina apostolorum* stále více osob také v záležitostech úředních. I takové návštěvníky můžeme nicméně považovat za svého druhu poutníky, neboť je velmi nepravděpodobné, že by tehdy kdokoli odolal při návštěvě Říma, ať už byla primárně motivována jakkoli, zároveň nenavštívit zdejší svatyně a další pamětihodnosti.

1.6 Santiago de Compostela, poutě „na druhý konec světa“

Od 10. století mířili poutníci také do Galicie za ostatky sv. Jakuba Staršího²⁶. Apoštol Jakub Starší patřil mezi první Ježíšovy učedníky, byl bratrem sv. Jana evangelisty a dle tradice jako první z apoštolů zemřel mučednickou smrtí. Po seslání Ducha svatého o něm Skutky apoštolů již dále nemluví. Podle legend se chopil Kristova přikázání „*Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky...*“ (Mt 28,19) a první lodí se vydal až do nejvzdálenějšího konce světa, na Pyrenejský poloostrov²⁷. Mezi tamějšími pohany měl strávit řadu let, avšak bez valnějšího výsledku. Mučednickou smrt nicméně nenalezl v dnešním Španělsku, ale v Jeruzalémě, kam se vrátil, aby se zúčastnil apoštolského koncilu, na němž se rozhodovalo o možnosti přijímání pohanů do církve. Při kázání v Jeruzalémě byl Jakub zajat farizeji, předveden před krále Heroda Agrippu I. a poté sťat (Sk 12,2). Legendárních příběhů o tom, jak se jeho ostatky dostaly zpět do dnešního Španělska je mnoho. Jedna tradice praví, že krátce po Jakobově popravě bylo jeho tělo v tajnosti přeneseno na loď a dopraveno do jeho někdejšího působiště, kde jej pohřbili jeho stoupenci. Podle jiné přenesli apoštolovo tělo po jeho smrti andělé nebo plulo na lodi bez posádky, která nakonec uvízla na západním pobřeží Hispánie v přístavu *Iria Flavia*, kde byly pak ostatky uloženy. Zdánlivě pravděpodobněji se jeví možnost, že Jakobovy ostatky byly kolem roku 550 přeneseny z Jeruzaléma do kláštera Raithu v Palestině, odkud se spolu s jeho mnichy v 7. století dostaly nejprve do španělské Zaragozy a během muslimské expanze byly přeneseny dále do Galicie²⁸. Když maurové ovládli celý poloostrov, strážci hrobu Jakobovy ostatky ukryli a během muslimské nadvlády

²⁶ Latinské slovo *maior* se do češtiny také běžně překládá jako větší, vzhledem k souvislosti je to ale očividně překlad nesprávný, stejná situace je i v případě Jakuba Mladšího/Menšího, který se ke Kristu a jeho učedníkům přidal až později.

²⁷ Ve skutečnosti přinesl na Pyrenejský poloostrov křesťanství spíše apoštol Pavel, který cestu do Hispánie zmiňuje v jednom ze svých listů (Ř 15,28).

²⁸ K různým podáním ŠTĚPÁNEK, Pavel. *Čechy a Španělsko ve středověku: dějiny a umění*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 306 s. ISBN 978-80-244-2084-4. s. 195n.

se na ně zapomnělo. Až počátkem 9. století byl mnich jménem Pelagius na místo apoštolova hrobu doveden jasnou hvězdou (nebo hvězdami). O úkazu informoval biskupa Theodomira, který dal místo prohledat. Přitom byl skutečně nalezen náhrobek z římské doby, uchovávající ostatky sv. Jakuba a dvou jeho učedníků. Příčiněním asturijského krále Alfonse II. záhy vznikl nad Jakubovým hrobem první kostel a při něm i benediktinský klášter. Místo dostalo jméno podle apoštola i zázraku, který vedl k objevení jeho hrobu Svatý Jakub v Hvězdném poli, tedy Santiago de Compostela.

Změť legend je nepřehledná a různé tradice přinášejí často zcela protichůdné informace, jisté však je, že poutě do Santiagu de Compostela začínají krátce po osvobození této části poloostrova od muslimské nadvlády, zhruba po roce 830. V následujícím století se už věhlas místa rozšířil i za Pyreneje²⁹. Tamější poutě nabyly na významu zvláště během 11. a 12. století. Sv. Jakub, který se na Kristovu výzvu vydal až na samotný konec světa, se stal skutečným vzorem křesťanského poutníka. Velká odlehlost místa, naopak zvyšovala jeho atraktivitu pro poutníky, pro které pouť byla formou pokání a následování Krista. Právě pro svou délku a obtížnost byla pouť do Santiagu de Compostela také často ukládána jako penitenciální pouť za různé těžké zločiny, jak dokládají i příklady z našeho prostředí. V roce 1095 udělil papež Urban II. Santiagu de Compostela status apoštolského stolce, čímž jej formálně vyzdvihl na úroveň Říma. Roku 1122 pak papež Kalixt pronesl kázání, v němž výslovně vyzýval k poutím do Santiagu a současně ustanovil zdejší jubilejní rok, který probíhal vždy když 25. červenec, tedy svátek sv. Jakuba, připadl na neděli³⁰. Místní vládcí i kláštery dbali na šíření známosti místa i o budování infrastruktury pro poutníky. Zvláště aktivní byl v tomto ohledu klášter ve francouzském Cluny, kde dokonce vznikla legenda, podle které podnikl pouť ke sv. Jakobovi už Karel Veliký. Jako jakýsi průvodce poutníků mohly sloužit texty, které obsahuje tzv. *Codex Calixtinus*³¹, nazývaný také *Liber Sancti Jacobi*. Vznikl po polovině 12. století a jeho originál je uchováván v Santiagu de Compostela jako součást katedrálního pokladu. Známe však i desítky dalších opisů kodexu nebo jeho částí z celé Evropy. Kodex není zdaleka jen průvodcem v dnešním slova smyslu, je rozdělen do pěti knih a kromě praktických informací v něm najdeme i různé legendistické a liturgické

²⁹ Prvním známým zahraničním poutníkem ke sv. Jakobovi byl biskup Goteschalk de Puy, který apoštolův hrob navštívil roku 950. *Ibidem.* s. 200.

³⁰ *Ibidem.* s. 197.

³¹ Moderní vydání kodexu viz např. BRAVO LOZANO, Millán (ed.). *Codex Calixtinus de la Catedral de Santiago de Compostela. Liber Sancti Jacobi.* (Faksimile). Madrid: Kaydeda Ed., 1993. ISBN: 8486879337.

texty, jejichž cílem je poskytnout putujícím i duchovní vedení. Je v něm také obsažena zpráva o legendární expedici Karla Velikého do Španělska, jejímž cílem mělo být osvobození křesťanů z muslimské nadvlády. Karla Velikého prý k výpravě vyzval sám sv. Jakub, který se mu zjevil³². Zajímavé informace obsahuje tzv. *Liber peregrinationis*, což je kniha zápisků francouzského mnicha Aymerica Picauda. Rozděluje cestu na etapy, upozorňuje poutníky na hroby světců, které mohou cestou navštívit, doporučuje zastávky, kde se jim dostane dobrého pohostinství a dokonce nepříliš lichotivě líčí povahy obyvatel zemí, kudy poutní cesta prochází, zvláště rozšířeným nešvarem bylo prý násilné vynucování neoprávněných poplatků³³.

Během 12. a 13. století už proudily do Santiaga de Compostela snad až desítky tisíc poutníků ročně.³⁴ K oblibě tohoto „západního Jeruzaléma“ jistě přispělo i zhroucení křížáckých opěrných bodů ve Svaté zemi. Mezi poutníky ke sv. Jakubovi bychom našli i významné osobnosti politického, náboženského nebo uměleckého života, jako sv. František z Assisi nebo Dante Alighieri³⁵. Vznikla tzv. Svatojakubská cesta, na jejímž budování se podílely nejrůznější mnišské a rytířské řády v čele s klášterem v Cluny. V jejím rámci byly budovány mosty, studny a ubytovny pro poutníky. Svatojakubská cesta se rychle stala důležitou kulturní komunikací, přispěla dokonce k rozšíření tribunových kostelů ale i jiných architektonických inovací, které měly své vzory především ve francouzském prostředí.

Sv. Jakub se stal jakýmsi archetypem poutníka a jako poutník byl také zobrazován, oděný do širokého klobouku a pláště, s poutnickou holí v ruce a s nezbytným atributem mušle. Zároveň zaujal i roli národního světce, hrdiného válečníka, který vedl a chránil křesťany v bojích proti Maurům. V této stylizaci se z poutníka stával rytíř třímající v rukou místo poutnické hole kříž a meč. Se sv. Jakubem jako maurobijcem (*matamoros*), se můžeme

³² ŠTĚPÁNEK, Pavel. *Čechy a Španělsko ve středověku*. s. 203.

³³ *Ibidem*. s. 204.

³⁴ Podle odhadů současných odborníků, kteří se tímto místem zabývají, mohlo do Compostely přicházet v době největšího rozmachu až 1000 lidí denně. Také z toho důvodu se poutníkům nepovolovalo zůstat v místě déle než tři dny, a to včetně dne příchodu a odchodu. *Ibidem*. s. 202.

³⁵ Dante ve svém díle *Vita Nova* popisoval tři druhy poutníků podle jejich cíle: *Romie* – poutníci do Říma, *palmieri* – poutníci do Jeruzaléma a *peregrini* – poutníci do Santiaga de Compostela, dále rozlišoval poutníky, kteří cestují k nějakému svatému místu a ty, kdo pobývají mimo svou vlast. ALIGHIERI, Dante. *Vita nuova*. Česky Nový život. Překl. E. Janovský. Praha: Jaroslav Podroužek, 1945. s. 76.

setkat již od počátku 12. století³⁶. Boj proti Maurům na Pyrenejském poloostrově v řadách křesťanského vojska získal podobnou váhu jako boj proti muslimům ve Svaté zemi³⁷.

Během 12. století se ustálily čtyři hlavní cesty vedoucí dnešní Francií do Santiaga de Compostela. Byly to *Via Tolosama*, vedoucí přes Arles, Alysamps, Saint-Gilles du Gard, Montpellier, Toulouse, Saint-Sernin, Somport, Canfranc, Jacu, Sangüesu a Eunate; druhá zvaná *Via Podensis* vedla z Puy přes Valence, St.-Michel d'Aiguilhe, Conques, Moissac, Clermont, Souillac, Rocamadour a Cahour; třetí *Via Lemovicensis* začínala ve Vézelay a vedla přes St. Leonard, Limoges a Périgueux; poslední *Via Ruronnensis* byla nejdelší, proto se jí říkalo také *Magnum iter Sancti Jacobi*, vycházela z Paříže a procházela městy Rouen, Chartres a Tours, dále pokračovala přes Orleans, Poitiers, Saintes, St. Jean d'Angely, Bordeaux a Belin do Ostabatu. *Via Podensis*, *Via lemovicensis* a *Via Turonnensis* se spojovaly v Ostabatu, odkud trasa pokračovala přes Pyreneje do Roncesvalles a dále do Pamplony a Puente Reina, kde se k nim připojila i *Via Tolosana*. Z Puente Reina poutníci pokračovali přes Santo Domingo de la Calzada, Boadilla del Camino, Burgos, León, Sahagún a Astorgu. Samozřejmě existovaly i jiné možnosti, jak se do Santiaga de Compostela dostat, ale popsané trasy byly nejschůdnější a nejoblíbenější. Výchozí města také sloužila jako místa, kde se shromažďovali poutníci i ze vzdálenějších krajín, aby pak společně pokračovali po jedné ze svatojakubských cest. Jak je ze seznamů patrné, mohli poutníci už na území Francie cestou navštívit různá více či méně významná poutní místa, což ještě přispívalo k duchovnímu rozměru jejich cestování.

1.7 Další poutní místa středověké Evropy

V souvislosti s upevňováním církevní organizace v jednotlivých zemích Evropy a vytvářením státních ideologií konsolidujících se státních celků, vznikaly další regionální a národní či dynastické poutní tradice. Spojení vlády s důležitou svatyní potvrzovalo posvátný charakter panovnické moci. Proslulé byly poutě ke sv. Martinovi do Tour, do Chartres, nebo

³⁶ ŠTĚPÁNEK, Pavel. *Čechy a Španělsko ve středověku*. s. 198. Kde jsou i odkazy na další literaturu.

³⁷ Dle ustanovení druhého lateránského koncilu z roku 1139 mohli těžcí provinilci, zejména paliči, odčinit své zločiny tím, že stráví celý rok ve Svaté zemi nebo Španělsku jako bojovníci proti muslimům. OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 229 s. Kulturní historie. ISBN 80-7021-510-0. s. 165.

na útes Mont-Sait-Michel v Bretani, slavná mariánská poutní tradice vznikla v Romacadour. Poutníci směřující na Apeninský poloostrov mohli kromě Říma navštívit například Monte Gargano nebo uctít sv. Mikuláše v Bari. Angličtí poutníci směřovali především do Walsinghamu a Canterbury, zatímco v Irsku se zvláštní oblibě těšila místa spojená se sv. Patrickem. Nejvýznamnějším poutním místem německých zemí se staly Cáchy, kde se odehrávaly korunovace římsko-německých králů.

1.8 Křížové výpravy a poutníci bojující za víru

V 11. století znovu narůstal počet poutníků směřujících do Svaté země. Koncem 10. století se totiž s christianizací Uher poutníkům otevřela také pozemní cesta a k dopravě do Palestiny už nebylo nutné využívat drahých lodních služeb Benátčanů či Janovanů. Další a významnější příčiny oživení zájmu o Svatou zemi na počátku 2. tisíciletí je třeba hledat v duchovním klimatu doby, v níž nalézáme různé eschatologické představy, a také v aktuální politické konstelaci.

Na samém konci 11. století, 27. listopadu 1095 na synodě v Clermontu, která se jinak zabývala vnitrocírkevními záležitostmi, pronesl papež Urban II. k davu shromážděnému pod širým nebem projev, ve kterém v temných barvách vylíčil utiskování křesťanů ve Svaté zemi muslimskými dobyvateli. V Kristově jménu vyzýval všechny křesťany bez rozdílu stavu, aby svatým místům vyrazili na pomoc a vyrvali je z rukou nevěřících³⁸.

Urbanův projev spustil lavinu, kterou nešlo zastavit. Veškeré pokusy dát hnutí poutníků, kteří se rozhodli osvobodit Svatou zemi, nějaký řád, selhaly. Urbanovo heslo *Deus lo volt* zmobilizovalo nejen část evropské nobility, ale směrem k Jeruzalému se vydávaly i další tisíce lidí všech společenských vrstev, často bez jasně představy, kam vlastně směřují a co je čeká, což mělo nakonec tragické následky nejen pro ně samotné, ale i pro kraje, kudy výpravy takových „křížáků“ táhly. Houfy chudých lidí, vedly většinou charismatičtí kněží. Kázáními, v nichž splývaly obrazy skutečného a nebeského Jeruzaléma, rozněcovali ve svých následovnicích zbožnost, odhodlání, ale také vzbuzovali fantastické představy a plané naděje. Jejich cesta za zásluhami a za spásou tak většinou končila frustrací a násilnostmi, kterých se dopouštěli v křesťanských zemích, kudy procházeli. Zklamání z nedosažitelnosti svého cíle

³⁸ RUNCIMAN, Steven. *A history of the Crusades. vol. 1. The first Crusades and the foundation of the Kingdom of Jerusalem.* Harmondsworth: Penguin Books, 1965. s. 103n.

obraceli svůj hněv především proti židovským komunitám. Pokud se jim přece jen podařilo dojít až do Malé Asie, způsobovali konflikty i zde a museli proti nim zasahovat byzantské oddíly³⁹. Přes všechny peripetie první křížová výprava svého hlavního cíle dosáhla a Jeruzalém se 15. července 1099 znovu dostal do křesťanských rukou.

Křížové výpravy byly novým druhem poutí, který v sobě spojoval ideje poutnictví a středověkého rytířství⁴⁰. Vznikl tak nový typ poutníka, který už nebyl vybaven poutnickou holí, ale třímal meč. Při své pouti nejenže podstupoval všechny strasti jako dosavadní poutníci, ale navíc byl aktivním bojovníkem za křesťanskou víru, pouť a boj za víru se u něho spojovaly v jeden akt pokání. Za vynaložené úsilí se mu dostalo štědré odměny v podobě odpuštění hříchů. Vidina svatého města Jeruzaléma na konci cesty z ní činila skutečnou pouť za spásou. Zemřít mučednickou smrtí při dobývání nebo naopak obraně Jeruzaléma, znamenalo totiž tu nejspolehlivější cestu do nebeského království.

Druhou křížovou výpravu vyhlásil papež Evžen III. roku 1144 pod dojmem těžkých křížáckých porážek v Palestině⁴¹. Hlavním propagátorem výpravy se stal Bernard z Clairvaux. Ústředním motivem Bernardovy agitace bylo pokání a odpuštění hříchů. Každý, kdo přijal znamení kříže mohl získat plné odpuštění hříchů. Aby podtrhl výjimečnost takové nabídky, označil Bernard rok vyhlášení výpravy dokonce jako *annus iubilaeus*. Bernard křesťanům připomínal všechny poklady Svaté země a události s ní spojené, zejména zdůrazňoval, že jde o místa spojená s životem a smrtí Krista. V souvislosti s Boží armádou nikde nepoužil slovo poutník – *peregrinus*, přesto je u něho zřejmé spojení výpravy s náboženskou poutí. Účastníci výpravy neměli dbát o třpytivou zbroj a vlastní slávu, ale přistoupit ke svému úkolu s pokorou jako služebníci Boží. Obtíže a utrpení spojené s cestou byly považovány za vykonané pokání. Čím větší trápení byli křížáci nuceni přestát, tím větší pak měly být i jejich zásluhy.

Podobnou argumentaci použil také papež Řehoř VIII. v bule *Audita tremendi*, kterou vyhlášoval třetí výpravu. Získání odpustků podmiňoval tím, že výprava bude skutečným kajícím aktem. Ani tentokrát neměli její účastníci dávat najevo své postavení nákladnou zbrojí, ale naopak měli obléci prostý šat, kterým demonstrovali, že nejedou získávat vlastní slávu, ale činit pokání a sloužit Bohu. K účasti na třetí křížové výpravě se zavázal i římský

³⁹ *Ibidem.* s. 121n.

⁴⁰ V dobových pramenech byly křížové výpravy označovány nejčastěji slovy *iter* a *peregrinatio*. *Ibidem.* s. 38n.

⁴¹ Zvláště citelná byla ztráta Edessy. RUNCIMAN, Steven. *A history of the Crusades. Vol. 2, The kingdom of Jerusalem and the Frankish east 1100-1187*. Harmondsworth: Penguin Books, 1965. s. 225n.

císař Fridrich Barbarossa, který u příležitosti přijetí kříže uspořádal působivé divadlo plné poutnické symboliky. Učinil tak na sněmu, který nechal svolat do Mohuče na neděli *Laetare*⁴² a nazval jej příznačně Kristovým sněmem - *curia Jesu Christi*⁴³. Císař zde vystupoval jako křesťanský bojovník, jenž se postaví v čelo armády, aby osvobodil Jeruzalém od nepřátel víry, kteří jej znovu obsadili roku 1187. Jeho pojetí křesťanského rytíře v sobě spojovalo oddanost věrného bojovníka, poutnickou pokoru i císařskou důstojnost. Pro výpravu používal Fridrich označení zámořská pout' *iter transmarine peregrinationis*⁴⁴ a vyrazil na ni jako skutečný poutník s poutnickou mošnou a holí⁴⁵, v oficiální relaci byl také titulován jako *pissimus imperator in omnibus peregrinis suis tamquam pater condolens*⁴⁶. Bojovníci účastníci se výpravy jsou zde nazýváni podle označení křížem *signati* nebo přímo *peregrini*, kolektivně pak obvykle jako *Christi et sancte crucis exercitus*⁴⁷, *iter peregrinorum vivifice crucis*⁴⁸ nebo též *peregrini in expeditione Ierosolimitana decertantes*⁴⁹.

Latinské státečky, které v souvislosti s křížovými výpravami na Blízkém východě vznikly, se mohly delší dobu udržet jen díky přílivu dalších a dalších poutníků, kteří do Svaté země přicházeli nejen obdivovat svatá místa, ale i začínat nový život a bojovat. Ačkoli Jeruzalém neztrácel svou přitažlivost pro běžné věřící, nadšení pro organizování náročných a nákladných tažení s nejistým výsledkem časem opadlo a tyto ostrůvky západního křesťanství

⁴² Tedy čtvrtou postní neděli, jejíž jméno je odvozeno od začátku mešní antifony *Leatare Ierusalem*.

⁴³ Název sněmu, spolu s prázdným trůnem v čele sněmovního sálu, měly symbolizovat, že tentokrát předsedá sněmu sám Kristus.

⁴⁴ Takové označení použil např. v listu klášteru Admontskému z května r. 1189. APPELT, Heinrich (ed.). Die Urkunde Friedrichs I. 1181-1190. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata, Teil 4. Die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Bd. 10.* Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1990. 780 s. ISBN 3-7752-5151-0. s. 298-299, no. 1005.

⁴⁵ Místo obvyklého *signum crucis* přijal poutnické odznaky *signa peregrinationis*. CHROUST, Anton (ed.). Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. *Historia de expeditione Friderici imperatoris et quidam alii rerum gestarum fontes eiusdem expeditionis.* Berlin: Weidmannsche Buchhandlung 1928. 252 s. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series, Tomus V,* s. 95.

⁴⁶ *Ibidem.* s. 90.

⁴⁷ *Ibidem.* s. 25.

⁴⁸ *Ibidem.* s. 55.

⁴⁹ *Ibidem,* s. 94. Relace vyzdvihuje poutnickou povahu výpravy zvláště ve chvílích, kdy křížáci museli čelit obtížím, odvolává se na to, že od poutníků by neměly být vybírány poplatky. Zároveň kritizuje ty, kteří se rozhodli pro pohodlnější cestu po moři, neboť čím větší obtíže budou muset poutníci přestát, tím větší budou jejich zásluhy. *Ibidem.* s. 24.

postupně jeden po druhém mizely z mapy. Vojenská tažení ve znamení kříže se v Evropě objevovala nadále v podobě výprav proti Maurům, kacířům nebo dosud pohanským národům v Pobaltí.

2. NÁBOŽENSKÉ POUTĚ NA KŘEŠŤANSKÉM ZÁPADĚ V OBDOBÍ STŘEDOVĚKU

A pravím „poutníci“ v širším smyslu toho slova; neboť poutníkům lze vyrozumívati na dvojí způsob, ve smyslu širším i užším: v širším potud, že poutník je každý, kdo prodlévá mimo svou vlast; ve smyslu užším se slovem poutník vyrozumívají je ti, kdo se ubírají k domu svatého Jakuba anebo se odtamtud vracejí.

Sluší se totiž věděti, že lidé, kteří putují ve službách Nejvyššího pána, nazývají se vlastně na trojí způsob: nazývají se palmovníci, pokud putují za moře, odkud často přinášejí palmu; nazývají se poutníci, pokud se ubírají k domu božímu v Galicii, neboť hrob svatého Jakuba byl vzdálenější od jeho vlasti než hrob kteréhokoli jiného apoštola; nazývají se Římané, pokud putují do Říma, kamž se také ubírali ti, jimž tuto říkám poutníci.

Dante Alighieri

Vita Nova

Vrcholný a pozdní středověk byl obdobím, kdy poutnictví v Evropě prožívalo jedno z období svého největšího rozmachu. Bez ohledu na roční dobu se na Evropských cestách neustále pohybovaly tisíce a tisíce poutníků. Pozitivní roli přitom hrála skutečnost, že většina Evropy byla v této době nábožensky v podstatě homogenní. V zemích jižní, západní, střední a částečně i severní Evropy zapustilo křesťanství už hluboké kořeny a stalo se určujícím prvkem života jednotlivců i sociálních vztahů ve všech vrstvách společnosti. Masivní rozšíření poutnictví pramenilo také z toho, že náboženská pout' byla především projevem nespekulativní náboženské praxe. Nebyla doménou učených teologů, ale spíše prostých věřících, kteří takto, vedeni jednoduchou logikou, demonstrovali sílu své zbožnosti, činili pokání nebo získávali zásluhy na své cestě ke spáse.

Rozmach poutnictví však souvisel i s dalšími charakteristickými rysy středověké zbožnosti. Vznik velkého počtu poutních míst byl možný díky oblibě kultu svatých a s ním souvisejícího kultu ostatků. Úcta k některým světcům se stala základem pro budování státních a dynastických ideologií. Poutě k jejich hrobům nebo účast na svátečních slavnostech

konaných na jejich památku, znamenaly i vyjádření sounáležitosti, identifikace se státem a vládnoucím rodem. Ukázkovým příkladem takové úcty je kult sv. Václava, který se stal patronem a věčným vládcem České země a vládnoucího rodu Přemyslovců, přičemž jeho úcta nikdy výrazněji nezakořenila mimo hranice země. Podobně jako obyvatelé Českého království vyhledávali hrob sv. Václava, směřovali Angličané do Canterbury ke hrobu sv. Thomase Becketa, Maďaři ctili svatého krále Štěpána, Norové sv. Olafa, Irové putovali na místa spjatá se sv. Patrickem apod. Na proměnách poutnictví můžeme také dobře sledovat měnící se důrazy středověké zbožnosti. Ve 13. a první polovině 14. století v souvislosti s rozšířenou mariánskou úctou nejprve vzrůstá počet mariánských poutních míst, na nichž byly uctívány především zázračné obrazy a sochy. Ve druhé polovině 14. a prakticky po celé 15. století jako výraz dobové úcty k Božímu tělu vznikají četné poutní tradice na místech spojených s eucharistickými zázraky.

Obecná rozšířenost poutí a jejich ukotvenost v náboženském životě, vedly k tomu, že poutníci nehledali při svých cestách už jen jednoduše kontakt s posvátnem. Pout' se stala fenoménem mnohem komplexnějším, promítaly se do ní mechanismy života středověké společnosti a přejímala kategorie tehdejšího náboženského ale i praktického myšlení. Tyto souvislosti dobře vyvstanou, když si pokusíme načrtnout typologii středověkých poutí. Každá typologie zabývající se podobně složitým fenoménem je sice už z podstaty věci nepřesná, neboť nikdy nedokáže postihnout všechny významové přesahy a prolínání jednotlivých motivů. Na tomto místě není podstatné dojít k nějakému preciznímu rozdělení, jako spíše o postižení možných podob zkoumaného fenoménu náboženské pouti⁵⁰.

2.1 Devocionální poutě a poutě jako *imitatio Christi*

Pout' jako projev zbožnosti je poutí v tom nejstarším a nejpůvodnějším slova smyslu. Podobně jako například půst nebo celibát byla taková pout' vždy aktem askeze a cestou k prohloubení duchovního života. Poutníci vydávající se do Svaté země či k hrobům světců nepotřebovali žádné další zdůvodnění pro své konání, které vycházelo z jejich víry a

⁵⁰ Vycházím z dělení, které navrhl SIGAL, Pierre-André. Les différents types de pèlerinage au Moyen Age. In: KRISSE-RETTENBECK, Lenz, MÖHLER, Gerda. *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins*. München: Schnell & Steiner 1984. s. 76-86.

posilovalo ji. Takovéto putování dokonce ani nemuselo mít žádný konkrétní cíl, šlo o následování příkladu Krista a apoštolů. Tím, že se z takových lidí stali poutníci, *peregrini*, se zřekli světa, podobně jako asketici, kteří od 4. století hledali dobrovolné vyhnanství v poušti. Stejně jako oni žili i poutníci ve stavu cizosti a opuštěnosti. Cílem takové pouti nebylo žádné geograficky lokalizovatelné místo, ale byla cestou člověka ke spáse. Devocionální poutě byly nejběžnější i v pozdním středověku, ačkoli se z pramenů spíše dozvídáme o jiných typech poutí. Je to dáno do značné míry tím, že devocionální poutě byly mimo zorné pole těchto pramenů, které jsou často úřední povahy (testamenty, soudní knihy). O devocionálních poutích se dozvídáme především z pramenů narativní povahy, které líčí zbožné skutky společensky nebo nábožensky významných osob. Nejtypičtějším dokladem tohoto druhu jsou legendy popisující životy a zbožnost světců. Ve středověku se víceméně automaticky přisuzovala světcům pouť do Svaté země nebo alespoň do Říma, ačkoliv to často nemělo žádný reálný základ.

V poutích bez konkrétního cíle dochází naplnění evangelijní motiv následování příkladu Krista a apoštolů, který je s proměnlivou intenzitou přítomen v celých křesťanských dějinách. Ve středověku se uplatňuje především v prostředí řeholních řádů, ale často se s ním setkáváme také u různých heretických skupin. Zatímco dříve byla významným prvkem řeholního života usazenost - ztv. *stabilitas loci*, a pouť bývala chápána spíše duchovně, nové kazatelské řády, zejména františkáni a částečně dominikáni chápali apoštolský příklad mnohem doslovněji a hlavní náplní jejich úsilí se stávaly cesta a kázání. Na stejné evangelijní základy se ve svých protestech proti panujícím církevním i společenským pořádkům odvolávala i některá heretická hnutí, své putující kazatele měli Katarí, Valdenští, částečně s těmito idejemi pracovala i hnutí flagellantů. Nemuselo vždy jít přímo o organizované skupiny nebo dokonce o celé ilegální církevní organizace, jak tomu bylo v případě Valdenských nebo Katarů, také jednotliví potulní kněží se často dostávali na hranu církevního pravověří a někdy i za ni. Někteří z nich si volili tento způsob života z přesvědčení, jiní tak skončili proto, že se pro ně nenašlo vhodné beneficium. Ať tak či onak, nenechávali tyto institucionálně neukotvené kazatele v klidu představitele církevní správy, o čemž svědčí opakovaná nařízení proti nim.

2.2 Prosebné a děkovné poutě

Ještě dnes se lidé vydávají na pouť také v těžkých chvílích, kdy se zdá, že už není jiné

pomoci, nebo naopak podnikají pouť jako poděkování za nějakou zázračnou pomoc. Ve středověku tomu nebylo jinak. Nejčastěji se tento druh poutí týkal uzdravení, ale mohlo jít i o vyřešení nějaké jiné tíživé životní situace. V těžkých chvílích lidé doufali, že světec, ke kterému směřovali, vyslyší jejich prosby, případně na nich ulpí něco ze zázračné moci navštíveného místa. V opačném případě se lidé vydávali na pouť na místo spojené se světce, kterému vděčili za uzdravení či jiný zázrak. Taková pouť mohla mít i formu splnění závazku, to v případě, kdy se člověk zavázal, že pokud se uzdraví nebo například vyvázne z nějakého nebezpečí, navštíví hrob některého světce nebo nějaké jiné místo. Tato praxe podporovala „specializaci“ světců a poutních míst na určité okruhy problémů. Zprávy o zázracích, které se odehrávaly na poutních místech nám zprostředkovávají sbírky zázraků, tzv. *miracula*. Aby si světce naklonili nebo se mu náležitě odměnili, nepřicházeli poutníci většinou s prázdnou, přinášeli nejrůznější dary, plnicí podle druhu jejich pouti funkci děkovné nebo naopak prosebné oběti. Kromě nejrůznějších cenností, růženců a medailónků jsou typickými devocionáliemi tohoto druhu také zpodobnění postižených částí těla a orgánů vyrobená z drahých kovů nebo vosku. Ze všech druhů poutí se právě při prosebných a děkovných poutích mohla nejlépe projevit lidová zbožnost se vši svou naivitou, nepochopením složitých církevních nauk a pověrečností. Proto se právě prosebné a děkovné poutě stávaly nejčastěji terčem kritiky ze strany církevních reformátorů.

2.3 Penitenciální poutě

Pouť mohla být také uložena jako trest. Už za časů Karla Velikého byla tato možnost zakotvena v kanonickém právu. Ve 13. století začaly poutě coby trest nebo součást trestu ukládat i světské soudy. Tato praxe trvala až do konce středověku. V penitenciálních ale také v městských soudních knihách nacházíme různé varianty tohoto trestu. Základními dvěma formami bylo vyhnanství a *peregrinatio*. Trest vyhnanství obnášel pouze vyhnání z místa, buď bez možnosti návratu nebo na vymezenou dobu. Naproti tomu *peregrinatio* bylo trestem, kterým se odsouzenému přímo ukládalo cestovat. Mohla přitom být stanovena doba, jakou má na cestě strávit aniž by musel navštívit nějaké konkrétní místo.⁵¹ Už od 9. století byl ale tento trest také spojován s ukládáním návštěv svatých míst. Zvláštní oblíbenosti se tento druh trestu těšil

⁵¹ Příklad takového rozsudku viz ZEUMER, Karl (ed.). *Formulae Merovingici et Karolini aevi*. Hannover: Hahn, 1886. 782 s. Monumenta Germaniae Historica, Legum sectio V, Formulae. s. 217, no. 11.

zejména ve městech v Nizozemí⁵². Pout' byla ukládána zpočátku především za násilné trestné činy, s nárůstem počtu poutních míst, jejich různou vzdáleností a další diferenciací se ale rozšiřovala i škála přečinů, za které bylo možné pout' uložit. Provinilci byla zpravidla určena lhůta, do které měl pout' vykonat, často mu bylo přitom cestování nějak ztíženo, během pouti se musel například postit, nést nějaké břemeno, jít bos nebo nesměl přijímat pohostinství⁵³. Taková pout' nebyla jen aktem pokání, ale zároveň nápravy a zadostiučinění a někdy obsahovala i prvek Božího soudu. Zvláště při dalekých poutích byl odsouzený vydán do Božích rukou a jen Bůh rozhodoval, zda se ještě vrátí. Penitenciální poutě však vykonávalo mnoho lidí i bez toho, aby byli za cokoli odsouzeni. Vědomi si svých hříchů, vydávali se na pout', aby získali zbožné zásluhy a odčinili tak něco ze svých poklesků. Ve středověku, který se někdy zdá až posedlý líčením očišcových muk a eschatologických kataklysmat, nebylo takové jednání ničím neobvyklým.

2.4 Poutě v zastoupení

Zápisy v poutních knihách o uložených poutích jsou pro historiky bohatým zdrojem informací. Kromě toho, že nás informují kolik lidí bylo k poutím odsouzeno, kdy a kam směřovali, se z nich dozvídáme také, jak nákladné bylo takovou pout' podniknout. Z pouti se totiž bylo možné vykoupit, případně za sebe poslat někoho jiného⁵⁴. Praxe poutí v zastoupení se prosadila během 13. a 14. století. Nejčastěji šlo o poutě, které byly ustanovené jako podmínka vykonání poslední vůle, v testamentech bývá na tento účel vyčleněna i příslušná suma peněz. Hlavním motivem takové pouti byla vlastně opět oběť a pokání. Podobně jako sloužení zádušních mší nebo odkazy církevním institucím, měla být zástupná pout' vykonaná

⁵² Možnost uložit pout' jako trest nalezneme např. ve statutech města Lüttychu z roku 1326, viz CAUWENBERG, Étienne van. *Les pèlerinages expiatoires dans le droit communal de la Belgique au moyen âge*. Recueil de travaux, 48. Louvain: Bureaux du Recueil, 1922. s. 22, 26, 70. Obecně k tématu WIRSING, MICHAELA. *Strafwallfahrten des Spätmittelalters. Perspektivische Überlegungen*. In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (edd.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur: Tagungsband Pribram, 26.-29. Mai 2004. Pilgrimage in European culture: proceedings of the symposium Pribram, May 26th - 29th 2004*. Frankfurt am Main: Lang, 2006. 730 s. Europäische Wallfahrtsstudien, Bd. 1. ISBN 3-631-54996-2. s. 304. V Antverpách bylo mezi lety 1383-1513 uloženo za trest celkem 3134 poutí. *Ibidem*. s. 315.

⁵³ Kajícíníci mohli být také uloženo, aby navštívili více poutních míst, a v jakém pořadí.

⁵⁴ K cenám poutí viz OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 229 s. Kulturní historie. ISBN 80-7021-510-0. s. 78-79.

na základě ustanovení závěti přičtena ustanoviteli k dobru a zkrátit jeho trápení v očistci. Poutěmi v zastoupení si však pomáhali i žijící lidé, kteří z nějakého důvodu nemohli nebo nechtěli vykonat pouť sami⁵⁵. Šlo především o nemocné, ale také o lidi majetné, kteří chtěli něco udělat pro spásu své duše, ale zároveň nechtěli podnikat namáhavou, nákladnou a často i nebezpečnou cestu. Také odsouzení, kterým byla uložena pouť jako trest, pokud byli dostatečně zámožní, se často uchýlovali k této formě. Obliba zástupných poutí vedla k tomu, že se vyvinula zvláštní profese profesionálních poutníků, kteří vykonávali poutě za předem dohodnutý poplatek.

2.5 Politické a národní poutě

Papežové, králové i šlechta, všichni, kteří drželi v rukou nějakou politickou moc, hledali ve středověku pro své postavení duchovní oporu. Vláda vyžadovala posvěcení. Tím, že poukazovali na svou příbuznost s nějakým světcem, stávali se panovníci pokračovateli v jeho díle a ochránci jeho odkazu. Pokračování v posvátné tradici posvěcovalo, a tak i legitimizovalo jejich vládu. Každý stát, ale i významný rod, měl své patrony, úcta k nim a udržování mýtu o jejich vztahu ke státu či rodu činilo vládnoucí moc oprávněnou a nedotknutelnou. Čeští králové byli tímto způsobem následníky věčného vládce země sv. Václava, francouzští Capetovci se dovolávali sv. Denise, rod Valois sv. Michala a římsko-němečtí králové odvozovali původ své moci mimo jiné od sv. Karla Velikého, který byl svatořečen roku 1165⁵⁶. Svatí patroni mocných se přirozeně těšili na svém teritoriu zvláštní úctě, jak bylo naznačeno už výše. Nejen členové vládnoucího rodu, ale i prostí věřící se k nim obraceli jako ke svým ochráncům.

Rodová tradice sahající k významnému světcovi nebyla sama o sobě dostatečná, vládu bylo třeba opřít přímo o Boží vůli. Panovník vystupoval v roli Božího náměstka, jemuž byla moc svěřena milostí Boží. Tím, že vykonával vládu, sloužil Bohu a vzpoura proti jeho vládě

⁵⁵ O tom, jak silná mohla být víra i v takovýto druh poutí vypovídá hrobový nález z kostela sv. Štěpána ve švédském Lundu, asi padesátiletý muž zde pohřbený trpěl patrně od dětství tuberkulózou kostí a jeho stav mu umožňoval jen velmi omezený pohyb, přesto byl pohřben hned se třemi poutními odznaky. ANDRESON, Lars. *Pilgrismärken och vallfart. Mideltida pilgrimskultur i Skandinavien*. In: *Lund Studies in Medieval Archaeology* 7. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1989.

⁵⁶ RAPP, Francis. *Svatá říše římská národa německého: od Oty Velikého po Karla V.* Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 316 s. Historická paměť. Velká řada; sv. 13. ISBN 978-80-7185-726-6. s. 139.

byla i vzpourou proti řádu věcí, který byl božského původu. Sepětí panovníka s Bohem měly demonstrovat některé důležité ceremoniály, jako byly korunovace nebo sněmy, během nichž bývala postava panovníka symbolicky ztotožňována se samotným Kristem. Četné doklady tohoto sepětí nám poskytuje oficiální dobové umění.

Posvátné založení vládnoucí moci však nestačilo dokazovat pouze ideově, bylo třeba hmotných dokladů a důkazů, které moc jednoznačně lokalizovaly a zároveň se k nim dalo vztahovat. Tuto roli plnily ostatky svatých, shromažďované panovníky do rozsáhlých ostatkových pokladů. S trochou nadsázky řečeno, to byly kosti svatých, které podpíraly trůn. Panovníci a velmožové se jich snažili získat co nejvíce, čím více svatých bylo v ostatkovém pokladu zastoupeno, tím více bylo přímluvců. Za tím účelem také osobně navštěvovali místa, kde se nacházely hroby světců, nebo byly schraňovány jiné relikvie, aby alespoň část z nich pro sebe získali. Největší význam měly pochopitelně ostatky spojené přímo s Kristem. Těžko překonatelným vzorem pro ostatní panovníky byl ve shromažďování ostatků francouzský král Ludvík IX., řečený Svatý, který mezi jinými důležitými relikviemi získal z Konstantinopole Kristovu trnovou korunu. Ostatkový poklad, který shromáždil a pro nějž nechal vystavět zvláštní kapli pařížskou Sainte-Chapelle, se stal jedním z pilířů francouzské královské ideologie. Ve Francii Ludvíkovou zásluhou vznikl vzor, kterým se ostatní mohli inspirovat a snažili se mu přiblížit, což platilo i pro české prostředí.

V oblasti poutnictví se toto legitimizování vlády neprojevovalo jen poutěmi ke hrobům národních světců a patronů. Příležitostí k pouti byly také veřejně slavené svátky svatých patronů a slavnosti, na kterých bylo vystavováním ostatkových pokladů a dalších svátostin demonstrováno sepětí vládnoucí moci s posvátnou sférou.

2.6 Středověcí poutníci

Z naznačené typologie vyplývá, že náboženská pout' nebyla ve středověku zdaleka jen výsadou některých společenských vrstev, týkala se všech, bez ohledu na jejich urozenost nebo zámožnost. Poutě do vzdálených míst, jako byly Řím, Svatá země, Compostela nebo Cáchy byly časově náročné, nebezpečné a také značně nákladné, vždy se však našli i nemajetní poutníci nebo takoví, kteří si chudobu během svého putování zvolili z přesvědčení.

Vydat se na pout' bylo závažné rozhodnutí a před samotným započítím cesty bylo třeba se řádně připravit, a to prakticky i duchovně. Zvláště cenné byly pro poutníka jakékoli

informace, které mohl o plánované cestě získat. Již od raného středověku kolovaly sice různé zápisky poutníků i psané průvodce, ty však v době neexistence knihtisku a obecně nízké gramotnosti nebyly přístupné zdaleka všem, nehledě na to, že praktická hodnota těchto spisků byla často velmi pochybná⁵⁷. Hlavním zdrojem informací tak byly zkušenosti těch, kteří takovou pouť už sami podnikli.

Doporučovalo se, aby poutníci před odchodem uspořádali své věci, vyrovnali dluhy, urovnali spory, sepsali závěť a vykonali zpověď, to vše pro případ, že by se z pouti už nevrátili. Bylo také nutné, aby získali souhlas své manželky či manžela a zvláště v pozdější době byl třeba i souhlas faráře. Před odchodem poutníků na cestu byly slouženy zvláštní mše se čteními příslušných pasáží evangelií jako Mt 10, 9-10. Budoucí poutníci tak získávali požehnání pro svou cestu a obdrželi poutnické atributy, tzv. *signa peregrinationis*. Jednalo se nejčastěji o hůl a mošnu, které byly rovněž požehnány⁵⁸. Od svého faráře mohl poutník dostat také doporučující dopis, který potvrzoval jeho úmysl a cíl cesty. Zvláště velký význam mělo, pokud mohl farář nebo někdo jiný dát poutníkovi doporučující list pro nějakou instituci, kde mohl poutník hledat útočiště. Díky doporučujícím listům nemusel poutník cestovat s velkými sumami peněz, o které mohl být kdykoli oloupen⁵⁹.

Pro poutníky bylo výhodné, pokud mohli cestovat ve skupinách, to připadalo v úvahu zejména pokud chtěli navštívit nějaké známé poutní místo, nejlépe ještě u příležitosti nějakého významného svátku, jakými byly kupříkladu jubilejní roky v Římě, Cáchách či Compostele. Před dlouhými poutěmi, zejména před poutěmi do Svaté země se poutníci nejdříve scházeli na určitých místech, odkud dále pokračovali v celých výpravách společně. Členové takových poutních výprav se často zavazovali přísahou k vzájemné pomoci.

⁵⁷ Často měla taková dílka sloužit spíše pro pobavení čtenářů a líčila cizí kraje příliš fantasticky, jindy zase nadšení pisatelé záměrně nezmiňovali nebo zlehčovali rizika a obtíže čekající na cestě, mnohé takové příručky mohly být zastaralé atd. K tomu např. OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. s. 151.

⁵⁸ PLÖTZ, Robert. *Signum peregrinationis*. In: KÜHNE, Hartmut (ed.). *Das Zeichen am Hut im Mittelalter: europäische Reisemarkierungen: Symposium in Memoriam Kurt Köster (1912 - 1986) und Katalog der Pilgerzeichen im Kunstgewerbemuseum und im Museum für Byzantinische Kunst der Staatlichen Museen zu Berlin*. Frankfurt am Main: Lang, 2008. *Europäische Wallfahrtsstudien* 4. 404 s. ISBN 9783631574089. s. 47-70. OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. s. 87.

⁵⁹ Z tohoto důvodu poutnictví také významně stimulovalo rozvoj různých bankovních služeb. Směnky splatné v jejich vzdálených pobočkách ve Svaté zemi vystavovali poutníkům například templáři nebo johanité, pozadu ale nezůstávali ani bankéři z bohatých italských měst.

Sdružování poutníků sice přinášelo nesporné výhody, především v oblasti bezpečnosti, avšak na druhou stranu kritici poutí poukazovali na to, že právě při takovém společném putování dochází k mnoha morálním pokleskům, zejména z toho důvodu, že muži a ženy cestovali společně.

Poutníci, kteří chtěli co nejvěrněji naplňovat vzor apoštolského putování chodili pěšky, většina poutníků si však namáhavé cestování ráda ulehčovala, bylo-li to možné. Na cestách se přidávali ke karavanám obchodníků, což jim garantovalo alespoň společnost a větší bezpečí. Nejrychlejším a také nejpohodlnějším způsobem dopravy byla doprava lodní. V případě cest do Svaté země šlo po dlouhou dobu o prakticky jedinou možnost, ale stejně dobře bylo možné pro poměrně pohodlné cestování využít i lodě, které vozily zboží po evropských řekách. Zatímco pěší poutník mohl denně urazit v průměru kolem 30 km, pokud cestoval lodí mohlo to být 100 až 150 km, na moři při dobrém větru dokonce až 200 km!⁶⁰ Vzhledem k povaze a stavu cest necestovali ani jezdcí nijak podstatně rychleji než pěší poutníci, tedy kromě spěšných kurýrů, kteří mohli neomezeně měnit koně. Ti běžně zvládali absolvovat i vzdálenosti překračující 100 km za jediný den⁶¹.

Nejtěžší překážkou pro evropské poutníky byly Alpy. Ve vysokohorském prostředí mohl poutník hovořit o štěstí, když se mu podařilo urazit několik málo kilometrů za den. Přesto se na krkolomnou cestu přes alpské průsmyky poutníci vydávali bez ohledu na roční období. V těžkém terénu nejvyšších evropských hor se smazávaly společenské rozdíly. Kůň, který jindy představoval dopravní luxus, se zde stával přítěží, jak ukazují zprávy o výpravách korunovaných hlav⁶². Přesto prameny většinou neukazují Alpy jako nějakou vážnou nebo snad dokonce nepřekonatelnou překážku, v různých relacích se často setkáváme jen s lakonickým konstatováním, že bylo třeba je přejít.

Poskytnutí přístřeší a pomoci poutníkovi patřilo k základním aktům křesťanského milosrdenství. Proto již v římských dobách zřizovaly křesťanské obce s podporou státních úřadů tzv. *xenodochia*, která poskytovala poutníkům útočiště. Po rozpadu římské moci zůstala tato praxe živá hlavně na východě, mezi jinými byl za zřízení mnoha takových zařízení chválen i císař Juistinián. Na západě tyto instituce spíše zanikaly, jejich funkci později přejaly

⁶⁰ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. s. 117.

⁶¹ K rychlosti cestování ve středověku viz OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Vyd. 1. Praha: H & H, 2003. 516 s. ISBN 80-86022-90-0, s. 156n.

⁶² *Ibidem*. s. 305n.

hospice zřizované nejčastěji při kláštorech. Výhodou bylo, že kláštery vznikaly často na pustých a špatně přístupných místech, kde by poutníci jinak těžko hledali jiné útočiště.

Benedikt z Nursie při sepisování svých regulí přímo pamatoval na přijímání poutníků, článek č. 53, který se týká přijímání hostů s odvoláním na Mt 25, 35 výslovně přikazuje, že v každém hostu má být přijímán sám Kristus⁶³. V kláštorech tak mohli poutníci očekávat nocleh a alespoň prosté jídlo. Možnosti klášterů však nebyly neomezené a s přibývajícím počtem poutníků a jiných pocestných se stávalo čím dál těžší Benediktův imperativ naplňovat. Na frekventovaných místech zdaleka nebylo možné poskytnout přístřeší všem, kteří o něj žádali a pro ty, kteří měli to štěstí, že se na ně místo dostalo, býval pobyt omezen na jednu až tři noci.

Situace si vynutila, postupný vznik podobných zařízení i mimo klášterní zdi, na křižovatkách cest, vysoko v horách nebo naopak v údolích řek v místech, kde se nacházely brody či mosty, jejich zakladateli a správci nemusely být výhradně kláštery. Zřizovali je též panovníci, šlechta, města, bohatí jednotlivci nebo náboženská bratrstva, jejich počet rostl zvláště ve 13. a 14. století. Význam takových Božích domů výmluvně ukazuje Průvodce poutníků do Compostely, který vyjmenovává tři významné hospice – jeruzalémský, na sv. Bernardu v Alpách a na Somportu v Pyrenejích⁶⁴, a označuje je za tři sloupy na podporu chudých, bez nichž se křesťanství neobejde. Kromě péče o poutníky patřila mezi úkoly hospiců i péče o cesty, mosty a značení, tedy o věci, které byly často pro poutníka stejně životně důležité jako samotná možnost najít v nehostinném prostředí útočiště.

Určitý servis mohla poutníkům poskytovat také náboženská bratrstva. Zvláště v pozdním středověku byla značně rozšířená a sloužila naplňování různých zbožných účelů. Svá bratrstva měli i poutníci, většinou nesla jméno svatého Jakuba, podle patrona všech poutníků, ale stejně dobře mohl být patronem jiný světec, jehož kult bratrstvo propagovalo. Poutníky taková bratrstva podporovala duchovně i hmotně, za to pak milost z vykonané pouti dopadla na celé společenství. Přijetí do bratrstva mohlo být podmíněno vykonáním pouti, složením sumy odpovídající nákladům na takovou pouť nebo jiným zbožným činem. Bratrstva někdy provozovala vlastní útulky pro poutníky nebo alespoň byla s takovými

⁶³ „*Omnes supervenientes hospites tamquam Christus suscipiantur; quia ipse dicturus est: Hospes fui et suscepistis me; et omnibus congruus honor exhibeatur, maxime domesticis fidei et peregrinis.*“ Text regulí v překladech do různých jazyků je přístupný na <http://www.osb.org/rb/>.

⁶⁴ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. s. 138.

zařízeními v kontaktu. Přicházející poutník se tak mohl prokázat doporučením a měl jistotu, že o něj bude postaráno. Některé hospice měly podle svého založení sloužit výhradně poutníkům směřujícím na určité místo. Omezení tohoto druhu však zůstávala zpravidla jen ve statutech a v případě nevytíženosti mohli jejich služeb využívat všichni pocestní bez rozdílu. Jistému privilegovanému postavení se nicméně v celé Evropě těšili poutníci směřující do Svaté země.

Oproti ostatním cestujícím požívali náboženští poutníci také některých právních výhod. Obecné církevní právo upravovalo poutnictví jen minimálně. Na rozdíl od jiných oblastí náboženského života se na tom mnoho nezměnilo ani v průběhu středověku a poutě zůstávaly spíše v kompetenci místních biskupů. Pouze sám biskup, pokud chtěl vyrazit na pouť, potřeboval k tomu svolení papeže, ostatním klerikům stačilo svolení biskupa a pokud šlo o řehole, záleželo na statutech jednotlivých řádů a klášterů. Na laiky se vztahovala synodální usnesení a články upravující poutnictví nacházíme také ve světském právu. Poutníci putující do Svaté země nebo do Říma byli pod zvláštní ochranou samotného papeže, stejně jako účastníci křížových výprav. Ochrana se vztahovala i na jejich opuštěné rodiny a majetek, který byl v době jejich nepřítomnosti nedotknutelný. Zabití, oloupení nebo jiné ublížení poutníkovi bylo pokládáno za zvlášť těžký zločin. Církevní právo také pamatovalo na duchovní potřeby poutníků, dokonce i v době interdiktu bylo možné poutníkovi udělit svátost. Usnadnit poutníkům jejich namáhavé cestování mělo i osvobození ode všech cel, mýtného a dalších místních poplatků, jak však víme z nekončících stížností, platilo toto spíše jen teoreticky⁶⁵.

2.7 Poutní odznaky

Už kvůli jejich zvláštnímu statusu bylo žádoucí, aby byli poutníci co nejnázne odlišitelní od ostatních cestujících. Znakem poutníka byla tzv. *signa peregrinationis*, která dobře známe z dobových vyobrazení. Typickým úborem poutníka byl plášť bez rukávů⁶⁶, široký klobouk, který chránil stejně dobře před sluncem i před deštěm, hůl, která poutníkovi nejen poskytovala oporu, ale mohl ji použít i k základní obraně, mošna, tykev s vodou a

⁶⁵ CARLEN, Louis. Wallfahrt und Recht. In: *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Themen)*. s. 87-100.

⁶⁶ Dodnes se takový plášť označuje jako pelerína.

růženec⁶⁷. Poutníci často chodili bosí. Nešlo jen o to, že boty byly dosti luxusním zbožím a ti méně majetní, pokud je vůbec měli, si je šetřili na těžké úseky cesty. Putování bosky mohlo být také aktem pokání, který měl poutníka přibližovat apoštolům. Kromě typického úboru a výbavy nosili poutníci různé odznaky, které prozrazovaly cíl jejich cesty. Poznávacím znamením poutníků putujících ke hrobu sv. Jakuba do galicijské Compostely byla už od 11. století mušle, kvůli svému spojení s touto poutní tradicí dodnes nazývaná hřebenatka svatojakubská lat. *Pecten jacobaeus*⁶⁸. Také sám sv. Jakub, coby vzor všech poutníků byl zobrazován s touto mušlí připevněnou na klobouku, holi či oděvu, díky čemuž se z ní postupně stal ochranný symbol všech poutníků, ať už směřovali kamkoli.

Svatojakubská mušle je nejstarším poutním odznakem v pravém slova smyslu. Od samého počátku křesťanského poutnictví se poutníci snažili přisvojit si alespoň částku posvátné síly spojené s navštíveným místem. Ti nejvýznamnější z nich si odnášeli přímo části ostatků svatých, běžným poutníkům musely stačit různé relikvie druhotné, jakými byly například drobné předměty dotýkané s ostatky, lahvičky se svčenu vodou, ampulky s prachem a hlínou z okolí hrobů svatých atd. Později se rozšířily poutní odznaky s vyobrazením světce nebo jiného motivu typického pro dané místo. Měly tu výhodu, že byly dostupné všem, měly jasnou vypovídací schopnost a bylo je možno vyrábět v prakticky neomezeném množství⁶⁹.

Poutníci, kteří navštívili Jeruzalém, si tradičně přinášeli palmové listy⁷⁰. Kvůli tomuto

⁶⁷ WILCKENS, von Leonie. Die Kleidung der Pilger. In: *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Themen)*, s. 174-n.

⁶⁸ Klasické vyobrazení poutníka se všemi těmito atributy nalezneme např. v seznamu ostatků kostela sv. Mikuláše v Passau, seznam, který vznikl někdy v letech 1333-1340 obsahuje mimo jiné perokresbu, na níž je zachycen passovský měšťan Nikolaus Omichl. Ten putoval nejprve do Svaté země, poté do Říma a nakonec zemřel během cesty do Santiaga de Compostela. KLEMM, Elizabeth. Ein illustriertes Reliquienverzeichnis in der Bayerischen Staatsbibliothek, Beitrag zur Passauer Buchmalerei des 14. Jahrhunderts. In: *Diversarum Atrium Studia*. Wiesbaden, 1982. s. 75-104.

⁶⁹ K poutním odznakům už dnes existuje značně rozsáhlá literatura, v nedávné době jim byl například věnován výše uvedený sborník vydaný v rámci edice Europäische Wallfahrtsstudien. KÜHNE, Hartmut (ed.). *Das Zeichen am Hut im Mittelalter*. Velkou pozornost věnoval poutním odznakům německý badatel Kurt Köster (viz níže). Rozsáhlou databázi poutních odznaků spravuje berlínské Staatliche Museum. Obsahuje tisíce odznaků z celé Evropy včetně fotografií, popisů, okolností jejich nálezů a další podrobných informací. Dostupné na: <http://www.pilgerzeichen.de>.

⁷⁰ Jako jeruzalémské poutníky ukazovaly Krista a jeho učedníky i tzv. poutnické hry (*Peregrinus Spiele*), předváděné od 11. století o velikonočních svátcích, Kristus i učedníci zde vystupovali bosí, oděni do

zvyku nemáme až do 15. století žádný kovový poutní odznak pocházející z Jeruzaléma⁷¹. Vykopávky, provedené v hlavní lodi katedrály v Compostele ukázaly, že svatojakubské mušle sloužily jako poutní odznak spojený s místními poutěmi patrně již od 11. století⁷². Také *Codex Calixtinus* z první poloviny 12. století nás informuje, že v Compostele bylo možné v blízkosti katedrály takové mušle koupit⁷³. Použití mušle jako amuletu nebylo ničím novým, už v pravěku, antice i raném středověku plnily mušle různé úlohy, od ozdob po amulety, které byly součástí pohřební výbavy. V antice byla mušle především symbolem lásky. Věřilo se také, že má magické schopnosti a dokáže člověka ochránit před uhranutím a různými nemocemi. Občas se motiv mušle objevuje i na starokřesťanských náhrobcích a ve starých koptských kostelech, nicméně pevnou součástí křesťanské ikonografie se stal až ve spojení se svatojakubskou úctou⁷⁴. I v Galicii byla historie používání symbolu mušle patrně starší než svatojakubská poutní tradice. Svou roli patrně sehrálo, že se na tamějším pobřeží hojně vyskytuje⁷⁵. Mušle byla nejdříve odznakem těch, kteří dosáhli konce světa, *mare Britanicum*. Také pro autora kázání *Veneranda dies*, které je součástí *Codexu Calixtinus* je mušle prostě odznakem pro toho, kdo podniká dlouhou cestu⁷⁶. Spojení tohoto symbolu se sv. Jakubem způsobilo, že v evropské středověké ikonografii rychle zdomácněl, od 12. století je mušle

poutnických plášťů a širokých klobouků, v rukou nesli palmové ratolesti, viz YOUNG, Karl: *The Drama of the Medieval Church I*. 708 s. Oxford: Clarendon Press, 1951. s. 451n.

⁷¹ PLÖTZ, Robert. Signum preregrinationis. In: *Das Zeichen am Hut im Mittelalter*. s. 55.

⁷² Ke svatojakubským mušlím např. KÖSTER, Kurt. *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostraßen. Saint-Léonard, Rocamadour, Saint-Gilles, Santiago de Compostela. Schleswiger Funde und Gesamtüberlieferung*. Neumünster: Wachholtz, 1983. Ausgrabungen in Schleswig 2. 175 s. ISBN: 3529014524. s. 124n. Další nálezy mušlí, které je možné datovat i do této doby shrnuje katalog výstavy *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. RALF, Thomas (ed.). *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Katalog)*. s. 141n.

⁷³ „*Post fontem habetur paradisus... in quo crusille piscium id est est intersigna beati Jacobi venduntur peregrinis.*“ HERBERS, Klaus, SANTOS NOIA, Manuel (ed.). *Liber Sancti Jakobi [Texto impreso]: Codex Calixtinus*. Santiago de Compostela: Xerencia de Promoción de Camiño de Santiago, 1998. 337 s. ISBN 84-453-2298-2. s. 252.

⁷⁴ Symbolika svatojakubské mušle je velmi bohatá, jejich pět cípů mohlo symbolizovat lidské smysly, připomínala ale zároveň i nataženou dlaň a bylo v ní možné najít perlu, o které mluví podobenství v Mt 13,45. Souvisela také s vodou jako zdrojem života, na raně křesťanských hrobech se objevuje jako symbol vzkříšení.

⁷⁵ PLÖTZ, Robert: Signum preregrinationis. *Das Zeichen am Hut im Mittelalter*. s. 59.

⁷⁶ „... *in signum tanti itineris ad propria deferunt cum magna exultacione.*“ HERBERS, Klaus, SANTOS NOIA, Manuel (ed.). *Liber Sancti Jakobi [Texto impreso]: Codex Calixtinus*, s. 92.

obecným znamením i těch poutníků, kteří světcův hrob nikdy nenavštívili, běžně se také objevuje na náhrobcích lidí, kteří zemřeli během nějaké pouti. Dokonce i Kristus bývá někdy na oblíbené scéně cesty do Emauz zpodobňován jako poutník nesoucí na mošně svatojakubskou mušli.

Ani jako klasický poutní odznak nesloužila mušle pouze ve spojení s poutěmi do Compostely. Také poutníci směřující k Mont Saint-Michel v Normandii, což bylo hned po hrobu sv. Martina v Tours nejnavštěvovanější poutní místo středověké Francie, používali mušli jako svůj odznak⁷⁷. Svatojakubská mušle *Pecten jacobaeus* se však vyskytuje výhradně u galicijského pobřeží, proto se místo ní často používala též podobná hřebenatka kuchyňská, lat. *Pecten maximus*.

V průběhu 12. století se objevují první odlitky svatojakubských mušlí, ve kterých můžeme spařovat předchůdce klasických poutních odznaků. První poutní odznaky v podobě jednoduchých plaketek pak známe z přelomu 11. a 12. století. Zvláště rozšířené byly odznaky pocházející z Říma, zobrazující busty apoštolů Petra a Pavla, papežskou tiáru, zkřížené svatopetrské klíče a později roušku s Kristovou tváří tzv. *veroniku*⁷⁸. Středověké poutní odznaky měly podobu malých kovových plaketek s různými reliéfy na čelní straně, zadní strana zůstávala prázdná. Vzhledem k tomu, že odznaky sloužily především k připínání na oděv, by její zdobení ani nemělo smysl. Postupně odznaky nabývaly rozmanitějších forem. Zobrazovaly zejména svaté kteří byli na navštěvovaném místě uctíváni. Funkci poutních odznaků mohly plnit i jiné drobné předměty, jako prstýnky, zvonečky, křížky nebo ampulky. Právo takové odznaky a předměty prodávat náleželo právě jen danému poutnímu místu, přičemž prodej poutních odznaků často znamenal nezanedbatelný zdroj příjmů. Odlévány byly většinou z levné směsi cínu a olova⁷⁹, aby si je mohli dovolit i chudí poutníci. Ve

⁷⁷ Viz GAZEAU, Véronique. Heslo: Mont-Saint-Michel. In: *Lexikon des Mittelalters VI*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2003. ISBN 3-423-59057-2, s. 819-820.

⁷⁸ Roku 1300, při příležitosti konání prvního svatého roku, byla v římské svatopetrské bazilice poprvé vystavena rouška sv. Veroniky, na níž dle tradice ulpěla podoba Kristovy tváře, po této události se tato *vera icon* stala hlavním motivem poutních odznaků pocházejících z Říma a postupně zatlačila všechny ostatní formy. Kromě kovových poutních odznaků se objevovala také na hedvábných šátcích nebo pergamenových a papírových lístcích. Viz GAMS-THIEME, Marion. Heslo: Vera icon. In: *Lexikon des Mittelalters VIII*. s. 1481. Dále např. WARLAND, Rainer. Heslo: Vera icon. In: *Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10*. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder 2000. ISBN 3-451-22009-1. s. 714-715.

⁷⁹ Cín sice dodával odznakům lesk, ale byl poměrně drahý, proto byl v různých poměrech míšen s olovem.

sbírkách najdeme ale i luxusní odznaky zdobené drahými kovy nebo dokonce celé z drahých kovů zhotovené. Jde o skutečná umělecká díla na jejichž výrobě se podíleli i přední umělci své doby⁸⁰. Exempláře, vyrobené z jiných materiálů než z kovu se dochovaly jen vzácně.

Poutní odznaky mohly plnit funkci druhotných relikvií. Bývaly často dotýkány s předměty úcty nebo ponechávány v jejich přítomnosti, aby na ně přešlo něco z jejich milosti a síly. Bývaly proto chovány v úctě a používaly se při léčení a různých jiných pověrečných praktikách. Zajímavým příkladem, jak dokázali výrobci poutních odznaků pružně reagovat na přání svých zákazníků, jsou tzv. *Heiltumsspiegel* a *Spiegelzeichen*. Jde o poutní odznaky, do kterých byla vkládána malá zrcátka⁸¹. Poprvé se objevily zřejmě v Cáchách. V roce 1405, kdy se v Cáchách konala jubilejní pouť, sepsal profesor teologie z Heidelbergu Nikolaus von Jauer traktát *De superstitionibus*, v němž zdejší poutě kritizoval. Zvláště odsuzoval praxi pozvedání zrcadel (*Heiltumsspiegel*). Šlo o to, že poutníci během vystavování místních svátostin zvedali nad hlavu kousky chleba a poutní odznaky se zrcátky, aby do nich zachytili něco ze síly vystavovaných předmětů. Jauer takový zvyk odsoudil jako magii, jeho odsudky však nedokázaly zabránit tomu, aby se takové poutní odznaky nezačaly vyrábět i na jiných místech⁸².

Poutní odznaky byly ve středověku vyráběny a distribuovány ve velkém. Během velkých poutních svátků jich mohly být prodány na jednom místě až tisíce. Je proto zarážející, jak malé množství se jich dochovalo, například na našem území bylo objeveno jen několik jednotlivých exemplářů. Vysvětlení lze samozřejmě částečně hledat i v tom, že šlo o malé a v podstatě bezcenné předměty, které nebyl důvod příliš schraňovat, především je však malé

V produkci cínu zaujímal v Evropě dlouhou dobu přední postavení anglický Cornwall, ve 12. století byla objevena významná naleziště také v Krušných horách. K nalezištím a zpracování cínu ve středověku viz např. HAEDEKE, Hanns-Ulrich. *Zinn: Zentren der Zinngiesserekunst von der Antike bis zum Jugendstil*. Lizenzausg. Hanau: Werner Dausien, 1976. ISBN 37-684-1595-3. s. 10-n.

⁸⁰ Například na výrobě poutních odznaků pro Regensburský kostel Panny Marie se podíleli spolu se zlatníky z Landshutu a Amberku také známý Albrecht Altdorfer a sochař Hans Leinberger. Vynálezce knihtisku Johannes Gutenberg byl zase v roce 1440 spoluautorem cášských poutních odznaků. KÖSTER, Kurt. Gutenbergs Straßburger Aachenspiegel-Unternehmen von 1438/1440. In: RUPPEL, von A. (ed.) *Gutenberg Jahrbuch 58*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1983. s. 24-44.

⁸¹ KÖSTER, Kurt. Mittelalterliche Pilgerzeichen. In: KRISSE-RETTENBECK, Lenz, MÖHLER, Gerda. *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Themen)*, s. 211.

⁸² Známe je z Kolína, Bruselu i dalších míst ve Francii, Holandsku a Anglii. RALF, Thomas (ed.). *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Katalog)*, s.77-78, č. 96.

dochování odznaků zapříčiněno materiálem, z něhož byly vyrobeny. Slitiny olova a cínu podléhají poměrně rychlé a silné oxidaci a tak malý předmět, jako je poutní odznak, pokud je uložen v nevhodném prostředí, se časem jednoduše rozpadne. Nejvíce poutních odznaků bylo nalezeno ve vlhkých půdách jaké jsou na březích a v korytech řek. Vlhkost totiž slitinám olova a cínu v oxidaci zabraňuje. Takové nálezy však mívají jen malou vypovídací hodnotu. Naopak poměrně nejvíce se můžeme dozvědět z nálezů učiněných v hrobech. Coby svědectví o vykonaných poutích bývaly poutní odznaky ukládány do hrobů jako součást pohřební výbavy zemřelého. Právě takových nálezů, které nám ukazují, jaká místa lidé z různých sociálních vrstev a v různých obdobích navštěvovali máme však velmi málo⁸³.

Pro studium poutních odznaků jsou cenné i výsledky kampanologických výzkumů⁸⁴. Mnoho poutních odznaků se totiž dochovalo ve formě odlitků, které byly přidávány na zvony. Posvátná moc odznaků měla jednak chránit samotný zvon, a také jej posilovat v jeho poslání. Ve středověku se věřilo, že zvony zahání různé demony, zlé duchy a špatné počasí, v čemž je měla síla spojená s odznaky ještě podpořit. Odlitky poutních odznaků vzácně nalézáme i na jiných cínových nebo bronzových kostelních předmětech, jako jsou křtitelnice nebo konvičky.

2.8 Středověká kritika poutí

S blížícím se koncem středověku, v souvislosti s širším prosazováním intimnějších a duchovnějších forem zbožnosti a také reformních myšlenek, kritika poutí sílila. Z hlediska církevního učení a náboženské praxe nebyly poutě izolovaným jevem, a tak kromě přímé kritiky proti nim mířila zprostředkovaně i kritika kultu světců, jejich ostatků, primitivní víry v zázraky a dalších projevů lidové pověrčivosti.

Stejně jako kdysi Řehoř z Nyssy poukazovali i středověcí kritici na to, že Bohu lze sloužit stejně dobře na jakémkoli místě. Poutě provází mnoho nebezpečí pro lidské tělo i duši

⁸³ Zcela výjimečný byl nález ze švédského Hälsingborgu, muž pohřbený v kostele zdejšího dominikánského kláštera měl při sobě nejméně 10 poutních odznaků, které dokládají, že za svého života navštívil celou řadu poutních míst, jmenovitě Bari, Řím (dva odznaky), Luccu (dva odznaky), Saint Guilhelm (dva odznaky), Rocamadour a Tour. RYDBECK, Monica: Grav 301 vid dominikanerklostret i Hälsingborg. In: *Kring Kärnan* 6. Hälsingborg museum publikation. Hälsingborg, 1955, s. 79-93. ANDERSON, Lars. Pilgrimsmärken och vallfart. In: *Lund Studies in Medieval Archeology* 7. Lund 1989. s. 58-86.

⁸⁴ KÖSTER, KURT: Mittelalterliche Pilgerzeichen. In: *Wallfahrt kennt keine Grenzen (Themen)*, s. 204.

a věřící během nich snáze dojdou tělesné nebo duchovní újmy než vytoužené milosti⁸⁵. Navíc ale středověcí kritici tepali také hamižnost kněží, kteří s vidinou zisku podporovali v prostých lidech víru ve falešné zázraky a předkládali jim k uctívání různé falešné ostatky. Peníze, které takové zbytečné potulování stojí, je proto lepší věnovat chudým a místo vystavování se zbytečnému nebezpečí a klanění se falešným ostatkům směřovat modlitby k samotnému Bohu.

Poutnictví však přinášelo problémy i představitelům úřadů, ať světských nebo duchovních. Objevovali se falešní poutníci, kteří se schovávali za poutnické atributy, aby mohli zneužívat výhody se statusem poutníků spojené, především pohostinnost a právní ochranu. Často přitom šlo o lidi, kteří byli na útěku před spravedlností, a získávali tímto způsobem možnost pokračovat ve svém zločinném konání na jiném místě⁸⁶. Pro církevní správu byli zase problémem potulní kněží, o kterých už byla řeč. Podobně také například valdenští kazatelé mohli naoko přicházet do země jako poutníci, aby unikli pozornosti církevních úřadů.

⁸⁵ Stávalo se také, že zvláště chudší lidé, bez patřičného geografického rozhledu, vyrazili na pouť, aniž by měli reálnou představu o vzdálenostech a těžkostech, které taková cesta obnáší. K pouti se prostě zavázali v nemoci nebo v jiné krizové situaci, a pokud se jim podařilo vyváznout, cítili se svým slibem vázáni. Mnoho lidí také podléhalo agitacím výmluvných kazatelů, nejtypičtějším příkladem byly houfy věřících, kteří se v nekritickém nadšení vydávali do Jeruzaléma během prvních křížových výprav. Lidé často ani nevěděli, kde místo, k němuž se zavázali putovat vlastně leží. OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. s. 74n.

⁸⁶ Mohlo jít ale prostě také jen o chudé a nemocné, kterým útulky pro poutníky a další projevy pohostinnosti poutníkům poskytované nahrazovaly nedostatek jiných sociálně charitativních zařízení. SCHMUGGE, Ludwig. Der falsche Pilger. In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica, München, 16. - 19. September 1986*. Hannover: Hahn, 1988. Schriften der Monumenta Germaniae Historica 33, 5. 724 s. ISBN 3775251596. s. 486-501.

3. NÁBOŽENSKÁ POUŤ V PŘEMYSLOVSKÝCH ČECHÁCH

Prameny pro zkoumání poutnictví v Českých zemích jsou značně roztržité, o to citelněji se projevuje nedostatek edic. Pro období raného středověku jsme odkázáni především na legendy o světcích a kronikářské záznamy. Během posledních let se sice rozšířil počet hmotných dokladů o nálezy několika poutních odznaků a dalších devocionálií, avšak interpretace takovýchto nálezů bývá často problematická a nejednoznačná⁸⁷. Pro období vrcholného a pozdního středověku je už pramenná základna bohatší, zmínky o poutích nalézáme v textech různé provenience a různého zaměření. Nejde už jen o narativní prameny ale též o diplomatické listiny a korespondence, papežské listiny, liturgické texty a městské knihy, zejména knihy soudní a knihy testamentů⁸⁸. Až z doby pozdější se dochovala některá *miracula*, tedy sbírky zázraků spjaté s konkrétním světce či místem. O středověkých poutích mluví často také prameny vzniklé až se značným časovým odstupem. Ty je však třeba posuzovat náležitě kriticky. Zvláště v období baroka se mnoho poutních míst sice odvolávalo na své středověké počátky, většinou šlo však pouze o účelové fikce.

3.1 Počátky českého křesťanství a náboženská pouť

Počátky zbožného putování na našem území se kryjí se samotnými počátky našeho křesťanství. Cesty misionářů, kteří přicházeli na území Čech a Moravy hlásat křesťanskou víru byly v určitém smyslu také náboženskými poutěmi. Misionáři se vydávali na nejistou cestu do málo známých končin⁸⁹, aby přiváděli jejich obyvatele na cestu spásy dle vzoru apoštolů. Ačkoli neputovali ke hrobům světců ani na jiná nábožensky významná místa, byly motivy jejich cest především duchovní. Nejinak tomu bylo s poselstvem, v jehož čele stáli

⁸⁷ Tyto nálezy shrnuje VELÍMSKÝ, Tomáš. Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages. In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (edd.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, s. 253-270.

⁸⁸ NOVÝ, Rostislav (ed). *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526: katalog*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963. 207 s. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 4.

⁸⁹ V listu, který zaslal byzantskému císaři psal kníže Rostislav o učitelích z Vlach, Řecka a Němce, kteří přinášeli křesťanství do jeho země. BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny země Koruny české. sv. 1., do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999. 798 s. ISBN 80-7185-265-1. s. 211n.

Konstantin a Metoděj.

Východní Cyrilometodějská misie byla bezesporu tou nejvýznamnější misí, která na našem území působila. Společnost, do které přišla, ovlivnila nejen po stránce duchovní⁹⁰. Přesto brzy nebylo pochyb, že těžištěm, ke kterému bude nadále směřovat církevní život Čech a Moravy bude Řím. To platilo nejen v záležitostech církevní organizace, ale i duchovního života, tedy i poutnictví. Také Cyril s Metodějem navštívili Řím, a ačkoli jejich poslání bylo patrně především politicko-organizační, nelze pominout ani duchovní rozměr jejich cesty, kterou tak zároveň můžeme vnímat i jako náboženskou pouť. Ostatně celý středověk neznal ostré hranice oddělující posvátné a profánní. Životy středověkých lidí na všech úrovních společnosti byly plné symbolů, rituálů a duchovních významů, které pramenily z křesťanského chápání světa. Jak ještě uvidíme dále, bývaly ještě v době komplikované diplomacie na rozhraní vrcholného a pozdního středověku, politické cesty panovníků často alespoň titulárně prezentovány jako náboženské poutě. Cestu Konstantina a Metoděje posvěcovaly drahocenné ostatky sv. Klimenta, které do Říma přinášeli. Autor tzv. *Kristiánovy legendy* poutnický aspekt cesty a přitažlivost Říma posouvá do popředí. V jeho podání putoval Konstantin do Říma sám *causa orationis*⁹¹. Papež se o jeho přítomnosti dozvěděl až posléze a obvinil jej z porušení kanonických řádů v záležitosti staroslovanské liturgie, proti čemuž se však Konstantin úspěšně obhájil. Řím už Konstantin neopustil, vstoupil zde do jednoho z řeckých klášterů, kde přijal jméno Kyrillos (Cyril) a nedlouho poté zemřel. Podle jiné legendy, která vznikla až ve 13. století, nechtěl Cyril ani po smrti Řím opustit. Když chtěl Metoděj jeho ostatky z města odnést, rakev za hradbami ztěžkla tak, že s ní vůbec nebylo možné pohnout. Mrtvý Cyril pak ukázal zpět k místu, kde si přál být pochován⁹². Autor tohoto textu chtěl Cyrila přiblížit jiným známým poutníkům do Říma, mezi nimiž nebylo nic neobvyklého, že ve městě zůstávali natrvalo, aby mohli být i pochováni ve stejné půdě jako apoštolové a římsí mučedníci.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (ed.). *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978. s. 62.

⁹² Legenda o sv. Cyrillu a Methodovi, patronech moravských (Tempore Michaelis). In: *Fontes rerum Bohemicarum. Díl I. Životy svatých a některých jiných osob nábožných*. V Praze: Nákladem Musea Království českého, 1873. s. 106

3.2 Náboženská pout' v raně přemyslovském státě

Další zmínky o poutích pochází už z prostředí přemyslovského státu. Dokládají, jak se křesťanství, jeho myšlenkový svět a znalosti s ním spojené, šířily zdejší společností, zároveň tyto zmínky často souvisejí s budováním místních církevních struktur. Poutníci zmiňovaní v prvních staletích existence českého státu, patřili většinou ke společenské elitě země, což odpovídá i povaze pramenů, které máme pro toto období k dispozici. Jde především o legendistické texty, jejichž prvořadým záměrem bylo vyzdvihnout zbožnost těch, o nichž vypravovaly. Vykonaná pout' do Svaté země nebo do Říma se i v našem prostředí brzy stala téměř nezbytným atributem života každého světce. Také dobové kroniky a letopisy se vždy držely určité ideologické linie, v jejímž rámci si všímaly především činů a vlastností držitelů světské či duchovní moci. O poutích uskutečněných „malými“ lidmi se pro tuto dobu dozvídáme jen z roztroušených zmínek, a to zejména tehdy, pokud šlo o poutě, které měly masový charakter nebo pokud taková pout' souvisela se zázrakem, který vykonal nějaký světec. Částečně se lze opírat i o hmotné nálezy, avšak jejich množství je nepatrné a jejich interpretace často problematická. Tyto, byť nečetné, prameny však ve svém souhrnu stačí k tomu, abychom mohli tvrdit, že se náboženská pout' stala pevnou součástí náboženského života celé zdejší společnosti už v prvních staletích našeho křesťanství.

První čeští poutníci, o nichž můžeme číst, směřovali do Říma⁹³. Jejich cesty nebyly motivovány pouze zbožností, ale zpravidla byly zároveň diktovány i politickými záměry. Poutě do Svaté země se u nás objevují až s určitým zpožděním. Politické aspekty v nich nehrály roli. Bývaly motivovány čistě zbožností, touhou vidět místa popsána v evangeliích, případně touhou po odčinění vin. Pokud jde o lokální cíle, prameny se logicky zaměřují především na informování o projevech úcty k domácím světcům. Předpokládá však můžeme i další lokální poutě. Vzhledem k tomu, že Čechy byly až do vzniku samostatného pražského biskupství součástí řezenské diecéze, přicházeli čeští poutníci pravděpodobně ke hrobu sv. Emmerama (Jimram), a později též na poutní místa spojované se sv. Wolfgangem, která ležela na bavorském území.

Do Říma zamýšlel údajně putovat už sv. Václav. Kvůli modlitbě chtěl navštívit hroby

⁹³ KUBÍNOVÁ, Kateřina, KUBÍN, Petr. Čeští světci jako poutníci do Říma. In: ROYT, Jan, OTTOVÁ, Michaela, MUDRA, Aleš (ed.). *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. Praha: Tomáš Halama, 2005. 502 s. ISBN 80-903600-1-7. s. 137-147. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae*, s. 63n.

apoštolů, zřeknout se zde před papežem světského života a přijmout mnišské roucho⁹⁴, avšak smrt z rukou bratra jej dostihla dříve, než mohl svůj záměr uskutečnit. První pouť z Čech do Říma, o níž jsme informováni, tak podnikla Mlada dcera Boleslava I. Patrně roku 967 stanula v čele poselstva, které v Římě vyjednávalo o založení pražského biskupství. Zároveň Mlada získala od papeže svolení k založení ženského kláštera na Pražském hradě při kostele sv. Jiří, jehož jí papež, pod řeholním jménem Marie, učinil první abatýší⁹⁵. Kosmas dále vypráví, že po návratu ji vřele přijal její bratr český kníže Boleslav II., jehož zbožnost kronikář vyzdvihuje a nazývá jej dokonce milostivým přijímatelem duchovních a poutníků. Spolu pak zůstali o samotě, dokud mu o své cestě vše nevyověděla⁹⁶.

3.2.1 Cesty sv. Vojtěcha

Hned několik poutí podnikl za svého života druhý pražský biskup sv. Vojtěch, byť důvody jeho cestování nebyly vždy jen čistě duchovní. Patrně roku 989 opustil pod tlakem pastoračních i politických problémů svou diecézi a vydal se do Říma požádat papeže, aby jej zbavil jeho úřadu. Papež mu vyhověl, načež Vojtěch pojal úmysl putovat do Svaté země. Před cestou byl dokonce bohatě obdarován od samotné císařovny Theofany, která jej prosila, aby se na svatých místech modlil i za zesnulého císaře⁹⁷. Vojtěch však všechny její dary rozdál chudým a chtěl se na cestu vydat jako prostý poutník. Cestou se zastavil v benediktinském klášteře na Monte Cassinu, kde mu opat a řádoví bratři jeho úmysl rozmluvili s tím, že poutě jsou jen neúčinným potulováním a marněním času, ctností lze lépe dosáhnout na jednom místě a kdo žije dobře, nalezne Boží milost kdekoli⁹⁸. Z popisů této epizody, jak nám ji podávají autoři svatovojtěšských legend, jasně zaznívá, kritika poutí ve smyslu benediktinské zásady *stabilitas loci*. Vojtěch se tedy vrátil zpět do Říma a vstoupil zde do kláštera sv. Alexia a Bonifáce. Vládnoucí kníže Boleslav II. na něho však ani po pěti letech nepřestal činit nátlak, aby se vrátil do Prahy. Vojtěch nakonec souhlasil, kladl si ale podmínky,

⁹⁴ Gumpoldův život Václava knížete českého. Překl. ZOUBEK, František, J. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. s. 158. Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Ibidem*. s. 216.

⁹⁵ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*. 5. vyd., (ve Svobodě 1.). Praha: Svoboda, 1972. 261 s. Členská knihovna. s. 41.

⁹⁶ *Ibidem*. s. 42.

⁹⁷ Verše o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 320-321.

⁹⁸ *Ibidem*. s. 321-322.

jednou z nich bylo i založení kláštera. Kníže mu slíbil vyhovět. Po svém návratu založil tedy Vojtěch s podporou knížete benediktinský klášter v Břevnově, který se stal prvním mužským kláštelem v Čechách. Ani tentokrát se ale morálně náročný Vojtěch nedokázal sžít s prostředím, v němž stále ještě přetrvávalo mnohé z pohanských zvyků a morálky. Po konfliktech s domácí nobilitou utekl zřejmě na přelomu roku 994-995 opět do Říma, kde se znovu uchýlil do kláštera na Aventinu. Ani jeho druhý odchod z Čech však nebyl definitivní. K návratu jej přesvědčoval kníže, kterému byl biskup žijící v exilu k ničemu, ale též mohučský arcibiskup i samotný papež. Nakonec byl Vojtěch znovu donucen vyjednávat o svém návratu do Prahy. Své vyčkávání v Mohuči na podzim roku 996 však ještě přerušil tím, že odjel do Francie navštívit hroby některých světců. Nejprve uctil v Tours památku svatého biskupa Martina, pak pokračoval do kláštera Fleury ke hrobu sv. Benedikta, ke sv. Mořici v st. Maure a snad navštívil i hrob sv. Dionysia v Paříži⁹⁹. Až když byl zpátky v Mohuči, dozvěděl se o vyvraždění svého rodu na Libickém hradišti, tím možnost jeho návratu do Prahy definitivně padla. Poté, co se mu dostalo ještě formálního odmítnutí, byl ze svých biskupských povinností vyvázán a mohl se vydat na svou poslední pouť, na dvůr polského knížete a odtud na misijní cestu k pohanským Prusům, kde záhy nalezl smrt¹⁰⁰.

3.2.2 Další zmínky o poutích do konce 11. století

Na samém počátku 11. století, patrně roku 1006, prosil pozdější svatý poustevník Vintřík opata benediktinského kláštera v Niederaltaichu, aby směl ještě před složením řeholních slibů putovat do Říma. Poutí chtěl dovršit své osobní obrácení, kát se u hrobů apoštolů a dalších svatých ze svých minulých hříchů a zároveň si vyžádat přimluvu pro započetí nového života¹⁰¹. Souhlas získal a teprve po svém návratu přijal řeholní oděv¹⁰².

⁹⁹ *Ibidem.* s. 329.

¹⁰⁰ Politické souvislosti Vojtěchova života a jednání viz např. BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny země Koruny české. sv. I.*, s. 304-n.

¹⁰¹ „*Ibidem uir prudens predictus Guntherius cordetenus compunctus, petit ab abbate, ut ante professionem liceret sibi Romam petere, et apostolorum Christi et aliorum sanctorum intercessionem pro transacte uite deuiis et pro noue uie ingressu querere.*“ Život Vintříka poustevníka. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 338.

¹⁰² O Vintříkovi např. LANG, Gotthard. Gunther der Eremit in Geschichte, Sage und Kult. In: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*. St. Ottilien. 59, 1941. s. 3-88.

Z druhé poloviny 11. století máme první zprávy o penitenciálních poutích do Říma. Zvláště na základě charakteru první z nich lze usuzovat, že patrně nešlo o nijak zvlášť neobvyklý kázeňský nástroj. Pražský biskup Šebíř (Severus) se v listu, který datujeme do roku 1065, přimlouval u papeže Alexandra II. za kněze, kterého za jeho provinění poslal do Říma¹⁰³. Někdy v letech 1090-1092 pražský biskup Kosmas přikázal putovat do Říma opatovi sázavského kláštera Božetěchovi. Důvodem údajně bylo, že pyšný opat zasáhl do jeho biskupských pravomocí. Během jakéhosi svátku vsadil králi Vratislavovi na hlavu korunu, což náleželo pouze biskupovi. Podle zprávy, kterou nám podává kronikář letopisec, chtěl Kosmas vzpurného opata sesadit, podlehl ale naléhání králových velmožů a poslal jen nakonec jen na kající pouť do Říma, kterou mu však náležitě ztížil. Nařídil mu vyřezat ze dřeva kříž stejně velký jako byl Božetěch sám, ten měl opat celou cestu do Říma nést a v Římě jej postavit v chrámu sv. Petra. Božetěch trest přijal, bez meškání pouť vykonal a ve zdraví se vrátil¹⁰⁴.

Korunovační jízdy římského krále Jindřicha IV. roku 1083 se účastnil i oddíl českých ozbrojenců, kteří mu mimo jiné pomáhali věčné město dobýt. Tažení, kterého se účastnili samozřejmě nelze ani v nějakém přeneseném smyslu nazvat zbožnou poutí, přesto je vhodné jej v této souvislosti zmínit. Bez ohledu na své hlavní poslání totiž čeští účastníci výpravy bezpochyby navštěvovali v Římě i posvátná místa a po svém návratu šířili ve své vlasti povědomí o věčném městě¹⁰⁵.

Kontakty úředního charakteru mezi Čechami a Římem byly už v 11. století naprosto běžné. Čeští panovníci a biskupové, ale na druhé straně i samotný papež často obcházeli pravomoc mohučského arcibiskupa a církevní záležitosti řešili přímo. Například Vratislav II. vyslal poselstvo do Říma, když usiloval o zvláštní privilegia pro nově zakládanou Vyšehradskou kapitulou (založena 1070), která neměla podléhat pražskému biskupovi, ale jen

¹⁰³ TADRA, Ferdinand. *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*. V Praze: Nákladem jubilejního fondu Král. České Společnosti Nauk, 1897. 436 s. Spisův počtých jubilejní cenou Král. České Společnosti Nauk v Praze č. 8.s. 65.

¹⁰⁴ EMLER, Josef (ed.). *Kosmův letopis český s pokračovateli. Fontes rerum Bohemicarum II*. V Praze: Nákladem Musea království Českého, 1874. s. 249-250.

¹⁰⁵ Kronikář Dalimil píše, že při podobné příležitosti v roce 1111 navštěvoval svatá místa knížecí synovec Břetislav, zpráva o české účasti na římské jízdě Jindřicha V. je ale nejspíše jen kronikářovou smyšlenkou. BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kronika tak řečeného Dalimila*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1977. 240 s. Členská knihovna nakl. Svoboda. s. 111-112.

papežské kurii. Přímou u papežské kurie byl také řešen spor mezi knížetem Vratislavem II. a pražským biskupem Jaromírem, který se rozhořel kvůli vyčlenění olomouckého biskupství¹⁰⁶. Nešlo přitom jen o výměnu poselstev a dokumentů, ale papež si předvolal do Říma i oba znesvářené biskupy.

V souvislosti s Vratislavovým poselstvem k papežskému dvoru je zmiňován jakýsi falckrabí Rapota, který spravoval síť vsí, dvorů a tvrzí vybavených vlastními posádkami po celé cestě do Říma. Zajišťoval tak nejen bezpečnost, ale na místech, kde tyto posádky sídlily bylo patrně možné i přenocovat. Služeb Rapotů prý využívali knížecí poslové a poselstva, ale i biskupové cestující do Říma pro investituru. O významu a frekventovanosti spojení s Itálií dobře vypovídá, že od českého knížete dostávali Rapotové roční plat ve výši 150 hřiven¹⁰⁷.

3.3 Čeští poutníci ve 12. století

Od přelomu 11. a 12. století informací o poutnictví v pramenech značně přibývá. Objevují se i zmínky o osobách, které za svého života podnikly hned několik poutí. Upevňování církevní organizace znamenalo potřebu intenzivnějších styků s Římem a prohlubující se christianizace společnosti přispěla i ke stoupajícímu povědomí o svatých místech křesťanského světa. Kromě poutí do Říma nacházíme také zmínky o cestách do Svaté země a zcela výjimečně se objevují i další místa. Oživení zájmu o putování do Svaté země nastalo během 11. století v celé Evropě a souviselo s otevřením nové suchozemské cesty přes již christianizované Uhry. V Uhrách také ležela místa, na kterých se poutníci shromažďovali, aby pak dále přes Balkán pokračovali ve větších skupinách¹⁰⁸. Zajímavá je v tomto kontextu

¹⁰⁶ Více např. BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ, Nad'a. *Velké dějiny země Koruny české. sv. I*, s. 426-n, kde jsou i odkazy na další literaturu.

¹⁰⁷ Zdá se, že Rapota a poté jeho stejnojmenný syn nezajišťovali tyto služby jen na cestách do Itálie, ale minimálně také v jižních oblastech Říše, neboť jeho doprovod využívali i čeští biskupové při cestách do Mohuče. Viz např. BLÁHOVÁ, Marie. Možnosti a formy cestování ve středověkých Čechách a jejich odraz v soudobé historiografii. In: BOBKOVÁ, Lenka, HRUBÁ, Michaela (ed.). *Cesty a cestování v životě společnosti. Reisen im Leben der Gesellschaft. Sborník příspěvků z konference konané 6.-8. září 1994 v Ústí nad Labem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1995. 498 s. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica. Studia historica; II, 1995. ISBN 80-7044-136-4.

¹⁰⁸ ŽEMLIČKA, Josef. Wallfahrten aus Böhmen nach dem Heiligen Land und ihre kulturelle Bedeutung (bis Mitte des 12. Jahrhunderts). In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (edd.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, s. 37-52.

poznámka, kterou nacházíme v Kosmově kronice. Římský král Jindřich V. vyzval roku 1108 českého knížete Svatopluka, aby mu byl nápomocen při trestné výpravě do Uher, která měla být odpovědí na zavraždění německých poutníků směřujících do Jeruzaléma¹⁰⁹. Do Svaté země se vydávali četní duchovní i laikové, bez ohledu na společenské postavení. Z charakteru zmínek o poutích do Svaté země, jejich náhlé četnosti, ale i rozšířenosti těchto poutí v sousedních zemích už v dřívějších dobách, lze usuzovat, že první čeští poutníci přicházeli na místa biblických dějů již dříve, doklady pro to však chybí. S obnoveným zájmem o Svatou zemi souviselo i hnutí křížových výprav, které byly alespoň v rovině ideové také ozbrojenými poutěmi. Po neblahých zkušenostech s houfy, které pod znamením kříže protáhly Čechami v rámci první výpravy, se dalších, již lépe organizovaných tažení účastnily i české oddíly.

Putovat do Jeruzaléma zamýšlel už sv. Vojtěch, nakonec však od svého záměru upustil, a tak prvním českým poutníkem k Božímu hrobu, o kterém nás prameny informují byl pražský kanovník Asinus, česky zvaný Osel. O jeho návštěvě Jeruzaléma se dozvídáme jaksi mimoděk v kapitole vyprávějící o lžibiskupu Rotpertovi. Neznáme přesný rok, kdy Asinus svou pouť podnikl, ale z textu vyplývá, že to muselo být před rokem 1093 a že také cestoval přes Uhry¹¹⁰. K roku 1122 se vztahuje zápis o předákovi jménem Vznata, který se vrátil z Jeruzaléma a téhož roku zemřel¹¹¹. O dva roky později se vydali do Jeruzaléma Heřman, bratr Vilémův a Lutobor, syn Martinův¹¹². Snad roku 1130 se pražský biskup Menhart odebral do Jeruzaléma *na modlení*¹¹³, v jeho doprovodu byla i Přibyslava, jejíž zbožnost letopisec oceňuje jen o několik odstavců dále¹¹⁴. Syn knížete Bořivoje Spytihněv se společníky Miroslavem a Mukarem do Jeruzaléma vypravili v lednu 1141¹¹⁵. Volba zimního měsíce pro započetí takto náročné cesty se může jevit jako nerozumná, mnozí poutníci se však snažili vše načasovat tak, aby v Jeruzalémě mohli strávit Velikonoce. Vzhledem k tomu, že cesta zabrala běžně asi tři měsíce, bylo třeba vyrazit ještě v průběhu zimy¹¹⁶. A konečně z listinného

¹⁰⁹ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*, s. 166.

¹¹⁰ *Ibidem.* s. 139.

¹¹¹ *Ibidem.* s. 194.

¹¹² *Ibidem.* s. 196

¹¹³ Kronika Mnicha Sázavského. In: FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1974. 251 s. Členská knižnice nakl. Svoboda, s. 14. Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: *Ibidem*, 42.

¹¹⁴ Kronika Mnicha Sázavského. In: *Ibidem*, s. 15.

¹¹⁵ *Ibidem.* s. 20.

¹¹⁶ K délce cesty včetně příkladů DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (edd.). *Wallfahrten in der*

materiálu, zachycujícího spor mezi řádem johanitů a Milhostem z Maš'ova, který probíhal v 80. až 90. letech 12. století se dozvídáme, že Milhostův starší bratr zemřel při obraně Jeruzaléma. Matka obou bratří se rozhodla navštívit jeho hrob, na cestu se skutečně vydala a přes Uhry se ve zdraví vrátila¹¹⁷.

3.3.1 *Poutě biskupa Jindřicha Zdíka*

Důležité místo měly náboženské poutě v životě vzdělance, horlivého reformátora a organizátora církevního života, olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka. Znalosti a zkušenosti, které na svých cestách nabytí neváhal uvádět do domácí praxe. První cestu do Jeruzaléma podnikl už roku 1123, tři roky před svým jmenováním do funkce olomouckého biskupa. Provázeli jej předáci Dlúhomil, Humprecht a Gilbert. O nebezpečnosti takové cesty svědčí, že Dlúhomil a Jindřichův služebník Bertold během výpravy zahynuli¹¹⁸. Na svou druhou pouť do Jeruzaléma se Jindřich vydal roku 1137, tentokrát mu byl společníkem sázavský opat Silvestr. Podobně jako mnoho jiných se i oni snažili svoji cestu naplánovat tak, aby v Jeruzalémě mohli oslavit Velikonoce, avšak cestou se výprava delší dobu zdržela v Konstantinopoli a dojít do Jeruzaléma včas už nebylo možné. Biskup Jindřich se tedy rozhodl zůstat v Jeruzalémě až do dalších Velikonoc, zatímco část jeho doprovodu po uctění Božího hrobu nastoupila zpáteční cestu¹¹⁹. Letopisci připomínají, že i tato pouť si vybrala své oběti. Z četného biskupova doprovodu se zpět do vlasti se svým pánem nevrátil zbožný bojovník Ruzin¹²⁰ a podle jiného podání také letopiscův přítel Boleslav¹²¹. Jindřich Zdík během svého delšího pobytu v Jeruzalémě přebýval u řeholních kanovníků Božího hrobu a přijal zde dokonce jejich reformní řeholi sv. Augustina. Ve Svaté zemi navázal i řadu dalších pozoruhodných kontaktů. Za připomenutí stojí jeho kontakty s kanovníkem katedrály Panny Marie v Nazaretě, pozdějším arcijáhnem a proboštem nazaretským Torbo Fretellem, který mu daroval svůj Popis svaté země. Do Čech si odtud přivezl také úlomek dřeva z Kristova kříže,

europäischen Kultur, s. 45.

¹¹⁷ Na listiny upozorňuje VELÍMSKÝ, Tomáš. K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích. *Archaeologia historica* 23, 1998, s. 437.

¹¹⁸ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*. s. 194.

¹¹⁹ Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*. s. 62.

¹²⁰ Kronika Mnicha Sázavského. In: *Ibidem*. s. 19.

¹²¹ Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*. s. 62.

který daroval olomouckému kostelu sv. Václava, kam přenesl sídlo svého biskupství¹²². Silný dojem, jaký na Jindřichu Zdíkovi zanechal pobyt ve Svaté zemi, se odráží i v názvech jeho fundací, které uskutečnil v následujících letech. V součinnosti s knížetem Vladislavem a jeho chotí Gertrudou založil v roce 1140 klášter v Praze na Strahově, který nazval *Mons Sion* a ke svaté zemi svým názvem odkazoval i klášter, který založil v Litomyšli, pojmenovaný *Mons Oliveti*. Do obou nově založených klášterů povolal premonstráty, řád do té doby u nás neusazený. Ani po svém druhém návratu ze Svaté země Jindřich Zdík v českých zemích dlouho nesetřval. Hned roku 1139 se vydal do Říma, mimo jiné proto, aby se zde zúčastnil 2. lateránského koncilu, a už v roce 1145 cestoval do Říma znovu, tentokrát spolu s Přemyslovcem Otou. Letopisec sice píše, že se na cestu vydali *causa orationis*, avšak Jindřich Zdík se chtěl asi především setkat s papežem, jehož pozvání k jednání již dříve obdržel¹²³. Výprava byla ale překažena ještě na moravském území, když dvorec, kde nocovali, byl přepaden ozbrojenci Konráda Moravského. Lupiči si odnesli bohatou kořist v podobě cestovního vybavení a velkého množství peněz, které byly potřeba na zaopatření průvodu při dlouhé cestě¹²⁴. Konrád Moravský byl za svůj čin uvržen papežem do klatby a Jindřich do Říma dorazil až následující rok¹²⁵. Roku 1147 se biskup Jindřich ujal agitace za účast na druhé křížové výpravě a sám se k účasti také zavázal. Do Svaté země nicméně tentokrát už nedorazil, přidal se k saským šlechticům, kteří se místo daleké cesty rozhodli podniknout křížovou výpravu proti pohanským Slovanům na východ od říšských hranic¹²⁶. Na Svatou zemi Jindřich Zdík ovšem myslel i ve své závěti. Roku 1152 putoval do Svaté země župan Hroznata a na prosbu nástupce Jindřicha Zdíka na olomouckém biskupském stolci biskupa Jana, s sebou nesl četné dary jeruzalémskému patriarchovi a dalším duchovním,

¹²² Letopis Vincencia. In: EMLER, Josef, (ed.). *Kosmův letopis český s pokračovateli. Fontes rerum Bohemicarum II*. V Praze: Nákladem Musea království Českého, 1874. s. 410.

¹²³ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tomus 1, Inde ab a. 805, usque ad a. 1107*. Pragae: Sumptibus comitiorum Regni Bohemiae, 1904-1907. s. 143-144, č. 140.

¹²⁴ Letopis Vincencia. In: In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 415.

¹²⁵ *Ibidem*. s. 416. FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I*, 146-147, č. 143. K přepadení v souvislostech BOLINA, Pavel. Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145. (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí). *Časopis Matice moravské*, 2003, roč. 122, s. 343-373.

¹²⁶ Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: FIALA, Zdeněk. *Pokračovatelé Kosmovi*. s. 72. Letopis Vincencia. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 417.

které jim biskup Jindřich odkázal¹²⁷.

3.3.2 České země a křížové výpravy

Téhož roku bylo takové hnutí, ba božské zanícení v lidu pro cesty do Jeruzaléma, že v německých krajinách, zejména ve východních Francích, zůstalo jen velmi málo obyvatelů na hradech a ve vsích. A poněvadž pro množství vojska nemohli všichni zároveň jíti jednou cestou, někteří z nich, táhnouce touto naší zemí, z dopuštění Božího se obořili na Židy a proti jejich vůli je křtili a ty, kteří se protivili, zabíjeli. Biskup Kosmas vida, že se tak děje proti ustanovení církevních zákonů, a veden jsa horlivostí pro spravedlnost, pokoušel se brániti tomu, aby je násilím nekřtili; ale marně, protože neměl osob, které by ho v tom podporovali.

*Kosmova Kronika česká*¹²⁸

Důvodů, proč najednou objevujeme v našich pramenech tolik zmínek o poutích do Svaté země, bychom jistě našli více. Také u nás byl zvýšený zájem o místa spojená s biblickými událostmi do značné míry vyvolán křížovými výpravami a agitací s nimi spojenou. Pokud jde o první křížovou výpravu, nemáme žádné doklady o přímé účasti Čechů. Horlivá agitace, která probíhala v jiných částech Evropy, české země nezasáhla. České prostředí přijalo ideu křížových výprav až později a spíše skrze politická rozhodnutí vládnoucích elit. V první výpravě Čechy sehrály pouze pasivní úlohu. Koncem jara 1096 se v Praze objevily houfy křížáků, vedené pravděpodobně knězem Volkmarem. Volkmar, o jehož původu není známo nic bližšího, byl jedním z ohnivých kazatelů, kteří strhávali lid k cestě do Svaté země barvitým líčením nebeského Jeruzaléma a přísliby snadného vítězství s Boží pomocí. V houfech, které vedl, bylo mnoho prostých lidí z Francie a Německa, zmámených jeho kázáními, kteří vyrazili za křesťanskými zásluhami a spásou. Ještě větším problémem

¹²⁷ *Ibidem.* s. 420.

¹²⁸ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká.* s. 146.

ovšem bylo, že nepříliš organizované zástupy přitahovaly také mnoho příslušníků společenské spodiny a psanců, kteří v cestě viděli příležitost vymanit se z tíživého životního postavení. Volkmarovi následovníci vyšli z Kolína nad Rýnem a přes Sasko se dostali až do Čech. Takovéto výpravy lidí zfanatizovaných demagogickými kazateli a dalších utíkajících před osudem a spravedlností při svém tažení Evropou často obracely svůj hněv i zbraně proti židovským komunitám. Někteří byli vedeni touhou potrestat bohovrahy, u jiných převládali čistě ziskové motivy. Nezřídka jejich řádění v tichosti posvěcovaly i městské rady cítící příležitost získat pro sebe něco z židovského majetku. Pogromy se šířily z Lotrinska přes Porýní k Dunaji a do dalších oblastí. Říšská knížata a biskupové se sice snažili různými edikty brát židy pod svou ochranu, ale v praxi byly proti řádícím hordám v podstatě bezmocní. Nejinak tomu nakonec bylo i v Praze. Ani biskup Kosmas, ani kníže Břetislav II. nedokázali Volkmarovým následovníkům v násilí zabránit, a ti po dva dny rabovali židovské domy. Jejich obyvatele násilím obraceli na víru a ty, kteří odmítli, bez milosti vraždili. Kronikář Kosmas k událostem pouze lakonicky poznamenal, že tito lidé jednali proti kanonickým předpisům, svůj názor na ně však vyjádřil tím, že pro ně nepoužil označení křižáci nebo poutníci, ale psal o nich pouze jako o lidech „nadšených pro cestu do Jeruzaléma“¹²⁹. Nakonec Volkmarův zástup, stejně jako mnoho podobných, do Svaté země nedorazil, ale byl rozprášen v Uhrách.

Druhá výprava byla už podstatně lépe zorganizovaná, živelným hnutím lidí bez vojenských zkušeností se však znovu nepodařilo zcela zabránit. Tentokrát se tažení účastnily i české oddíly. Účast na výpravě nabyla na politickém významu, a také v případě české účasti šlo především o politicky motivované jednání, jakkoli oficiální zprávy kronikářů hovoří samozřejmě jinak. Na českého knížete se hlavní ideolog výpravy Bernard z Clairvaux obrátil listem z počátku roku 1147, dalšího hlásání výpravy v zemi se ujal již zmíněný olomoucký biskup Jindřich Zdík. Říšské i francouzské vojsko tentokrát táhlo pozemní cestou přes Uhry. Cestou se k říšskému vojsku Konráda III. připojil i český kontingent, vedený knížetem Vladislavem II., jeho bratrem Jindřichem a bratrancem Spytihněvem. Výprava nedosáhla ve Svaté zemi žádného podstatného úspěchu, utrpěla několik porážek a postupně se rozpadla. Také české oddíly utrpěly velké ztráty a Vladislav II. se zbytkem svého vojska opustil Svatou

¹²⁹ *Ibidem.* s. 146. Shrnutí událostí SOUKUP, Pavel. Pilgrimage element in crusades with Czech participation in the twelfth century. In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (ed.). Wallfahrten in der europäischen Kultur, s. 53-64. BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny zemí Koruny české. sv. 1.* s. 474n.

zemi, aniž by spatřil Jeruzalém. Ačkoli celá výprava dopadla neslavně a motivy účasti českého knížete byly spíše politické povahy, dochoval se nám dokument, v němž Vladislav II. vystupuje jako zbožný poutník. Jde o donační listinu pro komendu řádu Johanitů na Menším městě pražském z roku 1169. V listině je popisována Vladislavova touha putovat do Jeruzaléma, spatřit Boží hrob a další místa. Když mu to však Bůh během křížového tažení neumožnil, rozhodl se kníže alespoň podpořit řád Johanitů, který ve Svaté zemi pečuje o poutníky přicházející k Božimu hrobu. Řád johanitů podporoval Vladislav i nadále, velmistr řádu mu za to poslal symbolické klíče od jednoho z řádových hradů ve Svaté zemi, na znamení, že se na řádové služby může kdykoli spolehnout.

Zajímavé je, že ani v případě druhé křížové výpravy nemluvili čeští kronikáři o křížácích jako poutnicích, označovali je jako bojovníky proti pohanům nebo ochránce Svatého hrobu¹³⁰. Také o Vladislavovi II. se dočteme, že přijal kříž, aby bojoval proti pohanům, o jeho poutnické touze nebo jiných duchovních motivech nenajdeme v těchto pamenech nic. Nejkritičtější stanovisko zaujal ke křížákům letopisec Vincencius, nečestnými motivy a bezbožným chováním na sebe prý přivolali Boží hněv a vojenské porážky¹³¹.

Impulzem ke třetí výpravě byla katastrofální porážka křesťanského vojska sultánem Saladinem v bitvě u Hattínu 1187 a následná ztráta Jeruzaléma. O působivém divadle plném poutnické symboliky, které zinscenoval císař Fridrich Barbarossa v souvislosti s přijetím kříže na tzv. *Kristově sněmu* koncem března 1188 v Mohuči, jsme se zmínili již výše. Mezi knížaty, kteří zde přijali kříž bychom našli i českého knížete Fridricha, který však zemřel dříve, než výprava vyrazila. Na jeho místo nastoupil dosavadní moravský markrabě Konrád Ota¹³². Ačkoli také on již dříve přijal znamení kříže, z osobní účasti na výpravě se kvůli domácím problémům omluvil a velení nad českými oddíly svěřil knížeti Děpoltovi, který pocházel z jedné vedlejší větve přemyslovského rodu. Po počátečních úspěších postihla výpravu tvrdá rána v podobě smrti císaře Fridricha Barbarossy, který utonul při pokusu přebrodit řeku. Bez jeho vedení se výprava začala rychle rozpadat a oddíly, které zůstaly, včetně českého kontingentu, zdecimovaly nemoci. Epidemii nakonec podlehl i sám kníže Děpolt. České kroniky věnují této výpravě i přes českou účast jen minimální pozornost, pouze krátce zmiňují

¹³⁰ Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 508.

¹³¹ Letopis Vincencia. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 418.

¹³² BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny zemí Koruny české. sv. 1., do roku 1197.* s. 659-n.

ztrátu Jeruzaléma, příjezd císaře do Svaté země, jeho náhlou smrt a poté neblahý osud knížete Děpolta i jeho vojska¹³³.

Netrvalo dlouho a další kruciátu vyhlásil syn Fridricha Barbarossy Jindřich IV. Učinil tak v prosinci 1195 na sněmu ve Wormsu. Poučen z obtíží, které provázely tažení jeho otce, rozhodl, že vojsko se do Svaté země dopraví po moři. Na sněmu přijal kříž i český kníže-biskup Jindřich Břetislav. Po několika odkladech tažení začátkem roku 1197 konečně začalo, Jindřich IV. však ještě před odplutím zemřel v sicilské Messině. Podstatná část vojska se sice zatím dostala do Palestiny, avšak rozpory mezi jednotlivými knížaty způsobily, že se výprava brzy rozpadla. České oddíly se tentokrát k výpravě vůbec nepřipojily, neboť český kníže-biskup zemřel krátce po císaři.

3.3.3 *Neuskutečněné poutě bl. Hroznaty*

S křížovými výpravami byl úzce spjat osud západočeského velmože Hroznaty, který se do dějin našeho křesťanství zapsal jako významný fundátor a později též blahoslavený mučedník, těšící se posmrtné úctě. V Hroznatově životním příběhu nacházíme mocenské zájmy, projevy zbožnosti i osobní tragédie a není proto vždy snadné jej spolehlivě rekonstruovat¹³⁴. Již v dříve jsme zmínili Hroznatu, který roku 1152 putoval do Svaté země na přání zesnulého olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka¹³⁵. Pokud jsou myšlenkové konstrukce historiků správné, byl tento Hroznata kastelánem v Kladsku a strýcem našeho Hroznaty z Teplé¹³⁶. Hroznatovým dědem by pak mohl být velmož Heřman, neboť o něm letopisec Vincencius píše, že byl otcem Hroznaty, který v roce 1152 putoval do Jeruzaléma¹³⁷. Tento Heřman, spolu s bratrem Vilémem roku 1120 založil benediktinský klášter ve Vilémově. Šlo o první soukromou klášterní fundaci u nás¹³⁸. V roce 1124 se prý Heřman vydal do Jeruzaléma,

¹³³ Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 461.

¹³⁴ Vycházím z práce Petra Kubína, který se Hroznatou naposledy systematicky zabýval. KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata: kritický životopis*. Vyd. 1. V Praze: Vyšehrad, 2000. 284 s. Historica. ISBN 80-7021-418-X.

¹³⁵ Letopis Vincencia. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 420.

¹³⁶ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 85.

¹³⁷ Letopis Vincencia. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 420.

¹³⁸ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 86. VLČEK, Pavel, SOMMER, Petr a FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. 1. vyd. Praha: Libri, 1997. 782 s. ISBN 80-85983-17-6. s. 685-686.

stejně jako později jeho syn a vnuk Hroznatové¹³⁹. Pokud šlo skutečně o příbuzenskou linii, mohl tepelský Hroznata navazovat na rodinou tradici nejen založením kláštera, ale také předsevzetím vykonat pouť do Svaté země. Legenda o Hroznatovi vypráví, že jeho obrácení bylo způsobeno smrtí syna a manželky. Hroznata poté složil slib čistoty a přijal kříž na cestu do Jeruzaléma, když však přišel k moři, zalekl se a utekl¹⁴⁰. Od moře putoval do Říma, aby se zde poklonil hrobům apoštolů a získal od papeže dispens, který by jej povinnosti cesty do Jeruzaléma zbavil. V Římě mu pak papež Celestin III. místo pouti nařídil založit premonstrátský klášter k počtě Panny Marie, což Hroznata založením kláštera v Teplé splnil. Dochoval se nám však i Hroznatův testament pořízený před cestou, v němž odkazuje svůj majetek právě klášteru v Teplé, příbuzným a služebníkům¹⁴¹. Z toho vyplývá, že klášter v době jeho cesty už existoval a události se musely odehrát jinak. Jako nejpravděpodobnější se jeví následující sled událostí. Poprvé přijal Hroznata kříž spolu s českým knížetem Bedřichem zřejmě již v březnu 1188 na Kristově sněmu císaře Fridricha Barbarossy. Kníže Bedřich však zemřel, jeho nástupce Konrád Ota se výpravy z vnitropolitických příčin nezúčastnil a českému vojsku tak velel kníže Děpolt. Ani Hroznata na výpravu neodjel, je doložen ve společnosti knížete v Čechách¹⁴². Za porušení slibu nicméně Hroznatovi hrozila papežská exkomunikace, využil proto příležitosti a když se na jaře 1191 po boku knížete Konráda Oty účastnil římské jízdy Jindřicha IV. a získal od papeže Celestina III. dispens. Náhradou za nepodniknutou pouť mu bylo uloženo založení kláštera, což také záhy učinil. V následujících letech se Hroznata aktivně účastnil politického života v Čechách, opustil knížete Přemysla a přidal se na stranu císařem podporovaného biskupa-knížete Jindřicha Břetislava. Spolu s ním přijal znovu kříž na sněmu ve Wormsu v prosinci 1195. Na výpravu, na rozdíl od nemocného knížete skutečně vyrazil, avšak v Itálii jej zastihla zpráva, že Jindřich Břetislav zemřel. Náhlá změna situace znamenala nebezpečí pro Hroznatu i jeho klášter,

¹³⁹ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*. s. 196.

¹⁴⁰ Život blahoslaveného Hroznaty. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 371. Pasáž je narážkou na Žalm 114,3. Z toho lze usuzovat, že nešlo o skutečnou událost ale o *topoi*. Na druhou stranu se Hroznata dle legendy v dětství málem utopil, v té souvislosti se zase jeho strach z moře jeví jako pochopitelný

¹⁴¹ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I*. s. 323-325, č. 357. Šlo pravděpodobně o první případ u nás, kdy velmož vydal listinu vlastním jménem.

¹⁴² Některé části výpravy sice vyrážely až se značným odstupem a existuje jistá možnost, že by se Hroznata připojil až k nim, avšak není to příliš pravděpodobné. KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s.131.

rozhodl se tedy opět k návratu. Cestou se opět zastavil v Římě, kde od papeže Celestina III. získal nejen další dispens¹⁴³, ale také četná privilegia pro klášter v Teplé. Mimo jiné udělil papež odpustky poutníkům, kteří navštíví klášterní kostel Panny Marie v den jeho posvěcení¹⁴⁴, jedná se o první indulgenční listinu v Čechách a jednu z prvních ve Střední Evropě. Pro klášter udělení odpustků samotným papežem znamenalo především prestiž. Jestli kromě věřících z blízkého okolí přilákaly i nějaké poutníky ze vzdálenějších míst, nelze doložit.

3.3.4 Řím jako poutní a administrativní centrum Západu

Pozornost, kterou na sebe v době křížových výprav strhával Jeruzalém a Svatá země neznamenal ochabnutí zájmu o Řím. Většina křížáků i dalších poutníků se do Svaté země vydávala po moři z některého z italských přístavů a při té příležitosti se často neopomněli zastavit v Římě, případně navštěvovali i další poutní místa na Apeninském poloostrově. Zvláště oblíbené byly poutě ke hrobu sv. Mikuláše v Bari nebo na Monte Gargano. Řím si do této doby vydobyl mezi poutníky pevné postavení, které však stálo na jiných základech než tomu bylo v případě Jeruzaléma. Jeruzalém byl příliš vzdálený a pro praktický život západního křesťanství byl v podstatě bezvýznamný. Běžní lidé o něm neměli příliš konkrétní představu, stejně jako o zemi, v níž ležel. Iluze byla v případě Jeruzaléma důležitější než realita a Jeruzalém se stal především mnohohvrstevným symbolem. Naproti tomu Řím byl v mnoha ohledech důležitým centrem západního křesťanství. Nešlo jen o posvátné město s hroby apoštolů a sídlo Kristova náměstka. Řím se postupně stal důležitým administrativním centrem, odkud byl ovlivňován duchovní, ale často i mocensko-politický život celého křesťanského západu. V době pokračujícího upevňování církevní správy u nás probíhal zároveň na celoevropské úrovni proces její centralizace. Z Říma se stal jakýsi mozek, do něhož směřovala nervová vlákna církevní správy z velké části Evropy. Do Říma neodcházela jen diplomatická poselstva, ale také celá řada poplatků (papežské desátky, příspěvky na Svatou zemi atd.) a žádostí, řešily se zde soudní spory¹⁴⁵, opati a biskupové tam byli

¹⁴³ Je možné, že tato dispens byla podobného charakteru jako ta první, neboť krátce po svém návratu Hroznata zakložil klášter v Chotěšově.

¹⁴⁴ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I*, s. 330 č. 362.

¹⁴⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Cesty českých kleriků ke kurii*. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Cesty a cestování v*

povolávání k pravidelným návštěvám aj.¹⁴⁶. Šlo o proces, který vyvrcholil v podobě tuhého kuriálního centralizmu za avignonského papežství. V českém prostředí je zintenzivnění styků s papežskou kurií patrné zejména od 2. poloviny 12. století. Toto téma je samo o sobě velmi obsáhlé, proto zde uvedeme jen několik příkladů cest do Říma, o nichž nás spravují hlavní dobové prameny. I omezený výčet postačí k tomu, abychom demonstrovali, jak rozmanité mohly být důvody takových cest. Cesty Jindřicha Zdíka, kterého do Říma přiváděla zbožnost i úřední povinnosti a bl. Hroznaty, který tam snad dokonce dvakrát žádal papeže o dispens, jsme již zmínili výše. V roce 1127 putovala do Říma jakási Milejši, aby dosáhla odpuštění svých hříchů, po svém návratu ještě téhož roku zemřela¹⁴⁷. O čtyři roky později navštívil Řím opat sázavského kláštera Silvestr¹⁴⁸. Roku 1159 v Římě nacházíme pražského biskupa Daniela, jehož mise byla ale diplomatická, Daniel tam prosazoval císařské zájmy v době nastalého papežského rozkolu¹⁴⁹. Zajímavou epizodu obsahuje letopis Jarlochův, čeští vojáci vracející se z nezdařené italské výpravy Fridricha Barbarossy prý cestovali ze strachu v přestrojení za poutníky. Pokud je tato historka pravdivá, pak dobře ukazuje, že skupiny poutníků byly v té době něčím tak běžným, že nebudily zvláštní pozornost¹⁵⁰.

3.3.5 Poutě na další místa

Jeruzalém a Řím však nemusely být jedinými zahraničními cíli českých a moravských poutníků. Zmínky o poutích na další místa jsou sice více než sporadické, to však může souviset spíše s povahou sledovaných pramenů. V souvislosti se smrtí nejstarší dcery Vratislava II. Judity († 1085 nebo 1086), provdané za polského knížete Vladislava Heřmana, čteme o zástupné pouti ke sv. Jiljí. Neplodná Judita vyslala ke hrobu světce do jihofrancouzského Saint Gilles svého kaplana Petra, vybaveného dary. Zajímavá jsou slova, která kronikář vkládá do úst opatovi tamního kláštera. Opat nepochybuje, že sv. Jiljí kněžně pomůže v jejím trápení a vzkazuje jí, že porodí syna, zároveň však vyslovuje obavy, zda se přímluvné modlitby nedotknou samotného Boha, když chtějí změnit osud, který kněžně

životě společnosti. s. 71-78.

¹⁴⁶ *Ibidem*. zde také odkazy na další literaturu.

¹⁴⁷ Kronika Mnicha Sázavského. In: FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*. s. 14.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 15.

¹⁴⁹ *Ibidem*, s. 26.

¹⁵⁰ Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského. In: EMLER, Josef, (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 470.

stanovil. Hned v dalším odstavci se dozvídáme, že kněžna také několik dní po porodu zemřela¹⁵¹. Od druhé poloviny 12. století se v Čechách šířila také úcta ke sv. Jakubovi¹⁵² a spolu s ní i povědomí o Santiagu de Compostela. Prvním naším doloženým poutníkem ke hrobu sv. Jakuba mohl být sám kníže-biskup Jindřich Břetislav, který se prý do Compostely ubíral roku 1192. Cestou byl však zadržen císařem císařem Jindřichem VI., u kterého musel několik měsíců zůstat, jako ručitel 6000 hřiven stříbra, které mu dlužil¹⁵³.

3.3.6 Počátky domácích poutí

Doposud jsme se zabývali jen poutěmi za hranice českých zemí, aby však byl obraz poutnictví v prvních staletích existence českého státu úplný, je třeba zmínit i domácí poutní tradice, o kterých máme informace z doby jen o málo mladší. V narativních pramenech, které v této části práce sledujeme především, nalézáme zmínky o projevech úcty k zemským patronům i ke světcům, které můžeme s jistou nadsázkou označit jako lokální. Zdaleka nejvíce pozornosti je věnováno kultu sv. Václava. Projevy úcty ke svatému knížeti-mučedníku získaly rychle také politický rozměr, sv. Václav se stal nejprve patronem vládnoucího rodu a později patronem a přímo personifikací celé země. Programově zdůrazňovaný kult sv. Václava zatlačoval do pozadí i úctu k ostatním světcům a poutní tradice s nimi spojené tak můžeme často jen předpokládat.

3.3.6.1 Sv. Ludmila

Pokud bychom brali doslovně vyprávění legend, mohli bychom klást počátky domácích poutních tradic až do období samotných počátků našeho křesťanství, konkrétně do let, která bezprostředně následovala po zavraždění přemyslovské kněžny Ludmily na Tetínském hradě, k němuž došlo snad roku 921¹⁵⁴. V legendách se dočítáme, že na hrobě

¹⁵¹ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*. s.120, citace

¹⁵² BOHÁČ, Zdeněk. Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. *Československý časopis historický*, č. 3, 1973. s. 376. Svůj význam pro známost sv. Jakuba v Čechách mělo především vybudování svatojakubského chrámu v Řezně.

¹⁵³ BAĎURA, Bohumil. Styky mezi Českým královstvím a Španělskem ve středověku. In: *Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře 7*. 1995. s. 27.

¹⁵⁴ K dataci tetínské vraždy viz TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935)*.

zavražděné kněžny se děly zázraky, pročež Drahomíra, která stála za její vraždou, nad ním nechala postavit kostel zasvěcený archandělu Michaelovi, aby zázraky, které se zde dějí nebyly připisovány Ludmile¹⁵⁵. Na základě takto podaného příběhu by nebylo těžké představit si poutníky přicházející uctít zavražděnou kněžnu, která po své mučednické smrti koná zázraky. Texty legend je však nutné vždy nazírat maximálně kriticky a chápat je v širším kontextu. Je zřejmé, že legendista, který příběh takto sepsal, hodlal především oslavit kněžnu Ludmilu jako novou světici, proto také použil motivy běžné spojované s posmrtným působením světců. Kostel nebo alespoň jakási jednoduchá sakrální stavba nad hrobem kněžny Ludmily skutečně vznikla. Stavění přístřešků nad hroby významných lidí, vlastně jakýchsi příbytků mrtvých, bylo známé i v pohanském prostředí, je tedy možné, že iniciátorkou takové stavby byla skutečně Drahomíra, která tak chtěla zavražděnou usmířit¹⁵⁶. V křesťanském nazírání mohla být tato stavba chápána a užívána jako hrobní kaple, která měla především chránit a zvýrazňovat místo významného hrobu a umožňovat důstojné uctění památky zde pochované osoby¹⁵⁷. Později mohla být kaple přestavěna ve větší kostel. Zasvěcení sv. archandělu Michaelovi se u takové hrobní kaple jeví logické, neboť archanděl Michael má funkci průvodce duší zemřelých a takové zasvěcení by nebylo v rozporu s uchováváním památky pohřbené osoby¹⁵⁸. I přes existenci sakrální stavby stojící na hrobě budoucí světice však nelze o Tetínu uvažovat jako o místě projevů lidové zbožnosti a cíli poutníků. Kněžna Ludmila dosud sveticí nebyla a iniciativa k její translaci a tím i prohlášení za svatou vzešla promyšleně zevnitř vládnoucího rodu. Ještě o mnoho desetiletí později zůstávala její úcta omezená především na přemyslovský rod a svatojiřský klášter, kde byla pozvějí pochována.

Krátce po její násilné smrti, snad již roku 926, dal mladý kníže Václav přenést

Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 658 s. Česká historie; sv. 1. ISBN 80-7106-138-7. s. 204-205.

¹⁵⁵ Tak události podává Kristiánova legenda, další legendy téma jen mírně upravují. Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 209.

¹⁵⁶ Příklady podobných memorií uvádí SOMMER, Petr. Smrt kněžny Ludmily a začátky české sakrální architektury. *Český časopis historický*, 2, 2000, s. 238.

¹⁵⁷ Přístřešky nad hroby světců byly už v ranně středověkém stavitelství běžné i v případě, že se tyto hroby nacházely uvnitř chrámu, je možné, že podobný přístřešek vznikl i nad hrobem sv. Václava po jeho pochování ve Staré Boleslavi, později také nad hrobem sv. Vojtěcha, zakladatelky kláštera sv. Jiří Mladý apod. viz *Ibidem*, s. 241-245.

¹⁵⁸ Podobně nechala nad hrobem Břetislava II. jeho sestra Ludmila postavit kapli zasvěcenou sv. Tomáši, KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*. s. 156.

Ludmiliny ostatky na Pražský hrad, kde byly uloženy v kostele sv. Jiří. Tradičně je tento akt translace vykládán zároveň jako Ludmilina kanonizace¹⁵⁹. Kostel sv. Jiří byl sice v té době největší sakrální stavbou v areálu Pražského hradu, nicméně právě kvůli uložení v jeho zdech se sv. Ludmila ocitla tak říkajíc na vedlejší koleji. Když se o několik desetiletí později stala Praha sídlem biskupství, byla za biskupský kostel zvolena rotunda sv. Víta s hrobem sv. Václava, zatímco kostel sv. Jiří s hrobem sv. Ludmily připadl nově zřízenému klášteru benediktinek. Ludmilin hrob byl tak méně přístupný lidovému uctívání a její kult se nadále omezoval především na samotný klášter a vládnoucí rod. O úctě, jíž se sv. Ludmila těšila v svatojiřském klášteře a zároveň o zdrženlivosti představitelů české církve k ní vypovídá epizoda, kterou zaznamenal k roku 1100 Kosmas. Abatyše kláštera Windelmuth připravila pro pražského biskupa schránku s ostatky, která měla být použita při novém vysvěcení opraveného kostela sv. Petra nacházejícího se na klášterních státcích. Mezi ostatky vložila i část látky ze závoje sv. Ludmily. Biskup se bránil látku zařadit mezi ostatní ostatky a přesvědčila ho až zkouška ohněm, při níž látka hozená na žhavé uhlíky neshořela¹⁶⁰. V nazírání pražských biskupů na kult sv. Ludmily se však ještě dlouho nic nezměnilo. Roku 1142 zachvátil svatojiřský klášter požár, rakev s ostatky sv. Ludmily však zůstala zázračně neporušena. Jeptišky žádaly biskupa Ottu, aby byl přítomen vyzdvihnutí ostatků, ten však jejich žádost odmítl¹⁶¹. Ačkoli víme, že po roce 1100 byly ostatky sv. Ludmily ukládány do oltářů i mimo svatojiřský klášter¹⁶² a máme i různé doklady potvrzující slavení jejího svátku¹⁶³, můžeme konstatovat, že její kult ani ve 12. století nenašel mezi obyvateli Čech širší

¹⁵⁹ Dušan Třeštík toto pojetí poněkud problematizoval, podle něho mohlo ke kanonizaci dojít až společně s kanonizací sv. Václava viz TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935)*. s. 138-154.

¹⁶⁰ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*. s. 153.

¹⁶¹ Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: FIALA, Zdeněk. *Pokračovatelé Kosmovi*. s. 74.

¹⁶² K tomu odkazuje i příběh, který u Kanovníka Vyšehradského navazuje na vyprávění o zázračném zachování ostatků sv. Ludmily. Kanovník Verner si odnesl část ostatků sv. Ludmily, aby je použil při zasvěcení nově stavěného chrámu, avšak oba kameníci stavějící chrám zemřeli, stejně tak další dva, které po nich najmul. Nakonec zemřel i sám Verner, až jeho syn si uvědomil, co bylo příčinou jeho neštěstí a ostatek vrátil. Z příběhu je zřejmé, že ostatky v tuto dobu již mohly být používány při svěcení oltářů, zároveň je však můžeme číst i tak, že řeholnice od sv. Jiří usilovali o to, aby zůstaly výhradními pečovatelkami o kult jejich svatých patronky. *Ibidem*.

¹⁶³ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Druhý život sv. Ludmily. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, roč.13, č. 2, 1991, s. 12.

ohlas a nemáme doklady o žádné poutní tradici spojené s úctou ke sv. Ludmille.

3.3.6.2 Sv. Václav

Nejdůležitější poutní tradice přemyslovských Čech vyrůstala z úcty k dalšímu členu vládnoucí dynastie, který byl zavražděn příslušníkem vlastní rodiny, knížeti Václavovi. Podobně jako v případě sv. Ludmily se nás i v jeho případě snaží legendisté přesvědčit, že se kníže Václav už bezprostředně poté, co rukou bratra sešel z tohoto světa, stal předmětem lidové úcty. Mrtvý kníže byl prý pohřben ve Staré Boleslavi v kostele nebo poblíž kostela sv. Kosmy a Damiána¹⁶⁴. Kosmas k roku 932 napsal, že z vůle Boží se nad Václavovým hrobem ve Staré Boleslavi děly nesčetné zázraky, a proto bratrovrah Boleslav nařídil, aby byly jeho ostatky tajně přeneseny do Prahy a uloženy v kostele sv. Víta. Případné další zázraky by pak bylo možné připsat sv. Vítu, kterému byl kostel zasvěcen, podobně jako tomu mělo být v případě kostela postaveného nad hrobem sv. Ludmily. Texty jednotlivých svatováclavských legend se s tímto popisem rozcházejí. Rozplétat zde klubko vzájemně si protiřečících zpráv by bylo zbytečné¹⁶⁵, připomeňme jen nejdůležitější závěry, které ze z nich vyvodili povolanější historici. Na informace obsažené v legendách je nutné nahlížet s rezervou a interpretovat je v souvislosti s pozdějším úsilím o oslavení světce. Jak poznamenal Dušan Třeštík, první čeští světci nejsou dílem spontánní lidové úcty, jak by se mohlo zdát, ale jejich povznesení mezi svaté představovalo promyšlené akce vládnoucích knížat. Za translaci ostatků knížete Václava do Prahy nebyly zázraky, ale politický kalkul jeho bratra Boleslava¹⁶⁶. Spolehlivě nevíme ani

¹⁶⁴ Legendy v tomto nejsou jednotné, Kristiánova uvádí „*in ecclesia*“ zatímco například v Gumpoldově legendě čteme „*extra ecclesiam*“. *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 78 a 161. Tento kostel zůstal přes všechno úsilí věnované archeologickým průzkumům stále nedoložen.

¹⁶⁵ Na toto téma u nás vzniklo už velké množství literatury. Shrnutí a vlastní výklad celé problematiky v poslední době podal zejména TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935)*. Stručněji pak TŘEŠTÍK, Dušan. *Translace a kanonizace svatého Václava Boleslavem I.* In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světki a jejich kult ve středověku*. Vyd. 1. České Budějovice: Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v nakl. Tomáš Halama, 2006. 410 s. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění - historie; 4. ISBN 80-903600-6-8. s. 325-344.

¹⁶⁶ Cíleným budováním svatováclavského kultu snad Boleslav částečně ustupoval tlaku lidu, který si Václava zidealizoval, zároveň však mohl jeho kult dobře využít ve své snaze o centralizaci státu. Za tímto účelem se pokusil i o zřízení biskupství v Praze. Zavražděný bratr jako světec měl tedy jednak spojovat lid, kterému

kdy ke translaci došlo, víme jen, že to muselo být někdy mezi lety 935-967¹⁶⁷. Zázraky popsané v legendách samozřejmě nepopisují skutečné události, většinou jsou to *topoi*, která v různých variantách nalézáme i ve spojitosti s jinými svěťci¹⁶⁸. Jejich účelem bylo prezentovat dotyčného jako skutečného světce a legitimizovat jeho kult. Nejvýraznější je tato snaha v legendě Vavřincově, podle ní se kolem Václavova hrobu v Boleslavi děly četné zázraky a Václav zde byl uctíván, proto došlo za účasti biskupa Vojtěcha k jeho přenesení do Prahy. Cestu též provázely zázraky a do hrobu byly ostatky uloženy za přihlížení velkých zástupů lidu a biskupa Vojtěcha. Jak lze vyvozovat z mlčení ostatních legend, ve skutečnosti se tehdejší řezenský biskup, pod jehož jurisdikci Praha patřila, obřadu pravděpodobně neúčastnil. Přítomnost biskupa však dodávala obřadu větší autoritativnost, kterou autor legendy ještě podtrhl tím, že mělo jít přímo o sv. Vojtěcha, dalšího ze svatých patronů země. Ve skutečnosti muselo vše proběhnout jinak a ke translaci došlo řadu let před tím, než se Vojtěch stal biskupem (v roce 982), což však nebylo z pohledu autora legendy podstatné¹⁶⁹.

Předmětem lidové úcty a cílem poutníků se stal až Václavův hrob v rotundě sv. Víta, kterou Václav sám založil. Nacházel se v jižní apsidě rotundy, poblíž oltáře zasvěceného dvanácti apoštolům¹⁷⁰. Jak úcta ke sv. Václavu rostla a košatěla, ustupoval kult sv. Víta do

vládl a dále posloužit jako důkaz, že Čechy jako křesťanská země, mající vlastního světce-vládce si zaslouží vlastní církevní organizaci. *Ibidem*, s. 326.

¹⁶⁷ Kosmův údaj vychází podle Třeštíka z chybného vrocení Václavovy vraždy, ke které nejpravděpodobněji došlo až v roce 935. Tvrzení, že se translace uskutečnila tři roky po vraždě nelze považovat za spolehlivé, číslovka tři zde má patrně symbolický význam, odkazuje na tři dny, po kterých vstal z mrtvých Kristus. TŘEŠTÍK, Dušan. Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935). s. 112-116, týž: TŘEŠTÍK, Dušan. Translace a kanonizace svatého Václava Boleslavem I. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Svěťci a jejich kult ve středověku..* s. 339-340. Rok 967 můžeme považovat za horní hranici díky nezávislé zprávě o účtě ke sv. Václavovi, kterou zanechal kronikář Widukind. Píše o králi Prahy, o kterém se vyprávějí různé podivuhodné věci, sám však o nich raději pomlčel, neboť je nepokládal za dokázané. LOHMANN, H. E., HIRSCH, Paul (edd.). *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*. Scriptores rerum Germanicarum. Hannoverae: Hansche Buchhandlung 1935. Monumentis Germaniae Historicis. Separatim editi. s. 50-51.

¹⁶⁸ Nejtypičtějším znakem svatosti je neporušenost těla, které vydává libou vůni, s tímto motivem se setkáváme mimo jiné i u sv. Ludmily, sv. Vojtěcha a později sv. Anežky.

¹⁶⁹ Vavřince, mnicha sv. Benedikta, Utrpení sv. Václava. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 187-188.

¹⁷⁰ BRAVERMANNOVÁ, Milena. Osudy hrobu svatého Václava. In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého. Saint Wenceslas. On the 1100th Anniversary of the*

pozadí. Svatý Václav se postupně stal patronem kostela, pražského hradu i vládnoucí dynastie. Přemyslovský rod v něm měl svého patrona a ochránce. Podobnou funkci plnili např. sv. Štěpán v Uhrách, sv. Olaf v Norsku nebo svatí Rurikovci Boris a Gleb v Rusku. Ideologie sv. Václava však dospěla ještě dále, z rodového patrona se sv. Václav stal během několika generací patronem a věčným vládcem českého státu a v jistém smyslu přímo jeho zosobněním¹⁷¹.

Mezi zázraky, které jsou sv. Václav činil po svém přenesení jeho ostatků do Prahy, je nejčastější vysvobození vězňů¹⁷², v popisech dalších však najdeme i dvě zmínky o poutích. Chromá žena (v jiné verzi slepá a malomocná) přišla ke hrobu sv. Václava, modlila se zde a byla uzdravena¹⁷³. Druhým případem byl chromý muž z Frank, kterému se ve snu zjevil bíle oděný muž a poslal jej do Prahy do chrámu sv. Víta, kde odpočívá tělo svatého mučedníka Václava, a kde bude uzdraven. Legenda celkem realisticky líčí, jak se muž přidal ke kupcům směřujícím do Prahy a tam vyhledal kostel, v němž se modlil k Hospodinu, aby se nad ním pro zásluhy sv. Václava smiloval, načež byl skutečně uzdraven¹⁷⁴. Tento zázrak byl bezpochyby do legendy zařazen proto, aby ukázal, že sláva sv. Václava sahala i za hranice Čech, zároveň však jde o líčení natolik realistické, že nelze vyloučit reálný základ tohoto příběhu. V pramenech nalézáme ještě jednoho zahraničního poutníka k Václavovu hrobu, v tomto případě známe dokonce jeho jméno, měl jím být Dětmar, pozdější první pražský biskup¹⁷⁵.

Důležitější než individuální poutě byla shromáždění lidu, která se u světcova hrobu konala na svátek jeho umučení. Vedle hlavních křesťanských svátků Vánoc a Velikonoc šlo o nejdůležitější svátek přemyslovských Čech. Česká knížata na tento den svolávala na Pražský hrad sněmy, na kterých byla často přijímána důležitá rozhodnutí, a jejichž součástí byly i velkolepé hostiny¹⁷⁶. V roce 1110 využili slavení svátku Poláci, vpadli do Čech a oslavami

Birth of Duke Wenceslas the Saint. Praha: TOGGA, 2010. s. 151.

¹⁷¹ ŽEMLIČKA, Josef. Svatý Václav jako věčný kníže "Čechů". In: *Ibidem*, s. 211.

¹⁷² Tento motiv objasňuje TŘEŠTÍK, Dušan. Translace a kanonizace svatého Václava Boleslavem I. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 336-341.

¹⁷³ Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 225.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 225-226

¹⁷⁵ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*, s. 45.

¹⁷⁶ ŽEMLIČKA, Josef. Svatý Václav jako věčný kníže "Čechů". In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na*

unavení Čechové jim údajně nedokázali klást odpor¹⁷⁷. Jindy naopak sv. Václav pomáhal Čechům v boji, s jeho pomocí vyhnali z Prahy právě Poláky v roce 1002¹⁷⁸. Později dokázal úcty ke sv. Václavovi ke sjednocení svého lidu využít kníže Soběslav I. Do rozhodující bitvy proti vojsku krále Lothara III. v únoru 1126 neslo české vojsko kopí svatého knížete navíc opatřené korouhví sv. Vojtěcha. Pod ochranou a za pomoci svých svatých patronů dosáhli Čechové slavného vítězství¹⁷⁹. Už během 11. století byl sv. Václav zobrazován v pozici panovníka a bojovníka. Zatímco se smrtelná knížata střídala na knížecím stolci, sv. Václav bděl nad svou zemí trvale, jako její věčný vládce a patron, urovnával nesváry mezi členy vládnoucího rodu, dohlížel na spravedlnost a bránil zemi v dobách nebezpečí. Během 12. století se z právě vládnoucího knížete stává jen jakýsi pozemský zástupce sv. Václava, kterému světec pouze dočasně propůjčuje vládu nad svou zemí, zároveň však nad ním drží i ochranou ruku. Jako poděkování za tuto ochranu vykonal Soběslav II. po přežitém atentátu kníže roku 1130 děkovnou pouť k Václavovu hrobu¹⁸⁰. Na obraze sv. Václava jako věčného knížete a ochránce Čechů cílevědomě pracovali přední učenci, především pak kronikář Kosmas, který ve svém díle přinesl ucelenou koncepci ideologie přemyslovského státu.

Kolem roku 1060 zahájil kníže Spytihněv II. přestavbu rotundy, jejíž zasvěcení se zatím rozšířilo na sv. Víta, Václava a Vojtěcha, ve velkorysou románskou baziliku. Kosmas říká, že to bylo proto, že rotunda již nestačila množství lidu, který se sv. Václavovi přicházel poklonit¹⁸¹, zřejmě však už malá stavba především nevyhovovala nárokům kladeným na biskupský kostel. Hrob sv. Václava byl přitom ponechán na místě. Stejně tomu bylo i později při stavbě gotické katedrály, což ukazuje na zvláštní úctu k Václavovu hrobu jako neměnnému středu království, kterému se musí stavby přizpůsobit, ne naopak. Díky tomu můžeme dodnes hrob sv. Václava vidět na místě, kde byly jeho ostatky uloženy při translaci ze Staré Boleslavi.

památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého. s. 212.

¹⁷⁷ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*, s. 181.

¹⁷⁸ *Ibidem*, s. 59.

¹⁷⁹ ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí: (1034-1198)*. 2., opr. a dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 712 s. Česká historie; sv. 2. ISBN 978-80-7106-905-8. s. 337-339.

¹⁸⁰ Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 44-46.

¹⁸¹ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*, s. 100-101.

3.3.6.3 Sv. Vojtěch

Někdejší pražský biskup Vojtěch se stal záhy po své mučednické smrti široce uznávaným svatým. Bylo tomu tak především zásluhou dvou panovníků, s nimiž ještě za svého života navázal osobní vztahy, císaře Otty III. a polského knížete Boleslava Chrabrého. Boleslav využil příležitost získat pro svou zemi svatého patrona a vykoupil od Prusů Vojtěchovy ostatky. Nejprve je dal uložit v klášteře v Třemešnu (Tremessen), roku 1000 pak byly slavnostně přeneseny do Hnězdna. Císař Otta III. se zase zasloužil o to, že byl Vojtěch již dva roky po své smrti papežem Silvestrem II. prohlášen za svatého¹⁸², ale i jinak se projevoval jako jeho zvláštní ctitel. Roku 1000 podnikl pouť do Polska k hrobu sv. Vojtěcha v Hnězdně. Tam údajně získal od Boleslava Chrabrého světcovu lebku¹⁸³. Téhož roku o Letnicích založil v Cáchách kostel zasvěcený sv. Vojtěchovi a lebku nebo její část mu daroval¹⁸⁴. Podle jiného pramene podnikl Otta III. pouť do Hnězdna jako poděkování za uzdravení z těžké nemoci a odnesl si odtud místo lebky rámě sv. Vojtěcha¹⁸⁵. Památka sv. Vojtěcha byla živá také v Římě, zachovávali ji nejen řeholníci v klášteře na Aventinu, ale na Tiberském ostrově také vznikl kostel se svatovojtěšským zasvěcením. U jeho založení byl opět císař Otta III., který mu věnoval ostatek světcovy ruky. V kostele se nachází studna s mramorovým obložním, které je zdobeno reliéfy Krista, sv. Bartoloměje, císaře Otty III. a sv. Vojtěcha. Jde o nejstarší světcovo vyobrazení, vzniklé snad nedlouho po smrti Otty III¹⁸⁶.

Došlo tak k paradoxní situaci, kdy sv. Vojtěch byluctíván v různých částech Evropy dříve než ve své rodné zemi. Mocenské konflikty, které v té době v Čechách probíhaly

¹⁸² Patrně inicioval také sepsání tzv. Canapariovy legendy, která sloužila jako podklad pro Vojtěchovo svatořečení. Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 235-265

¹⁸³ O počátcích úcty ke sv. Vojtěchovi viz KRÁSL, František, JEŽEK, Jan. Sv. *Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter i úcta u lidu*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1898. 795 s. Dědictví Sv. Prokopa v Praze, 1898. O zájmu Otty III. o památku sv. Vojtěcha zvláště s. 702-703.

¹⁸⁴ Později se měla tato lebka ztratit a znovu byla nalezena a slavnostně vyzdvížena až roku 1475. V té době byl pro ni zhotoven nákladný relikviář, ve kterém je chována dodnes. Pravostí lebky se zabýval Emanuel Vlček, který došel k závěru, že ji nelze spojovat se sv. Vojtěchem, neboť byla až dodatečně upravena do podoby lebky, která byla roku 1039 spolu s dalšími ostatky přenesena do Prahy. VLČEK, Emanuel. Porovnání pozůstatků připisovaných sv. Vojtěchovi z Prahy a sv. Adalbertovi z Cách. In: POLC, Jaroslav (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*. Praha: Zvon, 1997. s. 168-196.

¹⁸⁵ Zázraky sv. Vojtěcha mučedníka. In: *Fontes rerum bohemicarum I*, s. 311.

¹⁸⁶ KRÁSL, František, JEŽEK, Jan. Sv. *Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter i úcta u lidu*, s.605-606.

rozvinutí jeho kultu nepřály. Zásadní zlom přinesla až vojenská výprava Boleslava I. do Polska, během níž české vojsko dobylo Hnězdno. Kromě chrámového pokladu odtud Češi odnesli i ostatky sv. Vojtěcha, jeho společníka Radima a sv. Pěti bratří¹⁸⁷, které pak byly spolu s vítězným knížetem slavnostně uvítány v Praze¹⁸⁸ a uloženy v rotundě sv. Víta. Když o několik desetiletí později Spytihněv II. rozhodl nahradit rotundu novou basilikou, objevilo se v tituluře plánované stavby už i jméno sv. Vojtěcha¹⁸⁹. Roku 1074, již za vlády knížete Vratislava byla nová basilika skutečně vysvěcena s titulem sv. mučedníků Víta, Václava a Vojtěcha. Svatý Vojtěch se z mučedníka stal postupně dalším patronem českého státu. Odpor k jeho slavníkovskému původu patrně vyprchal po likvidaci rodu Vršovců, dalšího mocenského rivala vládnoucích Přemyslovců. Sv. Václav a sv. Vojtěch byli často uctíváni společně, zatímco sv. Václav byl patronem vládnoucího rodu a zosobňoval světskou moc, symbolizoval svatý biskup – mučedník moc duchovní.

Kronikář Kosmas, který byl patrně velkým ctitelem sv. Vojtěcha, nechává ve svém líčení počátků českého státu pronášet kněžnu Libuši prorocství, v němž sv. Václava a Vojtěcha označuje za zlaté olivy, které svými vrcholy proniknou až do sedmého nebe a budou po celém světě zářit svými divy¹⁹⁰. Příklady, kdy oba patroni vystupovali společně bychom našli mnoho. V únoru 1126, před rozhodující bitvou proti vojsku Lothara III., dal kníže Soběslav na kopí sv. Václava upevnit praporec sv. Vojtěcha, české vojsko tak stálo v poli pod ochranou obou patronů¹⁹¹. Podle privilegia uděleného císařem Fridrichem Barbarossou Vladislavovi II., směl český níže nosit královskou korunu kromě Vánoc, Velikonoc a Letnic, také na svátky sv. Václava a Vojtěcha¹⁹². Společně se oba patroni často objevují i na vyobrazeních v rukopisech

¹⁸⁷ O obřadech spojených s vyzvednutím ostatků KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*.

¹⁸⁸ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*. s. 90-91. K vítání ostatků např. ANTONÍN, Robert a BOROVSKEÝ, Tomáš. *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2009. 336 s. Knižnice Matice moravské; sv. 25. ISBN 978-80-86488-53-0, s. 35.

¹⁸⁹ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*, s. 108-109.

¹⁹⁰ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*, s. 24.

¹⁹¹ Šlo o praporec nalezený v kostele ve Vrbčanech, který byl se sv. Vojtěchem tradičně spojován. KADLEC, Jaroslav. Svatovojtěšská úcta v českých zemích. In: POLC, Jaroslav (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*. Praha: Zvon, 1997 s. 42-75.

¹⁹² „... eo quod Ilias sollempnitates propter patronos suos maiori reverentia et celebritate tota Bohemia veneretur.“ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I*, s. 176-177, č. 180.

nebo ve výzdobě kostelů¹⁹³.

Samostatná poutní tradice patrně ve spojení se sv. Vojtěchem nevznikla. Nemáme zprávy o tom, že by se světcův hrob stával v jeho svátky místem shromažďování poutníků, jako tomu bylo v případě sv. Václava, spíše je možné, že Vojtěchovi byla vzdávána úcta společně se sv. Václavem. Svátek sv. Václava se stal skutečným státním svátkem, během něhož bylo pamatováno i na další patrony země. Tomu by odpovídala i zmínka o návštěvě bamberského biskupa Otty, který přišel do Prahy jako poutník, aby navštívil hroby sv. Václava a Vojtěcha a poté se vydal na misijní cestu po Pomořansku, kde založil kostel společně zasvěcený oběma českým patronům¹⁹⁴.

O zajímavé události se dočítáme u Kosmy v souvislosti s hrobem Vojtěchova společníka a pozdějšího Hnězdenského arcibiskupa Radima (Gaudentia)¹⁹⁵. Jeho ostatky byly přineseny do Prahy spolu s ostatky sv. Vojtěcha a svatých Pěti bratří v roce 1039¹⁹⁶ a byly pravděpodobně uloženy v blízkosti hrobu sv. Vojtěcha. Během budování nové baziliky pak byly přeneseny do její krypty sv. Kosmy a Damiána. Kosmas vypráví, že zde ještě v době svých studií (muselo to tedy být někdy těsně po vysvěcení nové baziliky), potkal poutníka, který hledal Radimův hrob, aby mu poděkoval za vysvobození ze žaláře. Jako oběť mu přinášel svíci a stříbrný drát v délce vlastního těla. Poutník o Radimovi mluvil jako o svatém, za což ho Kosmas sice napomínal, ale zároveň sám v dalším textu zmínil zázraky dějící se kolem jeho hrobu¹⁹⁷. Je dost pravděpodobné, že Kosmas popsal skutečně svůj zážitek, neboť v Polsku byl Radim už v 11. století uctíván jako svatý. U nás jeho úcta dosáhla jistého dočasného rozšíření až ve 13. století. Ani o poutích ke sv. Radimovi však další informace nemáme a dnes dokonce neznáme ani místo uložení jeho ostatků, jeho hrob byl patrně zničen během stavby gotické katedrály.

¹⁹³ . KADLEC, Jaroslav. Svatovojtěšská úcta v českých zemích. In: POLC, Jaroslav (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*. s. 44.

¹⁹⁴ „... sub honore sanctorum Adalberti et Wanceslai, dui magne aput barbaros opinionis erant.“ WIKARJAK Jan., LIMAN Kazimier (edd.). *Ebonis Vita s. Ottonis episcopi Bambergensis*. in: Monumenta polonia historica. Nova series VII/2. Warszawa: Wyd. Naukowe, 1969, s. 83.

¹⁹⁵ KOSMAS, BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*, s. 56.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 83.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 117.

3.3.6.4 Sv. Gothard

Pouze epizodický charakter měla v Čechách úcta ke sv. Gothardovi († 1038)¹⁹⁸. Gothard byl významným církevním činitelem. Pohyboval se v blízkosti císaře Jindřicha II., stal se opatem kláštera v Niederalteichu a později biskupem v saském Hildesheimu, byl schopným organizátorem a pro svůj příkladný život se již krátce po smrti těšil pověsti světce. Právě z kláštera v bavorském Niederalteichu přišla do Čech okolo roku 1000 skupina řeholníků, aby zde založili nový klášter. Iniciativa jistě vzešla od Přemyslovců Boleslava II. a Boleslava III. Opat Gothard jejich žádosti rád vyslyšel a vyslaní řeholníci založili klášter na vltavském ostrově při soutoku Vltavy se Sázavou, příznačně pojmenovaný Insula (dnešní Ostrov u Davle)¹⁹⁹. Ostrovský klášter patrně udržoval kontakty s mateřským klášteřem v Niederalteichu a po Gothardově smrti zprostředkoval v českém prostředí jeho kult. Tím se vysvětluje, proč Gothardovu kanonizaci v roce 1131 zaznamenali i čeští letopisci²⁰⁰. Kanovník Vyšehradský dokonce píše o četných poutnících, kteří mířili do Hildesheimu k jeho hrobu. Rozšíření kultu sv. Gotharda v Čechách nahrávaly i okolnosti politické²⁰¹.

K roku 1137 líčí letopisec Kanovník vyšehradský příběh ochrnuté sestry faráře z obce Běstvína u Čáslavi. Když o Vánocích zůstala sama doma, zjeví se jí sv. Jan Evangelista a sv. Gothard. Zázračně ji přenesli ke kostelu sv. Gotharda v obci Slapy²⁰², který dal vystavět jakýsi velmož Mladota, kde se uzdravila²⁰³. V několika bezprostředně následujících desetiletích po Gothardově kanonizaci se u nás objevilo kolem deseti zasvěcení tomuto světcovi, ale už v druhé polovině 12. století zájem o sv. Gotharda utíchal a svatý biskup se stal jen jedním z mnoha méně významných světců.

¹⁹⁸ ŽEMLIČKA, Josef. Úcta svatého Gotharda v přemyslovských Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 345-349.

¹⁹⁹ BOHÁČ, Zdeněk. *Ostrov. Tisíciletá historie zmařeného kláštera*. Boháč, Zdeněk. Jilové u Prahy: Regionální muzeum, 1999. 85 s. ISBN 80-238-1209-2. s. 5-8.

²⁰⁰ Kronika Mnicha Sázavského. In: FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 15. Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: *Ibidem*, s. 51.

²⁰¹ ŽEMLIČKA, Josef. Úcta svatého Gotharda v přemyslovských Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 347.

²⁰² Lokalizace kostela zasvěceného sv. Gothardovi je nejistá, mohlo jít o Slapy jižně od Prahy, ale také mohlo dojít ke zkomolení. Kostel sv. Gotharda známe ze Slaného, uvažovat lze i o Žlebech u Čáslavi. *Ibidem*, kde i odkazy na další literaturu.

²⁰³ Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského. In: *Ibidem*, s. 62.

3.4 Shrnutí

Účelem předchozích kapitol bylo ukázat, jak prostředí rozvíjejícího se přemyslovského státu přijalo ideje středověkého poutnictví, jakých podob zde poutnictví nabývalo a jaký byl jeho význam v životě tehdejší společnosti. Lze konstatovat, že vývoj u nás nebyl příliš odlišný od jiných oblastí Evropy. Informace o některých důležitých poutních místech se sice do Čech dostávaly s určitým zpožděním, ale jinak zdejší prostředí v podstatě kopirovalo vývoj ve vyspělejších částech křesťanského západu. Čeští poutníci podobně jako poutníci z Říše, Francie, Anglie nebo Itálie putovali především do Říma, do Svaté země a později též ke hrobu sv. Jakuba do Compostely. Poutě k bližším cílům do sousedních zemí lze většinou jen předpokládat a pro jejich popsání bude třeba důkladného prozkoumání dalších pramenů. V Čechách brzy vznikly také domácí poutní tradice, zdaleka nejvýznamnější z nich byla spojena s kultem sv. Václava a skrze svatováclavskou úctu se poutnictví dotýkalo ideologických základů přemyslovského státu. V lokálních poutních tradicích se zase mohly spojit starší pohanské představy a zvyky s novým křesťanským světonázorem a poutě tak přispívaly k prohlubování christianizace zdejší společnosti. Již v 11. století má kořeny také úcta ke dvěma poustevníkům, Ivanovi a Vintířovi (Güntherovi). O projevech lidové zbožnosti a poutích, které by vyvolala jejich památka, můžeme v tomto období sice jen spekulovat, spolehlivěji jsou jejich kulty doloženy až v následujících stoletích, avšak o úctě, které se těšili v řádovém prostředí, svědčí jejich životopisy z této doby²⁰⁴. Podobně měla svého rozvinutí teprve dojít úcta k sázavskému opatu Prokopovi.

²⁰⁴ O KOLÁŘ, Josef (ed.). Život sv. Ivana. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 110-120. Život Vintíře poustevníka. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Ibidem*, s. 335-346.

4. NÁBOŽENSKÁ POUŤ V DOBÁCH VRCHOLU A PÁDU PŘEMYSLOVSKÉHO STÁTU

Během 13. století, za vlády mocných přemyslovských králů, došlo v českém státě v mnoha směrech k dovršení předchozího vývoje. České království se stalo konsolidovaným státním celkem s centralizovanou správou a zaujalo pevné postavení v evropské mocenské politice. V oblasti duchovní byla v podstatě dovršena christianizace zdejší společnosti. Křesťanství prostoupilo všechny její vrstvy a stalo se určující součástí života a identity obyvatel země. Pokusy o založení arcibiskupství či university byly sice neúspěšné a v následujícím století probíhal ještě místy proces dobudování a zahušťování farní sítě, přesto lze říci, že proces christianizace byl v podstatě završen i v rovině institucionální.

Spolu s vývojem české církve se objevovaly i snahy o její emancipaci ve smyslu úsilí o získání větší nezávislosti a vymanění se z područí světské moci. Hned na začátku 13. století svedl pražský biskup Ondřej tuhý boj o prosazení nového pojetí církevních práv. Král Přemysl Otakar I. byl sice nucen pod tlakem papežské kurie ustoupit, nicméně emancipační úsilí pokračovalo po celé 13. století. Během něj se církev v Čechách nakonec do značné míry odpoutala od světské moci a stala se v mnoha ohledech nezávislou a soběstačnou společenskou veličinou, řídící se vlastními zvyklostmi a právem.

České země také nezůstávaly stranou dobových duchovních proudů a to jak v pozitivním, tak negativním smyslu. Na jedné straně sem byly postupně uvedeny téměř všechny existující církevní řády a památky hmotné i písemné kultury vypovídají o recepci různých dobových náboženských idejí a forem zbožnosti, na straně druhé se české prostředí muselo vyrovnávat s působením herezí, které do něj pronikaly ze zahraničí.

4.1 Nové ideové zdroje poutnictví

Od počátku 13. století zdrojů pro zkoumání poutnictví oproti předchozím obdobím výrazně přibývá. Do jisté míry je to samozřejmě důsledkem menšího časového odstupu a pokračujícího kulturního vývoje, díky kterému bylo více událostí písemně fixováno a vznikalo větší množství literárních i výtvarných děl, které nám mohou informace o poutnictví přinášet. Těmito faktory by bylo možné vysvětlit větší množství dochovaného materiálu, nikoli však pestrost forem, které u nás poutnictví ve 13. století dosáhlo. Jejím předpokladem

byly jiné okolnosti, například zmíněná hlubší christianizace společnosti, rozšiřující se geografický horizont obyvatel neomezující se jen na společenské elity, hlubší promyšlení ideologie státu, identifikace obyvatel s jeho symboly a v neposlední řadě recepce nejrůznějších forem zbožnosti a kultů cizích světů.

4.1.1 *Spiritualita církevních řádů a náboženská pout'*

Důležité stimuly pro duchovní život i náboženskou praxi v Českých zemích přicházely z prostředí církevních řádů. Řeholníci často spravovali důležitá poutní místa a významné kláštery také schraňovaly kolekce ostatků a nabízely poutníkům získání odpustků. Spiritualita rytířských řádů byla zase prodchnuta křížáckými ideály a jejich přítomnost a působení upomínaly věřící na Svatou zemi a další posvátná místa, kde je třeba vést boj za křesťanskou víru. Nejpodstatnější však byla inovace, kterou přinášely tzv. žebravé řády. Vědomě opustili starou benediktinskou zásadu *stabilitas loci* a naopak učinily svým programem ideu novozákonního apoštolského poutnictví.

4.1.1.1 Tradiční a rytířské řády

Pro tradiční řády bylo 13. století dobou rozvoje a zakládání nových klášterů²⁰⁵. Z benediktinských klášterů prodělal významný rozvoj zejména klášter opatovický, po období úpadku se koncem století dočkal nového rozkvětu i klášter v Břevnově. Pozoruhodné duchovní plody vydalo díky Přemyslovně Kunhutě na počátku 14. století prostředí kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Nové kláštery a proboštví přibýly premonstrátům. Nový mužský klášter vznikl v Zábrdovicích u Brna, ženský v Nové Říši a nová proboštví zakládaly kláštery v Teplé a Chotěšově. Dobré časy zažíval i klášter v Hradisku u Olomouce. Nejvíce však své postavení posílil řád cisterciácký, který se těšil širokému zájmu mezi šlechtou, církevními hodnostáři, ale též mezi členy vládnoucího rodu. Roku 1252 založil Boček z Obřan klášter ve Žďáru nad Sázavou, o sedm let později vznikl z iniciativy Rožmberků klášter ve Vyšším Brodě. Šlechtické založení měly i kláštery ve Vizovicích, Sezemicích u Pardubic, v Pohledu u Německého Brodu a na Starém Brně. Osoba olomouckého biskupa

²⁰⁵ K jednotlivým zmíněným klášterům viz VLČEK, Pavel, SOMMER, Petr a FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*.

Roberta (1201–1240) byla spojena se vznikem hned několika klášterů. Roku 1205 přiměl markraběte Vladislava k založení kláštera na Velehradě, dále stál za založením ženských klášterů v Oslavanech a Předklášteří u Tišnova. Zakladatelem jihočeského kláštera pojmenovaného Zlatá koruna byl přímo panovník Přemysl Otakar II. K nejvýznamnějšímu zakladatelskému aktu na tomto poli však došlo roku 1292, kdy jeho syn Václav II. založil nedaleko Prahy klášter Zbraslavský²⁰⁶.

Rostlo též zastoupení rytířských řádů. Jejich původní poslání bylo většinou spjato se Svatou zemí, kde chránili posvátná místa a pečovali o poutníky. Postupný rozklad křížáckých státek a ochabování zájmu o výpravy do Palestiny však vedly k tomu, že se tyto řády snažily budovat si pevné zázemí i na evropské půdě. V Jižních Čechách získal od rodu Bavorů ze Strakonice rozsáhlé majetky řád Johanitů. Johanity bychom dále našli v Malé Boleslavi, Kadani, Brně či v Žitavě. Oproti tomu zastoupení řádu Templářů nebylo příliš významné. Kromě kláštera v Praze na Starém Městě sídlili ještě v Uhříněvsi, Brně, Moravském Krumlově, Čejkovicích a Jamolicích na Moravě. Podobně omezené bylo u nás i působení řádu Křížovníků Božího hrobu, kteří měli asi od roku 1200 svůj klášter v Praze na Zderaze a kromě toho vlastnili několik vesnic v Západních a Severozápadních Čechách. Zato řád Německých rytířů se těšil přímé ochraně králů Přemysla Otakara I. a Václava I. Své komendy si postupně zřídili kromě Prahy také v Jihlavě, Chomutově, Německém Brodu nebo Novosedlicích, dále vlastnili četné fary a v Hradci u Opavy provozovali špitál. Těžiště svého působení přenesl tento řád do Pruska, které se stalo novým cílem křížových výprav evropské aristokracie. Dvakrát proti pohanům v Prusku a Litvě vytáhl i Přemysl Otakar II. a později také Jan Lucemburský²⁰⁷.

4.1.1.2 Žebravé řády

Novum zásadního významu znamenal příchod nedávno vzniklých žebravých řádů. Během 13. století vyrostly v Čechách kláštery františkánů – minoritů, dominikánů i augustiniánských eremitů (poustevníků). Žebravé řády razily nové pojetí zbožnosti. Nedrželi

²⁰⁶ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*. Vyd. 2., opr., (Ve Svobodě 1.). Praha: Svoboda, 1976. 597 s. Členská knihovna, s. 81.

²⁰⁷ SPĚVÁČEK, Jiří. *Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346: k prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1994. 658 s. Členská knihovna. ISBN 80-205-0291-2.

se zásady *stabilitas loci*, která platila pro řeholní život už od dob sv. Benedikta. Naopak, důležité místo v jejich programu mělo *peregrinatio*, coby putování podle apoštolského vzoru. Jejich život byl založen na chudobě a potulném kázání podle příkladu Ježíšových učedníků.

Nejvýrazněji bylo *peregrinatio* spojeno s františkánskou spiritualitou²⁰⁸. Význam cestování zdůrazňoval svým následovníkům už sv. František z Assisi. Proti vžitě řeholní praxi zdůrazňující setrvávání na jednom místě se dovolával příkladu apoštolů a požadavku permanentní mobility. Vedle kazatelského poslání a chudoby měla být právě mobilita jedním ze základních pilířů františkánského života. Ideálně měl být život františkánů rozdělen mezi dvě složky, meditaci v ústraní, často v poustevnách tzv. *contemplatio* a kázání – *predicatio*, které bylo určeno především městskému prostředí. Při přesunech mezi jednotlivými lokalitami přitom šlo o skutečnou pouť s tím nejposvátnějším účelem, a sice přinést Boží slovo a spásu duším bližních. Nositelé tohoto poslání, zřikající se veškerého majetku, byli podobně jako kdysi apoštolé, vyslanci a cizinci na tomto světě – *peregrini*. Význam poutí pro františkány ukazuje i jejich angažovanost ve Svaté zemi. V době, kdy vládu nad svatými místy křesťanů převzali muslimové, se františkáni snažili o mírové soužití a spíše než na misijní činnost se soustředili na péči o místní katolíky a přicházející poutníky²⁰⁹. Během 13. století byl však původní model františkánského života postupně opouštěn a františkáni zůstávali stále více fixováni na své městské kláštery, které často velmi zbohatly. Někdejšího spojení kazatelství a poustevnictví se nadále držely jen různé nonkonformní komunity.

Do Čech přišli františkáni již kolem roku 1225 a s podporou krále Přemysla Otakara I. se usadili u sv. Jakuba na Starém Městě pražském. Brzy nato začaly vznikat kláštery i v dalších městech království. Jejich prostá ale zároveň hluboká spiritualita oslovovala i nejvyšší společenské kruhy. K ženské odnoži řádu, jejíž zakladatelkou byla sv. Klára se hlásily např. slezská kněžna Hedvika nebo uherská princezna Alžběta Durynská. Příkladem těchto urozených žen, které se těšily pověsti světic a brzy po odchodu z tohoto světa byly také kanonizovány, se rozhodla následovat i Anežka, dcera krále Přemysla Otakara I. Vzepřela se obvyklému údělu královských dcer, jež se obvykle stávaly figurkami na šachovnici sňatkové politiky, a vstoupila do kláštera klarisek, který sama založila, aby zde rovněž dosáhla pověsti

²⁰⁸ HLAVÁČEK, Petr. Franziskaner, Wallfahrtswesen und die Spiritualität des Pilgertums im Spätmittelalter. In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (edd.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, s. 293-299.

²⁰⁹ Ibidem.

světice.

Zřeknutí se majetku, kázání a mobilita, to byly principy, kterých se držely i další žebravé řády dominikánů a augustiniánů eremitů. Řád dominikánů vznikl úpravou řehole augustiniánských kanovníků, k nimž původně patřil i zakladatel řádu sv. Dominik. Řád vznikl vlastně v důsledku neúspěšnosti církevních polemik s jihofrancouzskými katarskými sektáři. Posláním dominikánů bylo kázat poselství evangelia v jeho ortodoxní formě (odtud jejich označení *praedicatores*), zároveň měli působit jako příklad hlásaných ctností. Dominikáni stejně jako františkáni se měli věnovat především kázání, neméně důležitou složkou jejich života bylo však též vzdělání, které mělo členy řádu připravit na jejich kazatelské poslání a být jim oporou ve věroučných polemikách. Františkánské *contemplatio* bychom u dominikánů hledali marně. Od počátku se usazovali v městském prostředí, nezůstávali ale uzavřeni do svých klášterů, kláštery jim sloužily pouze jako základna, kde se studiem a modlitbami připravovali na svá kázání. Ačkoli žili z almužen, nešlo v jejich případě o pouhé žebrání, svůj chléb dostávali v souladu s evangeliem za to, že kázali slovo Boží. V tomto smyslu byli i dominikáni alespoň z počátku *peregrini*, ačkoli u nich nikdy nebyl tento prvek tak silný jako u františkánů a časem v podstatě vymizel. Přesto budeme při studiu poutnictví na jména různých dominikánů narážet, a to dokonce ve větší míře než u následovníků sv. Františka. Dominikánský řád se totiž stal důležitým nositelem vzdělanosti. Učení dominikáni do našeho prostředí uváděli nové duchovní trendy a vyjadřovali se k aktuálním teologickým otázkám. Později, po založení pražské univerzity, měli členové tohoto řádu silné zastoupení v prvních generacích univerzitních učenců. Do Čech se dominikáni dostali už během dvacátých let 13. století²¹⁰. Jejich první kláštery vznikly v Praze u sv. Klimenta na Poříčí a v Olomouci. V následujících letech a desetiletích vznikaly další kláštery téměř ve všech větších městech a často i v méně významných městečkách²¹¹. Také dominikáni nacházeli své příznivce v nejvyšších společenských vrstvách. Velkou podporovatelkou řádu se stala např. Eliška Přemyslovna.

Augustiniánští eremité (poustevníci) se v Čechách objevují o něco později. První dva kláštery v Pivoni u Domažlic a Sv. Marie na Ostrově (později nazývaný Sv. Dobrotivá)

²¹⁰ ČERNUŠÁK, Tomáš, PROKOP, Augustin, NĚMEC, Damián. *Historie dominikánů v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 2001. 239 s. Dominicana; sv. 4. ISBN 80-85929-50-3. s. 20-21.

²¹¹ Přehled klášterů včetně dat jejich založení viz *Ibidem*, s. 25-n.

vznikají až po roce 1260²¹². V Praze u sv. Tomáše na Malé Straně se usadili roku 1285²¹³. Ačkoli první dva kláštery eremitů byly založeny mimo civilizaci, jak odpovídá názvu jejich řádu, své další působení směřovali především do městského prostředí, kde se stali nejen kazateli ale též nositeli vzdělanosti, v níž rozvíjeli odkaz sv. Augustina.

Tak jako jinde, i v Čechách bylo zprvu působení žebravých řádů velmi úspěšné. Dokázali oslovovat tehdejší společnost a lidé jim neváhali projevovat svou přízeň nejrůznějšími způsoby, včetně hmotných darů a velkorysých odkazů. Život v městském prostředí však přinášel postupnou převahu formy nad obsahem. Díky štědrosti svých příznivců i vlastním transakcím nashromáždily kláštery žebravých mnichů značné majetky, což bylo v rozporu s jejich původním zaměřením a vyvolávalo kritiku. Obliba a úspěchy žebravých řádů také vedly ke konfliktům se světským klérem. Pro faráře představovali městské kláštery nepříjemnou konkurenci. Nešlo jen o to, že je měšťané hmotně podporovali kláštery na úkor svých farností, ale tím, že chodili k mnichům poslouchat i kázání a přijímat svátosti zanedbávali též bohoslužebný život ve svých farnostech. Světští duchovní se důvodně cítili poškozováni a spory občas dospěly až k násilným střetům. První jednání o smíru mezi faráři a žebravými mnichy musel vést již v roce 1253 olomoucký biskup Bruno, další spory se pak objevovaly po celý zbytek 13. i ve 14. století.

4.2 Pronikání herezí do českých zemí

4.2.1 Náboženská pout' ve spiritualitě valdenských

V prostředí lidnatých a bohatých jihoevropských měst přestávala ve 12. a 13. století být snaha po reformách a opravdovém křesťanském životě jen výsadou řeholních komunit. Objevovali se i četní laikové, kteří opouštěli svůj majetek, aby v chudobě mohli následovat Krista a jeho apoštoly. Už tento samotný nekontrolovatelný náboženský zápal mohl být bez dostatečného teologického zázemí z hlediska církevních autorit problematický. Neoddělitelnou součástí apoštolského poslání, kterého se tyto lidé často horlivě ujímali bylo

²¹² VLČEK, Pavel, SOMMER, Petr a FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*, s. 417, 691-692.

²¹³ KADLEC, Jaroslav. *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu Hussitenkriegen: Mit Edition seines Urkundenbuches*. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1985. 480 s. Cassiciacum; Bd. 36. ISBN 3-7613-0139-1.

navíc i aktivní kázání. Udělovat souhlas k věroučnému kázání mohli podle kanonického práva pouze biskupové. Mnozí laičtí kazatelé byli však pevně přesvědčeni, že jde o povinnost, kterou jim udělil sám Kristus, odvolávali se na jeho vyslání učedníků (Mt 10,5-n) a nemínili se ohlížet ani na církevní předpisy a tím méně na své nedostatečné vzdělání. Pro církev i společnost tak často představovali objektivní nebezpečí, neboť se nezřídka dostávali až za hranici ortodoxie. Některé skupiny našly s církevní hierarchií společnou řeč a postupně se transformovaly v mnišské řády, jako tomu bylo v případě zakladatele premonstrátů sv. Norberta z Xanten nebo sv. Františka z Assisi. Jiní se však s církví rozešli, neuznávali její autoritu a postupně se jí stále více vzdalovali i věroučně. Právě takové byly i počátky valdenství.

Valdenství bylo nejrozšířenější a zároveň nejvytrvalejší středověkou herezí. Adaptabilita a odhodlání, pomocí kterých valdenští čelili po staletí pronásledování, učinily z jejich hnutí fenomén, který nemá v dějinách křesťanství obdoby. Valdenství v nějaké podobě zasáhlo ve středověku většinu Evropy, včetně českých zemí, kam jeho stoupenci nejen pronikli, ale dokázali se zde udržet po mnoho generací. Kapitola zabývající se valdenskými sektáři má v této práci své místo hned ze dvou důvodů; představovali první náboženskou skupinu na našem území, která měla odmítání náboženských poutí na posvátná místa přímo jakou součást své věrouky, na druhé straně však chtěli být následovníky apoštolů a jejich kazatelé dle evangelijní výzvy putovali kraji, aby hlásali Boží slovo a naplňovali tak významy pojmů *imitatio Christi* a *peregrinatio*. Toto napětí pramenící z odmítání institucionalizovaného poutnictví vázaného na konkrétní místa a naopak zdůrazňování ideálu apoštolského putování bez konkrétního cíle, bylo patrné již v prvních staletích křesťanství. Valdenští v tomto bodě zaujali jednoznačný postoj a institucionalizované poutě odmítli, stejně jako později reformace.

Duchovním otcem valdenského hnutí byl lyonský kupec tradičně jmenovaný jako Valdes²¹⁴.

²¹⁴ Kolem jeho postavy a zrodu valdenského hnutí se rozvinula celá mytologie, kterou vytvářeli nejen jeho následovníci, ale z části též pronásledovatelé a odpůrci valdenské hereze. Jeho životní osudy a myšlenkový svět proto dnes už nelze zcela spolehlivě rekonstruovat. Valdesovo pojmenování vlastním jménem Petr pochází až z pozdější doby, kdy vznikly legendy o dávné historii valdenství. Dle nich valdenství sahalo až do časů Konstantinovy donace, která přinesla zkažení původní apoštolské církve. Jeden z druhů papeže Silvestra prý donaci odmítl a byl proto nehodným papežem exkomunikován, jeho následovníci si však udrželi čistou víru a nadále žili v chudobě. Petr Valdes v této historii obdržel úlohu povzbuzovatele a

Kolem roku 1175 rozdal své jmění, aby nadále dobrovolně žil pouze z milodarů a svým příkladem i ve svých kázáních vyzýval k následování apoštolského života a návratu ke zvyklostem prvotní církve. Uvádí se, že Valdes byl ovlivněn životem sv. Alexia, který se zřekl svého majetku a odešel do Svaté země, aby se zde staral o poutníky, vrátil se pak jako žebrák a nepoznán vlastní rodinou zemřel na prahu svého někdejšího domu.

Valdes brzy získal následovníky a hnutí začalo získávat formu a tvář. Valdenští se snažili co nejvíce přizpůsobit prvotní církvi a příkladu apoštolů, žili v chudobě a svým příkladným životem si získávali mezi lidmi sympatie. Svě hlavní poslání spatřovali v kázání, které mělo přispět k reformě společnosti a její přeměně v duchu evangelijních ideálů, plně se přitom chtěli držet pokynů, které dal svým apoštolům sám Kristus. Valdenští kazatelé vlastnili jen jeden prostý oděv a chodili vždy ve dvojicích²¹⁵, jako potulní kazatelé se stávali vyslanci Krista a cizinci na tomto světě. Valdenské pojetí volného kázání nebylo zpočátku antihierarchické, nezamýšleli podkopávat monopolní postavení institucionální církve jako duchovní autority, usilovali však o to, aby všichni laikové měli možnost následovat evangelijní spiritualitu. K té však patřila nejen chudoba, ale i kázání. Ačkoli tedy o sobě nemluvili jako o *predicadores* ale jako o *pauperes spiritu* nebo *pauperes Christi* (dále byli označováni i jako *sorores, fratres*, později v německých oblastech jako *heren*), chápali kázání jako neoddělitelnou součást svého poslání²¹⁶.

Svým způsobem života i ideály, které zastávali, se valdenští v mnohém podobali jiným reformním hnutím své doby, z nichž vzešly mimo jiné žebravé řády Františkánů a Dominikánů. Osud valdenských však měl být zcela jiný. Částečně kvůli svému radikalismu, částečně kvůli necitlivému postupu církevních autorit se brzy ocitli v ilegalitě. Střet nastal právě v otázce práva kázat. Církev právo kázat vyhrazovala, až na malé výjimky, pouze svým kněžím. Valdes a jeho stoupenci se obrátili na papeže a roku 1179 se dostavili na III.

napravovatele starého upadajícího hnutí, jméno Petr mělo přitom symbolický význam, odkazovalo na apoštola Petra, kterému Kristus svěřil svou církev. Tuto mytologii valdenští vypracovali, aby mohli lépe čelit katolickým polemikům, jejich hnutí se podle ní mohlo opírat o starobylou tradici. LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000. 598 s. Historické myšlení; sv. 12. ISBN 80-7203-291-7, s. 228.

²¹⁵ Také Valdes prý putoval se svým druhem Vivetem.

²¹⁶ Kromě kazatelů existovali ještě tzv. *amici*, což byli sympatizanti, kteří se sice hlásili k valdenské víře a pojetí hodnot a podporovali kazatele, avšak sami se nezřekli světa jako oni. Tato diferenciaci se značně prohloubila v dobách pronásledování.

lateránský koncil ve snaze získat pro svou kazatelskou činnost autorizaci. Papež Alexandr III. snad přijal Valdesův slib dobrovolné chudoby, kázání jim však povoleno nebylo, mimo jiné s poukazem na jejich nedostatečnou teologickou erudici²¹⁷.

Odmítnutí III. lateránským koncilem se mělo ukázat jako osudové. Valdes a jeho následovníci nerespektovali církevní zákaz věroučného kázání, za což je papež Lucius III. roku 1184 na koncilu ve Veroně exkomunikoval²¹⁸. Hnutí se však i přes nepřízeň církevních úřadů dále šířilo zvláště v Lombardii a jižní Francii. Katolické věrouce se přitom valdenští stále více vzdalovali. Samotný Valdes si patrně nepřál jednat v rozporu s církví a pokoušel se odstředivé tendence tlumit, později snad dokonce složil před církevními představiteli ortodoxní vyznání víry²¹⁹. Horlivé valdenské kazatele však už nebylo možné jakýmkoli zákazy zastavit, exkomunikace se mijely účinkem, neboť proti nim stálo pevné přesvědčení kazatelů, že jednají na příkaz samotného Krista. Výsledkem církevních represí byla pouze další radikalizace hnutí.

Ještě jeden nadějný pokus vypořádat se s heretickými hnutími, z nichž největší problém stále ještě představovali jihofrancouzští kataři, podnikl papež Inocenc III. (1198 – 1216). Podporoval nově se rodící žebravé řády, které nejen satureovaly potřebu potulného kázání, ale zároveň se z jejich řad rekrutovali i úspěšní bojovníci proti herezím. Roku 1210 ústně schválil řeholi Františkových menších bratří, čímž legalizoval jejich působení. Kromě efektivních represivních prostředků se Inocenc III. také snažil dát alespoň některým heretikům šanci na návrat do církve. Byl si totiž dobře vědom, že mnozí z nich se ocitli v proticírkevní opozici spíše proto, že jim nebylo umožněno realizovat jejich náboženské nadšení, než proto, že by byli skutečnými heretiky. Do lůna církve se tak na počátku 13. století vrátili např. italští *humiliáti* a nabídku na smíření s církví využila i část valdenských. Poté, co se zřekli bludů, složili ortodoxní vyznání víry a přísahali poslušnost římské církvi, mohli nadále žít svým způsobem života, dovoleno jim bylo i kázání, pokud se budou držet pouze mravních napomenutí a zdrží se výkladů naukových. Tímto způsobem vznikla skupina tzv. *katolických chudých*, kteří však mezi všemi valdenskými představovali pouze malou a nepříliš významnou skupinu. Snahy papeže Inocence III. do značné míry zabrzdil IV.

²¹⁷ LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*. s. 102.

²¹⁸ HOLINKA, Rudolf. *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou*. V Bratislavě: Filosofická fakulta University Komenského, 1929. 188 s. Sborník filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě; roč. 6, č. 52, s. 12.

²¹⁹ *Ibidem*. s. 103.

lateránský koncil roku 1215. Většina konzervativních biskupů na něm prosadila názor, že proti herezím je třeba postupovat se vší tvrdostí. Na jejich nátlak koncil zakázal vznik nových náboženských řádů, pokud by nepřijali některou ze stávajících řeholí a v souladu se směrem, který prosazoval, souvisel i pozdější vznik papežské inkvizice²²⁰. Do tvrdého protiheretického tónu koncilu spadalo i zopakování exkomunikace valdenských. Dále koncil jasně deklaroval, že mimo církve není spásy a prohlásil římský stolec za hlavu všeho křesťanstva, nadřazenou všem ostatním. Všem světským vrchnostem usnesení koncilu nařizovala, aby vyhubili kacíře na svých panstvích, bez složení této přísahy se neměl nikdo ujmout světské vlády²²¹.

Díky životu ve větší či menší ilegalitě došlo k určitému prolnutí valdenských se zbytky katarů, zároveň však pozvolna krystalizovala vlastní valdenská nauka. Výchozím principem učení valdenských byla evangelijní jednoduchost a přísný biblismus. Odmítali v zásadě vše, co nemělo přímou oporu v Písmu, zejména učení o očistci a vnějškové projevy související s touto naukou, jako modlitby za mrtvé, úctu ke svatým a jejich ostatkům, s tím samozřejmě souviselo i odmítání poutí na posvátná místa. Potulné kázání vedlo k zavržení bohoslužebných prostorů a všeho, co s nimi souviselo. Zavrhovali kostely, roucha, ozdoby, dokonce i posvěcenou půdu. Podobné to bylo s rozlišováním času, s čímž souvisela eschatologická očekávání. Každý čas byl stejně dobrý pro slyšení Slova Božího, proto neuznávali žádné svátky. Doslovným výkladem Písma dospěli valdenští i k odmítání přísahy, které se pro ně stalo již natrvalo charakteristické. Na pronásledování a tresty ze strany církevních úřadů odpovídali ještě radikálnějším popíráním autority církve, jejích institucí a zvyklostí. Římskou církev dle valdenských už nebylo třeba poslouchat, neboť se ukázala jako zcela zkažená, když začala pronásledovat opravdové křesťany.

Díky velkému teritoriálnímu rozšíření a rozdílnému myšlenkovému podloží v různých oblastech, se hnutí začalo štěpit. Nešlo jen o katarské vlivy, které valdenství absorbovalo zvláště v oblasti Piemontu, ještě důležitější byl vývoj v Lombardii, kde došlo k prolnutí

²²⁰ Papežská inkvizice, která měla zprvu především doplňovat, později však často nahrazovala inkvizici biskupskou, vznikla až za papeže Řehoře IX., fungovala na principu jmenování zvláštních papežských legátů, kteří byli přímo od papežského stolce vybaveni rozsáhlými pravomocemi. Nutno říci, že papežská inkvizice byla mnohem efektivnější než inkvizice biskupská, papežští inkvizitoři měli boj s herezemi jako hlavní náplň své činnosti, pro mnohé z nich šlo dokonce o celoživotní poslání, a byli tak ve svém oboru skutečnými profesionály. LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*, s. 259n.

²²¹ MOLNÁR, Amedeo. *Valdenští: evropský rozměr jejich vzdoru*. 2., rozš. vyd. Praha: Kalich, 1991. 399 s. ISBN 80-7017-384-X. s. 75.

valdenských s různými dalšími duchovními proudy, především pak s tzv. *humiliáty*, kteří oproti Valdesovu potulnému kázání viděli křesťanský ideál v usedlém životě naplněném vzájemnou pomocí a fyzickou prací. Pod vlivem těchto skupin začali někteří valdenští přehodnocovat své postoje a výsledkem byl model kdy usedlé *congragationes laborantium* měly vytvářet zázemí pro práci cestujících kazatelů. Nešlo však jen o usedlý způsob života, neméně důležité bylo, že tito Lombardští chudí, jak se jim říkalo, se rychleji radikalizovali a dříve než francouzská větev hnutí nastoupili cestu k budování vlastní církevní organizace. Pro Valdesa bylo takové směřování nepřijatelné, a také Loyoňští chudí, kteří chtěli zůstat věrni jeho zásadám, prosazovali přísně apoštolský model života. Zejména nechtěli připustit nic, co by jim mohlo překážet v potulném kázání, nevlastnili tedy žádný majetek a odmítali i návrhy lombardských na volbu doživotních představených. Jejich ideálem bylo volné sdružení asketických kazatelů, kteří putují zemí spojeni láskou k Bohu a jeho slovu a nemají nic než Písmo a poutnickou hůl.

Mezi francouzskou a lombardskou větví hnutí došlo nakonec k roztržce, kterou se již nikdy nepodařilo urovnat. K roztržce zřejmě velkou měrou přispěla i volba nekompromisního Jana z Roncha do čela lombardských chudých. Na setkání obou stran, které proběhlo roku 1218 nedaleko Bergama, byla sice dohodnuta řada kompromisů, avšak bez větších praktických dopadů. Lombardský model se pod tlakem represí ukazoval jako životnější. Vlastní církevní organizace, kterou uváděli v život měla sice kvůli neustálému pronásledování k ideálu vždy hodně daleko, ale postupně byli valdenští kněží alespoň v některých oblastech schopni své stoupence ve věcech duchovního života plně zaopatřit. Kromě kázání i křtili, zpovídali a podávali svátost oltářní způsobem podobojí.

Valdenství však zdaleka nemělo zůstat omezeno jen na jižní Francii a Lombardii. Snad ještě za Valdesova života došlo také k prvním kontaktům s německy mluvícími oblastmi, zejména kolem francouzských hranic. Tyto kontakty však neměly významnější dopad. Misijně podstatně aktivnější byla lombardská větev hnutí. Po setkání v Bergamu bylo odesláno *Rescriptum* adresované bratrům a sestrám za Alpami a v Německu, které je mělo informovat o jeho výsledku.²²² Je tedy zřejmé, že už v té době, zde muselo být valdenství rozšířeno.

²²² Anonym dokonce mluví o jakémsi biskupovi kacířů, šlo však patrně o interpretaci vyšetřovatelů, kteří se snažili vyložit výpovědi kacířů v souladu se známými kategoriemi a schématy. Nebezpečnost heretiků mělo podtrhnout, že jeden odsouzený prý dokonce vyhrožoval vyšetřovatelům, že je čeká smrt, pokud se jeho souvěrci dostanou k moci. PATSCHOVSKY, Alexander, SELGE, Kurt-Victor (edd.). *Quellen zur Geschichte*

Postupně se do německy hovořících oblastí přesunulo celé těžiště hnutí. V odlišných podmínkách získávalo valdenství nové formy. Spor mezi usedlým a potulným způsobem života tu nebyl příliš aktuální, neboť valdenství zde zasahovalo především městské prostředí, a v něm zejména řemeslníky a obchodníky.

Společně s německými kolonisty pronikalo valdenství během 13. století i do Čech. Roku 1257 ustanovil papež Alexandr IV. na žádost českého krále Přemysla Otakara II. inkviziční tribunál pro Čechy. Důvod, délku ani výsledky jeho působení sice neznáme, je však pravděpodobné, že důvodem Přemyslovy žádosti byl výskyt valdenského kacířství v zemi. Této domněnce by nahrávalo i to, že ve stejnou dobu probíhaly procesy s valdenskými v passovské diecézi a doložená místa výskytu kacířů lemovala českou hranici.²²³

Cenným pramenem vypovídajícím o nauce a rozšíření valdenských heretiků je tzv. *Passovský anonym*²²⁴. Jeho autorem je patrně kněz či dominikánský mnich, který ve spise shrnul vlastní zkušenosti z vyšetřování, které probíhalo v Pasově v polovině 60. let 13. století. Čerpal do jisté míry z přímých rozhovorů s heretiky, především však zpracoval poznatky z úředních výslechů, kterých se zúčastnil, pomáhal si ale i pracemi starších katolických polemiků. Zmiňuje celkem 42 míst v dolním Rakousku, která byla zasažena kacířstvím. Na deseti místech údajně fungovaly jakési valdenské školy, kde se kromě základního vzdělání také vykládalo Písmo. Anonym zmiňuje různé typy valdenství, zejména mluví o Runkariánech (Runcarii), což byly pravděpodobně následovníci vůdce Lombardských chudých Jana z Ronka. Lyonští se v jeho spise objevují podstatně méně. Anonymem popisovaní heretici trvali na tom, že právo kázat mají všichni věřící, dokonce i ženy. Kritizovali církev a život kněží, odmítali církevní svátosti, obřady a uložená pokání i trest smrti. Neuznávali přísahy a posty, očištěc označovali za výmysl chamtivých kněží a posvátné obrazy pro ně byly příčinou modloslužby. Ze svatých uznávali pouze ty, o nichž se mluvilo přímo v evangeliích nebo v knize Skutků. Žádné svaté, ani Pannu Marii však neuctívali a neprosili o přímlyvy. Nevěřil v zázraky, které se měly dát s pomocí svatých a neuctívali jejich ostatky. Mimo neděle nesvětili žádné svátky a modlí se jen Otčenáš. Vzhledem k výše

der Waldenser. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus G. Mohn, 1973. 106 s. Texte zur Kirchen und Theologiegeschichte; Ht. 18. s. 20-43.

²²³ LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*. s. 218n.

²²⁴ PATSCHOVSKY, Alexander (ed.). *Der Passauer Anonymus: ein Sammelwerk über Ketzer, Juden, Antichrist aus der Mitte des 13. Jahrhundert*. Stuttgart: Hiersemann, 1968. 208 s. Schriften der Monumenta Germaniae historica; Bd. 22.

uvedenému neměly smysl ani poutě ve formě putování k hrobům světců nebo jako akt pokání, takové jednání bylo naopak v přímém rozporu s popisovanou valdenskou naukou. Anonym samozřejmě kacíře odsuzoval a jejich bludy možná i místy přibarvil, zároveň se ale nevyhýbal ani hledání nedostatků ve vlastních řadách. Poukazoval na četné neřády v životě kléru, které vedou k růstu nespokojenosti a nahrávají růstu herezí. Konkrétně kritizoval násilné obracení pohanů, přeceňování úlohy papeže, jakoby byl Bohem, prodávání svátostí nebo podvody s ostatky a podvodné zázraky. Naproti tomu konstatoval, že heretici si získávali stoupence svou zásadovostí a horlivostí v misijní činnosti, na rozdíl od mnohých kněží prý také dobře znali Písmo, díky čemuž bylo často možné je odhalit.

Ve stejné době, kdy vznikal Passovský anonym pražský biskup Jan III. z Dražic (1258-1278) na provinciální synodě nařídil duchovním, aby o osobách podezřelých z hereze neprodleně informovali biskupa nebo inkvizitory ustanovené od papežského stolce²²⁵. Protikladně k tomu se jeví zpráva o stavu olomoucké diecéze biskupa Bruna z roku 1273, kde biskup prohlašuje, že o výskytu sektářů ve své diecézi nemá žádné zprávy. Je však možné, že šlo pouze o účelovou formulaci pro oficiální dokument.

Další procesy s valdenskými kacíři probíhaly v letech 1313-1315 ve Štýrském Hradci, Vídni a Kremži. Heretiky bylo stále obtížnější odhalit, protože se navenek účastnili běžného náboženského života. Podle výpovědi jednoho z vyslychaných byli valdenští rozšířeni nejen v Rakousích, ale nezměrné množství jich mělo být i v Čechách²²⁶. V ilegalitě se valdenství mísilo s různými pověrami a otevíralo dveře lidovému mudrlantství. Podle inkvizičních protokolů mezi valdenskými například kolovaly zkazky o jakýchsi valdenských apoštolech, z nichž dva měli každý rok navštěvovat ráj, aby zde od proroků nebo přímo od Boha získali svou bohoslužebnou moc²²⁷. Podobné pověsti není možné vždy brát doslova, neboť vyšetřovatelé mnohé přibarvili nebo dezinterpretovali ve snaze ukázat nebezpečnost heretiků, na druhou stranu z nich jasně vyplývá, že valdenské hnutí udržovali pohromadě putující kazatelé, kteří pravidelně navštěvovali rozptýlené skupinky svých souvěrců, pro které

²²⁵ HOLINKA, Rudolf. *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou*. s. 39.

²²⁶ Jeden z vyslychaných a později upálených, jistý Neumeister, o němž se píše, že byl dokonce valdenským biskupem údajně říkal, že počet valdenských v Čechách je nezměrný (*numerus infinitus*). PATSCHOVSKY, Alexander (ed.). *Quellen zur Böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1979. 410 s. Monumenta Germaniae historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters; Bd. 11, s. 21.

²²⁷ LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*. s. 224.

v zásadě vykonávali duchovenskou službu. Tito kazatelé se příležitostně scházeli na jakýchsi koncilech, které se odehrávaly v Lombardii, ale také v zaalpských oblastech v místech, kde bylo valdenských více. Na těchto shromážděních se jednalo o aktuální situaci a potřebách valdenského společenství. Byli zde ordinováni noví kazatelé, kteří pak byli vysíláni do jednotlivých krajů, aby obcházeli věřící a dle možností se věnovali i misijní činnosti²²⁸. Zároveň kazatelé přinášeli na shromáždění dary vybrané od věřících, které zde byly rozdělovány dle potřeb společenství.

Počátkem 14. století pronikli valdenští do středního a severního Německa, odkud se hereze dále šířila do Polska, Slezska a Pobaltí. Roku 1315 bylo kolem 50 kacířů upáleno ve Svídnici. Ve Vratislavi se dokonce inkvizitor Jan Schwenkfeld dostal do ohrožení života, pokusil se sice spasit útekem do Prahy, ale najatí vrazi jej nakonec dostihli i zde²²⁹. Odmítání násilí bylo sice důležitou valdenskou zásadou, avšak lidé zahnaní pronásledováním do kouta se někdy uchýlovali i k němu, jak ještě uvidíme. Zbraslavská kronika k roku 1315 mluví o mnoha kacířích, kteří:

„ ...pohrdnuvše klíči církve, zpovídají se jiným laikům ve skrýších a na svých tajných shromážděních.“

Z nich prý během jednoho měsíce bylo v Praze upáleno 14 mužů a žen a mnozí další slíbili konat pokání²³⁰. V roce 1318 byla v Čechách z nařízení papeže Jana XXII. ustanovena místo inkvizice biskupské, která fungovala spíše příležitostně inkvizice papežská. Do jejího čela byli postaveni dominikán Kolda z Koldic a minorita Hartman z Plzně. Další inkvizitoři byli stejným nařízením jmenováni i pro diecéze krakovskou a vratislavskou. Mezi českými pány, jimž bylo zřízení inkvizice oznámeno, byli i Petr z Rožmberka a Vilém z Landštejna, jejichž panství ležela v jižních a jihovýchodních Čechách, což potvrzuje domněnku, že kacířství se do Čech šířilo z Rakous a Bavorska²³¹. Jmenování inkvizitorů přišlo krátce poté, co papež suspendoval pražského biskupa Jana IV. z Dražic kvůli obvinění, že straní

²²⁸ HOLINKA, Rudolf. *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou*. s. 44.

²²⁹ MOLNÁR, Amedeo. *Valdenští: evropský rozměr jejich vzdoru*, s. 123.

²³⁰ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 292.

²³¹ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III. Annorum 1311-1333*. Praeae: Valečka. 1890, s. 178-181, č. 438-440.

heretikům. Stejně jako jinde však papežská inkvizice při výkonu svého poslání narážela na odpor domácího prostředí.

Zastávání se kacírů vytýkala Janu IV. z Dražic žaloba jeho oponenta litoměřického kanovníka Jindřicha ze Šumburka. Kromě svědectví o osobní zášti je tento dokument svědectvím o existenci valdenských kacírů v Českém království. V diecézi mělo být dle Jindřicha mnoho kacírů, a to věřících i kazatelů, kteří učili, že přísahat i v případě dovoleném je hříchem a nedělali rozdíl mezi kněžími a laiky. Jindřich vyjmenoval i další charakteristiky, které odpovídaly především valdenským²³². Tyto pohoršlivé bludaře prý biskup nazval dobrými lidmi a zabránil jejich potrestání, obžaloba dokonce naznačuje, že od nich mohl být uplacen. Je možné, že biskup Jan IV. z Dražic v roce 1315 v Praze opravdu nějak zasáhl ve prospěch odsouzených kacírů, jako důvod se nabízí hlavně nedodržení procesních náležitostí a obcházení biskupské pravomoci dominikánskými inkvizitory²³³. Ať už to bylo jakkoli, jisté je, že pronásledování na počátku 14. století nedokázalo kacíře vymýtit a inkvizitoři se s nimi potýkali i v následujících desetiletích.

4.2.2 Kajičné poutě flagelantů

Po polovině 13. století se v Itálii poprvé objevilo hnutí flagelantů, které postupně zasáhlo velkou část Evropy a jejich průvody prošly i Čechami. První zmínky o flagelantech spadají do roku 1260, kdy jsou jejich skupiny doloženy v italské Perugii. Hnutí flagelantů bylo plodem rozjitřeného duchovního prostředí na apeninském poloostrově, kde byly živé myšlenky Joachima z Fiore a jeho následovníků. Podle joachimistických proroctví, dělicích dějiny světa do různých fází podle osob Boží trojice, mělo roku 1260 skončit období Syna po němž mělo následovat období Ducha svatého, ve kterém duchovní život dojde své plnosti a vládu nad světem převezmou osoby vynikající svatostí (*virii spirituales*). Dle různých extrémních výkladů Joachimových samozvaných následovníků už v tomto období nebudou zapotřebí žádné zákony a instituce, protože lidstvo bude naplněno Duchem svatým, díky čemuž se po světě rozhostí pouze svoboda a láska. Než samotný třetí věk nastane, přijde však na svět Antikrist a lidstvo bude vystaveno hrozným zkouškám. Právě tato představa vyvolala vznik hnutí potulných bičujících se kajičníků – *flagelantů* (z lat. *flagellare*). Pod prapory

²³² EMLER, Josef (ed.). Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III, č. 431, s. 174-175.

²³³ HOLINKA, Rudolf. *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou*. s. 46-47.

s křížem putovali od města k městu, a na náměstích předváděli kruté divadlo sebetrýznění, které mělo odvrátit Boží hněv. Nepřinášeli tak lidem spásu prostřednictvím kázání Božího slova jako apoštolsky putující kazatelé, ale doufali, že sebetrýzněním obměkčí Boha, aby byl shovívavý k nim samotným i místům, která navštívili. Jejich počínání bylo vlastně druhem kající pouti. Ačkoli byl původ flagelantství spjat s nábožensky exaltovaným prostředím, byly jejich rituály značně propracované a jejich skupiny podléhaly pevnému vedení.

Samotné bičování jako kající praxe nebylo ničím novým, ani heretickým. Bylo tradiční součástí asketických praktik už od počátků křesťanství. Nová však byla jeho skupinová a organizovaná forma. Skupiny flagelantů se vždy pohybovaly na hraně pravověří, a mnohé z nich jeho hranici i překračovaly. Už kvůli zákazu IV. lateránského koncilu, který zapovídal vytváření nových církevních řádů, nahlížely církevní autority na flagelanty s krajní podezřívavostí. Reprezentanti světské moci, ať už šlo o knížata nebo městské rady, zase vnímali jako nebezpečí jejich extatičnost, která mohla snadno vyvolat davová pozdvižení.

Z Itálie se flagelanti během roku 1261 dostali také do střední Evropy, včetně českých zemí a na Balkán. Máme-li soudit podle zpráv soudobých kronikářů, nebylo jim však české prostředí vůbec nakloněno. Dalimil o nich píše jako „*O bludných tlupách škaredých naháčů*“ a jeho verše jsou plné opovržení a výtek:

*„Roku dvanáct set padesát devět blud
starý, jenž byl tajen doposud,
projevil se zjevně. Naháči
zas do české země přikvačí,
toulají se v tlupách po kraji,
po pás nazí válejí se v kališti,
metlami si hřbety mrskají
a na služby boží strašné kletby dští.
Své pokání staví nade vše,
nechtějí znát ani svátost mše,
takže mnozí lidé nesmělí
navštívit se bojí kostely
a páni i paní bez studu
upadají také do bludu.*

*Vykoupit by duši mohli snad,
kdyby kněz jim určil tak se kát
a všelikou snášet útrapu.
Naháči však chtěli do drápů
Lucifera dostat všecken lid
a jeho řád v světě nastolit.
Hříšníky bůh omilostní.
Luciferiáni zlostní
platili však za kacíře,
kteří škodí pravé víře.
Proto v ohni hranic Řím
d'ábla z těla vyhnal jim.²³⁴“*

Jakkoli musíme brát podobné zprávy s rezervou, přinášejí nám informace o podobě flagelantských rituálů i jejich představách. Také Dalimilův text je kromě chybného vrocení plný básnické nadsázky. I v jiných zemích je však doloženo, že se skupiny flagelantů někdy stavěly do opozice k církvi. Své pokání považovali za účinnější než všechny církevní obřady, nebo v něm viděli dokonce jedinou cestu ke spáse. Od těchto názorů byl už jen krůček k popírání potřebnosti celé oficiální církve a odmítání jejích nařízení. Střízlivější pohled na flagelanty přináší mladší Pulkavova kronika, flagelantům z roku 1260 však přisuzuje charakteristiky a masovost, kterou hnutí nabylo až při svém dalším oživení koncem čtyřicátých let 14. století.

Působení flagelantů v Čechách nemělo dlouhého trvání a během několika let zmizeli i z evropské scény. V následujících desetiletích se objevovali jen příležitostně, jako například v roce 1296 ve Štrasburku. V dosud nevídané míře se však vyrojili v roce 1349 v souvislosti s velkou morovou epidemií. Tehdy jejich skupiny zaplavily především západní Evropu.

4.2.3 Potulní kněží

Kromě sektářů představovali neustálý problém také klerikové bez církevního obročí.

²³⁴ BLÁHOVÁ, Marie, ed. *Kronika tak řečeného Dalimila*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1977. 240 s. Členská knihnice nakl. Svoboda, s. 156.

Ve 13. století takových potulných kněží přibývalo. Církevní dráha umožňovala nejen zabezpečení slušného živobytí, ale také představovala jeden z mála způsobů, jak mohl i neurozený člověk získat lepší sociální postavení. Počet církevních úřadů a institucí sice neustále narůstal, přesto však nebylo možné, aby beneficium získal každý zájemce. Nezabezpečení kněží se pak toulali zemí a žili z různých příležitostných služeb a prací. Značně takových potulných kněží přibylo v těžkých letech po smrti Přemysla Otakara II. Cestování v jejich případě nebylo motivováno duchovně, nevyrůstalo z potřeby kázat ani jiného přesvědčení, ale bylo pro ně životní nutností. Církevní orgány na ně hleděly vždy s podezřením a snažily se proti nim zasahovat. Nebylo totiž nic neobvyklého, že se tito lidé dostávali za hranu ortodoxie, někdy se dokonce uchýlovali k přepadávání a loupežím. Problém byl, že byli příslušníky kněžského stavu a pokud je trestaly světské soudy, propadali jejich představitelé církevním klatbám pro porušení kanonického práva. Olomoucký biskup Bruno se proto v této souvislosti roku 1273 obrátil ke kurii s žádostí, aby v takových případech mohla být provinilcům udělena absoluce a nemuseli být posíláni na kající poutě do Říma, kde jedině z nich do té doby mohla být klatba sňata²³⁵.

4.3 Duchovní proudy 13. století

Období vlády posledních přemyslovců nebylo jen ve znamení rozvoje domácích duchovních tradic. Rostoucí zájem o náboženské poutě byl odpovědí i na řadu dalších stimulů. Silnější institucionalizace a centralizace náboženského života, které se týkaly celé Evropy, měly svůj pozitivní přínos v tom, že se rozšiřovalo povědomí o vzdálených poutních místech, nejprve mezi duchovními, a posléze jejich prostřednictvím i dále do dalších vrstev tehdejší společnosti. Ještě daleko větší význam mělo prosazení teologie očištění, ke kterému v širokém měřítku došlo právě ve 13. století²³⁶. Učené spory kolem tohoto tématu neměly pro lidovou a praktickou zbožnost příliš velký význam. Pro naprostou většinu věřících bylo podstatné, že existovalo místo mezi nebem a peklem, kde si měli odpykávat dočasný trest za své pozemské hříchy. Barvitě líčení očišťovacích muk v literatuře a kázáních, je jen

²³⁵ BOČEK, Antonín (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus quartus, ab annis 1268-1293. Olomucii: A. Skarnitzl, 1845, č. 93, s. 128.*

²³⁶ LE GOFF, Jacques. *Zrození očištění*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003. 372 s. Kulturní historie. ISBN 80-7021-637-9.

podporovalo v hledání prostředků, jak se pobytu v očistci vyhnout, nebo jej zkrátit na minimum. Nového významu nabýval kult světců, kteří mohli hříšníkům pomáhat svými přímlovami. Nejmocnější a nejslitovnější přímlovkyní byla Panna Marie. Zkrátit očistcová muka si mohli věřící také získávání odpustků, které byly vázány na určité projevy zbožnosti, jako byly modlitby, poutě nebo příspěvky na budování chrámů. Vznikl doslova trh s odpustky, řídící se do značné míry principy nabídky a poptávky. Na jedné straně byli věřící, usilující o jejich získání kvůli ukrácení očistcových trestů pro sebe nebo své blízké, na druhé straně církevní instituce, které jim rádi vyhověly, neboť zájem o odpustky přiváděl poutníky a plnil jejich pokladny poplatky a dary. Víra v očistec a odpustková praxe vedly obecně k posilování dalších projevů víry, které obsahovaly penitenciální prvky, kromě poutí to byly zádušní mše nebo zbožné odkazy církevním institucím.

Promýšlení teologických souvislostí Kristovy spásonosné oběti a její aktualizace během mešního obřadu, vedly ve 13. století k liturgickým inovacím a zdůrazňování významu eucharistie pro život každého křesťana. Eucharistická úcta, která se měla dále rozvíjet také v následujících dvou stoletích našla svoji ozvučnost i v pozdně přemyslovském Českém království. Mezi horlivé ctitele těla Páně patřil i král Václav II. nebo jeho prateta abatyše Anežka. Už z prvních desetiletí 13. století máme ale i doklady lidové eucharistické zbožnosti a snad vznikaly i lokální poutě na místa eucharistických zázraků.

4.3.1 Eucharistická úcta

Výkladům na téma eucharistie se teologové věnovali již od prvních staletí křesťanství. Kolem poloviny 12. století se objevil pojem *transsubstantiatio*, který vystihoval svátostnou proměnu chleba a vína v pravé Kristovo tělo a krev během mešního obřadu. Svátostné proměnění (*transsubstanciace*) působí konsekrační formule, která však musí být pronesena osobou, která má moc konsekrovat. Tuto moc předal při poslední večeři Ježíš svým apoštolům a dále je předávána prostřednictvím kněžského svěcení. Skutečná Kristova přítomnost v eucharistii je aktualizací jeho utrpení a mešní obřad je tak ve své podstatě obětí. Nejde jen o připomínku dávných událostí, ale skrze reálnou přítomnost v eucharistii se Kristova oběť odehrává stále znovu a znovu a věřící všech věků tak mohou mít podíl na její spásonosné podstatě.

Mezi hlavní propagátory pojmu transsubstanciace patřil papež Alexandr III. (1159-1181). Do svých kánonů přijal nauku o transsubstanciaci i IV. lateránský koncil (1215),

z něhož vzešlo nařízení, že všichni věřící mají přijímat eucharistii minimálně jednou ročně, a to nejlépe o Velikonocích. Ještě před tím měli věřící povinnost vykonat zpověď, vyznat hříchy a činit pokání, což byly nezbytné podmínky k tomu, aby mohli přistoupit ke stolu Páně.

Díky transsubstanciační nauce se eucharistie, především pak konsekrovaná hostie, stala předmětem zvýšené úcty. S tím souvisela i liturgická inovace, podle které byla během mešního obřadu, po konsekraci hostie pozdvihována před zraky věřících. Od počátku 14. Století navíc bývala vystavována v monstrancích. Kolem poloviny 13. století se objevují i první eucharistická procesí. V jejich čele byl v podobě proměněné hostie přítomen samotný Kristus. Roku 1246 byl v Lütyšské diecézi zaveden svátek Božího Těla, který papež Urban IV. v roce 1264 ustanovil pro celou církev. V souvislosti se zavedením svátku vznikaly hymny a modlitby, z nichž některé složil sám Tomáš Akvinský. Eucharistická úcta představovala možnost kontaktu věřícího přímo s Kristem, což podporovalo různé mystické ale i lidové představy. Rychle proto zdomácněla v řádovém prostředí a zároveň se stala důležitým motivem lidové zbožnosti. Začaly se objevovat četné zázraky související s Božím Tělem, a některé z nich daly vzniknout i novým poutním místům.

Také v českých zemích se během 13. století množily nejrůznější projevy božitélové úcty, a to ve všech vrstvách společnosti. Objevily se i zázraky, v nichž figurovaly krvácející nebo jinak zázračné hostie. Jeden takový zázrak, ke kterému údajně došlo o Velikonocích roku 1312 v Ivančicích nedaleko Brna, obšírně popisuje Zbraslavská kronika. O Velkém pátku se ve zdejší kostele sešel ke svatému přijímání tak velký zástup věřících, že nestačily hostie, které byly k tomu účelu posvěceny předchozí den. Kněz tedy dle církevního zvyku rozdělával hostie na menší kousky, aby se dostalo na všechny. Jeden z přijímajících měl v mysli pochybnosti, přemítal o tom, že malá částička hostie, kterou přijal nemůže mít přece žádnou moc a dokonce litoval, že v tento den šel k oltáři. V tom se však částička hostie začala v jeho ústech zázračně zvětšovat, až nemohl ústa ani zavřít, natož sousto spolknout. Aby se nezadusil a zároveň se obávající, aby nevyšlo najevo jeho rouhavé pochybování, vytáhl muž svátost z úst a vložil ji do trhliny ve zdivu kostela, který nebyl ještě zcela opraven po řádění Maďarů. Výčitky však nevydržel a po několika dnech se se vším svěřil svému zpovědníkovi a ukázal mu místo, kam neuctivě tělo Páně uschoval. Zpovědník se svátost pokusil vyjmout, jak se jí dotkl, začala však krváčet a to tak hojně, že krev utkvěla nejen na ruku kněze, ale i na stěně a podlaze kostela. Zázrak způsobil sběh lidu a zpráva se rychle rozšířila. Také paní Gisela, abatyše nedalekého kláštera v Oslavanech, jak se o zázraku dozvěděla, vypravila se hned s několika sestrami na místo. Jedna z řeholnic byla při pohledu na zázračnou hostii tak

naplněna Božím požehnáním, že jí z očí vytryskly prameny slz a nepřestávající radostně plakat, jedenáctého dne šťastně zesnula. Dokonce i samotná královna Eliška, když uslyšela od abatyše z Oslavan a dalších hodnověrných osob o zázraku, zatoužila uvidět na vlastní oči zázračnou hostii. Asi měsíc a půl od doby, kdy se zázrak odehrál přišla tedy i ona do Ivančic. Zázračnou hostii zde mohla nejen spatřit, ale dokonce si ji odnesla jako dar. V jejím doprovodu byli i zbraslavský opat Konrád a autor kroniky Petr Žitavský, kterému královna hostii vloženou do nádherné monstrance svěřila, aby ji uložil na Zbraslavi²³⁷.

4.3.2 *Kult ostatků a odpustky*

Během 13. století se v souvislosti s prosazováním víry v očistec začalo značně rozmáhat udělování odpustků²³⁸. Teologickým zdůvodněním této praxe bylo – zjednodušeně řečeno, že obětí Krista a zásluhami svatých byl nashromážděn poklad milosti, který ze své moci církev spravuje a může z něho kajícím se věřícím dle jejich křesťanských zásluh rozdělovat. Odpustky mohly být udělovány jako časově omezené (*a poena et culpa*) nebo jako plné neboli plenární (*plena remissio omnium peccatorum*). Často ale nebylo jasné, co si pod takto získaným odpuštěním představit. Výklady teologů o tom, co vlastně znamená získat odpustky na určitý počet dní nebo dokonce let, se různily. Někteří pod těmito časovými údaji viděli čas, který by jinak musel hříšník strávit v očistci a měli za to, že o stanovený počet dní či let se jeho pobyt zde jednoduše zkrátí. Tomu by odpovídalo, že věřící mohl získat odpustky v délce daleko přesahující jeho život. Jiní však namítali, že takovým způsobem by bylo možné celý očistec zrušit a tvrdili, že odpustky jsou jen prominutím časných trestů, které by člověk musel odpykat za své hříchy dle kanonického práva. Pokud jejich délka přesáhne lidský život, mohou mu sice zkrátit i pobyt v očistci, avšak v jakém poměru k pozemskému času, to ví jen sám Bůh²³⁹. Texty odpustkových bul zpravidla zdůrazňují, že udělení odpuštění je podmíněno vyznáním vin a upřímným pokáním. Přesto v praxi docházelo k tomu, že byly odpustky chápány jako něco, co lze jednoduše koupit nebo získat nějakým účelovým

²³⁷ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika*, s. 238 – 239.

²³⁸ Tématu odpustků se ve své monumentální práci komplexně věnoval PAULUS, Nikolaus. *Geschichte des Ablasses im Mittelalter 1-3*. Paderborn: Schöningh, 1922-1923.

²³⁹ K nejasnosti odpustků viz například PAULUS, Nikolaus. *Geschichte des Ablasses im Mittelalter I*. Paderborn: Schöningh, 1923, s. 213.

jednáním. Zvláště znesváření papežové v době velkého schismatu se neštíteli tohoto nepochopení využívat, aby získávali prostředky pro své prosazení.

Získání odpustků bylo vázáno na nějaké zbožné jednání. Časově omezené odpuštění hříchů mohl věřící získat pokud například přispěl na stavbu kostela, uctil ostatky svatých nebo se zúčastnil nějaké slavnosti či jen navštívil dané místo. S jednotlivými předměty, událostmi nebo druhy jednání mohl odpustky spojit papež a v omezené míře i biskupové. Udělení plenárních odpustků, jaké bylo možné získat roku 1300 v Římě bylo pouze v pravomoci papežů. Pro poutnictví byla praxe udělování odpustků samozřejmě velkým stimulem. Poutníkům přibyla motivace navíc. Cílem jejich poutí už nebyla jen modlitba na místech nadaných zvláštní duchovní silou a zhlédnutí vzácných ostatků, nadto mohli získat i konkrétní a zaručené odpuštění hříchů. Návštěvou tradičních poutních míst bylo zpravidla možné získat vysoké odpustky a jejich výše se ještě násobila, pokud se tam poutník dostavil u příležitosti důležitého svátku, jako byl například svátek světce, který byl na takovém místě uctíván. Kromě toho odpustková praxe přispívala ke vzniku jednorázových poutí. Také jednotlivé události nadané odpustky dokázaly přitáhnout množství poutníků. Nejčastěji bylo možné takové jednorázové odpustky získat u příležitosti slavnostního založení nějakého významného chrámu nebo kláštera. Sběh poutníků ze širokého okolí popisuje například žďárský letopisec mnich Jindřich v souvislosti se založením cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou v roce 1252.

„Potom kopati dal Boček základy chrámu a zavolal biskupa: i přišli mnozí a sešlo se velké množství lidu, přišli Němci, přišli také Moravané, mnoho též horníků, přišli starci a muži, hoši a mládenci, panny a ženy, všichni přišli oslavit založení kláštera. Slouženo Kristu, rozdávány odpustky mnohé, s nimiž každý plesaje domů se vracel.“²⁴⁰

4.4 Zahraníční poutě

Pro českou církev bylo 13. století mimo jiné také obdobím určité emancipace, charakterizované snahou o získání větší suverenity a odpoutání se od světské moci. Zosobněním tohoto úsilí byla postava biskupa Ondřeje (1214-1224), který za nové pojetí církevních práv a svobod svedl tuhý boj s králem Přemyslem Otakarem I. i šlechtou. Jen

²⁴⁰ Emler, Josef (ed.). Letopis žďárský větší. In: *Fontes rerum bohemicarum II*, s. 530.

letný pohled na tyto události odhalí, že vztahy s římskou kurií se v této době posunuly na jinou úroveň než tomu bylo dříve. Nešlo jen o samotnou intenzitu kontaktů. Především díky politice silného papeže Inocence III. a výnosům IV. Lateránského koncilu vzrostl vliv papežské kurie i v oblastech za Alpami.

Pražský biskup Ondřej spolu s olomouckým biskupem Robertem též patřili mezi účastníky IV. Lateránského koncilu, Ondřej zde získal biskupské svěcení přímo z rukou papeže Inocence III.²⁴¹ a patrně právě pod dojmem zážitků, které si odtud přinesl se pustil do reformování poměrů ve své diecézi. Pozici církve v Českém království se nejprve snažil posílit institucionálně. Požádal proto papeže Inocence III. o povýšení Prahy na arcibiskupství. Papež mu v tomto sice nevyhověl, ale jinak se jej snažil v jeho úsilí podporovat, stejně jako jeho nástupce Honorius III. Když se roku 1216 dostal biskup Ondřej do sporu s králem a šlechtou ohledně odvádění desátku a podal na Přemysla Otakara I. žalobu do Říma, dostalo se mu odpovědi, že má sáhnout k církevním trestům. Zůstat v zemi se za těchto okolností ovšem Ondřej neodvažoval. Pod záminkou pouti tedy odešel do Říma a teprve odtud vyhlásil interdikl nad celou svojí diecézí. Postupně se spor rozšířil i o další záležitosti, jako byly soudní pravomoci a právo investitury. Také v těchto otázkách se přitom biskup Ondřej mohl opřít o podporu papežské kurie. Papež Honorius III. se dokonce ujal role prostředníka v jednání a vyslal do Čech svého legáta, aby sporné záležitosti vyšetřil a urovnal. Přestože bylo ze strany krále i šlechty dosaženo mnoha ústupků, biskup Ondřej se do Prahy již nevrátil²⁴².

Průběh sporů, které biskup Ondřej vedl ukazuje, že v jeho době bylo do Říma zase o něco blíže než dříve. Těsnější vztahy s římskou kurií však neznamenal pouze, že se místní církevní představitelé mohli na kurii spolehnout jako na mocného zastávce. Centralizace církevní správy znamenala pro biskupy také nové povinnosti a především náklady. Od roku 1229 byl z pražské diecéze do Říma odváděn pravidelný desátek. Kromě něj tekly do Říma peníze i za udělování privilegií, odpustků, beneficí, na pomoc Svaté zemi atd. Zvláštní poplatky zvané prokurace sloužily k vydržování papežských legátů, které papežové ve 13. století poměrně často do Čech vysílali. Poplatky byly většinou tvrdě vymáhány bez ohledu na situaci v zemi a v případě nezaplacení hrozily církevní tresty.

Povinnost pravidelných návštěv u římské kurie za účelem podání zprávy o stavu

²⁴¹ Druhé pokračování Kosmovy kroniky. In: FIALA, Zdeněk. *Pokračovatelé Kosmovi*. s. 97.

²⁴² *Ibidem*, s. 98.

diecéze, tzv. *visitationes liminum*, se vztahovala pouze na arcibiskupy a pražští biskupové tedy za tímto účelem do Říma cestovat nemuseli, přesto tři z nich během 13. století Řím navštívili, především z úředních důvodů. Kromě biskupa Ondřeje to byli biskupové Budivoj (1226) a Mikuláš (1240)²⁴³. Do Říma se však zdaleka nevydávali pouze biskupové. V různých úředních záležitostech se na kurii obraceli i nižší duchovní, včetně farářů. Roku 1216 se např. vydal do Říma farář z Praskoles, aby si zde vymohl dispens, neboť pocházel z manželství, do kterého jeho otec vstoupil, ačkoli byl knězem²⁴⁴. Podobných dispensací bychom jistě našli velké množství. Zdaleka ne všechny případy však byly řešeny osobní cestou ke kurii. Jak agendy přibývalo nebyly jednotlivé žádosti předkládány samostatně, ale v podobě větších souborů, se kterými do Říma cestovali pověření poslové. Svým dílem přispěly ke zintenzivnění styků s Římem také kláštery, které se v rostoucím počtu snažily získat různá privilegia, především vynětí z biskupských pravomocí. Kontakty s římskou kurií však nebyly jednosměrné, také papežové posílali do Čech své úředníky, ať už šlo o inkvizitory nebo papežské legáty nadané rozsáhlými pravomocemi.

Zpráv o osobách, které by cestu do Říma podnikli pouze jako zbožnou pouť, ve 13. století spíše ubývá, nelze však z toho jednoduše usuzovat, že by poutníků bylo méně. Spíše se pouť do Říma stala jevem natolik běžným, že jim kronikáři už neměli důvod věnovat pozornost. Výjimečné nebylo ani to, že, především církevní soudy ukládaly poutě do Říma jako formu pokání na odčinění přestupků proti církevnímu právu a dalších zločinů. Někdy během roku 1260 poslal pražský biskup Jan III. z Dražic do Říma vraha, aby zde od papeže dosáhl odpuštění²⁴⁵. Podobně i jen o něco pozdější zpráva olomouckého biskupa Bruna zaslaná papežské kurii roku 1273 dokumentuje tuto praxi. Samozřejmě ale existovali i poutníci, kteří se na zbožnou pouť do Říma vydávali z ryze osobních pohnutek. Že takových poutníků nebylo málo dokládá i ustanovení českého zpovědníka při papežském dvoře, o které se zasadil pražský biskup Jan IV. z Dražic²⁴⁶.

Řím byl nejvyhledávanějším cílem českých poutníků už od počátků našeho

²⁴³ *Ibidem*, s. 100.

²⁴⁴ TADRA, Ferdinand. *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, s. 65.

²⁴⁵ *Ibidem*.

²⁴⁶ Roku 1330 navrhoval na toto místo král Jan Lucemburský papeži Klimentovi V. dominikána Koldu z Koldic. PALACKÝ, František (ed.). *Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte: nebst Beilagen: ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII, XIV und XV Jahrhundert*. Erste Lieferung. Prag: Kronberger und Řiwnač, 1842, s. 340.

křesťanství a během 13. století se tento jeho primát ještě více upevnil. Naopak se zdá, že zájem o poutě do Svaté země ve 13. století poněkud ochladl. Tuto tradiční pouť nepodnikl žádný z pražských či olomouckých biskupů ani žádná jiná významná osobnost církevního nebo politického života, která by kronikářům stála za zmínku. Studium listinných pramenů by však patrně odhalilo, že věřící mimo sféru „velkého“ veřejného dění Svaté země přitahovala i dále.

4.4.1 Římský jubilejní rok 1300

Naši doboví kronikáři a letopisci vesměs mlčí o prvním římském jubilejním roce, který byl vyhlášen roku 1300. Letmo jej připomíná pouze Zbraslavská kronika²⁴⁷. Přesto je z této zmínky zřejmé, že se o konání jubilea v Čechách vědělo a patrně v této souvislosti také nějací čeští poutníci Řím navštívili, ačkoli obecně platí, že ze zaalpských oblastí přišlo do Říma více poutníků až při druhém jubilejním roce 1350. Římské jubilejní nebo Svaté roky jsou v dějinách poutnictví významným fenoménem a ohlas samozřejmě našly i mezi českými věřícími, navíc se staly inspirací pro vyhlášení vlastního pražského jubilejního léta v roce 1393.

Z pramenů se dozvídáme, že už koncem roku 1299 se v Římě začali objevovat četní poutníci očekávající, že zde v roce 1300 budou moci získat odpustky v neobyčejné výši²⁴⁸. Situaci nám přibližuje kronikář Ventura de Asti. Poutníci prý přicházeli do Říma z polední i půlnoční strany a prosili papeže, aby jim dal své požehnání. Dozvěděli se totiž od svých předků, že každý křesťan, který na počátku nového století navštíví hroby svatých apoštolů Petra a Pavla bude osvobozen od svých vin a trestů. Papežská kurie byla množstvím přicházejících poutníků zaskočena. Podle zprávy kardinála Steffaneschiho byly prohledány vatikánské archivy, ale žádný doklad o nějakém zvláštním svátku, který by se konal před sto lety nebyl nalezen. Papež Bonifác VIII. dal tedy vyslechnout nejstarší poutníky, přičemž jeden

²⁴⁷ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika*, s 102.

²⁴⁸ MURATORI, V. L. (ed.). *Chronik des Guglielmo Ventura de Asti*. In: *Rerum italicarum scriptores*. Bd. 11, cap. 26. KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum: Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung: Gestalt und Funktion der Heilumsweisungen im römisch-deutschen Regnum*. Arbeiten zur Kirchengeschichte. Berlin: W. De Gruyter, 2000, s. 957. ISBN 3110165694, s. 600n.

více než stoletý muž ze Savojska vypověděl, že jeho otec byl před sto lety v Římě a získal zde neobyčejné odpustky, pročež jej napomínal, aby takovou pouť také podnikl, pokud se dožije roku 1300.

Podle těchto líčení tedy papež Bonifác VIII. vlastně ustoupil okolnostem, když 22. února vydal bulu vyhlašující jubilejní rok. Všichni, kdo v tomto roce navštívili, Řím mohli za stanovených podmínek získat plenární odpustky²⁴⁹. Zdůvodnění přednesené v konzistoři a připsané k textu buly rukou kardinála Johanna Monacha ukazuje, že papežští teologové pochopitelně znali ze Starého zákona židovskou tradici jubilejních let a jejich padesátiletý cyklus zprvu odmítli dodržovat záměrně²⁵⁰.

Popisů dění ve Věčném městě během prvního jubilejního roku máme hned několik. Florentský kronikář Giovanni Villani, který při této příležitosti Řím také navštívil, kromě

²⁴⁹ Text buly zněl: „*Biskup Bonifác, služebník služebníků Božích, na trvalou památku. Věřohodné starobylé podání říká, že návštěvníkům úctyhodné baziliky v Římě, zasvěcené Knížeti apoštolů, byla udělena velká prominutí hříchů a hojně odpustky. My tedy, kteří z povinnosti uložené nám naším úřadem toužíme po spáse věřících a nadmíru rádi k ní přispíváme, všechna i jednotlivá taková prominutí a odpustky přijímáme a z nich se radujeme, je apoštolskou svou mocí stvrzujeme a schvalujeme a je obnovujeme a tímto listem je sdělujeme. Aby však blažení apoštolové Petr a Pavel byli tím více uctěni, s čím větší zbožností věřící jejich baziliky navštíví, a z druhé strany aby věřící pocítili, že z takové návštěvy se jim dostalo hojnějších duchovních darů. My pro milosrdenství všemohoucího Boha, spoléhající na zásluhy a moc oněch apoštolů, na radu našich bratří a z plnosti své apoštolské moci udělujeme a udělíme ne pouze plně a hojnější, ale zcela úplně odpuštění všech hříchů těm, kdo v tomto nynějším roce tisíc tři sta, který začal o nedávném uplynulém svátku Narození našeho Pána Ježíše Krista, a v budoucnosti každý stý rok navštíví ony baziliky s opravdovou lítostí nad svými hříchy a když se z nich vyzpovídali... V Římě, u Svatého Petra, 22. února, šestého roku Našeho pontifikátu.*“ Český překlad citován podle POLC, Jaroslav V. *Svaté roky: (1300-1983)*. 2. vyd., V Matici cyrilometodějské 1. vyd. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2000. 159 s. ISBN 80-7266-041-1, s. 16. Jubileum se objevuje jako institut, který pramení ze soudní moci papeže, jeho plenitudo potestatis, v tomto duchu jej také interpretovali tehdejší kanonisté a teologové. PAULUS, Nicolaus. *Geschichte des Ablasses im Mittelalter II*, s. 101-123.

²⁵⁰ „*A nativitate igitur domini nostri Iesu Christi, in dua verus iubileus incipit, quilibet sequens annus quinquagesimus vadaři potest rectissime iubileus. Quod autem summus pontifex non in anno quinquagesimo sed in centesimo indulgentiam odtam concederet, sicut ego ex ore ipsius audivi, duplex ratio movit eum: Primo, quia vulgarum est, quod talis indulgentia in annis centesimis a nativitate Christi olim concedi solebat...*“, KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 602.

obvykle nadsazeného líčení počtu přicházejících poutníků²⁵¹, zmiňuje i vystavování ostatků v basilice sv. Petra, během něhož byla ukazována i tzv. *Veronika*²⁵². Tato relikvie nejvyššího významu byla v držení papežů minimálně od 10. Století. Pohledům věřících však byla vystavena poprvé až právě o jubilejním roce, nebo maximálně jedenkrát předtím jen o několik let dříve²⁵³. Villaniho slova o vystavování *Veroniky* potvrzuje i kardinál Steffaneschi. Komentář, který k jeho spisu připojil Julius Roseus navíc upřesňuje, že byla spolu s jinými ostatky vystavována u vstupu do svatopetrské baziliky.

Poutníky mířící ke sv. Petru popsal ve své Božské komedii i další z přímých účastníků, básník Dante Alighieri:

*„... jak Římané to nařízení dali,
Že v Milostivém létě, v poutním čase,
Kdy velké davy po mostě se valí,
proud jeden čelem k hradu ubírá se,
k svatému Petru namířeno má-li,
a druhý proti němu kráčí zase.“²⁵⁴*

Na jiném místě zmiňuje i vystavování Veroniky:

*„Jak poutník z Charvatska snad, který stojí,
An k Veronice přišel povznést hledy,
Když pověst dávná už neukojí,
Si říká, když ji vidí naposledy:*

²⁵¹ Podle Villaniho bylo v Římě neustále nejméně 200 000 poutníků, Ventura de Asti zase ujišťuje, že v jubilejní rok přišlo nejméně 2 000 000 poutníků. Jde samozřejmě o čísla značně nadsazená, neboť ani velké město jako Řím by nebylo schopno tolik lidí pojmout a uživit. Ke zprávám o počtech KRAUS, Franz, Xaver. Das Anno Santo. In: *Essays 2*. Berlin: Paetel, s. 375.

²⁵² COMPAGNI, Dino, KALISTA, Zdeněk (ed.). *VILLANI, Giovanni: Florentské kroniky doby Dantovy*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1969. 637 s. Živá díla minulosti; sv. 60, Díl II, Kniha. IX, kap. 36.

²⁵³ První odkaz na vystavení této relikvie můžeme spatřovat už v odpustkové bule Mikuláše IV. Pro svatopetrskou basiliku z 24. února 1289, viz PAULUS, Nikolaus. *Geschichte des Ablasses im Mittelalter I*, s. 1-13.

²⁵⁴ DANTE ALIGHIERI. *Božská komedie*. Překl. Babler, Otto, František. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1952. 544 s. Živý odkaz světa, sv. 28, s. 96.

„*Můj Pane Jezu Kriste, Bože pravý,
Taková Tvoje tvářnost byla tedy?*“²⁵⁵

Ve sféře západního křesťanství nikdy výrazněji nezakořenil východní kult obrazů, jehož podstatou byla, zjednodušeně řečeno, víra, že obraz zprostředkovává skutečnou přítomnost zobrazeného světce, a proto mu má být vzdávána úcta. Na západě byli světci uctíváni především skrze jejich ostatky. Od 13. století se sice i zde množily uctívané obrazy a sochy, úcta k nim však měla jiný základ, zpravidla se jednalo o předměty, které se proslavily nějakým zázrakem. Výjimečnou kategorií však vždy tvořily obrazy, o nichž se věřilo, že je vytvořil sv. Lukáš nebo byl jejich vznik spojený se zázrakem. Jednalo se výhradně o obrazy Panny Marie a Krista. Jejich tělesné ostatky se pochopitelně nemohly dochovat, a tak zobrazení vzniklá působením zázračné Boží síly byla uctívána jako svého druhu relikvie. Nejřednější místo mezi nimi měly samozřejmě zázračně zachycené podoby Krista. V Konstantinopoli bylo uchováváno tzv. *mandylion*²⁵⁶ o němž legendy pravily, že vzniklo, když nemocný edesský král Abgar poslal svého služebníka Ananiáše do Jeruzaléma, aby přivedl Ježíše, který jej měl vyléčit. Ježíš odmítl k Abgarovi jít, ale poslal mu zázračný otisk své podoby, který zůstal na kusu látky, do které si otřel tvář. Král se pohledem na obraz Kristovy tváře skutečně uzdravil. *Mandylion* bylo v Edesse uctíváno jako největší poklad města. Nejenže jej chránilo před dobyvateli, ale mělo dokonce schopnost reprodukce, přiložením látky na originál vznikaly stejně zázračné kopie obrazu. Po dobytí Edessy Araby roku 944 bylo *mandylion* přeneseno do Konstantinopole, kde se stalo součástí pokladu byzantských císařů. Po dobytí města křížáky v roce 1204 zmizelo. Je však možné, že jej, spolu s dalšími ostatky koupil francouzský král Ludvík IX. Svatý, neboť v seznamech ostatků uchovávaných v pařížské Sainte-Chapelle byla blíže neurčená rouška s tváří Krista zmiňována až do Francouzské revoluce.

Ve svatopetrské bazilice v Římě byla nejpozději od 10. století uchovávána textilní relikvie s obrazem pravé podoby Krista zvaná *Veronika*. Legendy objasňující původ roušky byly různé, žádná z nich ale neříká, jak se relikvie dostala ke sv. Petru. Ty starší vyprávěly o nemocném císaři Tiberiovi, který se uzdravil z lepry pohledem na otisk Kristovy tváře, který mu na šátku přinesla žena jménem Veronika, měla to být stejná žena, kterou Kristus zázračně

²⁵⁵ Ibidem, s. 498.

²⁵⁶ Z arabského slova mandī znamenajícího šátek nebo učník

zbavil krvotoku. Až na konci 12. století se objevil příběh o tom, že když Ježíš nesl kříž na Golgotu, podala mu žena jménem Veronika šátek, aby si jím mohl otřít pot a prach z tváře, Ježíš jí svůj vděk projevil tím, že na šátku zůstal zázračný otisk jeho podoby. Tato legenda spojila *Veroniku* s dobovou úctou k utrpení Páně a umožnila ji zařadit mezi nejvýše ceněné pašijové relikvie²⁵⁷. Už během první poloviny 14. století se tak z *Veroniky* stal jeden ze symbolů Říma a jeden z nejuctívanějších předmětů celé římské církve²⁵⁸. Ačkoli získání odpustků nebylo podle papežské buly ani žádného jiného nařízení, nijak fixováno na ukazování *Veroniky*, upínala se z pochopitelných důvodů největší pozornost poutníků přicházejících v roce 1300 do Říma právě k této relikvii, kterou bylo možné spatřit každý pátek²⁵⁹. Již během prvního římského jubilejního roku se patrně také před svatopetrskou bazilikou objevili obchodníci a malíři, kteří poutníkům prodávali kopie posvátného obrazu a další předměty s motivem *Veroniky*.

Nejvíce poutníků přicházejících do Říma během prvního jubilejního roku bylo samozřejmě z Itálie. Zprávy o návštěvnících ze zemí za Alpami jsou poměrně ojedinělé²⁶⁰. Větší příval zaalpských poutníků nastal teprve při druhém jubileu roku 1350, které bylo propagováno s dostatečným předstihem. Co skutečně způsobilo vznik fenoménu římských jubilejních let nelze při současném stavu bádání říci, každopádně nemáme zprávy o jakémkoli dřívějším římském jubileu. Výklady marxistických historiků, podle nichž za vyhlášením jubilea stál sám papež Bonifác VIII., který vedl tvrdý boj s francouzským králem Filipem IV. Sličným, a hledal způsoby jak zvýšit svou prestiž a naplnit pokladnu, jsou ve světle pramenů neudržitelné. Vnucuje se tedy myšlenka, že za vším je třeba hledat náboženské nálady tehdejší Itálie, prodchnuté chiliastickými očekáváním. S nimi souvisel vznik různých kajícnických skupin, které nakonec mohly vyvolat tuto největší poutnickou vlnu, s níž se křesťanský svět doposud setkal. Zde se však dostáváme už na tenký led domněnek, které další bádání musí vyvrátit nebo potvrdit.

Ačkoli papež Bonifác VIII. nebyl iniciátorem prvního jubilejního roku a první zástupy

²⁵⁷ V anšem prostředí se Veronika poprvé objevuje v Pasionálu abatyše Kunhuty mezi nástroji Kristova utrpení.

²⁵⁸ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 877.

²⁵⁹ V následujících letech byla vystavována třikrát do roka: během Velikonoc, na svátek Nanebevstoupení a během první neděle v oktávu Epifanie. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 264. Během jubilejních let nebyl tento obvyklý cyklus dodržován. Viz též KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 617n.

²⁶⁰ K ojedinělým zmínkám v německých kronikách KRAUS, Franz, Xaver. *Das Anno Santo*, s. 275.

poutníků vyvolávaly v Římě dokonce obavy, dokázal z něho nakonec skutečně mnoho vytěžit. Bonifác VIII., který si nárokoval postavení hlavy křesťanského západu, demonstroval sílu svého postavení, když ve svém věčném městě rozdělával milosti tisícům přichozích. Zanedbatelný nebyl ani finanční efekt takového přílivu poutníků. Bonifácovi následovníci si byli významu jubilejních let dobře vědomi a původní stoletý cyklus byl zkrácen na polovinu.

Úspěch římského jubilea podnítil zájem o konání podobných výročních slavností, které by byly spojeny s možností získat plenární odpustky, i na jiných místech. Podle římského příkladu se stalo zvykem tato místní jubilea, ať už pravidelná nebo jednorázová, spojovat s vystavováním důležitých ostatků nebo dokonce celých ostatkových souborů. V některých případech bylo možné štědré odpustky získat pouze ve dnech kolem určitého svátku (Cáchy, Paříž, Kolín nad Rýnem), jinde probíhalo jubileum celý rok (Santiago de Compostela, Praha v roce 1393). Postupně se tyto výroční slavnosti spojená s vystavováním ostatků (*ostensio reliquiarum*) rozšířila doslova po celé západokřesťanské Evropě a dosahovaly různého věhlasu, zejména podle kvality a rozsahu souborů relikvií, které bylo možné na daných místech spatřit. Obliba těchto slavností rovněž souvisela s liturgickými změnami, které měly věřícím přiblížit svátostné děje a tajemství víry, jako bylo pozdvihování proměněné hostie během mešního obřadu. Podobně i slavnosti veřejného vystavování ostatků umožňovaly shromážděným poutníkům přímý kontakt s posvátnem. V praktičtější rovině bylo vystavování ostatků spjaté s vírou v odpustky a odpustkovou praxí, která se od 13. století v Evropě nebyvale rozmáhala. Odpustky, které bylo možné získat během různých jubilejních slavností se většinou daly svou výší srovnat jen s těmi, jakých bylo možné dosáhnout návštěvou Říma nebo Svaté země

4.4.2 Další poutě

Seznam míst, která čeští poutníci navštěvovali, se během 13. století významně rozrostl. Zatímco pro starší období je možné vycházet téměř výhradně z písemných záznamů, od 13. století se můžeme opřít i o hmotné nálezy. Jejich interpretace je nicméně často složitá a připouští více výkladů.

V listinách nalezneme například cenný doklad účasti českých poutníků na křížové výpravě francouzského krále Ludvíka IX. z roku 1250. Jedná se o rozsudek ve sporu mezi vlastníky lodi a skupinou českých poutníků, který vydal Vivaldus de Bona Morte, ballivus

(rychtář) přístavu v sicilské Messině²⁶¹. Píše se v něm, že Župan Markvald a jeho společníci²⁶² měli být podle původního ujednání přepraveni za moře do míst, kde se zdržuje francouzský král se svým vojskem.

Ustanovení týkající se patrně pouti do Jeruzaléma zase obsahuje závěť mosteckého měšťana Konráda, syna Dětricha z Hertvíkova²⁶³. Veškerý svůj majetek odkázal špitálu křížovníků s červenou hvězdou, avšak pouze za podmínek, že křížovníci uhradí všechny jeho dluhy a poskytnou mu 20 hřiven stříbra na pouť za moře. Navíc, pokud by se Konrád z cesty vrátil, měl mu špitál vyplácet roční důchod ve výši čtyř hřiven, v opačném případě měla jeho žena Pezla dostávat ročně dvě hřivny. Závěť zmiňuje také Konrádovu příbuznou Konnu, kterou, pokud se vrátí z pouti do Říma, měl špitál po zbytek jejího života hmotně zabezpečit.

4.4.2.1 Santiago de Compostela a kult sv. Jakuba

Z další míst máme poměrně četné doklady o poutích do Santiaga de Compostela. Již roku 1192 se, údajně ze zbožných motivů, vydal k prahům sv. Jakuba pražský biskup a pozdější kníže Jindřich Břetislav, daleko však nedošel, podle letopisce proto, že císař, kterému dlužil peníze mu připomenul nutnost jejich splácení a vrátil jej do Čech²⁶⁴. Ustanovení týkající se pouti do Santiaga de Compostella obsahuje také závěť královského číšníka Zbraslava z roku 1238. Pokud se někdo z jeho lidí rozhodne pro spásu Zbraslavovy duše vykonat pouť ke sv. Jakubovi, má mu být Zbraslavovou manželkou Domaslavou vyplaceno 6 hřiven stříbra²⁶⁵.

Formulář pražského biskupa Tobiáše z Bechyně (1278-1296) zase obsahuje list, jímž biskup dovoľoval jakémusi knězi Janovi, aby navštívil hrob sv. Jakuba a dává mu za tím

²⁶¹ DUŠKOVÁ, Sáša, ŠEBÁNEK, Jindřich (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae IV*. sv.1. *Inde ab a. 1241 usque ad a. 1253*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 423, č. 389.

²⁶² Marqualdus, suppanus de Bohemia, cum triginta sex sociis suis.

²⁶³ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*. Annorum 1253-1310. Pragae: C.R. typographiae aulicae filiorum Theophili Haase, 1882., č. 1329, s. 574-575

²⁶⁴ Wypisky z Vincentia, Gerlacha a jiných starších letopisů českých. In: EMLER, Josef (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II*, s. 281.

²⁶⁵ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae III*, sv. 1, (1230-1238). Pragae: Terra Bohemiae, 1942, č. 181, s. 225-227.

účelem vysvědčení mravní zachovalosti.²⁶⁶ Úcta ke sv. Jakubovi, hlavnímu patronovi poutníků, se u nás však šířila už minimálně od 2. poloviny 12. století, je tedy třeba předpokládat, že poutníků ke hrobu tohoto světce směřovalo podstatně více než máme prameny doloženo.

První známá zmínka o úctě ke sv. Jakubovi se vztahuje k roku 1165, zápis říká, že v pražském kostele sv. Ondřeje, který dal vystavět opat ostrovského kláštera Petr, byl uložen ostatek sv. Jakuba.²⁶⁷ Patrně už kolem poloviny 12. století vznikl kostel sv. Jakuba ve Stodůlkách²⁶⁸. Roku 1203 jsou zmiňovány ostatky sv. Jakuba v kostele sv. Vavřince v Rynárci. Další přinesení ostatků sv. Jakuba do Prahy zmiňuje Druhé pokračování Kosmovy kroniky k roku 1212²⁶⁹. V samotném ostrovském klášteře byl vysvěcen oltář sv. Jakuba roku 1226, a ve stejném roce byly svatojakubské ostatky věnovány kostelu v obci u Kutné Hory, která dodnes nese světcovo jméno. Postava sv. Jakuba zdobí spolu s dalšími světci fasádu tohoto kostela. Kostely zasvěcené sv. Jakubovi se objevovaly zvláště v hornických oblastech, neboť sv. Jakub byl vedle sv. Barbory a sv. Prokopa také patronem horníků. Zasvěcení sv. Jakubovi bylo ale časté i u kostelů ve městech a vsích, které vznikly v souvislosti s německou kolonizací ve 13. století. Sv. Jakuba v klasické podobě poutníka nalézáme i v rukopisech z 2. poloviny 13. století, například v Jaroměřské bibli²⁷⁰ nebo Františkánské bibli²⁷¹.

Povědomí o vzdáleném poutním místě v galicijské Compostele jistě vzrostlo i díky diplomatickým stykům, které udržoval Přemysl Otakar II. se svým bratrancem, kastilským králem Alfonsem X., který se v době tuhých mocenských bojů během říšského interregna stal dokonce jedním z držitelů hodnosti římského krále²⁷². V roce 1268 dal Přemysl postavit na

²⁶⁶ NOVÁK, Jan Bedřich, ed. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně: (1279-1296)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903. 41, 248 s. Historický archiv; č. 22. s. 109.

²⁶⁷ RYNEŠ, Václav. El culto de Santiago de Compostela en Bohemia. In: *Ibero-Americana Pragensia VIII*, 1974, s. 137.

²⁶⁸ BOHÁČ, Zdeněk, BOHÁČ, Pavel, ŠIMŮNEK, Robert (edd.). *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech: pražský archidiakonát*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2001. 255 s. ISBN 80-7286-036-4. s. 76. Dnes jsou Stodůlky součástí 13. pražského obvodu.

²⁶⁹ Přineseny byly spolu s ostatky sv. Tomáše, sv. Tadeáše a sv. Mauricia. Druhé pokračování Kosmovy kroniky. In: FIALA, Zdeněk. *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 94.

²⁷⁰ Rukopis XII.A.10, Knihovny Národního muzea, fol. 448v.

²⁷¹ Rukopis XII.B.13, Knihovny Národního muzea, fol. 387v.

²⁷² RAPP, Francis. *Svatá říše římská národa německého: od Oty Velikého po Karla V.* 1. vyd. Praha: Paseka, 2007. 316 s. Historická paměť. Velká řada; sv. 13. ISBN 978-80-7185-726-6, s. 183.

Zbraslavi lovecký dvůr, jehož součástí byla i kaple zasvěcená sv. Jakubovi, která byla později pojata do komplexu kláštera založeného zde Václavem II.²⁷³. Zdá se, že Přemysl Otakar II. měl vůbec sv. Jakuba ve zvláštní úctě. Během svého osudného tažení proti Rudolfovi Habsburskému se obrátil listem na svou manželku královnu Kunhutu, aby dala po všech kostelech a kláštorech konat zvláštní pobožnosti ke sv. Jakubovi, neboť mu to mělo dle vidění jedné uherské řeholnice přinést válečné štěstí. Není dokonce vyloučeno, že se sám hodlal vypravit na pouť ke sv. Jakubovi²⁷⁴.

4.4.2.2 Kult sv. Stanislava a poutě do Krakova

Zejména ve druhé polovině 13. století se stal v Čechách oblíbeným světce sv. Stanislav. Jako vzdělanec evropského formátu se Stanislav v roce 1072 stal krakovským biskupem, osudné se mu však staly spory s polským králem Boleslavem II., který jej dal roku 1079 zavraždit. Podle barvitého, avšak od reality asi poněkud vzdáleného vyprávění legend, došlo k vraždě dokonce přímo během bohoslužby a tím, kdo rozťal biskupovi hlavu, byl sám král Boleslav. Brzy nato byly Stanislavovy ostatky přeneseny do krakovské katedrály a roku 1253 byl papežem Inocencem IV. kanonizován. Zsvěcení katedrály na krakovském Wawelu bylo při té příležitosti rozšířeno na sv. Václava a sv. Stanislava. V letopisech čteme, že ještě téhož roku byla část jeho ostatků přinesena do Prahy, kde byly slavnostně přijaty procesím a uloženy v pražském kostele²⁷⁵. Je však možné, že kult krakovského biskupa-mučedníka byl u nás v omezené míře rozšířen ještě před jeho oficiálním svatořečením. Zprostředkující úlohu v tom mohly sehrát premonstrátské kláštery, které byly v oblasti kolem Krakova obsazovány řeholníky z Čech. Svátek sv. Stanislava je zmiňován v jedné z listin města Brna, která byla vydána již 4. prosince 1252, tedy ještě před Stanislavovým svatořečením. Pro naše téma je zajímavější, že se ve spise *Miracula sancti Stanislai*, který byl sepsán roku 1253 ke Stanislavově kanonizaci, objevuje mezi jinými zázraky i svědectví z roku 1252 týkající se Čecha jménem Předvoj, který přišel jako poutník ke Stanislavovu hrobu v krakovské

²⁷³ ŠTĚPÁNEK, Pavel. Čechy a Španělsko ve středověku: dějiny a umění. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 306 s. ISBN 978-80-244-2084-4. s. 220.

²⁷⁴ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny. Díl I., část 1., Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912. xiv, 782 s., [4] s. obr. příl. Laichterův výbor nejlepších spisů; sv. 38. s. 720.

²⁷⁵ Druhé pokračování Kosmovy kroniky. In: FIALA, Zdeněk. *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 113.

katedrále. Poté co následkem úderu blesku ohluchl se mu při modlitbách v Praze v kostele sv. Havla zjevil Stanislav, o kterém nikdy předtím neslyšel a vyzval jej k pouti do Krakova ke svému hrobu, kde se pak z hluchoty uzdravil²⁷⁶. Stanislavovo svatořečení mělo velký politický význam. Především značně posílilo prestiž Krakova jako sídelního města a v duchovní rovině oproti arcibiskupství hnězdenskému. Pro vztahy s Čechami znamenalo přinesení ostatků sv. Stanislava do Prahy nejen konec válečného stavu s Krakovskem, ale podporování jeho kultu souznělo se snahami Přemysla Otakara II. o sblížení s dynastií Piastovců²⁷⁷. Tyto snahy vyústily až v unii obou zemí za Václava II. Pro nás je ovšem ze všeho nejdůležitější připomenout, že díky oblibě sv. Stanislava se z Krakova stalo důležité poutní místo, těšící se mezinárodnímu věhlasu. Roku 1270 jej jako poutník ke hrobu svatého biskupa navštívil dokonce uherský král Štěpán V.

4.5 Nejstarší nálezy poutních odznaků na našem území

4.5.1 Odznak se sv. Stanislavem

Rozšířenost poutí ke sv. Stanislavovi v Čechách dokládají nálezy poutních odznaků se sv. Stanislavem. Dochovaly se celkem čtyři. Dva z nich jsou součástí sbírek Národního muzea a o okolnostech jejich nálezu není nic známo, další dva byly nalezeny v sedmdesátých letech v Černé Hoře u Blanska a v devadesátých letech na Pražském předměstí Hradce Králové²⁷⁸. Zajímavý je fakt, že se ve všech případech jedná o stejný typ odznaků. Mají podobu oboustranné plakety, což odpovídá ranému způsobu výroby poutních odznaků ve 13. století. Způsob zobrazení světce vychází z běžných způsobů jeho zobrazování v době kanonizace²⁷⁹. Vyobrazení na odznaku odkazuje na zázrak, který se stal po Stanislavově zavraždění. Jeho

²⁷⁶ KETRYŃSKI, W. (ed.). *Miracula Sancti Stanislai. Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1884, s. 317.

²⁷⁷ JAKUBOWSKI, Zbigniew. *Polityczne i kulturowe aspekty kultu biskupa krakowskiego Stanisława w Polsce i Czechach w średniowieczu*. Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1988. 180 s.

²⁷⁸ K těmto odznakům viz především: VELÍMSKÝ, Tomáš. K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích, s. 444. HRUBÝ, Vladimír, SIGL, Jiří. Poutní odznak s vyobrazením sv. Stanislava z výzkumu v Hradci Králové. In: *Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 27. celostátní konferenci archeologů středověku s hlavním zaměřením na středověký laický a církevní svět*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 21, 1996. s. 7-15., zde i odkazy na další literaturu.

²⁷⁹ Příklady viz *ibidem*, s. 12.

tělo bylo rozčtvrceno, ale k ochraně jeho oddělených částí se sletěli čtyři orli, kteří jej hlídali než došlo k jeho zázračnému znovuscelení prostřednictvím světla z nebes. Na odznaku vidíme už oslaveného světce, na kterého sestupuje nebeské světlo, obklopeného čtyřmi orli. Věže v pozadí mohou symbolizovat Wawel nebo spíše nebeský Jeruzalém²⁸⁰. Vzhledem k datu kanonizace nemohly odznaky se sv. Stanislavem pochopitelně vzniknout dříve než v roce 1253, nálezové okolnosti odznaků z Hradce a Černé Hory však ukazují, že zároveň pocházejí ještě z 13. století. Z nálezů vyplývá, že kult sv. Stanislava se v Čechách ve 13. století rychle uchytí a získal značnou oblibu. Po vymření vládnoucí dynastie Přemyslovců politický zájem o Polsko rychle vyprchal, v Čechách nastala doba politických zmatků, během které obyvatelé Čech hledali pomoc spíše u domácích patronů, o poutích ke sv. Stanislavovi po konci 13. století už nemáme žádné doklady.

4.5.2 *Odznak se sv. Mikulášem*

Poutní odznak nalezený v Olomouci se nacházel v archeologické vrstvě odpovídající přibližně přelomu 13. a 14. století. Vzhledem k jeho provedení je pravděpodobné, že samotný odznak pochází již z 12. století. Jak se na místo nálezu dostal není jasné²⁸¹. Přibližně 43 mm vysoká, oboustranná plaketka prozrazující byzantské vlivy zobrazuje sv. Mikuláše z Myry²⁸². Kult tohoto východního světce přinesla do západokřesťanského prostředí už manželka císaře Otty II. byzantská princezna Theofano. Úcta ke sv. Mikuláši v jihoitalském Bari, odkud odznak pochází, měla však ještě jiné kořeny. Ostatky zde uchovávané zcizili roku 1087 námořníci z Bari v byzantské Myře, kde byl dle tradice sv. Mikuláš biskupem. Vzhledem k tomu, že o dva roky později dobyli Myru Seldžukové, bylo zcizení ostatků nadále vydáváno za jejich záchranu. Záhy byla v Bari nad místem jejich uložení vystavěna velkorysá bazilika, kterou začali navštěvovat četní poutníci. Stejně jako další poutní místa na Apeninském poloostrově bylo Bari častým cílem jakýchsi vedlejších poutí, kdy se poutníci po návštěvě Říma rozhodli navštívit i další poutní místa v dosažitelném okolí. Mezi těmito místy zaujímal Bari čelné postavení. Jeho věhlas podpořily zejména křížové výpravy, neboť

²⁸⁰ *Ibidem*, s. 11.

²⁸¹ Některé možnosti uvádí VELÍMSKÝ, Tomáš. K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích, s. 447-448.

²⁸² *Ibidem*.

z přístavu v Bari byly vypravovány lodě s křížáky i poutníky do Svaté země. Dalším poutním místem spjatým se sv. Mikulášem bylo město St. Nicolas du Port v Lotrinsku. Tradice zdejších poutí sahá až hluboko do 12. století Poutní odznak nalezený v Olomouci však typově neodpovídá odznakům, které tu byly vyráběny.

4.5.3 Odznak sv. Tří králů

Další nalezený poutní odznak nám podává svědectví o poutích k ostatkům biblických tří králů do Kolína nad Rýnem. Byl nalezen v roce 1992 během archeologického výzkumu v Rybné ulici v Praze.²⁸³ Jde opět o oboustranně zdobenou plaketku o výšce 43 mm se čtyřmi očky pro upnutí na oděv. Je na ní zobrazena scéna klanění tří králů. V pravé části jsou rozeznatelné postavy s korunami na hlavách, stojí v řadě za sebou a každá drží dar. V levé části je zobrazena sedící postava Panny Marie, vedle ní stojí malý Kristus. Pozadí odznaku tvoří věžičky symbolizující biblické město. Reverzní strana odznaku je zdobena šrafováním. Typově odznak náleží do konce 13. století, nalezen byl ve vrstvě o něco mladší, kam se patrně dostal až sekundárně. Ostatky biblických tří králů sv. Kašpara, Melichara a Baltazara byly do Kolína nad Rýnem přeneseny z Milána roku 1164. Brzy se staly vyhledávaným cílem poutníků. Tři králové byli považováni za ochránce před mnoha nemocemi, pomocníky při vyhánění zlých duchů, ale také za patrony pocestných.

4.5.4 Menasova ampule

Nejstarším a také nejzáhadnějším předmětem souvisejícím s poutěmi za hranice českých zemí je tzv. Menasova ampule nalezená na počátku 20. století při průzkumu zříceniny hradu Rychleby nedaleko Jeseníku²⁸⁴. Jde o lahvičku z pálené hlíny o velikosti asi 65 mm, zploštělé strany zdobí z obou stran žehnající postava sv. Menase, kterému u nohou z každé strany klečí stylizovaný velbloud, patrně symbolizující poušť. Menas byl dle tradice římský

²⁸³ K odznaku viz DRAGOUN, Zdeněk. Poutní odznak z Kolína nad Rýnem z výzkumu v Rybné ulici na Starém Městě pražském. Dragoun, Zdeněk. *Archaeologia historica*. 20, 1995. s. 491-495. ISSN:0231-5823.

²⁸⁴ VELÍMSKÝ, Tomáš. Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages, s. 253-270. KOUŘIL, Pavel. Menasova ampule z hradu Rychleby ve Slezsku. In: *Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila*. Praha: Artefactum, nakl. ÚDU AV ČR, 2002. s. 15-19.

voják, který se stal křesťanem. Nějakou dobu žil jako poustevník a na konci 3. století za Diokleciánova pronásledování křesťanů byl v egyptské Alexandrii sťat. Jeho tělo bylo naloženo na hřbet velblouda a pohřbeno u pramene, kde se velbloud zastavil. Jeho hrob se nachází u jezera Mariou asi 43 km na jihovýchod od Alexandrie. První chrám zde nechal postavit už císař Konstantin počátkem 4. století. Zejména v 5.-7. století přitahoval Menasův hrob poutníky z celého křesťanského světa. Konec zdejších poutím učinila arabská invaze v polovině 7. století. S podobnými ampulemi se hojně setkáváme téměř po celém středomoří. Byly vyráběny po celou dobu rozkvětu poutí a v omezené míře až do 9. století. Poutníci si v nich odnášeli vodu z posvátného pramene. Ampuli nalezenou v Rychlebech lze datovat nejspíše do 6. nebo začátku 7. století, a když se někdy na přelomu 13. a 14. století dostala na Rychlebský hrad musela za sebou mít už dlouhou historii. Její uchování po celá staletí svědčí o tom, že byla zřejmě opatrována jako významná relikvie. Způsobů, jak se mohla dostat do Čech se nabízí celá řada, mohl ji přinést některý z účastníků křížových výprav, který ji získal někde ve středomoří, stejně tak mohla být darována majiteli hradu nebo donesena z poutí na některé z italských poutních míst.

4.5.5 Svatojakubské mušle

Do 13. století také datujeme nálezy svatojakubských mušlí typu *Pecten maximus Linné*, které plnily funkci poutních odznaků u poutníků ke sv. Jakubovi. Jedna taková mušle byla nalezena při archeologickém průzkumu prováděném v letech 1976-1977 v Mostě. Mušle sloužila téměř s jistotou jako poutní odznak, neboť byla na dvou místech provrtána, aby ji bylo možno připevnit na oděv. Nalezena byla na dně zasypané studny, kam byla patrně vhozena ve víře, že ve studni pak bude zdravá voda. Vzhledem k hygienickým podmínkám ve středověkých městech to však ani nebylo možné, studny vykopané u jednotlivých domů byly proto postupně zasypávány a voda bývala do měst přiváděna z okolních zdrojů²⁸⁵. Také tato studna byla zasypana patrně ještě před koncem 13. století. Z nálezu není samozřejmě jasné, jak se mušle dostala do držení majitelů domu. Nelze jednoduše tvrdit, že někdo z nich vykonal pout' do Santiaga de Compostela a mušli přinesl, stejně tak ji mohli např. zakoupit v souvislosti se založením domu jako předmět nadaný magickou mocí, který zaručí čistotu vodu ve studni a zdraví obyvatel domu. V každém případě je mušle, po zmínkách o poutích

²⁸⁵ KLÁPŠTĚ, Jan et al. Studie středověké studně v Mostu, *Památky archeologické* 74, 1983, s. 443-526.

členů měšťanské rodiny do Říma a Jeruzaléma, dalším dokladem kontaktů se vzdáleným poutním místem v prostředí malého a teprve nedávno založeného města²⁸⁶.

Úlomky svatojakubské mušle byly nalezeny také v Žatci.²⁸⁷ Vrstva v níž se nacházely, odpovídá 2. polovině 13. století. Další nález učiněný v areálu Pražského hradu je problematický, mušle byla sice na výstavě Příběh Pražského hradu prezentována jako poutní odznak²⁸⁸, avšak nejsou v ní žádné otvory, kterými by mohla být připevněna na oděv. Také její časové zařazení je značně problematické, neboť byla nalezena v prostoru Císařské konírny, kde jsou vrstvy z jednotlivých období promísené, je tedy možné, že pochází už ze století 13., stejně dobře ale může být i o tři sta let mladší.

4.6 Kult zemských patronů ve 13. a na začátku 14. stoletích

4.6.1 Sv. Václav

Důležitým stimulem pro domácí poutní tradice bylo rozvíjení kultu zemských patronů, zejména sv. Václava a nově také sv. Prokopa. Postava sv. Václava se postupně odpoutávala od vládnoucí přemyslovské dynastie a Václav se stále více stával patronem celé země a jejích obyvatel. V souladu s tím Čechové sami sebe začínali označovat jako čeled' svatého Václava – *familia sancti Wenceslai*. Úcta k věčnému vládci sv. Václavovi tak vydatně působila na formování středověkého českého národa. Sv. Václav měl mezi českými světcí vedoucí postavení. Byl soudcem i pomocníkem v boji²⁸⁹. V létě 1260 stál v čele zástupu světců, kteří

²⁸⁶ Z poutní devocionálie je navíc možné považovat i keramické figurky svatých, které zde byly rovněž nalezeny. Viz KLÁPŠTĚ, Jan, ed., BRŮČEK, Petr. Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) = The archeology of a medieval house (no. 226) in Most. Praha: Archeologický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem archeologické památkové péče severozápadních Čech a Okresním muzeem v Mostě, 2002. 382 s. Mediaevalia archaeologica; 4. ISBN 80-86124-35-5, s. 280.

²⁸⁷ ČECH, Petr. Současný stav poznání Žatce v raném středověku. *Archeologické rozhledy*. 60, č. 1, (2008,) s. 36-60.

²⁸⁸ BLAŽKOVÁ, Gabriela et al. *Příběh Pražského hradu*. 1. vyd. Praha: Správa Pražského hradu, 2003. 493 s. ISBN 80-86161-72-2.

²⁸⁹ Jedno z dochovaných pečetidel zemského soudu nese nápisy Wencezslaus citat ad iudicium a Sigilum justicie tocius terre sancti Wencezslai ducis Boeoorum, ŽEMLIČKA, Josef. Svatý Václav jako věčný kníže "Čechů". In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, s.

chránili české vojsko a dovedli jej ke slavnému vítězství proti uherské přesile. Čeští králové se však na svatého patrona obraceli i v různých dalších důležitých státních záležitostech. Roku 1264 podnikl Přemysl Otakar II. pout' k jeho hrobu, aby vyprosil zdar pro plánovaný sňatek své neteře, dcery markraběte Otty III. Braniborského se synem uherského krále, který měl přinést mír mezi oběma zeměmi²⁹⁰. Umírající Václav II. nechal zase svého syna přísahat na lebku sv. Václava, že řádně vyrovná všechny dluhy, které jeho otec zanechal²⁹¹. Tato epizoda, o které píše kronikář Petr Žitavský mimo jiné ukazuje, že lebka sv. Václava byla na konci 13. století oddělena od zbytku ostatků a samostatně uctívána²⁹². Díky svému sepětí se zemí a jejím lidem neutrpěl svatováclavský kult ani vymřením Přemyslovců, za vlády lucemburské dynastie se naopak stal hlavním garantem legitimacy moci a státnosti.

4.6.2 Sv. Ludmila

K roku 1252 a znovu 1283 je zmiňován zázrak s krvácejícím Kristem u hrobu sv. Ludmily. Samotný hrob byl tehdy situován před chórem baziliky sv. Jiří na Pražském hradě, aby mohla být uctívána i laiky. Motiv Krvácejícího Krista parně souvisel s dobovou christocentrickou zbožností, ve které bylo zdůrazňováno Kristovo utrpení, můžeme však za ním vidět i zázrak způsobený sv. Ludmilou, která by tak vystupovala v roli svaté ochránkyň, varující svůj lid před blížícím se nebezpečím. Pokud tomu tak bylo, nebyl však tento motiv po vymření Přemyslovců dále rozvíjen a kult sv. Ludmily zůstal víceméně omezen na Svatojiřský klášter, aniž by se vyvinula nějaká poutní tradice s ním spojená²⁹³. Později byl velkým ctitelem sv. Ludmily poslední pražský biskup Jan IV. z Dražic. Na svém rodovém hradě nechal zřídit kapli zasvěcenou sv. Ludmile a během svého pobytu v Avignonu vymohl celkem tři odpustkové listiny pro její kapli na Tetíně. Ani tím však nepodnítl vznik významnější poutní tradice.

215.

²⁹⁰ Příběhy krále Přemysla Otakara II. In: EMLER, Josef. *Fontes Rerum Bohemicarum*, s. 319.

²⁹¹ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika*, s.132-133.

²⁹² *Ibidem*, s. 133.

²⁹³ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Druhý život sv. Ludmily. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. s. 13. Kde jsou i odkazy na příslušné prameny.

4.6.3 Sv. Vojtěch

Vedle sv. Václava byl sv. Vojtěch uctíván jako druhý svatý ochránce Čechů. V kritických chvílích se objevoval po boku sv. Václava²⁹⁴ a společně s ním byl volán na pomoc. Například autor žalozpěvu nad smrtí Viléma Zajíce z Valdeka se dovolává společné pomoci obou světců²⁹⁵. Svatovojtěšské úctě prospívala i orientace přemyslovské politiky na sever. Zatímco nadšení pro ozbrojené výpravy do svaté země postupně vymizelo, výpravy do nedalekých pohanských zemí lákaly evropské rytířstvo stále. Také český král Přemysl Otakar II. (1253-1278) dal v zimě roku 1255 své válečnické schopnosti do služeb šíření víry a vytáhl proti pohanským Prusům. Z pohledu českého krále měla výprava i symbolický význam, neboť byla vlastně následováním sv. Vojtěcha, který právě v těchto končinách našel smrt. Výprava byla úspěšná, Prusové byli poraženi a mnoho se jich dalo pokřtít. Přemysl Otakar II. poté stál u založení města Královec (dnešní Kaliningrad) ve Východním Prusku v němž nechal symbolicky zřídit „*katedrální kostel k počtě sv. Vojtěcha mučedníka, českého patrona*“²⁹⁶

Zvláštním ctitelem sv. Vojtěcha byl poslední pražský biskup Jan IV. z Dražic. Sv. Vojtěcha se dovolával mimo jiné když roku 1313 uděloval odpustky pro stavbu staroměstského kostela sv. Jiljí. K němu se obracel i v těžkých chvílích, když se vydával na cestu k papežské kúrii do Avignonu, aby se zde hájil proti nařčením, že podporuje kacírství, z čehož jej obvinil Litoměřický probošt Jindřich ze Šumberka²⁹⁷. Podle pozdějších kronikářů dal po svém návratu z Avignonu zhotovit pro svatovojtěšské ostatky relikviář v podobě tumb

²⁹⁴ Příběhy krále Přemysla Otakara II. In: EMLER, Josef. *Fontes Rerum Bohemicarum*, s. 318-319.

²⁹⁵ Žalozpěv nad smrtí Viléma Zajíce z Valdeka. In: *Fontes rerum Bohemicarum III*. V Praze: Nadání Františka Palackého, 1882, s. 231.

²⁹⁶ Příbika z Radenína, řečeného Pulkava, Kronika česká. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1987. 647 s. Členská knihovna, s. 363. Přemysl Otakar II. se na výpravu proti pohanům vydal ještě jednou, tentokrát proti Litevcům a sousedním kmenům, tato výprava však již nebyla tolik úspěšná, mírná zima komplikovala pohyb bažinatou krajinou a Litevci se ubránili. Ačkoli se tyto výpravy proti pohanům taktéž odehrávali pod znamením kříže, poutnický aspekt u nich není zdaleka tolik patrný jako u výprav do Svaté země a stávaly se v podstatě běžnými vojenskými taženími. Bylo to dáno tím, že výpravy směřovaly do sousedních zemí a panovníci jimi mohli bezprostředně sledovat své mocenské zájmy, především však výpravám chyběl cíl, který by je spojoval s posvátnem.

²⁹⁷ KADLEC, Jaroslav. Svatovojtěšská úcta v českých zemích. Kadlec, Jaroslav. In: POLC, Jaroslav (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*. Praha: Zvon, 1997 s. 42-75. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*. vyd. 1. Praha: Karolinum, 1991. 206 s. Studie a texty 6. ISBN 80-7066-611-0. s. 99.

ze zlata a stříbra.²⁹⁸

Málo úcty ke svatému biskupovi naopak projevil Jan Lucemburský, který dal roku 1326 kopat v okolí jeho hrobu v naději, že najde nějaké cennosti a na úhradu svých výdajů odvezl cennou výzdobu světcova náhrobku. Svou vinu alespoň částečně odčinil, když v roce 1341 věnoval desátky ze stříbrných dolů v Kutné Hoře a Březnici svatovítské kapitule na novou výstavbu, ale především na výzdobu náhrobků sv. Václava a Vojtěcha. Za touto královskou donací se už ale možná skrývala iniciativa jeho syna Karla.²⁹⁹

Přes všechnu péči, která byla jeho památce věnována, zůstával sv. Vojtěch především patronem duchovních. Pro obyvatele země byl hlavním patronem sv. Václav, ke kterému se především uchýlovali se svými prosbami. Poutníci přicházející ke hrobu sv. Václava bezpochyby nemohli pominout vzdát úctu také sv. Vojtěchovi, o poutnících, kteří by směřovali přímo k němu však základní prameny mlčí a samostatná svatovojtěšská poutní tradice patrně během celého středověku nevznikla.

4.6.4 Kanonizace a úcta sv. Prokopa

Na samém začátku 13. století, roku 1204, vstoupil oficiálně do českého nebe poustevník a opat sv. Prokop. Stalo se tak z panovnické iniciativy a poprvé v českých se rozhodovalo o kanonizaci českého světce v Římě. Dochovaných zpráv o sv. Prokopovi je na první pohled poměrně dost a některé vznikly nedlouho po jeho smrti, přesto kolem jeho života existuje dlouhá řada nezodpovězených otázek. Vesměs se totiž jedná o texty legendistické, jejichž účelem je především prokázat Prokopovu svatost a později oslavit jej jako svatého patrona.³⁰⁰

²⁹⁸ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.* Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1987. 647 s. Členská knihovna. s 193. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1903. Podílná kniha za rok 1902 a 1903, s. 50.

²⁹⁹ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Annorum 1333-1346.* Pragae: Sumtibus regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1892, č. 1029, s. 411-412. K VFRB s. 332, 423, 488. K vyplenění hrobů českých patronů Janem Lucemburským Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 202.

³⁰⁰ Edice a rozborů svatoprokopských legend viz CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil (ed.).

Životní osudy sv. Prokopa byly v mnohém podobné jako u dalších dvou poustevníků a kandidátů svatosti Ivana a Vintíře. Stopa, kterou v našich dějinách zanechal sv. Prokop je však o mnoho zřetelnější. Je tomu tak zejména proto, že významný klášter, který sv. Prokop založil v Sázavě se stal ostrovem slovanské liturgie v jinak latinizovaných středověkých Čechách. Existence této historické anomálie přitahovala a stále přitahuje pozornost předních historiků.

Původ sv. Prokopa není příliš jasný. Nejstarší texty o jeho rodišti mlčí. Až později se prosadila představa, že pocházel z obce Chotouň nedaleko Sázavy³⁰¹. Neznáme ani rok Prokopova narození, pouze na základě tradice se hovoří o roku 970, ten se však vzhledem k bezpečně doloženému roku Prokopova úmrtí 1053 jeví až příliš brzký³⁰². Rovněž není jasné, kde se Prokopovi dostalo vzdělání ve slovanském jazyce a kněžského svěcení, snad to mohlo být na Vyšehradě, jak tvrdí pozdní *Vita Maior*³⁰³. Zato se již ze starších verzí legendy dozvídáme, že byl Prokop ženat a měl syna Jimrama³⁰⁴, který se stal mnichem v Sázavě a později i opatem tohoto kláštera. Nebylo na tom nic zvláštního, neboť až hluboko do 12. století bylo u nás běžné, že světští kněží byli ženatí a měli rodiny.

Po rozhodnutí stát se řeholníkem vstoupil Prokop patrně do Břevnovského kláštera³⁰⁵.

Středověké legendy prokopské: jejich historický rozbor a texty. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953. 285 s. Československá akademie věd. Sekce jazyka a literatury.

³⁰¹ Zejména v době baroka byla Chotouň navštěvována poutníky jako Prokopovo rodiště. Podle legend a dalších vyprávění o sv. Prokopovi byla také interpretována krajina kolem Chotouně a Sázavy. Nápadným krajinným útvarem je zejména tzv. Čertova brázda, podle pověsti, kterou zaznamenal až Beckovský ji vyoral čert, kterého sv. Prokop zapřáhl do pluhu. Svě místo v této pověsti má i pravěká chotouňská mohyla. Mělo prý jít o hromadu hlíny, kterou čert oklepal z pluhu. Již ve středověku byl sv. Prokop, podobně jako poustevník Ivan, zobrazován jako bojovník proti ďábelským silám, Liber depictus z konce 14. století obsahuje i vyobrazení čerta zapřaženého do pluhu. Barokní imaginace pak tento motiv dále rozvíjela. Ještě podrobněji se Prokopovu původu věnuje *Vita Maior*, která mu připisuje dokonce šlechtický původ, vzhledem k pozdnímu vzniku a charakteru této legendy tomu však nelze přikládat velkou váhu. STŘÍŽ, Antonín, Ludvík (ed.). *Život svatého Prokopa, zakladatele kláštera sázavského a patrona země české*. V Praze: Družstvo přátel studia, 1923. 52 s. Boží bojovníci, sv. I, s. 10-11.

³⁰² SOMMER, Petr. Svatý Prokop a jeho kult ve středověku. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světci a jejich kult ve středověku*, s. 263-264.

³⁰³ Prokop však nemohl být Vyšehradským kanovníkem, jak se dále v legendě píše, zdejší kapitula totiž vznikla až v roce 1070.

³⁰⁴ CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil (ed.). *Středověké legendy prokopské: jejich historický rozbor a texty*, s. 121n.

³⁰⁵ Příliš na výběr Prokop neměl, krom Břevnovského připadal v Čechách v úvahu jen klášter Ostrovský. O

Dle líčení legend, podobně jako Vintíř nebo Ivan klášterní společenství brzy opustil, aby vedl poustevnický život. V lesní pustině nedaleko Sázavy si vyhlédl jeskyni, o kterou nejprve musel svést boj s ďábly. Po nějaké době se zde údajně setkal s knížetem Oldřichem, který k jeho poustevně pronásledoval jelena³⁰⁶. Kníže rozpoznal Prokopovu svatost a pověřil jej založením kláštera.

Ve skutečnosti však zdaleka nešlo o život na odlehlém místě a v samotě, Sázavsko v té době patřilo k poměrně hustě obydleným oblastem a Prokopa navštěvovali lidé z okolí, kteří si k němu chodili pro radu a duchovní posilu. Brzy se kolem něho zformovala skupina následovníků, v níž nechyběli ani jeho syn Jimram a synovec Vít, oba pozdější opati sázavského kláštera. Vznikla tak nejprve patrně poustevnická osada východního typu a při ní i dřevěný kostelík Panny Marie a sv. Jana Křtitele. Samotný klášter byl založen pravděpodobně až v letech 1032-1033. Prokop se snad zprvu zdráhal přijmout funkci představeného, čímž lze vysvětlit určitou zmatenost pramenů ohledně datace založení kláštera a jmenování Prokopa opatem³⁰⁷. Klášter v Sázavě se sice řídil řeholí sv. Benedikta, jinak ale fungoval v duchu slovanských, cyrilometodějských tradic a stal se jejich hlavním nositelem v českém prostředí. V této podobě však neměl dlouho přežít svého zakladatele. Prokop sice zemřel roku 1053 jako respektovaný opat významného kláštera, ovšem již dva roky po jeho smrti kníže Svyatopluk II. vyhnal ze Sázavy slovanské mnichy a na jejich místo usadil latinské benediktiny. Kníže Vratislav I. se zasadil o restauraci poměrů a roku 1061 povolal slovanské mnichy z jejich exilu v uherském Visegradu zpět, ale z dějinného hlediska mělo jít už jen o krátkou epizodu. Koncem roku 1096 byli znovu vyhnáni knížetem Břetislavem II., tentokrát již definitivně.

Pohřeb opata Prokopa byl velkou událostí, účastnil se jej pražský biskup Šebíř a spolu s ním jistě i další důležité osoby. Prokop byl pohřben v dřevěném klášterním kostele Panny

jeho přijetí mezi Břevnovské mnichy mluví i Pulkavova Příbika z Radenína, řečeného Pulkava, Kronika česká. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 293. Naproti tomu není možné zcela vyloučit ani variantu, že se Prokop stal řeholníkem v nějakém klášteře na východ od Čech, kde trvala slovanská cyrilometodějská tradice, v této souvislosti se uvažovalo především o Uhrách. Diskusi shrnul SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. 337 s. Velké postavy českých dějin; sv. 6. ISBN 978-80-7021-732-0, s. 95n.

³⁰⁶ Starší verze legendy uvádí knížete Břetislava, mladší Oldřicha. O Břetislavovi (1034-1055) mluví *Vita minor*, zatímco mladší tradice, počínaje Mnichem Sázavským uvádí Oldřicha (1012-1034).

³⁰⁷ Datum založení kláštera s odkazem na rukopisy Kosmovy kroniky stanovuje KADLEC, Jaroslav. *Svatý Prokop český strážce odkazu cyrilometodějského*. Kadlec, Jaroslav. Roma, 1968. 255 s. Sůl země. Sv. 2, s. 52-53. Zde se také zabýval otázkou pozdějšího jmenování Prokopa opatem.

Marie a sv. Jana Křtitele, který sám založil³⁰⁸. Už bezprostředně po své smrti byl v prostředí kláštera uctíván jako světec, proto je pravděpodobné, že se hrob nacházel na čestném místě, nejspíše před hlavním oltářem³⁰⁹. Také v nové trojlodní románské bazilice, která byla vysvěcena roku 1095 za opata Božetěcha, zaujímal Prokopův hrob významné místo. V souvislosti se stavbou byly jeho ostatky z původního hrobu vyzdvíženy a znovu uloženy na novém místě³¹⁰. Prokop sice stále ještě nebyl kanonicky uznaným světcem, ale byl ctěn jako zakladatel kláštera a divotvůrce, k němuž už tehdy přicházeli prosit o pomoc poutníci, proto i jeho nový hrob musel zaujímat čestné místo a být zároveň dobře přístupný. Patrně byl situován v chóru baziliky na vyvýšeném místě, pod nímž se nacházela krypta³¹¹. Kromě hrobu opata Prokopa mohli poutníci v klášteře uctít i jiné významné relikvie, v létě roku 1070 byl v Sázavě uložen celý soubor ostatků, jehož součástí byla i část dřeva z Kristova kříže a roku 1095 byly do jednoho ze zdejších oltářů uloženy ostatky sv. Borise a Glěba.

Dalším dokladem raného Prokopova kultu jsou svatoprokopské legendy. Otázka doby vzniku jednotlivých verzí legendy a filiace textů je značně složitá a zabývat se jí by zabralo celou další kapitolu. Pro účely této práce postačuje konstatování, že nejstarší legendistické podání o opatu Prokopovi vzniklo snad už po polovině 11. století, v době po návratu sázavských řeholníků z uherského vyhnanství (1061-1067)³¹². První etapu vývoje svatoprokopských textů završuje tzv. *Vita minor*, sepsaná patrně za prvního latinského opata Dětmara (1097-1134).³¹³ Tato legenda také sloužila v roce 1204 jako podklad pro Prokopovu kanonizaci a jejím přepracováním vznikaly další legendistické texty, především tzv. *Vita*

³⁰⁸ SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, s. 159.

³⁰⁹ *Ibidem*, s. 163.

³¹⁰ Hrob byl nově umístěn v chóru baziliky, podle některých pramenů byly Prokopovy ostatky vyzdvíženy roku 1093 a znovu uloženy do hrobu při příležitosti vysvěcení chóru roku 1095. SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, s. 163, pozn. 532, kde jsou též odkazy na další literaturu. Objevily se i úvahy o tom, že mezi vyzdvížením a jejich opětným uložením by mohly být ostatky vystaveny na oltáři, což by znamenalo jakousi soukromou klášterní kanonizaci. Argumenty, proč tomu tak patrně nebylo viz *ibidem*.

³¹¹ K novému umístění Prokopova hrobu podrobně *ibidem*, 166-167. Sommer zmiňuje také možnost, že by byl Prokop pohřben v boční kapli na severní straně chóru. Soustředěním Prokopova kultu do boční kaple by nedocházelo k narušení bohoslužebného života v hlavním prostoru Baziliky, sám však tuto variantu odmítá jeako málo pravděpodobnou.

³¹² Je možné, že tento první text byl napsán staroslovanským jazykem a přeložen do latiny ještě před zánikem slovanského kláštera. *Ibidem*, s. 15n a 34n.

³¹³ *Ibidem*, s. 61n.

maior.

Právě z legend se dozvídáme, že prokopská úcta se rozšířila mimo Sázavský klášter ještě před Prokopovou oficiální kanonizací. *Vita minor* obsahuje v kapitolách 22-26 popisy zázraků, které pravděpodobně spadaly ještě do časů opatů Víta a Jimrama (před r. 1092).³¹⁴ Nejprve se zde píše o poustevníkovi jménem Martin, kterému zloději ukradli vybavení jeho poustevny. Poustevník se šel modlit ke hrobu opata Prokopa a prosil jej o navrácení svých věcí. Na zpáteční cestě pak potkal zloděje poděšené Bbožím viděním a jaté kajícností, kteří mu vše vrátili³¹⁵. Legenda však říká, že tento poustevník patřil ke klášteru, jasný doklad rozšíření úcty mimo klášterní prostředí nacházíme až v následujících kapitolách. Nejprve se Prokop zjevil spící ženě na Vyšehradě a řekl jí: „*Vstaň, chvatně jdi a vyříd' své přítelkyni, manželce Gostově: Pospěš, jdi do kláštera sázavského, poruč se tam modlitbám jednoho z bratří a dej se na pokání za spáchané hříchy, které tě jinak, neučiníš-li tak, zavedou do zkázy!*“³¹⁶ Text tohoto zázraku vypadá, jakoby byl vytržen z nějakého většího celku, nedozvídáme se jakým hříchem žena propadla a není jasné, proč se Prokop zjevoval zrovna její přítelkyni, z napsaného lze soudit, že Sázavský klášter byl v té době už obvyklým cílem kajícníků. O dvě kapitoly dále se dočteme o ženě stížené slepotou a dalšími nemocemi, která přišla do Sázavského kláštera a neúnavně zde vytrvávala v postech a modlitbách, až v den Narození Páně se jí zjevil opat Prokop a jejích obtíží ji zbavil. O příchozích k Prokopovu hrobu čteme také ve *Vita maior*, v kapitolách 29-32, které byly již součástí mladších rukopisů *Vita minor*, konkrétně její pozdní verze sestavené těsně před Prokopovou kanonizací³¹⁷. Projevy úcty zde popisované jsou tedy mladší, ale stále předcházejí oficiálnímu uznání Prokopovy svatosti. Nejprve se zde můžeme dočíst, že jednoho roku na svátek narození sv. Jana Křtitele shromáždění věřící viděli zesnulého opata Prokopa, který vešel do kostela a dotýkal se tam svou berlou některých neduživců, z nichž dva byli nato uzdraveni³¹⁸. Jindy na

³¹⁴ Ibidem, s. 71.

³¹⁵ Ibidem, s. 154.

³¹⁶ Ibidem, s. 155-156. Citováno podle českého překladu Jaroslava Kolára. KOLÁR, Jaroslav (ed.). *Středověké legendy o českých světcích*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 263 s. Česká knižnice. ISBN 80-7106-280-4, s. 187.

³¹⁷ Chaloupeckého a Rybu v tomto koriguje SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, s. 166. Poukazuje na rukopisy *Vita minor*, v nichž se tyto kapitoly vyskytují.

³¹⁸ CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil (ed.). *Středověké legendy prokopské: jejich historický rozbor a texty*, s. 258.

tentýž svátek při čtení Evangelia se mezi nemocnými a ležícími v chrámě strhl křik, neboť kolem oltáře uviděli bílý oblak, z něhož vykročili dva jasní mužové a jdouce lodí kostela žehnali shromážděným lidem, tři z nich nabyli zdraví hned, další později³¹⁹. Další zázrak se měl odehrát v noci. Když se klášterní paramonarius, ukládal ke spánku v kostele, předtím než ohlásí nocturny, uviděl opata Prokopa, který vstal ze svého hrobu a kráčel k oltáři svatého Kříže, kde chvíli setrval na modlitbách, než spatřil jakéhosi slepce, požehnal mu a slepec znovu nabyl zrak³²⁰. A konečně jednou v postní době přišel do chrámu otcovrah z dalekých končin, přepásaný silným řetězem, který se mu zařezával hluboko do masa a ukrutně jej trýznil. Při čtení evangelia řetěz náhle povolil a s lomozem z nešťastníka spadl.³²¹

Popsané zázraky jasně ukazují, že prosebníci a jiní poutníci Sázavský klášter a Prokopův hrob vyhledávali a zůstávali na místě i delší dobu, dokonce nocovali v chrámu u Prokopova hrobu. Nocování u hrobů světců nebo v blízkosti uložení relikvií bylo ve středověku běžné. Lidé zde často očekávali uzdravení nebo jinou pomoc ve svízelné situaci, které se jim mohlo dostat třeba v podobě rady zjevené ve snu. Z toho, co nám říkají legendy těžko usuzovat, jak byl v této době Prokopův kult rozšířen. Jako opat významného kláštera byl Prokop jistě známý mezi duchovními a politickými elitami země, což byl také důvod, proč byl vybrán jako kandidát kanonizace. Jeho lidový kult ale byl patrně spíše lokální.

Nový rozměr získala úcta ke sv. Prokopovi po roce 1204, kdy byl oficiálně kanonizován. Prokop byl prvním českým světcem kanonizovaným podle nových pravidel. V sedmdesátých letech 12. století totiž papež Alexandr III. prosadil novou podobu kanonizačního řízení, ve kterém už toto právo nenáleželo biskupům, ale pouze papežskému stolci. O to pozoruhodnější je, že se do českého nebe dostal právě Prokop, kněz staroslověnského obřadu, který byl ženatý, měl syna a dokonce násilím zakročil proti latinskému opatovi ve svém klášteře. Žádost o kanonizaci nového světce vyslovil český král Přemysl Otakar I. patrně spolu s žádostí o povýšení Prahy na arcibiskupství. Zřízení arcibiskupství papež Innocenc III. odmítl, ke kanonizaci opata Prokopa však svolil.³²²

³¹⁹ *Ibidem*, s. 259.

³²⁰ *Ibidem*, s. 260. O významu tohoto popisu pro lokalizaci Prokopova hrobu viz SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, s. 166-n.

³²¹ CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil (ed.). *Středověké legendy prokopské: jejich historický rozbor a texty*, s. 261-262.

³²² Sledovat všechny motivy, které jej k jeho jednání vedly by znamenalo následovat předivo tehdejších politických vztahů v Evropě. V době zápasu dvou římských králů Filipa Švábského a Otty Brunšvického

Legends samozřejmě podávají dění kolem kanonizace po svém. Podle vyprávění *Vita minor*, které přebírají i pozdější texty, se Prokop zjevil opatu Blažejovi, nařídil mu aby shromáždil svědectví o jeho zázracích a odešel do Říma. Opat Blažej poslechl a vybaven vším potřebným vyrazil na cestu v doprovodu dvou bratří. Snažení trvajícím celý rok však k úspěchu nevedlo, Blažejovi docházely peníze a musel se chystat na zpáteční cestu. V tu chvíli zakročil sám Prokop. Nedbal papežské autority a podobně jako kdysi ztloukl svou berlou nevídaného latinského opata, přesvědčil i nyní jejími údery papeže, aby neotálel s jeho kanonizací. Ve skutečnosti se vše odehrálo samozřejmě daleko prozaičtěji a vyprávění o Prokopovi, který tloukl papeže vzniklo až později.

Po kladném rozhodnutí o Prokopově kanonizaci sloužil papež slavnostní mši za přítomnosti třinácti kardinálů, vystavil příslušnou bulu a vyslal kardinála Guidona do Sázavy, aby zde provedl kanonizační obřady. Prokopova kanonizace se odehrála v Sázavě 4. července 1204³²³. Podle *Vita minor* vybavil kardinál Guido při té příležitosti Sázavu odpustky³²⁴. Na přání samotného Přemysla Otakara I. byla bezprostředně po kanonizaci od Prokopových ostatků oddělena část paže, aby mohla být samostatně uložena v katedrálním kostele. Toto tvrzení se sice opírá až o velmi pozdní pramen z barokní doby, ale relikviář v podobě ruky s Prokopovým ostatkem se později skutečně objevil. Jeho původ je ovšem neznámý a pro jeho spojení s touto zprávou chybí přesvědčivé argumenty³²⁵. Je nicméně pravděpodobné, že král,

sledoval samozřejmě i papež Innocenc III. své vlastní zájmy a dobré vztahy s mocným českým králem potřeboval. Prokopovou kanonizací v kontextu lavírování Přemysla Otakara I. mezi dvěma římskými králi a papežem shrnul KUBÍN, Petr. Kanonizace svatého Prokopa. In: SOMMER, Petr (ed.). *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 289 s. ISBN 80-7106-790-3, s. 104-116.

³²³ Nakonec ji na místě za Guidona, kardinála od sv. Marie v Zátiběří provedl Guidon de Paredo, kardinál z Preneste, což mezi historiky způsobilo nemálo zmatků. SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, s. 177.

³²⁴ CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil (ed.). *Středověké legendy prokopské: jejich historický rozbor a texty*, s. 160. Z předhusitského období se sice žádné odpustkové listiny pro Sázavu nedochovaly, to ale ještě neznamená, že neexistovaly.

³²⁵ PĚŠINA Z ČECHORODU, T. J. *Phosphorus septicornis stella alias matutina. Hoc est: Sanctae metropolitanae Divi Viti ecclesiae Pragensis Majestas et Gloria quibus illa per tot saecula orbi nostri enituit semper clarissima*. Praha 1673, s. 431. SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, s. 186. KLEMENT, Method Karel, SVOBODA, Bohumil. *Jsem ražen z českého kovu: několik kapitol o sv.*

který prosadil Prokopovu kanonizaci usiloval o rozšíření a potvrzení jeho kultu, s čímž by uložení části ostatků v katedrálním pokladu plně souznělo.

Ani po kanonizaci se sv. Prokop nestal široce uctívaným světcem jako sv. Václav nebo sv. Vojtěch. Ze 13. století se sice dochovala řada rukopisů *Vita minor*, *Vita antiqua* i letopisu Mnicha Sázavského, ale zmínek o sv. Prokopovi v jiných pramenech je poskrovnu. Jednou z důležitých výjimek jsou Příběhy krále Přemysla Otakara II., ve známém a již zmíněném vidění Jana Svojslava se sv. Prokop objevil v zástupu světců, kteří dopomohli Čechům ke slavnému vítězství v bitvě u Kressenbrunnu. Sv. Prokop zde kráčel za sv. Václavem a sv. Vojtěchem³²⁶. Snad se v tom odrážela snaha vládnoucího rodu prosadit jej mezi svaté patrony země.

4.6.5 Sv. Vintíř

Do 13. století spadá také první pokus o kanonizaci poustevníka Vintíře (Guntera). Podobně jako poustevník Ivan, byl i Vintíř urozeného původu, na rozdíl od Ivana je však jeho historicita bohatě doložena³²⁷. Narodil se po roce 950 v rodině durynských hrabat a byl dokonce spřízněn s císařem Jindřichem II a uherským králem Štěpánem. Když předčasně zemřel jeho starší bratr, stal se Vintíř hlavou rodu. Záhy jej však oslovily nové duchovní proudy jeho doby, zejména clunyjské hnutí. Bez významu určitě nebyly ani vlivy blízkých duchovních center s nimiž přišel do styku, zejména kláštery sv. Emmerama v Řezně a sv. Mauritia v Niederalteichu.

Pro duchovní dráhu se Vintíř rozhodl až v poměrně pokročilém věku. Muselo mu být už kolem padesáti let, když v roce 1005 odevzdal svůj majetek klášteru v Hersfeldu, vykonal pouť do Říma, a vstoupil do benediktinského kláštera v bavorském Niederalteichu. V klášteře měl možnost se setkat s opatem Gotthardem, který byl později prohlášen za svatého. O epizodické oblibě jeho kultu u nás jsme se již zmínili výše. Jeho duchovní založení však Vintíře táhlo z klášterního prostředí do poustevnické samoty. Nejprve odešel na horu

Prokopovi, Sázavě a Emauzích. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 194 s. ISBN 80-7021-568-2. s. 138.

³²⁶ Příběhy krále Přemysla Otakara II. In: EMLER, Josef. *Fontes Rerum Bohemicarum II*, s. 318-319.

³²⁷ Z jeho současníků zmiňuje Vintíře především hildesheimský kanovník Wolfher, který se s ním patrně setkal při svém pobytu v Niederalteichu, o Vintířovi psal poměrně obšírně v 8. a 9. kapitole životopisu biskupa Gotharda. Viz PERTZ, Georg, Heinric (ed.). *Vita Godehardi Episcopi. Vita posterior*. Scriptorum XI. Historie aevi Salici. Monumenta Germaniae Historica XIII. Hannoverae, 1854. s. 196-218.

Ranzingerberg u Lallingu, a krátce nato, hledaje ještě větší samotu si vyhlédl místo zvané Rinchnach, kde si zřídil svou poustevnu na břehu říčky, která tudy protékala. Jeho odloučení bylo natolik dokonalé a podmínky tak tvrdé, že tam během zimy 1011-1012 skoro zahynul hladu.³²⁸

Se svolením opata Gottharda se k Vintířovi připojilo několik dalších bratří a postupně v Richnachu vznikl nový klášter s kostelíkem sv. Jana Křtitele, který byl obvyklým patronem poustevníků. Ani v tomto společenství však Vintíř nevytrval. Poslední roky života strávil opět v samotě, tentokrát se usadil v příhraničním hvozdu na české straně hranice, v místě, kudy vedla zemská stezka z Bavorska přes Dobrou Vodu, Hartmanice a Sušici dále do nitra Čech a do Prahy. Část této stezky byla později podle Vintíře nazývána Guntersteig. Přesné místo jeho pobytu není bezpečně známé, pravděpodobně šlo o dnešní Annín, dříve nazývaný také sv. Mouřenec, podle patrona kláštera v Niederalteichu sv. Mořice, kterému zde byl zasvěcen kostel. Vintíř zemřel ve své poustevně 9. října 1045, podle legendy přitom přijal svátost od samotného pražského biskupa Šebíře³²⁹.

Během svého života Vintíř nebyl pouze poustevníkem a mnichem, osvědčil se i jako misionář a diplomat, k čemuž jej do jisté míry předurčovaly životní zkušenosti, nabyté před jeho vstupem do řádu. Roku 1017 byl na sněmu v Magdeburku pověřen misijní cestou k pohanským Luticům. Podle legend popisujících jeho život pobýval jako diplomat též v Uhrách u dvora krále Štěpána, kde měl způsobit zázrak³³⁰. Údajně také založil kláštery Zalavár a Bakonybél. Během tzv. Burgundské války v letech 1032-1034 radil císaři Konrádovi a českému knížeti Oldřichovi, který byl ve sporech s protikandidáty Jaromírem a Břetislavem, vyprosil u císaře knížecí titul. Později pomohl zprostředkovat mír mezi císařem Jindřichem II. a knížetem Břetislavem (1040-1041). Přes tyto zásluhy později upadl mezi Čechy v nemilost. Ještě František Palacký věřil pověsti o tom, že Vintíř pomohl oddílům Jindřicha III. najít cestu přes šumavský pohraniční hvozď a vtrhnout tak do Čech³³¹. Jde nicméně o tvrzení historicky neudržitelné.

Krátce po Vintířově smrti dal břevnovský opat Meginhard jeho tělo přenést do

³²⁸ Život Vintíře poustevníka. Překl. TRUHLÁŘ, Josef. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 342.

³²⁹ *Ibidem*, s. 346.

³³⁰ *Ibidem*, s. 340

³³¹ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě I. Od prvověkosti až do roku 1253*. Praha: L. Mazáč, 1939, s. 175.

Břevnovského kláštera a uložit v klášterním kostele před oltářem sv. Štěpána³³². Břevnov se nadále stal hlavním místem Vintířova kultu v Čechách. Vintířova památka byla připomínána také v nově založeném klášteře v Rajhradu, který byl Břevnovu podřízen. Tento klášter založil pražský biskup Šebíř údajně na Vintířovo přání.

Brzy po Vintířově smrti, již koncem 11. Století, byl sepsán jeho životopis *Vita Guntheri Eremitae*. Žánrově jde spíše o legendu, která dokládá ranou úctu k Vintířovi v řádovém prostředí. Místem jeho vzniku byl pravděpodobně klášter v Břevnově či v Rinchnachu.

Další vývoj posmrtné úcty k poustevníku Vintířovi nebyl jednoduchý. Jeho kanonizaci se nedařilo prosadit a jeho kult byl proto v Břevnově spojován se svátkem sv. Diviše (Dionýsia), který připadal na den výročí Vintířova úmrtí³³³. Odpustkovou listinou papeže Inocence IV. z roku 1252 se udělovaly odpustky poutníkům, kteří navštíví Břevnovský kostel ve svátek sv. Dionýsia³³⁴, za tímto svátkem se však ve skutečnosti skrývaly především poutě k poustevníku Vintířovi. Několik let nato bylo rozšířeno i patrocinium Břevnovského kostela, v odpustkové listině papeže Urbana IV. z roku 1261 se píše, že poutníci mají navštěvovat kostel sv. Vojtěcha, Benedikta a Dyonýsia³³⁵.

Vintíř byl patrně pohřben na čestném místě ve východní části klášterního kostela a v souvislosti s jeho kultem byl hrob různě upravován. Nejvýrazněji patrně ve 13. století, kdy snahy o Vintířovu kanonizaci nabraly na intenzitě.³³⁶ Už podle nových pravidel, dle nichž bylo rozhodnutí o svatosti vyhrazeno výhradně papežskému stolci, se o Vintířovu kanonizaci pokusil Přemysl Otakar II. Na jeho žádost papež Inocenc IV. ustanovil tříčlennou komisi, v níž zasedali opati niederaltaišského, rinchnašského a Strahovského kláštera. Jednání však

³³² Mnich Sázawský. Překl. TOMEK, Václav, Vladivoj. In: EMLER, Josef (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II.* s. 250.

³³³ Ostatky sv. Dyonýsia snad klášter v Břevnově obdržel z kláštera sv. Emmerama v Řezně, s nímž udržoval čilé styky. Více k tomuto tématu SOMMER, Petr. Řezno a raně středověký Břevnov. *Český časopis historický*. Roč. 93, č. 1, (1995), s. 27-29. Později, v době barokní, byl Vintíř uctíván spolu se sv. Prokopem.

³³⁴ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae III*, sv. 1, (1230-1238), č.9, s. 6.

³³⁵ DUŠKOVÁ, Sáša, ŠEBÁNEK, Jindřich (edd.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae V/1. Inde ab a. MCCLIII usque ad a. MCCLXVI.* 1. vyd. Pragae: Sumptibus Academiae scientiarum Bohemoslovenicae, 1974, č. 293, s. 440.

³³⁶ K umístění a podobě Vintířova hrobu podrobně SOMMER, Petr. Řezno a raně středověký Břevnov, s. 31-32.

ustrnulo, neboť vyšehradský probošt Diviš, který měl do Říma doručit příslušné podklady ke kanonizačnímu procesu, cestou zemřel. Proces nicméně pokračoval, 9. března 1261 se k žádosti Přemysla Otakara II. přidal niederaltaišský opat Heřman, který předal papeži Alexandrovi IV. akta dosavadního procesu. Podle pozdějšího Balbínova výkladu se do Říma chystal vydat i břevnosvský opat Martin, jenž shromáždil svědectví o zázračných uzdraveních u Vintířova hrobu. Před odchodem se mu však dostalo zjevení, že papež, kterému je milost Vintířova svatořečení vyhrazena, teprve přijde. K Vintířově kanonizaci tak ani tentokrát nedošlo, skutečné důvody, proč žádost nebyla vyslyšena je však třeba hledat spíše v rovině politické.

4.6.6 *Blahoslavený Ivan*

Úcta k blahoslavenému poustevníku Ivanovi je stejně těžko uchopitelná jako celá jeho osobnost. Kritický rozbor dochovaných pramenů a antropologické průzkumy jeho údajných ostatků³³⁷ sice v podstatě vyvrátily pochybnosti některých starších historiků o samotné Ivanově existenci, záhad kolem jeho osoby ale zůstává stále nemálo. Kvůli nečetnosti a problematičnosti dochovaných pramenů nejsme schopni přesně určit, kdy bl. Ivan žil ani odkud pocházel, tím méně pak, jak hluboko do minulosti sahají počátky úcty k němu a lokální poutní tradice. Tato nejasnost pramenů dala prostor různým tendenčním, účelovým a více či méně fantastickým výkladům a spekulacím.

Jasným dokladem úcty k poustevníku Ivanovi je jeho legenda. Dochovala se nám sice až v rukopise z druhé poloviny 15. století³³⁸, její jádro je ovšem nepochybně mnohem starší. Dle různých indicií a se zdá pravděpodobné, že nejstarší verze legendy vznikla už někdy v 11. století, poté, co ostrovští benediktini získali kolem roku 1030 Ivanovou poustevnu³³⁹. Podle legendy pocházel Ivan z uherského královského rodu, byl dokonce spřízněn se sv. Štěpánem. Odřekl se však světa a rozhodl se vést poustevnický život. Do Čech odešel, aby se dostal z dosahu svých příbuzných. Hledaje samotu usadil se na nepřístupném místě v jeskyni pod

³³⁷ Výsledky dosavadního bádání o bl. Ivanovi shrnul KOŘÁN, Ivo. Legenda a kult sv. Ivana. *Umění* 35, č. 3, Praha 1987, s. 219-239. Edice legend o bl. Ivanovi KOLÁŘ, Josef (ed.). Život sv. Ivana. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, s. 111-120.

³³⁸ *Ibidem*, s. 219.

³³⁹ Interpretace, které se její vznik snaží posunout až do doby vzniku nestarších svatováclavských legend nebo dokonce do období velkomoravského jsou spíše jen fantaziemi, které odrážejí přání svých autorů

skalami, kde vyvěral pramen čisté vody. Jeskyni ale obývali d'áblové, kteří jej odtud téměř vypudili. Když však místo už opouštěl, zjevil se Ivanovi sv. Jan Křtitel a předal mu kříž, s jehož pomocí d'ábly přemohl. Ivanovi dále oznámil, že jej navštíví kníže Bořivoj, kterému měl Ivan tlumočit Boží vůli a vyzvat jej, aby po poustevníkově smrti založil v místě, kde se nacházela jeho jeskyně, kostel ke cti Panny Marie a sv. Kříže, jehož patronem bude právě sv. Jan Křtitel. Předpověď se vyplnila a kníže se s Ivanem setkal, když při lovu poranil laň, kterou dal Ivanovi Bůh, aby jej živila svým mlékem. Ivan laň žehnáním uzdravil a vyjevil knížeti Boží vůli. Brzy po knížeti jej v jeskyni navštívila i Bořivojova žena Ludmila, aby s ním mohla rozmlouvat o božských věcech. Po dlouhém naléhání Ivan Ludmile návštěvu oplatil a navštívil ji na nedalekém Tetíně. Cestou zpět šel raději oklikami, aby jej nikdo nemohl sledovat a neobjevil jeho poustevnu a učinil přitom několik zázraků. Když se přiblížila Ivanova smrt, zjevil se Ludmile anděl a přikázal jí, aby k umírajícímu poustevníkovi poslala svého kněze Pavla, který jej měl zaopatřit svátostmi. Po Ivanově smrti splnil kníže Bořivoj svůj slib a na místě jeho poustevny založil kostel, kde se u Ivanova hrobu dělo mnoho zázraků, především zázračných uzdravení.

Shody s legendami o sv. Jiljí, sv. Prokopovi, nebo s legendou o poustevníku Vintířovi jsou patrné na první pohled. Laň, která živí poustevníka svým mlékem nebo setkání s knížetem jsou rozšířená *topoi* poustevnických legend, stejně jako boj s d'ábly. Navíc nacházíme mnoho společných motivů, mezi nimi zejména příbuzenství s uherským králem, stopy údů světce otištěné v kameni, rozhovory s knížetem nebo vyžádané svátostné zaopatření před smrtí, z nichž je patrné, že minimálně pozdní redakce svatoivanské legendy byla vintířovskou tradicí ovlivněna. Pokud by byl poustevník Ivan skutečně spřízněn se sv. Štěpánem, nemohl by se setkat s knížetem Bořivojem a Ludmilou, tento anachronismus je očividnou výpůjčkou z vyprávění o sv. Vintířovi. Poustevník Ivan pravděpodobně vůbec nepocházel z Uher (z území dnešního Chorvatska), jak býval text legendy někdy vykládán. Pravděpodobnější je, že šlo o syna krále polabských Slovanů Obodritů (Bodrců), který se buď dobrovolně nebo jako válečné rukojmí dostal do kláštera v Korveji (Corvey) ve Vestfálsku.

Přes všechny paralely, které můžeme k jednotlivým místům svatoivanské legendy najít, není možné považovat pouze za účelovou kompilaci. K ústřednímu motivu, jímž je setkání s Janem Křtitelem a předání kříže, který poté Ivanovi pomůže v boji s d'ábly, žádnou paralelu nenalzáme, zároveň tento motiv svědčí pro stáří legendy, neboť kult sv. Jana Křtitele

zaujímal patrně důležité postavení v raně středověkém přemyslovském státě³⁴⁰. I samotné jméno Ivan je pouze variantou jména Jan, která byla používána hlavně ve slovanském prostředí a pasáž o setkání se sv. Janem Křtitelem vznikla patrně ještě v době, kdy synonymita obou jmen byla samozřejmá³⁴¹.

Pro stáří úcty ke sv. Ivanovi dále mluví i samotný genius loci místa, kde se nacházela jeho poustevna. Jeskyně pod výrazným skalním útvarem, navíc doplněná pramenem vody byla pravděpodobně používána jako kutiště již v pohanských dobách. Osídlení jeskyně je doloženo už v pravěku. Ivo Kořán dokonce navrhuje interpretovat Ivanův boj s ďábly jako boj s projevy lidového pohanského kultu. Pokud zde pohanské kutiště skutečně existovalo, je pravděpodobné, že se tato stará tradice transformovala v kult křesťanského poustevníka a divotvůrce³⁴². To už se však necháváme příliš unášet úvahami, které přes všechnu svou atraktivitu stojí na příliš vratkých základech.

O něco pevněji se můžeme opřít o znění listiny, kterou král Přemysl Otakar I. v lednu roku 1205 potvrdil klášteru na Ostrově u Davle držení všech statků, které klášter nabył od svého založení Boleslavem III. roku 999³⁴³. V listině je zmíněna také jeskynní kaple sv. Jana Křtitele v dnešním Sv. Janu pod Skalou – *capella in spelunca sancti Joanis Baptistae*. Samotná listina je sice falzum ze 14. století, ale je velmi pravděpodobné, že se jedná o věrohodný opis staršího nedochovaného dokumentu.³⁴⁴ To by znamenalo, že svatoivanská úcta byla minimálně na přelomu 12. a 13. století, ale dost možná už mnohem dříve, živá alespoň v řádovém prostředí.

Téměř vše, co můžeme říci o bl. Ivanovi, má svá „ale“, spolehlivější doklady pro jeho úctu ještě zmíníme v souvislosti s pozdějším obdobím. Na tomto místě bylo pouze účelné poukázat, že v raně středověkých Čechách mohla vzniknout lokální poutní tradice, spojená s kultem později téměř zapomenutého blahoslaveného poustevníka.

³⁴⁰ KOŘÁN, Ivo. *Legenda a kult sv. Ivana*, s. 228

³⁴¹ Řecké Ιωαννης se do cyrilice přepisovalo jako Ιωάννης z čehož dalšími posuny vznikl tvar Ivan, původně byl také svátek sv. Jana Křtitele a sv. Ivana slaven v jeden den, až později byl svátek sv. Ivana posunut o den dopředu. *Ibidem*, s. 226.

³⁴² *Ibidem*, s. 227.

³⁴³ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I*, č. 52, s. 52.

³⁴⁴ KOŘÁN, Ivo. *Legenda a kult sv. Ivana*, s. 229.

4.7 Václav II. a vytváření předpokladů dalšího vývoje

Mezi přemyslovským králem Václavem II. a Lucemburkem Karlem IV. spočinula česká královská koruna na hlavách celkem čtyř dalších mužů. Zatímco vládu Václava III., Rudolfa Habsburského i oba neslavné pokusy Jindřicha Korutanského o ovládnutí českých zemí lze považovat spíše jen za historické epizody, první Lucemburk na českém trůně, rytířský král Jan vládl zemi plných 36 let. Přesto, můžeme-li o někom hovořit jako o skutečném předchůdci Karla IV., je to předposlední přemyslovský král Václav II. Pakliže za předchozích mocných panovníků Přemysla Otakara I., Václava I. a Přemysla Otakara II. zažíval český stát mocenský i kulturní vzestup, za Václava II. byl tento proces dovršen a v mnoha ohledech narazil na své meze.

Životopis Václava II. z pera zbraslavského opata Oty, který je součástí *Zbraslavské kroniky*³⁴⁵ nelze zdaleka číst jako prosté vylíčení panovníkova života. Jeho účelem bylo Václava II. oslavit jako mocného, ale přitom nanejvýš zbožného a spravedlivého panovníka. Snad měl tento životopis dokonce sloužit jako podklad pro kanonizační řízení³⁴⁶. I když od hagiografických rysů díla odhlédneme, je jasné, že Václav II. byl nejen člověkem velkého státnického rozhledu, uměleckého cítění ale také hluboké víry. Ačkoliv byl v dnešním slova smyslu negramotný, projevoval Václav II. značný zájem o vzdělanost své doby. Dokonce prý zamýšlel v Praze založit univerzitu, což se mu ale nepovedlo pro odpor šlechty. Zvláštní zálibu měl v Písmu a teologických tématech, o nichž dokázal i poměrně zasvěceně diskutovat³⁴⁷. Denně si také nechával sloužit i několik mší³⁴⁸. Je možné že svůj vzor viděl ve francouzském králi Ludvíkovi IX., který získal přívlastek Svatý a za Václavova života, byl v roce 1297 kanonizován³⁴⁹. Ludvík byl vzorem rytířského panovníka, který v boji za křesťanskou víru neváhal obětovat ani vlastní život. Pro své království navíc získal četné

³⁴⁵ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*. Životu Václava II. je věnována většina první poloviny díla.

³⁴⁶ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Václav II.: král český a polský*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. 343 s. Velké postavy českých dějin; sv. 7. ISBN 978-80-7021-841-9. s. 14, tomu by odpovídal i výčet zázraků, které se odehrály při a po Václavově smrti. Objednatelkou díla mohla být Václavova dcera Eliška Přemyslovna, která velmi pečovala o pověst rodu a snažila se také o kanonizaci Anežky.

³⁴⁷ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*. s. 75.

³⁴⁸ *Ibidem*, s. 76, 134.

³⁴⁹ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Václav II.: král český a polský*, s. 232-233.

ostatky, mezi nimiž měla nejpřednější postavení pravá Kristova koruna. Držení takových ostatků dodávalo francouzské monarchii posvátný charakter. Václav II. se nikdy nezúčastnil žádné křížové výpravy, o svou pověst však pečoval jinými způsoby. Byl milovníkem rytířské kultury a jeho pražský dvůr se stal důležitým kulturním centrem, kde působili přední minnesaengři, sám snad také složil několik básní. Zatímco Zbraslavská kronika mluví pouze o Václavově zbožnosti, dochované literární památky ukazují, že Václavův dvůr byl i místem poměrně uvolněných mravů.³⁵⁰

Podobně jako později jeho vnuk Karel IV. si i Václav II. uvědomoval význam ostatků svatých pro prestiž panovníka i státu a nashromáždil pozoruhodný ostatkový poklad³⁵¹, který byl však v prvních desetiletích 14. století z velké části zničen, rozkraden či zastaven. Zvláště cenný soubor relikvií se nacházel ve Václavově dvorní kapli. Přehled, jaký Václav měl v této oblasti, ukazuje jeho zájem o ostatky svatého Thomase Becketa. V roce 1302 vyslal k anglickému králi Eduardovi I. svého kaplana Godefrida, aby jej o ostatky svatého arcibiskupa požádal. Eduard žádosti samozřejmě vyhověl. Z českých svatých patronů měl ve zvláštní úctě sv. Václava. Před smrtí nechal dokonce ke svému lůžku přinést spolu s dalšími ostatky i lebku sv. Václava a jeho syn na ni musel přísahat, že řádně vyrovná všechny dluhy svého otce a bude řádně pečovat o klášter na Zbraslavi, kde si přál být Václav II. pochován. Kromě královského syna Václava takto přísahali i další přítomní šlechtici³⁵².

Ve Václavově zbožnosti měla důležité místo také úcta k Panně Marii. Mezi skladbami, které vznikly u jeho dvora bychom našli i *Legendu o Panně Marii* Heinricha Clausnera ale především mistrovské dílo tehdejšího básnictví *Lejch o Panně Marii*, jehož autorem byl Henrich von Meissen. Králova mariánská úcta, spolu s jeho náklonností k cisterciáckému řádu došly naplnění založením kláštera *Aula Regia* na Zbraslavi.³⁵³ Klášter, jehož chrám byl zasvěcen Panně Marii, se stal nejdůležitější Václavovou církevní fundací. Tomu odpovídalo i nebývale štědré nadání kláštera, jeho vybavení vzácnými liturgickými předměty a honosnost klášterních staveb. Mimo jiné daroval Václav II. klášteru zlatý kříž zdobený drahými kameny v ceně 1400 hřiven stříbra³⁵⁴ a velký tabulový relikviář ze zlaceného stříbra, v němž se

³⁵⁰ *Ibidem*, s. 202.

³⁵¹ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 50.

³⁵² *Ibidem*, s. 132.

³⁵³ *Ibidem*, s. 106.

³⁵⁴ *Ibidem*, s. 90. Znovu je zmíněn v roce 1338 jako zástava markraběti Karlovi za finanční výpomoc 1000

nacházely ostatky svatých Kosmy a Damiána, Klementa, Pankráce, Theodora a zemského patrona Prokopa. Zbraslavský klášter byl pro Václava II. místem, k němuž měl osobní hluboký vztah. Projednával zde důležité státní záležitosti, ale častěji se sem uchýloval, aby se tu oddával zbožnému rozjímání. Také před válečnými taženími se odcházel modlit na Zbraslav, aby si na Panně Marii vyprosil milost a válečné štěstí. Václavovým přáním dále bylo, aby v klášteře vzniklo pohřebiště pro členy královského rodu, a sám zde byl v souladu se svou poslední vůlí pochován³⁵⁵. Kvůli zničení kláštera, k němuž došlo hned na začátku husitských válek, zde však skutečná královská nekropole nikdy nevznikla. Ani po Václavově smrti nepřišel klášter o své postavení předního duchovního a intelektuálního centra království. Zbraslavští opati Konrád a po něm i Per Žitavský se stali důležitými postavami nejvyšší politiky. Opat Konrád měl velkou zásluhu na uzavření dohod s Jindřichem VII. a nástupu Lucemburků na český trůn a Petr Žitavský byl věrným rádcem královny Elišky Přemyslovny.

Politika Václava II. byla méně orientovaná západním směrem než tomu bylo u jeho otce Přemysla Otakara II., neznamenal to však, že by Václav nebyl důležitým hráčem na scéně evropské politiky. Svojí orientací na Polsko a Uhry dovedl přemyslovský rod až na vrchol moci a v souvislosti se svými plány posunul na novou úroveň styky s Římem. V době neobsazení papežského stolce v letech 1292-1294 navázal úzké vztahy s římským rodem Orsiniů, který měl tradičně vliv na volbu papežů a z jehož řad, jak se předpokládalo, mohl také další papež vzejít. Byl dokonce dojednán sňatek Václavovy dcery Guty s chlapcem z rodu Orsini. Tato politika korespondovala s Václavovou snahou získat polskou korunu, neboť Polsko bylo papežským lénem. Události se však nakonec vyvinuly jinak a po epizodní úloze papeže Celestina V. dosedl na svatopetrský stolec Bonifác VIII., který se kvůli pozdější Václavově angažovanosti v Uhrách stal spíše odpůrcem české politiky.

Václav II. byl panovníkem velkého rozhledu a velkých vizí. Všechny jeho záměry však nebylo možné v rámci stávajícího uspořádání naplnit. Po mocenském vrcholu čekal České království strmý pád a přemyslovskou dynastii dokonce odchod ze scény dějin. Svým politickým i duchovním odkazem ovšem tento předposlední přemyslovský král vytvořil předpoklady pro to, aby se české země mohly v následujícím století stát těžištěm

hřiven stříbra. Je tedy možné, že zůstal v Karlově majetku a byl přepracován. Mohlo by jít o jeho korunovační ostatkový kříž, neboť ten by mohl být podle provedených rozborů skutečně zhotoven už kolem roku 1300. CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Václav II.: král český a polský*, s. 244.

³⁵⁵ Pohřeb Václava II. v právě dostavěném zbraslavském chrámu byl snad první panovnický pohřeb u nás, který položil základy pevnějšího pohřebního rituálu. *Ibidem*, s. 218n.

středoevropského dění.

4.7.1 Porýnská pouť Elišky Rejčky

Druhá manželka krále Václava II. Eliška Rejčka (polsky Elżbieta Ryksa, zvaná též Richenza), s níž se Václav oženil po smrti Guty Habsburské, pocházela z polského velkoknížecího rodu. Po smrti svého královského manžela a následném zavraždění jeho nástupce Václava III. se ocitla v nelehké situaci, jako královna-vdova musela čelit nepřátelství velké části šlechty i pozůstalých Přemysloven. Ochranu a spojence hledala mezi Habsburky a dokonce se provdala za Rudolfa Habsburského, který dosedl na uprázdněný český trůn. Už v létě 1307 však Eliška ovdověla podruhé, když Rudolf náhle zemřel během obléhání Horažďovic. I nadále hledala útočiště u Habsburků a v nastalém boji o český trůn podporovala Rudolfova bratra Fridricha. Habsburskou stranu však stíhaly další rány osudu a nezdary až se nakonec Fridrich všech svých nároků na českou korunu vzdal. Štědré zabezpečení ze strany obou královských manželů umožnilo neoblíbené a vlastně nechtěné Elišce život v poměrném ústraní a bezpečí. Uchýlila se do Hradce Králové, odkud podpořila kandidaturu Jana Lucemburského na český trůn. Nepřátelství s její nevlastní dcerou Eliškou Přemyslovnou se jí nikdy nepodařilo překonat. V této době se také sblížila s mocným velmožem Jindřichem z Lipé a když Jindřich získal od krále Jana Lucemburského úřad zemského hejtmána na Moravě, přestěhovala se za ním a společně vydržovali vlastní honosný dvůr. Eliška se do historie města zapsala horlivou zakladatelskou činností, roku 1323 založila klášter cisterciáček s nádhernou bazilikou Nanebevzetí Panny Marie, jehož součástí byl i špitál. O rok později nechala v souvislosti se zřízením kláštera vystavět i farní kostel sv. Vavřince. Po smrti Jindřicha z Lipé v roce 1329 žila dále v Brně a věnovala se zvelebování svých fundací a jiným zbožným skutkům. V létě roku 1333 podnikla se svou dcerou Anežkou velkou pouť do porýnských oblastí. Na sklonku života si zjevně přála navštívit tamější známá poutní místa a získat ostatky pro svůj klášter. Obojí se Elišce během cesty splnilo vrchovatou měrou. V Kolíně nad Rýnem v bazilice sv. Voršily získala nejprve na přímluvu městské rady kompletní ostatky jedné z Jedenácti tisíc kolínských svatých panen (družek sv. Voršily)³⁵⁶ a

³⁵⁶ CHYTIL, Josef (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens im Auftrage des mährischen Landes-Ausschusses VI. Vom Jahre 1307-1333. Brünn: In Commission bei Nitsch & Grosse, 1854, č. 458, 459, s. 350-352.

kanovníci kostela sv. Gereona jí věnovali část ostatků tohoto světce a též části ostatků některých jeho společníků³⁵⁷, který, podobně jako sv. Mořic patřil k velitelům legendární Thébské legie. V červenci Eliška s Anežkou pokračovaly do Trevíru, kde v kostele Panny Marie obdržela nádobku s olejem, který vytekl z kostí sv. Kateřiny³⁵⁸.

Eliščina pouť ukazuje na její osobní zbožnost i na péči, kterou věnovala své hlavní fundaci. Po smrti, která ji dostihla v říjnu roku 1335 byla pochována vedle Jindřicha z Lipé právě v klášterní bazilice Nanebevzetí Panny Marie o jejíž prospěch za svého života tolik dbala.

4.8 Eliška Přemyslovna a soumrak Přemyslovské dynastie

Zavražděním mladého krále Václava III. 4. srpna 1306 v Olomouci skončila jedna epocha našich dějin. Vývoj českého státu byl doposud spjat s vládnoucí dynastií Přemyslovců, která stála už u jeho zrodu, s koncem starobylého ale ocitnul na dějinné křižovatce. Bylo jasné, že noví vládcí budou usilovat o prosazování vlastních vizí ať už na poli politiky nebo státní ideologie. Na tom, že odkaz přemyslovských vládců nezanikl a myšlenky a duchovní hodnoty, které tvořily opěrné pilíře jejich království se postupně nezhroutily, ale naopak se v mnoha směrech dočkaly v následujícím období svého dovršení a tvůrčího rozvinutí, měla velkou zásluhu královna Eliška Přemyslovna. Ačkoli nejprve tíhla spíše k mystice a asketickému řeholnímu životu, ujala se po smrti bratra přemyslovského dědictví a přes všechny své životní nesnáze dokázala jeho jádro uchránit a zprostředkovat jej další generaci.

Nový český král Rudolf Habsburský brzy po svém dosednutí na trůn zemřel. Dobře se nevedlo ani manželovi nejstarší sestry Václava III. Anny, který sice též dokázal získat českou korunu, nedokázal se však mocensky prosadit. V bezvládní se země postupně šířil chaos. Situaci se rozhodla vyřešit skupina šlechty a duchovních v čele se zbraslavskými cisterciáky. Vstoupili v jednání s nově zvoleným římským králem Jindřichem VII. Lucemburským a podařilo se jim dohodnout sňatek jeho čtrnáctiletého syna Jana s prostřední dcerou Václava II. Eliškou. Jejich manželství však nebylo šťastné, zřejmě i z toho důvodu, že každý z nich měl jiné ideály. Eliška byla strážkyní přemyslovského odkazu, zatímco mladý král toužil po rytířském životě, který poznal ve Francii. Petr Žitavský obšírně píše o nových mravech, které

³⁵⁷ „...reliquijs sanctorum martirum Thebeorum, videlicet Gereonis et sociorum eius...” *Ibidem*, č. 460, s. 352. č

³⁵⁸ *Ibidem*, č. 461, s. 352.

v Čechách zaváděl a rozmařilosti, kterou znevažoval královskou hodnost³⁵⁹. Omluvy, že jej k tomu sváděli šlechtici jsou jen zástupné, aby nemusel přímo útočit na krále. Petrovo stanovisko bylo přitom jistě do značné míry totožné s pohledem královny Elišky. V oboustranně napjaté atmosféře Jan patrně nakonec uvěřil pomluvám, že Eliška jej chce odstranit a prosadit na trůn jejich syna Václava. Chlapce jí proto odebral a věznil jej nejprve na hradě Lokti a později na Křivoklátě.

Během let, které mladá Eliška před svým sňatkem s Janem Lucemburským strávila v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě jí zdejší abatyše Kunhuta, která byla její tetou, zprostředkovala duchovní odkaz jejich předchůdkyně Anežky Přemyslovny a také myšlenkový svět tehdejší christocentrické mystiky³⁶⁰. Svoji kontemplativní zbožností se Eliška stala následovnicí obou těchto duchovních žen i svého otce krále Václava II. Blízko měla také k řádu dominikánů, ale zvláště těsné pouto ji pojilo s klášterem cisterciáků na Zbraslavi. Opati tohoto významného kláštera, věrní přemyslovským tradicím, ji všemožně podporovali i politicky. Pod duchovním vedením své tety Kunhuty směřovala Eliška patrně spíše k duchovnímu životu, okolnosti ji však donutily, aby se ujala přemyslovského dědictví a pokusila se zajistit přežití odkazu svých předků³⁶¹. Když tedy svou hlubokou zbožnost nemohla uzavřít do klášterních zdí, učinila ji po vzoru svého otce Václava II. součástí svého duchovně-politického programu.

Eliška si byla vědoma důležitosti, kterou měl pro stát ostatkový poklad nashromážděný jejími předky. Ostatky představovaly zástup světců, kteří měli chránit zemi a její vládce. Ve zmatcích, které nastaly po zavraždění Václava III. Byla však značná část přemyslovského ostatkového pokladu ztracena. Eliška se proto snažila o jeho obnovu. Cenné relikvie k věnovala i důležitým klášterům a dalším církevním institucím, zvláště Vyšehradské kapitule. Řadu vzácných ostatků získala zejména v letech 1326 a 1327³⁶². Nechávala pro ně

³⁵⁹ Viz například HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 358-359.

³⁶⁰ KOPIČKOVÁ, Božena. *Eliška Přemyslovna: královna česká, 1292-1330*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2008. 182 s. Velké postavy českých dějin; sv. 2. ISBN 978-80-7021-915-7, s. 18.

³⁶¹ Náklonnosti ke klášternímu životu se však nikdy nezřekla „Jeptiškám pokud mohla, se ve slovech, v oděvu, stravě snažila přizpůsobovat, neb jeptišky v oblibě měla...“ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 381.

³⁶² „Toho roku (1326) dostala česká královna Eliška od různých osob a kostelů slavné ostatky svatých, a protože byly holé a bez ozdob, ozdobila je velmi ušlechtilé drahými kameny v deskách a zlatých a stříbrných

zhotovovat nákladné relikviáře, a když bylo třeba, používala je jako politický nástroj. Kupříkladu nákladnou zlatou desku s ostatky svatých, zdobenou drahými kameny darovala papeži Janovi XXII.³⁶³ Zároveň hluboce věřila v jejich zázračnou působnost, jak ukazují například události z roku 1328, kdy vyzvala pražské duchovenstvo i lid, aby konali prosebná procesí s ostatky svatých na odvrácení morové epidemie, která zasáhla zemi³⁶⁴.

Nejcennější předmět do své kolekce Eliška získala od svého švagra, francouzského krále Karla IV. Sličného. Šlo trn z Kristovy koruny, kterou král Ludvík IX řečený Svatý získal roku 1239. O účtě, jíž se tento ostatek těšil svědčí, že byl v Praze 28. října 1326 přivítán procesím duchovenstva a lidu³⁶⁵. Také Eliška chovala tuto památku na umučení Krista ve vážnosti, která odpovídala jejímu významu. Před smrtí trn odkázala, stejně jako velkou část svého majetku, svému nevlastnímu bratrovi, vyšehradskému proboštovi Janu Volkovi, čímž se stal součástí pokladu vyšehradského kostela³⁶⁶.

K Vyšehradu měla královna Eliška blízký vztah z různých důvodů, nejen působiště jejího nevlastního bratra, se kterým ji pojilo silné pouto, ale byl také jedním ze symbolů přemyslovské tradice a v Eliščině době též centrem christocentrické zbožnosti, která jí byla blízká. Zdejší velikonoční obřady k uctění Kristova umučení a zmrtvýchvstání byly nejslavnostnější v celé Praze³⁶⁷. V roce 1328 zde navíc z nadání kanovníka Erika vznikla kaple Božího těla. Nakonec také právě na Vyšehradě Eliška symbolicky v den svátku

monstrancích.“ *Ibidem*, s. 355. K ostatkům viz EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III. Annorum 1311-1333*. Praeae: Valečka, 1890, č. 1369 a 1370, s. 537-538.

³⁶³ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 360. EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III. Annorum 1311-1333*, č. 1379, s. 541.

³⁶⁴ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 363.

³⁶⁵ *Také na zbožnou žádost této královny věnoval jí francouzský král Karel jeden trn čili částičku na prst dlouhou, ale tenkou, z přesvaté trnové koruny Páně, a ten trn byl se zbožností lidu a v průvodu všeho pražského kněžstva dne 28. října velmi uctivě uvítán a uložen k ostatním ostatkům královniným.* *Ibidem*, s. 355. KOPIČKOVÁ, Božena. *Eliška Přemyslovna: královna česká, 1292-1330*, s. 98.

³⁶⁶ Jan pro něj dal zhotovit nádherný relikviář se stojící postavou bolestného Krista a anděly. FAJT, Jirí (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2006. 679 s. ISBN 80-200-1399-7, s. 152, č. 41.

³⁶⁷ KOPIČKOVÁ, Božena. *Eliška Přemyslovna: královna česká, 1292-1330*, s. 93.

umučení sv. Václava roku 1330 zemřela.

4.8.1 První pokus o kanonizaci Anežky Přemyslovny

Necelé dva roky před svojí smrtí, na svátek sv. Martina roku 1328 nechala Eliška svolat pražské duchovenstvo i starší lidu, aby jim oznámila svůj záměr požádat papežskou kurií o kanonizaci Anežky Přemyslovny. Shromáždění symbolicky svolala na půdu kláštera klarisek, který Anežka spoluzaložila a jehož byla představenou³⁶⁸. Nešlo jen o další z projevů Eliščinu péče o slávu a odkaz přemyslovského rodu, ale zároveň je možné toto gesto chápat jako Eliščinu přihlášení se k odkazu své pratety, který i ji duchovně formoval a vyjádření vděčnosti nové patronce rodu, která Elišce pomohla v těžkých životních chvílích.

Anežka se těšila pověsti světice již za svého života a po její smrti se zprávy o četných zázracích, které se dály u jejího hrobu rychle šířily i mimo řádové prostředí. Kanonizace světců však byla již zcela v rukou papežské kurie a v Anežčině případě nastala tak vhodná politická konstelace, jako při žádosti o kanonizaci sv. Prokopa. Vztahy papežů k posledním přemyslovcům byly spíše napjaté a nedůvěra panovala i mezi římskou kurií a minoritským řádem, k jehož ženské větvi klarisek Anežka patřila. Zatímco jiné zbožné ženy z královských rodů, jejichž duchovní svět se tomu Anežčinu často velmi podobal, byly již nedlouho po odchodu z tohoto světa ozdobeny korunou svatosti, Přemyslovna Anežka na toto uznání čekala nakonec více než 700 let³⁶⁹.

Mezi pražskými klariskami a minority se však s brzkou kanonizací Anežky počítalo. Jasným dokladem těchto snah je legenda *Candor Lucis Eterne*³⁷⁰, sepsaná pravděpodobně ve 20. letech 14. století³⁷¹. Text legendy vypočítává četné zázraky, které se děly ještě za Anežčina

³⁶⁸ *Ibidem*, s. 102-103. HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 367.

³⁶⁹ Její sestřenice Alžběta Durynská byla kanonizována již čtyři roky po své smrti, roku 1267 byla kanonizována sv. Hedvika Slezská, která zemřela roku 1243.

³⁷⁰ Kritický rozbor legendy podal VYSKOČIL, Jan Kapistrán. *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy svaté Kláry, Kritický rozbor*. Universum, Praha 1932. Nové vydání ŠTIVAR, Bonaventura J. (ed.). *Františkánské prameny. II, Legendy o svatém Františkovi z let 1226-1235*. Vyd. 1. Na Velehradě: Ottobře 12, 2003. 343 s. ISBN 80-86528-24-3, s. 348-382 (v roce 2013 vydáno též jako e-kniha s odlišným číslováním stran, další odkazy se týkají této elektronické verze).

³⁷¹ K dataci legendy, KUBÍN, Petr. Anežka a Eliška Přemyslovny. Pokus o svatořečení v královské rodině. In: BŘEZINA, Luděk, KONVIČNÁ, Jan, ZDICHYNEC, Jan (edd.). *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k*

života ale především po její smrti, díky zázračné moci jejích ostatků. Dostatečné množství spolehlivě dosvědčených zázraků bylo nutnou podmínkou pro zahájení kanonizačního řízení. Kromě toho legenda obsahuje i některá *topoi*, která ukazují, že už v době jejího sepsání byla už Anežka v českém prostředí za svatou považována a byla jí prokazována odpovídající úcta³⁷².

Některé z popsanych zázraků svědčí o tom, že brzy po Anežčině smrti přicházeli k jejímu hrobu poutníci. Podle legendy přicházelo množství lidí, aby mohli vidět a dotknout se Anežčina mrtvého těla ještě před jeho pohřbem:

„ ... každý den scházeli se do kláštera, velmi naléhavě žádajíce, aby mohli skrze mříž spatřiti onen šťastný poklad ... když pak dmoucimu se zástupu tělo častěji bylo ukazováno, mnozí s velikou úctou dotýkali se ho prsty, pasy a jinými věcmi, doufající, že pro zásluhy slavné panny dostane se jim, dotknou-li se jí těmi věcmi, žádoucí pomoci, jak se také, jak známo, později přispěním milosti boží skutečně stalo.“³⁷³

Právě popis dotýkání předmětů věřícími činí tuto pasáž legendy věrohodnou, jak jsme zmínili v první části této práce, šlo o běžnou praxi získávání druhotných relikvií, kdy dotykem s ostatky svatých nebo jiným předmětem úcty měla na takové věci ulpět část posvátné síly.

Naposledy spatřit Anežku patrně nepřicházeli pouze lidé z pražského souměstí, legenda vypráví o jakési urozené paní Školastice ze Šternberka, která sice přišla Anežku uctít pozdě, ale Anežčina rakev se před ní zázračně otevřela³⁷⁴. Četné další zmínky o poutnicích k Anežčinu hrobu najdeme v epilogu legendy, v němž jsou shrnuty zázraky, které se odehrály po její smrti. Zázračnou moc přitom prokazovaly nejen samotné Anežčiny ostatky, ale i víno, jímž řeholnice omyli její kosti poté co byly kvůli častým záplavám vyňaty z hrobu, který se

šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové. Praha: Casablanca, 2006. s. 186-197. s. 187

³⁷² Např. popis její smrti připodobňuje Anežku ke Kristu, legenda uvádí, že zemřela okolo třetí hodiny odpoledne a jaksí mimochodem, spíše proti své vůli uzdravila sestru už deset let upoutanou na lůžko. ŠTIVAR, Bonaventura J. (ed.). *Františkánské prameny. II*, s. 420n. V nejstarším známém textu legendy je před Anežčíným jménem vždy vynechán prostor na slovo *sancta*, což znamená, že pisatel čekal na dokončení její kanonizace. VYSKOČIL, Jan Kapistrán. *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy svaté Kláry, Kritický rozbor*, s. 121, pozn. 336.

³⁷³ ŠTIVAR, Bonaventura J. (ed.). *Františkánské prameny. II*, s. 422.

³⁷⁴ *Ibidem*, s. 423.

nacházel pod podlahou kostela sv. Salvátora³⁷⁵. Zázračné účinky měla dokonce i samotná voda odčerpaná z jejího hrobu s také voda či víno, které přišly do kontaktu s Anežčinými vlasy³⁷⁶. Poprosit bratry minority, aby jej požehnali Anežčinými ostatky a pomohli mu tak od hlízy na krku, která jej trápila, přišel do Prahy šlechtic jménem Tas³⁷⁷. Stejně přišel do kláštera hledat pomoc i rytíř Václav, který byl též trápen bolestmi hrdla³⁷⁸, oba tito prosebníci se prostřednictvím pomoci abatyše Anežky dočkali uzdravení. V den Povýšení svatého kříže navštívila klášter, v němž se nacházel Anežčin hrob, žena pana Mladoty z litoměřického kraje, trápená po řadu let krvotokem, a byla zde taktéž uzdravena. Legenda navíc zmiňuje hojnost lidu, který se v klášteře v ten den sešel³⁷⁹. Jiní poutníci přicházeli k Anežce v zastoupení za nemocné. Pro trochu vína, kterým byly omyty Anežčiny ostatky si dala poslat paní Dobroslava ze slánského kraje, podobně manželka pražského měšťana Chebana jménem Martina trpící v těhotenství, poslala do kláštera, prosíce o nějakou věc, kterou Anežka užívala, obdržela Anežčin pás, který jí pomohl³⁸⁰. Největší váhu však měly zázraky spojené přímo s královskou rodinou, proto jsou také uvedeny hned na začátku epilogu legendy. Nejdříve se s Anežčinou pomocí uzdravila na smrt nemocná dceruška krále Václava II. a Guty Habsburské. Její matka, „*doufajíc v zásluhy přeslavné panny Anežky*“, jí dala přinést do kláštera a položit na Anežčin hrob, navíc „*ke cti boží a zmíněné panny*“ obětovala i drahou kasuli, načež bylo děťátko uzdraveno³⁸¹.

Ve vyprávění o dalších dvou zázracích se poutníci a prosebníci stala také královna

³⁷⁵ *Ibidem*, s. 430.

³⁷⁶ Služebník pana Kunše z Heřmanic Příbík se zázračně uzdravil poté, co vypil vodu, v níž byly namočeny Anežčiny vlasy, které vlastnila manželka pana Kunše. Pannu jménem Vanka, zase Anežčiny vlasy ochránily před utonutím, které měla při sobě. Díky vlasům světice, které měl při sobě se uzdravil i šlechtic Markvart z Vlašimě. nebo případ šlechtice Markvarta z Vlašimě, který se uzdravil díky Anežčiným vlasům, které měl při sobě. Všechny tyto příklady ukazují, že se části Anežčiných ostatků dostávaly i mimo klášter a nehladě na ani nezapočatý kanonizační proces, do nich byla vkládána důvěra jako by šlo o ostatky světice. *Ibidem*, s. 428, 431.

³⁷⁷ *Ibidem*, s. 429.

³⁷⁸ *Ibidem*.

³⁷⁹ *Ibidem*, s. 432.

³⁸⁰ *Ibidem*, s. 429.

³⁸¹ Tento zázrak lze poměrně přesně časově zařadit, musel se odehrát mezi narozením princezny Markéty 21. února 1296 a smrtí královny Guty 18. června 1297. *Ibidem*, s. 425-426.

Eliška Přemyslovna³⁸². První z těchto zázraků můžeme zařadit do zimy 1317/1318. Královské děti Markéta, Jitka a Václav (budoucí král a císař Karel IV.) tehdy osaměly na Lokti, zatímco královský pár pobýval v Praze. Malý Václav vážně onemocněl a ocitl se v nebezpečí života. Královna Eliška, aniž by o jeho nemoci věděla měla sen, v němž ji hlas vyzval, aby šla prosit o pomoc svou pratetu Anežku³⁸³. Hlas Elišku navíc ubezpečil, že Anežka stále žije ve svém klášteře. Eliška se tedy vydala do kláštera, kde svou pratetu skutečně našla živou, svěřila se jí se svojí neznámou úzkostí a Anežka jí slíbila, že za ní bude prosit. Den na to, co se královně Elišce zdál tento podivný sen, přišel z hradu Lokte posel se zprávou, že její syn Václav se nejprve na smrt roznemohl, ale poté se s pomocí Boží uzdravil. V tu chvíli Eliška svému snu porozuměla, pochopila, že uzdravení se stalo zásluhou pratety Anežky a poslala dary jejímu klášteři.

Další zázrak souvisel s narozením Eliščina druhého syna Přemysla 22. listopadu 1318.³⁸⁴ Zachráněnou tentokrát byla sama česká královna. Třetí noc po porodu ji „... začala trápiti velmi těžká nemoc, takže pro prudkost bolesti už vůbec nepoznávala těch, které byla znala. A když již všichni ... zoufali na jejím životem, obrátila se vsí silou o pomoc k dobrotivé panně (Anežce), slibujíc jí v srdci a ústy přede všemi okolostojícími připovídajíc, že vyvázne-li pro slavné zásluhy její z tak těžké nemoci, bude pracovat věrně všemi silami a veškerým úsilím, jímž bude moci, o její svatořečení.“³⁸⁵ Nato pocítila úlevu a opět dosáhla zdraví.

Roku 1328 začala Eliška konečně svůj slib realizovat. Na shromáždění požádala preláty i zástupce měšťanů o doporučující listy, kterými doplnila žádost zaslanou papeži Janovi XXII. do Avignonu³⁸⁶. Z téže doby patrně pochází i legenda, která měla vylíčit Anežčinu zbožnost, shrnout zázraky, které se skrze ni děly za života i po smrti a dodat tak

³⁸² *Ibidem*. Dále k tomuto KUBÍN, Petr. Anežka a Eliška Přemyslovny. Pokus o svatořečení v královské rodině. In: BŘEZINA, Luděk, KONVIČNÁ, Jan, ZDICHYNEC, Jan (edd.) *Ve znamení zemi Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*. s. 189-191.

³⁸³ Za pozornost stojí, že se na tomto místě o dosud nekanonizované Anežce mluví jako o svaté.

³⁸⁴ Druhý syn Jana a Elišky dostal jméno Přemysl Otakar, zemřel 20. 4. 1320.

³⁸⁵ ŠTIVAR, Bonaventura J. (ed.). *Františkánské prameny. II*, s. 426-427.

³⁸⁶ Text listiny, kterou připravili zástupci několika měst, převzal do své kroniky Petr Žitavský, vydána byla jménem rychtářů Mikuláše z Prahy, Heřmana z Kutné Hory, Hanzlíka z Čáslavi a Gotzlína z Kolína, Píše se zde, o četných zázracích, které Anežka vykonala, zvláště je zdůrazněno, že doposud okolnosti její kanonizaci nepřály. HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 367.

argumenty pro přísné kanonizační řízení. Žádost však nebyla v Avignonu vyslyšena a neznáme ani žádnou písemnou odpověď, která by v reakci na ni přišla. Žádosti neprospělo, že jí v době neutěšených vztahů královského páru podávala královna namísto krále, který byl hlavním představitelem státu. Nijak se na ní nepodílel ani biskup Jan IV. z Dražic, který tehdy pobýval v Avignonu, kde se obhajoval proti nařčením, že podporuje heretiky. Není jasné, zda jej královna Eliška vůbec o podporu požádala, neboť jeho vztahy s minority byly dlouhodobě napjaté. Největší překážkou ale bylo, že právě v této době vrcholily spory papeže Jana XXII. Řádem minoritů, kteří stáli na straně císaře Ludvíka Bavora.

K dalšímu úsilí o Anežčinu kanonizaci už královna Eliška neměla síly ani čas, její závazek tak přešel na jejího syna, budoucího krále a císaře Karla IV., který však tento cíl nikdy nesledoval s takovou energií, jako jiné své podniky. Doba svatých královen pominula a středem Karlova zájmu byli jiní světcí. Domácí úcta přemyslovné Anežky sice zcela nezanikla, zájem o její osobu však už v následujících desetiletích značně ochabl. Každopádně nejsme zpraveni o žádných dalších zázracích ani o poutnících, kteří by navštěvovali její hrob.

4.9 Shrnutí

Na závěr oddílu pojednávajícího o poutních tradicích přemyslovských a raně lucemburských Čech můžeme konstatovat, že se v Čechách nevyvinula žádná poutní tradice, která by měla větší mezinárodní ohlas. Pokud budeme věřit pramenům, stal se jediným poutním místem, jehož věhlas alespoň v omezené míře překročil hranice Čech pouze pražský hrob sv. Václava. Také jeho věhlas ve staletích následujících po translaci spíše upadal a zázraků, které by se zde udály nepřibývalo. Ani Praha se svými hroby českých patronů se nestala šířeji vyhledávaným poutním místem, zůstala především cílem poutníků z českých zemí, pro něž měl kultu sv. Václava a dalších zemských světců zvláštní význam.

5. OBDOBÍ VLÁDY JANA LUCEMBURSKÉHO

5.1 Jan Lucemburský českým králem

České prostředí nebylo připravené přijmout typ státníka, jakým byl Jan Lucemburský. Pojmenování král diplomat, které mu dal ve své monografii Jiří Spěvák je trefné. Jan byl mužem vysoké evropské politiky. S českými poměry se nikdy zcela nesžil. Nedokázal vyjít se zdejší vlivnou šlechtou, která byla z minulých let zvyklá na značnou samostatnost a přílišnou oporu nenašel ani v manželce Elišce, jež procházela ze starobylého domácího rodu a o vládě i podobě království měla vlastní, snad až příliš konkrétní představu. Výsledkem bylo, že české země nebyly skutečným středem Janova zájmu ale používal je především jako zázemí pro svou vysokou evropskou politiku, ke které měl nezpochybnitelné vlohy a pro kterou byl vychován. Díky tomuto přístupu samozřejmě nemohl v Čechách získat přílišné sympatie. Výčitku, že zanedbává království a do Čech si jezdí jen pro peníze, kterou mu na stránkách Zbraslavské kroniky opakovaně adresoval Petr Žitavský, měli v té době na mysli jistě i mnozí další. Vrcholem Janovy bezohlednosti k českým tradicím bylo, když roku 1326 dal kvůli finanční tísní pobral cennosti zdobící hroby českých patronů v pražské katedrále. kvůli finanční tísní pobral cennosti zdobící hroby sv. Václava a Vojtěcha v pražské katedrále. Jen zpeněžení náhrobku sv. Václava mu údajně vyneslo pět set hřiven pražských grošů³⁸⁷. Později Jan svoji vinu alespoň částečně odčinil, když v roce 1341 věnoval královské desátky ze stříbrných dolů v Kutné Hoře a Březnici svatovítské kapitule. Z těchto prostředků měly být v první řadě pořízeny nové drahocenné náhrobky zemských patronů a dále z nich měla být financována zamýšlená novostavba pražské katedrály³⁸⁸.

Přes všechny nedostatky, které měla jeho vláda i král Jan osobně, líčil Petr Žitavský obojí až v příliš temných barvách. Petr byl důvěrníkem královny Elišky a králi Janovi byl pramálo nakloněn. Pohled na tehdejší politickou mapu střední Evropy však jasně ukazuje, že

³⁸⁷ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 413.

³⁸⁸ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Annorum 1333-1346*. Praeae: Sumtibus regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1892., č. 1029, s. 412. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. s. 15.

schopný Lucemburk dokázal pro České království získat četná území, zejména Chebsko, Horní Lužici a velké části Slezska včetně Vratislavi. Svým způsobem života a rytířskou povahou Jan pozvedl prestiž rodu, díky čemuž se jeho syn mohl dostat až na vrchol světské hierarchie. Novější bádání rovněž Jana představuje jako zakladatele církevních institucí a donátora uměleckých děl³⁸⁹.

5.2 Vztah Jana Lucemburského k ideálům středověkého poutnictví

Projevy hluboké kontemplativní zbožnosti, které byly typické pro jeho syna, neměly v životě Jana Lucemburského místo. Jan byl mužem činu a pokud někdy zdánlivě nejednal pragmaticky, činil zpravidla gesta, kterými budoval svoji pověst rytířského panovníka. Jen těžko bychom hledali světce, ke kterému by měl hlubší a osobnější vztah. Neshromažďoval ostatky ani nevyhledával hroby světců, příliš se nehlásil dokonce ani ke svatým patronům země, jejíž korunu nosil. Také nikdy nenavštívil Řím, ačkoli značnou část svého života strávil na cestách. Veřejně demonstroval pouze svoji náklonnost k Panně Marii, což bylo v souladu s ideály středověkého rytířství, které chtěl zosobňovat. Náboženské poutnictví středověku se Jana týkalo jen do té míry, v jaké se stýkalo s rytířskou kulturou. Průnik těchto dvou světů představovaly v první řadě ozbrojené poutě ve prospěch křesťanské víry.

Počátkem roku 1323 navštívil Jan Lucemburský francouzský královský dvůr, který se na zimu přestěhoval do Toulouse. Chtěl zde zřejmě s francouzským králem Karlem IV. jednat o aktuální situaci v říši, kde stál na straně Ludvíka Bavora, kterému pomáhal zvítězit v jeho boji s Fridrichem I. Habsburským řečeným Sličným. Snad došlo i na záležitosti soukromé povahy, mezi nimiž mohla být i dohoda o budoucím pobytu Janova syna Václava na francouzském dvoře. Mimo to oba panovníci s četným doprovodem společně navštívili poutní místo Rocamadour³⁹⁰. Ve zdejším skalním kostelíku byla uchovávána dřevěná soška tzv. Černé Madony ze 12. století, především ale podle pověsti právě odtud vyjel Rolland do boje proti Maurům a ve skále nad vchodem do kostela zůstal vetknut jeho bájný meč Durandal.

³⁸⁹ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2006. 679 s. ISBN 80-200-1399-7, s. 34n.

³⁹⁰ O společné pouti zachoval svědectví Jan z Viktringu. SHNEIDER, Fedor (ed.). *Iohannis abbatis Victorienensis Liber cernatum historiaum. Tomus I, Libri I-III*. Scriptores rerum Germanicarum. Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Hanoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1909. s. 88.

Díky oblibě Písňe o Rollandovi a dalších rytířských textů bylo poutní místo Rocamadour zvláště oblíbené mezi evropskou aristokracií, panovníky nevyjímaje. Chodili sem přivolávat nebo naopak vzdávat díky za válečné štěstí, ale i jen proto, aby ukázali svůj respekt k hodnotám, které toto místo reprezentovalo.

Určitý zájem projevoval Jan Lucemburský i o Svatou zemi. Myšlenky na uskutečnění dalších křížových výprav a znovudobytí ztracených míst, včetně Jeruzaléma, se však stávaly v Janově době čím dál tím více jenom fantaziemi. Nepřáteli víry byla křesťanská Evropa již několik staletí ohrožována přímo z jihu, zatímco na severu a severovýchodě stále žily národy, které se přijetí křesťanství bránily. Tyto dvě oblasti se ve 13. a 14. století staly hlavními jevišti pro rytířské poutníky se znamením kříže, kteří se rozhodli bránit nebo šířit křesťanskou víru.

Během let 1328-1330 si Jan Lucemburský pohrával s myšlenkou zúčastnit se křížového tažení proti maurům³⁹¹. Roku 1328 vyslal svého notáře Guillaumea Pinchona na barcelonský dvůr, aby tam tlumočil jeho ochotu „... *ihned se dostavit do toho kraje ve službě boží a kvůli válce a zahájení útoku na řečené nepřátele víry.*“³⁹² Podle Janových plánů se do tažení měl zapojit také francouzský král a některá knížata z Říše. Aragonský král Alfons IV. slíbil svoji odpověď po schůzce s kastilským králem Alfonsem XI., která se měla uskutečnit v únoru 1329. Po ní opravdu vyslal svého diplomata Raymonda de Melan, který měl pro křížovou výpravu plánovanou na Velikonoce získat podporu mezi evropskými velmoži a především právě českého krále. Raymondova mise se však protáhla téměř na rok. Jan byl nejprve zaneprázdňen tažením na Litvu, později při dvou osobních schůzkách v Bischofsheimu a Chartres se vyjadřoval vyhýbavě. Definitivně byl záměr pohřben, když se Jan Lucemburský roku 1331 pustil do svého italského dobrodružství³⁹³.

³⁹¹ BAĐURA, Bohumil. Styky mezi Českým královstvím a Španělskem ve středověku. In: *Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře* 7. 1995. s. 14-15.

³⁹² FINKE, Heinrich (ed.) *Acta Aragonensia, III*. Berlin: Dr. Walter Rothschild, 1908, s. 545.

³⁹³ Raymondovy relace vydal FINKE, Heinrich. Nachträge und Ergänzungen zu den Acta Aragonensia Band I-III. In: *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft, I/4*. Münster: 1933. s. 355-536. TÝŽ: *Acta Aragonensia III*, s. 545-547.

5.3 Výpravy Jana Lucemburského na Litvu

Král Jan Lucemburský několikrát přijal kříž a vytáhl na Litvu bojovat proti pohanům. Motivy těchto tažení byly politické i prestižní. Dále zde byl ale též Janův někdejší nesplněný závazek podniknout křížovou výpravu proti maurům, který bylo nutné nějak odčinit, neboť jinak Janovi hrozila v krajním případě i papežská klatba.

5.3.1 První výprava (1329)

První Janovo severní křížové tažení začalo na sklonku roku 1328, poté co se v listopadu vrátil z vítězného tažení do Rakous kde bojoval proti Fridrichovi Sličnému³⁹⁴. Šlo o překvapivé rozhodnutí, jehož důvod není z dochovaných pramenů příliš jasný. Mohl za ním být úmysl zastrašit polského krále Vladislava Lokýtku, zároveň mohl Jan usilovat o navázání těsnějších vztahů s Řádem německých rytířů, nebo se snažil oslabit rostoucí moc litevského knížete Gedymina, který prostřednictvím sňatku své dcery navázal vztahy s polskou královskou rodinou. Výprava se Janovi hodila také k tomu, aby zmizel ze scény v době vyhrocení konfliktu mezi papežem Janem XXII. a císařem Ludvíkem Bavorskem. Rozhodně však nešlo jen o prostou touhu po dobrodružství a naplnění rytířských tužeb.

Z Prahy Jan vytáhl 6. prosince 1328 a Vánoce strávil ve Vratislavi. V jeho doprovodu byli nejmocnější čeští páni, jako Jindřich z Lipé mladší, Petr z Rožmberka, Vilém z Landštejna, Těma z Koldic a další. Přidalo se také několik šlechticů z Říše, dále několik Francouzů a Lucemburčanů, mezi nimi i básník, skladatel a Janův sekretář Guillaume de Machaut, který své zážitky z výpravy zaznamenal ve skladbě *Le confort d'ami* (Přátelská pomoc). V polovině ledna Janovo vojsko dorazilo do Toruně, odkud pokračovalo až do Královce, kde se spojilo se silami Řádu německých rytířů. Spojená vojska hodlala proniknout na tzv. Žmuď, odkud bylo možné ovládat rozsáhlé oblasti Litvy. Nejtěžší boje se odehrály o pevnost Medelvagen. Křižáci zvítězili a četní zajatci si mohli zachránit život jen tím, že se dali pokřtít. Jan poté uzavřel řadu dohod s Řádem a donutil ke slibu věrnosti mazovského vévodu Václava. Zimní výprava tak nakonec splnila svůj účel hned nadvakrát. Jan mohl přidat další blyštivý kamínek do mozaiky svých rytířských činů a zároveň si připravil předpolí pro

³⁹⁴ SPĚVÁČEK, Jiří. *Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346*, s. 440-441.

svoji slezskou politiku.

5.3.2 Druhá výprava (1336-1337)

Svoji druhou výpravu do Prus a na Litvu Jan Lucemburský zahájil 28. prosince 1336. Navazovala na výboje Řádu německých rytířů, který nedávno dobyl litevskou Žmuď a začal budovat hrad Malbork (Marienberg). Jana tentokrát doprovázel jeho syn Karel, dolnobavorský zeť Jindřich XIV., olomoucký biskup Jan Volek a řada dalších českých i moravských šlechticů. Také touto výpravou sledoval Jan hned několik cílů. Výhodné pro něj bylo, že přijetím kříže získal dočasnou nedotknutelnost a mohl ovlivňovat politiku mezi Polskem a Řádem německých rytířů, a nemusel obávat napadení svého království. Během účasti panovníka na křížové výpravě totiž nesměl na jeho zemi nikdo útočit, dotyčný i všichni jeho poddaní se ocitali pod zvláštní papežskou ochranou a za porušení tohoto pravidla hrozily nejtěžší církevní tresty³⁹⁵. Výprava však skončila neúspěchem. Kvůli mírné zimě byl pohyb v bažinatém terénu značně obtížný a k větším vojenským srážkám vůbec nedošlo.

5.3.3 Třetí výprava (1345)

Třetí Janova výprava počátkem roku 1345 byla opět společným podnikem na němž se podílel i Janův syn Karel. K oběma Lucemburkům se tentokrát přidal i skutečný výkvět evropské feudality, včetně nového uherského krále Ludvíka, který byl synem Karla Roberta z Anjou. Ačkoli ani toto tažení nedosáhlo žádných vojenských výsledků, pro Lucemburky bylo mnohostranně přínosné. Ochránilo české země před možným útokem Ludvíka Bavora, posílilo Karlovu prestiž před nadcházejícím zápasem o římskou korunu a svůj význam mělo i pro vztahy s polským králem Kazimírem³⁹⁶.

³⁹⁵ Tyto výhody se však zdaleka nevztahovaly jen na panovníky a velmože. Podobným výsadám se těšil jakýkoli účastník křížové výpravy, jehož majetek byl po dobu tažení nedotknutelný.

³⁹⁶ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*. Praha: Paseka, 2003. 693 s. ISBN 80-7185-501-4. s. 160-163, 188-189.

5.4 Politické a duchovní směřování Jana Lucemburského

Když císař Jindřich VII. Lucemburský dával souhlas k sňatku svého syna Jana s Eliškou Přemyslovnou, měl patrně již na mysli, že by se v budoucnu mohla rodová moc opírat o dvě těžiště – kromě nevelkého lucemburského hrabství se rodovou základnou mělo stát mocné České království. Král Jan se však budování českého zázemí nevěnoval příliš systematicky, západní prostředí mu zůstalo bližší. Kromě neustálých třenic se sebevědomou šlechtou, nenacházel společnou řeč ani s manželkou Eliškou. Sebevědomého a protřelého politického harcovníka, kterým Jan bez nadsázky byl, muselo dráždit její lpění na tradicích slavných předků, kterými se necítil vázán, a na které se ve své politice nechtěl ohlížet. Napětí mezi manželi nakonec dospělo roku 1324 až k použití síly. Jan uvěřil pomluvačům z řad šlechty, kteří jej přesvědčovali, že Eliška zamýšlí nechat korunovat jejich synka Václava českým králem, aby tak Jana připravila o moc v zemi, oblehl rad Loket, kde pobývala a děti jí násilím odebral. Po těchto událostech se už královští manželé nikdy skutečně nesmířili a Eliška již dále žila více či méně v ústraní.

Pokud se někdy choval Jan krutě k vlastní rodině, bylo to proto, že se cítil ohrožen ve svém postavení. Nicméně je zřejmé, že jinak měl se svým nástupcem synem Václavem velké plány. Když jej svěřoval na výchování francouzskému králi, zcela jistě mu nešlo v první řadě o to, aby byl malý Václav odtržen od matky a od Čech ale chtěl pro něho zajistit to nejlepší výchování, kterého se zde kdysi dostalo i jemu samotnému. Václavovu izolaci od vlivu jeho matky a české šlechty lze chápat jako Janovu starost o jeho budoucnost ještě v jiné rovině. Jana mohla strašit představa, že se Václav jednou stane pouhou loutkou v rukou šlechty a ambice lucemburského rodu budou zmařeny. Podobně jako on sám, měl však v Janových představách být i jeho následník mužem vysoké evropské politiky, kterému budou otevřené nejvýznamnější evropské dvory, a který se bude ucházet o ty nejvyšší pocty a hodnosti.

V duchovní oblasti zanechal Jan Lucemburský stopu především díky svým fundacím, z nichž některé byly prvořadého významu. Díky nim lze také vysledovat Janovu náklonnost k mariánské zbožnosti, která byla v souladu s ideály středověkého rytířství. V Lucemburku pečoval o klášter dominikánek v Marienthalu a podporoval špitál sv. Alžběty, který provozoval řád německých rytířů. Roku 1346 založil klášter klarisek v Echternachu. V souladu s rodovou tradicí si přál být pohřben v klášteře cisterciáček Notre-Dame de Clairefontaine. V Čechách značně přispěl na obnovu františkánského kláštera sv. Jakuba,

kde se odehrávala roku 1311 korunovační slavnost, a který byl roku 1316 těžce poškozen požárem, stál u založení kláštera dominikánek Hortus Regis v Brně a péči o spásu své duše a duše své manželky uložil klášteru dominikánek u sv. Anny v Praze. Stranou jeho zájmu nezůstával ani domácí řád křižovníků s červenou hvězdou³⁹⁷. Janovou nejvýznamnější českou fundací však bylo založení kartouzy Zahrada Panny Marie (*Hortus Beatae Mariae Virginis*) na dnešním pražském Smíchově. Dvacet čtyři kartuziánských mnichů se zde mělo modlit za královský pár, ale též za spásu a požehnání pro jejich předky a potomky.

³⁹⁷ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. s. 36.

6. ŽIVOT A VLÁDA KARLA LUCEMBURSKÉHO

6.1 Dětství a pobyt u francouzského královského dvora

Pravděpodobně během Janova pobytu v Toulouse v lednu 1323 bylo dohodnuto, že český princ Václav bude přiveden k francouzskému královskému dvoru, aby se mu zde dostalo náležitého vychování. Mezi Lucemburky nešlo o nic nového. Léta dospívání prožil u dvora francouzského krále už Janův otec, pozdější císař Jindřich VII. V roce 1298 byl do Paříže poslán i Jindřichův mladší bratr Balduin, který se nejen stal dvořanem krále Filipa IV. ale také studoval teologii a kanonické právo na pařížské universitě³⁹⁸. Netrvalo dlouho a společnost mu dělal i samotný Jan, také jemu se zde mělo dostat patřičného vzdělání. Více než v učených rozpravách však našel zalíbení rafinovaných dvorských způsobech, rytířských ideálech a především v umění vysoké diplomacie. Právě ve francouzském prostředí se Jan Lucemburský naučil politické obratnosti a osvojil si rytířské způsoby, pro které ho opěvovali soudobí kronikáři a básníci. Když po letech domlouval příchod svého vlastního syna ke dvoru francouzského krále Karla IV., nešlo tedy jen o potvrzení tradičního sepětí Lucemburků a vládnoucí francouzské dynastie, ale Jan tak činil s vědomím, že svého syna posílá na místo, kde se mu dostane toho nejlepšího vzdělání k tomu, aby mohl jednou naplnit vysoké ambice Lucemburského domu.

Příchod Janova syna Václava na francouzský dvůr v podstatě znamenal jeho vstup na dějinnou scénu. Na cestu, která podstatným způsobem ovlivnila celý jeho další život byl český princ se svým doprovodem vypraven 4. dubna 1323 o necelé dva týdny později už byl v Paříži. Přijetí u francouzského dvora se odehrávalo ve velkolepých kulisách. Král Jan dohodl, že jeho syn bude po svém příjezdu oženěn s dcerou bratra francouzského krále hraběte Karla z Valois Markétou, které se však kvůli barvě jejích vlasů říkalo Blanche. Svatební obřady dětských novomanželů, proběhly 15. května, stejně jako korunovace nové francouzské královny Marie, která byla sestrou Jana Lucemburského. V tento den se slavil Hod Boží svatodušní, kdy se tradičně udělovala svátost biřmování, při té příležitosti byl tedy sedmiletý český princ Václav v opatství Saint Denis navíc biřmován. Kmotrem mu byl sám francouzský král Karel IV., jehož jméno při biřmování také přijal a nadále jej, i s ohledem na

³⁹⁸ SPĚVÁČEK, Jiří. *Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346*, s. 63.

francouzské prostředí, používal³⁹⁹.

Změna prostředí nepředstavovala patrně pro prince Karla větší potíže, na odloučení od matky byl už zvyklý, během internace na Lokti musel žít ve velmi drsných podmínkách a ani hrad Křivoklát, kde pobýval před svým odjezdem do Francie zřejmě neskýtal příliš pohodlí. U francouzského dvora naproti tomu na jeho blaho a výchovu dohlížel sám král a jeho choť. Karel se vzdělával v etiketě, diplomacii a rytířských způsobech. Naučil se také francouzštinu, latinu a seznámil se se základy scholastiky. Koncem března 1324 však mladá královna Marie zemřela a v roce 1328 ji následoval i král Karel IV. Podle Karlova vlastního životopisu mu nový král Filip VI. z Valois neprojevoval již takovou náklonnost, což by bylo kvůli vzdálenějším příbuzenským svazkům pochopitelné.

6.1.1 Posvátná francouzská monarchie

Zvláště vnímavý byl zřejmě princ Karel k duchovnímu prostředí francouzského dvora. Zatímco jeho otec Jan chápal spletité a často velmi jemné předivo náboženských a ideologických vazeb spíše jen jako politický nástroj, Karel tíhl k duchovnějším nazírání na svět, jeho řád i jeho vlastní úlohu v něm. Podnětů k tomu mu pařížské prostředí přinášelo více než dost.

Postavení francouzských králů bylo v rámci západního křesťanství značně specifické. Ačkoli patřili k nejmocnějším vládcům Evropy a ovládali kulturně i hospodářsky vyspělá území, stáli po staletí v určité opozici proti nábožensko-ideologickému modelu moci, který na Západě vykrytalizoval. Předurčil je k tomu vlastně už způsob rozdělení někdejší říše Karla Velikého. Při jejím dělení mezi syny Ludvíka Pobožného, které kodifikovala v roce 843 tzv.

³⁹⁹ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978. s. 26, 27. Spěváček, SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1979. Členská knižnice. s. 69. Při biřmování došlo ke spojení jmen Václav a Karel, tedy jména patrona a věčného vládce české země se jménem obnovitele západního císařství Karla Velikého. Toto spojení mělo vzhledem k politickým a ideologickým představám, které později Karel IV. jako český král a zároveň římský císař prosazoval, svůj symbolický význam, není však důvod se domnívat, že již během biřmování bylo jméno voleno s ohledem na tradici Karla Velikého. Karel IV. sám ve své *Vitě* jednoznačně říká, že dostal jméno podle francouzského krále, o Karlu Velikém zde nepadne ani slovo. „... i dal mne onen francouzský král od biskupa biřmovat a dal mi stejné jméno, jako měl on, totiž Karel.“ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 27.

Verdunská smlouva byly hranice jednotlivých částí vymezeny tak, aby duchovní centrum někdejší velkoříše Cáchy, kde stál korunovační oktogon a nacházel se i hrob Karla Velikého, přešlo do držení Lothara, který měl, jako držitel císařského titulu, mít mezi svými bratry nejčestnější postavení. Území Karla II. Holého, z nějž se později vyvinuly Západofranská říše a Francouzské království leželo více na západ. Rozdělení, které navrhovala Verdunská smlouva se brzy ukázalo jako iluzorní, z Lotharova prostředního pásu nepřilíš sourodých území se nevyvinul samostatný státní celek ale byl rozdělen mezi říše Západofranskou a Východofranskou, které se na troskách karlovského impéria postupně zformovaly. Obnovitelem západního císařství se stal Ota I., který se přihlásil k tradici Karla Velikého tím, že se roku 962 nechal korunovat v Cáchách. Císařem, tedy nejvyšší světskou autoritou, které měli teoreticky podléhat všichni ostatní světští vládcové západního křesťanství se tak stal vládce Východofranské říše. Ota I. sice nebyl z rodu Karlovců, nebyl dokonce ani franského původu ale pocházel z rodu saských vévodů, západofranští Karlovcí však nebyli dostatečně silní, aby dokázali vývoj mocenského uspořádání zvrátit⁴⁰⁰. Ranně středověké státy sice neustále měnily své obrysy, ale v jádru toto území nazývané později *Sacrum Romanum imperium* či *Regnum Teutonicorum* zůstalo již pevně spojeno s hodnotami římských králů a císařů.

V následujících staletích pod vládou Kapetovců francouzský stát sílil a už samotná idea nadřazenosti císařství, byť vždy pouze iluzorní, se stávala pro sebevědomé francouzské krále nestravitelnou. Úsilí právníků soustředěných na italských univerzitách, kteří se snažili doložit, že současní němečtí císařové jsou skutečnými následovníky někdejších starověkých římských císařů, a jsou proto nadřazeni jiným panovníkům, nadto dráždilo i papeže⁴⁰¹. V tuhých zápasech o uznání primátu papežské moci a vládu nad bohatými italskými kraji

⁴⁰⁰ Dočasně oslabení Východofranské říše se pokusil využít západofranský král Lothar, roku 978 obsadil Cáchy a své představy o vládě údajně demonstroval tím, že dal otočit východním směrem orla na střeše cášské kaple. Odpověď východofranského Oty II. však byla rychlá a tvrdá, zahnal Lothara až k Paříži, kde jej roku 980 nechal podepsat mírovou smlouvu, jíž se vzdával všech svých územních a mocenských nároků. RAPP, Francis. *Svatá říše římská národa německého: od Oty Velikého po Karla V.* 1. vyd. Praha: Paseka, 2007. 316 s. Historická paměť. Velká řada; sv. 13. ISBN 978-80-7185-726-6, s. 51.

⁴⁰¹ Podle teorie *translatio imperii*, jak ji načrtl freisingký biskup Ota, byla autorita někdejších římských císařů nejprve přenesena na východní císaře, poté na Franky, Langobardy a nakonec na Němce. O generaci mladší francouzský básník Chrétien de Troyes však již navrhoval vlastní linii, podle ní byli původci světovládné moci Řekové, od nich přešla na Římany a posléze na panovníky Francie.

hledali jakékoli argumenty proti císařským nárokům. Roku 1202 papež Inocenc III. v dekretu *Per venerabilem* v podstatě připustil, že francouzský král císaři nepodléhá a jeho moc je ve světských záležitostech zcela svrchovaná. Francouzští králové, kteří se cítili pokračovateli Karla Velikého však měli ještě více a podobně jako němečtí panovníci dokazovali, že jejich moc je posvátného původu.

Zvláštní posvátnou moc měl francouzský král získat pomazáním, které předcházelo jeho korunovaci. Toto pomazání se dělo pomocí tzv. *crème*⁴⁰², uchovávaného v uctívané ampuli (*ampullae*), kterou dle legendy v roce 496 přinesl Duch svatý v podobě holubice Remešskému biskupovi sv. Remigiovi pro křest prvního franského krále Merovejce Chlodvíka. Tato ampule byla uchovávána v remešském klášteře sv. Remigia, odkud ji pouze při příležitosti korunovace přinášel jeho opat a předával ji remešskému arcibiskupovi, kterému bylo svěřeno pomazání krále⁴⁰³. Pomazáním obdržel francouzský král kromě Boží ochrany také zvláštní status. Nebyl již běžným smrtelníkem, ale získal Boží vedení a léčitelské schopnosti⁴⁰⁴. Na posvátný charakter královské moci upozorňovaly i některé insignie, které král během korunovace dostával. Modrou barvu, která byla považována za barvu Panny Marie měl královský plášť a zlaté lilie na něm zase upomínaly na nebeskou sféru. Na závěr obřadu král přijímal eucharistii v podobě chleba i vína, což byl způsob vyhrazený pouze kněžím a šlo tedy o vyjádření kněžského rozměru královské moci. Na Karla Velikého pak odkazoval způsob samotné korunovace. Stejně jako při jeho vlastní korunovaci asistovalo při vkládání koruny na hlavu nového krále dvanáct světských i církevních pairů.

Novou duchovní kvalitu vtiskl francouzské monarchii Ludvík IX. (1226-1270), panovník plný náboženského zápalu, sběratel ostatků a neúnavný organizátor křížových tažení. Během svého života zorganizoval dvě křížové výpravy do Egypta a Tunisu, mezi nimiž strávil ještě několik let ve Svaté zemi. Druhá výprava se mu stala osudnou. Právě smrt

⁴⁰² Šlo o směs olivového oleje a balzámu, která je česky označovaná jako křížmo.

⁴⁰³ ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 398 s. ISBN 80-7203-765-X, s. 236-237

⁴⁰⁴ Léčitelské schopnosti byly ve středověku králům tradičně připisované. Francouzským králům se připisovala schopnost léčit tzv. krtice, odborně se tato choroba nazývá skrofulosa a jde o tuberkulózu lymfatických uzlin. Toto onemocnění, které v závažných případech může znetvořit zejména krk a obličej postiženého bylo ve středověku patrně mnohem rozšířenější než dnes. K léčitelským schopnostem středověkých panovníků BLOCH, Marc. *Králové divotvůrci: studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 534 s. Historické myšlení; sv. 22. ISBN 80-7203-626-2.

během křížového tažení ale značně přispěla k tomu, že byl oslavován jako vzor křesťanského panovníka. Roku 1298 byl Ludvík IX., který se již za svého života těšil pověsti světce, papežem Bonifácem VIII. prohlášen za svatého. Francouzský královský rod tak získal dalšího svatého patrona. Ještě významnější pro prestiž monarchie bylo hmotné dědictví, které po sobě Ludvík zanechal. Za svého života totiž shromáždil naprosto výjimečný soubor ostatků, který posvěcoval francouzský trůn ještě mnohem významněji než úcta ke svatému králi. Ostatkový poklad Ludvíka IX. neměl sobě rovný. Pouze v Římě bylo možné vidět více skvělých ostatků, tam ale byly roztroušeny po mnoha svatyních a netvořily celistvý soubor.

Nejcennějším předmětem Ludvíkovy ostatkové sbírky byla Kristova trnová koruna, kterou se mu podařilo získat v Konstantinopoli spolu se dvěma frangmenty Kristova kříže, částí Kristova rubáše, kamenem z Božího hrobu, hrotu kopí, kterým měl být proboden Kristův bok a řady dalších ostatků⁴⁰⁵. Skrze tyto předměty byl navázován přímý vztah mezi postavou francouzského krále a Kristem. Jejich držitelé byli nejen Božími chráněnci, ale také strážci Božího řádu a vykonavatelé Boží vůle.⁴⁰⁶ Zástupu dalších světců, jejichž ostatky byly rovněž součástí královského pokladu připadala role příměluvců. V politické rovině držení jejich ostatků legitimizovalo kapetovské panství nad jednotlivými částmi země, nad nimiž měli tito světcí patronát.

Ostatky, které Ludvík IX. nashromáždil, neuložil jako jiní francouzští panovníci v katedrále Notre-Dame ani v opatství Saint-Denis. Aby demonstroval sepětí trnové koruny i zbytku souboru s osobou krále, nechalspeciálně pro jejich uložení vybudovat přímo v areálu

⁴⁰⁵ Transakce to nebyla jednoduchá. Koruna byla původně součástí byzantského císařského pokladu. Poslední latinský císař v Konstantinopoli Balduin II. ji sice nejprve přislíbil Ludvíkovi IX., avšak v momentální finanční tísní ji zastavil jistému benátskému kupci. Nakonec musel Ludvík korunu vykoupit právě od tohoto Benátčana, samozřejmě za mnohem vyšší částku.

⁴⁰⁶ Trnová koruna měla ve Francii podobnou funkci jako Svaté kopí v Říši. Vlastnictví této koruny bylo atributem vlády. Podle spisu *Descriptio qualiter Karolus Magnus Clavum et Coronam a Constantinopoli Aquisgrani detulerit qualiterque Karolus Calvus haec ad Sanctum Dionysium retulerit*, který byl snad už od konce 11. století uchovávan v Saint-Denis, vlastnil část trnové koruny, spolu s hřeby z Kristova kříže, už Karel Veliký. Držení koruny tedy zároveň znamenalo být jeho nástupcem a dědicem jeho impéria. Nástupci Karla Velikého se však cítili být i králové Svaté říše římské. Rakouský kronikář počátku 14. Století Jan z Viktringu dokonce tvrdil, že německý král Adolf Nassavský se v roce 1294 dožadoval u Filipa IV. Sličného, vnuka Ludvíka IX., vydání trnové koruny, která podle jeho mínění právoplatně náležela pouze římským císařům. SHNEIDER, Fedor (ed.). *Iohannis abbatis Victoriensis Liber cernatum historiaum. Tomus I, Libri I-III*, s.20.

královského paláce na ostrově Cité zvláštní dvouposchodovou kapli Sainte-Chapelle. Stavba započala roku 1243 a roku 1248 byla kaple vysvěcena⁴⁰⁷. Tato Ludvíkova osobní svatyně se stala architektonickým i ideovým vzorem pro podobné stavby po celé Evropě.

Díky jedinečné ostatkové sbírce se Paříž stala oblíbeným cílem zbožných poutníků. Už samotné přinesení ostatků do Francie bylo slavnostní událostí, které se účastnily davy lidí. Ostatky získané v Konstantinopoli byly přivezeny nadvakrát. Nejprve v roce 1239 proběhlo slavné *translatio* trnové koruny. Do Paříže vzácný ostatek dorazil 18. srpna⁴⁰⁸. Průvod přinášející korunu do hlavního města království vedl sám Ludvík IX. Na pláni u kostela Sant-Antoine des Champs se zastavil a koruna byla vystavena k veřejnému uctění na zvláštním podiu vystavěném k tomuto účelu⁴⁰⁹. Poté král a jeho nejstarší bratr hrabě Robert z Artois nesli korunu až do centra Paříže. Šli přitom bosí a odděni do prostého šatu. Po modlitbách v katedrále Notre Dame byla koruna uložena v palácové kapli sv. Mikuláše, předchůdkyni Sainte-Chapelle. O dva roky později proběhla obdobná translace dalších relikvií získaných v Konstantinopoli, do Paříže dorazily zřejmě 30. září 1241. Ke cti relikvií byly zavedeny dva svátky – převzetí trnové koruny (*Festum susceptionis Sanctae Coronae*) 11. srpna a svátek relikvií *festum Reliquiarum* připadající na 30. září⁴¹⁰.

Také v dalších letech se Ludvík IX. osobně účastnil slavnostního vystavování ostatků. Během *Festum Sanctae Coronae* sám nosil v čele procesí duchovenstva relikviář s Kristovou korunou. U příležitosti tohoto procesí se v areálu paláce shromažďovaly vždy velké zástupy lidí, kteří toužili relikvii zahlédnout. Další *ostensio* tradičně probíhalo na Velký pátek. V tento

⁴⁰⁷ Vybudována byla na místě zbořené palácové kaple sv. Mikuláše.

⁴⁰⁸ Slavnostní obřady však započaly 11. srpna, kdy byla Kristova koruna přinesena do metropolitního města Sens, pod jehož jurisdikci spadalo i pařížské biskupství. O události informuje arcibiskup ze Sens Gautier Cornut ve spise *De susceptione Corone Domini*, což je patrně kázání prosloušené v den prvního výročí translace.

⁴⁰⁹ Gautier Cornut tvrdil, že díky mocnému vlivu relikvie, kterou nazýval *svatý diadém*, i zásluhou oddané víry věřících, se tam udály četné zázraky (zřejmě mnohá uzdravení nemocných), byť je konkrétně neuvádí.

⁴¹⁰ Tyto dva svátky se povinně připomínaly ve všech chrámech Senské arcidiecéze. Pro pařížské duchovenstvo byl ustanoven ještě svátek týkající se zasvěcení Sainte-Chapelle. Místem nejdůležitějších liturgií všech tří svátků bylo královské sídlo a panovníkova palácová kaple. K relikviím královského pokladu se ale přirozeně vztahovaly i další svátky, které byly již dříve pevnou součástí liturgického kalendáře, jako např. svátek nalezení svatého kříže slavený 3. května. LÜTZELSCHWAB, Ralf. Prag – das neue Paris? Der französische Einfluß auf die Reliquienpolitik Karls IV. DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (ed.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, s. 201-219, s. 204.

sváteční den Ludvík osobně ukazoval shromážděnému lidu také části svatého kříže a další pašijové ostatky, které byly součástí královského pokladu a tento zvyk po něm převzali i jeho následníci. Pařížská vystavování ostatků ovšem nikdy neměla tak masovou formu, jakou takové slavnosti nabyly později v Římě, Cáchách nebo Praze. Po většinu času bylo možné relikvie spatřit pouze uvnitř Sainte-Chapelle, kde byla otevřena velká relikviářová skříň stojící na empoře.

Sláva ostatků uchovávaných v Sainte-Chapelle však zdaleka neměla zůstat omezena pouze na Francii. Již sám Ludvík IX. věnoval postupně více než dvacet trnů z trnové koruny různým prelátům, řádům a spřáteleným panovníkům. Jeden z trnů získal také český král Přemysl Otakar II., jak si k němu tento ostatek našel cestu není zcela jasné⁴¹¹, každopádně se nestal součástí přemyslovského ostatkového pokladu. Přemysl jej věnoval cisterciáckému klášteru, který založil v roce 1263 nedaleko Českého Krumlova⁴¹². Podle relikvie trnu z Kristovy koruny dostal klášter i své jméno *Sancta Corona*, až od počátku 14. století se v německých pramenech začal objevovat pod svým současným jménem *Zlatá koruna* (*Goldenkron*).

Jako potvrzení dobrých vztahů a přízně obdarovávali své spojence částmi trnové koruny i další francouzští panovníci, avšak vzhledem k omezenosti „zdroje“ už s daleko větší střídmostí než Ludvík IX. Již jsme zmínili, že Elišku Přemyslovnu stálo mnoho proseb než jí francouzský král Karel IV. nakonec roku 1326 jeden z trnů poslal⁴¹³.

6.1.2 Vliv francouzského prostředí na osobnost Karla Lucemburského

V době, kdy český následník Karel Lucemburský pobýval v Paříži prožívala francouzská monarchie období úspěchů, a to jak v reálné politice, tak na poli politické doktríny. Stále živá byla vzpomínka na tuhý zápas krále Filipa IV. s papežem Bonifácem

⁴¹¹ O trnu, který získal Přemysl Otakar II. se zmiňuje i kronika Jana z Viktringu: „*Unam spinam coronae domini rex Franciae magnis praecibus ei contulit, qua ipsam fundationem decoravit, et ab hoc Coronam sanctam apellavit.*“ SHNEIDER, Fedor (ed.). *Iohannis abbatis Victoriensis Liber cernatum historiaum. Tomus I, Libri I-III*, s. 280.

⁴¹² DUŠKOVÁ, Sáša, ŠEBÁNEK, Jindřich (edd.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae V/1*, č. 391.

⁴¹³ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 355.

VIII., který skončil vítězstvím francouzského krále. Další papežové sídlící už v Avignonu se v podstatě ocitli ve vleku francouzských zájmů a legisté ve službách pařížského dvora se mohli soustředit na hledání argumentů proti univerzalistickým nárokům římsko-německých králů a císařů. Pokusy prosadit na říšský stolec francouzského kandidáta selhaly, o to více dával Filip IV. najevo, že se coby nejkřesťanštější král (*christianissimus*) ve své zemi sám cítí být svrchovaným císařem⁴¹⁴.

Duchovní prostředí francouzského dvora, jemuž dominovala úcta prokazovaná jedinečnému souboru ostatků a úcta ke svatému králi českého následníka Karla hluboce ovlivnilo. Slepý samozřejmě nezůstal ani ke způsobu, jak byly tyto duchovní hodnoty využívány v politickém životě a poté, co sám dosáhl vysokých státnických hodností, začlenil mnohé z toho, co poznal u pařížského dvora do své vlastní panovnické ideologie a reprezentace. Ve svém Vlastním životopise se sice Karel o náboženském životě a slavnostech na dvoře svých hostitelů nijak nezmiňuje, vzhledem k jeho postavení však nebylo možné, aby stál mimo toto dění. Jak ukazuje jeho vlastní zakladatelská činnost, budování ostatkových souborů a v neposlední řadě také jeho chování během návštěvy Francie v roce 1376, zdejší duchovní poklady dobře znal a měl k nim hluboký osobní vztah. Během svého pobytu zažil krom jiného také korunovaci nového francouzského krále Filipa VI. roku 1328 a už několik měsíců po svém příjezdu se pravděpodobně jako člen dvora účastnil slavností spojených s uložením lebky sv. Martina v Sainte Chapelle⁴¹⁵. Symbolika obřadů spojených s korunovaci francouzských králů se stala jedním z inspiračních zdrojů při sestavování korunovačního řádu českých králů. Slavnostní translace ostatku sv. Martina se zase v mnohém podobala přinesení ostatků sv. Zikmunda do Prahy v roce 1365.

Co Karel ve Vlastním životopise naopak neopomenul zmínit, byl dojem, který na něj učinil opat dominikánského kláštera v normanském Fécamp Pierre de Rosieres⁴¹⁶. Mezi

⁴¹⁴ Jindřich VII. ve spojitosti se svojí korunovaci římským králem dal písemně na vědomí všem králům a knížatům, že římské císařství je z boží vůle nadřazeno všem pozemským hierarchiím. Filip IV. na to odpověděl, že království Francie je zvláště milé Kristu i církvi a svou svrchovanost bude hájit všemi silami. ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*, s. 238.

⁴¹⁵ Slavnostní uložení ostatku do královské sbírky proběhlo 1. prosince 1323 a kromě duchovního měla tato událost i svůj důležitý politický rozměr, šlo o demonstraci přináležitosti západní Francie do královské domény. Především proto měla tato translace podobu nákladné slavnosti, plně demonstrující moc a slávu francouzské monarchie.

⁴¹⁶ Ještě po letech líčil Karel dojem, jaký na něj udělalo Pierrovo kázání přednesené u francouzského dvora na

oběma se vyvinulo přátelství a učený prelát, přestože nikdy nepatřil mezi oficiální Karlovy vychovatele, mu zpřístupnil myšlenkový svět soudobých intelektuálů, zvláště pak učení sv. Tomáše Akvinského a sv. Augustina. Především k myšlenkám augustinovské filosofie Karel značně přilnul a staly se východiskem jeho životního i politického programu, neboť v nich našel odpověď na otázku, jak spojit hlubokou niternou zbožnost a pokoru s realistickým a sebevědomým jednáním v oblasti politiky a panovnické reprezentace. Po boku Pierra de Rosieres snad také Karel vstoupil na půdu pařížské univerzity⁴¹⁷.

Karlův francouzský pobyt skončil začátkem dubna 1330, kdy jej jeho otec povolal do Lucemburku. Na rodovém panství však dlouho nepobyl. Jan Lucemburský usoudil, že výchova jeho syna je již u konce a je načase aby si vysloužil ostruhy i v reálné politice. Zapojil tedy mladého Karla do svých plánů na vybudování italského panství.

6.2 Karel Lucemburský v Itálii

Neklidné italské poměry byly pro českého následníka neméně dobrou školou jako pobyt u dvora francouzského krále. Zatímco ve Francii získal vzdělání, osvojil si způsoby a našel směr pro svůj duchovní život, v Itálii měl dostat především lekce z reálné politiky. Zároveň jej však nebezpečí, která zde přestál a některé další neobvyklé události utvrdili v tom, že duchovní cesta, kterou nastoupil je správná.

Jan Lucemburský, kterému se stále nedostávalo hotových peněz, dlouho přemýšlel o možnostech, jak proniknout do Itálie a získat alespoň část bohatství tamních bohatých měst. Prosazoval dokonce myšlenku, že by císař Ludvík Bavor osobně vládl pouze německé části Říše, zatímco v Itálii by jeho vikářem byl právě Jan a v Arelatském království francouzský král. Podobné představy byly samozřejmě zcela nereálné, ambiciózní Jan se ale o svůj sen nechtěl nechat připravit. Nakonec se rozhodl svůj plán realizovat na vlastní pěst, bez pomoci, ale také v podstatě bez svolení císaře Ludvíka. Z příprav jej nedokázala vytrhnout dokonce

popeleční středu 17. února 1328. PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978, s. 31.

⁴¹⁷ Že Karel studoval na Pařížské univerzitě, zmiňuje v souvislosti se založením pražské univerzity kronikář Beneš Krabice z Weitmile. Určitě ale nebyl běžným posluchačem, spíše jen příležitostně navštěvoval jednotlivé přednášky, které mu Pierre nebo některý z jeho vychovatelů doporučil. Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 226.

ani zpráva o smrti jeho manželky Elišky Přemyslovny, která podlehla tuberkulóze symbolicky na den sv. Václava 28. 9. 1330, a nezastavily jej ani vzpomínky na osud jeho otce císaře Jindřicha VII., který na neklidném Apeninském poloostrově našel smrt. Syn Karel, kterého povolal z Francie měl po dobu, kdy bude jeho otec v Itálii, spravovat rodové hrabství a zároveň měl být připraven vyrazit Janovi na pomoc. Skutečně také netrvalo dlouho a i on se vydal na cestu.

Situace v Itálii byla tradičně složitá a nepřehledná, zdaleka nešlo jen o tradiční dělení na přívržence papeže a císaře tedy guelfy a ghibeliny, působila zde celá škála dalších motivů, kvůli nimž docházelo k neustálým sporům a ozbrojeným střetnutím mezi místními městskými státečky i bohatými šlechtickými rody. Jan Lucemburský, který vystupoval jako říšský vikář zde však zpočátku slavil úspěchy. Mnohé italské městské komuny slyšely na těžko uskutečnitelné sliby císařské ochrany a byly ochotny za ně Janovi zaplatit nemalé finanční částky⁴¹⁸. Moc Jana Lucemburského tak za několik měsíců sahala až k Bologni a Luce⁴¹⁹. Povzbuzen prvními úspěchy se Jan usídlil v Parmě, odkud budoval cosi jako vlastní správní síť. Důležitá místa ve správách městských republik obsazoval svými přívrženci a v Luce začal dokonce razit drobné peníze s českým lvem. Císař Ludvík jej však podporovat nemínil a nakloněn Janovým aktivitám nebyl ani papež Jan XXII.. Koncem března 1331 byl Jan Lucemburský nucen Itálii opustit, aby mohl osobně vést složitá jednání se zainteresovanými stranami. Ke správě své italské signorie povolal z Lucemburska svého syna Karla.

Jestliže Karel vůbec měl nějaké iluze o politické realitě na jih od Alp, zcela jistě o ně přišel hned při své první zastávce v Pavii, kde byla otráveno několik lidí z jeho doprovodu a on sám údajně unikl smrti jen proto, že se otrávené snídaně netkl, neboť nechtěl jíst před ranní mší při níž přijímal tělo Páně⁴²⁰. Pokud se události skutečně odehrály tak, jak Karel později ve svém Vlastním životopise popsal a život mu skutečně zachránila účast na mši a úcta k svátosti eucharistie, jistě to posílilo jeho zbožnost a podpořilo jeho augustinovské přesvědčení, že je vyvoleným chráněncem Božím, jehož posláním je uskutečňovat Boží vůli. V Pavii, kde k

⁴¹⁸ Florentský kronikář Giovanni Villani jeho snahy zhodnotil nelichotivými slovy o „*Čecháčkovi, který byl hladný na groš*“. COMPAGNI, Dino, KALISTA, Zdeněk (ed.). *VILLANI, Giovanni: Florentské kroniky doby Dantovy*, s. 426.

⁴¹⁹ Na samém konci roku 1330 jej přijala Brescia, brzy následovalo Bergamo, dále pak Bobbio Como, Novara, Pavia, Vercelli, Parma, Mantova, Modena, Reggio, Lucca, Bologna a Piacenza. BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 116-117.

⁴²⁰ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 37.

události došlo, byli Karel a jeho doprovod navíc ubytováni v klášteře sv. Augustina, v jehož kostele se nacházel i hrob tohoto církevního otce. Karel si toto místo jistě nevybral náhodou a po tom, co se ve Francii seznámil s jeho učením lze v této souvislosti zřejmě mluvit o cílené pouti k Augustinovu hrobu. Zachráněním které Karel považoval za zázračné se jistě prohloubila i úcta ke sv. Augustinovi a jeho myšlenkám. Výrazem této úcty byla i náklonnost, kterou po zbytek života projevovat oběma větvím augustiniánského řádu⁴²¹.

Jan Lucemburský se vše snažil zorganizovat tak, aby Karel nebyl v Itálii sám. Správcem svých držav jmenoval Ludvíka Savojského, který byl tchánem mocného Azza Viscontiho, Karel měl v Itálii spíše jen reprezentovat lucemburský rod. Realita však byla jiná. Už během letních měsíců Ludvík Karla opustil a veškerá tíha italské politiky tak zůstala na něm. Vyhledky přitom nebyly nejlepší. Jan Lucemburský sice při jednáních s císařem Ludvíkem Bávorem dosáhl určité legalizace držav, které v Itálii získal, rozhodně však nebylo možné počítat s jakoukoli císařovou podporou. Navíc musel Jan řešit drobnou válku, která vypukla na moravsko rakouském pomezí. Ani poté ale nevytáhl do Itálie. Počátkem roku 1332 se z Čech vydal nejprve k francouzskému dvoru a odtud za papežem do Avignonu. Zatímco francouzský král Filip IV. ho ujistil o své náklonnosti, papež Jan XXII. jej přijal jen neochotně a po dlouhých odkladech až v listopadu. Nakonec sice uznal italské državy Lucemburků, ovšem jen za podmínky, že se nebudou snažit získat další území a vydají papeži Luccu, také si nepřál, aby Jan nadále podporoval exkomunikovaného Ludvíka Bavora.

Navzdory svému vratkému postavení si Karel mezitím v Itálii počínal poměrně zdatně. Usadil se v Parmě, kde měl i svůj malý dvůr a vyvíjel odtud čilou diplomatickou činnost. Sám musel čelit mocné protilucemburské lombardské lize která mimo jiné zahrnovala i milánské Viscontie, mantovské Gonzagy a ve spojení byla také s neapolským králem Robertem z Anjou. K většímu ozbrojenému střetu obou stran došlo již 25. listopadu 1332 poblíž Modeny. Boj se strhl o pevnost San Felice. Vítězství, kterého Karel ve své první velké bitvě dosáhl připisoval dalšímu Božímu zásahu⁴²² a svatou Kateřinu Alexandrijskou, jejíž svátek na tento

⁴²¹ Ve své *Vitě* se dokonce zmiňuje, že do Pavie povolal zpět augustiniánské kanovníky, které dříve vyhnal Ludvík Bavor, ti se však ve skutečnosti vrátili už dříve po příchodu Jana Lucemburského do Itálie. BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 119.

⁴²² „*Tehdy shromáždili jmenovaní odbojníci veliké vojsko před naším městem Modenou ... a když uplynulo čest neděli a když byli zpusťořili území a hrabství měst Modeny a Reggia, ustoupili a položili moc svou a vojsko před hrad San Felice na území modenském. A když tam vojsko dlouho již leželo, obležení na hradě ujednali*

den připadal pak nadále uctíval jako svojí osobní patronku. Stejně tak věřil, že jej Boží prozřetelnost vedla i při odhalení spiknutí italských šlechticů proti jeho osobě⁴²³.

Do Itálie se Jan Lucemburský vrátil v čele malého vojska, které sebral ve Francii. Lucemburské panství zde se však již začínalo neodvratně drolit. Někdejším lucemburským příznivcům postupně začínalo být jasné, že hlavním Janovým cílem bylo získat od nich peníze. Za svým synem do Parmy dorazil Jan koncem února 1333. Brzy bylo ale jasné, že ani on nedokáže zhoršující se situaci zvrátit. Postupně tedy vyklízel pozice a předával vládu ve městech domácí šlechtě, což byl způsob jak se ze situace daly vytěžit ještě další prostředky.⁴²⁴

Do doby společných vojenských operací na sklonku lucemburského italského dobrodružství spadá prorocký sen, jenž mladého Karla, který se patrně nevyhýbal svodům uvolněného italského prostředí podle jeho vlastních slov zasáhl tak hluboce, že se stal mementem pro celý jeho další život⁴²⁵. Vzhledem k jeho působivosti bude na tomto místě

s obléhajícími, že jim hrad vydají, jestliže během jednoho měsíce, tj. do dne svaté Kateřiny – toho dne totiž končila i naše lhůta -, nepřijde pomoc od nás. ... Tehdy poradivše se vytrhli jsme do pole a rozbili tábor a z města Parmy jsme dorazili ke hradu v den svaté Kateřiny, kdy hrad měl být vydán v ruce nepřátel. A kolem druhé jsme začali bitvu s dvanácti sty jezdci a šesti tisíci pěšimi proti nepřátelům, kterých bylo dobře také tolik nebo i více. A bitva trvala od druhé hodiny až přes západ slunce. ... Byli jsme skoro přemoženi a oř, na kterém jsme seděli, byl také zabit. A zdviženi byvše od našich, stáli jsme tak a pozorovali, že jsme takřka přemoženi, a již jsme téměř upadali v zoufalství. A hle, v tu hodinu nepřátelé počali utíkat se svými praporci, nejdříve Mantovští, a pak mnozí jiní je následovali. A tak milostí boží jsme obdrželi vítězství nad svými nepřáteli...“ PAVEL, Jakub (ed.). Karel IV.: vlastní životopis, s. 45-47.

⁴²³ „V téže době byla začata jednání mezi Veronskými a našimi nepřáteli na straně jedné a Marsigliem de’Rossi, Ghibertim da Fogliano, Manfrédem de’Pii, mocnými předáky Parmy, Regina a Modeny, kteří byli jaksi jejich vladaři. Ti se posléze sešli ještě s hlavní radou města Verony v jednom kostelíčku diecéze reggijské a umlouvali se proti mně, aby mne zradili a sami se spojili v jednotu. Dali pak číst mši, chtějíce přísahat na tělo Kristovo, že chtějí ty smlouvy pevně držet. I stalo se, že když kněz tělo boží posvětil, nastala při oné mši po pozdvihování ohromná tma a strhl se v kostele prudký vichr; takže všichni byli poděšeni. Když se pak opět rozjasnilo, kněz před sebou na oltáři těla Kristova nenašel. I stáli tu všichni bledně a v úžase, a pak pohlížejíce jeden na druhého, našli tělo páně u nohou Marsiglia de’Rossi, který byl hlavou a původcem toho jednání. A tu zvolali všichni jedním hlasem: Bohu se nelíbí, co jsme se rozhodli učinit! A tak rozpustivše radu rozešli se všichni do svých domovů. ... tito mužové, kteří tak chtěli proti mně vystoupit, želili toho a stáli při mně tím věrněji a jako bratři při mně pevně zůstali, nic ve svých srdcích neskrývajíce.“
Ibidem, s. 47-49.

⁴²⁴ *Ibidem*, s. 58.

⁴²⁵ Přestože podobné sny měly na středověkého člověka velký vliv, je ale třeba líčení ve Vlastním životopise brát s jistou nadsázkou, aby byl zdůrazněn mravně naučný rozměr díla.

vhodné nechat zaznít přímo Karlův text:

V té době, kdy jsme byli v Lucce, ďábel, který „stále hledá, koho by pohltit“, a nabízí lidem slasti, v nichž se ukrývá žluč – již dávno předtím nás pokoušel, ale s pomocí boží milosti jsme přec odolali -, sám nemoha, ponukl lidi špatné a zkažené, kteří se ustavičně drželi při našem otci, aby nás svedli z cesty pravé do osidel špatnosti a smilství, a tak byvše svedeni od lidí zkažených, byli jsme zkaženi spolu se zkaženými.

Posléze se dal náš otec nedlouho po nás na cestu k Parmě a přijeli jsme společně do vsi jménem Terezo v kraji parmském v neděli dne 15. srpna na niž připadlo Nanebevzetí Panny Marie. Této noci pak, když nás spánek přemohl, ukázalo se nám toto vidění: anděl Páně se postavil vedle nás na levé straně lůžka a udeřil nás do boku řka: „Vstaň a pojď s námi!“ My pak jsme v duchu odpověděli: „Pane, nevím, ani kam, ani jak bych s vámi šel.“ A on, uchopiv nás za vlasy na temeni hlavy, vznesl se s námi do vzduchu až nad veliký šik ozbrojených jezdců, kteří stáli před jedním hradem připraveni k boji. I držel nás ve vzduchu nad zástupem a pravil nám: „Pohled’ a viz!“ A hle, druhý anděl sestupující z nebe držel v ruce ohnivý meč a udeřil jednoho muže uprostřed šiku a uťal mu tím mečem pohlavní úd; a ten muž jakoby smrtelně raněn umíral sedě na koni. Tu anděl drže nás za vlasy pravil: „Poznáváš toho, jenž byl udeřen od anděla a zraněn až k smrti?“ I řekli jsme: „Pane, neznám, ani místa nepoznávám.“ Řekl: „Věz, že je to viennský vévoda, který byl pro hřích smilství od Boha takto raněn; nyní se tedy měj na pozoru a také otci svému můžeš říci, aby se varoval podobných hříchů, nebo vás postihnou ještě věci horší.“ My pak jsme litovali řečeného vévodu Giga, jehož babička byla sestrou naší babičky a on sám byl synem sestry krále uherského Karla Prvního. Tázali jsme se anděla, zda se bude moci vyzpovídat před smrtí. I byl jsem velice zarmoucen. Anděl pak odpověděl řka: „Bude se moci vyzpovídat a bude živ několik dní.“. Tehdy jsme viděli na levé straně šiku stát mnohé muže, oděné do bílých plášťů, jako by to byli mužové veliké vznešenosti a svatosti, a rozmlouvali navzájem pohlížejíce na šik a na to, co se stalo; a dobře jsme je pozorovali. Přece se nám však nedostávalo milosti otázat se, ani anděl sám o sebe nepověděl, kde neb jací byli ti muži tak veliké důstojnosti. A potom jsme byli rychle vráceni na své místo, když již svítila denice. Tu přišel Tomáš z Villeneuve, rytíř z kraje lutyšského, komoří našeho otce, a vzbudil nás řka: „Pane proč nevstáváte, váš otec již hotov sedá na koně!“ Vstali jsme a byli jsme jako rozlámaní a tak zmalátněli jako po veliké cestovní námaze. I řekli jsme mu: „Kam máme jet? Vždyť této noci jsme tolik zkusili, že nevíme, co bychom měli činit.“ Tu řekl nám: „Co se stalo, pane?“ I řekli jsme mu: „Vévoda zemřel; a

náš otec chce shromáždit vojsko a táhnout na pomoc vévodovi, který válčí s hrabětem savojským. Naše pomoc mu neprospěje, protože zemřel.“ On pak se nám vysmál a onoho dne, kdy jsme přijeli do Parmy, pověděl našemu otci vše, co jsme mu byli řekli. Tu náš otec, dav si nás zavolat, tázal se nás, zdali je to pravda a zdali jsme měli takové vidění. Odpověděli jsme mu: „Ovšem pane, vězte s jistotou, že vévoda je mrtev.“ Otec však domlouvaje nám řekl: „Nevěř snům.“ Avšak svému otci a jmenovanému Tomáši nepověděli jsme v úplnosti vše, jak jsme to viděli, nýbrž pouze to, že vévoda zemřel. Po několika dnech pak přišel posel nesa zprávu, že vévoda shromáždív své vojsko přišel před kterýs hrad hraběte savojského a že byl zasažen velikým šípem z jednoho samostřílu uprostřed všech svých rytířů a že po několika dnech vyzpovídav se zemřel. Tehdy náš otec uslyšev ty zprávy pravil: „Divíme se velice tomu, že náš syn nám jeho smrt napřed předpověděl.“ A velice se tomu divili on i Tomáš, ale nikdo potom s nimi o té věci nemluvil.⁴²⁶

Jako první opustil Itálii v září 1333 Karel. Jistě tak nemohl učinit bez pověření svého otce⁴²⁷, zároveň však mohl k jeho rozhodnutí přispět nátlak českého poselstva, se kterým se setkal v Mantově⁴²⁸. Jan Lucemburský svého syna následoval koncem října. V místech, která mu zůstala věrná sice zanechal slabé posádky, brzy se však ukázalo, že pokus o vybudování lucemburské signorie v Itálii byl jen pouhou epizodou. Karla toto dobrodružství několikrát málem stálo život, ale podobně jako předchozí francouzský pobyt mělo velký význam pro formování jeho osobnosti a myšlenkového světa.

6.3 Návrat Karla Lucemburského do Čech

Zpět do Čech se Karel Lucemburský vracel jako mladý ambiciózní státník, kterému se dostalo výborného vzdělání, poznal vysokou dvorskou kulturu a získal i první politické a vojenské zkušenosti. Pro nás je však nejpodstatnější, že i v duchovní oblasti měl již pevně zformované své nazírání na svět a své místo v něm. Přestálá nebezpečí jej utvrdila, že byl vybrán samotným Bohem, aby vykonával jeho vůli. Jeho pojetí vlastního poslání bylo přítom

⁴²⁶ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 63-65.

⁴²⁷ *Ibidem*, s. 69.

⁴²⁸ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 127.

především augustinovské⁴²⁹. V tomto myšlenkovém světě byl panovník prostředníkem mezi Bohem a lidmi a vykonával na zemi Boží vůli. Panování bylo tedy službou Bohu. Ve svém Vlastním životopise Karel vyzývá své následovníky, aby zachovávali Boží přikázání, protože jen ten, kdo slouží Bohu s ním může i kralovat⁴³⁰. V Karlových listinách také často najdeme přímý citát ze sv. Augustina „Kralovat znamená sloužit Bohu.“⁴³¹. Dle Augustinova učení měl panovník povinnost zachovávat Boží zákon, jako kdokoli jiný⁴³², protože byl ale zároveň ke své důstojnosti Bohem vyvolen, museli jej jeho poddaní poslouchat. To však nijak nenarušovalo rovnost lidí před Bohem. Panovník, který by chtěl vládnout z pouhé touhy po moci (*cupido dominandi*) nebo usiloval jen o vlastní slávu, by jednal proti Božímu řádu⁴³³. Dobrý vladař měl tedy především usilovat o to, aby byl dobrým správcem, spjatým se svým lidem, zemí a vším, co mu bylo svěřeno.

Myšlenky, ponaučení a výzvy, které Karel Lucemburský vložil do svého Vlastního životopisu, Morality a dalších spisů a dokumentů, nelze pochopitelně jednoduše považovat za jeho osobní profil. Karel IV. byl člověkem reálné politiky, při sledování svých zájmů se musel uchýlovat k různým kompromisům a někdy používal i metody, které můžeme už na první pohled označit jako neetické. To však nic nemění na tom, že se k těmto hodnotám hlásil a byly mu jakousi mravní maximou, ke které měly směřovat alespoň důsledky jeho jednání. Jistě také nelze pochybovat o opravdovosti a hloubce Karlovy zbožnosti, která se u něho projevovala snad už od dětství⁴³⁴. Jeho filosoficky-teologické názory mu dovoľovaly hlubokou zbožnost, hraničící až s pohrdáním světem a vlastní existencí propojit s autoritativním a okázalým vystupováním v roli panovníka z Boží milosti. Na jedné straně jej tedy můžeme sledovat jako sebevědomého, ambiciózního vladaře, který věnoval mnoho úsilí prezentaci svého majestátu a jeho ideologickému zdůvodňování, na druhé straně pak jako

⁴²⁹ Karel IV. prokazatelně znal Augustinova díla *De Civitate Dei* a *Confessiones* a uplatňoval myšlenky v nich obsažené ve své státnické praxi i osobním životě.

⁴³⁰ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 50.

⁴³¹ Na častý výskyt citátu „Kralovat je sloužit Bohu“ v arengách Karlových listin upozorňuje SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*. s. 551.

⁴³² Ke vztahu Karla IV. k učení sv. Augustina obsáhle KALISTA, Zdeněk. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1971. 253 s.

⁴³³ K těmto myšlenkám se Karel přihlásil např. ve svém spise *Moralitates*. KAREL IV.. *Karel IV., literární dílo*. Vyd. v tomto souboru 1. Praha: Vyšehrad, 2000. 133 s. Historica. ISBN 80-7021-417-1. s. 68, 75.

⁴³⁴ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 29.

zbožného křesťana, který trávil celé dny o samotě v hlubokých meditacích a neváhal obléknout ani roucho kajícího poutníka.

Karel se vracel po jedenácti letech. Roky strávené na francouzském dvoře a napjaté měsíce pobytu v Itálii jistě zastřely vzpomínky na zemi, kde se narodil. Se zdejšími poměry a tradicemi se musel seznamovat znovu, dokonce zapomněl i jazyk, kterému se podle vlastních slov rychle znovu naučil⁴³⁵. Podle Petra Žitavského, ještě před vstupem do Prahy navštívil Karel hrob své matky ve Zbraslavském klášteře⁴³⁶. Patrně jej k tomu vedly čistě lidské pohnutky, avšak s odstupem staletí můžeme tuto událost chápat i jako Karlovu cestu zpět k české přemyslovské tradici, jejíž byla královna Eliška odhodlanou opatrovatelkou.

Karlovi muselo být brzy jasné, že ani v Čechách jej nečeká nic jednoduchého. Energii k řešení složitých a tíživých problémů mu ale patrně dodávalo i vědomí, že pracuje na obnově řádu věcí ve shodě se svým nejnvtirnějším přesvědčením. Kvůli neutěšenému stavu Pražského Hradu se musel ubytovat na Starém Městě pražském, v jednom z domů své matky a ihned se začal aktivně zajímat o stav království zejména pak panovnického zázemí. Karlovo postavení v Čechách legitimizoval Jan Lucemburský na počátku roku 1334 tím, že mu udělil titul moravského markraběte. Šlo o již tradičně používanou hodnost pro následníky trůnu, která Karlovi dávala široké pravomoci, zároveň však zůstával podřízený králi Janovi. Fakticky ovšem byl Karel správcem království a ke svému úřadu přistupoval velmi aktivně. Dařilo se mu získávat zpět mnoho porůznu zastavených královských majetků a pustil se také do oprav Pražského hradu. Již během jara 1334 se přestěhoval z města do tradičního sídla českých králů, od léta zde navíc bydlel i se svojí francouzskou manželkou.

Jan Lucemburský nebyl proti samostatným politickým aktivitám svého syna a při správě českého království mu nechával do značné míry volnou ruku. Významnou úlohu sehrál Karel i v Lucemburské politice ve Slezsku a Korutanech⁴³⁷. Postupně se však mezi nimi objevovaly i spory, neboť Karlova představa o vládě se od otcovy v mnohém lišila. Vždy hrdý Jan dal několikrát synovi jasně najevo, kdo je v zemi králem. K patrně nejvážnějšímu střetu mezi nimi došlo během roku 1336. Příčinou zřejmě nebyly jen Karlovy vlastní představy o vládě, ale také přítomnost Janovy druhé manželky Beatrix, která si na rozdíl od Karlovy choti

⁴³⁵ „Řeč českou jsme úplně zapomněli, ale později jsme se jí opět naučili, takže jsme mluvili a rozuměli jako každý jiný Čech.“ *Ibidem*, s. 69.

⁴³⁶ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika*, s. 394. Událost poněkud zpochybňuje skutečnost, že se o ní ve svém životopise nezmínil.

⁴³⁷ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 142n.

Blanky nedokázala získat české prostředí. Jan odňal svému synovi nejen správcovství v Čechách, ale dokonce i markraběcí titul⁴³⁸. Objektivně vzato však ani tato epizodická Janova vláda království nic dobrého nepřinesla. Na Moravě se zapletl do války s Ottou Habsburským a brzy vyčerpал královskou pokladnu natolik, že mnoho z Karlových restitučních snah přišlo opět vniveč. Aby získal další finance se nezastavil ani před hroby zemských patronů v pražské katedrále. Vyplenil hrob sv. Václava a dal kopat i u hrobu sv. Vojtěcha. Jen zpeněžení náhrobku sv. Václava mu údajně vyneslo 500 hřiven pražských grošů, 200 hřiven mu musel vyplatit Karel a další peníze získal od židů. Ačkoli jsou prameny i historikové někdy k Janu Lucemburskému nespravedliví co se týče jeho vztahu k českým zemím, tak zneuctění nejposvátnějšího místa království je jednoznačně jedním z nejvíce odsouzeníhodných činů jeho vlády. Vzájemné neshody mezi otcem a synem však nikdy nepřerostly v zásadní a trvalý odpor, v kritických chvílích dokázali vždy oba najít společnou řeč.⁴³⁹

6.4 Lucemburská politika

Jan Lucemburský se sice jen neochotně smiřoval se svým postupným odchodem z politické scény, slábnoucí zdraví, zejména pak stupňující se potíže se zrakem jej však nutily myslet více na budoucnost Lucemburského rodu, kterou zosobňoval jeho syn Karel než na své vlastní plány. Jan se sice nestal římským králem, dokonce se o tuto hodnost ani nikdy neucházel, přesto se během jeho života udržel lucemburský rod v nejvyšších patrech evropské politiky. Nutno říct, že nemenší zásluhu na tom měl též jeho strýc Balduin, vzdělaný a obratný diplomat, který dosáhl až na trevírský arcibiskupský stolec spojený s kurfiřtským hlasem.

Ve vleklém sporu mezi Francií a Anglií stáli Lucemburkové jednoznačně na straně francouzského krále Filipa VI., zato ve sporech mezi Ludvíkem Bavorem a papežem jejich postoj už tak jednoznačný nebyl. Jan Lucemburský se sice proti Ludvíku Bavorovi nikdy přímo nepostavil ale jeho politika byly dvojaká. Pravděpodobně s ohledem na Karlovu plánovanou římskou kandidaturu se snažil svého syna chránit od styků s exkomunikovaným

⁴³⁸ *Ibidem*, s. 154.

⁴³⁹ *Ibidem*, s. 142. SPĚVÁČEK, Jiří. *Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346: k prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*, s. 421-n.

císařem⁴⁴⁰ a veškerá jednání s ním vedl sám, i když se týkala českých zemí, které Karel fakticky spravoval. V březnu 1339 učinil Jan k Ludvíkovi vstřícné gesto, složil mu lenní sliby, které dlouho odmítal a přijal od něho Čechy, Moravu, hrabství Lucemburské a další území jako říšská léna. Karel se za otcem vydal a nejprve roztrpčeně odmítal úmluvy potvrdit, král Jan mu ale patrně objasnil své záměry a syna uklidnil, neboť krátce nato vystupovali už oba Lucemburkové znovu společně⁴⁴¹. Když se na sklonku roku 1339 Jan dozvěděl o vypuknutí konfliktu mezi Anglií a Francií, který měl později vejít do dějin jako Stoletá válka, ihned zamířil do Francie splnit své spojenecké sliby, Karla pověřil, aby uspořádal záležitosti v Čechách a připojil se k němu, což Karel také učinil.

6.5 Karlovy úvahy o křížové výpravě

Lucemburkové přispěchali francouzskému králi Filipovi IV. na pomoc, akutní nebezpečí však pominulo a k velkým ozbrojeným střetům nedošlo. Ve změněné situaci se Karel, podobně jako kdysi Jan Lucemburský, patrně po jistou dobu zabýval myšlenkou účasti na křížovém tažení proti maurům, kteří ohrožovali křesťanské státy na Pyrenejském poloostrově. Tomuto záměru nahrávalo, že měl stále k dispozici oddíly, které Lucemburkové shromáždili na pomoc francouzskému království⁴⁴². Karla patrně oslovila propaganda šířená v jihofrancouzských oblastech papežem Benediktem XII. a křesťanskými vládci z Pyrenejského poloostrova, a to ještě před její hlavní vlnou, která následovala až po březnu 1340⁴⁴³.

Obavy z invaze marockých Marínovců sužovaly kastilského krále Alfonsa XI. a Petra III. Aragonského již delší dobu. Na Alfonsovo naléhání mu už roku 1335 potvrdil papež Benedikt XII. přidělení křížáckých desátků. Počátkem roku 1339 se Marínovci skutečně

⁴⁴⁰ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 170.

⁴⁴¹ *Ibidem*, s. 172.

⁴⁴² „*V oněch dnech můj otec, ztratil již dříve jedno oko, a když pak mu druhé začínalo slábnout, odjel tajně do Montpellieru k lékařům, aby se léčil; přece však v té době oslepl. Já jsem táhl na pomoc králi španělskému proti králi granadskému Feragaciovi a poslal jsem již předem svůj lid i válečné potřeby do Montaubanu. Ale můj otec mne zdržel tajně v Montpellieru, nedovoliv mi dále táhnout.*“ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 129.

⁴⁴³ SOUKUP, Pavel. Karel IV. jako obránce víry. Souvislosti neuskutečněného španělského tažení z roku 1340. In: *Ve znamení země Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*. s. 200.

rozhodli invazi uskutečnit, spojenému křesťanskému však přálo štěstí, v jednom z menších střetů nedaleko Jerezu padl sultánův syn Abú Málík, což muslimský postup na čas zastavilo. Dalo se však očekávat, že pomsta sultána Abú'l Hasana bude tvrdá. Vůdci křesťanské koalice volali o pomoc. Papež Benedikt XII. potvrdil Alfonsovi přidělení křížáckých desátek na další tři roky a vyhlásil kazatelskou kampaň, prostřednictvím které měli být získáváni bojovníci proti nevěřícím⁴⁴⁴. Největší odezvu mělo toto hlásání křížové výpravy v jižní Francii, za Pyreneje se však vydávaly jen menší oddíly místní šlechty⁴⁴⁵. Karel Lucemburský se k nim ale nakonec nepřidal. Ačkoli z jeho pozdějšího líčení je patrné, že byl pro výpravu rozhodnut a na začátku roku 1340 už dokonce vyslal své oddíly na cestu, jeho otec Jan jej zadržel v Montpellier. Tamější univerzita byla proslulá svojí vynikající lékařskou fakultou a Jan trpící rodovou oční chorobou doufal, že zdejší lékaři dokáží její průběh zvrátit a zabránit jeho úplnému oslepnutí.

Otcovský zásah vedl některé starší historiky k tomu, že Karlův záměr účastnit se výpravy odbývali jen jako projev mladické nerozváženosti⁴⁴⁶. Takový výklad neshoduje se známými Karlovými charakterovými rysy, ale především nebere v úvahu význam, jaký mohlo mít zapojení do křížácké výpravy pro budoucího českého krále a předpokládaného kandidáta na římský trůn. Účast na křížové výpravě byla po celý středověk záležitostí nesmírně prestižní a i neúspěšná výprava dávala účastníkům možnost zapsat se do dějin hrdinskými činy ve službách křesťanské víry. Karlovo chování tedy nebylo nijak iracionální, zvláště když právě v tuto chvíli disponoval nevyužitou vojenskou silou. Ostatně vývoj událostí dal Karlovi zapravdu.

Po počátečních neúspěších zvrátila spojená vojska Alfonsa XI. Kastilského, Alfonsa

⁴⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁴⁵ Podle Františka Pražského o tažení uvažoval i král Jan spolu s králi Francie a Anglie. Nevíme ovšem, odkud František tuto informaci měl. Spíše se zdá, že ve světle pozdějšího slavného vítězství vnímal výpravu jako něco, co bylo hodno zájmu krále. František Pražský: *Kronika*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.* Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1987. 647 s. Členská knihovna, s. 130.

⁴⁴⁶ Lze jednoznačně odmítnout domněnky starších historiků, kteří záměr vytáhnout na Pyrenejský poloostrov přičítají jeho mladické nerozváženosti a hovoří o něm jako o nerealizovaném dobrodružství. SOUKUP, Pavel. Karel IV. jako obránce víry. Souvislosti neuskutečněného španělského tažení z roku 1340. In: *Ve znamení země Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové.* s. 200. Zde odkazy na starší literaturu.

IV. Portugalského a Jakuba III. z Mallorky situaci, která se zdála už beznadějná. Alfonso XI. si zde vydobyl nehynoucí slávu a v celé válce nastal zásadní obrát⁴⁴⁷. Papež udělil účastníkům boje křížácké odpustky, jako by táhli do Jeruzaléma a Alfonsovi poslal křížáckou korouhev. Kolem výpravy se rozestřela aura křížáckého hrdinství a oddanosti Kristu. Papež Benedikt přirovnal ve svém kázání Alfonsův triumf ke skutkům Makabejských a krále Davida.

Lze se jen dohadovat, zda pasáž v Karlově vlastním životopise líčí události věrohodně a jaké motivy případně vedly Jana Lucemburského k tomu, že svého syna od rytířského úmyslu zadržel, ačkoli sám jindy podobné podniky podporoval, jak nejlépe ukazují jeho opakované výpravy na Litvu. Více světla do těchto otázek nevnáší ani zpráva kronikáře Františka Pražského, který nadšeně referuje o úspěchu křesťanského vojska a dodává, že o tažení uvažoval i král Jan s králi Anglie a Francie. Objevil se dokonce názor, že celou epizodu Karel ve svém Vlastním životopise využil pouze k vlastní prezentaci coby ochránce křesťanství a bojovníka za křesťanskou víru. Vezmeme-li v úvahu fakt, že Karlův Vlastní životopis není biografií ani memoárem v dnešním slova smyslu, ale spíše je středověkým knížecím zrcadlem, které mělo zprostředkovat jeho nástupcům následováníhodný obraz dokonalého panovníka, není ani taková úvaha zcela určitě neopodstatněná⁴⁴⁸.

6.6 Závět' Jana Lucemburského a Karlovo nástupnictví

Z lucemburské účasti na křížové výpravě sice sešlo, Jan Lucemburský měl ale jiné plány jak přítomnost sebe a svého syna ve Francii využít. Těžce zasažený slepotou si Jan zřejmě naplno uvědomil, že přišel čas soustředit se na synovu budoucnost a už počátkem roku 1340 zamířili oba do Avignonu. Zde se Karel po letech znovu setkal s Pierrem de Rosieres, který se zatím stal kardinálem a arcibiskupem v Rouen. Pierre prý při této příležitosti Karlovi předpověděl, že se jednou stane římským králem, načež mu Karel odvětil, že dřív bude on papežem⁴⁴⁹. Netrvalo dlouho a obě předpovědi se splnily.

⁴⁴⁷ Alfonsovo vítězství zaznamenali i čeští kronikáři. František Pražský: *Kronika*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 130. Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: *Ibidem*, s. 204.

⁴⁴⁸ SOUKUP, Pavel. Karel IV. jako obránce víry. Souvislosti neuskutečněného španělského tažení z roku 1340. In: *Ve znamení země Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*. s. 202-n.

⁴⁴⁹ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 129.

V září 1340 nechal Jan Lucemburský sepsat svou závěť. Karel měl podle ní získat Čechy, Horní Lužici a slezská knížectví, Jan Jindřich Moravu a nejmladšímu synovi Václavovi, kterého měl se svojí druhou manželkou Beatrix přiřkl vládu nad Lucemburským hrabstvím, lucemburskými lény ve Francii a také cla na Rýně⁴⁵⁰. Lucemburské državy se tak měly rozdělit na dvě geograficky vzdálená a jen velmi volně spojená centra.

Na zemském sněmu konaném 11. června 1341 označil Jan Lucemburský oficiálně Karla jako svého nástupce na českém trůně⁴⁵¹. Svých rozhodovacích pravomocí se ale vzdal až smlouvou z počátku roku 1342. Karlovi odevzdal na dva roky veškerou správu království a zavázal se, že po tuto dobu nebude v zemi pobývat a nebude odtud vyžadovat žádné platy. Nebylo to však zadarmo, vyžádal si za to vysokou částku v penězích a navíc přenechal Karlovi některé své závazky, mezi nimi i založení kartouzy Zahrada Panny Marie na Smíchově, kde měly po Janově smrti znít modlitby za spásu jeho duše.

Karel se soustředil nejen na zlepšení finanční situace a opětovné získávání zastaveného královského majetku, ale více už také dbal o vlastní reprezentaci. Pokračoval v přestavbě královského paláce podle francouzského vzoru, při palácové kapli Všech svatých zřídil už v roce 1339 kapitolu. Pozdější Parlěřova přestavba kaple a péče, kterou jí Karel věnoval ukazují, že vzorem Karlovi byla pařížská Sainte Chapelle. Dále Karel na Pražském hradě plánoval i velkolepou stavbu nové katedrály. Prozatím měly být obnoveny alespoň hroby zemských patronů sv. Václava a Vojtěcha, jejichž drahocenné vybavení před časem zcizil jeho otec.

6.7 Karel Lucemburský a biskup Jan IV. z Dražic

Poměrně málo se z pramenů dozvídáme o spolupráci Karla Lucemburského s pražským biskupem Janem IV. z Dražic (1301-1343). Vztahy nejvyššího duchovního představitele země a jejího markraběcího správce zřejmě nebyly právě idylické. Oba pojila hluboká nepředstíraná zbožnost, byli vzdělaní, sebevědomí a oba se též snažili řádně pečovat

⁴⁵⁰ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 181.

⁴⁵¹ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV.*, č. 935, s. 375. Patrně se v tomto roce již uvažovalo i o Karlově korunovaci, protože byla do Avignonu odeslána žádost o povolení pro pražského biskupa, aby mohl akt provést místo arcibiskupa mohušského. Snad také již v této době nechal Karel upravit korunovační klenot.

o to, co jim bylo z jejich titulů svěřeno, zásadně se však rozcházel ve svých představách.

Jan IV. z Dražic pocházel z rodu, který se sice řadil jen k nižší šlechtě ale měl blízko ke královskému dvoru a jeho příslušníci po generace zastávali vysoké církevní úřady. Hned dva další Janové s přízviskem z Dražic již v minulosti zasedli na pražský biskupský stolec, a sice Jan II. (1226-1236) a Jan III. (1258-1278). Jan IV. z Dražic se stal pražským biskupem roku 1301, tedy v době, kdy přemyslovský král Václav II. stanul na vrcholu své moci. Jen o několik málo let později se s koncem přemyslovské dynastie situace radikálně změnila a biskup Jan byl postaven před zkoušku, jak se osvědčí coby nejvyšší duchovní správce v době plné zmatků a nestability.

Biskup Jan se stál stranou bojů šlechty i zápasu o českou korunu, v žádném případě to však neznamená, že by byl pasivní. V těžkých dobách se snažil být především dobrým správcem a cílevědomě budoval biskupskou autoritu a zázemí. Velmi přitom dbal o disciplínu kléru a funkčnost církevní organizace. Svolával pravidelné synody duchovenstva, kde byly řešeny aktuální problémy diecéze a vydávána disciplinární nařízení. V letech 1311-1312 se zúčastnil koncilu ve Vienne a řadu reformních myšlenek, které na koncilu zazněly se snažil uvádět do praxe ve své diecézi.

Poté, co českou královskou korunu získal Jan Lucemburský, stal se Jan IV. z Dražic jeho loajálním podporovatelem, využíval však prostor, který mu dávala slabá Janova vláda a pracoval na upevnování biskupského postavení. Především přestavěl biskupskou rezidenci stojící poblíž mostu přes Vltavu na Menším Městě Pražském. Z původně převážně dřevěného dvorce vybudoval kamenný opevněný palác

Janovu činnou aktivitu však zbrzdila vynucená nepřítomnost v jeho diecézi. Svými organizačními zásahy do církevních poměrů si udělal řadu vlivných nepřátel. Napjaté byly jeho vztahy s žebravými řády, zvláště dominikány, proti jejichž počínání se snažil chránit svůj klérus⁴⁵², a dostal se i do kompetenčních sporů s papežskými inkvizitory. Osudným se mu ale

⁴⁵² Tyto řády mnohde významně zasahovaly do života farností, lidé navštěvovali jejich kostely na úkor bohoslužeb sloužených faráři a upřednostňovali je i jinými způsoby. Faráři si často stěžovali, že se od mendikantů nechávají farníci pohřbívat a činí v jejich prospěch štědré odkazy, místo aby tímto způsobem podpořili svoji farnost. Situaci řešila bula Super cathedram papeže Bonifáce VIII., která stanovovala přísnější pravidla pro pastorační a bohoslužebnou činnost řádů. Biskup Jan ve snaze chránit svůj klérus nařízení byly prosazoval, ze strany řádů však narážel na tuhý odpor. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*, s. 128n. Janův odpor k žebravým řádům dokumentuje i jedna z jeho indulgenčních

stal až spor s Jindřichem ze Šumberka, který proti němu vznesl řadu obvinění, z nichž nejtěžší bylo, že se zastává kacířů. Do značné míry šlo o vyřizování osobních účtů, neboť biskup Jan nedlouho předtím Jindřichovi odňal výnosné litoměřické proboštví. Papež Jan XXII. nařídil vyšetřování a zbavil Jana správy diecéze, tomu nezbylo, než se vypravit do Avignonu, aby se z nařčení očistil. Proces se však protáhl na předlouhých jedenáct let.

Když se plně rehabilitovaný biskup Jan IV. z Dražic z Avignonu vrátil, bylo mu již téměř sedmdesát let. Jeho činorodost jej však přes vysoký věk neopustila. Z Francie s sebou přivedl i zkušeného stavitele známého jako Mistr Vilém, který měl jeho záměry realizovat. Na staroměstském břehu Vltavy při kostele Panny Marie Na Louži⁴⁵³ hodlal vybudovat augustiniánskou kanonii a uvažoval i o stavbě nového mostu přes Vltavu, který by nahradil silně poškozený most Juditin. Podle některých názorů hodlal učinit z Prahy biskupské město, jakým byl například Trevír nebo nedaleké Řezno. Nakonec však v Praze nevznikla ani augustiniánská kanonie ani nový most. Pražští měšťané se těsnějšímu sepětí s mocným biskupem stavěli na odpor⁴⁵⁴ a definitivní ránu jeho plánům zasadil návrat Karla Lucemburského, který měl, coby nový správce země o jejím uspořádání vlastní představy. Biskup Jan tedy začal alespoň zvelebovat Roudnici, která patřila mezi jeho majetky. V květnu 1333 byl položen základní kámen kláštera augustiniánských kanovníků a o tři měsíce později začala i stavba kamenného mostu přes Labe⁴⁵⁵. Velkorysími úpravami prošel také biskupský hrad.

Řád augustiniánských kanovníků zřejmě biskup Jan poznal blíže za svého pobytu

listin. Nabízí čtyřicetidenní odpustky těm, kdo by se nechali pohřbit na hřbitovech farních kostelů místo u mendikantů. Jde o snahu omezit vliv žebravých řádů a minimálně zrovnoprávnit farní kostely a hřbitovy s těmi klášterními, které byly vybaveny četnými řádovými privilegii. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Cancellaria Johannis de Dražic. Z pomocných věd historických, 9. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* č. 2, (1991), s. 63.

⁴⁵³ Stál v prostoru dnešního Mariánského náměstí. Vedla kolem něj důležitá komunikace pokračující ze Starého Města přes most, kolem biskupského dvora a dále na Pražský hrad.

⁴⁵⁴ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*, s. 147. Kostelu Panny Marie sice věnoval pět vesnic, které měly novou instituci zabezpečit, nepodařilo se mu však získat patronátní právo kostela, ani souhlas městské rady pro stavbu klášterních budov. EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, č. 2041, s. 793.

⁴⁵⁵ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 86. EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, č. 2008, s. 781-782.

v Avignonu a nová kanonie měla být určitou protiváhou proti již existujícím klášterům dominikánů a minoritů, které měly v Praze nemalý vliv. Tento rozměr fundace se její nucenou realizací mimo Prahu. Zato podmínky pro budoucí fungování kanonie mohl biskup Jan stanovit plně dle svých původních představ. Za člena roudnické kanonie neměl být přijímán nikdo, kdo by nebyl Čechem po obou rodičích. Touto podmínkou biskup Jan vyloučil, aby nový klášter dosud u nás neznámé řehole vznikl tak, jak bývalo obvyklé, tedy aby k jeho založení přišla skupina řeholníků z některého již existujícího kláštera v zahraničí. Účelem bylo zrovnoprávnit původem České obyvatele království v přístupu k řeholnímu životu v době, kdy cisterciácké kláštery byly výlučně německé a německý živel vysoce převládal i v mnoha jiných řádech. Omezení týkající se národnosti bylo zrušeno až v roce 1349, neboť již nebylo aktuální. Do té doby vzniklo dalších šest augustiniánských klášterů po celé zemi a cisterciácké kláštery se otevřely i Čechům.

Změnu poměrů, která nastala s příchodem Karla Lucemburského lze dobře sledovat také na příkladu pražské katedrály. Biskup Jan svými nadáními i stavebními úpravami vždy zdůrazňoval, že katedrála je především biskupským kostelem. Uvolnění pout mezi hlavním pražským chrámem a královskou mocí navíc přispívalo, že od Václava II. už nebyli příslušníci vládnoucího rodu pohřbíváni v jeho zdech, ale vzniklo pro ně nové pohřebiště ve Zbraslavském klášteře. Roku 1336 nechal biskup Jan přenést bohatě nadaný oltář sv. Silvestra, k němuž se pojila anniversária za jeho osobu a další členy jeho rodu na významnější místo a začal u něj budovat svůj náhrobek, jehož součástí byla i bronzová socha⁴⁵⁶. V nové gotické katedrále, kterou začal budovat Karel Lucemburský ještě ve spolupráci se svým otcem Janem však již pro toto pojetí biskupského kostela nebylo místo.

Všechny jeho ambiciózní myšlenky se biskupovi Janu IV. z Dražic sice nepodařilo prosadit a realizovat, přesto v našich církevních dějinách zanechal hlubokou stopu, ať už jako zakladatel nebo schopný správce a organizátor církevních poměrů. Mezi jeho nařízeními najdeme i taková, která se přímo nebo zprostředkovaně týkala poutnictví. Listina, kterou vydal 9. listopadu 1307 se týká poutí do Pruska. Pokud se někdo rozhodne ve své poslední vůli nebo jiném pořízení učinit odkaz na takovou pout', má podle biskupova nařízení rovnou označit konkrétního člověka, který pout' vykoná nebo raději povinnost svěřit Řádu německých rytířů. Lidé prý totiž často najímají různé neznámé osoby, aby dle ustanovení

⁴⁵⁶ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 135.

pout' vykonali, takto zaplacení poutníci se však často toulají úplně jinde a i pokud do Prus skutečně dojdou, nijak této zemi neprospějí. Naproti tomu němečtí rytíři, kteří v Prusku již dlouho působí, vykonají takovou pout' lépe a poctivěji a dokonaleji tak naplní zbožný úmysl zůstavitelů⁴⁵⁷. Synodální nařízení z roku 1312 zase počítá se zvláštním statusem poutníků, na které se kvůli obtížnosti tehdejšího cestování běžně nevztahovala některá omezení. Biskup Jan v něm se souhlasem krále a předních šlechticů země zapovídá všem klerikům s výjimkou cizinců a poutníků, aby se po večerním zvonění neodvažovali kupovat si v krčmách po Praze a v celých Čechách víno, pivo nebo medovinu. Trest pro přestupníky, pokud by se do osmi dnů od napomenutí nepolepšili měl být velmi tvrdý – doživotní zákaz vstupu do kostela a v případě úmrtí odepření církevního pohřbu. Biskup zároveň přikázal všem vyšším duchovním toto nařízení publikovat o nedělích a svátcích, aby se nikdo nemohl vymlouvat na jeho neznalost. Sankcí mělo být sesazení z úřadu či ztráta benefícia⁴⁵⁸. I přes tvrdý tón samozřejmě zůstává otázkou, jak se toto nařízení dařilo uvádět v život. Do třetice upozorněme na biskupovo nařízení, které bylo namířeno proti potulným kněžím, tedy i některým z těch, kteří chápali *peregrinatio* jako vzor křesťanského života, pokud nepříslušeli k některému z církevních řádů. Najdeme jej ve statutech, která biskup Jan vydal po svém návratu z Avignonu. Nařizoval mimo jiné povinnost kleriků přijmout svěcení pouze od vlastního ordináře, povinnost rezidence, zakazoval konat bohoslužby v případě postižení exkomunikací a zakazoval dovolovat konání bohoslužeb potulným klerikům a apostatům⁴⁵⁹.

Obrátíme-li pozornost k osobní zbožnosti biskupa Jana IV. z Dražic, je i při letném pohledu zřejmé, že zbožnou pout' považoval za běžnou součást křesťanského života. Silným poutem se biskup Jan cítil být svázán především se sv. Vojtěchem. Nechápal jej však pouze jako svého biskupského předchůdce, ale šlo o vztah hluboce osobní. Navenek se Janova svatovojtěšská úcta projevovala například tím, že nechal nově upravit hrob sv. Vojtěcha, a především dal zhotovit novou stříbrnou tumbu pro světcovy ostatky. Celkem třikrát, vždy v těžkých životních chvílích biskup Jan také obdaroval Břevnovský klášter, který sv. Vojtěch založil, a který patřil vedle katedrály k hlavním ohniskům jeho kultu. Pro biskupa Jana stál sv. Vojtěch na stejné úrovni jako sv. Václav. Neznamená to, že by význam svatováclavského

⁴⁵⁷ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*, s. 33-34. EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Annorum 1253-1310*, č. 2155, s. 930-931.

⁴⁵⁸ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*, s. 58.

⁴⁵⁹ *Ibidem*, s. 126.

kultu nějak umenšoval nebo popíral⁴⁶⁰, sv. Václava však chápal především jako ochránce před vnějšími nepřáteli, který bděl nad mírem v zemi a byl garantem české státnosti. Sv. Vojtěch byl naproti tomu tím, komu Češi vděčili za vytvoření zdejší křesťanské obce, jejímž se stal nebeským zastáncem a přímlyvcem. Nad českými zeměmi tak bděli svatí kníže a biskup, což je plně začleňovalo do tehdejšího světa středověké Evropy.

Oblíbenou Janovou světicí a osobní patronkou byla sv. Ludmila. Šíření jejího kultu pomáhalo, že se klášter sv. Jiří na Pražském Hradě, kde byla pochována, stal na přelomu 13. a 14. století důležitým kulturním centrem, navíc byl propojen s kapitulní školou, kterou procházela řada budoucích vysokých duchovních⁴⁶¹. Vnímání sv. Ludmily jako ochránčiny posílilo též vymření přemyslovského rodu. Biskup Jan založil nový kostel zasvěcený sv. Ludmile přímo v Dražicích ještě před svým odjezdem do Avignonu⁴⁶². Během jeho vynuceného pobytu u kurie ale získal jeho vztah k přemyslovské světicí zřejmě ještě jiný rozměr. Na jihu Francie byly uctívány tři evangelijní osobnosti, jejichž život byl přímo svázán s Kristem – Lazar, Marta a Marie. Jan si oblíbil především sv. Martu. Zřejmě v roce 1326, kdy už se kuriální proces začínal obracet v jeho prospěch navštívil její hrob, který se nachází v Tarasconu nedaleko Avignonu. Při návratu do Prahy přivázel officium svátku sv. Marty, zasvětil jí nově založený oltář v pražské katedrále a nařídil slavit její památku jako zvlášť významný svátek (*festum duplex*)⁴⁶³. Marta představovala typ obětavé světice pečující o bližní, čímž se sv. Ludmile, která křesťansky vychovávala své vnuky a dbala o upevnění víry v nedávno christianizovaném národě, ideově podobala. Pro souvislost úcty k oběma světicím u biskupa Jana hovoří i to, že v době, kdy putoval k hrobu sv. Marty spadá vydání hned tří odpustkových listin pro kapli sv. Ludmily na Tetíně, jimiž uděloval odpustky případným návštěvníkům nejen od sám ale i dalších jednadvacet biskupů a kuriálních hodnostářů, které Jan oslovil a získal pro svůj záměr⁴⁶⁴. Když dal v roce 1336 na synodě vyhlásit první oficiální

⁴⁶⁰ kožešník Heřman dostal roku 1333 pozemek za to, že pravidelně čistil a udržoval přílbu, brnění a meče sv. Václava. EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, č. 2004, s. 776.

⁴⁶¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*, s. 155.

⁴⁶² EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Annorum 1333-1346*, č. 800, s. 315.

⁴⁶³ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 193.

⁴⁶⁴ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, č. 1220, 1245,

seznam svátků, které se mají v pražské diecézi slavit, byla Ludmila jediným světcem, u něhož se slavilo umučení i translace. Přes všechnu tuto podporu však, jak jsme již uvedli, zůstal kult sv. Ludmily spíše okrajový a není doložena žádná poutní tradice s ní spojená.

6.8 Cesta Karla Lucemburského na římský trůn

6.8.1 Politika papeže Klimenta VI.

Počátkem května 1342 byl přítel Karla Lucemburského Pierre do Rosières skutečně zvolen papežem a přijal jméno Kliment VI. Papežský úřad sice nepozdvihl na lepší morální úroveň, podporoval nepotismus, kuriální centralismus a jmenováním nových francouzských kardinálů připoutal kurii ještě více k Avignonu, pro Lucemburskou stranu však bylo výhodné, že se rozhodl rázně vyřešit vlekoucí se spor s Ludvíkem Bavorem. Klatby ani jiné církevní prostředky už dávno nepomáhaly, proto Kliment začal uvažovat o volbě římského protikrále. Ideální kandidát se nabízel v Karlovi Lucemburském. Lucemburské kandidatuře vyšel Kliment nejprve vstříc tím, že anuloval Janovy přísahy Ludvíku Bavorovi z roku 1339. Jan Lucemburský vyjednával s oběma stranami a svou vlastní diplomacii rozvinul tentokrát i Karel. Ludvík se ocital stále více mimo hru, ale Jan zřejmě za příslib svého kurfiřtského hlasu požadoval další peníze z českého království, čímž Karla popudil natolik, že oba Lucemburky musel usmiřovat až sám papež.

6.8.2 Povýšení pražského biskupství a založení katedrály

V souladu s politikou Klimenta VI., namířenou především proti Ludvíku Bavorovi bylo zdůrazňování důstojnosti českého panovníka a svébytnosti českého království, z něhož měl vzejít nový římský král a císař, ačkoli o oficiální Karlově kandidatuře nebyla zatím řeč. V tomto kontextu je třeba chápat Klimentovu bulu z 30. dubna 1344, kterou na Karlovu žádost povýšil pražské biskupství na arcibiskupství. Novému metropolitnímu stolci mělo být podřízeno biskupství olomoucké i nově zřízené biskupství v Litomyšli⁴⁶⁵. Na mohučského

1298, s. 474, 485, 508. Přitom Jan IV. z Dražic byl co do vydávání odpustkových listin spíše skoupý.

⁴⁶⁵ KLICMAN, Ladislav (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I. Acta Clementis VI.*

arcibiskupa Jindřicha z Virneburgu, který byl straníkem Ludvíka Bavora se ani Kliment ani Karel ohlízet nemuseli, připravit jej o část jeho arcidiecéze a tudíž i o podstatnou část příjmů bylo z jejich pohledu naopak velmi žádoucí. V papežské bule je nicméně povýšení Prahy zdůvodňováno velkou vzdáleností Prahy a Olomouce od Mohuče a odlišností zdejšího jazyka, což obojí může být překážkou pro spásu zdejších věřících. Povýšením Prahy na arcibiskupství se mezi jiným vyřešily tradiční problémy s korunovacemi českých králů. Doposud kvůli nim musel být mohučský arcibiskup povoláván do Prahy nebo musel poslat svého pověřence, nyní mohly obřady probíhat plně v české režii. Novým metropolitou se stal Arnošt z Pardubic, který na pražském biskupském stolci teprve nedávno nahradil zemřelého Jana IV. z Dražic.

Do úřadu byl Arnošt slavnostně uveden až 21. listopadu, kdy mu papežští vyslanci předali pallium a vysvětil jej vratislavský biskup Przeclaw. Ve stejný den byl za přítomnosti krále Jana i jeho syna Karla slavnostně položen základní kámen nové pražské katedrály. Stará románská bazilika měla být postupně nahrazena novou stavbou ve stylu francouzské gotiky. Autorem projektu a prvním stavitelem byl Matyáš z Arrasu. Oproti pojetí, které prosazoval biskup Jan IV. z Dražic měla nová katedrála odrážet sepětí královské a duchovní moci, přičemž duchovním středobodem stavby se měl stát hrob svatého knížete Václava.

6.8.3 Karlova kandidatura

Oficiálně papež Ludvíku Bavorovi dveře k dohodě stále nezavřel a Ludvíkovo poselstvo dokonce téměř celou první polovinu roku 1344 setrvalo v Avignonu. Lucemburkové v této vysoké politické hře předstírali úlohu zprostředkovatelů mezi papežskou kurií a císařem. Karel i Jan se také zúčastnili setkání říšských knížat, které svolal Ludvík do Bacharachu na 20.-21. září 1344. Situace byla značně komplikovaná, posiloval totiž zároveň i protipapežský a tudíž i protilucemburský tábor, který nově posílili Fridrich II. Míšeňský, Ludvík Uherský a také polský král Kazimír. Bylo tedy jasné, že Karlova cesta na římský trůn nebude snadnou ani levnou záležitostí. Kosa na kámen padla ve druhé polovině roku 1345. Jan Lucemburský ohrožovaný císařovými straníky odmítl další Ludvíkovo lavírování a dal papeži jasně najevo, že je načase přistoupit k volbě nového římského krále⁴⁶⁶. Kliment VI. zastrašený vzrůstem Ludvíkovy moci souhlasil. Klíčovou úlohu v dalších

Pontificis romani. 1342-1352. Pragae: 1903, č. 363, s. 209.

⁴⁶⁶ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 195n.

událostech měl sehrát Janův strýc Balduin. V březnu 1346 se v Trevíru sešel s Janem a Karlem, aby se poradili o dalším postupu. Balduin se musel nejprve definitivně vzdát Ludvíka Bavora, neboť do té doby s ním styky zcela nepřerušil. Karel se mu zavázal listinou z 16. března, že se ve volebním zápase bude řídit jeho radami a vykompenzuje mu všechna náklady s volbou spojené až do výše 6000 hřiven stříbra. V případě svého zvolení také slíbil potvrdit všechna práva a svobody trevírského arcibiskupství. S papežem Jan a Karel jednali znovu mezi 9. a 15. dubnem v Avignonu. Ještě před jejich příjezdem sesadil papež mohučského arcibiskupa Jindřicha z Virneburgu a na jeho místo dosadil Gerlacha Nassavského. Na Karlovi si Kliment VI. vymínil řadu závazků, kterými podmiňoval vyhlášení nové říšské volby. Šlo hlavně o to, aby Karel jako nový římský král uznal autoritu papeže, nepokračoval v politice svého exkomunikovaného předchůdce a nenapadal ale naopak bránil papežská území. Do Itálie měl vstoupit až po papežské aprobaci římské korunovace a v neposlední řadě se měl podřídit papežovým rozhodčím výrokům ve sporu s polským a případně i francouzským králem⁴⁶⁷. Papežovy požadavky, ač četné, byly relativně umírněné, což odpovídalo únavě z vlekcoucích se sporů s Ludvíkem Bavorem i dobrým vztahům mezi Klimentem VI. a Lucemburky. Kliment VI. také věděl, že prosazení nového zvolence v Říši nebude jednoduché, a nechtěl tedy hned od počátku podkopávat jeho pozici. V dohodách se proto neobjevovaly problematické body o papežské nadřazenosti nad římskými králi a císaři, které tradičně dráždily říšská knížata.

6.8.4 Karlova volba římským králem a smrt krále Jana

Koncem dubna 1346 události nabraly spád papež se obrátil na vybrané kurfiřty a některá přední říšská knížata s výzvou, aby se zřekli Ludvíka Bavora. Mohučský arcibiskup Gerlach Nassavský zároveň vyzval kurfiřty, aby zvolili římským králem „*nějakého statečného katolického a zbožného muže*“⁴⁶⁸. V papežské kanceláři byla rovněž vyhotovena bula pro

⁴⁶⁷ *Ibidem*, s. 197-198.

⁴⁶⁸ ZEUMER, Karolus, SALOMON, Ricardus (edd.) *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum VIII. Monumenta Germaniae Historica*. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1910-1916, č. 16-17, s. 31-36. Obdobné listy směřovaly i řadě biskupů a dalších významných říšských činitelů, včetně představitelů měst, nešlo sice přímo o volitele, jejich souhlasný postoj byl však neméně důležitý, především s ohledem na budoucí prosazení zvoleného krále v říši. Syn českého krále Jana Lucemburského, moravský mrakrabí Karel

město Cáchy, v níž papež vyzýval představitele města, aby umožnili korunovaci nově zvoleného římského krále. Arcibiskup Gerlach svolal kurfiřty k volbě, která měla proběhnout na tradičním místě poblíž města Rhens⁴⁶⁹. 24. května Balduin poslal Ludvíkovi odpovědný list, v němž mu vypověděl podporu a zároveň uzavřel spojenectví s Gerlachem Mohučským⁴⁷⁰. Neformálně volbu Karla Lucemburského podpořil i francouzský král Filip VI.⁴⁷¹ Avšak samotní kurfiřti se příliš k činu neměli, vyčkávali a diktovali si stále další podmínky. Pasivní postoj zaujal i Ludvík Bavor, neboť patrně nevěřil, že se Lucemburkům může podařit získat dostatek volitelů. Bylo do značné míry zásluhou Balduinovy obratné diplomacie, že se kurfiřti 11. července 1346 skutečně sešli k volbě⁴⁷². Přítomných bylo sice pouze pět kurfiřtů ze sedmi⁴⁷³, jejich jednomyslná volba ale stačila ke zvolení Karla Lucemburského římským králem. Arcibiskup Balduin oznámil výsledek volby papeži Klimentovy VI. a následně sám zvolenec Karel papeže informoval o svém záměru nechat se 27. srpna korunovat v Cáchách nebo v Kolíně nad Rýnem. Papež si nekladl žádné podmínky, uvědomoval si, že Karlovo postavení je zatím velmi křehké a nechtěl komplikovat situaci.

Eskalace napětí mezi Francií směřující k dalšímu ozbrojenému střetu ale znamenala, že myšlenky na korunovaci musely jít stranou. Lucemburkové Jan a Karel vázání spojeneckými sliby opět vytáhli v čele vojska francouzskému králi Filipovi VI. na pomoc. Střetnutí u městečka Crécy (Kresčák) 26. srpna 1346, v němž bylo francouzské vojsko

nebyl v těchto dokumentech sice nikde jmenován, všem zainteresovaným však bylo jasné ve prospěch koho papež i arcibiskup Gerlach jednají. Další krátké a věcné listy, v nichž už bylo zmíněno i kandidátovo jméno obdrželi Kolínský arcibiskup Walramu z Jülichu, trevírskému arcibiskupovi Balduinovi, saskému vévodovi Rudolfovi a nejmenovanému bavorskému vévodovi. *Ibidem*, č. 19, s. 40-41.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, č. 38, s. 60-62.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, č. 41, s. 67. Jeho zřeknutí se Ludvíka předcházely rozsáhlé spojenecké dohody s kandidátem trůnu Karlem. SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*, s. 192-194.

⁴⁷¹ Nemohl jeho kandidaturu podpořit zcela otevřeně z obavy, aby se proti němu Ludvík Bavorský nespojil s jeho nepřítelem anglickým Eduardem III., v přátelsky laděném dopise z 30. května nicméně už francouzský Dauphin Jan oslovoval Karla Lucemburského jako římského krále. ZEUMER, Karolus, SALOMON, Ricardus (edd.) *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum VIII*, č. 43, s. 68-69.

⁴⁷² Průběh volebního dne zachytil kanovník würtzberské kapituly. Jeho relaci otiskl WERUNSKY, Emil. *Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit*. 1. Band, (1316-1346). New York: Burt Franklin, 1961, s. 436, pozn. 3.

⁴⁷³ Kromě Balduina Trevírského a Jana Lucemburského drorazili ještě, arcibiskupové mohučský Gerlach a kolínský Walram, saský vovoda Rudolf.

rozprášeno se významně zapsalo i do českých dějin. Slepý český král Jan zde našel rytířskou smrt⁴⁷⁴ a jeho syn, čerstvě zvolený římský král Karel mohl mluvit o štěstí, že vyvázl pouze s lehčím zraněním, z něhož se pak zotavoval v cisterciáckém klášteře Ourcamps u Nyonu. První posmrtné pocty tak prokázal padlému králi Janovi vítězný Eduard III., který dal jeho ostatky převézt do opatství Valloire, kde za něho byla sloužena zádušní mše. Později anglický král předal Janovy ostatky Karlovi, který se postaral o otcův pohřeb. Janovu závěť, podle které chtěl být pohřben v klášteře Clairfontaine však nenaplnil, místo toho Jan spočinul přímo v Lucemburku v dnes již neexistujícím benediktinském opatství Alt Münster.⁴⁷⁵

6.8.5 Karlova korunovace v Bonnu a cesta do Čech

Po svém otci zdědil Karel Lucemburský titul českého krále. Zatímco však o jeho českém nástupnictví nebylo sporu, jeho postavení v Říši bylo stále velmi vratké. Lucemburkové sice dokázali získat potřebný počet volitelů, ale většina říšské šlechty i měst zůstávala věrná Ludvíku Bavorovi. Karel byl v říši chápán většinou jako papežský protikrál, čehož Ludvíkova propaganda samozřejmě obratně využívala. Karel si byl této své slabiny vědom a ke slibům, které dal před svým zvolením papeži Klimentovi VI. se příliš neměl, zatím mu nesložil slíbenou přísahu ani nepožádal o papežskou aprobaci volby. Otevřenou roztržku s papežem ovšem také riskovat nemohl, proto vyslal do Avignonu poselstvo vedené Arnoštem z Pardubic, který se skvěle vyznal v kuriální politice. Pro obě strany bylo v sázce příliš mnoho, proto dohady o nutnost aprobace Karlovy volby za nimiž se neskrývalo nic menšího než vleklý spor o nadřazenosti papežské moci nad mocí světskou, skončily jen u slovních přestřelek.

Aby co nejvíce dostal i formálním požadavkům spojeným s hodností římského krále, rozhodl se Karel i přes nepříznivé okolnosti ještě před koncem roku 1346 uskutečnit svou korunovaci. První Karlova korunovace římským králem, která proběhla 26. listopadu 1346 byla poněkud rozpačitá a těžko se mohla stát velkým trumfem v Karlových rukou. Tradiční korunovační město Cáchy i Kolín nad Rýnem, s nímž Karel snad počítal jako s náhradní alternativou, stály pevně na straně Ludvíka Bavora a odmítly Karlovi otevřít své brány. Pevné

⁴⁷⁴ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 202n.

⁴⁷⁵ V následujících staletích byl hrob Jana Lucemburského opakovaně přemísťován, až nakonec jeho ostatky spočinuly v katedrále. *Ibidem*, s. 208-209.

spojenectví Cách s Ludvíkem Bavorem mělo svůj počátek už v událostech roku 1314. Po dvojí volbě proti sobě stanuli Ludvík Bavor a Habsburk Fridrich Sličný přičemž oba si nárokovali titul římského krále. Cáchy tehdy přijaly Ludvíka, který tak mohl být 25. listopadu 1214 korunován na tradičním místě, zatímco Fridrich se musel spokojit s korunovací v nedalekém Bonnu. Město Cáchy pak zůstalo Ludvíkovi věrné i v následujících letech a podporovalo jej i v jeho bojích s papeži. Zato Ludvík městu uděloval četná privilegia. Spolu s Ludvíkem však také Cáchy upadly do klatby a byl nad nimi vyhlášen interdikt. Po zprávách o zvolení Karla Lucemburského protikrálem se představitelé Cách rozhodli nenechat nic náhodě a pro případ, že by se Lucemburkové pokusili podmanit si město silou začali opravovat a rozšiřovat městské opevnění. Karel tehdy neměl síly k dobývání města, a aby hned po svém zvolení nemusel přiznat neúspěch, tvářil se, že se svými oddíly od počátku mířil na pomoc spřátelenému biskupovi Engelbertovi z Lutychu, proti kterému se postavila vlastní města Lutych a Huy. Krátce na to ze všech případných úvah o útoku na město stejně sešlo, neboť Lucemburkové vytáhli na pomoc francouzskému králi. Po porážce Francouzů a smrti Karlova otce Jana nemohlo být na obléhání Cách už ani pomyšlení, finančně vyčerpaný Karel si musel vypůjčit i na otcův pohřeb. A tak stejně jako před více než 30 lety Fridrich Habsburský se nyní i Karel musel spokojit s korunovací v nedalekém Bonnu. Bonn byl sídelním městem kolínského arcibiskupa Walrama z Jülichu, který korunovační obřady 26. listopadu 1346 provedl. Kulisa slavnosti odpovídala situaci, dostavila se především duchovní knížata v čele s Balduinem Trevířským a Gerlachem Mohučským, ze světských velmožů přicestoval jen Rudolf Saský a několik pánů z Lucemburska a Porýní. Další vadou na kráse korunovačního aktu bylo, že nemohlo být použito tradičních korunovačních insignií, které též držel Ludvík Bavor. Rozhodně tedy nešlo o oslnivou prezentaci královského majestátu, jakými byly další Karlovy korunovace a jedinou praktickou změnou bylo, že začal ke svému jménu připojovat *Quartus* neboť byl čtvrtým římským panovníkem tohoto jména. Papežova výzva následující bezprostředně po korunovaci, aby Karel bez otálení vytáhl do Itálie a přijal v Římě i hodnost císařskou, zní vzhledem k okolnostem až nepatřičně.

Po korunovaci se Karel rozhodl pro cestu zpět do Čech. Svým generálním vikářem v říši jmenoval Balduina, šlo však o jmenování pouze formální. Fakticky kromě svých arcibiskupských území Balduin ovládal pouze Lucemburské hrabství. Karlův návrat do Čech byl nebezpečným a dobrodružným podnikem, cesta totiž vedla územími, která kontroloval Ludvík Bavorský a Karlovo zajetí by bezpochyby znamenalo konec veškerých nadějí na vládu v říši. Za těchto okolností se vyprávění o tom, že cestoval v přestrojení za panoše a

často vedl koně svého falešného pána, nezdá nikterak nadsazené. Štěstěna však byla Lucemburkovi nakloněna i tentokrát, takže bez újmy prošel Alsaskem, Švábskem, Franky i Horní Falcí a kolem poloviny ledna 1347 už byl v Praze. Na další podobně dobrodružnou cestu se však Karel vydal velmi záhy. Ve snaze o získání Tyrol se vypravil do severní Itálie v přestrojení za kupce nebo snad dokonce za poutníka⁴⁷⁶. Vojensky byl však v Tyrolích odražen a neperspektivně se jevila i jakákoli další angažovanost na jih od Alp. Karel se tedy vrátil do Čech a v následujících měsících se našel vytěžit maximum ze své hodnosti českého krále. Diplomatická obratnost pratrýce Balduina ani držení Lucemburského hrabství by na prosazení v říši nestačily, zato České království poskytovalo dostatečné mocenské zázemí pro utkání se stále silným Ludvíkem Bavořem.

6.9 Balduin Lucemburský

Na tomto místě je vhodné alespoň v několika větách přiblížit osobnost trevírského arcibiskupa Balduina Lucemburského, který měl zásadní podíl na Karlově zvolení římským králem a později i prosazení v Říši. Ačkoli máme tendenci vnímat Balduina, který nebyl za svého života přímo spjatý s českými zeměmi, až jako jakéhosi třetího muže v pozadí, byl to právě on, kdo byl často hybatelem dění a tvůrcem lucemburské politiky. Po smrti Jindřicha VII. se také právě Balduin stal neformální hlavou lucemburského rodu. Balduinovy životní osudy přehledně shrnuje tzv. *Codex Balduini*, který vznikl na jeho objednávku kolem roku 1330⁴⁷⁷. Jde o jakýsi středověký komiks, který prostřednictvím výmluvných ilustrací, doplněných o krátké popisky vypráví o důležitých meznících Balduinova života, ale všimá si i osudů Jindřicha VII., například když plasticky a podrobně zachycuje jeho římskou jízdu a tragický konec při zpáteční cestě.

Balduin byl mladším bratrem Jindřicha Lucemburského, který se jako Jindřich VII. stal římským králem a císařem. Stejně jako Jindřich strávil několik let u francouzského

⁴⁷⁶ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346-1378*. Innsbruck: Wagner's Universitäts-Buchhandlung, 1877, č. 326b, s.30.

⁴⁷⁷ SCHMID, Wolfgang. *Kaiser. Heinrichs Romfahrt, zur Inszenierung von Politik in einer Trierer Bilderhandschrift des 14. Jahrhunderts. Begleitpublikation zur gleichnamigen Ausstellung im Landeshauptarchiv Koblenz*. Koblenz: Verl. der Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, 2000. 204 s. Mittelrheinische Hefte 21. ISBN: 3931014479.

královského dvora. Jak bylo u druhorozených časté, byl však Balduin předurčen pro církevní dráhu a kromě dvorského prostředí poznal i pařížskou univerzitu, kde studoval teologii a kanonické právo. Díky vzdělání, schopnostem i dobrým kontaktům byla jeho kariéra velmi strmá. Už jako dvaadvacetiletý se v roce 1307 stal arcibiskupem v Trevíru, což byl jeden z nejdůležitějších duchovních postů v celé Říši, se kterým byl spojen i kurfiřtský hlas. Svůj vliv také Balduin záhy využil a velkou měrou přispěl k tomu, že byl jeho bratr Jindřich zvolen římským králem.

Prospěch lucemburského rodu byl Balduinovi vždy nejvyšším imperativem, byl ale i vzorným správcem svěceného arcibiskupství. Dbal o výstavbu měst, opravoval staré hrady a budoval nové, staral se o obnovu klášterů a vydával různá reformní nařízení pro jejich život a činnost. Podobně jako Jan Lucemburský věnoval i Balduin svoji zvláštní přízeň řádu kartuziánů. Předal jim někdejší benediktinské opatství Beatusberg u Kobleze a novou kartouzu založil i v Trevíru⁴⁷⁸, úlohou tohoto kláštera bylo pečovat o rodovou památku Lucemburků. V roce 1339 tuto Balduinovu memoriální fundaci podpořil i Jan Lucemburský svým ustanovením, podle nějž v klášteře měla být zvláště slavena památka jeho rodičů a až zemře, tak i jeho vlastní.

V roce 1328 získal Balduin od biskupa z Verdunu město St. Wendel a připojil je ke svému sufragánnímu biskupství v Métách⁴⁷⁹. Ve městě se nacházel hrob sv. Vendelína, který navštěvovalo množství poutníků. Podle legendy sv. Vendelín pocházel ze skotské královské rodiny a jako misionář se dostal do oblasti Trevíru, kde žil jako poustevník. Ve středověku byl oblíbeným světcem, neboť kromě toho, že platil za patrona poutníků byl též ochráncem sedláků a pastevců, proto býval často zobrazován s pasteveckou holí. Také sám Balduin měl sv. Vendelína v oblibě, už roku 1320 podnikl pouť k jeho hrobu a poté, co toto poutní místo získal podporoval výstavbu nového poutního kostela⁴⁸⁰. Nové podoby poutního místa se nicméně už nedočkal, stavební práce se protáhly a dokončený chrám vysvětil až roku 1360 Balduinův nástupce Bohemund. Ostatky sv. Vendelína byly při té příležitosti uloženy do nového bohatě zdobeného náhrobku, který se dochoval až dodnes.

⁴⁷⁸ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. s. 32.

⁴⁷⁹ V roce 1332 udělil císař Ludvík Bavor St. Wendelu městská práva. SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*, s. 444.

⁴⁸⁰ Se stavbou bylo započato ještě dříve, než Balduin město získal. Patrně už roku 1318 byly ostatky sv. Vendelína přeneseny do kaple sv. Máří Magdalény, která vznikla narychlo právě pro jejich provizorní uložení. Do této kaple je také chodili v době stavby uctívat poutníci.

Zajímavá možnost, jak podpořit rodovou politiku se před Balduinem rýsovala poté, co 10. září 1328 zemřel mohučský arcibiskup Matyáš z Bucheku a kapitula jej zvolila administrátorem mohučské arcidiecéze. Úřad mohučského arcibiskupa byl spojen s kurfiřtským hlasem, navíc šlo hodnotně o prvního z duchovních kurfiřtů, jehož stanovisko bylo v případě rovnosti hlasů rozhodující. Především ale pod pravomoc mohučského arcibiskupa doposud spadaly i České země. Jan Lucemburský proto naléhal u papeže Jana XXII., aby Balduinovi umožnil opustit arcibiskupství trevírské a přesunout se do Mohuče. Papež se však bál přílišného vzrůstu moci schopného Balduina i vytvoření silného lucemburského bloku a žádosti v lednu 1329 zamítl⁴⁸¹. Na mohučský stolec jmenoval v říjnu téhož roku dosavadního probošta kostela v Bonnu Jindřicha III. z Virneburgu⁴⁸².

6.10 Karlova korunovace českým králem

Karlův nárok na českou korunu byl jednoznačný a nikdo jej nezpochybňoval, česká šlechta, města i duchovenstvo do něho naopak vkládali nemalé naděje. Karlova korunovace českým králem proběhla 2. září 1347. Neodehrála se však pouze podle starých přemyslovských zvyklostí, ale Karel ji pojal jako velkolepé divadlo, které mělo demonstrovat, že nový panovník je nejen pokračovatelem starobylých a slavných českých tradic, ale především vyvoleným Božím služebníkem, který přichází vykonat Boží vůli. Důležité místo mezi dva dny trvajících obřady přitom měla i zbožná pouť.

Hodnost českého krále byla pro Karla Lucemburského v tento moment rozhodující, od ní se v mnoha ohledech odvíjelo celé jeho politické uvažování. Proto také věnoval své pražské korunovaci náležitou pozornost. Již korunovace přemyslovských králů se patrně odehrávaly podle nějakého více či méně ustáleného řádu, který stanovoval podobu a pořadí jednotlivých obřadů. Lze se jen dohadovat, zda byl tento řád i písemně fixovaný nebo se vycházelo pouze ze zažitých zvyklostí. Patrně ale obsahoval prvky velmi staré, pocházející snad až z dob korunovaci prvních českých králů⁴⁸³. Karel se rozhodl podobu korunovačních

⁴⁸¹ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, č. 1521, s. 596.

⁴⁸² SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*. s. 444.

⁴⁸³ CIBULKA, Josef. Český řád korunovační a jeho původ. In: KUTHAN, Jiří, ŠMIED, Miroslav (edd.). *Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum*. Vyd. 1. V Praze: Filozofická

obřadů reformovat. V jeho pojetí měly být korunovační obřady demonstrativním přihlášením se ke starobylým českým tradicím a zároveň měly podtrhovat principy sakrální monarchie, se kterými se Karel seznámil u francouzského královského dvora. Své představy o korunovaci vtělil Karel do nového korunovačního řádu českých králů (*Ordo ad coronandum regem Bohemorum*) a nechal také zhotovit nový korunovační klenot.

6.10.1 Svatováclavská koruna

Zastavme se nejprve u nové koruny, kterou měly být do budoucna korunováni čeští králové. Jde sice o předmět, který k nám promlouvá jinými výrazovými prostředky než psaný text korunovačního řádu, to však neznamená, že by tato výpověď postrádala hloubku. Koruna byla naplněna duchovními významy, které můžeme číst jednak z její vlastní symboliky, jednak z předpisů, stanovujících, jak má být s korunou nakládáno. Koruna českých králů je dodnes nazývána svatováclavská, což má svůj původ v jejím darování Karlem Lucemburským sv. Václavovi. Podle kronikáře Františka Pražského měl být Karel korunou dekorován už za otcova života⁴⁸⁴, z toho lze usuzovat, že se o Karlově korunovaci českým králem uvažovalo již o několik let dříve a v souvislosti s tím začaly i práce na nejdůležitějším korunovačním klenotu. Funkci a význam koruny přibližuje listina papeže Klimenta VI. ze 6. května 1376⁴⁸⁵. Stojí v ní, že Karel nechal korunu zhotovit jako projev úcty a dar sv. Václavovi⁴⁸⁶. Tomu odpovídalo, že nadále neměla být v držení krále, ale byla uložena poblíž lebky sv. Václava ve svatováclavské kapli. Odtud směla být odnášena jen kvůli korunovacím nebo v případě jiných slavnostních aktů, během kterých bylo vhodné, aby ji panovník používal. Nikdy však nesměla opustit Prahu či její blízké okolí a ještě téhož dne měla být navracena do kaple k lebce sv.

fakulta Univerzity Karlovy, 2009. 435 s. ISBN 978-80-7308-266-6. s. 349.

⁴⁸⁴ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 146.

⁴⁸⁵ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 16, pozn. 2, s. XXXV, č. 150. EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV.*, č. 1698, s. 682. Podrobně se korunou zabýval OTAVSKÝ, Karel. Svatováclavská koruna a její funkce. In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, s. 253-266.

⁴⁸⁶ František Pražský píše, že Karel korunu obětoval Bohu a sv. Václavovi pro spásu duše své i duší svých nástupců. František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 146.

Václava. Pro případ zcizení koruny hrozila papežská bulla těmi nejpřísnějšími církevními tresty⁴⁸⁷. Aby bylo ještě více zdůrazněno, že nově korunovaný panovník má korunu a tím i svůj úřad pouze propůjčeny od věčného knížete Čechů sv. Václava, byl stanoven poplatek, který musel za její „použití“ zaplatit metropolitnímu chrámu. Šlo o nemalou částku dvou nebo snad dokonce tří set hřiven⁴⁸⁸, které měly být rovným dílem rozděleny mezi kanovníky a mansionáře kostela, ti pak byli zavázáni za panovníka sloužit slavnostní anniversaria.

Ostatky sv. Václava byly vyzdviženy z hrobu a uloženy do nové schrány uvnitř kaple až v červnu 1348⁴⁸⁹. Světcova lebka však byla vyňata již minimálně o sto let dříve a plnila důležitou úlohu při projevech svatováclavského kultu⁴⁹⁰. Během svátků sv. Václava byla vystavována na jeho hrobě k veřejnému uctívání⁴⁹¹. Jak dokládají svatovítské inventáře, dal Karel Lucemburský někdy před rokem 1354 lebku obložit ryzím zlatem⁴⁹². Jaká byla konkrétně podoba této úpravy, zda šlo například o relikviář ve tvaru hlavy však není známo. Koruna byla podle všeho běžně uchovávána odděleně od lebky, přímo na ni byla vkládána pouze o svatováclavských svátcích⁴⁹³, kdy toto korunování doplňovalo sváteční liturgické obřady. Smyslem tohoto obřadu bylo patrně potvrzovat, že sv. Václav je skutečným a věčným vládcem země, zároveň však mohl symbolizovat, že přijal korunu mučedníka.

⁴⁸⁷ Nezczizitelnost koruny a její svěření do péče katedrální kapituly místo aby zůstala královským majetkem, mohly mít v době jejího vzniku velmi praktický význam. V době vzniku koruny vrcholil Karlův boj o říšskou korunu s Ludvíkem Bavorem, daly se očekávat vysoké náklady a Karel si byl dobře vědom pragmatismu svého otce, který o deset let dříve odvezl výzdobu svatováclavské kaple. Ostatně kvůli vysokým nákladům byli brzy oba Lucemburkové nuceni odstoupit od svých dřívějších slibů nezczizovat korunní statky v Čechách.

⁴⁸⁸ Dvěstě hřiven uvádí František Pražský, Beneš Krabice z Weitmile píše dokonce o třech stech hřivnách. Přitom lze předpokládat, že Beneš vzhledem ke svému postavení, spíše znal ustanovení dnes ztracené darovací listiny, jeho informace se tedy jeví věrohodnější. František Pražský: *Kronika*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 146. Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: *Ibidem*, s. 224.

⁴⁸⁹ *Ibidem*.

⁴⁹⁰ Připomeňme, přísahu Václava III.

⁴⁹¹ František Pražský: *Kronika*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 128.

⁴⁹² PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. III č. 1, s. XII, č. 2, s. XXX č. 2.

⁴⁹³ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 224.

Svatováclavská koruna je mistrovsky provedeným dílem a Karel Lucemburský musel na její zhotovení vynaložit nemalé jmění. Váha, kterou koruně přikládal je patrná i z další péče, kterou jí věnoval. Dnešní vzhled koruny je výsledkem řady druhotných zásahů, z nichž většina proběhla ještě za Karlova života. Vývoj koruny můžeme dobře sledovat prostřednictvím svatovítských inventářů⁴⁹⁴. Zhotovena je ze zlatého plechu. Po jejím obvodu jsou čtyři výrazné lilie. Uvnitř je zpevněna dvěma zkříženými oblouky⁴⁹⁵. Do vnitřku koruny se vkládala čapka. Tvar koruny byl zvolen přesto, že byl ve své době už zastaralý. Měl totiž odkazovat na starší české insignie a tak i na dlouhou tradici hodnosti českých králů. Nevýraznější z výzdoby koruny jsou sestavy červených a modrých drahokamů. Původně byla použita bohatší škála kamenů, ale ještě za Karlova života byla upravována tak, aby její výzdoba dostala charakter střídajících se modrých a červených prvků. Velké kameny koruny měly symbolizovat královské ctnosti⁴⁹⁶. Na křížení vnitřních oblouků je umístěn zlatý křížek, do něhož je zasazen původem byzantský safír s vyrytou scénou ukřižování. Po obvodu křížku je prolamovaný nápis *Hic est spina de Corona Domini*. Křížek byl původně otevírací a byl v něm uložen trn z Kristovy trnové koruny⁴⁹⁷. Tento dodatek ještě prohluboval sakrální charakter koruny, který byl dán už její vazbou na sv. Václava. Zároveň tak byl navazován vztah mezi korunovaným a samotným Kristem. Koruna nicméně nebyla jediným příspěvkem, kterým Karel Lucemburský doplnil soubor českých korunovačních klenotů. Pro účely své

⁴⁹⁴ K dispozici jsou inventáře z let 1355, 1365, 1368 a 1374. Dále je k dispozici inventář z roku 1387, který vychází ze ztraceného inventáře pořízeného na příkaz arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi v roce 1379. V tomto inventáři je popsána podoba koruny krátce po Karlově smrti. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. XXXV, č. 150.

⁴⁹⁵ Tyto oblouky jsou zdobeny částmi rozebraného zlatého dámského opasku. Jde o opasek, který daroval francouzský král Karel Sličný své sestřenici Blance z Valois u příležitosti její svatby s Karlem Lucemburským. OTAVSKÝ, Karel. Svatováclavská koruna a její funkce. In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, s. 253.

⁴⁹⁶ „Bože... požehnej a posvěť tuto korunu. Jako je sama ozdobena rozmanitými vzácnými kameny, ať tvůj služebník, její nositel, z tvé štědré milosti naplněn mnohonásobným darem vzácných ctností.“ KUTHAN, Jiří, ŠMIED, Miroslav (edd.). *Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum*, s. 249.

⁴⁹⁷ Pravděpodobně šlo o jeden z trnů, který Karlovi věnoval v roce 1356 francouzský král Jan. Poslední vydání darovací listiny francouzského krále, včetně překladu viz *ibidem*, s. 216. Předtím např. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 119.

korunovace nechal zhotovit také nové žezlo, zlaté jablko a prsten⁴⁹⁸.

6.10.2 *Karlův korunovační řád*

Povýšení pražského biskupství na arcibiskupství v roce 1344 bylo institucionálním předpokladem pro to, aby se následující korunovace českých králů mohly odehrávat plně v domácí režii. Důstojnou kulisu korunovačnímu aktu měla připravit započatá stavba nové gotické katedrály, zhotoven byl i nový korunovační klenot. Své úsilí v této oblasti Karel Lucemburský dovršil sepsáním nového korunovačního řádu, v němž široce uplatnil své představy o postavení panovníka založené především na augustínovské filosofii a v praktické rovině na zkušenostech, které nabyt u francouzského dvora.

Jak přesvědčivě ukázal Josef Cibulka ve své podrobné analýze⁴⁹⁹, nevytvořil Karel ani tak řád nový, jako spíše provedl reformu staršího řádu, podle kterého byli korunováni přemyslovští králové. Základem tohoto starého českého korunovačního řádu byl starý německý řád používaný při korunovacích římských králů. Ten byl v Čechách doplněn o některé prvky používané ve Francii⁵⁰⁰ a především o starobylé české zvyklosti⁵⁰¹. Karel strukturu tohoto řádu v zásadě respektoval, ale doplnil jej o některé další jednotlivosti, které měl možnost poznat během svého francouzského pobytu⁵⁰². Části francouzského řádu však nepřejímal mechanicky. Přetvořil je a rozvinul, tak aby zapadaly do českého prostředí a odpovídaly jeho záměrům. Strukturálně zůstal český korunovační řád i po Karlově reformě stále závislý na starém německém řádu, z nějž většinou přebíral posloupnost jednotlivých obřadů⁵⁰³. Hlubším „pofrancouzštěním“ prošel pouze řád korunování královny.

⁴⁹⁸ Inventář z roku 1354 *ibidem*, s. III, č. 2, s. IV č. 22-24.

⁴⁹⁹ CIBULKA, Josef. Český řád korunovační a jeho původ. In: KUTHAN, Jiří, ŠMIED, Miroslav (edd.). *Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum*, s. 273-414.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, s. 381 a 392.

⁵⁰¹ Německý řád, který tvoří základ řádu českého byl už v Karlově době neplatný, což je argument pro to, že byl do Čech zaveden již dlouho před nástupem Lucemburků. Karel byl římským králem korunován dle tzv. Cášské formule, která někdy na přelomu 13. a 14. století nahradila starší německé řády. Obvykle bývá připisována již Rudolfovi Habsburskému nebo Albrechtovi I., s jistotou víme, že byla použita při korunovaci Jindřicha VII. v roce 1309. *Ibidem*, s. 349 a 399.

⁵⁰² Karel byl roku 1328 přítomen korunovaci Filipa VI. z Valois v Remeši.

⁵⁰³ CIBULKA, Josef. Český řád korunovační a jeho původ. In: KUTHAN, Jiří, ŠMIED, Miroslav (edd.).

Nejzajímavější, protože svébytně českou je první část řádu, která se netýká samotné korunovace, ale toho, co jí má předcházet. Text řádu říká, že v předvečer korunovace pražský arcibiskup, spolu s dalšími preláty a zástupci šlechty, doprovodí knížete (budoucí král je až do přijetí koruny titulován jako kníže) na Vyšehrad, kde se společně pomodlí. Dá se předpokládat, že modlitba se měla odehrát v kapitulním kostele sv. Petra a Pavla, o smyslu této pouti na druhý pražský hrad a zároveň druhé pražské duchovní centrum však text řádu mlčí. Vysvětlení se skrývá v Pulkavově kronice, kde je zaznamenán příběh o zakladateli přemyslovského rodu Přemyslu Oráči, který se ubírá na Vyšehrad, aby uzavřel manželství s kněžnou Libuší:

„Řečený kníže s sebou také vzal střevíce a mošnu vyrobené z lýka. Když byl dotázán na to, proč je s sebou veze, odpověděl: „Chci je nechat uchovat na věčné časy na hradě Vyšehradě, pokud neztrouchnivějí, aby moji potomci viděli, že byli posazeni na knížecí trůn z chudoby, aby nezpychli, protože pyšní bývají po zásluze ponižování a nízcí pro ctnost povyšování.“ Střevíce jsou až do dnešního dne velmi pečlivě chovány v kostele vyšehradském. V předvečer korunovace českých králů totiž kanovníci a preláci jdou v procesí vstříc budoucímu králi, ukážou mu střevíce a položí mu mošnu na ramena, aby (králové) měli na paměti, že pocházejí z chudoby a aby nikdy nezpychli.“⁵⁰⁴

Tyto památky na mýtické počátky přemyslovského rodu byly skutečně uchovávány v knížecí komoře vyšehradského paláce. Už Kosmas mluví o tom, že jsou zde opatrovány na věky. Je tedy zřejmé, že se těšily velké úctě již v jeho době.⁵⁰⁵ Moralistní vyznění Pulkavova textu, které souzní s Karlovým chápáním vlády, jak jej vyložil například ve svých *Moralitách*⁵⁰⁶, svádí k označení pouti na vyšehrad a vigilie v předvečer korunovace za Karlovy inovace korunovačních obřadů, spolehlivě však víme, že uctění přemyslovských památek bylo jejich součástí minimálně od poloviny 13. století. Italský minorita Tomáš z Pavie († kolem 1280), který během svých cest navštívil i Prahu, totiž ve své kronice *Gesta*

Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum, s. 389.

⁵⁰⁴ Příbika z Radenína, řečeného Pulkava, Kronika česká. In: BLÁHOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 274.

⁵⁰⁵ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*, s. 20.

⁵⁰⁶ *Karel IV., literární dílo*. Vyd. v tomto souboru 1. Praha: Vyšehrad, 2000. 133 s. Historica. ISBN 80-7021-417-1, s. 67-86.

imperatorum et pontificum⁵⁰⁷ zmiňuje, že v jakési historii Čechů četl příběh o Přemyslu Oráčovi, který odkázal svým potomkům střevice a přikázal jim uložit je mezi další knížecí poklady, aby byli věčnou připomínkou prostého původu českých knížat a vedly je k pokoře. Pramenem, o kterém Tomáš psal je nepochybně Kosmova kronika. Důležitý však je jeho osobní dodatek. V době, kdy byl v Praze byly prý tyto opánky ve významném kostele spolu s královskými poklady a od spolubratrů řeholníků se dozvěděl, že během korunovace byly, spolu s dalšími věcmi, ukazovány novému králi. S největší pravděpodobností měli na mysli korunovaci Přemysla Otakara II., která proběhla 25. prosince 1261, vzhledem k charakteru obřadu však šlo patrně o zvyk ještě mnohem starší. Snad šlo dokonce o jakýsi pozůstatek starého nastolovacího rituálu, během něhož nový kníže dosedal na kamenný stolec stojící v areálu Pražského hradu na pahorku nazývaného dle pramenů Žiži⁵⁰⁸. Dalším důležitým mezníkem pro ustálení tohoto zvyku mohla být první polovina 12. století, kdy byl Vyšehrad knížecím sídlem. Jakým způsobem a kde měli budoucí králové opánky uctít však už Tomáš z Pavie výslovně neuvádí, z jeho formulace se však spíše zdá, že mu mohly být předkládány spolu s jinými relikviemi přímo v katedrále⁵⁰⁹. To by znamenalo, že Karel IV. sice do svého korunovačního řádu převzal starší zvyk, avšak přepracoval jeho formu. Uctění přemyslovských památek spojil s poutí na Vyšehrad, a protože šlo o časově poměrně náročnou záležitost, položil její konání již do předchozího dne. Možnost, že pouť na Vyšehrad

⁵⁰⁷ KUBÍNOVÁ, Kateřina. Dosud přehlížené svědectví o Přemyslových opánkách a mošně a o korunovaci českých králů. In: MUDRA, Aleš, OTTOVÁ, Michaela (edd.). *Ars videndi: professori Jaromír Homolka ad honorem*. Vyd. 1. Praha: Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v nakl. Tomáš Halama, 2006. 473 s. Opera Facultatis Theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium; vol. 5. ISBN 80-903600-9-2. s. 79-84, s. 81-82, kde jsou i odkazy na další prameny.

⁵⁰⁸ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*, s. 20. TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů: (7.-10. století): tři studie ke "Starým pověstem českým"*. Praha: Lidové noviny, 2008. 291 s. Česká historie; sv. 11. ISBN 978-80-7106-646-0, s. 156-158.

⁵⁰⁹ Podle Rudolfa Urbánka se ale část korunovačních obřadů mohla odehrávat na Vyšehradě již během korunovace prvního českého krále Vratislava II. v roce 1085. Z dochovaných zpráv o korunovaci Vratislava II. víme, že s Karlovým korunovačním řádem měla skutečně některé společné prvky. Také jeho korunovace se odehrála během mše a bylo při ní čteno totéž evangelium. Je to však příliš málo, než aby bylo možné tvrdit, že korunovační řád, který Karel reformoval, zachovával až takto staré tradice. Kosmas, který zmiňuje úctu k údajným předmětům po Přemyslu Oráči o královské pouti na Vyšehrad mlčí a nezmiňuje ji ani další kronikáři a letopisci. URBÁNEK, Rudolf: K české pověsti královské. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých*, 24, 1916, s. 51n.

zakomponoval do sledu korunovačních ceremoniálů až Karel IV. se jeví pravděpodobněji, pokud přeskočíme několik desetiletí a seznámíme se s průběhem jeho pohřebních obřadů. Během nich byly máry s mrtvým císařem nesený pražskými městy až na Vyšehrad, kde zůstalo jeho tělo vystaveno přes noc v kostele sv. Petra a Pavla a druhý den bylo přeneseno na Staré Město do kostela sv. Jakuba, který byl součástí kláštera minoritů.⁵¹⁰ Ať už tomu bylo jakkoli, uchování tohoto zvyku v reformovaném korunovačním řádu znamenalo jasné Karlovo přihlášení se k přemyslovským tradicím.

Z Vyšehradu se kníže a jeho doprovod vrátili na Pražský hrad do metropolitního kostela, kde vyslechli nešpory. Na závěr dne knížete odvedli do paláce ke dveřím připravené ložnice. Také toto jednání nebylo patrně samoučelné. Mohl by to být první odkaz na posvátný charakter krále, o jehož zdůraznění Karel celou svojí reformou korunovačního řádu usiloval. Uložení ke spánku mohlo symbolizovat smrt, po níž se budoucí král probudí k novému, kvalitativně už jinému životu. Kromě této proměny se nabízí i symbolika Kristovy vykupitelské smrti⁵¹¹, pro kterou hovoří i obřadný způsob, jakým byl král probuzen⁵¹².

Dále už se korunovační obřady držely běžné osnovy známé z Německa, Francie i jiných zemí. Začínaly vstupními modlitbami a promluvami. Důležitou úlohu zde měly ostatky svatých. Schránky o ostatky měli zavěšené kolem krku biskupové, kteří doprovázeli knížete a další ostatky byly položeny na oltáři sv. Kříže ve středu kostela, u něhož se kníže modlil. Po modlitbě následovalo kázání, které proslovil pozdější profesor teologie na pražské univerzitě Mikuláš z Loun. Téma kázání znělo *Eris corona glorie in manu Domini et dyadema regni in manu Dei tui*⁵¹³ a Mikuláš v něm zdůraznil, že římský král Karel, který má být korunován

⁵¹⁰ Je možné, že trasa pohřebního průvodu do jisté míry kopírovala trasu, po které se král ubíral během své korunovace. Je však nutné si uvědomit, že během korunovace ještě nebylo vystavěno Nové Město, které teprve čekalo na své založení, stejně jako klášter na Slovanech, který byl jednou z důležitých zastávek smutečního průvodu. ŠMAHEL, František. Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV. František Šmahel. In: *Český časopis historický*. Praha : Historický ústav AV ČR. Roč. 91, č. 3, (1993), s. 401-416.

⁵¹¹ HOMOLKA, JAROMÍR. Karel IV. a pražské dvorské sochařství. In: VANĚČEK, Václav. *Karolus Quartus: sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV.* 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1984. s. 419.

⁵¹² Byl okouřen kadidlem a pokropen svčenu vodou, což mělo symbolizovat nový křest. KUTHAN, Jiří, ŠMIED, Miroslav (edd.). *Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum*, s 223.

⁵¹³ „Budeš nádhernou korunou v Hospodinově ruce a královským turbanem v dlaních svého Boha.“ (Iz 62,3). Edice kázání viz KADLEC, Jaroslav. Kadlec, Die homiletischen Werke des Prager Magisters Nikolaje von

českým králem je tím vůbec nejvhodnějším kandidátem. Jako Lucemburk je totiž spřízněn přímo s Karlem Velikým, a to skrze jeho syna Lothara a vévody Limburské, zároveň je však také potomkem sv. Václava po své matce Elišce Přemyslovně.

Po kázání a modlitbách následovalo složení slibů a skrutinium. Kníže odpověděl na otázku arcibiskupa, že jako král bude sloužit víře, ochraňovat církve a království propůjčené od Boha bude řádně spravovat. Arcibiskup se poté obrátil ke shromáždění a otázel se jich, zda se chtějí takovému knížeti podřídit, vložit v něho důvěru a poslouchat jeho příkazy. Nato shromáždění odpovědělo trojím českým voláním „*Rádi! Rádi! Rádi!*“. Toto potvrzení už dávno nemělo svůj konstitutivní charakter, zachovávalo si však stále formu používanou už za starých přemyslovských dob⁵¹⁴. Následovaly další modlitby a litanie, do nichž byla vkládána jména českých světců.

Pak už přicházely na řadu samotné světicí obřady, které byly jádrem celé korunovace. Českým specifíkem bylo, že se pomazání, korunování i nastolení nového krále odehrávaly přímo během mše, čímž byl podtržen sakrální charakter jeho osoby⁵¹⁵. Olej k pomazání krále přinesli ve velkém kalichu dva infulovaní opati z kaple sv. Václava. Doprovázeli je další duchovní, kteří nad kalichem s posvěceným olejem drželi baldachýn. U oltáře sv. Víta kalich s olejem přijal arcibiskup. Předobrazem tohoto obřadu mohlo být přinesení posvátné ampule se směsí oleje a balzámu během korunovací francouzských králů. Podle francouzského zvyku ampuli uchovávanou jinak v klášteře sv. Remigia, přinášel do katedrály jeho opat doprovázený řeholníky a průvodem šlechty. Také ampule byla přinášena pod nebesy. Když došli ke vchodu do chrámu, vyšli jim arcibiskup, který měl korunovat krále, spolu s dalšími duchovními naproti. Z obsahu ampule bylo odebráno jen malé množství směsi, která byla přidána do křížma, jímž byl následně pomazán král. Ihned po obřadu musel arcibiskup ampuli vrátit a ta byla v průvodu odnesena zpět do kláštera. Karel z tohoto obřadu převzal do svého řádu jen některé formální úkony, vzhledem k unikátnosti substance používané ve Francii ani více nebylo možné. Dle struktury francouzského obřadu ale rozvinul specificky českou ideu, že korunovaný panovník má svůj úřad propůjčen od sv. Václava, z jehož kaple byl olej pro jeho pomazání přinesen.

Louny. In: *Augustiniana XXIII, 1973, 1-2*, s. 262-270.

⁵¹⁴ KUTHAN, Jiří, ŠMIED, Miroslav (edd.). *Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum*, s. 354.

⁵¹⁵ Běžné bylo, že se během mše odehrávalo pouze pomazání krále. Nešlo však zcela o Karlovu inovaci, už korunovace Vratislava II. byla součástí mešních obřadů. *Ibidem*, s. 357.

Obřad pomazání zásadně měnil status stále ještě jen budoucího krále. Jeho předobrazem bylo pomazávání starozákonních králů, které bylo znamením Boží vyvolenosti. Tento význam si pomazání uchovalo i na křesťanském západě, také zde byli panovníci považováni za vyvolené Bohem. Pomazaný král už také nebyl pouhým laikem, ale jeho postavení se posouvalo na pomezí stavu světského a duchovního⁵¹⁶.

Pomazaný kníže poté postupně obdržel odznaky královské moci: plášť, meč, náramky, prsten, žezlo, jablko a korunu. Karlovou inovací bylo, že insignie už nebyly jen prostě předávány, ale ještě před předáním byly svěceny⁵¹⁷. Specifický byl v českém korunovačním řádu zejména obřad předávání meče. Přijetím meče z rukou duchovní osoby panovník běžně demonstroval, že se ujímá úlohy ochránce církve⁵¹⁸. V Čechách však byl meč nejprve položením na oltář obětován Bohu a následně panovníkem vykoupen. Šlo tedy vlastně o meč Boží, který musel být panovníkem získán. Smysl tohoto jednání byl jednoznačný, panovníkovo pověření vládnout mečem přicházelo přímo od Boha a meč, který měl být nadále před ním nošen byl mečem Božím. Vrcholem celého řetězce obřadů byl moment, kdy arcibiskup nasadil králi na hlavu korunu⁵¹⁹. Veškerá předchozí symbolika byla tímto aktem stvrzena. Korunovaný už nebyl pouze držitelem královské moci⁵²⁰, ale stal se králem i ze své podstaty, světským náměstkem Krista na zemi.

Nově korunovaný král byl následně nastolen, což znamenalo usazen na královský

⁵¹⁶ Pomazání krále bylo dlouho považováno za svátost (*sacramentum*). Teprve poté, co ve 12. století došlo k ustálení počtu svátostí na sedm, na něj začalo být nahlíženo jako na svátostinu (*sacramentale, sacramenta minora*). Obřad pomazávání francouzských králů se však těmto měřítkům, díky legendě spojené s posvátnou ampulí, vždy vymykal. Na znamení duchovní podstaty svého stavu byl korunovaný císař přijímán v Římě mezi svatopetrské kanovníky, římský král mohl v pozici jáhna číst vánoční evangelium apod. Naplnění Duchem svatým dávalo králům též moc uzdravovat. Český král, podobně jako francouzský, během korunovační mše přijímal svátost podobojí a byl oděn do jáhenského oděvu. *Ibidem*, s. 296.

⁵¹⁷ HOMOLKA, JAROMÍR. Karel IV. a pražské dvorské sochařství. In: VANĚČEK, Václav. *Karolus Quartus: sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV.* s. 407.

⁵¹⁸ Římští králové a císařové napřílad přijímali meč Karla Velikého.

⁵¹⁹ Koruna jako odznak panovnické moci byla používána už ve starověku, byla znamením síly, svrhovanosti a svatosti. Křesťanství ji však naplnilo novou symbolikou. Koruny předávali vládčům pouze biskupové nebo arcibiskupové a spolu s ní dostávali korunovaní i zvláštní požehnání. Nadále byli náměstký Boha a ochránci církve.

⁵²⁰ Ve 13. století se prosadil pohled, že už volba dává zvolenci všechnu moc, zatímco korunovace mu měla dát důstojnost a nové jméno. Tento přístup kodifikovala i Zlatá bula Karla IV.

stolec. Šlo o běžnou součást korunovací. V Cáchách například usedali římsí králové na kamenný trůn Karla Velikého, a také v Čechách byl obřad nastolování známý už od knížecích dob. Po nastolení, holdování a případné korunovací královny následovalo ještě předání korouhve⁵²¹. Jaká korouhev byla předávána králi není blíže specifikováno. Mohlo jít o tzv. korouhev sv. Václava, tedy kopí sv. Václava, na kterém byl připevněn praporec sv. Vojtěcha⁵²².

Jako shrnutí korunovačních obřadů lze říci, že Karel Lucemburský k tvorbě nového korunovačního řádu přistupoval s velkým respektem ke starým Českým tradicím, na které mínil navazovat. Hlavním posláním inovací, které v řádu prováděl především podle francouzského vzoru bylo podtrhnout duchovní podstatu krále a jeho sepětí s Bohem. Poměrně precizně připravený řád však kromě Karlovy korunovace už patrně nikdy nedošel svého plného uplatnění. Karlův syn Václav byl korunován již ve dvou letech a mnohé součásti řádu, jako například pouť na Vyšehrad nebylo možné provést. Jak přesně vypadala korunovace Zikmunda Lucemburského 28. července 1420 sice nevíme, v pramenech je však označována jako *nepořádná a planá*. Také při dalších korunovacích se Karlova řádu příliš nedbalo, vypouštěna byla zvláště vyšehradská pouť a vůbec všechno dění v předvečer korunovace.

6.11 Karlovo prosazení v Říši

V říjnu 1347 nastal nečekaný obrat v Karlově zápase o uznání v říši. Protože Ludvík Bavor a jeho straníci opakovaně napadali jihozápadní hranici království, rozhodl se Karel jednat a vytáhl proti nim v čele silného vojska, 14. října však do českého tábora dorazila zpráva, že Ludvík náhle zemřel. K rozhodujícímu měření sil tedy nedošlo a Karlovo tažení se stalo jakousi triumfální cestou, během kterého ho říšská města od Řezna po Štrasburg vítala jako nového římského krále. Bavorští Wittelsbachové se sice nemínili vzdát, Ludvíkův nejstarší syn Ludvík Braniborský se pro římskou kandidaturu proti Karlovi snažil nejprve

⁵²¹ Ta byla běžným odznakem královské či knížecí moci, např. císař v podobě korouhví svěřoval králům a knížatům země. Přemysl II. Roku 1276 předal Rudolfovi 5 korouhví, ten mu však demonstrativně vrátil jen dvě za Čechy a Moravu.

⁵²² Tato korouhev byla jedním z nejdůležitějších symbolů přemyslovského státu. Dle soudobých svědectví právě pod ní slavně zvítězilo vojsko Přemysla Otakara II. u Kressenbrunu.

získat anglického krále Eduarda III. a poté, co byl tento záměr zmařen Lucembuskou diplomacií ještě durynského hraběte Günthera ze Schwarzburgu, také jeho kandidatura však zůstala spíše jen epizodou, která skončila smrtí poraženého a nemocného Günthera ve Frankfurtu v červnu 1349.

6.12 Založení Nového Města pražského

Koncem února 1348 se Karel IV. vrátil zpět do Čech a setrval zde až do poloviny července. Naplněn sebevědomím začal realizovat svůj dlouho a pečlivě promyšlený program panovnické reprezentace. Majestátem z 8. března 1348 oznámil založení pražského Nového Města⁵²³, do jehož podoby nesmazatelně vepsal své chápání Říše a jejího panovníka v křesťanském univerzu i svůj vztah k říšským tradicím. Svým rozsahem a velkorysostí nemělo toto založení ve světě křesťanského západu obdoby. Jednotlivé stavby a stavební komplexy, které naplňovaly Prahu novými smysly a významy vznikaly postupně v průběhu dalších dvou desetiletí, z koncepčnosti práce s prostorem a vzájemné provázanosti jednotlivých prvků je však zřejmé, že při zakládání již existovaly detailní promyšlené plány, v nichž každá budoucí jednotlivost měla své přesně určené místo a význam. V zakládacích listinách Nového Města sice Karel mluvil především o prospěchu království, ale tím, že používal též titulaturu římského krále a zdůrazňoval velké množství cizinců, kteří budou do Prahy přicházet, a které bude muset město nově pojmout, nenechával nikoho na pochybách, že se chystá vybudovat též nové centrum Říše⁵²⁴.

Karel IV. během svého mládí poznal celou řadu velkých evropských měst v různých částech Evropy a své zkušenosti mohl použít pro srovnání i inspiraci. Z podoby Nového Města je patrné, že se chtěl vyvarovat stísněnosti, která trápila většinu velkých evropských měst a vytvářela v nich nezdravé prostředí. Nebývale široké ulice a rozlehlá prostranství spolu s logickým členěním uliční sítě měly vzniku typického městského zmatku předcházet. Jméno autora samotných plánů Nového Města nikde uvedeno není, různé indicie však ukazují, že jím

⁵²³ Poprvé záměr založení Nového Města zveřejnil již 1. dubna 1347 na Křivoklátě. Slavnostní položení základního kamene novoměstských hradem se konalo 26. března, tak bylo město založeno nejen právně, ale i fakticky. K počátkům Nového Města Pražského podrobně LORENC, Vilém. Nové Město pražské. 1. vyd. Praha: SNTL, 1973. 200 s. Řada stavební lit LORENC, Vilém. Nové Město pražské. 1. vyd. Praha: SNTL, 1973. 200 s. Řada stavební literatury.

⁵²⁴ Edice zakládacích listin viz *ibidem*, přílohy 1-3 (nečíslované strany).

mohl být Matyáš z Arrasu, kterého Karel poznal snad už v roce 1342 v Avignonu a přivedl jej do Prahy, kde se Matyáš ujal novostavby katedrálního chrámu⁵²⁵. Praktické aspekty Karlovy fundace ponecháme stranou a zaměříme se na její duchovní stránku a souvislosti. Křesťanský světonázor se ve středověku při zakládání měst uplatňoval mimo jiné v tom, že každé nové město mělo být zároveň odkazem na nejsvětější a nejdůležitější město celého křesťanství – Jeruzalém. Schématické popisy a duchovní významy s Jeruzalémem spojované vedly až k tomu, že se ze skutečného města ve vzdálené Svaté zemi stal spíše symbol. Přesto však najdeme i příklady reálné nápodoby, kdy se evropská města snažila Jeruzalému v určitých aspektech přiblížit na základě znalosti jeho více či méně přesných popisů⁵²⁶.

Také Karel IV. a autor plánů Nového Města měli obrazy Jeruzaléma nepochybně na mysli, když koncipovali jeho podobu⁵²⁷. Ostatně úkolem císaře bylo realizovat na zemi Boží řád a vést poddané ke spáse. Podobně jako byly předobrazem ideálních vládců bibličtí králové a vzato do důsledku i sám Kristus, měla se i panovnická díla blížit posvátným vzorům známým z Písma. Nové Město pražské mělo být novým centrem západního křesťanství a tím spíše bylo nutné jej připodobnit ke vzoru nejsvatějšího města Jeruzaléma, které se nacházelo nejen ve vzdálené Svaté zemi, ale jako příslib Božího království existovalo i u Boha v nebesích.

Pražské Nové Město se mělo podobat Jeruzalému některými prvky ve své struktuře a dále obsahovalo odkazy ideové⁵²⁸. Citace uspořádní Jeruzaléma bychom našli hlavně v oblasti Dobyččího trhu (dnešního Karlova náměstí), které mělo být praktickým i duchovním středem Nového Města. Ječné ulice, která vybíhá z náměstí, byla na svém východním konci uzavřena branou sv. Jana, zvanou též Svinská, která jako jediná z bran Nového Města měla podobu samostatné pevnůstky. To dává tušit inspiraci umístěním tzv. Davidovy věže, která se objevuje

⁵²⁵ Argumenty pro Matyášovo autorství plánů Nového Města *ibidem*, s. 56. Avignon byl místem, kde přední představitelé Českého království přicházeli do styku s aktuálními architektonickými trendy. Biskup Jan IV. z Dražic si odtud už v roce 1333 přivedl mistra Viléma, který mimo jiné vystavěl v biskupské Roudnici kamenný most přes Labe.

⁵²⁶ K tomu podrobněji s dalšími odkazy *ibidem*, s. 52, pozn. 22.

⁵²⁷ Také Karel znal nepochybně různé popisy Jeruzaléma. V roce 1349 dokonce věnoval Svatovítské kapitule rukopis *Descriptio terrae sanctae* Burcharda de Monte Sion, který též obsahoval schématický plán Jeruzaléma. Jednalo se o populární spis, který byl hojně opisován už od konce 13. století. V českých a moravských knihovnách bychom ale našli i řadu dalších rukopisů, které se Svatou zemí nebo přímo Jeruzalémem zabývaly.

⁵²⁸ *Ibidem*, s 51-53.

na plánech Jeruzaléma. Hlavní ulici v Praze i Jeruzalémě navíc křížuje jiná ulice, na které se v obou městech nachází kostel zasvěcený sv. Štěpánovi. Všechny detailnější středověké nákresy Jeruzaléma dále ukazují centrální stavbu uprostřed hlavního prostranství, obvykle označovanou jako Chrám Páně (*Templum Domini*). V případě Nového Města pražského měla tuto funkci patrně plnit rovněž centrální stavba kaple Božího Těla stojící taktéž uprostřed náměstí a navíc ještě v ose hlavní ulice. Pokud tomu tak opravdu bylo, a plán města s výstavbou kaple již dopředu počítal, je zarážející, že stavba takového významu nebyla za života Karla IV. realizována, a to i vzhledem k tomu, že v porovnání s jinými novoměstskými chrámy nešlo o stavbu nijak zvlášť náročnou ani nákladnou. Každopádně však byl střed náměstí místem, kde byly vystavovány nejdrahocennější říšské ostatky a mohl tedy plnit svoji ideovou funkci, byť za Karlova života musela tomuto účelu stačit pouze dřevěná tribuna.

Jeruzalém však nebyl jediným městem, se kterým chtěl Karel IV. Prahu uvést do určitého vztahu. Na křesťanském Západě byl neméně působivým vzorem ideálního města Řím. Ačkoli byl oproti Jeruzalému hmatatelnější, dosažitelnější a bylo možné se seznámit s jeho poměrně střízlivými a přesnými popisy, podněcoval Řím rovněž imaginaci středověkého člověka, a to především množstvím svatosti soustředěné v jeho zdech. Prakticky během celé historie západního křesťanství se setkáváme s tím, že určitá města byla připodobňována Římu, o němž se často mluvilo pouze jako o Městě (*Urbs*)⁵²⁹. Záminkou pro tato přirovnání mohla být výstavnost měst, jejich bohatství, starobylost nebo množství ostatků, které v nich bylo možné spatřit a odpustků, které mohli poutníci při jejich návštěvě získat. Ještě dnes pak platí, že jsou některá města k Římu přirovnávána pro množství jejich kostelů a církevních institucí. Bylo též vysokým oceněním zakladatelů, vládců a dobrodinců, když se postarali o povznesení některého z měst tak, že bylo podobné Římu. Také Praha Karla IV. měla být rozsáhlým výstavným městem s řadou kostelů a klášterů nadaných neobyčejnými milostmi, její podobnost a ideové spojení s Věčným městem však měly být ještě hlubší. Daleko nejdůležitější spojnicí s Římem totiž pro Karla IV. byla imperiální idea. Říše a císařství byly s Římem neodlučitelně spjaté. Obnovitel tradice západního císařství Karel Veliký ani jeho následovníci sice už v Římě nesídlili, přesto jejich říše nesla ve svém názvu adjektivum římská a jedině v Římě mohli být římsí králové korunováni na císaře. Řím sice během středověku prožíval mnohá těžká období, na začátku 14. století jej dokonce papežové opustili, avšak římská idea, myšlenka kontinuity s dávnou světovládou říší držela pohromadě

⁵²⁹ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, 38n.

jinak nesourodý celek středověké Svaté říše římské (*Sacrum Romanum Imperium*) jejíž mocenské centrum neleželo v Itálii ale daleko za Alpami.

Karel Veliký se v souvislosti s přenesením mocenského centra na sever pokusil vybudovat pro svou říši i nové centrum duchovní. Místem do kterého se měla sbíhat vlákna veškeré politiky i říšské správy a které se mělo stát duchovním centrem nové říše byly Cáchy. Karel Veliký si představoval císařství co nejvíce nezávislé na papežích, a vybudoval proto v Cáchách vlastní korunovační kapli nadanou christocentrickou symbolikou, kterou navíc obdaroval četnými ostatky⁵³⁰. O Cáchách se také za života Karla Velikého mluvilo jako o *Roma secunda* či *Roma ventura*, tento záměr však svého iniciátora dlouho nepřežil. Historicko-náboženské sentimenty spojené s Římem byly příliš silné. Cáchy se sice staly místem korunovací římských králů, kteří se tak hlásili k tradici Karla Velikého, avšak pro císařskou hodnost museli tito králové stále putovat do Říma. Nová sídlení města a mocenská centra budovaná říšskými vládci, ať už to byl Magdeburg, Špýr nebo Mnichov již přes veškerou rétoriku neměla být skutečnou nápodobou a náhradou Říma. Množstvím církevních fundací a ostatků v nich shromážděných měly především důstojně reprezentovat římské panovníky coby hodné pokračovatele a uskutečňovatele římských tradic. Reprezentaci tohoto typu hodlal rozvinout i Karel IV., ve stávajících urbanistických strukturách by ji však mohl realizovat pouze ve velmi omezené míře, Staré Město pražské větší rozsáhlé stavební zásahy neumožňovalo a hlavní funkcí Pražského Hradu bylo reprezentovat moc českých králů. Založil tedy Nové Město, které se mělo stát hlavním zhmotněním jeho imperiálního programu.

Praha se měla stát především *sedes imperii* důstojným sídlem římského krále a pozdějšího císaře. Měla vyjadřovat jeho majestát a univerzalistickou podstatu jeho vlády. Řada odkazů na Řím, které bychom v Praze našli měla připomínat identitu Říše a zdůrazňovat, že zde sídlící vládce je zároveň legitimním panovníkem Svaté říše římské a strážcem jejího odkazu. Díky nebývalému rozsahu Nového Města získal Karel IV. prostor pro umístění klášterů různých církevních řádů, které dosud nebyly v Praze zastoupené. Není podstatné zda fyzicky k fundacím došlo ještě před samotným založením Nového Města nebo třeba až v následujících desetiletích, začlenění všech církevních institucí do městského organismu ukazuje na plánovitost a promyšlenost. V naprosté většině případů lze říci, že se

⁵³⁰ GRIMME, Ernst, Günther. Der Dom zu Aachen. Architektur und Ausstattung. Aachen, Einhard-Verlag, 1994. 386 s. ISBN 3-920284-87-9.

s těmito stavbami a stavebními celky počítalo už v plánech Nového Města, které musely vznikat již v letech před jeho fyzickým založením. Již na podzim roku 1347 založil Karel IV. klášter později zvaný Emauzský, v němž byla usazena komunita slovanských benediktinů z území dnešního Chorvatska, aby zde provozovali sice římskou liturgii, avšak ve slovanském jazyce⁵³¹. Kostel přináležící ke klášteru vysvětil pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi dokonce až 29. března 1372⁵³², zasvěcen byl Panně Marii a dále celé řadě světců, kteří přispěli k rozšíření křesťanství mezi Slovy: sv. Jeronýmovi⁵³³, sv. Cyrilovi a Metodějovi, sv. Vojtěchovi a sv. Prokopovi. Dle oficiálního papežského zdůvodnění měl klášter sloužit jako misijní centrum pro „odštěpence a neverce“ slovanského jazyka. K úlohám císaře samozřejmě patřilo i úsilí o šíření víry a sjednocení rozděleného křesťanstva, avšak není zcela jasné, zda klášter misijní úlohu skutečně někdy plnil. Snad byla důležitější reprezentativní rovina jeho přítomnosti v sídelním městě, kde připomínal slovanské počátky českého křesťanství a též starobylou sázavskou tradici a určitým způsobem tento odkaz i rozvíjel⁵³⁴.

Další liturgickou variantu zastupoval klášter benediktinů ambrosiánského ritu, který vznikl v místech dnešní Hybernské ulice v roce 1354. Již v září 1347 byl založen také klášter karmelitánů, u nějž měl vyrůst chrám nebývalých rozměrů, zasvěcený Panně Marii⁵³⁵.

⁵³¹ Založení kláštera nebyl jednorázový akt, ale spíše delší dobu trvající proces. Již 9. května 1346 papež Kliment VI. na žádost moravského markraběte Karla Lucemburského udělil pražskému arcibiskupovi Arnoštovi z Pardubic souhlas, aby benediktinští mniši slovanského ritu mohli na jediném místě v Čechách vykládat slovo Boží, kázat a sloužit mše ve slovanském jazyce. KLICMAN, Ladislav (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I*, č. 653, s. 389-390.

⁵³² Na tento den připadalo velikonoční pondělí, během kterého bývá čtena pasáž z evangelia o setkání vzkříšeného Krista s učedníky na cestě do Emauz. Právě kvůli tomu se pro klášter později vžilo označení Emauzy.

⁵³³ Ve středověku byl považován za Slovana a dokonce mu byl přičítán překlad Bible do slovanského jazyka.

⁵³⁴ Dějiny Emauzského kláštera byly dlouho studovány především v souvislosti s pokračováním tradic slovanského křesťanství. ŠABOUK, Sáva, PETR, Jan, (edd.). *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1975. 243 s. Teprve v posledních letech se zájem historiků obrací i k jeho reprezentativním funkcím. BENEŠOVSKÁ, Klára, KUBÍNOVÁ, Kateřina, (edd.). *Emauzy: benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy: soubor statí věnovaných znovuoctvření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech, Opatství Emauzy 21.4.2003*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007. 404 s. ISBN 978-80-200-1533-4.

⁵³⁵ Jako o kostelu Panny Marie Sněžné se o něm hovoří poprvé až roku 1393 v souvislosti s pražským milostivým létem. TOMEK, Václav Vladivoj. *Základy starého místopisu Pražského. Oddíl II, Nowé město Pražské*. W Praze: Nákladem král. české společnosti nauk, 1870. 356 s., s. 53-54. Zajímavostí je, že klášter

Novými řády byli pro Prahu též Celestini, které Karel IV. přivedl roku 1368 a jejichž klášter s kaplí sv. Michala stál na Slupi, a servité usazení roku 1360 při kostele Panny Marie na Trávníčku. Klášter augustiniánek s kostelem sv. Kateřiny založený roku 1355 byl pak především Karlovým osobním poděkováním světici, kterou od své první vítězné bitvy u San Felice uctíval jako svoji osobní patronku.

Novou dominantu získalo pražské souměstí založením kláštera augustiniánských kanovníků, jemuž vévodila vysoká jehlanová střecha ortogonálního kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého. Vyvýšenina, na níž byl komplex vybudován dostala podle zasvěcení kostela název Karlov (*Mons Caroli*). Po vystavění Karlova měla Praha tři dominanty, přičemž každá zdůrazňovala primárně jiný rozměr královské či císařské moci a tradic, ale na druhé straně též různými způsoby upozorňovaly na jejich vzájemné prolínání a spojení. Pražský hrad byl tradičním sídlem českých králů, ti však měli i do budoucna být zároveň římskými králi a císaři⁵³⁶. Katedrála zasvěcená českým patronům, na prvním místě pak sv. Václavovi byla tedy především prvním kostelem českého království. Její důstojné místo v kontextu západního křesťanství však zajišťovala rozsáhlá sbírka ostatků nejrůznějších svatých, o níž se Karel IV. též hojnou měrou zasloužil. Druhou dominantou byl Vyšehrad, který byl v Karlově době chybně považován za nejstarší sídlo českých knížat. Již v souvislosti s korunovací jsme zmínili, že zde byly též uchovávány památky na zakladatele přemyslovské dynastie. Vyšehrad však nerepresentoval pouze přemyslovskou tradici ale díky způsobu založení zdejší kapituly byl i důležitou spojnici s Římem. Vyšehradskou kapitulou při kostele sv. Petra a Pavla založil král Vratislav I. (1061-1092) poté, co kvůli sporům s biskupem Jaromírem (1068-1090) přesídlil z Pražského hradu právě na Vyšehrad. Kapitula nepodléhala biskupovi, ale byla podřízena přímo papežskému stolci. Od počátku byla také nadána mimořádnými privilegii. Její kanovníci měli například právo nosit mitru a pontifikální sandály, stejně jako sedm kardinálů, kteří sloužili mše u oltáře sv. Petra v Římě. Vazby Vyšehradu s Římem Karel IV.

Karel IV. založil hned na druhý den po své korunovaci českým králem a na jeho stavbu věnoval dřevo, z něhož byly postaveny na tribuny a další nezbytné zařízení korunovační slavnosti. Ke klášteru též HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Fundace českých králů ve 14. století, Sborník historický 28, 1982, s. 43

⁵³⁶ Kromě reprezentativní přestavby měla na spojení hradu s nárokem na římský trůn odkazovat obrazová galerie dosavadních císařů umístěná v královském paláci. V trůním sále Pražského hradu, který byl později přestavěn a rozšířen na Vladislavský sál, se nacházel obrazový císařský „rodokmen“ Karla IV. Obsahující i Octaviana, Konstantina Velikého, Heraklia a další císaře. STEJSKAL, Karel. Malířství. In: POCHE, Emanuel (ed.). *Praha středověká*. Čtvero knih o Praze. Praha 1983, s. 572n.

ještě posílil tím, že roku 1355 kostelu věnoval část oltářní mensy u níž údajně sloužil mši sv. Petr, kterou získal v kostele sv. Petra zvaného *Ad gradus* nedaleko Pisy. Karlův kronikář Marignola k tomu napsal, že to Karel učinil proto: „*aby tam byl na věky stolec a zvláštní sídlo svatého Petra jako v Římě.*“⁵³⁷. Bez zajímavosti také není, že minimálně od poloviny 14. století používala kapitula jako svůj znak zkřížené klíče, tedy stejný motiv jaký od konce 13. století používala i římská církev. Konečně výše zmíněný Karlov odkazoval na Karla Velikého, v jehož díle měl Karel IV. i jeho následovníci pokračovat. Podobně jako korunovační kaple v Cáchách měl kostel na Karlově půdorys oktogonu.

Nejen pestrá škála zastoupených církevních řádů ale též patrocina jednotlivých kostelů neměla nechávat nikoho na pochybách, že se z Prahy stala říšská rezidence. V dnešní Jindřišské ulici byl vystavěn kostel zasvěcený svatému císařskému páru Jindřichovi II. a jeho choti Kunhutě. Odkazem na římské tradice byl patrně kostel sv. Apolináře na vrchu Větrově, k němuž byla roku 1362 přenesena kapitula ze Sadské, sv. Apolinář totiž dle tradice patřil k nejbližším žákům apoštola Petra. Pražské kostely a kláštery byly rovněž z Karlovy iniciativy bohatě nadány ostatky svatých a odpustkovými privilegii, jedním z cílů přitom bylo učinit z Prahy evropsky významné poutní místo. Intenzivněji se však Karel IV. věnoval sbírání ostatků až po roce 1350.

6.13 Druhá Karlova korunovace v Cáchách

Poslední Karlův soupeř v boji o říšský trůn Günther ze Schwarzburgu 14. června 1349 zemřel, načež bavorští Wittelsbachové složili zbraně a dalšího protikandidáta již neprosazovali. Karel IV. svému konkurentovi projevil respekt tím, že se ve Frankfurtu zúčastnil jeho pohřbu. Do města se při té příležitosti sjeli i všichni kurfiřti a řada říšských knížat. Všichni svorně holdovali Karlovi. Vítězství lucemburků bylo úplné, což byl Karel IV. rozhodnut stvrdit opakovanou korunovací v Cáchách.

Představitelé města Cách již v květnu 1349 přislíbili Karlu IV., že mu umožní vstup a uspořádání korunovačních obřadů v rámci velké pouti probíhající od 10. do 24. července. Král se tak měl zařadit mezi poutníky, kteří se přicházeli poklonit tamějším relikviím. Toto duchovní pojetí korunovace Karlovi IV. bezpochyby vyhovovalo, bylo obvyklé, že se

⁵³⁷ Jan Marignola: Kronika česká. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 516.

podobné důležité akty odehrávaly během velkých církevních svátků a velká cášská pouť dávala korunovačnímu rituálu punc zvláštní svatosti a římského krále stavěla pod ochranu Panny Marie i samotného Krista. Ze státoprávního hlediska nemělo rozhodně jít o anulování předchozího korunovačního aktu v Bonnu, po kterém Karel už jednoznačně vystupoval jako řádně zvolený a korunovaný římský král a používal i příslušnou titulaturu. Smysl opakované korunovace byl jiný. Karel Lucemburský se hodlal stylizovat do role skutečného nástupce Karla Velikého. Během vlády Ludvíka Bavora, který vedl tuhé zápasy s papeži o primát a nezávislost císařské moci, a též vinou boje o římský trůn po jeho smrti prestiž Říše a jejího panovníka značně utrpěly. Karel IV. jim mýnil jejich lesk a vážnost co nejdříve vrátit, následováním svatého císaře - pomazáním v kapli, kterou Karel Veliký vybudoval a dosednutím na jeho kamenný trůn chtěl oživit chápání Říše jako univerzalistického a posvátného útvaru.⁵³⁸

Ani druhá Karlova korunovace římským králem však neproběhla zcela bez komplikací. Karlovým úmyslem patrně bylo, aby se korunovační obřady odehrály během velké cášské pouti, která probíhala od 10. do 24. července⁵³⁹. Z Frankfurtu tedy jeho průvod vyrazil již 5. července. Cáchy však byly přeplněné poutníky, což důstojné uskutečnění korunovačních obřadů znemožňovalo⁵⁴⁰. Podobně jako před třemi lety proto Karel zamířil do nedalekého Bonnu, kde čekal až se poutníci začnou rozcházet. Z důvodu omezené platnosti papežské dispensace pro město Cáchy nemohl otálet. Aby se korunovace ve městě, na němž stále ještě ležela papežská klatba, vůbec mohla uskutečnit, pozastavil totiž papež Kliment VI. na několik dní platnost interdiktů, který na město už v roce 1324 uvalil jeho předchůdce Jan XXII.⁵⁴¹

⁵³⁸ Domácí kronikáři se o Karlově druhé korunovaci zmiňují jen okrajově, pokud vůbec. Důvodem může být právě to, že nechtěli nijak zpochybňovat první korunovační akt z roku 1346.

⁵³⁹ Chtěl tím snad klást svůj výkon královské moci pod ochranu Panny Marie, jako jeho otec. U Jana Lucemburského byly projevem této mariánské úcty založení pražské kartouzy nebo podpora dalších mariánských fundací.

⁵⁴⁰ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 1061a – 1070, s. 86. Kronikář Matthias von Neuenburg chybně připisoval zdržení tomu, že se ve městě objevil průvod flagellantů. Jejich hnutí nicméně právě v Porýní bylo velmi silné. Navíc v roce 1349 dosáhlo jednoho ze svých vrcholů, zřejmě v souvislosti s morovými epidemiemi, které ve 40. a 50. letech 14. století sužovaly Evropu. HOFMEISTER, Adolf (ed.). *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*. *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series IV. Monumenta Germaniae Historica*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1924-1940, s. 280.

⁵⁴¹ Více k této problematice KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 162, kde jsou též odkazy na další

6.13.1 Vystavování ostatků v Cáchách

Počátky zbožných poutí do Cách mizí v šeru dějin. Již za dob Karla Velikého přitahovala císařská kaple pozornost mimo jiné i množstvím ostatků, které zde byly shromážděny. Později byly Cáchy spojované též s úctou ke Karlu Velikému, která existovala už před jeho kanonizací v roce 1165. Korunovace římských králů tak nebyly jen nastolovacími akty, ale zároveň měly charakter uctění Panny Marie, které byla korunovační kaple zasvěcena, a Karla Velikého, který díky Fridrichu Barbarossovi zaujal místo ve společnosti říšských světců.⁵⁴²

Ve druhé polovině 12. století Cáchy pravidelně navštěvoval sv. Gerlach z Houthem. Ze své poustevny poblíž Valkenburgu chodil každý týden do tří míle vzdálených Cách, aby se tam poklonil Panně Marii. V souvislosti s jeho návštěvami se mluví o tom, že bohorodičku už tehdy putovala do Cách uctít procesí všech národů světa⁵⁴³. Poutníci do Cách přicházeli během celého roku, zvláště však na svátek vysvěcení zdejšího kostela a samozřejmě také o mariánských svátcích. Kromě různých zbožných předsevzetí je tam lákaly i velkorysé odpustky, které mohli za návštěvu tamější svatyně získat. Již ze 13. století pak pocházejí první doklady o tom, že pouť *ad beatam virginem in Aquisgranum*, tedy do Cách ke svaté Panně Marii, byla ukládána jako trest za různá provinění, zejména za zabití a vraždy.⁵⁴⁴

Nejvyhledávanějším poutním místem na sever od Alp se ale Cáchy staly až díky slavnostnímu vystavování zdejších ostatků. Nešlo o ojedinělý jev. Slavnosti veřejného vystavování ostatků (*ostensio reliquiarum*) se postupně rozšířily po celé Evropě. Jejich obliba souvisela s liturgickými změnami, které měly věřícím přiblížit svátostné děje a tajemství víry, jako bylo pozdvihování proměněné hostie během mešního obřadu. Podobně veřejné

literaturu a prameny.

⁵⁴² Fridrich Barbarossa nechal vyzvednout ostatky Karla Velikého a položit je na oltář, což se rovnalo jeho kanonizaci. RAPP, Francis. *Svatá říše římská národa německého: od Oty Velikého po Karla V.*, s. 139.

⁵⁴³ Gerlach pocházel ze šlechtické rodiny žijící poblíž Maastrichtu. Nejprve vedl hříšný život, ale náhlá smrt jeho manželky u něho způsobila duchovní obrat. Jako kajcíník se vydal nejprve do Říma a poté do Jeruzaléma, kde pečoval o nemocné. Po svém návratu žil ve zmíněné poustevně u Valkenburgu, zemřel roku 1177. Na místě, kde byl pochován, vznikl premonstátský klášter Houthem-Sint-Gerlach. WYNANDS, Dieter, P., J. *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen*. Aachen: Einhard-Verlag, 1986. 495 s. Veröffentlichungen des Bischöflichen Diözesanarchivs Aachen 41. ISBN: 3920284216, s. 48.

⁵⁴⁴ MUMMENHOFF, Wilhelm (ed.). *Regesten der Reichsstadt Aachen 2, 1301-1350*. Bonn: Schroeder, 1937 Köln 1937, č. 319, s. 772.

vystavování ostatků umožňovalo shromážděným poutníkům přímý kontakt s posvátnem. V praktičtější rovině souvisela vystavování s vírou v odpustky a odpustkovou praxí, která se od 13. století v Evropě nebyvale rozmáhala. Odpustky, které bylo možné získat během výročních vystavování ostatků, se většinou daly svou výší srovnat jen s těmi, jakých bylo možné dosáhnout návštěvou Říma nebo Svaté země⁵⁴⁵.

Nejdůležitější relikvie (*Heiligtum*) cášského ostatkového pokladu nejsou ostatky sv. Karla Velikého, ale textilie údajně související s Pannou Marií, Kristem a Janem Křtitelem. Jmenovitě jde o roucho, do něhož byla oděna Panna Marie v noci, kdy počala Krista⁵⁴⁶, dva dlouhé pruhy látky uctívané jako pleny novorozeného Jezulátka⁵⁴⁷, bederní rouška, kterou byl Kristus opásán na kříži⁵⁴⁸ a plátno, v němž měla být zavinuta uťatá hlava Jana Křtitele⁵⁴⁹. Jedná se sice vesměs o tzv. druhotné ostatky, nikoli kosti nebo jiné tělesné pozůstatky, což by v případě Krista a Panny Marie samozřejmě ani nebylo možné, přesto byla a je jejich váha v křesťanském vnímání nesmírná, neboť jde o předměty, prostřednictvím kterých lze vstoupit v kontakt s přímým pozemským působením a obětí spasitele, jeho matky a proroka, který bezprostředně ohlašoval jeho příchod. Podle tradice tyto relikvie získal už samotný Karel Veliký⁵⁵⁰, ve skutečnosti je však jejich původ neznámý. Pocházejí patrně z východu, ale není

⁵⁴⁵ Podobně jako tomu bylo v případě Svaté země nebo Říma, kolovaly i o milostech, které lze získat návštěvou Cách různé fantastické zkazky, jako například, že se v Cáchách sešlo celkem 365 biskupů a každý z nich udělil odpustky na jeden rok a čtyřicet dní poutníkům, kteří navštíví Cáchy na svátek vysvěcení zdejšího kostela, případně v osmi předcházejících či následujících dnech. Dle jiné zprávy dva zemřelí biskupové z nedalekého Maastrichtu dokonce vstali ze svých hrobů, aby mohli o posvěcení přijít do Cách a rozdávat zde věřícím přílušné milosti. KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 163. MEUTHEN, Erich (ed.). *Aachener Urkunden 1101-1250*. Bonn: Hanstein 1972. 692 s. Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 58, s. 31, 40-55.

⁵⁴⁶ Roucho je ušito z drahocené orientální látky žlutobílé barvy zvané byssus, pruhy na látce vytvářejí kvadratický vzor. Původ látky je pravděpodobně v Konstantinopoli. WYNANDS, Dieter, P., J. *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen*, s. 62.

⁵⁴⁷ Jde o dva kusy žlutohnědé porézní látky. O jejich původu není známo nic bližšího. Zmínku o Ježíškových plenkách najdeme v Lukášově evangeliu (Lk 2,7 a 2,12). Kusy látky vydávané za pleny Páně byly kromě Cách uchovávány také v Konstantinopoli a Římě. *Ibidem*.

⁵⁴⁸ Velký trojúhelníkový kus bílé lněné látky se skvrnami od Kristovy krve. *Ibidem*, s. 63.

⁵⁴⁹ Dlouhý pruh lněné látky se skvrnami, které byly interpretovány jako zbytky krve Jana Křtitele. *Ibidem*.

⁵⁵⁰ Karel Veliký skutečně shromáždil do Cách pozoruhodnou ostatkovou sbírku, kterou zmiňují četné prameny, nemáme ale příliš vědomostí o tom, jaké konkrétní ostatky obsahovala. Einhardova *Vita Karoli* ve 26. kapitole vypráví, že Karel kostel Panny Marie bohatě obdaroval. PERTZ, Gregorius (ed.). *Einhardi Vita*

jasné, za jakých okolností se do Cách dostaly.

Jisté není ani od kdy byly cášské relikvie veřejně vystavovány. Původně se jejich uctívání odehrávalo v podobě modliteb před mariánským relikviářem, který byl zhotoven roku 1238 po vzoru relikviáře Karla Velikého z roku 1214, teprve později začaly být veřejně vystavovány, otázkou však zůstává kdy. Jakýmsi vzorem pro celý středověk bylo vystavování tzv. *Veroniky*, tedy roušky s obrazem Kristovy tváře během prvního římského jubilejního léta v roce 1300, k veřejnému vystavování ostatků však docházelo už dříve, například v Paříži byly pašijové relikvie, které získal Ludvík IX., vystavovány již od roku 1241. Následování římského vzoru by odpovídalo, že první písemná zmínka o *ostensio reliquiarum* v Cáchách spadá do roku 1312⁵⁵¹. Dále se dochovala listina z 12. července 1322, v níž biskup Adolf z Lüttichu dovoluje ukazovat ostatky z ochozu věže cášského kostela⁵⁵². Historie cášských vystavování však může být i delší. Jako první vhodná příležitost k vystavení zdejšího ostatkového pokladu očím věřících se nabízí uložení hlavních relikvií do nové schránky v roce 1239⁵⁵³. Další vystavování mohla následovat, neboť oproti původní schránce byl nový relikviář otevíratelný. Co se počátků týče, zůstane asi už navždy jen u domněnek, jisté však je, že roku 1329 nařídil probošt cášského kostela uspořádat další slavnostní vystavování cášských hlavních relikvií a od té doby už zmínky o cášských *ostensio reliquiarum* v podstatě nemizí. Od roku 1344 máme zachovány i záznamy o výdajích města na trubače, milodary a další záležitosti nezbytně spojené s podobnými událostmi⁵⁵⁴. Z první poloviny 14. století také

Karoli Magni. Monumenta Germaniae Historica. Editio Altera. Hannoverae 1845. 44 s. Četné další zmínky o shromažďování ostatků v Cáchách shrnul KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, 153n. Podrobně se historii cášských ostatků věnoval GRIMME, Ernst Günther. *Der Aachener Domschatz*. Düsseldorf: Schwann 1973. 408 s. Aachener Kunstblätter 42.

⁵⁵¹ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 157. WYNANDS, Dieter, P., J. Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen, s. 65.

⁵⁵² „... ut liceat vobis Divina celebrare supra turrim Ecclesiae vestrae, ubi reliquias Ecclesiae Vestrae Christi fidelibus ostendetis vobis indulgemus...“ SCHIFFERS, Heinrich. *Karls des Großen Reliquienschatz und die Anfänge der Aachenfahrt. Mit einem Beitrag: Ein pippinisches Reliquiengrab unter dem Marienaltar der Aachener Pfalzkapelle*. Aachen: Volk, 1951. 110 s. Veröffentlichungen des Bischöflichen Diözesanarchivs Aachen 10, s. 85.

⁵⁵³ O jejich uložení do nového skvostného relikviáře v podobě baziliky s příčnou lodí byl pořízen protokol, jehož znění známe z pozdějšího opisu. Díky němu známe i přesné datum nového uložení relikvií, kterým byl 19. březen 1239. MEUTHEN, Erich (ed.). *Aachener Urkunden 1101-1250*, č.124, s. 349-352.

⁵⁵⁴ LAURENT, J. *Aachener Stadtrechnungen aus dem 14. Jahrhundert*. Aachen 1866. s. 157 Zde také

pocházejí nejstarší dochované cášské poutní odznaky⁵⁵⁵.

6.13.2 Cáchy a české země

Do povědomí obyvatel českého království se Cáchy dostaly výrazněji až v souvislosti s nástupem lucemburské dynastie na český trůn. Zatímco pro přemyslovské vládcy zůstávaly spíše jen vzdáleným městem nadaným určitou symbolickou silou, neboť zde probíhaly korunovace římských králů, pro Jana Lucemburského byly Cáchy součástí jeho bezprostředního geografického i ideového obzoru. Nebylo to dáno jen tím, že se nacházely nedaleko lucemburského rodového panství, Lucemburkové se především účastnili vysoké říšské politiky a v těsných kontaktech byli i s francouzským královským dvorem. Janův otec Jindřich dosáhl až na hodnost římského krále a císaře a korunovaci v cášském oktogonu 6. ledna 1309 se stal následovníkem Karla Velikého. Pozdější český král Jan Lucemburský byl zase po několik let vychováván na dvoře francouzského krále, kde byl Charlemagne, jak je Karel Veliký ve francouzském prostředí nazýván, rovněž předmětem státního kultu, neboť francouzští králové se podobně jako římscí císařové označovali za jeho právoplatné nástupce. Nemenší význam než tomuto šíření známosti Cách tak říkajíc „shora“ je však třeba přiznat i obecnému růstu jejich proslulosti, který byl silně podpořen především zmíněnými slavnostmi vystavování ostatků.

Do prvních let vlády Jana Lucemburského spadá i první zmínka o nábožensky motivované pouti z Čech do Cách. Na jaře roku 1312 vyvrcholily vzájemným vražděním spory mezi rodem pánů z Potštejna a bohatou rodinou pražských měšťanů Pušů. První obětí byl pan Procek z Potštejna, jehož smrt snad byla ještě víceméně nešťastnou náhodou. Prockův syn Mikuláš z Potštejna se však rozhodl otcovu smrt pomstít a zavraždil Peregrina Puše. Soudního jednání se tehdy účastnil i král Jan, který tak chtěl patrně ukázat, že mír a pořádek v zemi mu nejsou lhostejné a rozhodně nemíní trpět podobné rozmišky. Jako součást rozsudku byly několika osobám uloženy i kající poutě. Mikuláši z Potštejna, který byl shledán

nacházíme účty slavností spojených s korunovaci Karla IV. Roku 1349. *Ibidem*, s. 197-227. Troubení na rohy z ochozů dómu neodmyslitelně patřilo k cášským slavnostem. Zmenšeniny těchto rohů zhotovené z keramiky nebo kovu se také objevují jako suvenýry, které si návštěvníci přinášeli z Cách domů, plnily tak vlastně úlohu poutních odznaků. VELÍMSKÝ, Tomáš. K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích, s.439.

⁵⁵⁵ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 160.

hlavním viníkem, byla, kromě řady jiných kajících skutků, uložena pouť do Říma. Další kající poutě měli vykonat i tři jeho služebníci, mající na vraždě také podíl. Oldřich z Brandýsa měl putovat až ke sv. Jakubu do galicijské Compostely, služebník jménem Gerhard ke hrobu sv. Jošta ve španělské Extramadure a konečně Blahutovi bylo uloženo vydat se do Cách ad *limina beate Virginis*⁵⁵⁶.

Počátky zájmu českých poutníků o Cáchy samozřejmě přímo nesouvisely s výměnou dynastie na českém královském trůnu a pouť uložena v roce 1312, pokud ji odsouzený nakonec skutečně vykonal, nemusela být a pravděpodobně ani nebyla první návštěvou českého poutníka v Cáchách. Poutní odznak pocházející z Kolína nad Rýnem nalezený v Rybné ulici v Praze a datovaný již do konce 13. století⁵⁵⁷ by mohl ukazovat, že čeští poutníci navštěvovali duchovní centra v Porýní již na sklonku přemyslovské éry⁵⁵⁸. Jan Lucemburský však zcela jistě zapojil České země intenzivněji do západoevropského dění a známost Cách, stejně jako dalších poutních míst v Porýní, za jeho časů v Čechách nepochybně vzrostla. Dokladem z nejvyšších společenských pater je i již zmíněná pouť do těchto oblastí, kterou na sklonku svého života v roce 1333 podnikla se svou dcerou Anežkou někdejší česká královna Eliška Rejčka.

⁵⁵⁶ Text rozsudku EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec noc epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, č. 524, s. 29-31. Podrobný popis události přinesl Palacký, avšak vynechal pouť ke sv. Joštu. PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě II*. Praha: L. Mazáč, 1939, s. 216-217. Správněji rozsudek popsal TOMEK, Václav, Vladivoj. *Dějepis města Prahy*. Díl I. 2. vyd. V Praze: Nákladem knihkupectví Fr. Řivnáče (Antonína Řivnáče), 1892, s. 516. Poutě zmiňuje také TADRA, Ferdinand. *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, s. 196.

⁵⁵⁷ Odznak byl nalezen během archeologického výzkumu v roce 1992, jde o malou plaketku upínanou na oděv, na níž je zobrazena evangelijní scéna klanění tří králů. Ostatky tří králů Kašpara, Melichara a Baltazara byly do Kolína nad Rýnem přineseny z Milána roku 1164 a brzy začaly přitahovat četné poutníky. K odznaku viz DRAGON, Zdeněk. Poutní odznak z Kolína nad Rýnem z výzkumu v Rybné ulici na Starém Městě pražském. *Archeologia historica* 20, 1995, s. 491-495.

⁵⁵⁸ Podobně první poutník z Uherského království, konkrétně ze slovenské Spíše, je doložen už k roku 1307. Šlo o případ srovnatelný se sporem pánů s Potštejna a rodem Pušů. Do pře se dostaly rody Matrei a Gargow. Třenice vyvrcholily tím, že jistý Hyman Lank zabil syna hraběte Arnolda Gargova. Bylo mu za to uloženo vykonat poutě do Říma, Bari, Santiaga de Compostela a do Cách. Později byly poutě do Cách v Uhrách velmi oblíbené a od poloviny 14. století se zmínky o uherských poutnících do Cách objevují pravidelně. THOEMMES, Elisabeth. *Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein*. Aachen: Verlag Johannes Volk, 1937. 118 s.

6.13.3 Podoba cášských poutních slavností

Pro Cáchy bylo typické sepětí duchovní a světské autority. Péče o ostatkový poklad byla společnou starostí městské rady a kapituly při cášském dómu⁵⁵⁹. Město a kapitula také úzce spolupracovaly na organizaci slavnostního vystavování ostatků⁵⁶⁰, což dobře odráží skutečnost, že zástupci obou institucí byli na začátku slavností společně přítomní otevírání schránky s ostatky.

Přípravy na svátek začínaly vždy již v dubnu příslušného roku. Ve městě i v jeho okolí se objevily plakáty oznamující jubileum. Výzvy bývaly posílány také do okolních zemí. 23. června v předvečer svátku sv. Jana se rozezněl velký mariánský zvon, na věžích chrámu byly vyvěšeny znaky města a kapituly spolu s obrazy Panny Marie a Karla Velikého. Poté trubači vystoupili na střechu oktogonu a zatroubili do všech světových stran třikrát na rohy a trubky. Obyvatelé okolních vesnic odpovídali podobným troubením. Tento zvyk souvisel s tím, že součástí pokladu uchovávaného v cášském dómu byl i lovecký roh Karla Velikého. Zvuk rohů a trub k cášským jubileím neodmyslitelně patřil a zmenšeniny rohů vyrobené z hlíny nebo kovu byly častým suvenýrem návštěvníků cášských poutních slavností, až nakonec plnily funkci poutních odznaků.

Velké poutě začínaly v Cáchách vždy 9. července a trvaly celkem patnáct dní⁵⁶¹. Začínaly týden před a končily týden po 17. červenci, na nějž připadalo výročí vysvěcení cášské korunovační kaple. Slavnostní vystavování ostatků začalo až 10. července a opakovalo se každý den až do 23. července. Přesně v poledne 9. července byly uzavřeny všechny vchody do dómu a přilehlých budov, až na tzv. *Drachenloch*, kudy vstoupili kanovníci a další osoby pověřené vyzvednutím ostatků z mariánského relikviáře. Byl mezi nimi i zlatník, který relikviář otevřel a schránku s ostatky vyjmul. Kolem druhé hodiny odpolední se na radnici sešli členové městské rady a se starostou v čele se vydali k dómu, kde se přidali ke kanovníkům. Společně vzali pod přísahu přítomného zlatníka, který pak spolu s děkanem a

⁵⁵⁹ Písemně tuto skutečnost kodifikovalo až tzv. *Lauduum* z 13. června 1425. viz ROBER, Wilhelm. Die Beziehungen zwischen der Stadt Aachen und dem Marienstift. In: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 1925*, s. 28.

⁵⁶⁰ Město tradičně předávalo kapitule určitou částku na pořádání slavnosti, koncem 14. století se pohybovala okolo 400 zlatých guldenů. KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 168. Prameny pro rekonstrukci průběhu svátku jsou mezerovité, jejich přehled viz *ibidem*, s. 174.

⁵⁶¹ *Ibidem*. s. 171.

dalšími duchovními vystoupil se schránkou obsahující svátostiny před shromážděný lid na připravené pódium. Děkan nejprve zkontroloval netknutost zámku a pečeti, kterými byla schránka uzamčena a pak dal zlatníkovi pokyn, aby schránku otevřel. Zatímco shromáždění kanovníci zpívali antifonu *O camisa purpurata*, vyjmul probošt kapituly svátostiny ze schránky a ukázal je přihlížejícím. Poté byly zlatníkem znovu uloženy a uzamčeny. Dva kanovníci pak nesli v procesí schránku do komory ve věži dómu, před nimi šli hudebníci a duchovní se zapálenými loučemi, za nimi ostatní kanovníci, starosta a radní. Když vyšli až do určené místnosti ve věži, rozezněly se zvony, k nimž se přidali trubači shromáždění na střeše dómu. V odpověď se ozvali trubači z radnice a dalších důležitých domů ve městě. Děkan udělil shromážděným z ochozu věže dvakrát požehnání, ti pak zpívali hymny za doprovodu bubnů a trubek.

Ve věži byla schránka s ostatky uložena do tzv. Erbovní truhly, kterou pro tento účel věnoval cášské kapitule Richard z Cornwallu⁵⁶². Truhla sloužila pro uložení svátostin po všechny následující dny, kdy probíhalo jejich vystavování⁵⁶³. Jako stráž byla v kapli ve věži neustále přítomna čtveřice kanovníků. Každý den ráno byla v kapli nejprve sloužena tichá mše, teprve po jejím skončení kolem deváté hodiny oznámilo vyzvánění zvonů začátek vystavování. Shromáždění poutníci nejprve vyslechli kázání, a vyvolávač oznámil, jaké předměty budou moci shlédnout, až poté byly jednotlivé relikvie přineseny v procesí, v němž kromě slavnostně oděných duchovních nechyběli ani četní ministranti se svícemi a loučemi, na můstek spojující věž s kupolí oktogonální kaple a ukázány poutníkům⁵⁶⁴. Právo ukazovat je měli děkan a nejstarší kanovník kapituly. Během ukazování byly zpívány žalmy. Obřad končil přímluvnými modlitbami za všeobecný mír, papeže, císaře, francouzského krále, arcibiskupy z Kolína, Trevíru, biskupy z Lüttichu, vévody Burgundské, Brabantské a Jülišské, probošta, chrám, město Cáchy, cášské poutníky a všechny zesnulé křesťany⁵⁶⁵. V poslední den slavnosti 24. července se opět sešli kanovníci, starosta a městští radní. Děkan znovu udělil požehnání, po němž byly relikvie naposledy ukázány. Poté byly před vrácením do schránky zabaleny do nového hedvábí; mariánské roucho do bílého, plenky do žlutého, látka na hlavu Jana Křtitele do světle červeného a bederní rouška do tmavě červeného. Staré kusy hedvábí si

⁵⁶² GRIMME, Ernst Günter. *Der Aachener Domschatz*, s. 76n.

⁵⁶³ WYNANDS, Dieter, P., J. *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen*, s. 68

⁵⁶⁴ Galerie na věži i můstek, na nichž se obřady odehrávaly, byly vystavěny už v první polovině 14. století. *Ibidem*, s. 73.

⁵⁶⁵ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 177.

rozdělili kanovníci. Zlatník zamkl schránku novým zámekem a klíče od něho předal starostovi a zástupci kapituly. Kanovníci a městští radní opět za vyzvánění zvonů přenesli relikvie zpět do chrámu k mariánskému oltáři, kde byly za zpěvu *Magnificat* navráceny do relikviáře.⁵⁶⁶

Během velké pouti měli návštěvníci Cách možnost shlédnout i další ostatky. Otevřen byl též relikviář sv. Karla Velikého a jeho ostatky byly vystaveny v dómu, spolu s dalšími cennostmi cášské chrámové pokladnice. Jak velké množství poutníků do Cách o zdejších jubileích přicházelo, se můžeme jen dohadovat. Dobové odhady jsou vesměs nepřesné a nadnesené. Řádově se ale jednalo patrně o desetitisíce, což bylo na město, které samo mělo jen kolem deseti tisíc obyvatel, značné množství. Není proto divu, že uskutečnění okázalých korunovačních obřadů v roce 1349, které též předpokládaly účast mnoha urozených osob a jejich doprovodů, bylo v těchto dnech problematické. Ostatně nebyl to jediný případ, kdy Cáchy narazily tak říkajíc na své kapacitní limity. Kupříkladu v roce 1454 byl příliv poutníků prý tak velký, že kvůli obavám o bezpečný průběh slavností nakázala městská rada po určité době zavřít brány a další osoby už do města nepouštět⁵⁶⁷. Příjemnější starosti způsobovaly davy věřících samozřejmě obchodníkům všeho druhu, jejichž stánky v době velkých poutí vždy zaplnily většinu prostranství ve městě. Dobře vydělávat se dalo i na ubytování poutníků. V době Karla IV. byly sice v Cáchách dva špitály pro poutníky. Blasiushospital fungující asi od konce 13. století a hospital na Radermarktu založený 1331⁵⁶⁸. Tato dvě zařízení však samozřejmě nemohla pojmout všechny, kteří do Cách u příležitosti výročních poutí přicházeli.

6.13.4 Vystavování ostatků roku 1349

Důvody, proč byla velká cášská pouť vyhlášena na rok 1349, když předchozí proběhla jen o pět let dříve, mohou být pouze předmětem spekulací. Nabízí se vysvětlení, že vyhlášení jubilejní pouti mohlo být reakcí na morové epidemie, které už po několik let pustošily Evropu a nevyhýbaly se ani Porýní. Je však také možné, že byl tento rok zvolen s ohledem na římské jubileum, které mělo proběhnout v roce následujícím⁵⁶⁹, a v neposlední řadě mohlo mít svoji

⁵⁶⁶ *Ibidem*, s. 173.

⁵⁶⁷ WYNANDS, Dieter, P., J. *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen*, s. 73.

⁵⁶⁸ *Ibidem*, s. 74.

⁵⁶⁹ 27. ledna 1343 vydal papež Clement VI. bulu *Unigenitus Dei*, v níž zkrátil na původní stoletý cyklus jubilejních let s odvoláním na starozákonní tradici na padesát let a zároveň tak vyhlásil další jubileum na rok 1350. POLC, Jaroslav V. *Svaté roky: (1300-1983)*, s. 20. SCHIFFERS, Heinrich, CHRIST. *Karls des*

váhu i vyřešení letitého konfliktu mezi císařem a papežem, které znamenalo naději na novou stabilitu v Říši. Jisté je, že se jubilejní pouť roku 1349 hned z několika důvodů významně zapsala do historie. Z hlediska českých a říšských dějin tkvěl její význam v tom, že byla spojena s druhou korunovací Karla Lucemburského římským králem. Pro dějiny cášských poutí zase představovala zlom z toho důvodu, že nadále už se cášská jubilea opakovala vždy v sedmiletém cyklu.⁵⁷⁰ A konečně, bez zajímavosti není ani to, že pravděpodobně před konáním tohoto jubilea byla na ochozu cášského dómu postavena nová galerie, odkud byly ostatky vystavovány shromážděným věřícím⁵⁷¹.

Sedmiletá perioda nebyla pro opakování cášských jubilejních poutí stanovena náhodně. Číslo sedm je podle biblické i četných dalších tradic nadáno hlubokou symbolikou⁵⁷². Především šlo o odkaz na starozákonní jubilejní léta, která připadala také na každý sedmý rok, a během nichž se konaly různé oslavy, byli propouštěni otroci a odpouštěna různá provinění⁵⁷³. Neméně důležité pro volbu právě sedmiletého cyklu zřejmě též bylo, že jde o číslo spojované s Pannou Marií. První zmínku v textu Bible, která je s ní spojována, totiž najdeme v sedmé kapitole Izajáše⁵⁷⁴, dále lidová zbožnost již ve středověku znala sedm bolestí a sedm potěšení Panny Marie a podobných duchovních souvislostí bychom našli celou řadu⁵⁷⁵. Prakticky byly tyto různé ideové linky zvýrazňovány například tím, že relikvie byly

Großen Reliquienschatz und die Anfänge der Aachenfahrt, s. 192.

⁵⁷⁰ Dřívější dodržování sedmiletého cyklu je v podstatě vyloučené, neboť podle dochovaných zmínek probíhaly předchozí slavnosti vystavování v letech 1312, 1329 a 1314. Pro souvislost s římskými jubilejními roky by mohlo hovořit i např. zdůvodnění volby sedmiletého cyklu cášských jubilejních let, které najdeme v jednom z rukopisů Života Karla Velikého z poloviny 14. století. Podle něj vychází z ustanovení Mojžíšova zákona (Lev 25,2-7). Stejný argument zaznívá i v bule *Unigenitus Dei*. *Ibidem*.

⁵⁷¹ SCHNITZLER, Hermann. *Der Dom zu Aachen*. Düsseldorf: Schwann, 1950, s. XXVIII.

⁵⁷² Číslo sedm představovalo v různých náboženstvích, včetně náboženství starého Izraele, celistvost a úplnost. V Bibli se objevuje např. sedm tučných a sedm hubených let, sedm ramen má židovský svícen, sedm má být pečetí na knize ve Zjevení atd.

⁵⁷³ Ex 23,11; Lv 15,1-7; Dt 15,1-11.

⁵⁷⁴ Iz 7, 14. „*Hle dívka počne a porodí syna a dá mu jméno Immanuel (to je S námi Bůh)*.“

⁵⁷⁵ Číslo sedm představovalo v babylónském a izraelském náboženství celistvost, úplnost a církevní otcové včetně Augustina tuto symboliku převzali. Sedm je dnů v týdnu ale také planet, pokud mezi ně započítáme i Slunce a Měsíc, z toho důvodu číslo sedm představuje dokonalost vesmíru (universa). Antika znala sedm divů světa, Písmo zná sedm tučných a sedm hubených let, sedm ramen svícnu, sedm schodů vedoucích do chrámu, knihu se sedmi pečetěmi. Sedm očí Božích platí jako symbol jeho vševědouceho, sedmý den Bůh odpočíval. Proti sedmi hlavním ctnostem stojí sedm hlavních hříchů. Sedmi chleby nasýtil Ježíš zástup,

vystavovány sedm dní před a sedm dní po cášském posvícení, které připadalo na 17. července (odehrávalo se tedy v sedmém měsíci), vystavované relikvie měly být zabaleny do sedm metrů dlouhého pruhu hedvábí a sedmkrát omotány, nebo že na delších stranách mariánského relikviáře bychom našli vždy sedm figur⁵⁷⁶. Sedmiletý interval cášských velkých poutí byl za celou historii narušen jen třikrát, naposledy v souvislosti s válečnými událostmi v roce 1944⁵⁷⁷.

6.13.5 Průběh Karlovy korunovace

Po všech komplikacích Karel Lucemburský v poslední den velké pouti 24. července 1349 konečně vstoupil do města. Dle říšských zvyklostí byl slavnostně pomazán, korunován a dosedl na trůn Karla Velikého v proslulé oktogonální kapli. Den nato byla korunována i druhá Karlova manželka Anna Falcká. Kromě zmíněných časových improvizací měla však i tato korunovace další vady na kráse. Nemohl ji, jak bylo zvykem, provést kolínský arcibiskup, neboť na smrt nemocný Walram Kolínský trávil své poslední dny v Paříži. Při korunovačních obřadech ho tedy musel zastoupit Karlův prastrýc, trevírský arcibiskup Balduin. Tuto komplikaci si však Lucemburkové patrně příliš nepřipouštěli. Karel svému strýci vděčil za mnoho a pro stárnoucího Balduina bylo završením jeho celoživotního úsilí, když mohl svého prasynovce osobně korunovat římským králem. Především však ani tentokrát nemohly být použity správné korunovační klenoty, protože říšský korunovační poklad se stále nacházel v rukou Wittelsbachů. Jaký klenot byl ke korunovaci použit není ani tentokrát jisté. Jako pravděpodobné se jeví, že pro tento účel Karel použil korunu z pozlaceného stříbra, kterou byla později ozdobena cášská relikviářová busta Karla Velikého. Stylově se jedná o českou práci a je zřejmé, že vznikla dříve než busta, patrně ještě před rokem 1349. Není však jasné,

sedm proseb má Otčenáš, sedm slov pronesl Ježíš před svojí smrtí na kříži. Sedm je skutků milosrdenství, sedm je svátostí atd.

⁵⁷⁶ Tamější relikvie byly ukazovány každý sedmý rok, v sedmém měsíci, a sice desátého tohoto měsíce, což byl svátek sedmi bratří 10. 7. Vystavovány byly sedm dní před a sedm dní po cášském posvícení, které připadalo na 17. 7. a svátek sv. Alexia, patrona poutníků a žebráků, celkem tedy 15 dní. WYNANDS, Dieter, P., J. *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen*, s. 66.

⁵⁷⁷ Zato poutě, které proběhly v roce 1937 a 1951 se významně zapsaly do dějin. Před druhou světovou válkou byly Čáchy významným místem odporu proti nacistickému režimu, a v tomto duchu se odehrála i velká pout' v roce 1937. První poválečná pout' byla zase významným symbolem smíření mezi Francií a Německem.

zda ji Karel IV. nechal zhotovit zvlášť pro tento účel a vlastně ani to, zda byl jejím zadavatelem⁵⁷⁸. Po skončení obřadů patrně Karel IV. věnoval korunu cášské kapitule. Snad už tehdy počítal s tím, že by měla být vkládána na bustu Karla Velikého, podobně jako bývala česká svatováclavská koruna vkládána na nedochovanou relikviářovou bustu sv. Václava. Všechny úvahy kolem cášské koruny komplikuje skutečnost, že z doby Karla IV. o ní nemáme žádnou prokazatelnou zmínku. Vůbec poprvé je tato koruna s jistotou zmiňována až v souvislosti s korunovací Zikmunda Lucemburského v roce 1414, při které byla opět použita jako korunovační klenot, stejně jako v roce 1442 při korunovaci Fridricha III.⁵⁷⁹

Nezbytnou součástí Karlovy korunovační návštěvy Cách bylo samozřejmě i uctění tamějších relikvií. Pokud Karel IV. skutečně mínil korunovační obřady uskutečnit v rámci výroční pouti, bylo by to plně v souladu se středověkým zvykem přistupovat k důležitým aktům ve dnech, na něž připadaly významné církevní svátky. Spojení korunovace s cášským jubileem by římského krále navíc stavělo pod ochranu Panny Marie a podtrhovalo, že je následovníkem sv. Karla Velikého. Bez zajímavosti není, že počínaje korunovací Václava IV. byly cášské korunovace římských králů pravidelně doprovázeny mimořádnou veřejnou prezentací cášských relikvií, nebylo by divu, kdyby tato inovace vznikla právě na podnět Karla IV.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Nabízí se možnost, že jde o korunu, která byla použita pro korunovací Václava II. českým králem. Mezi korunovačními klenoty Václava II. údajně vynikal zejména obřadní štít, na němž byl obraz lva složený z perel, který měl místo drápů rubíny. Koruna ale prý zdaleka tak honosná nebyla, neboť byla spíše malá. Tomu by odpovídala i cášská koruna. Každopádně není jasné, kam se Václavova koruna poděla. Nejlogičtější by samozřejmě bylo, že zůstala v Praze a přešla do majetku Lucemburků. Poté, co Karel IV. nechal vytvořit korunu svatováclavskou, by pro starší korunu už ale nebylo žádné využití. Nabízí se tedy domněnka, že ji Karel IV. mohl použít pro svoji římskou korunovací a poté ji věnoval cášskému dómu. Proti této hypotéze mluví především záliba Václava II. v luxusních předmětech. Korunovace měla být velkou demonstrací jeho moci a bohatství, proto se nezdá pravděpodobné, že by se spokojil s korunou zhotovenou jen ze zlaceného stříbra. Dále lze samozřejmě namítat, že Jan Lucemburský by během let své vlády korunu dost pravděpodobně zastavil. Otázka, zda spojovat cášskou korunu s českým králem Václavem II. tedy zůstává otevřená. Přehled problematiky podává CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Václav II.: král český a polský*, s. 156. Kde jsou též odkazy na další související prameny a literaturu.

⁵⁷⁹ Do té doby byla koruna doplněna o oblouk a čelní kříž. Také nadále byla používána při cášských korunovacích římských králů.

⁵⁸⁰ K ukazování ostatků však docházelo i při dalších cášských korunovacích – Václava IV. 13. července 1376, Zikmunda 9. listopadu 1414, Fridricha III. 17. července 1442 a Karla V. 24. října 1520. K tomu například: CARDAUNS, Hermann (ed.). *Cronica van der hilliger stat von Coellen bis 1499, zweite Hälfte. Text und*

Korunovace v létě 1349 byla počátkem Karlova vřelého vztahu k Cáchám, který dalece přesahoval povinnou pozornost římského krále projevovanou korunovačnímu městu. Karel IV. se do Cách opakovaně vracel, přičemž jeho návštěvy většinou neměly jen čistě praktické motivy. Řada okolností hovoří pro to, že Cáchy pro něj byly jedním ze symbolů říšské ideje, jak ji chápal a hodlal realizovat. Cášskou kapitolu ale snad i další církevní instituce města štědře obdarovával a samotnému městu uděloval nebo potvrzoval rozsáhlá privilegia⁵⁸¹. Na druhé straně se snažil něco z posvátnosti Cách získat i pro svoji rezidenci.

Ještě v den korunovace se Karel IV. zvláštní listinou náležitě odměnil městu Cáchy za jeho vstřícnost a vyzdvihl jeho mimořádný význam pro říši. Dovoláváje se sv. Karla Velikého a všech svých královských a císařských předchůdců potvrdil Cáchám všechna stará privilegia a svobody. Přitom zdůraznil, že jde o první místo, kde jsou pomazáváni a korunováni římscí králové, a které proto svojí důstojností a slávou převyšuje všechna ostatní města a významem se řadí hned za Řím⁵⁸². Před svým odjezdem zřejmě daroval cášské kapitule korunovační klenot, sám si naopak odnášel dar tří zubů sv. Karla Velikého.⁵⁸³

6.13.6 Další návštěvy Karla IV. v Cáchách

Znovu se Cáchy staly předmětem Karlova prvořadého zájmu už na přelomu let 1353 a 1354 v souvislosti s korunovaci jeho třetí manželky Anny Svídnické. Českou královnou korunoval v Praze Annu arcibiskup Arnošt z Pardubic již 28. července 1353. Její královský choť krátce na to z Čech odcestoval do německých zemí, kde se zdržoval na různých místech od Norimberku až po Trevír. Vyřizoval zde nejrůznější záležitosti, navštěvoval kláštery a kostely, odkud si odnášel ostatky svatých, ale především čekal na vhodný moment pro

Anmerkungen. Die Chroniken der niederrheinischen Städte / Cöln 3. Leipzig: Hirzel, 1877. Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert 14, s. 748. JANICKE, Karl (ed.). *Die Magdeburger Schöppenchronik.* Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Leipzig: Hirzel, 1869. Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert 7. s. 339

⁵⁸¹ Regesta Imperii zmiňují celkem 40 listin Karla IV. pro Cáchy. Další, které nejsou zapsané, se údajně nacházejí v cášském městském archivu. Ve srovnání s jinými říšskými městy to není nijak zvlášť vysoký počet, je však třeba si uvědomit, že Cáchy ležely poněkud stranou politického dění. Podle datací listin můžeme sledovat období Karlova zvýšeného zájmu o město a tradice s ním spojené.

⁵⁸² BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 1080, s. 87.

⁵⁸³ Dva z nich patrně daroval klášteru na Karlově zaoženému 1350.

započetí cesty do Říma, kde hodlal přijmout císařskou důstojnost. Pokud měla být Anna spolu s ním korunována císařovnou, bylo nutné, aby byla nejprve korunována římskou královnou. Počátkem roku 1354 ji proto Karel IV. povolal do Frankfurtu, odkud 9. února dorazila v doprovodu Arnošta z Pardubic a řady dalších duchovních do Cách. Korunovační obřady vedl dle zvyklostí arcibiskup z Kolína nad Rýnem Vilém z Gennepu⁵⁸⁴. Karel IV. nebyl kupodivu přítomen. Podle kronikáře Jindřicha z Diessenhofenu⁵⁸⁵, který korunovaci zaznamenal, prý proto, že sám už byl korunován, ve skutečnosti musel ale odcestovat do Lucemburku a Trevíru, neboť se dozvěděl o smrti svého strýce Balduina. Po Velikonocích, které královský pár strávil v Horním Alsasku, se Anna opět sama vrátila do Prahy.

Karel IV. navštívil Cáchy znovu až roku 1357, zato do města v tomto roce zavítal hned třikrát. Ještě předtím však ve své Zlaté bule závazně pro budoucnost kodifikoval postavení Cách jako místa, kde mají být korunováni římscí králové. Po svém návratu z Itálie svolal Karel IV., už jako římský císař, na listopad 1355 říšský sněm do Norimberku. Sám na něj dorazil s mírným zpožděním až 25. listopadu. Volba tohoto data patrně nebyla náhodná, neboť na něj připadal svátek sv. Kateřiny, Karlovy osobní patronky. Karel IV. na sněmu mínil projednat dokument, který vstoupil do dějin jako Zlatá bula Karla IV., nešlo o nic menšího než o nový zákoník, který měl upravovat poměry v Říši, především pak vztahy jednotlivých volitelů a způsoby volby římských králů.⁵⁸⁶ Po dlouhých jednáních se shromáždění kurfiřti na

⁵⁸⁴ V pražském Národním archivu je uložena listina arcibiskupa Viléma z Kolína, která popisuje korunovaci Anny Svidnické, 9. února 1354 (Prag. ACK, inv. Č. 459). Listina nás informuje, že 9. únor připadl na neděli, arcibiskup Vilém z Kolína ji nechal vyhotovit jako svědectví korunovace přímo v Cáchách a potvrdil ji svoji hlavní pečeti. Znění listiny viz BLAŽKOVÁ, Věra. Jedna z dvanácti královen korunovaných v Cáchách. In: BLAŽKOVÁ, Věra, GUGAT, Werner (ed.). *Cáchy a Praha, korunovační města Evropy. Příspěvky spolku Kulturverein Aachen-Prag e.V. Díl II: 2003-2006*. Aachen:Libri Aquenses Verlag, 2006. ISBN: 978-80-239-8815-4, s. 195.

⁵⁸⁵ HÖFLER, Karl, Adolf, Constantin von (ed.). *Chronik des Heinrich Truchsess von Diessenhoven, 1342-1362*. Prag: Calve, 1865. Beiträge zur Geschichte Böhmens I, Bd. 2. 26 s.

⁵⁸⁶ Obsahem Zlaté buly byla především příprava volby římského krále a pravidla pro její samotné provedení. Důležitou změnou bylo, že se Karlovi podařilo prosadit většinovou volbu namísto jednomyslné. Text také nikde nezmiňuje nutnost papežské aprobace volby. Z českého pohledu bylo významné, že Zlatá bula státoprávně i teritoriálně stvrzovala významné postavení Českého království v rámci Říše. V případě vymření vládnoucí dynastie směli panovníka volit obyvatelé království, římský král tedy nemohl uplatnit právo na odumřelé léno. Také postavení českého krále ve sboru kurfiřtů odpovídalo tomu, že jediný z nich byl králem a pomazaným. Mohl kráčet hned za císařem a byla mu svěřena ceremoniální role říšského

přelomu roku dohodli na konečném znění podstatné části dokumentu, které pak bylo 10. ledna vyhlášeno⁵⁸⁷. Pokračování sněmu, kde měly být projednány zbývající body, bylo svoláno na čtvrtou neděli velikonoční do Mét. Métský sněm je považován za nejhonosnější ze všech, které se za vlády Karla IV. uskutečnily. Přenesením sněmu právě do Mét ležících u francouzských hranic hodlal Karel IV. coby nedávno korunovaný císař ukázat, že nemínil rezignovat na otázku sporných území, na která si činili nárok i francouzští králové, zároveň ale nabízel i zprostředkování ve vleklém sporu mezi Francií a Anglií. Francouzská strana Karlovu pomoc sice nejprve odmítala, tíživá situace, v níž se ocitl po drtivé porážce od Angličanů v září 1356, během které byl dokonce zajat francouzský král Jan II. Dobrý, však donutila dauphina Karla V. dosavadní odmítavé postoje přehodnotit. Na sněm do Mét se dostavil s reprezentativním doprovodem a mimo jiné se snažil si císaře naklonit darováním dvou trnů z Kristovy koruny, uchovávané v Paříži. Hlavním smyslem métského sněmu bylo nicméně projednání několika zbývajících článků Zlaté buly, po jejichž přijetí byl celý text o Vánocích konečně uzavřen⁵⁸⁸.

Podle ustanovení Zlaté buly měl v případě smrti římského krále či císaře arcibiskup mohučský do jednoho měsíce svolat ostatní kurfiřty do Frankfurtu nad Mohanem, kde měly probíhat všechny budoucí volby římských králů. Kurfiřti se zde měli sejít nejpozději do tří měsíců ode dne, kdy se říšský trůn uprázdnil. Výběr Frankfurtu nad Mohanem za místo volby nepředstavoval vlastně žádné novum ale byl zcela v souladu se staršími říšskými tradicemi, jejichž kodifikace do textu Zlaté buly měla předcházet sporným volbám dobře známým z minulosti. Již dříve bylo město označováno přídomkem *specialis domus imperii* a za zakladatele kolegiátního chrámu sv. Bartoloměje, kde volba probíhala, byl považován sám sv. Karel Veliký⁵⁸⁹.

Článek Zlaté buly týkající se korunovace v Cáchách patřil mezi ty, které byly přijaty až v Métách a je vlastně jakýmsi shrnutím, kde má proběhnout volba, korunovace a první říšský sněm nového římského krále:

arcičíslníka. Znění Zlaté buly viz například MAŠEK, Richard, ed. a BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Karel IV., státnické dílo*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2003. 312 s. ISBN 80-246-0771-9, s. 263-307.

⁵⁸⁷ Oficiálně byla všechna jednání ukončena na svátek Tří králů 6. ledna 1356.

⁵⁸⁸ Šlo o články XXIV – XXX, které se týkaly nezciizitelnosti práv kurfiřtů k jejich zemím a otázek nástupnictví, dále určovaly jejich povinnosti, včetně ceremonálních. *Ibidem*, s. 298-306.

⁵⁸⁹ Ve skutečnosti byla tamější kapitula založena až několik desetiletí po jeho smrti.

„Shledali jsme rovněž, že podle věhlasných zpráv a svědectví dávných dob dodržovali naši šťastní předchůdci bez přerušení a od časů tak prastarých, že na odlišné se vzpomínka nedochovala, tu zvyklost, že slavnostní volba římského krále, budoucího císaře, se konala ve městě Frankfurtu, první korunovace v Cáchách a první zasedání královského dvora v městě Norimberku. Proto na základě jasných důvodů prohlašujeme, že i v budoucích dobách se uvedené zvyklosti budou povinně dodržovat, leda by jim nebo některému z nich odporovala nějaká zákonná překážka.“⁵⁹⁰

Ještě v Métách se ke Karlu IV. připojila i jeho choť Anna a společně odtud odpluli lodí po Mosele nejprve do Diedenhofenu (dnešní Thionville), odkud pokračovali přes Trevír a Lucemburk do Cách. Jejich cestu zaznamenal kronikář Hienrich von Diesenhofen⁵⁹¹, u něhož se rovněž dočteme, že se 15. ledna účastnili v Cáchách slavnostní bohoslužby, během níž byli oba ozdobeni císařskými insigniemi a císař Karel zaujal místo na kamenném stolci Karla Velikého. Skutečně se nezdá, že by návštěva císařského páru v Cáchách měla nějaký praktický význam, Karlovi šlo spíše o to, aby se sem vrátil jako korunovaný císař a zákonodárce, v tuto chvíli se mohl skutečně cítit jako pokračovatel v díle sv. Karla Velikého. Už 17. ledna Karel s Annou Cáchy opustili, ne však na dlouho, od 9. do 14. února zde pobývali znovu, snad to bylo i díky termálním pramenům, které v Cáchách vyvěrají, a které v nevládných zimních měsících nabízely příjemnou možnost odpočinku⁵⁹².

Do Prahy se císařský pár vrátil počátkem dubna, nepobyli zde však dlouho. Brzy nato se totiž v Praze objevil průvod matky uherského krále Ludvíka a někdejší Anniny pěstounky na královském dvoře v Budíně, uherské královny-vdovy Alžběty. V doprovodu sedmi set jezdců podnikala pouť k posvátným místům v Porýní a Karel s Annou se rozhodli, že se k ní připojí⁵⁹³. V polovině května dorazili do Mergentheimu a 20. května do Marburku ke hrobu sv. Alžběty Durynské, která byla dcerou uherského krále Ondřeje II. a s královnou-vdovou Alžbětou ji tedy spojovalo nejen jméno. Následující den se konalo slavné procesí, během něžž Karel IV. spolu s dalšími říšskými knížaty nesli skříňku obsahující ostatky sv. Alžběty ulicemi

⁵⁹⁰ Článek XXIX. *Ibidem*, s. 304.

⁵⁹¹ HÖFLER, Karl, Adolf, Constantin von (ed.). *Chronik des Heinrich Truchsess von Diessenhoven*, s. 22.

⁵⁹² Svůj vděk za poskytnuté pohostinství císař projevil tím, že v poslední den pobytu potvrdil měšťanům právo opevňovat město a další důležitá privilegia.

⁵⁹³ BLAŽKOVÁ, Věra. Jedna z dvanácti královen korunovaných v Cáchách. In: BLAŽKOVÁ, Věra, GUGAT, Werner (ed.). *Cáchy a Praha, korunovační města Evropy*, s. 198.

města. Část těchto ostatků se Karlovi podařilo získat. Po krátké zastávce v Kolíně nad Rýnem, kde uctili památku biblických Tří králů, jejichž ostatky jsou zde uloženy v honosném relikviáři, zamířili urození poutníci do Cách. Oslavili tu Letnice a Karel získal relikvii paže sv. Herma. Jako výraz díky nechal pro zbývající ostatky tohoto světce vytvořit bustový relikviář, který se dnes nachází v cášském kostele sv. Vojtěcha⁵⁹⁴. Těžko říci, zda k cestě inspirovala císařský pár pouze Alžbětina zbožnost, kromě toho se nabízí vysvětlení, že šlo z jejich strany o prosebnou pouť za narození mužského potomka, dvačtyřicetiletý Karel IV. totiž stále neměl dědice. Určitou, byť velmi vratkou oporou pro tuto domněnku může být Karlův nerealizovaný závazek podniknout pouť do Cách v souvislosti s narozením syna Václava v roce 1361.

Zájem, který Karel IV. projevoval o Cáchy v první polovině roku 1357, se hmatatelně projevil i dalšími dary, kterými zahrnul především tamní kapitolu. Karlova zvýšená náklonnost pramenila mimo jiné z jeho zájmu o kult sv. Karla Velikého, který začal významně prosazovat a propojovat s českými tradicemi už po své cášské korunovaci v roce 1349, a ještě systematictěji pak po získání císařské hodnosti roku 1355.

Nejvýznamnějším předmětem, který (s největší pravděpodobností) Karel IV. daroval cášské kapitule, byla relikviářová busta sv. Karla Velikého. Zhotovena je ze zlaceného stříbra a ozdobena kamejemi, gemami a drahými kameny. Ukrývá část lebky svatého císaře. Je možné, že ji Karel IV. kapitule věnoval už při své korunovaci, badatelé se však přiklánějí spíše až k roku 1357, zejména proto, že busta zapadá do reprezentativního programu, který Karel revidoval po návratu ze své první římské jízdy⁵⁹⁵. Určitým vodítkem může být i to, že busta zcela určitě vznikla později než koruna, která na ni byla vložena⁵⁹⁶.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, s. 198-199.

⁵⁹⁵ Podrobněji k bustě MINKENBERG, Georg. Karlova Busta v cášském chrámovém pokladu. In: BLAŽKOVÁ, Věra, GUGAT, Werner (ed.). *Cáchy a Praha, korunovační města Evropy. Příspěvky spolku Kulturverein Aachen-Prag e.V. Díl I: 1998-2003*. Aachen:Libri Aquenses Verlag, 2005. ISBN:80-239-4583-1.s. 73-80. Podobnou bustu nechal Karel IV. zhotovit pro lebku sv. Václava, také na tu byla minimálně během slatnostních příležitostí vkládána královská koruna. Využití obdobných korunovaných relikviářových bust mělo spojit oba svaté panovníky, podobně jako byla stejného druhu jejich svatost, měly tvořit jednotu i země, které tito svatí vládci reprezentovaly.

⁵⁹⁶ Prameny doloženo Karlovo darování nemáme. Poprvé je busta zmíněna až roku 1400, stylem však odpovídá polovině 14. století. Velikost hlavy je přizpůsobena koruně, ne naopak. Současná podoba busty je výsledkem řady pozdějších zásahů. Snad ještě ve 14. století přibyl bustě podstavec. Zatímco plášť na ramenou postavy je zdoben říšskými orlicemi, na podstavci jsou zlaté lilie na modrém podkladu, z čehož je

Darem Karla IV. pocházejícím ze stejné doby (nebo jen o málo pozdější) je též nádherný relikviář v podobě gotické architektury s věžemi a fiálami, doplněné sochami světců, který kromě domnělé kosti z paže sv. Karla Velikého (ve skutečnosti jde o stehenní kost) a tři jeho zubů, obsahuje i řadu relikvií upomínajících na umučení Páně, a dále pak ostatky sv. Jana Křtitele, sv. Jana Evangelisty, sv. Mikuláše a osobní patronky Karla IV. sv. Kateřiny⁵⁹⁷. Jistě ne náhodou bylo složení ostatků podobné jako v relikviářovém kříži, který nechal Karel IV. ve stejné době vytvořit, aby se stal jedním ze symbolů českého království. Relikviář věnovaný Cáchám mohl být svým způsobem jeho obdobou.

Kapitula však zřejmě nebyla jedinou církevní institucí Cách, kterou Karel IV. obdaroval. Řada indicií nasvědčuje, že byl též objednatel relikviářové busty sv. Jana Křtitele pro ženský cisterciácký klášter Burtscheid, nacházející se v těsném sousedství města. Jedná se o podobně nákladné a řemeslně precizní dílo, jako v případě busty Karla Velikého, a šlo by tedy o dar hodný císaře, který se snažil dát zapomenout na svého předchůdce Ludvíka Bavora, jenž projevoval Cáchám a jejich kostelům velkou náklonnost. Busta je rovněž zhotovena z pozlaceného stříbra a ozdobena drahými kameny, v jejím nitru však není uchováván ostatek lebky, jak by mohlo použití formy busty napovídat, ale kost z paže světce. Z toho lze usuzovat, že podoba relikviáře s bustou Karla Velikého byla záměrná a šlo o pokračování jednoho uměleckého programu, pravděpodobně iniciovaného stejným zadavatelem. Busta sv. Jana Křtitele vznikla přímo v Cáchách nedlouho po roce 1355, tedy v době, kdy probíhala velká přestavba kláštera Burtscheid, financovaná částečně z příspěvků

jasné, že jeho donátory musíme hledat mimo lucemburský rod. Nabízí se možnost, že podstavec byl součástí darů, které zaslal v roce 1367 Cáchám uherský král Ludvík Veliký. Podstavcem probíhá otvor, který umožňuje zasunout dovnitř tyč, jejíž pomocí mohou bustu nést dvě osoby. To odpovídá tomu, že busta s korunou byla vynášena vstříc budoucímu římskému králi při jeho vstupu do města. Už během korunovace Zikmunda Lucemburského v roce 1414 byla nesena až ke Kolínské bráně, kudy Zikmund do města vstupoval - než pokračoval v cestě, vzdal bustě úctu. V roce 1926 byly při restaurování busty odstraněny novější emaily tělové barvy, které pokrývaly tvář busty. Vzhledem k tomu, že zlacené partie vousů a vlasů jsou detailně propracované, zatímco stříbrné plochy tváře jsou pouze hladké, lze předpokládat, že už v době vzniku busty byly pokryty nějakým starším emailem. *Ibidem*.

⁵⁹⁷ Ostatky v relikviáři uložené vyjmenovává nápis na jeho podstavci: *hec sunt reliquie que in isto feretro continentur de clavo domini de spinea corona de ligno crucis de spongya eisdem brachium tres dentes ossa minuta plurima sancti Karoli magni imperatoris de capillis sancti Iohannis baptiste de pluvire sancti Iohannis evangeliste de brachio sancti Nycolai dnes beate Katherine.*

městské rady, především ale z darů věřících. Papež Inocenc VI. totiž schválil udělení odpustků všem, kteří na budování nového kláštera přispějí. Sv. Jan Křtitel byl patronem Karla Velikého, ale jeho kult byl též velmi významný v nejstarší historii českého přemyslovského státu. Pro Karla IV. by tedy darování busty mohlo být mimo jiné vítanou možností, jak poukázat na spojení obou tradic v jeho osobě. Prvkem, která bustu sv. Jana Křtitele spojuje s dalšími bustami zhotovenými na popud Karla IV., je i koruna vsazená na její hlavu. Sv. Jan Křtitel nebyl vládcem jako Karel Veliký a sv. Václav, koruna tak patrně odkazovala na jeho mučednictví a vysoké postavení v nebeské hierarchii. Nic bližšího o koruně však nevíme, stylově se nepodobá ani koruně svatováclavské ani koruně na bustě Karla Velikého a není jasné, kde hledat její inspirační vzor či vzory⁵⁹⁸.

Zastávka Karla IV. v Cáchách roku 1359 byla motivována zejména jeho politickými zájmy v Brabantsku a kromě toho, že dokládá, jak Karel zpravidla neopomenul Cáchy navštívit, pokud se objevil v jejich blízkém okolí, neměla patrně žádný hlubší duchovní význam. Zastavme se ale u události z konce února 1361, kdy Anna Svidnická Karlovi v Norimberku konečně porodila vytouženého syna. Způsobům, jak císař projevoval svoji nevýslovnou radost se budeme věnovat ještě dále, zde připomeňme pouze to, jak se tato událost týkala Cách. Původně Karel IV. zamýšlel jako poděkování za narození dědice podniknout do Cách osobní pout', to však nebylo v dané situaci možné⁵⁹⁹. Oddalovat svůj závazek však nechtěl a raději se jeho nesplnění rozhodl odčinit velkorysým darem. Svého malého synka nechal vyvážit zlatem, které pak poslal cášské kapitule, prý šlo o téměř tři kilogramy ryzího zlata⁶⁰⁰.

Kapitule se tento dar velmi hodil, neboť potřebovala finance na stavbu nového chóru, který měl rozšířit stísněné prostory cášského dómu, jež už dávno nebyly schopny pojmout množství přicházejících poutníků. Domněnky, dle nichž měl být Karel IV. dokonce iniciátorem stavby nového chóru jsou nepodložené, na druhou stranu však není důvod pochybovat, že jeho výstavbu vítal a podporoval.

Znovu Karel IV. přijel do Cách ve druhé polovině prosince 1362, oslavil zde vánoční svátky a v poslední den roku potvrdil nadání pro založení oltáře sv. Václava na horním

⁵⁹⁸ Více k bustě FAJT, Jiří, (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti*, č. 124, s. 384.

⁵⁹⁹ Dle dohod s papežem plnil v této době roli prostředníka ve sporu mezi papežským legátem Egidiem z Vicenzy a Bernabem Viscontim.

⁶⁰⁰ BRESSLAU, Harry von (ed.). *Die Chronik Heinrichs Taube von Selbach*. *Scriptores rerum Germanicarum, nova series I. Monumenta Germaniae historica*. Berlin: Weidmann, 1922, s. 117.

ochozu oktogonu. Pečovat o oltář měl česky mluvící kaplan, aby podobně jako v Římě měli i v Cáchách čeští poutníci svého duchovního. U oltáře měl být slaven svátek sv. Václava a slouženy zádušní mše za Jindřicha VII., Balduina Trevírského, Jana Lucemburského, Elišku Přemyslovnu, zesnulé Karlovy manželky, a po jejich smrti i za samotného Karla IV. a jeho syna Václava.⁶⁰¹

Následujících téměř deset let Karel IV. do Cách nezavítal. Částečně je za tím samozřejmě možné vidět praktické důvody, nicméně zhruba od poloviny šedesátých let je v jeho politice a reprezentaci skutečně znatelný menší zájem i o kult sv. Karla Velikého, který aktivně prosazoval zejména v letech po své cášské a ještě i římské korunovaci. Okolnosti, které jej v červnu 1372 opět přivedly do Cách, nebyly pro Karla nijak příjemné. V srpnu předchozího roku byl totiž jeho nevlastní bratr lucemburský vévoda Václav zajat vévodou Vilémem z Jülichu, se kterým se zapletl do sporů, jež dospěly až k ozbrojeným potyčkám. Vilém odmítal Václava propustit a Karel byl nucen na sebe vzít roli prostředníka. Po složitých jednáních, která Karel vedl z Mohuče, byla po polovině června 1372 svolána schůzka do Cách, na níž byla uzavřena smírná dohoda. Císař cestoval v doprovodu mnoha církevních i světských hodnostářů a s sebou si z Cách opět odvezl některé ostatky, zejména část paže a holenní kosti sv. Karla Velikého. Bylo obvyklé, že se Karel IV. snažil při návštěvách posvátných míst získat další přírůstky pro svoji ostatkovou sbírku, rozhodně však nelze ani tento jeho pobyt v Cáchách vykládat pouze jako nutnost, ze které se nakonec snažil také něco vytěžit. Součástí cášského kapitulního pokladu jsou i tři relikviáře, které byly patrně zhotoveny v sedmdesátých letech 14. století. Všechny tři mají věžičkový tvar se schránkou z horského křišťálu, v níž jsou vidět uložené relikvie. Obsahují část provazu, kterým byl bičován Kristus, část jeho opasku a část opasku Panny Marie. Vzhledem k provedení relikviářů, které se nápadně podobá obdobným předmětům zhotoveným pro císaře pražskými zlatníky, i povaze ostatků, které obsahují, lze usuzovat, že je kapitule daroval císař Karel IV., snad právě za svého pobytu v roce 1372.

Za jeho letitou náklonnost se Cáchy stárnoucímu Karlovi IV. odvděčily, když se v roce 1376 snažil prosadit, aby jeho syn Václav byl ještě za jeho života zvolen a korunován příštím římským králem. Zatímco souhlas kurfiřtů se mu po nemalém úsilí podařilo získat, papež

⁶⁰¹ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII, č. 3896*, s. 315. V roce 1367 napodobil Karla IV. uherský král Ludvík I. zřízením uherské kaple. Zatímco kaple se zachovala, oltář sv. Václava byl odstraněn při přestavbách v 18. století.

Řehoř IX. byl proti, volbu odmítal uznat a žádal město Cáchy, aby neumožňovalo Václavovu korunovaci. Cáchy však zůstaly loajální císaři a naopak bylo vše připraveno tak, aby korunovace měla dostatečně důstojnou kulisu, na čemž císaři pochopitelně velmi záleželo. Dochované městské účty svědčí o tom, že byly ve městě opravovány cesty, ale také kašny a dokonce i lázně. Korunovace se uskutečnila 6. července, císař Karel IV. s manželkou císařovnou Alžbětou byli přítomni se všemi odznaky svého postavení, a kromě nich se dostavilo i množství šlechticů z Říše i českého království⁶⁰². Korunovační hostina byla uspořádána v prostorách nedávno dostavěné radnice, na jejíž průčelí byla umístěna socha Václava IV. coby nového římského krále. Papež Řehoř IX. tak byl vlastně postaven před hotovou věc a vzhledem k tomu, že potřeboval podporu císaře pro svůj zamýšlený návrat do Říma, nezbyvalo mu než Václavovu volbu a korunovaci uznat.

Naposledy Karel IV. navštívil Cáchy koncem listopadu 1377 během své poslední velké cesty. Jeho cílem byla Paříž, kde se měl setkat s francouzským králem Karlem V., cestou ale vyřizoval i různé záležitosti na území Říše. Výběr trasy jeho cesty byl ale ovlivněn i dalšími okolnostmi. Francouzskému králi mýnil dát najevo, že je coby římský císař právoplatným nástupcem Karla Velikého a proto se zastavoval na různých místech, která byla s Karlem Velikým spjata. Zároveň patrně hodlal naposled navštívit místa, ke kterým měl osobní vztah. Oba tyto motivy jej ještě naposledy přivedly do Cách.

6.14 Říšské svátostiny

6.14.1 Úmluvy o předání říšského pokladu Karlovi Lucemburskému

Počátkem roku 1350 šlo ke zdárnému konci úsilí Karla IV. o získání říšského pokladu, jehož součástí byly i korunovační klenoty. Již 26. května 1349 uzavřel v Eltville smlouvu s braniborským markrabětem Ludvíkem, synem Ludvíka Bavora, v níž se dotyčný zavazoval poklad Karlovi vydat pod podmínkou, že z něj bude sňata papežská klatba.⁶⁰³ V polovině února 1350 se sešla smírčí komise říšských knížat v Budyšíně a na jejím zasedání bylo dohodnuto, že Wittelsbachové mají Karlovi říšské insignie předat během nadcházejícího

⁶⁰² BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, s. č. 5636b, s. 470.

⁶⁰³ HRUBÝ, Věnceslav (ed.). *Archivum Coronae regni Bohemiae. Tomus II, Inde ab a. 1346 usque ad a. 1355*. Pragae: Ministerium scholarum et instructionis publicae, 1928, č. 109 a 110, s. 128-130.

říšského sněmu, který byl svolán na 4. dubna do Norimberku⁶⁰⁴. Karel IV. však hodlal přinesení říšského pokladu do Prahy pojmout jako velkolepou duchovní slavnost, k čemuž jej však nutně potřeboval získat už před koncem března. Po dalších urychlených jednáních⁶⁰⁵ se česká delegace pověřená převzetím pokladu objevila již 12. března v Mnichově. V čele vyslanců, kteří měli od Wittelsbachů poklad převzít stáli, jako Karlovi důvěrníci olomoucký biskup Jan Volek a moravský zemský hejtman Vilém z Landštejna⁶⁰⁶.

6.14.2 Součásti pokladu a jeho význam

Kvůli jeho sakrální povaze se o říšském pokladu mluví také jako o souboru říšských svátostin. První soupisy pokladu pocházejí až ze 13. století, ačkoli jednotlivé součásti jsou mnohem starší a mnohem dříve také byly spojeny v jednu sbírku. Vůbec poprvé se výčet předmětů označených jako *insignia imperialis* objevuje v testamentu císaře Otty IV. z roku 1218⁶⁰⁷. První známý inventář v pravém slova smyslu však pochází až z roku 1246, kdy byl soubor svátostin uložen na hradě Kyburg nedaleko Curychu. Porovnání těchto textů s mladšími inventáři ukazuje, že podoba souboru byla velmi stabilní, což lze připsat výjimečnosti jednotlivých předmětů a úctě, kterou poklad požíval.

Poněkud zjednodušeně lze říšský poklad rozdělit na tři části. První tvoří říšské korunovační insignie, druhou ostatky svatých a další relikvie a třetí korunovační oděvy a jiné textilie. Jen část ze všech těchto předmětů byla používána při korunovačních obřadech, celý soubor však posvěcoval Říši, povyšoval ji na *Sacrum Romanum Imperium*.

Jádro sbírky tvořily koruna (*corona*), říšský ostatkový kříž (*crux*) a Svaté kopí (*lancea sacra*). Tyto předměty byly nejvlastnějšími symboly moci římských králů a císařů. Spolu s korunovačním mečem a jablkem jsou již v nejstarších pramenech označovány pojmy jako

⁶⁰⁴ *Ibidem*, č. 136, 140 a 141, s. 172, 183-189.

⁶⁰⁵ Konečná dohoda byla uzavřena snad ještě v Budyšině, než se účastníci rozešli, nebo během slavnosti, kterou Karel krátce nato uspořádal v Praze. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4. Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*. 1. vyd. Praha: Jan Laichter, 1948. 437 s. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; Kn. 78, s. 280-281.

⁶⁰⁶ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 155.

⁶⁰⁷ WEILAND, Ludewicus (ed.). *Constitutiones et acta publica imperatorem et regum II*. Monumenta Germaniae historica. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896. s. 51-53.

insignia nebo *regalia*⁶⁰⁸, zatímco celý soubor byl popisován jako *ornatus* nebo *apparatus*. Alespoň u těchto nejuctívanějších součástí pokladu se nyní zastavme jednotlivě.

Vznik říšské koruny spojovala tradice s Karlem Velikým, ve skutečnosti je však novější a vznikla pravděpodobně pro císařskou korunovaci Oty I., která se odehrála roku 962. Podle některých názorů mohl ji však mohl nechat zhotovit až Konrád II., korunovaný roku 1027. Vyrobena je ze zlatého plechu a zdobí ji množství drahých kamenů, perel a také barevné emaily. Skládá se z celkem osmi destiček spojených pany. Osmiboký tvar koruny krom další symboliky odkazuje také k půdorysu korunovační kaple v Cáchách. Emailová vyobrazení i symbolika kamenů ukazovaly, že nositel koruny je pozemským náměstkem Božím. Nejvýmluvnější je v tomto destička s vyobrazeným trůnicím Kristem, nad nímž je nápis *per me reges regnant*. Na dalších třech destičkách jsou obrazy biblických králů, které reprezentují jednotlivé panovnické ctnosti⁶⁰⁹. Sestavy drahých kamenů symbolizují mimo jiné Boží trůn, strom života, nebeský Jeruzalém, dvanáct apoštolů nebo některé prvky ze Zjevení sv. Jana. Pokud připustíme, že koruna vznikla už dříve, pak je přídatkem z doby Konráda II. oblouk na němž jsou z perel sestaveny jeho jméno a titul, ze stejné doby pochází i křížek na čelní straně koruny, na jehož zadní straně je vyryt motiv ukřižování.

Říšský ostatkový kříž nechal už s jistotou zhotovit Konrád II., jak dokládá i nápis *ECCE CRUCEM DOMINI FUGIAT PARS HOSTIS INIQUI/HINC CHUNRADE TIBI CEDANT OMNES INIMICI*, který na něm můžeme vidět. Jedná se o kříž typu *crux gemmata*, tedy osázený drahokamy, jenž byl inspirován velkým, drahými kameny zdobeným křížem, který nechal na Golgotě vztyčit císař Konstantin na oslavu Kristovy oběti, ale též jako poděkování a připomenutí, že pod tímto znamením dosáhl svého rozhodujícího vítězství. Dvorní kříže bylo vkládáno Svaté kopí a část dřeva z Kristova kříže, tedy dvě nejcennější říšské relikvie.

Svaté kopí bylo vůbec nejstarší součástí říšského pokladu. Věřilo se, že původně patřilo veliteli thébské legie sv. Mořici, později bylo dokonce považováno za kopí, kterým římský voják Longinus probodl bok mrtvého Krista na kříži. Mělo jít o stejné kopí, které ve Svaté zemi našla matka císaře Konstantina sv. Helena a darovala jej svému synovi. Na začátku 10. století Svaté kopí vlastnil burgundský král Rudolf II., který jej daroval východofranckému Jindřichu I. (919-936). Od té doby bylo kopí již trvale součástí říšského

⁶⁰⁸ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 93.

⁶⁰⁹ David symbolizuje spravedlnost, Šalomoun moudros a Ezechiáš mír.

pokladu, a ačkoli nepatřilo přímo mezi korunovační insignie, bylo nejen důležitou relikvií, ale též symbolem císařské moci a legitimacy⁶¹⁰. Bylo nošeno v čele císařského průvodu, skládaly se na něj přísahy a při válečných taženích sloužilo též jako říšská bojová zástava. Ochrana Svatého kopí bylo přičítáno například vítězství říšského vojska v bitvě proti Maďarům na řece Lechu roku 955. Význam kopí byl tak velký, že někdy bývalo identifikováno přímo s Říší a používala se pro něj označení jako *imperium* nebo staroněmecké *Riche* či *Rike*. Ve skutečnosti však Svaté kopí z říšského pokladu nelze s tím, které měla nalézt sv. Helena identifikovat. Kopí údajně nalezené sv. Helenou bylo uchováváno v Jeruzalémě, odkud bylo roku 614 přineseno do Konstantinopole. Za vlády latinských císařů (1204-1261) byl jeho hrot zastaven Benátčanům, od nichž jej koupil francouzský král Ludvík IX. Svatý. Ratiště kopí zůstalo v Konstantinopoli. Po pádu Byzance jej sultán Bajazid II. věnoval papeži Inocenci VIII. (1484-1492), od jehož pontifikátu je uloženo v bazilice sv. Petra v Římě. Říšské kopí ve skutečnosti pochází z doby Karla Velikého. Nejstarší zmínky o něm se objevují na přelomu 9. a 10. století. V polovině 10. století se mu ve své básni *Antapodosis* věnoval cremonský biskup a diplomat ve službách Otty I. Liutprand z Cremony. Kopí se skládá ze dvou částí, mezi nimiž je pomocí svinutých drátů upevněn železný osten považovaný za jeden z hřebů, kterými byl Kristus přibit na kříž. Střední část hrotu byla za Jindřicha IV. (1056-1106) ozdobena manžetou ze stříbrného plechu, na níž je nápis, který oznamuje, že jde o kopí sv. Mořice, do něhož je vložen hřeb Páně⁶¹¹. Karel IV. nechal tuto starou manžetu přikrýt ještě jednou novou, zhotovenou tentokrát dokonce ze zlatého plechu, jednoduchý nápis na ní zní *Lancea et clavus Domini*, tedy kopí a hřeb Páně. Tento nápis a uctívání kopí coby pašijového ostatku jasně ukazují, že v Karlově době bylo již jednoznačně spojováno se sv. Longinem a Kristovým umučením.

6.14.3 Kult říšských svátostí

Součástí říšského pokladu byla kromě již zmíněného kopí, hřebu Páně a dřeva z Kristova kříže i celá řada dalších ostatků. Z dalších předmětů byly zase mnohé, včetně

⁶¹⁰ GOETZ, H. W. Heslo Heilige Lanze. In: *Lexikon des Mittelalters VI*, s. 2020-2021.

⁶¹¹ *Clavus Heinricus Dei gratia tercius romanorum imperator Augustus hoc argentum iussit fabriari ad confirmationem clavi Domini et lancee sancti Mauricii sanctus Mauricius.*

koruny, spojovány se sv. Karlem Velikým⁶¹². Tím, že různé součásti pokladu získaly status relikvií, byl i celý jeho soubor stále silněji vnímán jako posvátný. Jednotlivé předměty už nebyly pouhými symboly moci, ale svým sepětím s Kristem, zakladatelem křesťanského západního císařství sv. Karlem Velikým a dalšími svatými, se stávaly nositeli svatosti, která z nich přecházela na korunovaného panovníka a jeho říši. V době Karla IV. už se o říšském pokladu běžně mluvilo jako o svátostinách, které jsou totožné s Říší, neboť tvoří a uchovávají její podstatu. Kronikář Matyáš z Neuenburgu píše v souvislosti s přinesením říšského pokladu do Prahy na jaře 1350 o *sanctuariorum insignia que regnum dicuntur*.⁶¹³ Tato formulace přirozeně nevznikla v jeho hlavě, ale při sepisování své kroniky se držel známých a používaných pojmů. V dobové němčině bychom zase našli pojmenování jako *heilum des heiligen reiches* nebo *heiligthum und kleynoten, die zu dem reich gehörent*.⁶¹⁴ Také v českém prostředí byly používány výrazy jako *reliquiae sacri imperii* nebo *sanctuaria imperii*⁶¹⁵, které

⁶¹² Už v roce 1315 píše kronikář Ottokar von Steier o meči a koruně sv. Karla Velikého, které jsou uchovávány na hradě Trifels. SEEMÜLLER, Joseph (ed.). *Ottokars Österreichische Reimchronik, erster Halbband*. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters V, 1. Monumenta Germaniae historica. Hanover: Hansche Buchhandlung 1890, s. 511. Stejně tak o nich hovoří i předávací listina Karla IV. z 12. března 1350, a jako koruna a meč sv. Karla Velikého byly tyto předměty vystavovány během pražských slavností. Ještě další součásti pokladu byly připisovány sv. Karlu Velikému během pozdějších vystavování pokladu v Norimberku a v Cáchách, mezi nimi zejména skvostný korunovační plášť. Ve skutečnosti byl nejprve součástí královského pokladu normanských panovníků království obojí Sicílie. Když se toto království stalo v roce 1194 součástí Římské říše, získali němečtí Štaufové i jeho královský poklad. Jak ukazuje vyšitý arabský nápis na jeho lemu, vznikl plášť v královské dílně v Palermu v letech 1133-1134, tedy za vlády Rogera II. Z palermských dílen pocházely i další textilie říšského pokladu. KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 99, 148.

⁶¹³ Celá zpráva o předání insignií zní následovně: „*Convenerant autem rex Karolus et Ludewicus marchio in Nurenberg de mense Aprili concordantes omnino, et cum rex non posset concordare occupatores marchionatus cum marchione, quod cederent, ipse marchioni adherens alios coram se citavit fictumque marchionem cum suis bannivit. Marchio quoque lanceam, clavos, partem crucis Christi et alia insignia, que imperium dicuntur, per Ludewicum imperatorem patrem suum relicta regi presentavit, recepta caucione de reducendis infra terminum vel in Nurenberg vel in Frankenfort per regem; quod non fuerat impletum, sed ea Pragam perduxit, de quo Bohemia nimium gratulabatur.*“ HOFMEISTER, Adolf (ed.). *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*. Rerum Germanicarum, Nova Series, Tomus IV. Monumenta Germaniae Historica. Berlin 1924-1940. s. 443-444.

⁶¹⁴ Tento obrat je použit v listině Ludvíka Braniborského z 26. 5. 1349. LÜNIG, J. Ch. (ed.). *Codex Germaniae diplomaticus I*. Frankfurt, Leipzig: 1732, č. 28, s. 382.

⁶¹⁵ KLICMAN, Ladislav (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I*, č. 1263, s. 672-673.

měly vyzdvihnout posvátnost pokladu.

Ztotožňování klenotů a pokladu s Říší představovalo tendenci přesně opačnou, než jakou známe z Čech nebo i dalších homogennějších středověkých státních celků. V Čechách byla již od přemyslovských dob země ztotožňována s korunou - o zemi se mluvilo jako o koruně a ne naopak. Svatá říše římská však nebyla tak jasně vymezeným územním celkem, ale byla svazkem udržovaným v jednotě určitým souborem idejí a specifickou teologií. Jejím ústředním motivem byla starobylá myšlenka *translatio imperii*, jejíž podstatou byla víra, že *imperium* bylo dle Božího plánu přeneseno z Římanů na německé krále. Říšský poklad odkazující na Krista, svatě a obnovitele západního císařství Karla Velikého byl zhmotněním této myšlenky a činil jeho držitele účastným na tomto Božím plánu⁶¹⁶. Tento způsob uvažování o říšských svátostinách vedl ke zdůrazňování jejich legitimizační role a v důsledku toho i k rozvíjení forem jejich veřejné prezentace a uctívání.

6.14.4 Zvyk vystavování říšských svátostin

Poprvé byly říšské svátostiny vystaveny k veřejnému uctění o Letnicích roku 1315 v Basileji, během sněmu, který tam uspořádal Fridrich Habsburský řečený Sličný⁶¹⁷. Během celého sněmu probíhaly různé slavnosti a turnaje, jejichž účelem bylo prezentovat v co nejlepším světle úroveň a kulturu dvora Fridricha Sličného, který v té době zápasil s Ludvíkem Bavorem o říšský trůn. Vystavení říšského pokladu bylo vyvrcholením celého programu. Mělo jasně potvrdit, že Fridrich je legitimním římským králem⁶¹⁸. Z dobových

⁶¹⁶ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 102-104. Kde jsou i odkazy na další literaturu.

⁶¹⁷ *Ibidem*, s. 83. Kronikář Matyáš událost zachytil následovně: „*Indicta est autem Basilee in festo pentecostes curia sollempnissima per Australes. Ubi inter Fridericum electum et filiam regis Arragonum et Lupoldum et comitis Sabaudie nupcie celebrantur. Quot et quanta autem in hastiludiis et torneamentis inibi peracta sint, quis narraret! Ubi comes in Katzenellenbogen per Grat militem de Gewilr hastiludio prostratus cum maxima penitencia moriens cum magno fletu mulierum Basiliensium est ad Renum deductus. Monstrabantur autem inibi sanctuariorum insignia, que regnum dicuntur, scilicet lancea, clavus, pars crucis Salvatoris, corona Karoli, gladii et alia per quendam Cisterciensem, et cecidit machina pre multitudine hominum, ex quo plurimi sunt oppressi. Cecidit et tempore hastiludii alia machina, ubi lese sunt plurime dominarum, multa que clenodia sunt subtracta.*“ HOFMEISTER, Adolf (ed.). *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*, s. 100-101.

⁶¹⁸ Dále se o vystavení relikvií zmiňují dva listy odeslané členkou doprovodu královny Alžběty do Španělska. FINKE, Heinrich (ed.). *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291 - 1327)*. bd. 1-3.

zpráv jsme o této události poměrně dobře informováni, a tak mezi jiným víme, že sám Fridrich se přímo na vystavování svátostin nepodílel, ale obřad plně přenechal cisterciáckým mnichům. Cisterciáci hráli v péči o říšský poklad důležitou úlohu už od 12. století. Pravděpodobně roku 1186 byli mniši z kláštera Eußerthal vybráni jako *custodii imperialium insignii*. Jejich úkolem bylo sloužit mše v kapli hradu Trifels, kde byl poklad uložen, a obstarávat i další nezbytnou péči⁶¹⁹. Rudolf Habsburský (1273-1291) nechal poklad převést na hrad Kyburg, kde zůstal i během vlády Adolfa Nasavského (1292-1298) a Albrechta I. (1298-1308). Jak tu o něj bylo postaráno přesně nevíme. Poté, co jej roku 1322 získali bavorští Wittelsbachové byl uložen v mnichovském Alten Hofu, kde o něj pečovali cisterciáci z kláštera Fürstenfeld⁶²⁰. Později Ludvík Bavor předal tuto čestnou povinnost rovněž cisterciákům z tyrolského Stamsu.

Boj o římský trůn dopadl pro Fridricha Habsburského neúspěšně. Po prohrané bitvě u Mühlendorfu na konci září 1322 byl zajat a uvězněn protikrálem Ludvíkem Bavorem. Fridrichův bratr Leopold souhlasil s předáním říšského pokladu Ludvíkovi výměnou za Fridrichovo propuštění, k předání došlo v létě roku 1324 v Norimberku. Ludvík zde při té příležitosti nechal opět po poklad vystavit, aby podtrhl své vítězství v boji o říšský trůn⁶²¹. Další vystavování zinscenoval krátce nato 28. července v Řezně.⁶²² V obou případech byl

Aalen: Rothschild, 1908-1922. č. 242 (díl 1.), 126 (díl 3.). Výčet ukazovaných relikvií v listech a v kronice se liší, k tomu viz KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 86.

⁶¹⁹ Písemně bylo jejich privilegium stvrzeno až roku 1296 Králem Adolfem Nasavským, avšak zde se o něm již hovoří jako o tradičním. SAMANEK, Vincenz (ed.). *Regesta imperii VI/2. Die regesten des Kaiserreiches unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII, 1273-1313*. Innsbruck: Univ.-Verlag Wagner, 1948. č. 748, s. 257.

⁶²⁰ „*Post hec delata sunt in Bawariam, ubi in civitate Monacensi loco tutissimo servantur, quatuor monachis de cenobio Furstenvelt presentibus iuxta sacrosancta sacramenta, divino cultui dediti, qui preter alia pia obsequia singulis diebus missarum sollempnia solvere non obmittunt. Unde civitas Monacensis gaudeat et exultet, que tam preciosum thesaurum servare meruit. Quod multis civitatibus famosis et antiquissimis est negatum, huic soli e pluribus est concessum.*“ LEIDINGER, Georg (ed.). *Chronica de gestis principum*. Bayerische Chroniken des XIV. Jahrhunderts. Scriptores Rerum Germanicarum. Monumentis Germaniae Historicae, Separatim Editi. Hannover und Leipzig 1918, s. 99.

⁶²¹ Přesné datum není známo.

⁶²² „*Ao. Dni 1324 in die S. Pantaleonis in porta S. Emmerami dpositum est tectum de parva Turri parochiali et superedificata est specula, in qua Ludwicus rex prefatus personaliter residens per cappellanos suos sacra insignia imperialia ostendit populo, quae cum essent numero 120 ostensa sunt tantummodo haec scl. Lancea salvatoris, unus clavus, de ligno s. crucis ad longitudinem unius palme, brachium S. Anne, dnes S. Johannis*

Ludvík vystavování osobně přítomen. Pravděpodobně šlo opět jen o příležitostné slavnosti, které se v několika následujících desetiletích neměly opakovat. Ludvík Bavor sice dbal, aby v jeho mnichovském sídle bylo o poklad řádně pečováno, ať už z hlediska bezpečnosti nebo ve smyslu duchovním, o dalších vystavováních však nemáme žádné zprávy.

6.15 Vystavování říšských svátostin v Praze

6.15.1 Přivezení pokladu do Prahy

Důvodem, proč Karel IV. tolik spěchal na předání pokladu bylo, že jej chtěl v Praze uvítat symbolicky na Květnou neděli, kdy se připomíná Ježíšův vjezd do Jeruzaléma, která roku 1350 vycházela už na 21. března. Tento záměr se mu nakonec skutečně podařilo naplnit, a tak slavnostní *adventus* říšských svátostin mohl proběhnout se vši symbolikou jako velká duchovní slavnost.

Průvod přinášející říšský poklad uvítal král Karel IV. ve společnosti arcibiskupa Arnošta z Pardubic a četného dalšího panstva a duchovenstva na Vyšehradě. Vyvolenost Českého království i jeho krále Bohem při té příležitosti vyzdvihl oslavnými slovy na stránkách své kroniky František Pražský:

Věříme, že slavný Bůh, jakožto nejspravedlivější král a nejdobrotivější vladař na všem všude spolupracuje; tu totiž rozněcuje počátky spásy a vzněcuje zápal dobré vůle, tu zas vlévá ctnosti hrdinské nebo božské i vlastnost jiných ctností, tu opět uděluje svým tvorům různé duchovní i tělesné dary. A protože vám Čechy, váš pán Bůh udělil prostřednictvím pana Karla, římského a vašeho krále, jakožto nástroje své nejmilostivější prozíravosti ne malá dobra, ale dobra převeliká, nuže pozvedněte proto se všemi druhy tvorů ve vás sídlících svátosti, které mu zjevně patří, ne jako nemilé, ale pánu Bohu milé, ke chvále svého Stvořitele a zbožně k němu vznášejte nesmírná díkůvzdání. Všimněte si tedy veliké ceny této milosti, již vás laskavě obohatil a tím nad ostatní království povýšil⁶²³.

Baptiste, corona aurea S. Karoli imperatoris et gladius eius qui fuit sibi allatus ab angelo, gladius et lancea S. Mauricii Mart. “ JANNER, Ferdinand. *Geschichte der Bischöfe von Regensburg* 3. Regensburg: Pustet, 1886, s. 186, pozn. 1. Více k vystavování v Řezně KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 90.

⁶²³ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby*

Výběr Vyšehradu jako místa, kde byly říšské svátostiny vítány, nebyl náhodný. Do hlavního města království a nově i Říše vstupovaly na místě nejlépe reprezentujícím přemyslovskou tradici, kam se měli před svojí korunovací odebrat i budoucí čeští králové, aby se zde poklonili svým přemyslovským předchůdcům. Říše reprezentovaná pokladem a České království vybudované Přemyslovci se setkaly, aby uzavřely nový svazek.

Z Vyšehradu byl poklad nesen ve slavnostním průvodu na Dobytčí trh, v jehož středu už patrně stála vysoká dřevěná stavba. Z jejího ochozu byly nejdůležitější součásti pokladu ukázány shromážděnému lidu. Kudy vedla trasa průvodu nevíme, jakékoli bližší informace o dalším průběhu slavnosti totiž v pramenech chybí⁶²⁴. Nevíme tudíž nic ani o tom, jak probíhalo veřejné vystavování. Ukazování svátostin se pravděpodobně už tehdy ujal sám arcibiskup Arnošt z Pardubic a snad se na něm nějak podílel i král Karel IV. Zda byly kromě koruny, Svatého kopí a ostatkového kříže vystavovány i další předměty z pokladu, a které to byly se můžeme rovněž jen domnívat. Veřejná prezentace pokladu jako taková nebyla po jeho vystavováních v Basileji, Norimberku a Řezně už ničím novým, a podobně jako Fridrichovi Sličnému a Ludvíku Bavorovi šlo i Karlu IV. především o to, aby veřejně demonstroval, že je zcela legitimním římským králem, který byl řádně zvolen, korunován a ochraňuje posvátné klenoty, v nichž je koncentrována duchovní podstata Říše. Osobitost pražského vystavování však spočívala v tom, že bylo součástí uvítací slavnosti, která poukazovala na budoucí spojení pokladu s Českým královstvím a zdůrazňovala i domácí tradice.

Nejasné je též místo uložení říšského pokladu po skončení uvítacích slavností. Kronikáři se sice shodují, že po skončení vystavování byly říšské svátostiny odneseny na Pražský hrad a uloženy v sakristii katedrálního chrámu, kde byly uchovávány i české korunovační klenoty⁶²⁵, někteří badatelé o tom však pochybují a namítají, že stará sakristie už v té době nemohla být používána kvůli postupujícím pracím na stavbě nového gotického

Karla IV., s. 155. Podobně Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: *Ibidem*, s. 227. Beneš událost chybně řadí k roku 1349.

⁶²⁴ Nabízí se domněnka, že průvod šel ceremoniální cestou kolem Emauzského kláštera, po které měli patrně procházet i průvody budoucích českých králů cestou na Vyšehrad a zpět. Korunovační řád sice přímo cestu nespecifikuje, avšak lze ji rekonstruovat podle trasy pohřebního průvodu Karla IV., který ji rovněž procházel. Při korunovaci Karla IV. Nemusela ještě být dodržena, neboť Emauzský klášter byl teprve v raném stádiu výstavby.

⁶²⁵ *Ibidem*.

kněžiště, a stavba nové zase ještě nebyla ani započata⁶²⁶. Pokud bychom uznali tuto námitku, je třeba se zároveň ptát, kde by v té době byly uloženy české korunovační klenoty a další cennosti uchovávané v katedrálním kostele. Je nasnadě, že kvůli zachování bohoslužebného provozu bylo nutné tento problém nějak řešit a vyčlenit pro jejich přechovávání jiný prostor.

Problematiku uložení říšského pokladu je však možné nahlížet ještě jiným způsobem. Celý slavnostní *adventus* říšských svátostí byl koncipován tak, že se jejich přinesení na Pražský hrad a uložení v katedrále zasvěcené českým zemským patronům jeví jako logické završení obřadů, které mělo potvrdit nové spojení českých a říšských duchovních tradic, nemuselo však přímo souviset s dalším uložením pokladu. Znění papežských privilegií, která pro nakládání s říšským pokladem Karel IV. vymohl v letech 1350-1354 lze navíc chápat tak, že minimálně v této době nepočítal s jeho trvalým uložením a uctíváním na jednom konkrétním místě. Nově se říšské svátostiny měly stát mnohem účinnějším nástrojem panovnické propagandy a vystavovány měly být ne pouze při ojedinělých příležitostech, ale pravidelně nebo všude tam, kde to reprezentace římského vladaře bude vyžadovat⁶²⁷.

6.15.2 Papežská privilegia a zavedení svátku Kopí a hřebů Páně

Hned v létě 1350 začal Karel IV. pracovat na uskutečnění svého záměru a požádal papeže Klimenta VI. o povolení veřejného uctívání říšských svátostí a udělení odpustků pro všechny, kteří se jej zúčastní. Svůj úmysl pořádat v Praze pravidelná *ostensio reliquiarum* Karel IV. zatím nezmínil, zato výslovně žádal, aby odpustky byly účastníkům vystavování uděleny *ubicunque fuerint*, tedy bez ohledu na to, kde se bude obřad konat, což může znamenat, že už tehdy myslel i na příležitostná vystavování říšských svátostí mimo Prahu⁶²⁸. Kliment VI. Karlovi vyhověl. Bulou vydanou 17. srpna 1350 v Avignonu povolil každoroční

⁶²⁶ Tohoto názoru je HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Fundace českých králů 14. století. In: *Sborník historický* 28. 1981, s. 5-55.

⁶²⁷ Zahájil tím proces nazývaný německými badateli *Verkirchlichung des Reichsschatzes*. OPAČÍČ, Zoe. Emauzský klášter a Nové Město pražské: slovanská tradice, císařská ideologie a veřejný rituál v Praze 14. Století. In: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.), KUBÍNOVÁ, Kateřina, ed. *Emauzy: benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy: soubor statí věnovaných znovuotevření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech, Opatství Emauzy 21.4.2003*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007. 404 s. ISBN 978-80-200-1533-4. s. 35.

⁶²⁸ KLICMAN, Ladislav (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I*, č. 1263, s.672-673.

veřejná vystavování a věřícím, kteří se jich zúčastní, přiznal odpustky v požadované výši sedmi let a sedmi kvadragen.⁶²⁹

Další supliky adresoval Karel IV. papeži Klimentovi VI. a později též jeho nástupci Inocentovi VI. v následujících letech. První, odeslaná na jaře 1352, se týkala duchovní péče o říšské svátostiny. Podobně jako na předchozích místech, kde byly uchovávány, byli i v Praze pověřeni duchovní, kteří u nich měli denně sloužit mše. Pro zdůraznění významu svátostin žádal Karel IV. Papeže, aby tyto mše směli sloužit pouze duchovní oprávnění nosit pontifikální odznaky⁶³⁰. Kliment VI. však s odpovědí otálel, zřejmě smysl Karlových snah prohlédl a neměl zájem na tom, aby římský král získal nástroj pro veřejné zdůrazňování posvátného rozměru své autority. Teprve Klimentův nástupce Inocent VI. listinou z 26. února 1353 žádosti s drobnými omezeními vyhověl⁶³¹.

Další Karlov požadavek se už týkal přímo zavedení zvláštního svátku Kopí a hřebů Páně (*Festum lancee et clavium*). Jak říká jeho název, měl být svátek připomínkou Kristova utrpení, a to skrze uctění pašijových relikvií, zejména Svatého kopí a hřebu Páně, které byly součástí říšského pokladu. Svátek měl být zaveden pro České království a území Říše a říšské svátostiny během něho měly být vystaveny k veřejnému uctění. Karel IV. papeži v žádosti sděloval, že už vybral preláty a další vhodné osoby, aby sepsali officium svátku a prosí o udělení odpustků pro všechny, kteří v tento den přijdou svátostiny uctít. Inocent VI. očividně Karlovou žádostí nebyl nijak nadšený, potvrdil ji sice obvyklým *fiat*⁶³², avšak v bule *In redemptoris nostri* vydané 13. února 1354 vyhověl Karlovým požadavkům jen částečně.⁶³³ Souvislost mezi *imperiem* a říšskými relikviemi, kterou Karlova suplika zdůrazňovala, přešel mlčením a soustředil se na jejich pašijovou symboliku.⁶³⁴ Konání svátku stanovil na pátek po druhé neděli velikonoční (*Dominica in albis*). Bula též určovala, že všichni vyzpovídání

⁶²⁹ *Ibidem*, č. 1264, s. 673.

⁶³⁰ *Ibidem*, č. 1471, s. 676.

⁶³¹ NOVÁK, Jan Bedřich (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II. Acta Innocentii VI. Pontificis Romani. 1352-1362*. Pragae: 1907, č. 19, s. 9-10.

⁶³² *Ibidem*, č. 209, s. 89.

⁶³³ *Ibidem*, č. 210, 211, s. 90. Plný text bully PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 29-30, pozn. 1.

⁶³⁴ MACHILEK, Franz, SCHLAGER, Karlheinz, WOHNHAAS, Theodor. *O Felix Lancea. Beiträge zum Fest der Heiligen Lanze und der Nägel*. In: *Jahrbuch des Historischen Vereins für Mittelfranken* 92, 1984/85, s. 49.

věřící, kteří v tento den navštíví kostel či kapli, kde budou uloženy Svaté kopí a hřeb Páně, obdrží odpustky ve výši tří let a tří kvadragén. Stodenní odpustky pak měli dostat ti, jenž se během tohoto svátku zúčastní mše či kanonických hodin za přítomnosti římského krále nebo jeho následovníků. Na závěr byli vyzváni arcibiskupové z Magdeburgu, Kolína, Prahy, Trevíru, Salzburgu, Brém, Rigy a všichni jejich sufragáni, aby zavedli svátek ve svých diecézích⁶³⁵.

V Praze bylo slavení svátku nařízeno statutem diecézní synody z 18 října 1355, slaven tak mohl být poprvé až roku 1356⁶³⁶. Jinde však ohlas svátku asi nebyl takový, jaký si Karel IV. představoval, nakonec byl totiž slaven pouze v biskupstvích Eichstättském, Bamberském a v Cáchách. Ojediněle přesto nacházíme jeho ohlasy v dílech soudobých kronikářů, například Heinrich Taube von Selbach svátek zmiňuje a zdůrazňuje jeho podobnost se svátkem Trnové koruny, slaveným v pařížské Saint Chapelle⁶³⁷, soudobý strassburský kronikář zase poznamenává, že se zavedením svátku *Festum lanceae et corona domini* souvisí poutní slavnost, při které jsou vystavovány říšské svátostiny.⁶³⁸

Bulou *In redemptoris nostri* se Karlu IV. otevřela cesta k realizaci jeho záměru učinit z vystavování říšských svátostin velkolepou slavnost, která by svým významem přitahovala poutníky z celé Říše i dalších zemí a šířila tak slávu jejího panovníka i Českého království.

Přitažlivosti slavností *ostensio reliquiarum* si byl Karel IV. dobře vědom a architektonické uspořádání Nového Města dává tušit, že s jejich pořádáním v nějaké podobě počítal už v době, kdy vznikaly jeho plány. Ačkoli dal papež najevo, že nemíní Karlovi vycházet vstříc zdaleka ve všem a některé souvislosti záměrně pomínil, jeho bula přece jen určitým způsobem potvrzovala duchovní sepětí říšských svátostin a osoby římského krále a císaře. Ustanovením o udělení odpustků těm, kteří se ve svátek zúčastní mše v jeho přítomnosti, se jasně říkalo, že je římský panovník držením relikvií sám též posvěcován. Zvláštní postavení panovníka a jeho úlohu v díle spásy lidstva zdůrazňovalo i officium

⁶³⁵ Pražská diecézní synoda svátek schválila 18. října 1355. POLC, Jaroslav, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (edd.). *Pražské synody a koncily předhusitské doby*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 319 s. ISBN 80-246-0214-8, s. 176.

⁶³⁶ MACHILEK, Franz, SCHLAGER, Karlheinz, WOHNHAAS, Theodor. *O Felix Lancea. Beiträge zum Fest der Heiligen Lanze und der Nägel*, s. 54.

⁶³⁷ „Hic eciam papa... Francie celebratur.“ BRESSLAU, Harry von (ed.). *Die Chronik Heinrichs Taube von Selbach*, s. 82

⁶³⁸ KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 113.

svátku⁶³⁹. Inocenc VI. dal Karlovi souhlas, aby jej sestavili jím pověřeni teologové, ale podle kronikáře Beneše Krabice z Wietmile se na něm Karel i sám podílel:

Proto řečený Karel, rozničen zvláštní zbožností, dosáhl od apoštolské stolice, že byl určen v krajích českých a německých pro uctívání těchto ostatků zvláštní den, a slavnostně se zvláštním obřadem, jež tento pan Karel s jinými teology složil, slaven každý rok po věčné časy v nejbližší pátek po průvodní neděli⁶⁴⁰.

Kromě textů oslavujících Svaté kopí a hřeb páně jako předměty Kristova utrpení, které přineslo lidstvu spásu⁶⁴¹, zde najdeme i takové, které vyzdvihují postavení a úlohu římského krále coby držitele těchto relikvií, Božího zástupce na zemi a garanta Božího spásného záměru. Svaté kopí bylo v tomto smyslu duchovní zbraní, pomocí které měl římský král a císař bojovat proti zlu ve světě. V hymnu k prvním nešporám doslovně stojí:

*Císař, zářivý obraz Otce,
hřeby a kopím
zbavuje svět hříchů,
pro svou shovívavost
buď pozdravena tak zbožná
a nekonečná milosti⁶⁴².*

⁶³⁹ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, 229.

⁶⁴⁰ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 227.

⁶⁴¹ „... raduj se, lide spravedlivý, celý národe německý, z těchto darů, neboť klenoty spásy ti ze svých ran dal král ctností. Skrze hřeby, kopí, kříž, tyto svaté předměty, uctívej vždy Krista, vůdce života. (Gaude pia plebs iustorum, omne genus Germanorum, tantis de muneribus. Nam clenodia salutis tibi dedit rex virtutis suis de vulneribus. Clavos, lanceam et crucem, hec sacra magnalia ergo Christum vite ducem excole per omnia. Alleluia.) MACHILEK, Franz, SCHLAGER, Karlheinz, WOHNHAAS, Theodor. *O Felix Lancea. Beiträge zum Fest der Heiligen Lanze und der Nägel*, s. 79-80. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 230.

⁶⁴² Imperator, splendor Patris, cum clavis et lancea mundum purgat a peccatis pro sua clemencia, salve tante pietatis infiita gratia. MACHILEK, Franz, SCHLAGER, Karlheinz, WOHNHAAS, Theodor. *O Felix Lancea. Beiträge zum Fest der Heiligen Lanze und der Nägel*, s. 102.

Papežská bula zůstala maximálně obecná pokud šlo o místo, kde měly být říšské svátostiny vystavovány, a kde tedy mohli věřící získat odpustky. Bez jakýchkoli úprav převzala formulaci Karlovy žádosti, že tato milost se má vztahovat na ty, kdo v den tohoto svátku navštíví jakoukoli kapli či kostel, kde se Svaté kopí a hřeb Páně budou právě nacházet (*in die festi huiusmodi ipsam ecclesiam vel capellam, qua tunc lancea et clavis ipsi fuerint*). Z toho však není třeba vyvozovat, že by Karel IV. neměl o podobě svátku, místě a způsobu vystavování dostatečnou představu, spíše mu šlo o další potvrzení toho, že vystavování nemusí být vázána na žádné konkrétní místo a bude mít možnost dle vlastního uvážení milosti s ním spojené zprostředkovat všem obyvatelům Říše.

Nelze též s jistotou tvrdit, že k vystavování říšských svátostin od roku 1350 až do vydání buly v Praze nedocházelo. Bula *In redemptoris nostri* sice schvalovala zavedení zvláštního svátku, avšak veřejné vystavování svátostin povolovaly již papežské listiny ze srpna 1350. Nelze tedy vyloučit, že se v Praze konala, byť třeba i nepravidelně, už od počátku padesátých let. Ostatně pokud bychom chtěli počátky pražských *ostensio reliquiarum* důsledně svázat až se zavedením svátku *Festum lancee et clavium*, pak by bylo nutné je klást až do roku 1356, neboť teprve v říjnu 1355 potvrdila zavedení svátku také diecézní synoda.

Bez jasné odpovědi zůstává i otázka, kde byl v prvních letech říšský poklad uchováván. Dle některých názorů mohl tento čestný úkol připadnout augustiniánské kanonii na Karlově⁶⁴³. Skutečně by mělo jistou logiku, aby poklad, o němž se věřilo, že jeho nejpodstatnější součásti shromáždil už Karel Veliký, byl uchováván v klášteře, jehož kostel byl vedle Panny Marie právě svatému císaři Karlu Velikému zasvěcen. Zdá se tomu nasvědčovat i skutečnost, že na Karlovu žádost získali tamější opati v roce 1350 právo nosit pontifikálie. Přímé doklady však chybí a existují i závažné argumenty proti uložení pokladu právě na tomto místě. V první řadě byl klášter založen až po přinesení říšských relikvií do Prahy a práce na něm neprobíhaly nijak závratnou rychlostí⁶⁴⁴, zejména stavba architektonicky netradičně řešeného kostela se velmi vlekla a vysvěcen byl až roku 1377. Pokud jsme tedy o uložení pokladu v pražském katedrálním chrámu, který postupně ustupoval pokračující gotické novostavbě, mluvili jako o určitém provizoriu, představoval by

⁶⁴³ Tohoto názoru je HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Fundace českých králů ve 14. století. In: *Sborník historický* 28, 1981, s. 5-55.

⁶⁴⁴ Zakládací listina kláštera viz BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 6659, s. 702.

rozestavěný areál na Karlově provizorium ještě daleko větší. Ani argument, že by relikvie reprezentující Říši měly být uloženy na místě, které mělo v pražském souměstí říšské tradice nejviditelněji připomínat, není zcela jednoznačný. Karel IV. se snažil s říšským pokladem nakládat vždy tak, aby jej uváděl do vztahu s českými tradicemi (viz uvítání na Vyšehradě, přenesení do katedrály, vystavování říšských svátostin spolu s relikviemi českých zemských patronů atd.), tento Karlův dlouhodobě sledovaný záměr by však uložením na Karlově nebyl nijak naplněn.

Svoji váhu mají i úvahy o uložení říšského pokladu v dnešním Emauzském klášteře. Analýzy provedené v posledních letech spolehlivě prokázaly souvislost nástěnných maleb tzv. Emauzského cyklu, které zdobí klášterní ambit a přilehlou kapli, se slavnostmi vystavování ostatků, které probíhaly na nedalekém Dobytčím trhu. V době přinesení říšského pokladu do Prahy nebyla však ani stavba tohoto kláštera zdaleka dokončena. Emauzský cyklus pak vychází z ideologické koncepce, kterou Karel IV. ve spolupráci se svými teology domyslel až po návratu ze své římské jízdy v roce 1355⁶⁴⁵. Vedle přestavby a výzdoby hradu Karlštejna byla pravděpodobně výzdoba Emauzského kláštera jejím dalším zhmotněním a práce na ní probíhaly ve stejnou dobu. Není tedy příliš pravděpodobné, že by zde byly říšské svátostiny uloženy trvale a hned po jejich přinesení. Spíše se nabízí domněnka, že Emauzský klášter mohl hrát důležitou úlohu během průběhu samotných poutních slavností.

Nezbývá tedy než konstatovat, že o uchování říšského pokladu v prvních letech po jeho získání Karlem IV. nevíme nic bližšího a neexistují přesvědčivé argumenty, proč nevěřit zprávě kronikářů Františka Pražského a Beneše Krabice z Weitmile, kteří píšou o jeho uložení v pražské katedrále. Sám Karel IV. patrně nebyl s tímto řešením příliš spokojen, neboť neodpovídalo významu říšských relikvií a ideje, které s jejich držením a prezentací spojoval vyjadřovalo jen částečně. Také další řešení, která se nabízela, zejména uložení pokladu na

⁶⁴⁵ OPAČIČ, Zoe. Emauzský klášter a Nové Město pražské: slovanská tradice, císařská ideologie a veřejný rituál v Praze 14. Století. In: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.), KUBÍNOVÁ, Kateřina (ed.). *Emauzy: benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy: soubor statí věnovaných znovuotevření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech*, s. 41-53. Dále k tématu OTAVSKÝ, Karel. Kult nástrojů Kristova umučení za Karla IV. a karlštejnská látka s anděly. In: *Ibidem*, s. 61-76. BARTLOVÁ, Milena. Obraz církve v pražském Slovanském klášteře ve 14. a 15. století. In: *Ibidem*, s. 93-106. VŠETEČKOVÁ, Zuzana. Gotické nástěnné malby v klášteře Na Slovanech – nová zjištění po roce 1996. In: *Ibidem*, s. 267-289. KUBÍNOVÁ, Kateřina. Emauzský cyklus – monumentální Zrcadlo lidského spasení. In: *Ibidem*, s. 309-330.

Karlově nebo v Emauzském klášteře byla však podobně nevyhovující.

6.15.3 Posvátný hrad Karlštejn

Konečným místem uložení říšských svátostin se nakonec stal hrad Karlštejn. Založen byl už 10. června 1348⁶⁴⁶, a patrně již od počátku se počítalo s tím, že bude plnit úlohu jakéhosi „svatého hradu“. Nasvědčuje tomu výběr místa pro jeho založení a především architektonické řešení, které se vymyká běžným hradním stavbám své doby. Hradnímu areálu dominuje dvojice věží, přičemž především ta větší, jejíž mohutnost je ještě zdůrazněna umístěním na vrcholku skály, měla na první pohled budit dojem mohutného trezoru chránícího poklad zvláštního významu.

6.15.3.1 Uložení říšského pokladu na Karlštejně

Karel IV. patrně do zdí Karlštejna hodlal umístit český královský poklad, na jehož obnově vytrvale pracoval prakticky od doby, kdy se vrátil do Čech. Postupně pro tento soubor získal desítky ostatků, pro které nechával zhotovovat skvostné relikviáře. Zatímco katedrální poklad byl vlastnictvím církve a svatí patroni, stejně jako další světci, jejichž ostatky v něm byly zastoupeny, měli chránit České království, královský poklad byl osobním vlastnictvím panovníka. Ukazoval jeho prestiž a rovněž mu vyprošoval ochranu svatých. Někdy se sice hovoří o Karlově osobním pokladu, avšak vzhledem k jeho často zdůrazňované dočasnosti jakékoli pozemské vlády se takový názor nezdá být správný, spíše mělo jít o sbírku, o kterou měli Karlovi následovníci dále pečovat, rozšiřovat ji a předávat zase dále svým nástupcům. Uložení královského pokladu například v palácové kapli Všech svatých na Pražském hradě se patrně Karlu IV. nejevilo jako příliš vhodné. Pražský hrad, jehož dominantou byla katedrála skrývající hrob věčného knížete Čechů sv. Václava, měl zůstat symbolem království. Panovnickou zbožnost měl reprezentovat hrad Karlštejn, stojící nedaleko Prahy, důmyslně skrytý mezi kopci vypínajícími se nad údolí řeky Berounky. Situování hradu stranou sídelního

⁶⁴⁶ Karel IV., který byl vázán jednáními s Albrechtem II. Habsburským v rakouském Seefeldu, se však slavnosti nemohl zúčastnit a zastupoval jej pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. Z toho však ještě nelze vyvozovat, že by této fundaci nepřikládal Karel IV. význam.

města, avšak přesto v srdci království, mohlo být poukazem na služebnou funkci českého krále, který byl pouhým správcem a koruna mu byla pouze propůjčována věčným knížetem sv. Václavem, zároveň však šlo o vhodné místo, kam se panovní mohl stranou od ruchu středověkého velkoměsta uchýlovat k modlitbám a kontemplacím.

Patrně až po návratu ze své první římské jízdy roku 1355 se Karel IV. rozhodl Karlštejn uzpůsobit tak, aby v jeho zdech mohly být uloženy i říšské relikvie. Sakrální povaha hradu umožňovala, že jim zde byla věnována daleko větší péče než na hradech Kyburg a Trifels, kde byly prostě jen bezpečně uloženy a střeženy. Na Karlštejně měly být mimo to i dosud nevídaným způsobem uctívány.

Snahou Karla IV. bylo pokud možno trvale spojit hodnost římských králů a císařů s českými králi. Snažil se pro to vytvářet různé předpoklady, avšak skutečně účinné instrumenty k prosazení dědičného nároku na říšský trůn mu vždy chyběly. Musel tedy neustále brát ohled na to, že říšský poklad je mu pouze propůjčen a po jeho smrti může Čechy opustit. Říšská knížata kritizovala už skutečnost, že jsou relikvie spjaté s Říší uchovávány mimo její území, a pokud nechtěl Karel IV. přilévat další olej do ohně, musel se vyvarovat všech kroků, které by mohly být chápány jako příprava jejich trvalého uložení v Čechách.

Argumentem pro společné uložení obou pokladů bylo pro Karla IV. získání některých významných ostatků spojených s utrpením Krista. Vzhledem k tomu, že nejuctívanější součástí říšského pokladu se rovněž pojily s Kristovým umučením, bylo možné Karlštejn pojmout mimo jiné jako jedno z hlavních ohnisek pašijové úcty v království. Rozšíření funkce hradu však znamenalo nutnost zásahů do jeho doposud plánované podoby, především bylo nutné rozšířit počet sakrálních prostor, kde by mohly být oba ostatkové soubory uloženy a uctívány. Novou funkci tak získala především menší z obou věží. Původně obytný sál nacházející se v jejím druhém patře byl upraven tak, aby v něm mohla vzniknout kaple zasvěcená Panně Marii, k dočasnému uložení ostatků pak mohla sloužit malá postranní kaple vybudovaná v síle zdiva, která později plnila funkci osobní císařské oratoře a dnes je známá jako kaple sv. Kateřiny.

Nutné úpravy zabraly několik let. Nejprve 27. března 1357 vydal Karel IV. zakládací listinu Karlštejnské kapituly. Její čtyři kanovníci a děkan se měli starat o bohoslužby v hradních kaplích, včetně palácové kaple sv. Mikuláše a ve filiálním kostele sv. Palmácia, který stál v podhradí. Dále bylo jejich zvláštní povinností pečovat o ostatky uložené na hradě. Přitom však kanovníci neměli na hradě bydlet, ale pouze tam docházeli. Bylo též nařízeno, že ve věži nesmí zůstat žádná žena, a to ani manželka se svým manželem. Toto ustanovení dalo

vzniknout pozdějším pověstem o tom, že byl celý hrad Karlštejn na přání císaře zapovězen ženám⁶⁴⁷.

V textu zakládací listiny se už jednoznačně počítalo s uložením obou pokladů:

„... aby památka slavného Kříže, nejsvětějších pěti ran, hřebu, houby, kopí a umučení Páně vůbec byla věřícími v našem království českém konána slavnostněji a zbožněji než bývá zvykem⁶⁴⁸.“

Mnoho zmatků ale vzniklo v souvislosti s tím, že listina mluví o dvou kaplích:

„... zbudovali jsme na svém hradě Karlštejně ... dvě kaple, a to jednu (větší) ke cti ... přeslavného Utrpení (Páně) a oněch znamení, a jinou menší, která s ní téměř souvisí, ke cti slavné a ustavičné Panny, rodičky Boží Marie...⁶⁴⁹.“

Zmínka o větší kapli vedla řadu badatelů k názoru, že muselo jít o kapli Svatého Kříže, umístěnou ve větší věži hradu. Vzhledem k tomu, že byla vysvěcena až v roce 1365, je však třeba hledat jiné vysvětlení. Odpovědí je výklad výrazů větší a menší (*minor* a *maior*) v zakládací listině, které nemusí vypovídat o velikosti kaplí, ale mohou též odrážet jejich význam. Dle této logiky je možné vztáhnout slovo „větší“ na prostorově malou dnešní kapli sv. Kateřiny, zmíněnou výše. Jejím zvláštnímu posláním jakéhosi relikviáře by ostatně odpovídala i její výzdoba zlatem a leštěnými polodrahokamy a též vyobrazení, která v kapli najdeme.

Stav po založení kapituly a dvou kaplí v menší věži však stále představoval jen provizorium. Pro skutečně důstojné uložení obou pokladů byla připravována kaple Svatého Kříže v nedobytné větší věži hradu. Nesmírně nákladná a promyšlená výzdoba kaple vznikala v několika etapách. Její předlohy je třeba hledat mezi stavbami jako byla pařížská Sainte-Chapelle nebo římská Sancta Sanctorum, v Čechách představovala podobný prostor jen kaple

⁶⁴⁷ Regesta Bohemiae et Moraviae VI, n. 550.

⁶⁴⁸ Zakládací listina viz BLOCHOVÁ, Hana a FAJT, Jiří, ed. *Magister Theodoricus: dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha: Národní galerie, 1997. 621 s. ISBN 80-7035-142-X. s. 143-153.

⁶⁴⁹ *Ibidem*.

sv. Václava v pražské katedrále. Kronikář Beneš Krabice z Weitmile při příležitosti jejího dokončení a vysvěcení v roce 1365 napsal:

„V neděli po svátku Očišťování (9. února) vysvětil (arcibiskup Arnošt z Pardubic) větší kapli ve věži hradu Karlštejna. Císař totiž vystavěl tento hrad obdivuhodného díla s velmi pevnými hradbami, jak je dosud vidět, a zřídil v horní věži velkou kapli, jejíž stěny obložil ryzím zlatem a vzácnými kameny a vybavil ji jak ostatky svatých, tak ornáty pro děkana a kapitulu neboli kolegium, které tam zřídil, a vyzdobil ji velice drahocennými malbami. Na celém širém světě není hradu ani kaple tak drahocenného provedení, a právem, neboť v něm císař chová císařské odznaky a poklady celého svého království.“⁶⁵⁰

Nebeský charakter dává kapli zlacená klenba osázená puklicemi z benátského skla, které představují Slunce, Měsíc a jiná nebeská tělesa. Také zbytek prostoru je bohatě zdoben zlatem a leštěnými polodrahokamy. Především je zde však na celkem sto třiceti deskových obrazech přítomno nebeské vojsko andělů, proroků a světců, které chránilo zde uložené poklady, císaře i země, které spravoval. Nad hlavním oltářem se nachází velký deskový obraz Ukřižování. Říšské svátostiny byly patrně uchovávány ve výklenku za pozlacenou mřížkou těsně nad oltářní menzou. Jedinečná obrazová výzdoba je z největší části dílem dvorního malíře Karla IV., mistra Theodorika, který koncipoval i celkovou podobu kaple. Z listiny, kterou v roce 1367 Karel IV. odměnil jeho práci je zřejmé, že císař na postup prací osobně dohlížel a Theodorik se do značné míry řídil jeho instrukcemi.

6.15.3.2 Ostatkový poklad českých králů na Karlštejně

Detailem hodným pozornosti je, že ačkoli bylo posláním hradu střežit památky umučení Páně, nenajdeme v jeho výzdobě žádná přímá zobrazení součástí říšského pokladu. Slavné ostatkové scény i další vyobrazení se soustředí výhradně na relikvie, které získal Karel IV. pro český královský poklad. Stěny schodiště vedoucího ke kapli sv. Kříže zase zdobí výjevy z legend o sv. Václavu a sv. Ludmile a galerie přemyslovských panovníků, které upomínají na počátky českého křesťanství a věčného vládce království, ale v dobách, kdy zde

⁶⁵⁰ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 237.

byl uložený říšský poklad, mohly sloužit i jako ideová spojnice českých a říšských tradic. Důvodem, proč se Karel IV. rozhodl vyvarovat zobrazení říšských relikvií pravděpodobně bylo, že nechtěl popuzovat říšská knížata jakýmkoli očividným spojováním říšského pokladu se svým hradem.

Nejen úcta k říšským svátostinám ale i úcta k pašijovým relikviím obecně byla na Karlštejně zajímavým způsobem propojena s českými tradicemi a úctou k českým přemyslovským patronům. Obrazový cyklus lze chápat jako rekapitulaci historie českého státu, přičemž jejím završením je vstup do kaple, v mnoha směrech zpřítomňující nebeský Jeruzalém. Obdobným způsobem byla na Karlštejně zaznamenána i lucemburská rodová tradice. V sále, nacházejícím se ve druhém patře hradního paláce, bylo možné spatřit lucemburský rodokmen začínající už Noem⁶⁵¹ a zdůrazňující Karlovo příbuzenství s Karlem Velikým a francouzskými králi.

Český královský poklad Karel IV. průběžně obohacoval o nové relikvie, které získával především při svých cestách. Jak celý soubor vypadal na konci Karlovy vlády dnes už přesně rekonstruovat neumíme. Nejstarší inventář pokladu pochází až z roku 1515⁶⁵², mezitím však byly některé předměty z Karlštejna odvezeny v souvislosti s převezením říšského pokladu do Uher a následně do Norimberka Zikmundem Lucemburským a nelze vyloučit ani další manipulace s jeho obsahem.

Některé z nejdůležitějších součástí Karlovy sbírky najdeme na tzv. ostatkových scénách v mariánské kapli Karlštejna. V zakládací listině kapituly jsou zmíněny hřeb a kopí, které byly součástí říšského souboru a dále část houby, kterou naplnil octem a nabodnutou na kopí podal římský voják Kristu trpícím na kříži, aby se z ní napil. Tuto relikvii patrně nacházíme na druhé ze tří ostatkových scén. Kdo je mužem v zeleném plášti, který ji Karlovi IV. předává, není příliš jasné. Karel IV. totiž získal hned dvě části této houby. První mu věnoval během jeho římské jízdy koncem roku 1354 v italské Mantově tehdejší vládce města

⁶⁵¹ Pokračoval přes starozákonní patriarchy, antické bohy a hrdiny ke Karlu Velikému a francouzskému králi Ludvíkovi II. – až po něj byl rodokmen totožný s genealogií francouzských kapetovců. Spojení s Karlem Velikým a francouzskými králi zprostředkovávali lotrinsko-brabantští vévodové, z jejichž rodu pocházela Karlova babička Markéta, manželka císaře Jindřicha VII. BLÁHOVÁ, Marie. Panovnické genealogie a jejich politická funkce ve středověku. Bláhová, Marie. In: *Sborník archivních prací*. Roč. 48, č. 1, (1998), s. 11-47.

⁶⁵² PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 115.

markrabě Loysia Gonzago⁶⁵³. Druhou získal spolu s dalšími cennými ostatky jako dar od byzantského císaře Jana V. Palaiologa. V písemném kontaktu byly oba císařové již od roku 1355, osobně se však nikdy nesetkali a pokud je tedy na obraze skutečně Jan V. Palaiologos, jde o fikci. Kolekci třinácti relikvií, mezi nimiž bylo opět i dřevo z Kristova kříže, darovanou byzantským císařem, převzali poslové Karla IV. 28. prosince 1359 v Pireu od tří byzantských biskupů, kteří při té příležitosti notářským zápisem zároveň potvrdili jejich pravost. Na základě různých indicií lze usuzovat, že na karlštejnském vyobrazení je spíše byzantský císař. V seznamu vystavovaných relikvií se objevuje jako dárce řecký král a šlo též o osobu podstatně významnější než byl mantovský markrabě.

Tomuto výjevu předchází jiný, na kterém Karel IV. přijímá od svého synovce, francouzského dauphina a pozdějšího krále Karla V., dva trny z Kristovy koruny, uchovávané v pařížské Sainte-Chapelle⁶⁵⁴. Relikvie se Karlovi IV. rozhodl darovat francouzský král Jan II., jejich pravost potvrdil autentikou vydanou již v květnu 1356 a jejich předáním pověřil svého syna dauphina Karla. K setkání obou Karlů však došlo až o Vánocích toho roku v Métách. V té době se už Jan II. nacházel v anglickém zajetí a Karel V. se ve svízelné situaci ujal vlády jako regent. Od svého strýce nutně potřeboval podporu a snad aby si jej naklonil, předal ke dvěma trnům ještě schránku se třemi částmi dřeva Kristova kříže.

Konečně třetí scéna ukazuje Karla IV., jak relikvie ukládá do masivního zlatého kříže. Tento ostatkový kříž, obsahující především relikvie spojené s Kristovým umučením, dal Karel IV. zhotovit hned roku 1357, měl se stát nejdrahocennějším předmětem královského pokladu a posvěcovat České království⁶⁵⁵. Volba předmětů do něho zasazených i úsilí, které Karel IV. vynaložil, aby pro tento kříž získal od papeže povolení k jeho veřejnému vystavování a další milosti též dokazují, že měl být zároveň protějškem a českou obdobou říšského ostatkového kříže.

⁶⁵³ Prostřední scéna je patrně smyšlená, je na ní asi „řecký král“, tedy byzantský císař Jan V. Palaiologos, který na konci roku 1359 Karlovi zaslal soubor relikvií obsahující především dřevo sv. Kříže a část houby, s nímž je na scéně patrně zobrazen. Na prostřední scéně získává část Kristovy houby od Ludovica I. Gonzaga z Mantovy nebo pravděpodobněji od Petra z Lusignan.

⁶⁵⁴ Kromě toho mu měl předat i část dřeva z Kristova kříže.

⁶⁵⁵ K ostatkovému kříži také MACHILEK, Franz. Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit. In: SEIBT, Ferdinand (ed.). *Kaiser Karl IV.: Staatsmann und Mäzen*. München: Prestel-Verlag, 1978. 496 s. ISBN: 3791304358, s. 93.

6.15.3.3 Ostatkový kříž Českého království

Tento první ostatkový kříž Karla IV. se sice nedochoval, můžeme si o něm ale udělat dobrou představu dle jeho karlštejnských vyobrazení. Kromě třetí ostatkové scény v kapli Panny Marie jej můžeme vidět ještě v kapli sv. Kateřiny, freska nad vstupním portálem ukazuje Karla IV. a jeho manželku Annu Svídnickou, jak společně kříž pozdvihují. Přes dvojrozměrné zobrazení působí kříž díky své velikosti a masivnosti ozdob mohutným dojmem, který zřejmě ještě umocňovala jeho tloušťka. Vnitřní konstrukce byla nejspíš z tvrdého dřeva a schránky na jednotlivé relikvie byly připraveny přímo v jeho vnitřku (podobně bylo Svaté kopí vkládáno do vnitřku říšského kříže). Dřevěné jádro pak bylo pokryto zlatým plechem zdobeným drahými kameny, gemami a dalšími aplikacemi. Tvarově kříž dotvářela pětice výrazných čtyřlístů, čtyři byly umístěny na koncích ramen a jeden v jejich křížení. Pozoruhodná byla noha kříže, mající podobu gotického pilíře se čtyřmi opěrnými oblouky a fiálami.

Výběrem v něm uložených relikvií se Karel IV. snažil český ostatkový kříž připodobnit říšskému kříži, vkládal do něho tedy především ostatky související s Kristovým utrpením a dále ostatky světců, o kterých se píše v evangeliích. Nacházely se v něm úlomky dřeva z Kristova kříže, které pocházely hned ze tří zdrojů. Šlo o úlomek, který Karel IV. získal od francouzského následníka roku 1356 v Métách, další, který mu věnoval byzantský císař Jan V. Palaiolog a nakonec poměrně velký kus, který dříve patřil Karlovi dědovi Jindřichovi VII., a který Karel získal v Trevíru pro smrti svého prastrýce Balduina.⁶⁵⁶ Dále byly v kříži uloženy kousky houby, z níž Kristus pil na kříži, nejprve pouze ten, který Karel získal roku 1354 v Mantově, a později i kousek darovaný byzantským císařem. Původ úlomku z hřebu z Kristova ukřižování je nejistý, možná nechal pro tento účel Karel oddělit částičku z hřebu, který byl zasazen do Svatého kopí. Výčet pašijových relikvií uložených do kříže uzavírají dva trny, které Karel obdržel rovněž roku 1356 v Métách. Kromě nich byly do kříže zasazeny ještě ostatky sv. Jana Křtitele a dalších blíže neurčených svatých, mezi nimi snad později i ostatek krve sv. Václava. Tento ostatkový kříž se nicméně do dnešních dnů nedochoval, během sedmdesátých let nechal Karel IV. relikvie přemístit do nového mnohem subtilnějšího kříže, kde byla většina z nich uložena pod destičky z horského křišťálu, takže byly viditelné. Tento kříž se dochoval dodnes, pouze jeho noha byla za husitských válek

⁶⁵⁶ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, 30-32.

rozlámána a roztavena.⁶⁵⁷

Podobně jako hlavní části říšského pokladu měl být i český ostatkový kříž být předmětem veřejné úcty, k tomu ale bylo třeba s ním spojit náležitě milosti. Už v květnu 1357 žádal Karel papeže Inocenta VI., aby všem, kteří přijdou kříž uctít do kaple, kde je uchováván, mohly být uděleny odpustky v délce sedmi let a sedmi kvadragén. Papež však zůstal opatrný a odpustky schválil pouze v délce čtyř let a čtyř kvadragén⁶⁵⁸. Karel se s tím ovšem nemínil smířit a tak jeho další žádosti vypadají až jako smlouvání. Suplikou z prosince 1357 žádal o navýšení odpustků alespoň na pět let a navíc žádal, aby papež povolil veřejné ukazování kříže. Tentokrát mu papež bez dalších námitek vyhověl⁶⁵⁹. Svého nakonec neodbytný Karel dosáhl v dubnu 1359, kdy Innocenc potvrdil pro všechny, kteří kříž uctí, odpustky ve výši původně požadovaných sedmi let a sedmi kvadragén⁶⁶⁰. Byla to milost opravdu mimořádná, odpustky ve stejné výši bylo totiž možné získat uctěním relikvií říšského pokladu.

6.15.3.4 Další karlštejské relikviáře

Velký ostatkový kříž se měl stát jedním ze symbolů Českého království a počítalo se s jeho trvalým uložením na hradě Karlštejně, pod ochranou českých králů. Naproti tomu se zdá, že určení další skupiny karlštejských relikviářů, které svým významem kříž s pašijovými ostatky následovaly, bylo jiné. Tyto relikviáře obsahovaly další předměty upomínající na utrpení a pozemský život Krista, a též na mučednictví a působení nejpřednějších apoštolů sv. Petra, Pavla a evangelisty Jana, které Karel IV. získal z římských bazilik při své druhé návštěvě Věčného města v roce 1368.

Předně šlo o další relikviářový kříž, do něhož byla uložena část zkrvavené roušky (*peplum cruentatum*), kterou byl trpící Kristus přepásán na kříži⁶⁶¹. S jistotou víme, že Karel

⁶⁵⁷ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, č. 24, s. 111-113.

⁶⁵⁸ NOVÁK, Jan Bedřich (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II.*, č. 617, s. 245.

⁶⁵⁹ *Ibidem*, č. 703, s. 273.

⁶⁶⁰ *Ibidem*, č. 904, s. 357.

⁶⁶¹ Protože darování a autenticitu ostatků potvrdil Karlu IV. svojí bulou papež Urban V., který se v souvislosti s jeho druhou římskou jízdou roku 1368 navrátil do Říma, bývá někdy tento kříž nazýván ostatkovým křížem papeže Urbana V. Více ke kříži KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 246. FAJT, Jiří,

IV. tuto relikvii získal roku 1368 v Římě, zmiňuje ji totiž listina papeže Urbana V., kterou potvrzoval darování a autenticitu relikvií, které císař obdržel v římských bazilikách⁶⁶². Malou část roušky daroval Karel IV. pražské katedrále⁶⁶³, většinu pak dal uložit do kříže ze zlatého plechu, který připojil k cennostem chovaným na Karlštejně. Uctívaná textilie je uložena v křížení širokých ramen kříže, a to viditelně, pod oválnou puklicí z horského křišťálu. Kříž není zdoben drahokamy, ale jsou na něm vyryty výjevy přibližující historii v něm uložené relikvie.

Zdobení rytými obrazy, provedenými technikou zvanou *niello*, je charakteristické i pro další dva relikviáře původně uchovávané na Karlštejně. První z nich obsahuje články z okovů apoštolů sv. Petra, Pavla a Jana⁶⁶⁴. Článek z řetězu, jímž byl spoután apoštol Petr, získal Karel IV. roku 1354 v Trevíru⁶⁶⁵. Tvarem i materiálem se tento článek shoduje s články řetězu sv. Petra, který je uchováván v římské bazilice Sv. Petra v řetězech (*San Pietro in Vincoli*) a do Trevíru se tudíž dostal z Říma. Karel z článku oddělil jen malou částičku, kterou vložil do bohatě zdobeného arcibiskupského prstenu věnovaného katedrále, a zbytek si ponechal pro

(ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, č. 51, s. 162-164.

⁶⁶² „... de pano crueto, quo precintus fuit i cruce Salvator noster dominus Jhesus Christus.“ *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia III. Acta Urbani V. (1362-70)*. Pragae: Druckerei Dr. E. Grégr u. Sohn, 1944, č. 1066, s. 681. Méně jasné už je, jaký byl konkrétní původ tohoto zkrvaveného plátna. Dále v papežské listině sice čteme, že jej císař obdržel z Lateránské baziliky, avšak lateránské inventáře z této doby žádnou takovou relikvii nezmiňují. Lněný závoj, který si Panna Marie sňala z hlavy, aby jím ovinula nahého Krista visícího na Kříži se mezi lateránskými ostatky poprvé objevuje až na začátku 15. století. Možným vysvětlením by mohlo být, že šlo o dar papeže Urbana V. Lateránské bazilice, který by se pak logicky začal objevovat až v pozdějších inventářích. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 244n.

⁶⁶³ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 74-75, č. 55-56.

⁶⁶⁴ OTAVSKÝ, Karel. Reliquienkästchen für drei Glieder von den Ketten der Apostel Johannes, Petrus und Paulus. In: LEGNER, Anton (ed.). *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400: Europäische Kunst unter den Luxemburgern 2. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln, 1978. s. 704.

⁶⁶⁵ Dle zápisu v pražském martyrologiu získal Karel IV. článek řetězu sv. Petra v Cáchách a dal z něj udělat arcibiskupský prsten zdobený zlatem a drahokamy, který poté daroval pražské katedrále. Tento prsten se pak objevuje i ve svatovítských inventářích: „Anuli, et primo anulus de cathena sancti Petri, circumdatus auro, i quo sunt haec gemmae, unus zaphirus, III^{or} palazii, IIII dyamantes, XII perlae pulerae, quem donavit praefatus dominus imperator.“ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, Inv. II. č. 186, s. XVIII.

svoji karlštejnskou sbírku. Druhý článek řetězu, vázící se k mučednictví apoštola Pavla získal Karel pravděpodobně přímo v Římě, a to už během své první návštěvy v roce 1355. Během své pouti po římských bazilikách, která předcházela jeho císařské korunovaci totiž zavítal i do baziliky Sv. Pavla za hradbami (*San Paolo fuori le Mura*), kde je řetěz, kterým byl apoštol spoután před svým stětím, uchovávan⁶⁶⁶. Poslední článek, který pocházel z řetězu, jímž byl spoután evangelista Jan, získal Karel IV. roku 1368 v Lateránské bazilice⁶⁶⁷.

Druhý relikviář byl vytvořen pro část tuniky evangelisty Jana. Dle tradice, kterou mimo jiné zaznamenala i *Legenda Aurea* jde o tuniku, kterou měl světec na sobě, když jako zkoušku své víry vypil silný jed. Ten mu nejen neublížil, ale Jan navíc svou tunikou vzkřísil tři mrtvé mladíky, kteří se předtím tímtož jedem otrávil⁶⁶⁸. Relikvie patřila mezi dary, které Karel IV. obdržel v Lateránské bazilice roku 1368. Malou část opět věnoval katedrále⁶⁶⁹, zatímco pro větší dal zhotovit deskový relikviář, podobně jako kříž se zkrvavenou Kristovou rouškou nebo skříňku obsahující části apoštolských řetězů, zdobenou vyrytými obrazy upomínajícími na děje spjaté s relikvií.

Během své druhé návštěvy Říma v roce 1368 získal Karel IV. i velký díl dřeva z kolébky (*cunabulum*) nebo též jeslí (*praesepe*) Páně⁶⁷⁰, které jsou dodnes uchovávány v bazilice Santa Maria Maggiore (*Sanctae Mariae Maioris*)⁶⁷¹. Získanou část dřeva dal Karel IV. vložit do podlouhlého relikviáře zdobeného perlami a drobnými kameny.

⁶⁶⁶ Tvarově i velikostně článek opět odpovídá zbytku řetězu v Římě. Spolehlivě víme, že Karel IV. v bazilice získal relikvie sv. Anny, Ananiáše, Štěpána a také část hole sv. Marka, zdá se nepravděpodobné, že by si při té příležitosti nevyžádal i část Pavlova řetězu. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 240.

⁶⁶⁷ *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia III*, č. 1066, s. 681. Dle různých tradic je v Lateránu uchovávan řetěz, jímž byl Jan spoután na cestě z Efezu do Říma nebo ten, v němž byl poslán z Říma na ostrov Pathmos.

⁶⁶⁸ VIDMANOVÁ, Anežka (ed.). *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1984, s. 93.

⁶⁶⁹ V inventářích jej nenajdeme, zmiňuje jej však PĚŠINA Z ČECHORODU, T. J. *Phosphorus septicornis stella alias matutina. Hoc est: Sanctae metropolitanae Divi Viti ecclesiae Pragensis Majestas et Gloria quibus illa per tot saecula orbi nostri enituit semper clarissima*, s. 524.

⁶⁷⁰ *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia III*, č. 1066, s. 681.

⁶⁷¹ Dle této významné relikvie bývala někdy i samotná bazilika označovaná jako Praesepe (jesle). Další část jeslí a také plenek Krista získal Karel IV. již za svého pobytu v Říši v roce 1354 v klášteře v Kempten, uloženy v malé zlaté destičce pokryté horským kříšťálem a s obrazem narození Páně je věnoval katedrále. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, č. 248, s. VIII, č. 63, s. XIII-IV.

Postavení těchto čtyř relikviářů v rámci celé karlštejské sbírky bylo výjimečné. O jejich konkrétních vazbách k osobě panovníka nebo říšskému pokladu však můžeme jen spekulovat. Dle některých názorů tvořily jakési soukromé jádro karlštejského pokladu a byly předmětem zvláštní osobní císařovy úcty. Jiné indicie nasvědčují tomu, že jimi Karel IV. hodlal obohatit říšský poklad⁶⁷². Tímto určením by se snad dala vysvětlit netypická podoba relikviářů, tvořená rytými obrazy místo zlatnickými ozdobami a drahými kameny, které byly pro relikviáře Karla IV. jinak charakteristické. Relikviář pro dřevo z jeslí Páně se sice v tomto od ostatních tří odlišuje, může to však být dáno tím, že měl v souboru doplňovat říšský kříž, čemuž mohla být jeho výzdoba podřízena. Zatímco v říšském ostatkovém kříži bylo uloženo dřevo z Kristova kříže a bylo do něj vkládáno i Svaté kopí, tedy předměty spojené s Kristovým utrpením a smrtí, část jesliček by naopak reprezentovala jako narození. Podobně smysluplně se jeví i přiřazení ostatních tří relikviářů k říšskému pokladu. Zkrvavená Kristova rouška by jej doplňovala o ostatek mariánský, který v něm doposud chyběl, neboť než jí byl přepásán Kristus, patřila Panně Marii. Články řetězů by zastupovaly přední apoštoly spjaté s Římem, který byl stále ideovým a duchovním centrem Říše a konečně relikviář s tunikou sv. Jana Evangelisty mohl být jakýmsi osobním příspěvkem císaře, který měl tohoto světce ve zvláštní úctě. Pozoruhodná je samozřejmě i skutečnost, že když Zikmund Lucemburský v roce 1420 odvezl z Karlštejna říšský poklad, vzal s sebou i tyto relikviáře, až na ostatkový kříž se zkrvavenou rouškou Páně, který v tu dobu už zřejmě na Karlštejně nebyl. Přitom jiné drahocenné relikviáře včetně velkého ostatkového kříže na hradě ponechal. Z toho lze usuzovat, že zmíněné relikviáře už mohly být považovány za součást říšského pokladu.

Předměty, o kterých jsme doposud pojednávali, měly nepochybně zvláštní význam, byly spojené s Kristem a jeho předními následovníky a papežské potvrzení navíc nedovolovalo pochybovat o jejich autenticitě. Tvořily však jen malý zlomek sbírky shromážděné na Karlštejně. Její konkrétní podobu sice známe až z doby o století a půl pozdější, kdy byly její součástí i předměty v době Karlově uchovávané v pražské katedrále a jiné mohly naopak z Karlštejna zmizet, i tak lze ale s jistotou říci, že už za vlády Karla IV. inventář pokladu čítal minimálně desítky položek. Nejnákladnější bustové relikviáře vyrobené ze zlaceného stříbrného plechu a zdobené drahými kameny skrývaly hlavy nebo části hlav svatých Filipa, Timothea a Basilia Velikého. Dále se zde nacházely například ostatky svatých

⁶⁷² KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, 247.

Palmácia, Romana, Afry, Víta, Kosmy a Damiána, Martina, Felixe a Adaukta, Stanislava, Štěpána, Dionýsia, evangelisty Matouše, apoštola Petra, sv. Jana Chrysostovma, Lazara, Mikuláše nebo Jimrama⁶⁷³.

Množství relikvií uchovávané v jeho zdech dávalo Karlštejnu jasně posvátný charakter, záměrem Karla IV. však nebylo, aby se hrad stal poutním místem. Uctívání nejposvátnějších kalrštejských předmětů spojil s vystavováním říšských svátostin.

6.15.4 Podoba a průběh vystavování ostatků ve svátek Kopí a hřebů Páně

Svátek Kopí a hřebů Páně (*Festum lancee et clavium*) neměl být jen oslavou říšských svátostin, ale též demonstrací sepětí Říše s Českým královstvím a připomínkou, že i ono má podobně posvátný charakter. Nejposvátnější součásti říšského pokladu byly během veřejného vystavování doplněny relikviáři, které Karel IV. shromáždil na Karlštejně a dalšími, jež byly přineseny z pražské katedrály. Společně pak všechny tři ostatkové soubory tvořily posvátnou jednotu Karlova císařství. Marxističtí historikové rádi zdůrazňovali ekonomický přínos poutních slavností. Jakkoli jistě nebylo hlavním smyslem svátku přilákat do Prahy co nejvíce lidí a tím zajistit tržby místním obchodníkům, pamatoval Karel IV. i na tyto souvislosti a Novému Městu udělil privilegium v tyto dny konat výroční trh⁶⁷⁴.

Rekonstruovat průběh svátku, který se v Praze konal každoročně druhý pátek po Velikonocích, můžeme jen velmi rámcově. Jisté je, že šlo o velkoryse pojatou událost, jejímž jevištěm byl novoměstský Dobytčí trh. Rozměry tohoto největšího prostranství v pražském souměstí byly už při plánování Nového města navrženy tak, aby dokázalo pojmout podobná shromáždění. Zdaleka však nešlo jen o velikost prostoru. Celé Nové Město pražské se svými kláštery a dalšími souvislostmi bylo koncipováno se zřetelem k tomu, že se Praha stane novou hlavou a sídlem císařství (*caput et sedes imperii*).

Vystavované součásti říšského pokladu a karlštejského královského pokladu musely být, vzhledem ke vzdálenosti, do Prahy přivezeny už den předem. Žádné zmínky o trase průvodu ani způsobu jejich uvítání ve městě v pramenech nenacházíme. Je však

⁶⁷³ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 115-118.

⁶⁷⁴ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 227.

pravděpodobné, že jejich *adventus* měl slavnostní ráz, byť se patrně už nejednalo o tak velké slavnosti jako v roce 1350. Poté musely být do druhého dne někde uloženy. Povaha relikvií vyžadovala, aby místem jejich přechodného uložení byl nějaký sakrální a dostatečně reprezentativní prostor. Různé indicie nasvědčují tomu, že tento čestný úkol byl svěřen nedalekému benediktinskému Emauzskému klášteru, kterému patrně v rámci slavnosti připadly ještě i jiné úlohy. Svůj význam samozřejmě mělo, že klášter svým charakterem upomínal na počátky českého a slovanského křesťanství, pro uložení relikvií právě zde ovšem mluví především skutečnost, že jeho ambit zdobí rozsáhlý obrazový cyklus, vyprávějící prostřednictvím sdružených starozákonních a novozákonních výjevů dějiny světa, které byly zároveň dějinami lidské spásy. Kromě závislosti maleb na různých teologických dílech, především na tehdy oblíbeném spisu *Speculum humanae salvationis*, nacházíme v jednotlivých vyobrazeních i přímá zdůraznění předmětů, které byly na nedalekém Dobytčím trhu vystavovány, v první řadě samozřejmě těch, které byly spojeny s umučením Krista⁶⁷⁵. Dále bychom zde našli i opakované odkazy na úlohu císařství pro dějiny spásy. Nejen hluboká symbolika obrazů, ale též jejich názornost a didaktičnost doslova vnucují domněnku, že klášter sloužil k přechodnému uložení relikvií. Samotný ambit kláštera pak mohl být ještě před zahájením slavnostních vystavování otevřen poutníkům, přičemž jeho obrazová výzdoba sloužila jako jakási výkladová příručka k tomu, aby správně pochopili význam relikvií, které posléze uvidí.

Vhodným prostorem pro dočasné uložení uctívaných předmětů se jeví větší místnost ve východním křídle kláštera, která začala být později označována jako Císařská kaple. Její výzdoba se sice nezachovala, dochované zbytky bordury jsou však jednou z indicí ukazujících na to, že cyklus nástěnných obrazů pokračoval i zde. Mělo by svoji logiku, aby kapli zdobily dnes nezvěstné výjevy Kristova umučení, včetně jejich starozákonních předobrazů, o kterých mluví tzv. Uppsalský rukopis popisující výzdobu kláštera, jak ji viděl švédský student pražské univerzity na počátku 15. století⁶⁷⁶. Kaple nebyla z ambitu přístupná, vejít se do ní dalo pouze z chóru klášterního kostela, čímž by splňovala nároky na bezpečné uložení relikvií, zatímco zmíněná výzdoba by s nimi dokonale korespondovala. Doplnovat ji mohl ještě deskový obraz zobrazující scénu ukřižování, který později stával na oltáři v této

⁶⁷⁵ OPAČIČ, Zoë. Emauzský klášter a Nové Město pražské: slovanská tradice, císařská ideologie a veřejný rituál v Praze 14. Století, s 46.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, s. 43.

kapli. Tomu by odpovídala velká postava setníka na obraze, který ukazuje na ránu v Kristově boku i zvýraznění hřebů v Kristových rukou a nohou. Jestli zde ale opravdu obraz byl už v dobách Karla IV. nelze prokázat. V prostorách Císařské kaple mohly být relikvie nejen uloženy a střeženy, ale též zde mohli být přístupné k privátnímu uctívání císaře nebo jiných vybraných osob. Slabým místem této konstrukce je, že by v takovém případě poutníkům procházejícím ambic nebylo umožněno spatřit v podstatě vrcholné scény celého cyklu, jejichž vazba k vystavovaným relikviím byla nejsilnější.

V samotný sváteční den byly vybrané relikvie z říšského, královského i katedrálního pokladu přineseny na novoměstský Dobytčí trh, a zde obřadně ukázány shromážděnému lidu. Zda byly vystavované katedrální ostatky rovněž uloženy už den předem spolu s říšskými a karlštejnskými, nevíme. Je možné, že bývaly z katedrály na náměstí přinášeny samostatně až v den vystavování. Za časů Karla IV. nestála ještě uprostřed náměstí kamenná kaple Božího Těla, s její výstavbou se začalo až za vlády jeho syna Václava IV., pro slavnostní vystavení relikvií sloužila blíže neurčená dřevěná stavba stojící na jejím místě. Musela být dostatečně vysoká, aby vystavované předměty bez problémů viděli všichni shromáždění a vzhledem k umístění uprostřed náměstí patrně neměla podobu pouze na jednu stranu otevřené tribuny, jakou vidíme na známém dřevorytu, který zobrazuje pozdější norimberská vystavování říšských svátostí. Patrně šlo spíše o věžovitou stavbu, možná i o několika patrech, z jejíhož nejvyššího ochozu byly relikvie ukazovány. Důstojnost jí mohly dodávat praporce a další textilie překrývající dřevěné konstrukce, jak ostatně vidíme i na norimberském vyobrazení.

Také v dalších detailech můžeme, při absenci jiných pramenů, pro představu vycházet z norimberského dřevorytu, a to tím spíše, že v jeho případě nejde o zachycení konkrétní události, ale o typizované znázornění slavnosti, která se od roku 1424 do roku 1524 odehrávala na tamějším Hauptmarktu⁶⁷⁷. Vidíme na něm dvoupatrovou tribunu, kolem níž se tísní dav postav obojího pohlaví. Umělec si dal záležet, aby vyjádřil jejich rozdílná společenská postavení a profese. Vedle měšťanů a venkovanů zde můžeme vidět i kleriky s tonzurou, postavu ženy držící dítě a další, která má u nohou malého psíka. Někteří ze shromážděných drží v natažených rukou zrcátka, do kterých se snaží zachytit něco z posvátné síly vystavovaných ostatků. Zbrojnoši v prvním patře hlídají, aby se na tribunu nedostal nikdo nepovolaný. Ostatky jsou ukazovány z nejvyššího patra, kde je zachycena opět celá řada postav. Duchovní s mitrami na hlavách drží relikviáře, doplňují je chóroví služebníci, kteří

⁶⁷⁷ V roce 1424 svěřil císař Zikmund říšské svátostiny Norimberku.

mají v ruce zapálené svíce. Muž s biretem na hlavě předčítá ze svitku text vztahující se k vystavovaným relikviím a ukazuje na ně přitom hůlkou, vedle něho stojí zástupce městské rady, což je zřejmé z kožešinového límce jeho oděvu.

Průběh slavnostního vystavování ostatků v Praze můžeme rekonstruovat jen na základě dochovaného seznamu vystavovaných relikvií, který je součástí *kodexu IX.* z archivu pražské metropolitní kapituly⁶⁷⁸. Seznam obsahuje i předměty, které Karel IV. získal až během své druhé římské jízdy a musel tedy vzniknout až po roce 1368. Do té doby mohl být vystavován menší počet relikvií nebo se jejich skladba postupem let měnila. Kromě vystavovaných předmětů uvádí seznam ještě zpěvy, které se pojily s jednotlivými částmi obřadu, a které zřejmě zpívala přítomná *schola*. Žádné další informace rukopis seznamu neobsahuje. Nevíme tedy, jak probíhalo přinesení relikvií, zda a kým bylo ke shromážděným poutníkům proneseno kázání, a kdo všechno býval přímo na ochozu tribuny během slavnosti přítomen. Podle pozdější zmínky Jana z Jenštejna můžeme jen usuzovat, že obřad vedl pražský arcibiskup, který snad i přímo ukazoval relikviáře lidu⁶⁷⁹. Podobně se nabízí, že se vystavování účastnil i sám Karel IV., pokud byl zrovna přítomen v Praze a situace mu to dovozovala. Samotné vystavování sestávalo ze čtyř částí (*ostensio*), přičemž pro každou z nich byly vybrány relikvie dle určitého klíče. Ukazovaný předmět byl zřejmě vždy pozdvižen jedním z prelátů, zatímco jiný shromážděným poutníkům oznamoval, o jakou relikvii se jedná.

První část ukazování (*prima ostensio*) doprovázel zpěv responsoria *Isti sunt sancti* a byly během něj ukazovány relikviáře obsahující hlavy čtyř svatých patronů Českého království (přičemž dva byli svým původem domácí a dva pocházeli z jiných zemí), dvou apoštolů – evangelistů, a též dvou svatých papežů:

Hlava sv. Václava (*caput sancti Wenceslai*)

Jednalo se o relikviářovou bustu ze zlaceného stříbra, kterou nechal Karel IV. zhotovit

⁶⁷⁸ Kodex samotný pochází z počátku 15. století, odkazy Dochovaly se ještě dva rukopisy seznamů, oba se nacházejí v Bavorské národní knihovně v Mnichově. První vznikl v letech 1378 a druhý až na počátku 15. Století. Odchyly v těchto seznamech jsou jen malé. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 236. Porovnání seznamů v jednotlivých rukopisech *ibidem*, s. 291-298.

⁶⁷⁹ *Acta Curia Romana*. Překl. Jukl, Jakub. In: Theologická revue. Čtvrtletník Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Roč. 79, 1-2/2008. ISSN: 1211-7617. Článek XXXV, s. 231.

roku 1357 pro uložení světcovy lebky. Minimálně při některých slavnostních příležitostech byla na bustu vkládána svatováclavská koruna, ta však není v souvislosti s novoměstskými vystavováními ostatků zmiňována.

Hlava sv. Víta (*caput sancti Viti*)

Ostatky sv. Víta vložené do této busty získal Karel IV. v benediktinském klášteře sv. Martina v Pavii během své první římské jízdy začátkem roku 1355⁶⁸⁰.

Hlava sv. Vojtěcha (*caput sancti Adalberti*)

Relikviářovou bustu ozdobenou biskupskou infulí a skrývajícím lebkou svatého biskupa Vojtěcha nacházíme už v prvním inventáři katedrálního pokladu z roku 1354⁶⁸¹. Z účtů pražské katedrály se zase dozvídáme, že v roce 1365 bylo vynaloženo celkem osmdesát kop pražských grošů na úpravu této busty a busty sv. Víta⁶⁸².

Hlava sv. Zikmunda (*caput sancti Sigismundi*)⁶⁸³

Část hlavy svatého burgundského krále Zikmunda získal Karel IV. již roku 1354 v klášteře Einsiedeln a podle inventářů dal už tehdy pro tento ostatek zhotovit bustový relikviář⁶⁸⁴. Zbytek ostatků sv. Zikmunda si odvezl z kláštera sv. Mořice krátce po své

⁶⁸⁰ Vzhledem k tomu, že šlo o prvního patrona pražské katedrály, jehož první ostatky získal pro českou církev už kníže sv. Václav, měl o ně Karel IV. velký zájem. Pavijští se mu je nejprve zdráhali vydat a když mu je nakonec darovali, učinili tak podle Karlových vlatních slov jen neradi a s proléváním slz. Získání ostatků oznamoval Karel IV. do Prahy s nelíčenou radostí listem psaným v Pise 22. ledna. Radostná zpráva měla být dle jeho instrukcí ohlášena lidu ve všech pražských kostelech. Znění listu viz PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 44-45, pozn. 3.

V inventáři katedrálního pokladu z roku 1355 najdeme bustu hned na prvním místě jako *Caput sancti Viti argenterum deauratum*. *Ibidem*, č. 1, s. XXIV.

⁶⁸¹ *Caput scti Adalberti deauratum cum infula cum gemmis, in qua defidiunt quator gemmae*. Inv. I, č. 29, s. IV.

⁶⁸² *Ibidem*, s. 66.

⁶⁸³ Mnichovské rukopisy uvádějí nejprve hlavu sv. Zikmunda, teprve po ní následuje hlava sv. Vojtěcha. Je možné, že během let docházelo na tomto místě k jistému kolísání, protože Karel IV. učinil sv. Zikmunda dalším českým patronem a snažil se jeho kult všemožně prosazovat.

⁶⁸⁴ *Ibidem*, Inv. I, č. 307, s. IX. *Magna pars capitis sancti Sigismundi regis Burgundiae et Martyris* (jedná se o novější přípisek ve starším inventáři). *Ibidem*, Inv. II, č. 23, s. XII. *Caput sancti Zyzmundi (Sigismundi) martyris, regis Burgundiae, argenteum deauratum*.

korunovaci v Arles roku 1365.

Hlava sv. Marka evangelisty (*caput sancti Marci evangeliste*)

Část ostatků evangelisty Marka si Karel IV. odnesl spolu s jinými relikviemi v druhé polovině roku 1353 z kláštera Augia Maior stojícího nedaleko Kostnice⁶⁸⁵. Šlo však o ostatky uložené ve zlacené relikviářové tumbě zdobené obrazy⁶⁸⁶. Kde Karel IV. získal ostatek světcovy hlavy není známo.

Hlava sv. Lukáše evangelisty (*caput sancti Luce evangeliste*)

Zato původ ostatku hlavy evangelisty Lukáše je jasný a jeho získání Karlem IV. je dobře zdokumentováno. Uchováván byl v benediktinském klášteře sv. Justiny v Padově, tedy ve městě, jenž patřilo pod zprávu aquilejského patriarchy Mikuláše, který byl Karlovým nevlastním bratrem. Mikuláš Karla IV. hostil během jeho první římské jízdy na podzim roku 1354 a při té příležitosti mu světcovu hlavu daroval. Hrob sv. Lukáše byl otevřen za přítomnosti představitelů města, kláštera a duchovních z Karlova doprovodu⁶⁸⁷. Pro tento významný ostatek nechal Karel IV. zhotovit bustovou schránku ze zlaceného stříbra zdobenou dvěma safíry⁶⁸⁸.

Hlava sv. Urbana papeže (*caput sancti Urbani pape*)

Ostatky svatého papeže Urbana (přední část lebky a velká část těla) náležely mezi ty, které Karel IV. získal za svého pobytu v jihoněmeckých oblastech Říše a poslal do Prahy začátkem roku 1354. Vyprosil si je v klášteře benediktinek v alsaském Eresheimu a nechal pro ně zhotovit hned dva nákladné relikviáře. Ostatky těla dal uložit do zlacené tumbě zdobené obrazy⁶⁸⁹ a část hlavy do stříbrné zlacené hermy doplněné papežskou infulí, která byla osázena kamejemi, perlami a do jejíhož vrcholu byl vsazen velký safír⁶⁹⁰.

⁶⁸⁵ Jsou zmíněny v listu datovaném 2. ledna 1354, kterým Karel IV. doprovodil rozsáhlý soubor relikvií nashromážděných během pobytu v německých oblastech Říše, když jej odesílal do Prahy. *Ibidem*, s. 24 – 26.

⁶⁸⁶ *Ibidem*, Inv. I, č. 259, s. VIII.

⁶⁸⁷ Mikulášova darovací listina viz *Ibidem*, s. 43, pozn. 1.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, Inv. II, č. 8, s. XII. *Caput sancti Lucae argenteum deauratum cum duobus zaphiris.*

⁶⁸⁹ *Ibidem*, Inv. II, č. 167, s. XVII. *Tumba beati Urbani papae et martyris argentea deaurata cum imaginibus.*

⁶⁹⁰ *Ibidem*, Inv. II, č. 9, s. XII. *Urbani papae argenteum deauratum cum infula papali cum gemmis et perlis, in summitate zaphirus.*

Hlava sv. Řehoře papeže (*caput sancti Gregorii pape*)

Také část hlavy svatého papeže Řehoře byla součástí souboru ostatků, které Karel IV. získal v Říši a odeslal do Prahy v lednu 1354. Předali mu ji řeholníci benediktinského opatství Peterhausen ležícího nedaleko Kostnice. Relikviář v tomto případě nevznikl na Karlovu zakázku, neboť ostatek už dostal vložený do zlaté hermy doplněné opět papežskou mitrou⁶⁹¹.

Všechny relikviáře prezentované během *prima ostensio* byly součástí katedrálního pokladu. Pořadí jejich vystavování bylo zvolena tak, aby nejprve byla skrze ostatky zemských patronů zdůrazněna starobylost a sláva české církve. Následovaly hlavy svatých evangelistů, což mohl být poukaz na její významné místo v rámci křesťanstva. Vystavení hlav svatých papežů, které první *ostensio* uzavíraly, zřejmě demonstrovalo úzké sepětí Prahy s Římem⁶⁹².

Druhé ukazování (*secunda ostensio*) bylo provázeno zpěvem responsoria o Panně Marii *Felix namque* a byly během něho postupně prezentovány následující předměty:

Zkrvavený závoj (loktuše) Panny Marie (*peplum cruentatum beate Marie Virginis*)

Zkrvavená loktuše Panny Marie, tedy látka, kterou měla mít Panna Marie oblečenou přes hlavu, a na které ulpěly krůpěje Kristovy krve, když stála pod jeho křížem, se objevuje už v prvním dochovaném inventáři katedrálního pokladu z roku 1354, její původ však není jasný. Víme jen, že ji katedrále daroval Karel IV., který ji nechal uložit do stříbrné zlacené schránky opatřené křišťálovým víčkem, díky kterému bylo možné textilii vidět⁶⁹³. Je možné, že relikvie byla dědictvím po jeho matce Elišce Přemyslovně, která rovněž shromáždila vlastní ostatkovou sbírku⁶⁹⁴.

Část dřeva sv. Kříže (*de ligno sancte crucis*)

⁶⁹¹ *Ibidem*, Inv. II, č. 17. s. XII. *Caput sancti Gregorii papae et confessoris cum infula papali cum gemmis et perlis cum apertura aurea, in quo est zaphirus sculptus, ad modum capitis pontificalis argenteum deauratum, et in summitate infulae zaphirus.*

⁶⁹² K tomuto tématu KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 238n.

⁶⁹³ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, Inv. I, č. 15, s. III. *Item capsula argentea cum superdeficie cristallinadeaurata, in qua est peplum cruentatum sanctae Mariae Virginis gloriosae per praefatum dominum regem donatum.*

⁶⁹⁴ Mezi ostatky, které v této době věnoval Karel IV. pražské katedrále bychom našli i některé jiné, které dříve patřily právě jeho matce Elišce. *Ibidem*, s. 21, pozn. 2.

Není jasné, o kterou konkrétní relikvii se jednalo. Víme jen, že nešlo o část dřeva, které Karel IV. získal od francouzského dauphina, protože to nechal uložit do velkého ostatkového kříže. V katedrálním pokladu bychom relikviářů s úlomky ze dřeva Kristova kříže našli hned několik. Zlatý, kamejemi posázený kříž obsahující v sobě ještě jeden malý křížek se dřevem Pravého kříže byl v katedrále uchovávan už před nástupem Karla IV. na český trůn⁶⁹⁵. Roku 1353 obdržel Karel IV. od uherského krále Ludvíka stříbrný pektorál údajně patřící Ludvíkovu předchůdci, svatému králi Štěpánovi, v němž byl uchovávan článek prstu sv. Štěpána prvomučedníka a rovněž částička dřeva sv. Kříže⁶⁹⁶. Nejpravděpodobnější je, že šlo o relikvii, kterou Karel IV. získal začátkem roku 1354 v Trevíru po smrti svého strýce Balduina. Tehdy si z části dřeva sv. Kříže, která byla uchovávana v trevírské katedrále, odřízl třetinu a spolu s dalšími ostatky ji poslal pražskému metropolitnímu chrámu⁶⁹⁷.

Hřeb Kristův (*clavus Christi*)

Část jednoho z hřebů, kterým byl Kristus přibit na kříž, zasazený do zlata a ozdobený safírem⁶⁹⁸ daroval Karel IV. katedrále v roce 1355. Kde jej získal není jasné. Víme, že dal oddělit část hřebu, který byl vložen do Svatého kopí, tu však nechal zasadit do českého ostatkového kříže.

Část stolu Páně (*pars mense Domini*)

Díl stolu Páně, u nějž údajně seděli Kristus a jeho učedníci při poslední večeři, získal Karel IV. spolu s dalšími ostatky v Mohuči v benediktinském klášteře sv. Albana a připojil jej k ostatkům, které v lednu 1354 odeslal do Prahy. Ještě předtím jej dal opatřit pozlacenými stříbrnými nožkami, tak aby získal vzhled malého stolku⁶⁹⁹.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, Inv. I, č. 52, s. IV. *Crux una aurea, habens in se unam creucem parvulam cum ligno dni cum quator gemmis et cum pede argenteo.*

⁶⁹⁶ *Ibidem*, Inv. I, č. 28, s. IV. *Unum vasculum argenteum cum reliquiis sancti Stephani protomartyris, per dictum regem donatum.* Nikde není zmíněno, že by dřevo bylo z pektorálu vyňato, nelze se tedy domnívat, že by šlo o vystavovaný ostatek.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, Inv. I, č. 300, s. IX. *Pars de ligno dominicae crucis quam dns rex de Treveri transmittit.* V Trevíru ještě získal malý relikviář obsahující další úlomky sv. Kříže, který byl rodovým dědictvím po jeho dědovi Jindřichu VII., ten však zůstal v souladu s tradicí jeho osobním předmětem.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, Inv II, č. 61, s. XIII. *Pars de clavo Dni, cum quo fuit affixus cruci.*

⁶⁹⁹ *Ibidem*, Inv. I, č. 279, s. IX. *De mensa coenae Domini in quator pedibus argenteis deauratis.*

Ubrus Páně (*mensale Domini*)

Tuto relikvii poslal roku 1348 Karlu IV. uherský král Ludvík. Šlo o jeden z prvních ostatků přímo souvisejících s Kristem, který se Karlu IV. podařilo získat a vážnosti, v jaké jej choval, odpovídalo i zacházení s ním. V Praze byl uvítán slavnostním průvodem, v jehož čele stáli sám král a arcibiskup Arnošt z Pardubic, dále bylo přítomno množství duchovenstva, řeholníků, šlechty i zástupy lidu. Ve slavnostním průvodu byl ostatek nesen na hrad do katedrály. Uložen byl v konvici z horského křišťálu okované pozlaceným stříbrem a posázené kamejemi a perlami⁷⁰⁰. Ještě ve stejný rok vymohl Karel IV. u papeže Klementa VI. odpustky ve výši jednoho roku a čtyřiceti dní pro ty, kteří na Zelený čtvrtek podniknou pouť k této relikvii.

Sudarium Páně (*sudarium Domini*)

Část textilie nazývané sudarium Páně obdržel Karel IV. též v klášteře sv. Albana v Mohuči⁷⁰¹. Dle tradice jde o část plátna, jímž byla ovinuta hlava pohřbeného Krista. Před odesláním do Prahy nechal Karel IV. relikvii uložit do zlacené desky⁷⁰². Další část sudaria Páně uloženou v korporálu daroval Karel IV. katedrále roku 1355, ale kde jej získal není známo. Vystavována byla patrně část přivezená z Mohuče nebo obě společně, čemuž by napovídalo i jejich společné uvádění v inventářích katedrálního pokladu⁷⁰³.

Část Kristovy bílé tuniky, v níž byl posmíván (*de tunica Christi alba, in qua fuit illusus*)

Tunika, kterou měl na sobě údajně Kristus, když jej Herodes s pohrdáním nechal odvést k Pilátovi, byla uchovávána v benediktinském klášteře ve Weissenburgu nedaleko Špýru. Kromě její části si tam Karel IV. vyprosil i četné další relikvie, mezi nimi i částičku pásu Panny Marie. Všechny tyto ostatky pak byly součástí souboru, který poslal do Prahy

⁷⁰⁰ *Ibidem*, Inv. I, č. 19, s. III. *Item canula magna cristallina circumdata argento deaurata cum gemmis et perlis, in qua est mensale Domini nostri ihu xpi, quam idem rex dobavit.*

⁷⁰¹ Darovací listina opata Hermanna zmiňuje *partem sudarii Dominici, quo caput ipsius in sepulchro extitit involutum. Ibidem*, s. 24, pozn. 6.

⁷⁰² *Ibidem*, Inv. I, č. 281, s. IX. *De sudario xpi in una tabula argentea deaurata.*

⁷⁰³ *Ibidem*, Inv. II, č. 62, s. XIII. *Pars de sudario Dni in tabula argentea et alia pars eiusdem corporali insuta per praefatum dnum imperatorem donata et decorata.*

v lednu 1354. Získanou část tuniky dal předtím vložit do křišťálové monstrance⁷⁰⁴.

Část Kritovy tuniky purpurové, v níž byl korunován (*de tunica Christi purpurea, in qua fuit coronatus*)

Část této tuniky obdržel Karel IV. ve starobylém Kemptenském klášteře. Uložena byla v kulaté zlaté schránce ozdobené safíry a opatřené křišťálovým víčkem, které umožňovalo relikvii spatřit⁷⁰⁵. Kromě toho si z klášteera odnesl část Kristovy nesešité sukně uloženou ve zlatém pektorálu a relikviářovou destičku obsahující částčky jeslí a plenek Krista⁷⁰⁶. Také tyto ostatky byly přineseny do Prahy začátkem roku 1354.

Část z Kristovy nesešité tuniky (*de tunica Christi insonsutili*)

Šlo o stejnou část tuniky, kterou si, zasazenou do zlatého pektorálu, Karel IV. odnesl z Kemptenského klášteera (viz výše)⁷⁰⁷.

Část z okovů (řetězů) sv. Klimenta (*de cathena sancti Clementis*)

Pravděpodobně během své první návštěvy Říma v roce 1355 si Karel IV. v bazilice Svatého Klimenta (*San Clemente*) vyžádal článek řetězu, kterým byl světec spoután, když jej hodili do moře. V Praze pro něj nechal zhotovit železnou mřížkovou schránku, která pak stála u zdi ve svatováclavské kapli⁷⁰⁸.

Také během *secunda ostensio* byly vystavovány výhradně ostatky patřící katedrálnímu pokladu. Smysl jejich pořadí je však už méně jasný než v části první. První vystavená relikvie byla sice mariánská, avšak díky kapkám Kristovy krve, které na ní ulpěly, tvořila zároveň jednotu s následujícími ostatky upomínajícími na velikonoční události a utrpení Krista.

Poněkud zarážející je zařazení památky na umučení sv. Klimenta na konec druhého

⁷⁰⁴ *Ibidem*, Inv. II, č. 66, s. XIV. *De alba veste Xpi in qua Herodes ipsam illusit, in monstranci cristallina.*

⁷⁰⁵ *Ibidem*, Inv. I, č. 249 a Inv. II, č. 65, s. XIV. *Rotunda monstranci parva aurea, in quo sub cristallo continetur pars purpurei vestimenti Ihu Xpi habens III^{or} zaphiros et III^{or} perlas.*

⁷⁰⁶ *Ibidem*, Inv. I, č. 247 a Inv. II, č. 64; Inv. I, č. 248 a Inv. II, č. 63.

⁷⁰⁷ *Ibidem*, Inv. I, č. 247, s. VIII a Inv. II, č. 64, s. XIV. *Pectorale aureum, in quo sunt III^{or} zaphiri et III^{or} magnáš perlae, et sub berillo de insonsutili tunica Dni cum cathena argentea deaurata.*

⁷⁰⁸ *Ibidem*, Inv. II, č. 175, s. XVII. *Cathena, per quam missus fuit sanctus Clemens in mare in pariele in capela sancti Wenceslai, insula crate ferrea.*

ostensio, které by se spíše hodilo až do části následující. Mohlo tvořit přechod mezi jednotlivými částmi nebo mělo jít o připomenutí kořenů českého křesťanství, neboť ostatky sv. Klimenta s sebou přinesli na Velkou Moravu soluňští bratři Konstantin a Metoděj.

Třetí ukazování (*tercio ostensio*) probíhalo za zpěvu responsoria o umučení Páně *Ingressus Pilatus*, avšak začínalo relikviemi připomínajícími především mučednictví předních apoštolů:

Nejprve byly vystaveny články řetězů, uchovávané všechny v jediném relikviáři:

Část řetězu sv. Jana evangelisty (*de cathena sancti Johannis Evangeliste*)

Část řetězu sv. Petra (*de cathena sancti Petri*)

Část řetězu sv. Pavla (*de cathena sancti Pauli*)

Následoval další karlštejský relikviář obsahující **část sukně sv. Jana, v níž tři mrtvé vzkřísil** (*pars tunice sancti Iohannis, in qua tres mortuos resuscitavit*). Pak teprve přicházely na řadu předměty spojené s životem a utrpením Krista, které byly rovněž přineseny z Karlštejna:

Velká část jesliček Páně (*magna pars de presepi Domini*).

Část roucha, jímž byl Kristus na kříži opásán (*pars panni, quem habuit Christus in cruce dicens, cum cruore*).

Na závěr třetí části byl ukázán **velký ostatkový kříž Českého království**, obsahující množství významných ostatků, mezi nimiž dominovaly ostatky pašijové. (*Crux magna in qua continent tres partes de ligno Domini, quorum unam dedit rex Francie, secundam Grecorum, tertia qua fuit sancti Henrici imperatoris. Item continetur in ea unus claus dextre manus infixus. Item funis, cum quo fuit alligatus Christus. Item pars spongie, cum qua Christus fuit potatus. Item due spine de corona Domini. Item de cruore sancti Wenceslai. Item brachium sancti Johannis Baptiste.*)

Smyslem třetí části ukazování bylo nejprve prostřednictvím odkazů na přední Ježíšovy učedníky demonstrovat sepětí Prahy a císařství s Římem a apoštolskou tradicí. Další předměty už měly tvořit spojnicí mezi domácími duchovními tradicemi a říšskými

svátostinami, které reprezentovaly tradice říšské. Zejména velký ostatkový kříž měl ukázat na slávu Českého království, které mělo dle Karlových představ mít v rámci Říše výjimečné postavení.

Čtvrté ukazování (*quarta ostensio*). Během čtvrté části celá slavnost vrcholila vystavením nejdůležitějších částí říšského pokladu, kterými byly:

Meč, jež anděl předal sv. Karlu Velikému (*gladius, quem dedit angelo sancto Karolo*);

Meč sv. Mořice (*gladius sancti Mauricii*);

Koruna sv. Karla Velikého (*corona sancti Karoli*);

Zub sv. Jana Křtitele (*unus dens sancti Iohannis Baptiste*);

Rámě sv. Anny – matky Panny Marie (*brachium sancte Anne*);

Dřevo sv. Kříže (*lignum sancte crucis*);

Kopí Páně a hřeb, jenž byl do nejsvětějších nohou vražen (*lancea Domini et clavus in medio, dui fuit sacratissimis pedibus infixu*).

Dle tohoto výčtu byly jednotlivé ostatky vyňaty z říšského relikviářového kříže a ukazovány samostatně. Zda byl přitom vystavován i samotný kříž není zřejmé, lze to však považovat za pravděpodobné. Jednotlivé položky byly během této poslední a vrcholné části vystavování opět seřazeny tak, aby vyjadřovaly určitý smysl. Nejprve byly vystaveny ty předměty, které upomínaly na obnovitele Římské říše sv. Karla Velikého a na jeho Boží pověření k tomuto úkolu. Následovaly ostatky svatých, kteří předpovídali Kristův příchod a celý obřad byl završen pašijovými relikviemi, které symbolizovaly dokonání Kristovy oběti.

Pokud lze soudit na základě popisů podobných slavností, bylo na závěr obřadu poutníkům uděleno požehnání a odpustky, načež byly relikvie za zpěvu a zvonění zvonů odneseny zpět na místo jejich přechodného uložení.

Jak jsme již zmínili, konala se slavnostní vystavování s určitou pravidelností patrně již od roku 1350, kdy byly říšské svátostiny přineseny do Prahy. Každoroční vystavování pak probíhala minimálně od roku 1356. Dochovaný seznam zachycuje až poměrně pozdní stav, kdy byly vystavovány i relikvie, které Karel IV. získal během své druhé římské jízdy roku 1368. Jisté je, že podoba slavnosti se postupně vyvíjela podle toho, jak byly rozšiřovány jednotlivé ostatkové sbírky a snad i podle toho, jak Karel IV. a jeho teologové postupně rozvíjeli její smysl. V podobě, jakou máme popsánu, šlo jednoznačně o slavnost, která svými

význam dalece přesahovala dosavadní prezentace říšského pokladu. Jejím smyslem bylo oslavit českou církev, České království i Říši jako jeden celek, jehož existence byla v souladu s Božím plánem spásy.

Soudobí letopisci víceméně mlčí pokud jde o počty poutníků, kteří se u příležitosti každoročního ukazování ostatků v Praze scházeli. Pouze Beneš Krabice z Weitmile píše:

„A opravu v těch dobách, když byly tyto insignie při oné slavnosti ukazovány, scházelo se do Prahy ze všech končin světa takové množství lidí, že tomu nikdo nevěřil, dokud to neviděl na vlastní oči.“⁷⁰⁹

Jiné prameny návaly lidí zmiňují jen v případě pražských výročních vystavování, která byla navíc spojena s prezentacemi dalších relikvií katedrálního pokladu. Přesto je jasné, že slavnost budila velký zájem už kvůli velkorysým odpustkům, které během ní bylo možné získat. Připomeňme, že s uctěním říšských svátostí byly spojeny odpustky sedmi let a sedmi kvadragén a stejné se pojily s relikviářovým křížem Českého království. Celkem tedy mohli poutníci získat milosti ve výši čtrnácti let a čtrnácti kvadragén. O velké shromáždění lidí se jistě vždy postarali už sami obyvatelé Prahy a jejího blízkého okolí. Jinak však nemáme bohužel k dispozici žádné prameny, na jejichž základě by bylo možné sledovat, odkud poutníci do Prahy přicházeli. Nejprve slavnost lákala asi zejména poutníky z Čech a později snad i z jiných oblastí Říše. Větší zájem poutníků z jiných zemí nelze kvůli charakteru slavnosti předpokládat.

Na každém poutním místě muselo být pamatováno i na poutníky, kteří při jeho návštěvě zemřeli. Vzhledem k náročnosti tehdejšího cestování, a především skutečnosti, že řada z nich přicházela, v naději, že se jim díky pouti dostane pomoci od jejich nemocí a neduhů, nebyla jistě úmrtí nijak vzácná. Pražský hřbitov pro poutníky (*sepultura peregrinorum*) údajně ležel v sousedství kostela sv. Štěpána. Zmínky o něm jsou sice až poměrně pozdní, jeho situování právě na tomto místě by však mělo svoji logiku. Nejprve zde stávala pouze rotunda zasvěcená sv. Štěpánovi, po založení Nového Města však přibyl i farní kostel, který toto zasvěcení převzal a rotunda byla nově zasvěcena sv. Longinovi, tedy římskému vojákovi, který měl podle evangelií probodnout bok mrtvého Krista na kříži kopím,

⁷⁰⁹ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 227.

kteře bylo nedaleko odtud kařždoročně vystavováno.

6.15.4.1 Poutní odznak svátku Kopí a hřebů Páně

Jeden jediný dochovaný exemplář je svědectvím, že u příležitosti prařských *ostensio reliquiarum* byly vyráběny poutní odznaky. Okolnosti jeho nálezu jsou bohužel neznámé. Vzhledem k tomu, že slavnost svátku Kopí a hřebů Páně probíhala pravidelně po několik desetiletí, je s podivem, že se odznaků nedochovalo víc. Je však třeba brát v úvahu materiál, z něhož bývaly poutní odznaky vyráběny. Slitina s vysokým podílem olova snadno podléhala zkáze. Pokud byl takový odznak uložen v nevhodném prostředí, mohl se zcela rozpadnout už během několika málo let. Podoba dochovaného odznaku vypovídá mnohé o smyslu svátku. Jde o plochý odlitek ze slitiny cínu a olova, který je na výšku jen o něco málo větší než šest centimetrů. Jeho rámeček tvoří naznačená architektura s gotickou klenbou. Uprostřed je kříž, který odznak rozděluje do dvou polí. V pravém poli je postava, kterou podle tiáry, pastýřské hole zakončené křížem a klíčů můžeme identifikovat jako papeže nebo jako sv. Petra. V levém poli je císař s korunou na hlavě držící Svaté kopí. Ve spodní části odznaku jsou tři znaky, pod postavou sv. Petra či papeže je znak se zkříženými klíči, který patrně představuje papeřskou moc, na znaku uprostřed je zřetelná říšská orlice a pod postavou císaře je znak s českým lvem⁷¹⁰.

6.15.5 Výroční vystavování ostatků v prařské katedrále

Slavnost vystavování říšských svátostí však nebyla jediným velkým poutním svátkem lucemburské Prahy. Výše citovaný kodex č. IX obsahuje ještě jeden seznam pro veřejná vystavování relikvií, který je podstatně rozsáhlejší, avšak neobsahuje říšské

⁷¹⁰ Symbolika odznaku patrně poukazuje na jednotu papeřské a císařské moci. Znak se zkříženými klíči však neodkazuje na konkrétního papeže, spíše zastupuje papeřství jako takové. Podle některých názorů by mohl zastupovat též vyšehradskou kapitolu, její souvislost s novoměstským vystavováním ostatků však není příliš zřejmé. Společné zobrazení papeže a císaře též vedlo některé badatele k závěrům, že je vznik odznaku třeba spojovat spíše s první nebo druhou římskou jízdou. Není ovšem příliš jasné proč a kdy by měly být při této příležitosti zhotovovány takovéto odznaky. Karla IV. Diskuzi k odznaku shrnul KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum: Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung*, s. 115.

svátostiny, z čehož je zřejmé, že se nejedná jen o dva popisy téhož svátku. Smysl delšího seznamu je tedy jiný, a pro jeho objasnění je nutné se zaměřit na události počátku roku 1354.

Během svého dlouhého pobytu v jihoněmeckých oblastech Říše nashromáždil Karel IV. ze zdejších klášterních a katedrálních chrámů obrovské množství nejrůznějších ostatků. Často šlo pouze o části relikvií na daných místech uchovávaných, pro které pak nechával ihned zhotovovat i nové nákladné relikviáře. Některé ostatky v tomto období získané, které jsme doposud zmínili, představují jen pouhý zlomek celkového množství, nicméně kompletním výčtem se zde z prostorových důvodů nebudeme zabývat⁷¹¹.

Do Prahy většinu tohoto ostatkového souboru⁷¹² poslal Karel IV. počátkem ledna 1354. Význam jaký této události připisoval, nejlépe dokumentuje to, že zásilku doprovodil osobně psaným listem datovaným 2. ledna a adresovaným:

*„ ... ctihodnému arcibiskupovi pražskému Arnoštovi, biskupům, knížatům, proboštům, děkanům, kanovníkům, kapitulám, kolegiím, opatům, převorům a řeholníkům vůbec, pánům, šlechticům a veškerému kléru i lidu řečených diecézí, naší říše a koruny české věrným. “*⁷¹³

Těžko si lze představit lepší formulaci pro myšlenku, že ostatkový poklad má sloužit spáse všeho lidu a posvěcení celého království. V textu podal Karel IV. výčet všech zasílaných ostatků, včetně míst a okolností jejich získání, vyzýval k jejich důstojnému uvítání v Praze a žádal arcibiskupa Arnošta z Pardubic, aby ustanovil každoroční svátek jejich přinesení, během kterého:

*„ ... veškero obyvatelstvo království povinno bude náležitě slaviti, aby světcové ti nás do nebes ráčili přijati a v den posledního soudu u přísného soudce přimluvami milosrdně nám pomáhati. “*⁷¹⁴

Přesné datum přinesení relikvií do Prahy neznáme a nedochovaly se ani podrobnější

⁷¹¹ Výčty ostatků získaných na jednotlivých místech viz PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis.*, s. 22-n

⁷¹² Znění zápisu v inventáři pražského katedrálního pokladu ukazuje, že některé relikvie odeslal až koncem ledna, neboť dříve nebyly dokončeny jejich relikviáře. *Ibidem*, Inv. I, s V-XI.

⁷¹³ Znění listu *ibidem*, s. 24-26.

⁷¹⁴ *Ibidem*, s. 26.

zprávy o tom, jak vypadalo jejich uvítání. Arcibiskup Arnošt z Pardubic Karlu IV. pochopitelně vyhověl a ustanovil, že výročí přenesení ostatků, tedy svátek *Allacio reliquiarum*, má být v celé diecézi slaveno 2. ledna⁷¹⁵. Karel IV. se s tím však nespokojil a zároveň požádal papeže, aby svátek vybavil náležitými odpustky. Inocenc VI. souhlasil a už 22. ledna schválil udělení odpustků ve výši jednoho roku a čtyřiceti dní všem, kteří v den svátku navštíví pražskou katedrálu⁷¹⁶. Synoda duchovenstva pražské arcidiecéze schválila ustanovení tohoto svátku společně se zavedením svátku Kopí a hřebů Páně, tedy až 18. října 1355.

Další významné relikvie získal Karel IV. krátce nato v Trevíru, kam se odebral poté, co se dozvěděl o smrti arcibiskupa Balduina. Není třeba pochybovat o tom, že jej smrt prastrýce, který měl velkou zásluhu na jeho zvolení římským králem a následném prosazení v Říši, hluboce lidsky zasáhla. Zároveň však využil příležitosti získat části drahocenných ostatků v Trevíru shromážděných⁷¹⁷. Nově zvolený arcibiskup a členové kapituly měli z Karlových proseb pramalou radost, ovšem nedovolili si jim nevyhovět. Pro jistotu ale drželi vše v tajnosti dokud z města neodjel, neboť se obávali, že by odvezení části zdejších ostatků římským králem mohlo pobouřit hrdé obyvatele města. V trevírské katedrále si Karel IV. vlastnoručně odřízl třetinu ze zde uchovávané části dřeva Kristova kříže a část hole apoštola Petra, dále si odnesl článek z jeho řetězu, díl údajné nebeské many ve tvaru malého bochníčku a část sandálů apoštola Ondřeje. Kromě katedrály však navštívil i kostel sv. Matěje, kde získal část prstu tohoto apoštola a též část ostatků sv. Filipa, z kláštera sv. Irmíny si zase odnesl ručku jednoho ze sv. Mlád'átek, tedy dětí povražděných na příkaz krále Heroda. Vůbec nejdůležitější však byla Karlova návštěva v klášteře sv. Maximina, kde byla uchovávána loktuše (*peplum*) Panny Marie, kterou klášteru údajně věnovala matka císaře Konstantina,

⁷¹⁵ Svátek byl slaven sub duplici oficii se svátkem sv. Štěpána. *Ibidem*, s. 27.

⁷¹⁶ Text papežské buly viz *ibidem*, s. 27

⁷¹⁷ Relikvie poslal do Prahy a doprovodil je osobně psaným listem. „*Utěšitel onen Paraklitus Duch sv. ráčil nás v zármutku podivuhodným způsobem potěšiti, všecku s očí našich stíraje slzu a žalný smutek náš obraceje v radost a veselí, a to tím, že spatřili jsme tam ostatky, po nichž dávno již horoucně jsme toužili. Ačkoliv pak veliké sumy peněz od arcibiskupa nově zvoleného a od kapituly kostela Trevírského po právu a spravedlnosti a bez vší výtky obdržeti jsme mohli, královská však důstojnost naše jimi pohrdajíc, za lepší měla, aby pokladů nebeských a duchovních, jež ani mol nekazí, ani rez nezzírá, ani zloději nevykopávají aniž kradou, od kléru a kapitoly obdržela.*“ *Ibidem*, s. 30.

císařovna Helena. Z této loktuše pro sebe nechal Karel oddělit třetinu⁷¹⁸.

Pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a kapitolu Karel IV. informoval o získání ostatků listem ze 17. února. Z jeho textu je patrné, že si byl vědom nelibosti, s jakou trevířští dělení ostatků ponесou:

„Kdyby tehdaž Trevírský chrám nebyl býval zbaven pastýře, a kdyby bývali přízně mé, abych se zájmů jejich u Svaté stolice zastal, nepotřebovali, nebyl bych řečené ostatky nikdy od nich obdržel.“⁷¹⁹

Reakce trevířských se obával až natolik, že dále v listě nabádal adresáty, aby prozatím vše drželi v tajnosti, dokud poslové s ostatky nedojedou do Prahy⁷²⁰.

Pro trevířské relikvie byly zhotoveny drahocenné schránky a byly zařazeny do pražského katedrálního pokladu. Část hole sv. Petra byla vsazena do berly sv. Vojtěcha, která sloužila jako ceremoniální insignie pražských arcibiskupů. S nejuctívanější loktuší Panny Marie pak měl být spojen nový významný poutní svátek. Jako obvykle se totiž Karel IV. obrátil na papeže s prosbou. Nejprve jej požádal o privilegium pro pražské arcibiskupy, aby v případě, že o velkých svátcích budou celebrovat mši s berlou, v níž je uložen zlomek hole sv. Petra, mohli věřícím udělovat odpustky ve výši jednoho roku a čtyřiceti dní⁷²¹. Krátce poté, co mu papež vyhověl, adresoval mu Karel IV. další žádost, tentokrát týkající se loktuše Panny Marie. Žádal, aby papež povolil veřejné vystavování loktuše každý sedmý rok, a obdařil tuto slavnost odpovídajícími odpustky⁷²². Mínil tím vlastně navázat na její veřejná vystavování v Trevíru, která se rovněž konala jednou za sedm let. Papež Inocenc VI. i tentokrát žádosti ochotně vyhověl a udělil věřícím, kteří se slavnostního vystavování zúčastní, odpustky ve výši tří let a tří kvadragén⁷²³.

⁷¹⁸ *Ibidem*, s. 34.

⁷¹⁹ *Ibidem*, s. 30, celý text listiny, s. 31, pozn. 1.

⁷²⁰ Ostatky vzal Karel IV. s sebou nejprve do Mét, odkud je teprve 23. odeslal do Prahy v doprovodu spolehlivých osob – opata benediktinského kláštera v Opatovicích Neplacha, metropolitního kanovníka Velislava a hofmistra Haška ze Zvířetic.

⁷²¹ *Ibidem*, s. 34, pozn. 10..

⁷²² NOVÁK, Jan Bedřich (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II*, č. 259, s. 108.

⁷²³ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 35, pozn. 1. NOVÁK, Jan Bedřich (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II*, č. 260, s.

Vystavování loktuše začínalo vždy na svátek Nanebevzetí Panny Marie, tedy 15. srpna, a trvalo vždy celý rok až do dalšího svátku Nanebevzetí. Během této doby však nebyly loktuše ani další ostatky vystavovány každodenně, ale pouze v blíže nespecifikované jednotlivé dny. V papežské bule *Dum precelsa*, kterou Inocenc VI. vystavování povolil, se píše jen, že odpustky mohou získat věřící, kteří navštíví kostel, kde se v daných dnech vždy jednou za sem let bude ukazovat díl této loktuše⁷²⁴. Patrně šlo hlavně o mariánské a snad i některé další svátky.

Většinu toho, co o svátku víme, shrnul kronikář Beneš Krabice z Weitmile ve své zmínce o vystavování loktuše během roku 1368-1369:

„Téhož roku, v den Nanebevstoupení blahoslavené Panny [15. srpna], začal v Pražském kostele rok milosti neboli odpustků. Náš pan císař totiž při zvelebování služeb božích a slávy svého Pražského kostela, když jednou přijel do města Trevíru, dostal v klášteře svaté královny Heleny třetinu závoje blahoslavené Panny, jež tam přivezla sama svatá Helena z krajů jeruzalémských, a dosáhl u pana papeže svolení, aby tato část závoje byla každoročně, vždy od sedmiletí k sedmiletí, ukazována lidu a aby ti, kdož by v den vystavení tohoto závoje přišli ve zbožném úmyslu do kostela, obdrželi od apoštolské stolice odpustky tři roky a třikrát čtyřicet dnů.“⁷²⁵

Beneš popisuje vystavování loktuše, které probíhalo od srpna 1368 do srpna

108-109.

⁷²⁴ „... *singulis videlicet diebus, quibus de septennio in septenium dicta pars pepli ... ostendetur.*“ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 35, pozn. 1.

⁷²⁵ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s 240-241. Ačkoli Beneš mluví o roku milosti „*annus gratie sive indulgentiarum*“, nešlo o jubilejní rok v tom smyslu, jaký se konal například v Římě. Odpustky nebylo možné získat během celého roku, ale pouze ve vyhrazené dny. Na druhou stranu ale nešlo ani o klasickou výroční pout', jakou známe například z Cách. Označení jubilejní rok se v Praze vžilo, neboť pojem *annus iubilaeus* se nachází i v popisu ukazování v kodexu IX. Na konci seznamu zachycujícího průběh vystavování ostatků během svátku Kopí a hřebů Páně najdeme přípisek: *Hic, quando nunciet annus iubilaeus, qui hac anno inchoabitur in festo Assumptionis sancte Marie, ubi ostendetur peplum beate Virginis*. Pokud tedy slavnost vystavování říšských ostatků probíhala v roce, na nějž připadalo i vystavování loktuše Panny Marie, měl být na závěr obřadu tento jubilejní rok, začínající svátkem Nanebevzetí Panny Marie, ohlášeno.

1369. Vezmeme-li v úvahu, že měl být dodržen sedmiletý cyklus, byla předtím loktuše ukazována v letech 1361-1362 a vůbec poprvé pak v letech 1354-1355, tedy bezprostředně po jejím přinesení do Prahy. Kde se mělo vystavování loktuše odehrávat papežská bula neurčovala, Beneš však uvádí, že se tak dělo v Pražském kostele, čímž míní katedrální chrám. Stejně tak Karel IV. v průvodním listě, který poslal do Prahy spolu s trevírskými relikviemi psal, že mu leží na srdci především čest a okrasa chrámu pražského⁷²⁶. Jako vhodné místo, odkud mohla být loktuše spolu dalšími ostatky ukazována se nabízí především balkon nad někdejší hlavním vstupem do katedrály. Nad vstupním portálem se nachází mozaika s námětem Posledního soudu, podle níž začal být vstup nazýván Zlatou branou. Císař Karel IV. nechal mozaiku vytvořit pravděpodobně po návratu ze své druhé římské jízdy, tedy po roce 1368. Námět mozaiky by slavnost vystavování ostatků vhodně doplňoval.

Nezkrvavená loktuše však nebyla zdaleka jediným ostatkem, vystavovaným v rámci sedmiletých jubilejí. Seznam dochovaný v kodexu IX naopak ukazuje, že během těchto slavnostních prezentací bylo z ochozu katedrály vystavováno ještě mnohem více ostatků než na Dobytčím trhu při každoročních svátcích Kopí a hřebu Páně. Katedrální slavnost byla rozdělena na tři části, přičemž v každé z nich byly ukazovány relikvie vybrané podle jiného klíče.

V první části byly vystaveny předměty patřící sv. Václavu (prapor, nákrčník, helmice, meč, pektorál a pohár), které doplňovaly ostatky starozákonních patriarchů (Izáka, Jáкова a proroka Ezechiela) a dalších významných svatých, včetně Ježíšových apoštolů. Nejvýznamnějšími předměty ukazovanými ve druhé části byly relikvie mariánské (mléko, pramínek vlasů, část opasku a několik částí oděvu). Mezi vystavovanými mariánskými textiliemi byly též dvě známé už z novoměstských slavností Kopí a hřebu Páně, a sice zkrvavená loktuše (*peplum cruentatum*) a rouška, kterou byl Kristus přepásán na kříži, vsazená do relikviářového kříže původně snad určeného pro Karlštejnský poklad⁷²⁷. Kromě toho bylo i druhé *ostensio* doplněno o ostatky řady významných i méně významných světců. Konečně ve třetí části byl nejprve vystaven velký ostatkový kříž Českého království obsahující řadu pašijových a dalších relikvií a poté mezi množstvím jiných ostatků též třetina trevírské, tedy nezkrvavené loktuše Panny Marie, kvůli které celý svátek vznikl.

⁷²⁶ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 34.

⁷²⁷ *Primo crux aurea Urbani pape in qua habetur seu continetur partikula de panno cruentato, quo Chirstus erat precinctus in cruce*. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 296.

Významy jednotlivých částí katedrálního vystavování ostatků nejsou tak jasně patrné, jako u slavností Kopí a hřebu Páně. Bylo to dáno zřejmě především snahou prezentovat věřícím z bohatého katedrálního pokladu co nejvíce. Z toho důvodu měl asi také program vystavování hned několik významových rovin.

První *ostensio* prozrazuje snahu ukázat čestné místo věčného knížete Čechů sv. Václava ve společenství světců. Zařazení ostatků starozákonních postav zase mohlo být úvodem do dějin spásy lidstva. Ve druhé části byly významně zastoupené relikvie spojené s Pannou Marií a dalšími světci (Jan Křtitel, Marie z Magdaly), kteří se setkali s Kristem během jeho pozemského života. Poslední třetí *ostensio* pak srze pašijové ostatky připomínalo spásonosnou obětí Krista, přičemž relikviářový kříž Českého království měl být dokladem, že čeští panovníci jsou vykonavateli Božího díla. Zástup světců, kterým bylo celé vystavování zakončeno, zase mohl symbolizovat Kristovy následovníky a v širším významu celou církev.

Poutníci, kteří měli zájem nezkrvavenou loktuši i další ostatky spatřit, mohli do Prahy přicházet v průběhu celého roku dle toho, v jakých konkrétních dnech vystavování probíhala. Jejich největší příliv patrně nastával během srpnového svátku Nanebevzetí Panny Marie, kdy pražské jubileum začínalo. Ještě více poutníků však jistě přicházelo do Prahy v období kolem Velikonoc, neboť v povelikonočním čase mohli zároveň shlédnout ostatky vystavované při příležitosti svátku Kopí a hřebů Páně.

Zvláště velký příliv poutníků Praha zažila během jubilea, které připadlo na léta 1368-1369. Kronikář Beneš Krabice z Weitmile o tom napsal:

*„ ... nastal veliký sběh lidu k Pražskému kostelu po celý tento rok, a to i z cizích zemí.“*⁷²⁸

Dále se pozastavil nad zvlášť velkým shromážděním poutníků, ke kterému došlo u příležitosti svátku Kopí a hřebů Páně:

„Téhož roku, v den Ukazování ostatků [13. dubna], se shromáždilo tolik lidí z cizích krajin, že se zdálo, jako by ono veliké náměstí na Novém Městě blízko Zderazu bylo všude naplněno lidmi. Jak všichni obecně říkali, nikdo z lidí ještě nikdy neviděl tolik lidí

⁷²⁸ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 241.

*shromážděných na jednom místě.*⁷²⁹

Z poslední citace, která se týká pražského jubilea můžeme usuzovat, že týden před jejich koncem probíhala v katedrále ukazování ostatků každý den⁷³⁰:

„Téhož roku, osm dní před svátkem Nanebevzetí svaté Panny a ve svátek sám [8.- 5. srpna], když již končilo léto milosti neboli odpustků, sběhlo se k Pražskému kostelu tolik lidí, že to žádný věk nepamatuje.“⁷³¹

6.16 Vystavování říšských svátostin v Norimberku

Papežské ustanovení z roku 1350, které umožňovalo vystavovat svátostiny říšského pokladu prakticky na jakémkoli místě, využil Karel IV. pouze jednou, a to začátkem roku 1361, kdy byly u příležitosti křtin jeho syna Václava říšské svátostiny vystavovány v Norimberku.

Norimberský hrad hostil Karla IV. a jeho těhotnou choť Annu Svídnickou už od října 1360. Karel IV. tu vedl složitá jednání s habsburskou stranou a na polovinu února 1361 svolal do města říšský sněm. Uprostřed jeho jednání se Anně v pátek 26. února narodil syn. Pro císaře šlo o splnění jeho nejvroucnějšího přání, neboť mohl doufat, že se tak ve svých téměř pětadvaceti letech konečně dočkal dědice⁷³². V návalu radosti nechal rozeznít všechny zvony ve městě a ihned rozeslat listy oznamující radostnou událost ke všem panovnickým dvorům, se kterými udržoval styky. Ten nejosobněji laděný putoval do Českého království, jehož obyvatele vyzýval k radosti a ubezpečoval je, že do budoucna se nemusí bát nepřátel, neboť

⁷²⁹ *Ibidem.*

⁷³⁰ Zároveň však není důvod se domnívat, že vystavování probíhala stejně tak každodenně už týden před začátkem jubilea, jak naznačuje KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, 235.

⁷³¹ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 241.

⁷³² S první manželkou Blankou z Valois měl pouze dvě dcery Markétu a Kateřinu, z nichž žila už jen mladší Kateřina. Syn Václav, kterého měl s Annou Falckou zemřel, aniž by dosáhl dvou let života a prvním dítětem, které se narodilo v jeho manželství s Annou Svídnickou byla dcera Alžběta. K narození Václava IV. např. SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419): k předpokladům husitské revoluce*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1986, s.30n.

v královském synovi bude „ ... *České království pevně zakotveno jako na mocné skále.*“⁷³³
Oba rodiče též neopomněli o narození potomka zpravit papeže Inocence VI.

Městu Norimberku císař odpustil placení říšské daně, kterou měli odvést do svátku sv. Martina roku 1362, a vyhlásil rozsáhlou amnestii pro vězněné⁷³⁴. Zavázal se také, že i spolu se svojí manželkou a narozeným synkem vykonají v nejbližší době pouť do Cách. V literatuře se často objevuje názor, že tím chtěl hned po jeho narození demonstrovat nároky svého syna na říšský trůn⁷³⁵, nelze však podceňovat ani hluboký osobní vztah, který Karla IV. s CÁCHami pojil. Brzy se však ukázalo, že kvůli zaneprázdnění politickými povinnostmi a snad i zdravotnímu stavu manželky Anny nebude v dohledné době možné slib naplnit. Aby nesplnění závazku odčinil, dal Karel IV. chlapce vyvážit ryzím zlatem, které poté poslal cášské kapitule, údajně se jednalo o celých šestnáct hřiven⁷³⁶.

Datum křtu malého prince bylo stanoveno na druhou neděli po Velikonocích, která připadala na 11. dubna. Kromě nemocného arcibiskupa Bohemunda Trevírského se dostavili všichni kurfiřti, množství zástupců významných říšských i českých rodů a řada vysokých prelátů z Říše i Čech⁷³⁷. Křestní obřady proběhly v norimberském farním kostele sv. Sebalda. Pokřtěním chlapce však nebyl pověřen žádný z duchovních kurfiřtů, ale pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, kterému pouze asistovali mohučský arcibiskup Gerlach, kolínský arcibiskup Vilém a dalších šest nejmenovaných biskupů spolu s pěti rovněž nejmenovanými opaty. Jako projev úcty svatému knížeti a snad i jako vyjádření trvalého sepětí lucemburského rodu a Českého království vybral Karel IV. pro svého syna jméno Václav⁷³⁸.

Punc výjimečnosti neměla křestnímu dni Karlova následníka dodávat jen přítomnost mnoha urozených osob, ale též veřejná prezentace říšských svátostin, které nechal císař přivést z Karlštejna. Snad bylo datum křtu zvoleno i s ohledem na jejich blízkost se každoroční pražské vystavování. Svátek Kopí a hřebů Páně totiž připadal hned na následující pátek (16.

⁷³³ Zjednodušený český překlad podal Jiří Spěvák. *Ibidem*, s. 31.

⁷³⁴ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 3576, s. 291.

⁷³⁵ SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419)*, s. 33.

⁷³⁶ BRESSLAU, Harry von (ed.). *Die Chronik Heinrichs Taube von Selbach*, s. 117.

⁷³⁷ Výčet přítomných viz SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419)* s. 34-35. Stručněji BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 360.

⁷³⁸ Po deseti letech dal Karel IV. v kostele sv. Sebalda vymalovat tzv. Václavský obraz. Jeho horní polovina představovala námluvy Karla IV. a Anny Svídnické, v dolní polovině bylo vyobrazeno narození křest a vyučování malého Václava IV. Obraz bohužel nepřežil druhou světovou válku.

dubna) a čtyřdenní odstup tak tak stačil na to, aby císařští poslové stihli relikvie vystavované v Norimberku odvézt zase zpět do Prahy.

V Norimberku byly svátostiny vystaveny z ochozu kaple Frauenkirche, kterou Karel IV. založil v létě roku 1355 po svém návratu z první římské jízdy. V zakládací listině čteme, že kaple měla být zbudována ke slávě a chvále císařství a též k uctění slavné Panny Marie matky Boží a našeho pána Ježíše Krista⁷³⁹. Kaple neměla žádná farní práva a byla pevně spojena s pražskou katedrálou. Byl v ní zřízen malý sbor tří mansionářů, kteří byly podřízeni mansionářům menšího chóru pražského metropolitního chrámu a měli číst hodinky podle stejného officia⁷⁴⁰. Svým stavebním řešením a použitými prvky výzdoby, jako jsou sochy světců a znaky na zábradlí vnější galerie, které svým řazením odpovídají ustanovením v Karlově Zlaté bule, jde o stavbu, která v sobě spojuje české a říšské tradice. Norimberské vystavování říšských svátostin v dubnu 1361 je jediným, které máme pro dobu vlády Karla IV. doloženo mimo Prahu⁷⁴¹. Některé indicie však nasvědčují tomu, že právě Norimberk mohl být po Praze druhým místem, kde Karel IV. plánoval už dříve slavnosti vystavování pořádat, a to možná i pravidelně. Tento záměr mohl souviset s častým konáním říšských sněmů v Norimberku i císařovou zvláštní náklonností k tomuto městu. Hypotézu podporuje i existence ochozu nad vstupním portálem kaple, který je dobře viditelný z celého rozsáhlého náměstí nebo nedochovaná freska z interiéru kaple zpodobňující anděly klanící se říšským svátostinám⁷⁴².

Určitou představu o tom, jak norimberské *ostensio reliquiarum* vypadalo, si můžeme udělat na základě zprávy, kterou o události zanechal ve své kronice Jindřich Taube ze Selbachu⁷⁴³. Je z ní patrné, že byly přivezeny skutečně jen předměty uchovávané na

⁷³⁹ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 2168, s. 176.

⁷⁴⁰ KUTHAN, Jiří. K šíření kultu svatého Václava za hranice Čech a moravy v době Přemyslovců a Lucemburků. In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého. Saint Wenceslas. On the 1100th Anniversary of the Birth of Duke Wenceslas the Saint*. Praha: TOGGA, 2010. s. 224-225..

⁷⁴¹ Kronikář Zikmund Meisterlin sice píše, že byla taková slavnost uspořádána v Norimberku už roku 1360, něco takového je však krajně nepravděpodobné. Itineráře Karla IV. ukazují, že císař byl od začátku roku minimálně do 21. dubna v Praze a 27. dubna je pro změnu doložen v Brně, kde zůstal až do poloviny května. Sigmund Meisterlin's Chronik der Richstadt Nürnberg. In: *Die Chroniken der fränkischen Städte*. Nürnberg 3. Leipzig: Hirzel, 1864. Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert. s. 158.

⁷⁴² KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 132.

⁷⁴³ BRESSLAU, Harry von (ed.). *Die Chronik Heinrichs Taube von Selbach*, s. 117-118.

Karlštejně a vystavování tedy zdaleka nebylo tak rozsáhlé jako pražské, které známe z pozdějších popisů. Kromě relikvií říšského pokladu, které tvořily v pražském seznamu čtvrté *ostensio*, byl v Norimberku vystaven už jen velký ostatkový kříž Českého království. Každopádně šlo o výjimečnou událost, která zaplnila norimberský Hauptmarkt poutníky. Odměnou jim byly i neobyčejně vysoké odpustky, jejichž udělení zvláště pro tuto událost schválil papež Inocenc VI. odpovídaly těm, které mohli věřící získat v Římě na Zelený čtvrtek⁷⁴⁴.

Oslavy křtu dále pokračovaly už především světskými zábavami. Hostiny a turnaje prý trvaly plných osm dní. Císařský pár s novorozeným synkem zůstal ve městě až do 24. dubna, kdy se společně odebrali na nedaleký hrad Lauf, odkud pokračovali přes Sulzbach a Cheb zpět do Čech. Do Prahy dorazili 16. května.

6.17 Ostensio reliquiarum v Českém Krumlově

Praha nebyla jediným místem v Čechách, kde byly pořádány slavnosti *ostensio reliquiarum*. Snad už od šedesátých let 14. století probíhala každoroční vystavování ostatků také v Českém Krumlově, který byl centrem rozsáhlého panství mocného rodu Rožmberků. Hlavním dějištěm slavností byl klášter minoritů, založený roku 1350 vdovou po Petrovi z Rožmberka Kateřinou a jejími syny Petrem, Joštem, Oldřichem a Janem. Ačkoli šlo o slavnost v jistém smyslu rožmberskou, která se odehrávala v klášteře, který založili v hlavním městě svého panství, a pro kterou byly patrně přinášeny relikvie především z dalších založením rožmberských klášterů, nelze ji interpretovat pouze jako snahu mocného rodu vyrovnat se v tomto ohledu Praze a císaři. Jakkoli mohla sloužit k posílení rožmberské prestiže a sebevědomí, šlo především o slavnost duchovní, jejímž smyslem bylo zprostředkovat věřícím milosti vycházející z předmětů, kterých se dotýkal sám Kristus i další svatí a dát jim tak, podobně jako v Praze, nahlédnout do příběhu dějin lidské spásy.

Popis krumlovských *ostensio reliquiarum* byl nalezen na konci nekrologia tamního minoritského kláštera. Z původních čtyř přivázaných pergamenových listů se však dochovaly

⁷⁴⁴ V bazilice sv. Petra a v bazilice lateránské mohli Římané od poloviny 13. století získat odpustky v délce jednoho roku. Poutníci přicházející z jiných italských krajů pak dostávali odpustky dvouleté a poutníci ze vzdálených zemí (tzv. ultramontáni), dokonce tříleté. PAULUS, Nicolaus. *Geschichte des Ablasses im Mittelalter* 2, s. 294 a 289n. Podle zde zmiňovaného anonymního poutnického průvodce z konce 14. století byla však jejich výše stanovená dokonce na tisíc, dva tisíce a tři tisíce let.

jen tři⁷⁴⁵. Písmo, kterým je rukopis psán, odpovídá druhé polovině 14. století. Kvůli ztracenému prvnímu listu nemáme příliš informací o začátku slavnosti. Dále není známo ani to, od kdy byla vystavování v Krumlově pořádána, určitě to však nemohlo být dříve než od roku 1358, kdy byl klášter minoritů vysvěcen.

Slavnost probíhala s největší pravděpodobností na svátek Božího těla. Na ten den totiž připadalo výročí vysvěcení kláštera a navíc tento svátek vhodně korespondoval s nejdůležitějšími vystavovanými relikviemi. Určité narážky, že se popisované události odehrávaly právě o tomto svátku, nacházíme také v samotném textu dochovaného popisu. Ten nám poskytuje poněkud bohatší informace, než prosté seznamy vystavovaných předmětů, dochované pro pražská *ostensio reliquiarum*. Relikvie ukazované věřícím v Krumlově nepocházely jen ze sbírky samotného minoritského kláštera. V některých případech mohlo jít i o součást soukromého rožmberského pokladu, ale především byly přinášeny relikvie z jiných klášterů v širším okolí, včetně významného kláštera zvaného Svatá Koruna či Zlatá Koruna (*Sancta Corona, Aurea Corona*), založeného roku 1263 králem Přemyslem Otakarem II. Pokud nebyl přítomen jiný vyšší církevní hodnostář měl navíc opat tohoto kláštera vést slavnostní průvod nesoucí ostatky.

Dochovaná část rukopisu začíná výčtem ostatků a jejich relikviářů a pokračuje popisem průvodu vycházejícího z klášterního kostela⁷⁴⁶:

Před prelátem svátost Těla Božího nesoucím jíti mají nejméně tři chlapci se zvonky dobře znějícími (cum nolis et cymbalis bene sonantibus); čtyři mužové pak s obrazy sv. evangelistů nebesa z hedvábné tkaniny shotovená nad ním nésti mají. Před těmi jdou čtyři mužové zbožní a přednější s truhlou v níž uschovány jsou sv. ostatky, které se lidu ukázati mají a o nichž dříve pověděno jest; stran ostatních monstracií a ostatků učiní opatření pater guardian a sakristan kláštera.

Z poslední věty citované pasáže lze dovodit, že truhla nesená v procesí neobsahovala

⁷⁴⁵ Rozbor rukopisu, ze kterého tato pasáž vychází publikoval TADRA, Ferdinand. Ukazování svatých ostatků v Českém Krumlově ve 14. věku. *Časopis Národního musea* 54, 1880, s. 432 – 437. Na podrobnější zpracování tento svátek stále čeká.

⁷⁴⁶ Následující citace jsou převzaty z článku Ferdinanda Tadrý.

všechny předměty, které měly být vystaveny, ale pouze ty, které byly přinášeny odjinud, zatímco o připravení ostatků, které byly přímo v majetku minoritského kláštera se měli postarat příslušní duchovní.

Popis průvodu pokračuje:

„Taktéž ustanoví některé osoby, které kvítí, ratoleti a p. na cestu před průvodem sypati mají. A když vše v pořádek uvedeno jest, dříve nežli z kostela se vykročí, počnou zpěváci (cantores) zívati: „Veni creator Spiritus“, ku kterémužto zpěvu všichni pokleknou a potom vstavše vyjdou z kostela vždy dva a dva zbožně zpívajíce. A ihned přede dveřmi kostela rozstoupí se a utvoří místo mezi sebou, kdež dříve zmínění čtyři mužové s truhlou ostatky chovající kráčeti mají. Když dozpívají zpěv prvé dotčený, počnou píseň „Homo quidam“ a potom při bubnech a zpěvu, na strunách i varhanách při troubách i lirách atd. necht' chválí Hospodina. A tak zpívající jdou ke kostelu farnímu. U vchodu zpívají píseň k sv. Vítu patronu, potom k sv. Václavu a jiné dle ustanovení kantorů.“

Průvod v podobě procesí s ostatky a Božím Tělem tedy prošel městem až k hlavnímu farnímu kostelu, kde byla zpívána píseň k uctění jeho patrona sv. Víta a svatého knížete Václava. Dále průvod pokračoval zpět ke klášteru minoritů, tentokrát už však ne do kostela ale k místu, kde měly být ostatky vystavovány:

„Když pak vycházejí z kostela a jdou zpět ke klášteru a sice k místu, kde se sv. ostatky ukazovati mají, počnou zpívati „Te Deum laudamus“ a zpívají až do konce a potom blíže kláštera „Salve regina“ a při tom všichni bratří a kněží necht' vstoupí do kostela; prelát pak, který nese svátost, postavu tuto na oltář a odebere se na místo, kde se ostatky svaté ukazovati mají.“

Přesné místo vystavování rukopis neuvádí, zřejmě však šlo o podobnou účelovou konstrukci, jakou známe z Prahy nebo Norimberku. Dále následují pokyny pro samotné vystavování a popis obřadu, který sestával z celkem čtyř vyvolávání. Bylo přitom pamatováno na jazykově smíšené obyvatelstvo Krumlova:

„Napřed at' se lidu říká všeobecná zповěď v obou řečích, tj. v české i německé, a mezi

tím ať prelátí připraví k ukázání lidu kříž zlatý, v kterém drahocené dřevo ze sv. kříže v znamenitém množství se chová, též trn a roucho Kristovo. Dříve pak, než tyto svaté ostatky lidu se ukáží, nechť oznamovatel či vyvolavatel vysokým hlasem oznámí lidu a sice napřed česky:

První volání: „Juz mate vidyety ten swaty krzyz⁷⁴⁷, na nyezto nass myly hospodyn pro nassie hrziechy raczil vmrziety, a ten swaty trn, gymzto byl coronowan, a tu ruchu, gyuzto gemv gehu swietye oczy byly zawazany.“ – K tomu ať přidá tato slova k povzbuzení zbožnosti v lidu: „Proste gehu swaté mylosty, aby gehu trudna smrt na nas hrziessnych nebyla ztracena.“

A ihned má buď jiný neb tentýž podobně provolati k lidu v jazyku německém: „Nu schult ir sehen daz heilig kreucz, dar an vnser herr durch vnser zvnde gestorben ist, vnd den heyligen dorn, do mit er gekront ist vnd daz heylig tuch, da mit zein geyligi augen am karfreytag verpunden wurden.“ K tomu přidati má: „Pit zein heylige genade, daz zein pitter toto an vns nicht werde verloren.“

A tu beze všeho prodlení prelátí jmenované ostatky lidu ukázati na všechny strany je obracejice a přitom z protější strany a z místa vyvýšeného mají zpívat zbožné a ušlechtilé píseň „O crux ave spes“ a sice tak dlouho, dokud ukazování trvá, a mají přestati, když se ostatky ukládají. Když pak nastane utišení, má vyvolavatel opět volati:

Druhé volání: „Yuz mate widiety ten swati vbrus, na nyemzto nass hospodyn swym apostolom swe swate tyelo raczil daty, tehdi když gest pro ny chtyel na smrt gity;“ a k tomu: „Prosste gehu swate tyelo spravym skrussenym daty.“

Německy takto: „Nu schult ir zehen daz heylig tysslach, dar vss unser her zein heiligen leichnam gab den czwelfpoten an dem abent, do er durch vns in den tot geen wolt“; a k tomu: „Nu pit zein heilige genade, daz er vns an vnserm ende mit rechter rewe geb zein heiligen leychnam.“

⁷⁴⁷ Velká část dřeva z Kristova kříže byla vložena do zlatého kříže: *cruce aurea, in qua magna pars de ligno domini inclusa est*. Další relikvie byly uloženy ve dvou zlacených ostatkových deskách, zdobených drahými kameny a obrazy: *tabulas argenteas deauratas, quarum una habet tres argenteas ymagines in superficie i n medio quinque lapides cristalinos, sub quibus reliquie multorum sanctorum continentur, alia cum ymagine s. Marie Magdalene et duobus angelis ipsam ymaginem tentntes...* TADRA, Ferdinand. Ukazování svatých ostatků v Českém Krumlově ve 14. věku, s. 434.

A ihned mají preláti rozestříti ubrus proti lidu a zpěváci zpívají „Tantum ergo sacramentum“, a když přestanou ukazovati svatý ubrus, mají i u zpěvu přestati. A opět má vyvolavatel volati:

Třetí volání: *Yuz mate vidyety tu svatu ruchu, vnyezto gest Maria matka bozie Ihesu Christa sweho syna piestowala. A ten sslogierz, wnyemzto gest o weliky patek pod krzizem stala“; a k tomu: „Prosste gegye swate mylosty, aby raczila sweho syna prossity za nassie hrziechi y wsseczky nedostatky.“*

Německy takto: „Nu schult ir zehen daz heilig tuch, dar in Maria gotes muter iren heiligen zvn vnsern herren Ihesum Christum, gewunten hat. Vnd den ssloyer, dar yn sy na karfreytag vnder dem kreucz gestanden ist;“ a k tomu: „Nu pit ir heilige genada, daz sy iren lywen zvn, pit vmb vnser zvnde vnd vmb alle unser geprechen.“

A opět mají preláti ony ostatky lidu ukazovati a chlapci zpívají „Audi nos“ etc. Tak jako dříve. Potom opět vyvolavatel volá:

Čtvrté volání: *„Yuz mate vidiety zub swateho Iana, bozie(ho) krzstytele, a zub swate(ho) Petra postola a zub swateho Myculawsse toho welykeho pomocznyka, a gynych welmy mnoho swatych. Prosste gich swate mylosty, aby hospodyna raczily prosity za nassy wsiczku potrebu na dussy y na tyele a za dobře skonczyeny.“*

Německy takto: „Nu schult ir zehen den heiligen czand zent iohannes, unsrs herren taufer, vnd den czand zent petrs, des heiligen czwelfpotens, vnd den czant sent nyklas, cez wyl getreuwen nothelfers, vn ander vyl heyligen. Nu pit sy alle, daz sy vnsern herren pittten vmb alle vnser notturft an zel vnd an leib vnd vmb eyn gut ende.“

Zpěváci pak zpívají „Gaudent in celis vel Corpora sanctorum“ a sice tak dlouho, dokud se ukazují ostatky.“

Po skončení vystavování měl vyvolavač shromážděným věřícím oznámit, že jim budou uděleny odpustky, ještě před jejich vyhlášením je ale vyzval k trojí modlitbě: za církev; za ty, kteří se zasloužili o tuto slavnost tím, že darovali ukazované ostatky a za všechny zemřelé. Na samý závěr dostali věřící požehnání slovy: *Shromáždí vás Bůh opět zde v budoucím roce s větší radostí a méně hříchy.*

Následně bylo nutné zástup lidí rozdělit na čtyři části, neboť ani jeden z prostorů, kde

k nim měli promlouvat kazatelé, nemohl pojmout všechny. První tři skupiny měly vyslechnout kázání. Jedna měla být svolána do klášterního dvora, kde se kázalo německy. Druhá se měla shromáždit v ambitu kláštera a třetí na hřbitově.

„ ... a všem nechť kazatelové ihned řeč učiní, v kteréž at' opakují slova při ukazování ostatků k nim promluvená. Při tom mohou lidu též oznámiti, že mnohem více sv. ostatků jemu ukázáno bylo, že ale pro krátkost času všechny vyjmenovány býti nemohly. Také o odpustcích at' k nim mluví a o bl. Panně Marii.“

Poslední, čtvrtá skupina, odešla s preláty do klášterního kostela, kde byla sloužena mše. Autor rukopisu upřímně poznamenal, že rozdělení poutníků mělo i své praktické důvody:

„A má se lid proto tak rozdělit, poněvadž by všecken v kostele býti nemohl a kdyby se mu nekázalo, rozběhl by se po hospodách a pak by d'ábel brzy všelikou zbožnost ze srdcí jich vyhostil.“

Poté, co vyslechli mši, se vybraní preláci a další hosté měli odebrat na hrad k snídani. Také bratři minorité se měli ve svém klášteře shromáždit ke společnému jídlu. Chudým měla být zatím rozdělována almužna v klášterním ambitu. Po náporu poutníků bylo také třeba vyčistit interiér kostela. Tělesně posílnění se měli všichni kněží sejít před klášterním kostelem a společně vstoupit, vybraný lektor k nim pak pronesl latinskou řeč o Božím Těle. Poutníkům měli být celý den k dispozici zpovědníci, kteří ze zvláštní milosti arcibiskupské byli zplnomocněni udělovat rozhřešení v rozsahu jinak vyhrazeném jen jemu samotnému. Rukopis končí připomenutím, že další slavnost vystavování ostatků má být česky i německy ohlašována již od neděle sv. Trojice.

Krumlovská vystavování ostatků se odehrávala v podstatně komornější atmosféře než ta, konaná v Praze. Omezenější byl pochopitelně i seznam vystavovaných relikvií. Lze však vysledovat řadu společných znaků, které odpovídají aktuálním důrazům dobové zbožnosti. Zmínka o tom, že bylo ukázáno mnohem více ostatků, avšak nemohly být všechny vyjmenovány odpovídá tomu, že šlo často o malé části, kterých bylo do jednoho (například deskového) relikviáře vloženo větší množství. Text vyjmenovává jen relikvie, které byly nejuctívanější. Stejně jako v Praze to byly samozřejmě ty, které souvisely s životem a

utrpením Krista a Pannou Marií.

Nejprve bylo vystaveno dřevo z Kristova kříže uložené do zlatého ostatkového kříže. Alespoň nějaký jeho úlomek bychom našli prakticky ve všech významnějších ostatkových sbírkách a pro množství těchto předmětů bývá těžké vysledovat jejich přesný původ. Zato trn z Kristovy koruny byl ostatkem exkluzivnějším. V Krumlově byl s největší pravděpodobností vystavován ten, který Přemysl Otakar II. věnoval klášteru Zlatá Koruna při jeho založení, a který dal klášteru i jméno. Šátek, který měl Kristus přes oči, patřil do kategorie ceněných textilních relikvií, které se dotýkaly trpícího či mrtvého Krista. Je možné, že šlo o část některé z těchto relikvií, které byly uchovávány v pražské katedrále. Ubrus Páně ukazovaný při druhém vyvolávání byl pravděpodobně částí stejného ubrusu (*mensale Domini*), který obsahovalo i druhé *ostensio* pražského svátku Kopí a hřebů Páně, tedy toho, který pokrýval stůl, u něž Ježíš naposledy večeřel se svými učedníky. První ostatek ze třetího vyvolávání, totiž „... *ruchu, vnyezto gest Maria matka bozie Ihesu Christa sweho syna piestowala*“ lze těžko identifikovat, může jít o Ježíšovy pleny, jejichž malé zlomky bychom našly v pražském katedrálním pokladu, ale též o jiné textilie spojované s Kristem, kterých se tehdy objevovalo větší množství. Zato šlojír, který následuje, by mohl být částí některé z loktuší Panny Marie, které známe Prahy. Úcta k těmto relikviím (postupně zvláště k těm zkrvaveným) byla značně rozšířená a zobrazení zkrvavené loktuše (*peplum cruentatum*) najdeme i v jihočeských kostelech⁷⁴⁸, bylo proto nejvýše prestižní záležitostí díl takového ostatku pro vystavování získat. Posledními jmenovanými relikviemi jsou zuby sv. Jana Křtitele, Petra a Mikuláše, tedy velmi oblíbených světců, jejichž ostatky bychom našli v ostatkových sbírkách po celé Evropě.

Krumlovský rukopis je cenný i tím, že nám dává nahlédnout do způsobu organizace slavnostního vystavování, a přestože neuvádí žádné početní údaje, je z jeho pokynů zřejmé, že svátek přitahoval více poutníků, než mohly omezené prostory městského kláštera pojmout. Je tedy zřejmé, že vystavování ostatků byla velmi oblíbená a další bádání by mělo objasnit, zda k nim, byť třeba nepravidelně či dokonce jednorázově, nedocházelo i na jiných místech.

⁷⁴⁸ Zobrazení tohoto motivu najdeme na Ukládání do hrobu od Mistra třeboňského oltáře, kde je zachycena Panna Marie se zkrvavenou rouškou mezi osobami stojícími u Kristova hrobu. Na obraze Ukřižování z kláštera ve Vyšším Brodě (kolem roku 1370) Panna Marie podobně zachycuje Kristovu krev do roušky, kterou drží před sebou oběma rukama. FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. s. 502–507.

6.18 První římská jízda Karla Lucemburského

Poté co byl korunován v Cáchách a získal říšské korunovační klenoty a svátostiny, bylo pro Karla IV. dalším logickým krokem začít usilovat o získání císařské důstojnosti. Císařem však mohl být pomazán a korunován jedině v Římě a obřad musel provést papež, nebo alespoň jím pověřený prelát. Protože se cesta do Říma za císařskou korunou stala v Karlově režii mimo jiné i zbožnou poutí *par excellence*, věnujeme jí na následujících stránkách větší prostor.

V souladu s říšskými tradicemi se císařem mohl stát jen řádně zvolený a korunovaný římský král, který měl ve svém držení říšské insignie. Proto také Karel IV. poprvé oznámil svůj záměr podniknout římskou jízdu už 21. března 1350, tedy ve stejný den, kdy byl říšský poklad přivezen do Prahy⁷⁴⁹. Není jisté, zda se chystal v nejbližší době do Itálie skutečně vyrazit, ale každopádně šlo o demonstrativní akt, který měl svoji hlubokou symboliku a demonstroval Karlovo odhodlání cestu podniknout. Na 21. března toho roku navíc připadala Květná neděle, tedy připomínka Kristova vjezdu do Jeruzaléma. Budoucí císař tak poukazoval na své spojení s Kristem, jehož pozemským náměstkem se cítil být. Podobně jako Kristus vstupoval do Jeruzaléma, aby zde přijal svůj úděl, dal i Karel IV. v tento den najevo své odhodlání putovat do Říma, aby zde přijal hodnost, pro níž byl Bohem vyvolen. Jeho předsevzetí přijít tam jako pokorný následovník Krista, pro nějž je cesta více zbožnou poutí než triumfálním tažením za císařskou slávou, bylo ještě podtrženo tím, že v Římě právě probíhal jubilejní rok vyhlášený papežem Klementem VI.

6.18.1 Odklady římské jízdy

Ať už ale bylo březnové oznámení myšleno jakkoli, zůstává faktem, že v roce 1350 se Karel IV. na cestu do Říma nevydal. Na říšském sněmu v Norimberku, kde se očekávalo její vyhlášení, se řešily téměř výhradně záležitosti říšské. Také papež Kliment VI. se v této věci nijak neangažoval a zvláště povzbudivé zprávy nepřicházely ani z Itálie, ani ze samotného Říma, kde probíhal jubilejní rok. V říjnu 1350 navíc Karla IV. na několik měsíců ochromil

⁷⁴⁹ Učinil tak listem adresovaným do Florencie a dalších italských měst. BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 1248, s. 100.

blíže neurčený prodělaný úraz⁷⁵⁰. Teprve koncem dubna se zotavil natolik, že se mohl naplno zapojit do politického dění. Podmínky pro svoji cestu však teprve začal připravovat. V Českých Budějovicích uzavřel s Albrechtem II. Habsburským dvanáctiletý mír, který mu zajišťoval volnou cestu do Itálie. O římské jízdě v téže době jednali v Avignonu Arnošt z Pardubic a Mikuláš II. Opavský. Karel vyvíjel i další diplomatické úsilí, zejména směrem k italské šlechtě a městům. Smrt papeže Klimenta VI. v prosinci 1352 však znamenala další odklad.

6.18.2 Výzvy, přípravy, vyčkávání

Pro mnohé Karlovy předchůdce byla cesta přes neklidné italské kraje do neméně neklidného Říma spíše vojenským tažením. Karel měl jistě na paměti osud svého dědečka Jindřicha VII. Lucemburského, který za svou touhu po nejvyšší panovnické hodnosti zaplatil při zpáteční cestě nakonec životem⁷⁵¹. Ostatně sám měl s italským prostředím bohaté zkušenosti z dob svého mládí a dobře věděl, jak horká půda jej v Itálii čeká. S uskutečněním cesty proto nespěchal a trpělivě vyčkával, až pro ni nastanou co nejpríhodnější podmínky. Uvědomoval si, že Itálie je příliš vzdálená na to, aby mohl na jejím území počítat s účinnou pomocí ze svých zemí, bylo tedy třeba vyčkat na vhodný okamžik, kdy bude možné se spolehnout na příznivý, nebo alespoň neutrální postoj nejdůležitějších hráčů italské politiky. Neméně důležité byly samozřejmě i dobré vztahy s papežským stolcem, bez jehož podpory nebylo možné na císařskou korunovaci vůbec pomýšlet⁷⁵².

Už samotné ohlášení cesty však nezůstalo v Itálii bez odezvy. Zvláštní podporu Karlův záměr získal v intelektuálních kruzích. Obdivovatelé zašlé slávy starého římského impéria by v něm rádi viděli nového hrdinského sjednotitele a obnovitele dávného římského lesku a moci. Své výzvy v tomto smyslu zaslal Karlovi dokonce slavný básník Francesco Petrarca. Začala tak vzájemná korespondence obou mužů, která vyvrcholila jejich osobním setkáním v italské Mantově. Neméně zajímavá byla česká anabáze italského vizionáře a dobrodruha Coly di Rienzo. Tento někdejší samozvaný římský tribun, který si však stihl rychle znepřátelit

⁷⁵⁰ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, 266n.

⁷⁵¹ RAPP, Francis. *Svatá říše římská národa německého: od Oty Velikého po Karla V.*, s. 198-204.

⁷⁵² K tehdejšímu poměru v Itálii např. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, s. 290n.

římskou šlechtu a následně musel z města uprchnout, se koncem léta 1350 objevil v Praze, v přestrojení za poutníka. Karla IV. chtěl vidět jako vládce, který naplní jeho chiliastické vize. Vyzýval jej k slavnému tažení do Itálie a prosazení císařské moci proti šlechtě i papeži. Právě papežská kurie však měla na Cola po jeho římské epizodě spadeno, a tak místo toho, aby po Karlově boku vyjel do Itálie, křísit slávu dávného impéria, putoval do vězení arcibiskupského hradu v Roudnici. Také další jeho osudy jsou zajímavé. Karel IV. a arcibiskup Arnošt z Pardubic jej vydali papeži a Cola byl v Avignonu odsouzen k smrti. Nový papež Innocent VI. se ho však rozhodl znovu využít ke konsolidaci římských poměrů a tak byl s titulem senátora vyslán zpět do Říma, aby zde obnovil svou moc. Římský lid jej nejprve vítal s nadšením, svým povýšeneckým chováním si však dokázal rychle šlechtu i lid zneprátnit. 8. října 1354 byl nakonec během povstání zabit davem a jeho zohavená mrtvola hozena do Tiberu⁷⁵³.

Pragmatický Karel IV. zůstával k výzvám všech, kteří by v něm rádi viděli nového hrdinského imperátora chladný. Už ve svém oznámení z března 1350 pečlivě volil formulace. Zdůrazňoval, že Itálii chce přinést jen klid a mír a sliboval, že se na jejím území nezdrží déle, než bude bezpodmínečně nutné.⁷⁵⁴ Svou strategii Karel IV. odhalil již na jaře 1351. Nejprve bylo nutné zajistit vůbec samotný přístup do Itálie, kam musel cestovat přes území ovládané konkurenčními rody Habsburků a Wittelsbachů. Karel se tedy snažil o politickou normalizaci vztahů s těmito rody. V samotné Itálii spoléhal především na Florencii, v cestě mu ale stále stál Milán ovládaný mocnými Viscontii, a navíc se mu stále nedařilo získat jasnou podporu ze strany papeže.

Reálnější obrysy nabyla Karlova římská jízda po smrti papeže Klimenta VI. v prosinci 1352. Jeho následovník Inocenc VI. nebyl tak ostražitý k růstu lucemburské moci a jeho postoj k možnosti Karlovy římské jízdy byl spíše pozitivní, neboť doufal, že by mu mohla pomoci v jeho úsilí o obnovu papežské moci v Itálii. Události se zdály obracet příznivým směrem, rizika byla ale stále velká, proto Karel IV. stále vyčkával. Většinu roku 1354 strávil v jižních částech Říše. Nabízí se úvaha, že tomu tak nebylo náhodou, ale že zde čekal na příhodný okamžik, aby ve chvíli, kdy nastane, mohl být co nejdříve za Alpami. Rozhodnutí konečně vyrazit přišlo náhle. Nezdálo se totiž, že by se situace v Itálii měla v nejbližší době zklidnit. Do čela opozice proti milánským Viscontiům se nově místo Florencie postavily

⁷⁵³ MACEK, Josef. *Cola di Rienzo*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1965. 199 s. Portréty; Sv. 13.

⁷⁵⁴ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, č. 1248, s. 100.

Benátky. Benátčané sice Karla IV. vyzývali, aby s výpravou neotálel, jejich angažovanost však situaci spíše zkomplikovala. Kalovi stále hrozilo, že pokud odpoví na jejich výzvy, zaplete se do války proti mocným Viscontiům. Na druhou stranu byla neméně nebezpečná varianta, že se obě zneprátelené strany dohodnou, to by jeho vyhlídky patrně zmařilo úplně. Karel proto už déle nevyčkával a jednal. Spoléhal na své zkušenosti a diplomatické schopnosti, byť mu muselo být jasné, že jen opravdu mistrovsky sehraná partie mu tentokrát přinese úspěch. Snad jeho rozhodnutí napomohly i zprávy o těžké nemoci Giovanniho Visconti, milánského arcibiskupa a vůdce strany Viscontiů.

6.18.3 Za císařskou korunou i ostatky svatých

Oficiálně Karel IV. svou římskou jízdu zahájil na svátek sv. Václava 28. září 1354 v hornofalckém Sulzbachu. Volba tohoto konkrétního dne samozřejmě nebyla náhodná. Svou římskou jízdu tak svěřoval pod ochranu sv. Václava a zároveň tím demonstroval, že se na ní nevydává pouze jako římský král, ale také jako král český. Karlův průvod čítal jen něco kolem tří set jezdců⁷⁵⁵. Vzhledem k významu cesty to nebylo mnoho. Důvodem mohla být rychlost, se kterou se Karel pro cestu rozhodl, ale spíše tím chtěl dát najevo, že nepřijíždí do Itálie, aby zde čehokoli dosahoval silou. I díky svému omezenému doprovodu mohl Karel postupovat rychle a už 5. října dorazil do Salzburku. Mezi ním a Itálií byla nyní už jen tradiční překážka všech poutníků směřujících do Říma, zasněžené hřebeny Alp.

Cesta alpskými průsmyky byla obtížná a nebezpečná, ať už člověk cestoval pěšky, nebo obklopen reprezentativním průvodem, přesto soudobí kronikáři nepovažovali za nutné věnovat této části Karlovy cesty nějakou zvláštní pozornost. Přechod Alp byl prostě běžnou součástí každé cesty do Itálie a do Říma. Obrázek o tom, jak takový přechod Alp vypadal, si ale můžeme udělat ze stránek rukopisu obrazové kroniky Balduina Trevírského, která mimo jiné zachycuje i události římské jízdy Karlova dědečka Jindřicha VII.

Jindřich VII. vyrazil z Bernu 9. října 1311, cestoval tedy ve stejnou roční dobu jako o třiapadesát let později jeho vnuk Karel. Přes Murten a Lausanne dorazil 13. října do Ženevy, odkud pokračoval po proudu Rhôny, přes Chambéry a údolími řek Isère a Arc. Alpský masiv Jindřichův průvod překračoval průsmykem Mont Cenis. Zatímco při dosavadní cestě se

⁷⁵⁵ K doprovodu BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 290. Též ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, 361-362.

průvod pohyboval rychlostí zhruba dvacet až třicet kilometrů denně, během alpské etapy cesty se jeho postup zpomalil v průměru jen asi na polovinu. Doplňující popisky sice jen suše konstatují, že král vystupuje a následně sestupuje z Mont Cenis, při bližším pohledu na příslušná vyobrazení však vidíme, s jakými obtížemi byla cesta přes hory spojena. Při výstupu sedí i královna na mužském sedle, což by bylo za normálních okolností zcela nepřipustné. V těžkých horských podmínkách, kdy špatný krok nebo chvilková ztráta rovnováhy mohly znamenat smrt, musela však všechna dvorská etiketa stranou. Při sestupu zase vidíme v popředí osedlané koně bez jezdců a za nimi královský pár jdoucí pěšky. Je snadné si představit, že strmý sestup po kamenitých cestách byl pro koně ještě horší než výstup, proto i králové museli v takových úsecích jít po svých, majestát nemajestát.

První zastávkou po fyzicky náročné alpské části cesty byla pro Karla IV. a jeho doprovod Gemona, do níž vstoupili 13. října. Následujícího dne je v Udine uvítal Karlův nevlastní bratr, aquilejský patriarcha Mikuláš. V přátelském prostředí si unavení cestovatelé dopřáli několik dní odpočinku. Karel se zde také dozvěděl novinu, která podstatně posílila šance na úspěch jeho tažení. 5. října totiž zemřel Giovanni Visconti, zmiňovaná hlava mocného rodu i protirímské opozice v Itálii. Rozsáhlé Viscontiovské panství se nyní mělo rozdělit mezi tři dědice, čímž byla moc rodu v podstatě zlomena. Karel už také nemusel brát ohledy na členy protiviscontiovského tábora, kteří od něho žádali vojenskou pomoc a mohl tedy doufat, že se jeho cesta za císařskou korunou obejde bez násilných střetů.

V Udine také Karel začal se sbíráním relikvií, které mělo jeho cestě dát další duchovní rozměr. Od svého nevlastního bratra Mikuláše si vyprosil část domnělého autografu Evangelia sv. Marka. Získanou část rukopisu poslal do Prahy spolu s listy arcibiskupovi Arnoštovi a svatovítské kapitule, v nich potvrdil autenticitu rukopisu a nařídil, aby byla tato relikvie v Praze náležitě uvítána⁷⁵⁶.

Další významnější zastávku uskutečnil Karel IV. v Mantově, kam dorazil asi 10. listopadu a setrval zde téměř dva měsíce. Během této doby se věnoval především diplomacii. Sjednal příměří mezi Viscontii a jejich odpůrci. Viscontiům potvrdil úřad říšských vikářů na jejich územích a přijal jejich hold, včetně žádosti o odpuštění bezpráví, kterého se dopustili na Karlovu dědovi Jindřichu VII.⁷⁵⁷ Obratnou politikou získával v Itálii půdu pod nohama a od

⁷⁵⁶ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 37-38.

⁷⁵⁷ SEIBT, Ferdinand. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 524 s. Česká historie; sv. 5. ISBN 80-7106-265-0. s. 232.

obou stran sporu navíc inkasoval nemalé sumy peněz, které nutně potřeboval pro pokračování své cesty. Čas si našel i na setkání s Petrarcou, který jej už po jeho příjezdu do Itálie oslovil dopisem, v němž k němu promlouval jako k muži, jehož posláním je obnova slávy dávného impéria a nazýval ho císařem⁷⁵⁸. Karel ve své odpovědi pozval Petrarca k osobní schůzce⁷⁵⁹. Setkání římského krále, který se svým myšlením tkvěl ještě pevně ve středověkých kategoriích s italským humanistou proběhlo v přátelské neformální atmosféře, Petrarca však Karlovu nabídku, aby jej doprovázel dále do Říma, odmítl.

Krátce po svém příjezdu do Mantovy, nebo možná ještě před ním vyslal Karel mindenského biskupa Dětricha z Portic do Avignonu, aby informoval papeže o dosavadním průběhu jeho římské jízdy a dohodl podmínky císařské korunovace. Postavil tak papeže před hotovou věc a tomu nezbývalo než souhlasit. Na horkou italskou půdu se mu však nechtělo⁷⁶⁰. Dětrich se vrátil se zprávou, že papež místo sebe vyšle tři kardinály-biskupy Pierra de Colombiers z Ostie a Velletri, Elie Talleyranda z Périgordu a Albana a Gui de Boulogne z Portu,⁷⁶¹ Korunovace měla proběhnout během Velikonoc. Z Mantovy Karel IV. vyslal své

⁷⁵⁸ HEŘMANSKÝ, František (ed). *Čtení o Karlu IV. a jeho době: (z pramenů)*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo-Melantrich, 1958. 486 s. Odkaz minulosti české; sv. 17, s. 217-218.

⁷⁵⁹ Ačkoli nesdílel Petrarcovy vize, uvědomoval si, že by mu dobré vztahy se slavným básníkem mohly dobře posloužit. Petrarcova přízeň by mu mohla naklonit italské intelektuální kruhy, a pokud by o něm italští literáti pochvalně psali, získal by v nich účinný nástroj propagandy. Zároveň Karel IV. usiloval o začlenění Petrarce do svého průvodu, chápal, že jeho přítomnost by mu dodala jiný rozměr a lesk. Petrarca jej však do Říma doprovázet odmítl, mohlo to být kvůli Karlovým nepřilíh dobrým vztahům s Viscontii, ale stejně tak je možné, že Mantovské setkání odhalilo zásadní rozpory ve světonázoru obou mužů. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, s. 368.

⁷⁶⁰ Po fiasku mise Coly di Rienzo byl prosazováním papežských zájmů v Římě pověřen kardinál Albornoza, kterému se zde sice dařilo postupně upevňovat papežskou moc, tamější prostředí však stále neslibovalo příliš vřelé přijetí. Poměry ostatně vystihují opakované žádosti kardinála Albornoza, který žádal od Karla IV. vojenskou pomoc.

⁷⁶¹ Jmenování kardinálové však ze svého úkolu příliš nadšení nebyli a s cestou do Itálie otáleli. Papežská kurie se zavázala uhradit pouze cestovní náklady Ostijského kardinála Pierra de Colombiers, další dva měli cestovat na útraty budoucího císaře. Při pověstné Karlově šetrnosti jim však tato nepříjemná cesta skýtala jen minimální vidinu zisku. Ani Pierre de Colombiers se však do Itálie nijak nehnal, reagoval až na Karlovu osobní výzvu zaslou z Milána. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, s. 370. Sekretář kardinála Pierre de Colombiers Jan Porta z Annonay, který jej do Itálie doprovázel, sepsal po návratu do Avignonu zprávu, v níž vylíčil průběh cesty a korunovace. Jeho relace je základním pramenem pro poznání Karlovy první římské jízdy. Do své relace opsal i některé dopisy a jiné

posly rovněž do Čech a do Říše s výzvou, aby se místní šlechta připojila k jeho tažení. Z Čech měl také vyrazit průvod s Karlovou mladou manželkou královnou Annou, která měla být v Římě rovněž korunována, do jeho čela se postavil pražský arcibiskup a Karlův spolehlivý zástupce Arnošt z Pardubic.

Zatím čekal Karla IV. další důležitý mezník na jeho cestě za císařskou hodností. Smíření s Viscontii mu otevřelo brány Milána, kde byl v chrámu sv. Ambrože 6. ledna 1355 korunován lombardským králem⁷⁶². Získání železné lombardské koruny bylo tradičním předstupněm římských korunovacích císařů⁷⁶³, už Karel Veliký byl totiž cestou do Říma, kde se stal císařem korunován nejprve králem Langobardů⁷⁶⁴. Milánský korunovační obřad se odehrál na svátek Tří Králů, pro Karla IV. však určitě ještě hlubší symbolika okamžiku spočívala v tom, že na stejném místě byl přesně před 40 lety korunován i jeho děd Jindřich VII.⁷⁶⁵

Další úspěchy si Karel IV. připsal i pokud šlo o získávání přírůstků pro jeho domácí ostatkový poklad. V klášteře San Vittore poblíž Feltre získal hlavu sv. Viktora⁷⁶⁶ a ruku sv. Korony. Z kláštera sv. Justiny v Padově si odvezl hlavu sv. Lukáše.⁷⁶⁷ Zvláště cenné ostatky byly uchovávány v Mantově, Karel IV. si zde prohlédl hrob sv. Longina, přičemž část jeho

listiny, ke kterým měl jako kardinálův sekretář přístup. Moderní vydání jeho zprávy viz SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*. Scriptores rerum Germanicarum. Monumentis Germaniae Historicis, Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1913.

⁷⁶² Villani udává jako místo korunovace Monzu. KALISTA, Zdeněk, FERKLOVÁ, Renata (edd). Karel IV. a Itálie. Vyd. 1. V Praze: Vyšehrad, 2004. 380 s. Historica. ISBN 80-7021-658-1, s. 47-49.

⁷⁶³ O své lombardské korunovaci informoval Karel IV. zvláštním listem také kardinála Pierra de Colombiers. Rovněž v tomto listu o ní mluvil jako o splněné zastávce na cestě k římské císařské korunovaci. Znění listu viz Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 10.

⁷⁶⁴ Původně se tyto korunovace odehrávaly v Pavii a požívala se při nich železná koruna, později uložená v chrámu sv. Jana Křtitele v Monze. Tato koruna byla uctívána též jako relikviář, neboť úzký železný proužek na její vnitřní straně byl dle legendy vyroben z kovu jednoho z hřebů, jimiž byl Kristus přibit na kříž.

⁷⁶⁵ Jindřich VII. ani jeho nástupci, až po Zikmunda Lucemburského, však touto korunou korunováni nebyli. Při jejich korunovacích byl používán diadém, který dal zhotovit Jindřich VII. u zlatníka Landy v Sieně a po své korunovaci jej daroval chrámu sv. Ambrože v Miláně. Tento klenot byl skutečně železný, resp. ocelový a měl tvar vavřínového věnce ozdobeného drahými kameny a perlami. Popis koruny COMPAGNI, Dino, KALISTA, Zdeněk (ed.). *VILLANI, Giovanni: Florentské kroniky doby Dantovy* s. 94.

⁷⁶⁶ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. s. 42.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, s. 43.

ostatků se mu podařilo získat⁷⁶⁸. Ještě cennější mantovskou relikvií byla nádobka s Kristovou krví, která byla pro jistotu uchovávána na tajném místě. Karel samozřejmě projevil přání drahocennou relikvií spatřit. Ta byla tedy za přítomnosti zástupců vládnoucího rodu Gonzagů vyňata z úkrytu, v němž byla zazděna, aby si ji římský král mohl prohlédnout⁷⁶⁹. Zvlášť rozradostněn opouštěl Karel IV. Pavii, ve zdejší klášterě sv. Martina se mu, ovšem až po určitém naléhání, podařilo vyprosit část ostatků hlavy a těla jednoho z patronů pražského katedrálního kostela sv. Víta. Ihned o tom napsal do Prahy a žádal, aby radostná zpráva byla ohlášena lidu⁷⁷⁰. O upřímnosti úcty, s níž Karel IV. navštěvoval hroby světců a místa uložení vzácných relikvií, není třeba pochybovat, v tom byl skutečným středověkým poutníkem. Jeho postavení mu navíc umožnilo ostatky nejen obdivovat a uctívat, ale málokdo si dovolil odmítnout, pokud projevil přání část nějakého získat.

Z Lombardie Karel IV. pokračoval po prastaré cestě zvané *La Cisa*, vedoucí mezi Ligurskými a Etruskými Apeninami. Počasí cestujícím příliš nepřálo, nastala nezvykle tuhá zima a museli se prodírat závějemi sněhu. Také jeho další zastávky byly naplněny zbožnými skutky. Zastavil se v klášterě v Barcettu, kde se nalézal hrob prvního würzburgského biskupa sv. Burcharda a dále zde byly uloženy ostatky místního patrona sv. Moderanna. Pro ostatky obou světců dal Karel zhotovit nové relikviáře, snad tím chtěl vyjádřit svoji vděčnost za dosavadní úspěšný průběh cesty. Následující zastávka v Terenzu byla pro Karla hodně osobní, na tomto místě měl jako mladík varovný sen, který patrně hluboce ovlivnil jeho myšlení. Na paměť této události zde založil sbor mansionářů kde cti Panny Marie.

Po příjezdu do Toskánska čekaly Karla IV. první vážné těžkosti. Zdejší nejmocnější městská republika Florencie se k němu stavěla nedůvěřivě kvůli jeho smíru s Viscontii a její představitelé mu odmítli složit hold⁷⁷¹. Florencie tradičně patřila do guelfského (propapežského) tábora. Florentinové ani Karel jistě nezapomínali, že Jindřich VII. město obléhal a uvalil na něj říšskou klatbu. Před časem se sice tísnění Viscontii Florentinové na Karla

⁷⁶⁸ *Ibidem*, s. 46.

⁷⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁷⁰ *Ibidem*, s. 44. Také v Sieně bylo uchováváno údajně tělo sv. Víta. Karel dal později věc prošetřit, aby se ukázalo, že jde omyl a ostatky patří jakémusi německému poutníkovi. 24. dubna 1355 dal vyhotovit listinu, která omyl vysvětlovala. MENDL, B. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI/1, (1355-1363)*. Praeae: Ministerium scholarum et instructionis publicae, 1928, č. 15, s. 15.

⁷⁷¹ Na Florencii byli závislé i další městské komuny jako Siena nebo Perugia, v případě špatných vztahů s Florencií nemohl tedy Karel počítat ani s jejich podporou.

obrátili s žádostí o pomoc, ale ani jeho vlažná reakce příliš nepříspěla k vzájemné důvěře. Karel se tedy uchýlil do Pisy, která byla tradičním rivalem Florencie, a kde byl naopak vřele uvítán. Pisánští mu bez podmínek složili hold a na jeho římskou jízdu přispěli značnou finanční sumou 60 000 zlatých. V Pise Karel plánoval poslední část cesty a čekal na posily z Říše a z Čech⁷⁷². Jistě zde také navštívil hrob svého dědečka Jindřicha VII., z jehož osudu se, jak doufal, dostatečně poučil. Ani Pisa sice nebyla oázou klidu. Karel si však dával pozor, aby se od vnitřních sporů ve městě držel dále a nijak se neangažoval ani v záležitosti osamostatnění Luccy, ačkoli k tomuto městu měl od mládí vřelý vztah⁷⁷³. V sázce bylo příliš mnoho, než aby mohl podléhat sentimentům.

V průběhu února konečně začaly postupně přicházet posily z Říše a z Čech. Jak se dalo očekávat, z říšských území se Karel přílišné pomoci nedočkal, svým způsobem tak do Říma přijížděl více jako český než jako římský král. Kromě průvodu královny Anny a arcibiskupa Arnošta z Pardubic se z Čech dostavili četní představitelé předních šlechtických rodů, celkově z Českého království dorazilo asi tisíc jezdců. Oddíly, které se měly připojit ke Karlovu průvodu poslali i Viscontiové a Gonzagové. Karel nyní disponoval úctyhodnými čtyřmi tisíci jezdců, což už byl skutečně reprezentativní průvod hodný světské hlavy křesťanstva⁷⁷⁴.

Než budeme pokračovat dále, stojí za připomenutí, že oddíly z Říše a z Čech musely překonávat Alpy uprostřed zimy, tedy v nejhroším možném období, přitom v Českém průvodu byla i mladičká Karlova manželka Anna Svídnická. Přesto se žádný ze soudobých pramenů nad tímto výkonem nepozastavuje. Jak v jedné ze svých prací suše konstatoval přední odborník na problematiku středověkého cestování Norbert Ohler: „*Nebylo zvykem ztrácet mnoho slov o strastech žen.*“⁷⁷⁵

Spolu s královnou Annou navštívil Karel další místa, ke kterým ho pojily vzpomínky z mládí, své oblíbené město Luccu a nedaleký hrad Monte Carlo, který nechal vystavět po bitvě u San Felice. Zkrátka ale neměla během pobytu v Pise opět přijít ani jeho touha po

⁷⁷² O Karlově politické aktivitě během jeho pobytu v Pise souhrnně BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 295-297.

⁷⁷³ O vnitřním napětí v Pise např. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, s. 377.

⁷⁷⁴ Postavení římských králů zdaleka nebylo takové, aby mohli po říšských knížatech závazně žádat podporu při svých římských jízdách. Výčet říšských i českých pánů v Karlově průvodu viz *ibidem*, s. 375-376.

⁷⁷⁵ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 195.

ostatcích. V kostele sv. Petra na okraji Pisy byla uchovávána kamenná deska, kterou sem dle tradice položil sám apoštol Petr jako základ oltáře. Karlovi se část tohoto kamene podařilo získat, nechal do něj vložit ještě další ostatky a poslal jej do Avignonu papeži, s žádostí, aby jej vybavil odpovídajícími odpustky. Papež Karlovi vyhověl a relikvie byla poslána do Čech, kde ji získala Vyšehradská kapitula⁷⁷⁶.

Po dlouhých jednáních dosáhl Karel dohody se zástupci Florencie, značně tím stabilizoval své postavení na Apeninském poloostrově a prakticky si otevřel cestu do Říma. 21. března složili florentští v pisánském dómu Karlovi hold a dokonce mu vyplatili 100 000 zlatých jako dlužné daně. Karel za to sňal z Florencie říšskou klatbu, která trvala ještě od dob Jindřicha VII. a potvrdil městské republice její svobody i říšský vikariát na území, které ovládala⁷⁷⁷.

Naopak starosti Karlovi dělali kardinálové, kteří měli jeho korunovaci provést. Ze tří jmenovaných se do Itálie nakonec vypravil jen ostijský kardinál Pierre de Colombiers, který byl papežem pověřen celebrovat slavnostní mši. Ačkoli papežské pověření k cestě do Itálie dostal již 31. ledna, na cestu se však vydal až 9. února a do Pisy konečně přijel 12. března. Další dva kardinálové nejevili k cestě do Itálie žádnou ochotu, proto byl samotným aktem pomazání a korunovací nově pověřen papežský legát kardinál Albornož, který již delší dobu v Itálii hájil papežské zájmy, a to i se zbraní v ruce. Ani on se ale korunovace nakonec nezúčastnil, jednak jej zaměstnávaly válečné povinnosti, především však existovaly nejasnosti týkající se pravomocí a hodností obou kardinálů, které by později mohly vést až ke zpochybňování celého korunovačního aktu.⁷⁷⁸

Z Pisy Karel vytáhl 22. března. Do Říma poslal napřed posla s listem, v němž

⁷⁷⁶ *Ibidem*, s. 374. Papežova odpověď MENDL, B. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI/1, (1355-1363)*, č. 27, s. 20. Péče, kterou Karel této relikvii věnoval, souvisela s tím, že nebyla určena pro katedrální poklad jako většina ostatních. Měla se stát hlavním klenotem vyšehradského kostela a přitahovat k němu poutníky.

⁷⁷⁷ K úspěchu v komplikovaných jednáních s Florencií Karlovi pomohlo, že si dokázal získat na svoji stranu řadu menších měst (Arezzo, Volteru, Pistoju, Sienu a Perugii), čímž dostával Florencii do stále větší izolace. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, s. 374.

⁷⁷⁸ Kardinál Albornož byl pouze kardinálem-knězem, zatímco Pierre de Colombiers byl kardinálem-biskupem, na druhou stranu však Albornož byl papežským legátem, zatímco Pierre vystupoval pouze jako nuncius se zvláštním pověřením. Blíže k tomu KAVKA, František. *5.4.1355 - korunovace Karla IV.: císařem Svaté říše římské*. Vyd. 1. Praha: Havran, 2002. 117 s. Dny, které tvořily české dějiny, sv. 1. ISBN 80-86515-10-9., s. 95-96.

římskému lidu i senátu oznamoval, že jeho korunovace proběhne na velikonoční neděli 5. dubna. Průvod postupoval přes Volterru do Sieny, kde Karel udělal poslední větší zastávku. Zdržel se tam téměř týden. Situace ve městě byla neklidná, zástupci šlechty bojovali s představiteli města o městskou radnici a Karel, který se mohl opřít o sílu svého doprovodu, se rozhodl vzít dění do vlastních rukou. Radnici obsadil a přijal titul pána města. Pro zabezpečení poměrů zde zanechal Arnošta z Pardubic jako svého vikáře s přiměřenou vojenskou hotovostí. Myslel tím už i na zabezpečení opěrných bodů pro zpáteční cestu. "

Ze Sieny bylo už do Říma jen kolem 250 km. Cesta vedla přes Buonconvento, kde skončil Karlův děd Jindřich VII. Ještě nedaleko cíle se tedy Karel znovu setkal s mementem jeho osudu. Dále průvod prošel Radicofani, minul tradiční papežskou rezidenci Viterbo⁷⁷⁹ a zastavil se v Sutri.

6.18.4 Karel Lucemburský poutníkem po římských bazilikách

Na Zelený čtvrtek 2. dubna 1355 budoucí římský císař Karel Lucemburský konečně stanul před branami věčného města. Stejně jako většina poutníků, přicházel i on k městu od severu po starobylé *via Francigena* a město mohl spatřit poprvé z kopce *Monte Mario*⁷⁸⁰ asi půl hodiny cesty od města, zvaného také *Mons Gaudii*, podle jásoťu, který v poutnicích budilo, že konečně spatřili svůj cíl⁷⁸¹.

Přestože Řím prožíval období úpadku, který byl zapříčiněn odchodem papežů do Avignonu a ještě jej podtrhly epidemie moru a zemětřesení z roku 1348, působil na příchozího už díky svým mohutným hradbám stále impozantně. Všeobecný hospodářský i mocenský úpadek města také nic neubíral na váze nesčetným duchovním pokladům, které město ukrývalo.

Karel Lucemburský byl sice již protřelým politikem a člověkem neobyčejného všeobecného rozhledu, měl slušné duchovní vzdělání a za svůj dosavadní život procestoval již značnou část Evropy, přesto se jeho představy o Římu a jeho chápání Říma asi příliš nelišily od běžných představ o tomto městě, které panovaly v zaalpském prostředí. Řím pro něho

⁷⁷⁹ Do Viterba byl vpuštěn pouze kardinál Pierre de Colombiers, patrně z obavy, že by Karlova přítomnost mohla vyvolat povstání.

⁷⁸⁰ Dnešní čtvrť Quartiere della Vittoria.

⁷⁸¹ Nějakou obdobu tohoto *Vrchu radosti* mívala a dodnes mají i jiná poutní místa. OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 169.

představoval především jakési archetypální město⁷⁸². Zároveň však pro něj měl i osobní význam, bez něj by nemohl naplnit své poslání, ke kterému, jak byl přesvědčen, byl vyvolen přímo Bohem. Jedině na tomto místě naplněném zvláštní svatostí se mohl stát světskou hlavou tehdejšího světa. Nemínil však Řím uchvátit a učinit jej svým sídelním městem, jak se o to pokoušeli někteří jeho předchůdci, nepřicházel jako dobyvatel ale jako zbožný poutník, neboť v Římě hodlal získat zvláštní milost, podobně jako ostatní poutníci. V jeho případě mělo jít o milost, která jej učiní císařem, podobně jako kdysi Karla Velikého.

Z vrchu *Monte Mario* dolů, směrem k městu ke kostelíku sv. Magdaleny, kde čekali zástupci města, sestoupil pouze kardinál Pierre de Colombiers se svým doprovodem. Karel a jeho průvod zůstali na kopci. Římský král a budoucí císař nyní ještě do města nevstoupil a prozatím se se svojí výpravou utábořil před hradbami města. Dle dohody s papežem se neměl v Římě zdržet déle než jediný den, během kterého bude korunován. Papež, pamětliv událostí kolem korunovace Ludvíka Bavora se zjevně obával, aby se Karel nesnažil strhnout na sebe v Římě moc a ohrozit tak jeho postavení⁷⁸³.

Místo, kde stál kostelík sv. Magdaleny, sloužilo jako výchozí bod slavnostních vjezdů do města už za časů starého římského impéria. Cesta vedoucí odtud k hradbám města se proto nazývala *via Triumphalis*. Touto cestou Karel a jeho průvod na velikonoční neděli vstoupili do města. Ještě předtím však mělo dojít k pozoruhodné zbožné pouti budoucího císaře. Nakonec totiž Karel dodržel slib daný papeži jen napůl. Ještě ve čtvrtek večer vstoupil do města: „... nikým nepoznán, jako poutník oděný v oblek z hnědého sukna ... aby žádný cizinec či tamní člověk nemohli poznat, že je císař...“⁷⁸⁴. Jistě jej velmi přitahovaly římské kostely se všemi jejich ostatky, získávání ostatků však tentokrát nebylo hlavním důvodem pro Karlovo tři dny

⁷⁸² KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 84. Toto dokládá podobou Karlových pečeti, kde není zobrazena žádná konkrétní stavba, architektonické prvky na pečeti použité však nepochybně symbolizují Řím.

⁷⁸³ Šlo o jeden z bodů dohody, kterou Karel uzavřel už 22. dubna 1346 s papežem Klimentem VI. Na jejím základě pak papež umožnil Karlovu volbu římským králem. Šlo celkem o 13 bodů, k jejichž dodržení se musel Karel přísežně zavázat. Výčet všech bodů podává KAVKA, František. *5.4.1355 - korunovace Karla IV.: císařem Svaté říše římské*, s. 56-57. Porta, ačkoli o dohodě musel vědět, ke Karlovu chování podotýká pouze: „... *Urbem intrare noluit publice recta via propter certas rationes et causa iustas et rationabiles quasi habebat.*“ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 77.

⁷⁸⁴ KALISTA, Zdeněk, FERKLOVÁ, Renata (edd). *Karel IV. a Itálie*, s. 82.

trvající tajné putování po nejsvětějších místech města⁷⁸⁵. Spíše šlo o součást Karlem promyšleného, několikadenního ceremoniálního plánu, jehož vyvrcholením měla být nedělní korunovace⁷⁸⁶. Zbožná, pokorná pouť mohla být jakýmsi prvním dějstvím. Budoucí císař předstupoval před Boha, svého pověřitele, jako prostý smrtelník, vstupoval s Bohem v dialog. Po tři dny obcházel římské chrámy, aby si pro sebe vyprosil milosti s těmito místy spojené a byl pak hoden přijmout nejvyšší důstojenství. Tím, že se toto jeho putování odehrávalo ve dnech předcházejících velikonoční neděli, bylo ještě podtrženo mystické pouto mezi císařem a Kristem. Podobně jako Kristus, který přijal svůj kalich, podrobil se vůli Otce a prošel vším lidským ponižením, aby mohl být ve vši slávě vzkříšen, i římský král a budoucí císař nejprve odložil svůj majestát, sklonil se před Bohem i jeho svatými a přijal to nejprostší roucho, aby se o velikonoční neděli mohl zaskvěť v celé nádheře, po dlouhé době opět „vzkříšeného“ císařství. Karlův dvorní kronikář Beneš Krabice z Weitmile k tomu napsal:

„...pan Karel, maje na mysli to, co se praví v evangeliu: „Každý, kdo se poníží, bude povýšen,“⁷⁸⁷ vstoupil do města Říma jako poutník, pokorně a pěšky, a ačkoli mu Římané vyšli vstříc s velkou slavnostní nádherou, přece on, pohrdaje světskou slávou, vešel do svatého města tajně a po tři dny obcházel skrytě s velkou zbožností všechny prahy svatých, a jeho vlastní lidé jej nepoznali⁷⁸⁸.“

⁷⁸⁵ Jak naznačuje KUBÍNOVÁ, Kateřina. Římská korunovace Karla IV. In: *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám*. Praha: Paseka, 2005, s. 49.

⁷⁸⁶ V každém případě nešlo o náhlé rozhodnutí, protože Karlova pouť byla dobře připravena. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*, s. 378, tvrdil, že bylo Karlovi doručeno tajné svolení papeže. Tento názor opakuje i BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 298. Sice jde o pouhou spekulaci, neboť neexistují žádné doklady, které by to potvrzovaly, ani Iohannis Porta o ničem takovém nepíše. Na druhou stranu je z následujícího dění jasné, že byl Karel v Římě očekáván. Krátce se ubytoval v domě svatopetrských kanovníků, a na jeho návštěvu byli připraveni i v Lateránu a u sv. Prassedý. Měl také průvodce. Nejprve jej provázal sám Pierre de Colombiers, později měl různé osoby z řad římského kléru. Konkrétně víme, že mezi nimi byl svatopetrský kanovník Benedetto Orsini a opat kláštera *San Paolo fuori le mura*. SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 78. Karel si každopádně počínal opatrně, po městě putoval převážně v noci a tajně, aby nebudil pozornost.

⁷⁸⁷ Lk 14,11.

⁷⁸⁸ J 1,11. Tyto biblické odkazy poukazují právě na souvislost mezi Karlem a Kristem.

Ležení na *monte Mario* opustil Karel ještě ve čtvrtek večer. Svou tajnou pouť tak začal v místech, kudy do města vstupovala většina zaalpských poutníků. Skrze bránu *porta Petrusa* zamířil nejprve přímo ke sv. Petru. V kanovnickém domě, přiléhajícím k bazilice, jej přijal kanovník Benedetto Orsini. Po krátkém odpočinku se odtud Karel v doprovodu kardinála Pierra de Colombiers vydal na první část své pouti po římských svatyních⁷⁸⁹. Nejprve vstoupili do basiliky sv. Petra. V chrámu hořelo ve dne i v noci množství svící, které měly připomínat, že s apoštolem Petrem se začalo šířit světlo víry⁷⁹⁰. Svícemi byla osvětlena i zlatá výklenková mozaika věnovaná Inocencem III., zobrazující trůnícího Krista se svatými Petrem a Pavlem⁷⁹¹. Kardinál odtud zavedl Karla do svatostánku, kde byla uložena jedna z nejproslulejších relikvií své doby, rouška sv. Veroniky (*Veronica*), uchovávající obraz tváře Ježíše Krista. Nebylo jistě náhodné, že Karel začínal svou pouť právě zde. Uctil tuto památku zpřítomňující Kristovo utrpení na počátku Velkého pátku, tedy dne jeho umučení.

Od sv. Petra zamířil Karel IV. v doprovodu opata benediktinského kláštera sv. Pavla Gagliema I., k basilice sv. Pavla za hradbami (*San Paolo fuori le mura*). Toto místo bylo vybráno s ohledem na skutečnost, že následující den chtěl Karel opět strávit mimo město. Šlo o větší vzdálenost, proto patrně cestovali koňmo, aby s rozedněním byli už mimo hradby města. Karel zde setrval celý den, odpočíval, ale také se účastnil velkopátečních obřadů a přísně se postil⁷⁹². Ačkoli stojí mimo hradby, patří basilika sv. Pavla mezi sedm hlavních římských basilik. Založil ji císař Theodosius (379-395) při Ostijské silnici, v místě, kde byl s'at a pohřben apoštol Pavel. Přilehlý klášter se stal jedním z nejvýznamnějších klášterů celého Benediktinského řádu. Na Karla jistě udělalo dojem i množství ostatků, které zde byly střezeny. V basilice mohl vidět hrob Pavlova společníka Timotea, sarkofág s ostatky svatých neviňátek, betlémských dětí, povražděných králem Herodem a mnoho dalších relikvií.⁷⁹³ Odesl si odtud díl hole apoštola Pavla a pravděpodobně i díl řetězu, kterým byl apoštol před svojí popravou spoután, část lebky sv. Ananiáše⁷⁹⁴ a prst sv. Anny⁷⁹⁵.

⁷⁸⁹ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 78.

⁷⁹⁰ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 91.

⁷⁹¹ KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim*. Yale: Yale University Press, 2000, s. 201.

⁷⁹² SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 78.

⁷⁹³ KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim*, s. 158n.

⁷⁹⁴ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s.46.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, s. 47.

Po západu slunce Karel opět vstoupil do města. Tentokrát se pěšky vypravil k Lateránské basilice (*San Giovanni in Laterano*)⁷⁹⁶. Kudy šel, a zda cestou navštívil nějaké další kostely, nevíme. Vzhledem k velké vzdálenosti a časové tísní je pravděpodobnější, že se nikde příliš nezdržoval a šel k Lateránu co nejkratší cestou, zastavil se přitom zřejmě jen v basilice sv. Klimenta (*San Clementis*), neboť ji míjel cestou po *via Maior*, navíc jedině zde mohl získat článek z okovů sv. Klimenta, který byl mezi relikviemi, které přivezl z Říma do Prahy.⁷⁹⁷

Via Maior přivedla Karla na prostranství před *Lateránem*⁷⁹⁸. Ve svých základech náležel zdejší komplex budov ještě do pohanských dob. Stávala zde vila náležící významnému patricijskému rodu, jehož členové zastávali důležité funkce u císařského dvora. Později tu stála kasárna císařské jízdní stráže. Po svém obrácení založil v *Lateránu* císař Konstantin křesťanský chrám k počtě Krista Spasitele a celý komplex věnoval římskému biskupovi. Podle pozdější tradice mu spolu s *Lateránem* odevzdal celý Řím a moc nad světem, než sám přesídlil do Konstantinopole. Z toho důvodu měl *Laterán* důležité místo v papežské ideologii.

Lateránská basilika je z hlavních římských basilik nejstarší a má titulárně nejvyšší postavení, bývala označována za matku, či hlavu všech kostelů v Římě i na celém světě. K basilice přiléhá papežský palác a baptisterium, kde byl dle tradice pokřtěn sám Konstantin. Na prostranství před basilikou bylo postupně shromážděno množství artefaktů, které měly podtrhovat papežskou autoritu. Mezi nimi zvláště vynikala bronzová jezdecká socha Marca Aurelia, která však byla ve středověku považována za zpodobnění císaře Konstantina, nacházela se zde i slavná *Lupa* - socha vlčice, kojící zakladatele starověkého Říma, Romula a Rema. Stála zde též řada kaplí, v nichž žily v odloučení od světa tzv. *incluseny*. Zasvěcení basiliky bylo ještě dvakrát rozšířeno, v 10. století byla zasvěcena sv. Janu Křtiteli a ve 12. století sv. Janu Evangelistovi, ostatky obou Janů jsou také v basilice uloženy. Kristus je nicméně stále hlavním patronem chrámu. Až do dob Klimenta V., který roku 1309 odešel do Avignonu, byl lateránský palác sídlem papežů. V době avignonského exilu však utrpěl celý lateránský komplex četné škody a v době, kdy jej navštívil Karel, už ztratil mnoho ze svého

⁷⁹⁶ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris.*, s. 78.

⁷⁹⁷ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis.* s. 47.

⁷⁹⁸ K Lateránu viz KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim.* s. 13n.

lesku.

Lateránská sbírka relikvií byla nejrozsáhlejší v celém Římě, podle jedné z legend byla dokonce v oltáři Lateránské basiliky uložena Archa úmluvy. Nejvzácnější byly ostatky, spojené se samotným Kristem - krev a voda z jeho proboděného boku, sandály a také kapka z krve prolité při Ježíšově obřezání uchovávaná v křišťálové lahvičce⁷⁹⁹. V kapli sv. Tomáše na jižní straně, která sloužila jako sakristie chrámu, byl dále chován například stůl, kolem nějž seděl Kristus se svými učedníky při poslední večeři, jehož částičku pro sebe Karel získal.

Dále Karel pokračoval k basilice *Santa Maria Maggiore*⁸⁰⁰. Z *Lateránu*, přímo až na pahorek, kde basilika stojí, vede *via Merulana*. V těchto místech bylo v době Karlovy návštěvy jen minimum zástavby a tato část města tak měla v podstatě venkovský charakter. Zatímco za antických dob zde byly okrasné zahrady, nyní tu převládala zemědělská půda. Výnosy z polí sloužily částečně k zásobování lateránského komplexu. Na konci *via Merulana* přivítal Karla další z honosných římských chrámů. Průčelí basiliky zdobila mozaika se znázorněním legendy o jejím založení⁸⁰¹. Na význam basiliky ukazuje, že zde papežové před svým odchodem do Avignonu sloužili až čtrnáctkrát do roka mše. Nejvýznamnější pobožnosti, vedené samotným papežem, se tradičně odehrávaly 15. srpna na svátek Nanebevzetí Panny Marie. Karel zde uctil plátno, do něhož byl po narození zabalen Kristus⁸⁰², vidět zde však mohl i četné další relikvie. Ty, které souvisely s Kristovým dětstvím, byly uchovávány v samostatné kapli, do níž se vstupovalo z pravé boční lodi chrámu. Krom Ježíšových plenek zde byly i jeho jesličky, podle kterých se někdy celá basilika nazývala *praesepe*. Nemenší význam měly relikvie související s Pannou Marií, z nichž nejproslulejší byl obraz bohorodičky, dle tradice namalovaný samotným evangelistou Lukášem.

Ještě stále za hluboké noci Karel *Santa Maria Maggiore* opustil a přešel do nedalekého kostela sv. Praxedy (*Santa Prassede*)⁸⁰³. Kostel ukrývá ostatky svatých mučednic Praxedy a Pudenziany i četných dalších mučedníků, neboť sem byly v 9. století přeneseny

⁷⁹⁹ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 78.

⁸⁰⁰ *Ibidem*, s. 79.

⁸⁰¹ K podobě basiliky viz KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim*, s. 126n.

⁸⁰² SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 79.

⁸⁰³ Ke kostelu KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim*. s. 107-125.

ostatky z římských katakomb. Najdeme v něm též vrcholné ukázky římského mozaikového umění⁸⁰⁴. Karel sem však především přišel uctít sloup, u něž byl Kristus bičován⁸⁰⁵. Tuto velevzácnou památku, na níž byly patrné i údajné stopy Kristovy krve, sem přivezl někdejší titulární kardinál tohoto kostela Jan Colonna, který byl jako apoštolský legát v Orientu zajat nevěřícími. Ani přes mučení však nepolevil ve víře, naopak údajně obrátil své trýznitele a ti jej propustili. Zpět do Říma pak s sebou přivezl mnoho relikvií včetně tohoto sloupu⁸⁰⁶. Sloup je uložen v kapli sv. Zenona, která je pro svoji nádhernou výzdobu přezdívána také *hortus paradisi*⁸⁰⁷. Mozaiková výzdoba zde pokrývá doslova každý centimetr místa. Je pravděpodobné, že tato kaple sloužila jako inspirace při výzdobě nejsvětějších míst českého království, zejména karlštejnské kaple sv. Kříže a Svatováclavské kaple v pražské katedrále⁸⁰⁸. Opat přílehlého kláštera byl údajně tak dojat Karlovou hlubokou zbožností, že jej obdaroval mnoha ostatky.

Za svítání Karel kostel sv. Praxedy opustil a vydal se opět ke sv. Petru⁸⁰⁹. Prokazatelně se na své cestě zastavil ještě v basilice sv. Silvestra (*San Silvestro in Capite*). V kostele byla uchováována hlava sv. Jana Křtitele, která sem byla přinesena za Inocence II. (1130-1143) z nedalekého oratoria *Sancti Ioannis de Capite*. Jak se hlava do Říma dostala je nejisté, ozdobena dvěma korunami byla uchováována v křišťálové schráně zasazené do tabernáku. Od sv. Silvestra pokračoval Karel dál ke sv. Petru. Cestou míjel jednu ze slavných antických památek sloup Marca Aurelia⁸¹⁰.

6.18.5 Císařská korunovace Karla Lucemburského

V paláci u sv. Petra si Karel IV. odpočinul a navečer konečně odložil své inkognito. Jeho dvorní kronikář to vyličil následujícími slovy:

⁸⁰⁴ Mozaiky zdobící římské kostely na Karla každopádně zapůsobily, čehož je ostatně dokladem tzv. Zlatá brána, zdobící vstup do katedrály sv. Víta v Praze.

⁸⁰⁵ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 79.

⁸⁰⁶ *Ibidem*.

⁸⁰⁷ KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim*. s. 116-125.

⁸⁰⁸ BLOCHOVÁ, Hana a FAJT, Jiří (edd.). *Magister Theodoricus: dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. s. 206-207.

⁸⁰⁹ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 79.

⁸¹⁰ *Ibidem*, s. 79-80.

„Konečně v sobotu, v předvečer velikonoce (4. dubna), o hodině nešporní⁸¹¹, se nejmilostivější panovník ukázal všem ve dvoře pana papeže poblíž chrámu svatého Petra a zjevil všem sebe a svou přítomnost, přičemž ustanovil a nařídil, jak má být nazítří uspořádána slavnost jeho korunovace.“

Po dnech naplněných pokorným rozjímáním, mystickým dialogem s Bohem a jeho svatými, přišel čas, kdy se měl Karel zhostit úřadu, pro nějž byl vyvolen a hodlal tak učinit v plném lesku. Císařská korunovace v Římě v sobě spojovala odrazy starověkého impéria s idejemi křesťanskými. Sama o sobě císařská koruna nepřinášela téměř žádnou reálnou moc, pojily se s ní sice určité nároky, avšak většinou jen stěží vymahatelné. Svou, řekněme, výkonnou moc (*potestas*), získával panovník už korunovací na římského krále, neboť těžiště moci středověkých císařů leželo v zaalpských oblastech. Korunovací v Římě však nabýval ještě zvláštního důstojenství (*dignitas*). Svoji titulaturou si císař činil nárok na vládu na celém světě jako *dominus et monarcha totius orbis*, pozemský náměstek samotného Krista. Jeho pověření Bohem bylo symbolizováno obřadem pomazání, po něm už císař přestával být pouhým laikem, stával se osobou posvěcenou. V Karlově případě bylo navíc toto posvěcení podtrženo časem, kdy se obřad odehrával, jeho korunovace se totiž prolínala s liturgií Velikonoční neděle.⁸¹²

V neděli Karel vstal ještě před rozedněním a vydal se zpět na místo, odkud ve čtvrtek vyšel na svou pouť, ke kostelíku sv. Magdaleny, odkud měl jeho průvod vyrazit⁸¹³. S prvními slunečními paprsky se rozezněly trubky a zavlály praporce. Korunovační průvod nového římského císaře byl připraven. Císař sám byl oblečen do šatu rudé barvy, symbolizující Krista, která zde na zemi náležela jen papežům a císařům⁸¹⁴. Ještě před branami musel Karel zástupcům města přísahat na evangelium, že bude jeho ochráncem, stejně, jako ochráncem

⁸¹¹ Tato hodina se tehdy počítala už k následujícímu dni.

⁸¹² KUBÍNOVÁ, Kateřina. Římská korunovace Karla IV. In: *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. Narozeninám*, s. 52.

⁸¹³ O prelátech a zástupcích šlechty, kteří se průvodu účastnili BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 85.

⁸¹⁴ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*. s. 82. Porta však neopomněl připomenout, že pod slupkou okázalosti se skrýval pokorný poutník.

víry⁸¹⁵. Teprve pak branou *porta Crescentii* vstoupil. Zástupy lidu byly tak početné, že mu cestu museli razit ozbrojenci, nepomohlo ani rozhazování mincí. Cestou pasoval na rytíře celé zástupy čekatelů⁸¹⁶. Za hradbami se k jeho průvodu připojili ještě zástupci města a klerici nesoucí kadidelnice a kříže. Dle protokolu měl těsně před Karlem jet městský prefekt, s obnaženým mečem⁸¹⁷. Na náměstí před basilikou sv. Petra se Karlova koně chopili římský senátoři a dovedli jej ke schodišti vedoucímu k basilice⁸¹⁸. Na schodišti už Karla očekával kardinál ostijský Pierre de Colombiers, který zastupoval papeže. Úkony, které náležely pouze papeži byly při korunovaci vynechány⁸¹⁹, a navíc si Pierre de Colombiers musel poradit i bez ostatních původně pověřených kardinálů. Před basilikou čekal zástup duchovenstva nesoucí ostatky, aby za zvuku varhan a zpěvu žalmů uvedli budoucího císaře do chrámu⁸²⁰. Na vrcholu schodiště se Karel s kardinálem přivítali polibkem a obejmutím, pocta políbení nohou byla vyhrazena pouze papeži, proto byla vynechána. Poté Karel, prostřednictvím kardinála, obětoval papeži zlato⁸²¹, načež jej kardinál odvedl do kostelíku nazývaného *Santa Maria in Turri*, u vstupu do svatopetrského atria. U oltáře Karel složil na evangelia přísahu, že bude chránit papeže a svatou římskou církev⁸²². Po modlitbě kardinál i se svým doprovodem odešel do basiliky. Karel byl zatím v kostelíku slavnostně přijat mezi svatopetrské kanovníky, oblečen do korunovačního roucha a dostal pallium papežského komorníka. V průvodu kanovníků poté prošel přes atrium, kolem kašny s pověstnou piniovou šiškou, k bráně,

⁸¹⁵ *Ibidem*.

⁸¹⁶ *Ibidem*, s. 83.

⁸¹⁷ Tak to alespoň předepisoval dochovaný řád Karlovy korunovace. ELZE, Reinhard (ed.). *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*. Fontes iuris Germanii antiqui in usum scholarum separatim editi 9. Monumenta Germaniae historica. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani 1960, s. 133-139.

⁸¹⁸ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 83.

⁸¹⁹ Výčet všeho, co bude třeba při korunovaci vynechat podává list, který ostijskému kardinálovi adresoval sám papež. Jeho znění zaznamenal Iohannis Porta. *Ibidem*, s. 22-23.

⁸²⁰ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 230.

⁸²¹ ELZE, Reinhard (ed.). *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*, s. 134. SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 85.

⁸²² *Ibidem*, s. 85. ELZE, Reinhard (ed.). *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*, s. 134.

nazývané Stříbrná, kde se mu dostalo požehnání⁸²³. Když vstoupil do zaplněné basiliky, propukl shromážděný lid v jásot. Cestou k hlavnímu oltáři byla nad Karlem pronesena další modlitba. Hlavní oltář, u nějž nesměl sloužit mši nikdo jiný než papež, či jím pověřený kardinál, uctil Karel hlubokou prostrací, zatímco byly zpívány litanie a přímluvné modlitby⁸²⁴. Další zastavení Karla čekalo u oltáře sv. Mořice, kde byl pomazán posvěceným olejem na pravici a mezi lopatkami, čímž mu byl udělen dar Ducha svatého⁸²⁵. Poté byli budoucí císař s císařovnou posazeni na připravené tribuny a kardinál začal sloužit velikonoční bohoslužbu. Během liturgie Karel pasoval na rytíře další a další čekatele⁸²⁶. Po čtení epištoly a graduálu přistoupil konečně k hlavnímu oltáři a zastupující kardinál mu na hlavu vložil mitru a na ni císařskou korunu. Poté Karel přijal ještě žezlo a říšské jablko. Následovaly další modlitby⁸²⁷, po kterých dostal korunovaný císař od kardinála ještě obnažený meč a požehnání, čímž mu byla svěřena ochrana celého křesťanstva. V tomto momentě se císař stal zástupcem a ztělesněním Krista a zároveň rytířem sv. Petra. Na znamení, že je se svým úkolem srozuměn, si meč nejprve připnul k pasu a pak jej vytasil a třikrát s ním mávl⁸²⁸. Následné líbání nohou papeži bylo opět vypuštěno, takže se císař vrátil zpět na tribunu. Byly zpívány přímluvné modlitby a po jejich skončení propuklo shromáždění v jásot.

„Nesmírná radost a nevyslovitelný jásot naplnil tehdy všechny český národ, jenž viděl svého krále na vysokém trůně a korunovaného císařskou korunou. Všichni volali Kyrie eleison a zpívali Te Deum laudamus.“⁸²⁹

⁸²³ *Ibidem.*

⁸²⁴ KUBÍNOVÁ, Kateřina. Římská korunovace Karla IV. In: *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám.* s. 51.

⁸²⁵ ELZE, Reinhard (ed.). *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*, s. 135. Ačkoli nešlo o svěcení, získal tím důstojnost jinak vyhrazenou jen vysvěceným osobám, směl stát při mši u oltáře a přísluhovat celebrujícímu knězi, jako by měl nižší svěcení. KUBÍNOVÁ, Kateřina. Římská korunovace Karla IV. In: *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám.* s. 51.

⁸²⁶ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 87.

⁸²⁷ ELZE, Reinhard (ed.). *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*, s. 136.

⁸²⁸ *Ibidem*, s. 137.

⁸²⁹ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.* s. 230.

Následoval obřad korunování císařovny a po něm pokračovala mše zpěvem evangelia. Text evangelia, zvěstující zmrtvýchvstání Krista, korespondoval se „vzkříšením“ císařství. Při ofertoriu císař s císařovnou obětovali u hlavního oltáře zlato a po svatém přijímání z rukou kardinála se oba vrátili na tribunu⁸³⁰. Na závěr kardinál oběma udělil požehnání a všichni tři se vydali k východu z basiliky. Na vrcholu schodiště se císařský pár rozloučil s kardinálem polibkem. Dále nechme opět mluvit císařova kronikáře:

„Když skončila mše a korunovace, vsedl slavný kníže, pan Karel Čtvrtý, z přízně milosti boží římský císař, vždy rozmnožitel, a český král, se svou manželkou, již řečenou paní císařovnou, na ozdobené koně. Před nimi i za nimi jeli zástupy knížat a šlechticů, všichni měli přílby na hlavách a meče v rukou, jsouce připraveni k boji. Za ohromného jásotu a veselí přejeli bez všech překážek most přes Tiberu pod Andělským hradem a přijeli ke kostelu svatého Jana v Lateráně, kde nový císař v císařském majestátu usedl k tabuli.“⁸³¹

Kvůli množství lidu se průvod dostal do Lateránského paláce až v hodině nešporní⁸³². Ačkoli císař toho dne okusil pouze duchovní stravu při svatém přijímání⁸³³, projevil místo hostiny přání spatřit sbírku ostatků schraňovanou v soukromé papežské kapli *Sancta sanctorum*⁸³⁴, kde zvláště uctil hlavy apoštolů Petra a Pavla⁸³⁵. Pak ještě před oltářem Lateránské basiliky pasoval na rytíře jakési muže z rodu Colonna⁸³⁶. Na samotné hostině se mnoho nezdržel. Dodržel slib daný papeži a ještě před západem slunce opustil branou *porta sancti Laurentii* město.

Noc strávil v klášteře při basilice *San Lorenzo fuori le mura*, další ze sedmi hlavních římských basilik. Založení basiliky se připisuje císaři Konstantinovi a byli zde pohřbeni sv.

⁸³⁰ ELZE, Reinhard (ed.). *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*, s. 138-139.

⁸³¹ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 230.

⁸³² SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 88.

⁸³³ *Ibidem*.

⁸³⁴ Ke kapli například. KESSLER, Herbert, ZACHARIAS, Johanna. *Rome 1300: On the Path of the Pilgrim*, s. 38-65.

⁸³⁵ SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 88.

⁸³⁶ *Ibidem*, s. 89.

Vavřinec a prvomučedník Štěpán⁸³⁷. Karel tak navštívil další důležité posvátné místo, zatímco dostal svému slibu a byl zde už mimo město. Následující den jej zde navštívil kardinál Pierre de Colombiers, aby spolu dohodli další postup⁸³⁸.

6.18.6 Návrat Karla IV. do Čech

Hned další den se císař vydal po *via Triburtina* do Tivoli, městečka asi 30 km od Říma, které bylo říšskou državou. Také zde se však zdržel pouze jediný den. Svým rychlým odjezdem si vysloužil odsudky italských humanistů⁸³⁹ a o staletí později i německých historiků⁸⁴⁰. Karel však nemínil nic riskovat a nehodlal v nebezpečném italském prostředí setrávat déle, než bylo bezpodmínečně nutné. Navíc v Tivoli došlo k rozmlíškám v jeho doprovodu⁸⁴¹. Odtud pokračoval přes Rieti, Terni a Chiusi, kam vstoupil pravděpodobně hlavně proto, aby spatřil zde uchovávaný snubní prsten Panny Marie. Cestou postupně rozpouštěl svůj ozbrojený doprovod. Větší zastávku uskutečnil až v Sieně, kam dorazil 19. dubna.

V Sieně se znovu sešel s kardinály Pierrem de Colombiers a Albornozem⁸⁴², věnoval se různé diplomatické činnosti a rozpustil další část svého doprovodu. Nechal si zde také ukázat domnělé ostatky těla sv. Víta a zvláštní listinou datovanou 24. dubna potvrdil, že nejde o ostatky světce, ale jistého poutníka⁸⁴³. Ze Sieny pokračoval kolem Florencie do Pisy, kam

⁸³⁷ *Ibidem*.

⁸³⁸ *Ibidem*.

⁸³⁹ Petrarkův list, v němž básník vytýká Karlovi jeho útěk z Itálie viz HEŘMANSKÝ, František (ed.). *Čtení o Karlu IV. a jeho době: (z pramenů)*, s. 222-223. Na druhou stranu kronikář Beneš Krabice z Weitmile vysvětluje Karlův rychlý odjezd tím, že to tak bylo zvykem. Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 230. Ferdinand Seibt navíc poukázal na list zasláný Karlem IV. uherskému králi 9. února 1355, ze kterého vyplývá, že Karel původně počítal s rychlejším sledem událostí. Svou císařskou korunovaci plánoval již na neděli Laetare (15. března) nebo na svátek Zvěstování Panny Marie o deset dnů později. V Itálii se tedy zdržel déle než původně předpokládal. SEIBT, Ferdinand. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*, s. 240.

⁸⁴⁰ Tuto kritiku shrnuje ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355*. s. 380

⁸⁴¹ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402.*, s. 304.

⁸⁴² SALOMON, Richard (ed.). *Iohannis Porta de Annoniaco Liber de coronatione Karoli IV. imperatoris*, s. 94.

⁸⁴³ MENDL, B. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI/1, (1355-1363)*.

vstoupil 6. května, mínil tu načerpat síly a dohodnout průběh další cesty. Tolik potřebný klid však v Pise nenašel, Itálie mu znovu ukázala svou odvrácenou tvář. Nejprve se Karlovi donesla zpráva, že byl zavražděn benátský dóže Marino Falieri, s nímž byl snad v přátelských stycích, ještě horší však bylo, že se kalily jeho vztahy s Viscontii, což Karlovi komplikovalo cestu přes severní Itálii. Nakonec se vyhrotila i situace v samotné Pise⁸⁴⁴. Císařova přítomnost způsobila eskalaci vnitřních sporů, které ve městě doutnaly už delší dobu. Sporné strany se spojily proti němu a Karel musel použít sílu zbraní i všechnu svou diplomatickou obratnost, aby uhájil svůj život a čest. Spiklenci, kteří se snad obávali, že císař míní pomoci Luce vymanit se z pisánské nadvlády, zapálili palác, v němž císař s císařovnou nocovali. Nato jej obvinili, že tak učinil on sám, aby město odzbrojil, neboť v paláci se nacházela zbrojnice komuny, a že zaprodal město jeho Florentským nepřátelům. Pro Karla nastala těžká situace. Disponoval už jen nepočetnými oddíly, navíc usazenými na opačných koncích města oddělených řekou. Císařovnu tedy narychlo odeslal z města pryč a sám pak řídil obranný boj i vyjednávání⁸⁴⁵. Když bylo nebezpečí zažehnáno a spiklenci odhaleni, přišla Karlova tvrdá odplata v podobě hrdelních trestů i finančních sankcí. Odsouzeným nepomohlo ani to, že v několika případech šlo o muže, kteří se předtím zasloužili o zdar Karlovy římské jízdy. Přesto už se císař v Pise necítil bezpečně a následující dva týdny strávil raději v Pietrasantě.

Z Pietrasanty vyslal na cestu 11. června nejprve císařovnu v doprovodu arcibiskupa Arnošta z Pardubic a kancléře Jana ze Středy, sám je následoval až o tři dny později. Další fáze Karlovy zpáteční cesty se stala skutečným opakem jeho příjezdu. Zatímco tehdy byl nadšeně vítán, nyní jej, zvláště na územích ovládaných Viscontii, čekaly zavřené městské brány a hradby obsazené ozbrojenci. V Cremoně musel dlouho čekat a splnit různé ponižující podmínky, aby byl vůbec vpuštěn do města a mohl přejít most přes Pád, podobná situace nastala v Soncinu. Karlovi se jistě ulevilo, když nechal Itálii za zády a ocitl se na německých územích. Italský kronikář Matteo Villani si nad jeho odjezdem povzdechl:

„Vrátil se tam s korunou, které dosáhl bez jediné rány mečem, a s penězi naplněným

Pragae: Ministerium scholarum et instructionis publicae, 1928, s. 15, č. 15.

⁸⁴⁴ Popis událostí v Pise přináší např. ŠUSTA, Josef. *České dějiny. Dílu II. část 4, Karel IV. Za císařskou korunou: 1346-1355.* s. 388-389.

⁸⁴⁵ Zprávu o tom, pro neznalost reálií města místy nepřesnou, přináší i Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela.* In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.,* s. 230.

*měšcem, který si do Itálie přinesl prázdný, ale s malou slávou, která by svědčila o jeho chrabrém jednání, a s hanbou, poskvrňující nemálo lesk císařského majestátu.*⁸⁴⁶

6.18.6.1 Zastávka v Norimberku a pražský adventus augusti

Přes Curych a Augsburg dorazil Karel IV. počátkem července do Norimberka. Jistě ne náhodou se právě v tomto městě rozhodl oslavit počátek svého císařského panování⁸⁴⁷. Učinil tak 8. července založením kaple zasvěcené Panně Marii a Ježíši Kristu⁸⁴⁸. Stavitelem kaple zvané *Frauenkirche* byl pravděpodobně Karlův nový dvorní stavitel Petr Parlěš. Karel do ní vtělil ideologický program své vlády. Pomocí složité symboliky zde byl vyjádřen vztah jednotlivých složek Karlovy moci - císařství, Říše a České koruny. Architekturu i zasvěcením odkazuje *Frauenkirche* na císařskou kapli v Cáchách, což byl poukaz na spojitost Karlova císařství s odkazem Karla Velikého.

Krom Norimberka se Karel objevil ještě v Řezně a opakovaně je doložen ve správním centru svých hornofalckých držav, v Sulzbachu. Zdrželo jej tu vyřizování koupě hradu Donaustauf, který měl klíčový význam pro jeho plán zapojení Prahy do mezinárodního obchodu⁸⁴⁹. 10. srpna vyrazil ze Sulzbachu do svého sídelního města. Ačkoli kroniky přinášejí jen suchá konstatování⁸⁵⁰, dá se předpokládat, že Karlův příjezd do Prahy musel být triumfální. Vstup do města, zvláště při příležitostech, jako byla tato, byl svého druhu obřadem, který čerpal ze symboliky triumfálních vjezdů starověkých císařů a dával jí nový,

⁸⁴⁶ KALISTA, Zdeněk, FERKLOVÁ, Renata (edd.). *Karel IV. a Itálie*, s. 108.

⁸⁴⁷ Ke zvláštnímu postavení Norimberka v koncepci Karlovy vlády viz KAVKA, František. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378): (země České koruny, rodová, říšská a evropská politika). I. díl, (1355-1364)*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1993. 252 s. ISBN 80-7066-695-1. s. 16.

⁸⁴⁸ Ke kapli blíže například FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, s. 364.

⁸⁴⁹ KAVKA, František. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378): (země České koruny, rodová, říšská a evropská politika). I. díl, (1355-1364)*. s. 19-20.

⁸⁵⁰ „Při příchodu do Prahy byl s radostí a veškerou slávou přivítán od duchovenstva a lidu.“ Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 230. Podle různých poznatků k symbolice triumfálních vjezdů se Karlův příjezd do Prahy snažil rekonstruovat KAVKA, František. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378): (země České koruny, rodová, říšská a evropská politika). I. díl, (1355-1364)*. s. 22.

křesťanský rozměr⁸⁵¹. Nejprve byl panovníkův průvod uvítán daleko před městem. Duchovní, za zpěvu nábožných písní, nesli relikviáře, zástupci cechů své praporce, nechyběli ani trubači a z města doléhalo zvonění zvonů. Průvod, který šel vstříc císaři Karlu IV. vedl patrně arcibiskup Arnošt z Pardubic a markrabě Jan Jindřich. Ideálním místem, kde mohli panovníka očekávat, byl Břevnovský klášter, neboť tam mohli společně uctít památku jednoho ze zemských patronů, sv. Vojtěcha. Karel s chotí pravděpodobně přijížděli v plném majestátu, v ceremoniálních pláštích a s korunami na hlavách, symboly císařství byl patrně ozdoben i baldachýn, nesený nad císařským párem.

Karel navíc přinášel vzácný ostatkový poklad, který bylo nutné též náležitě uctít a uvítat. Zvláštní význam měly ostatky patrona pražské katedrály sv. Víta, nesené ve stříbrném, zlaceném relikviáři, zdobeném ametysty a kamejemi⁸⁵². Nejen díky svému císařskému titulu, ale také díky získání této relikvie, se Karel vracel do Prahy jako dovršitel odkazu věčného knížete české země, sv. Václava, který za svého života získal pro Prahu světcovo rámě. Triumfální symboliku císařova příchodu pak podtrhovalo nejen to, že sv. Vít je vítězným světcem⁸⁵³, ale i zvolené datum, neboť na ten den připadal svátek Nanebevzetí Panny Marie. Slavným návratem do Prahy byla završena velká pouť, která začala 28. září 1354 v hornofalckém Sulzbachu a vyvrcholila v Římě návštěvami nejslavnějších křesťanských chrámů a slavnou korunovací.

6.19 Druhá římská jízda Karla IV.

Znovu se Karel IV. vrátil do Říma o třináct let později. Také tato jeho druhá římská jízda měla své duchovní rozměry. Do Itálie nejel jen hájit císařské a říšské zájmy, usiloval též o naplnění poslání císaře coby ochránce církve. Navíc jeho tažení opět posvěcovaly návštěvy významných svatyní a získávání ostatků, bez toho se ostatně neobešla žádná z velkých

⁸⁵¹ Obecně k tomuto tématu ANTONÍN, Robert a BOROVSÝ, Tomáš. *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*.

⁸⁵² HOMOLKA, JAROMÍR. Karel IV. a pražské dvorské sochařství. In: VANĚČEK, Václav. *Karolus Quartus: sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV.* s. 392. O tomto relikviáři psal Karel do Prahy v listu z 22. ledna 1355 viz PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis.* s. 44-45.

⁸⁵³ Ke kultu sv. Víta CHADRABA, Rudolf. *Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV.* 1. vyd. Praha: Academia, 1971, s. 11-34.

Karlových cest.

Karel IV. dlouhodobě usiloval o návrat papeže z Avignonu do Říma. Tato myšlenka však pochopitelně narážena na odpor francouzského dvora i značné části kardinálského sboru a naklonění jí nebyli ani papežové Kliment VI. a Inocenc VI. Také v Itálii si zdaleka ne všichni přáli návrat papeže, který by byl v úzkých vztazích s císařem. K určitému obratu došlo, když byl na papežský stolec zvolen někdejší opat benediktinských klášterů v Auxerre a Montpellier Guillaume de Grimoard, který přijal jméno Urban V. Tento muž plně oddaný službě církvi se svojí autoritou snažil tlumit spory mezi evropskými panovníky a též usiloval o obnovu papežské moci v Itálii, aby mohl papežství vyvázat z vlivu francouzských králů. Díky tomu byl po své smrti uctíván téměř jako světec a později byl blahoslaven.

Konkrétnější obrysy začala možnost návratu papeže do Říma dostávat během Karlovy návštěvy v Avignonu v roce 1365. Císařovým úkolem mělo být především to, aby průchod papeže Itálií a jeho ujmoutí se vlády nad věčným městem zajistil vojensky. Ideová podpora papeži přicházela z různých stran, k návratu jej pobízela například později svatořečená mystička Brigita Švédská a emotivní list plný římského patriotismu mu adresoval i básník Francesco Petrarca.

Koncem léta 1366 nastolil Karel IV. otázku návratu papeže do Říma i na říšském sněmu konaném ve Frankfurtu a získal souhlas říšských knížat, aby jej osobně zajistil. Bylo potřeba zejména shromáždit oddíly, které by papeže doprovodily a rozprášily žoldnéřské tlupy, které ohrožovaly bezpečnost na cestách. Dalším úkolem bylo zajistit na Apeninském poloostrově alespoň dočasnou rovnováhu mezi zneprátenými komunami a šlechtickými rody. Za tím účelem bylo pochopitelně nutné získat finance. Urban V. tedy souhlasil, aby na zaplacení výpravy byl vypsán zvláštní desátek v německých a českých zemích, a navíc pro všechny její účastníky vyhlásil plnomocné odpustky. Přesun papežského dvora do Říma měl začít v květnu 1367 a optimistický Urban dal už dokonce příkaz k rekonstrukci vatikánských zahrad.

Jak se stanovený termín přibližoval, papež Urban V. ale stále více váhal. Nakonec se nechal přesvědčit sliby svých italských příznivců, kteří neměli zájem na tom, aby papež tak úzce spolupracoval s císařem, a vydal se na cestu sám. K dohodě byl za těchto okolností svolný i tradiční odpůrce papežské i císařské strany Bernabo Visconti. Už 9. června 1367 tak papež vstoupil do Viterba, které leželo již na území papežského státu a 16. října prošel branami Říma.

Císař Karel IV. se za této situace dostával mimo hru a hledal způsoby, jak získat

ztracenou iniciativu. Jeho zájmem a plánem bylo stát se osvoboditelem a zachráncem papežství, místo toho se ale dostával do pozice pouhého diváka. Nemenším problémem bylo i nebezpečí, že bude zcela vyřachován z italské politiky. Nakonec se rozhodl pro vlastní tažení do Říma. Už dopředu bylo jasné, že půjde o riskantní a nebezpečný podnik, jako byla ostatně každá výprava do Itálie.

Pokusy o vybírání zvláštního vypsání desátka budily v říši odpor a podpora výpravě postupně slábla. Zdaleka ne každého dokázala císařská propaganda přesvědčit tak, jako autora soudobé kolínské kroniky, podle něhož Karel IV. vyrazil do Itálie, aby ochránil církve a bojoval proti tyranům⁸⁵⁴. Též nebylo jasné, jak se císaři podaří projít severní Itálií, kde ležela území mocných Viscontiů⁸⁵⁵. Na cestu, jejímž oficiálním cílem byla korunovace císařovnou Karlovy čtvrté manželky Alžběty Pomořanské, se císařský pár vydal na květnou neděli, která toho roku připadla na 2. dubna. Lesk průvodu dodávala účast dostatečného počtu prelátů a pánů z Čech i Říše. Pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi mezi nimi tentokrát nebyl, Karel IV. jej po dobu své nepřítomnosti pověřil správou Českého království, jak to dříve v podobných případech činil i u jeho předchůdce Arnošta z Pardubic. Zato nechyběla ani Karlova šestadvacetiletá dcera Kateřina, která po nevydařeném sňatku s Otou V. Braniborským žila u pražského dvora a zřejmě zatoužila vidět italské kraje a věčné město. O jak riskantní podnik šlo dobře ukazuje dochovaná závěť, kterou před cestou sepsal olomoucký biskup a císařův kancléř Jan ze Středy⁸⁵⁶.

První zastávku učinil Karel IV. ve Vídni, kde jej čekal papežský nuncius Petr z Calais. Na papežovo přání císaře vyzval, aby znovu přísahal na listinu Jindřicha VII. z roku 1312 o nedotknutelnosti světského panství papežů v Itálii. Karel se nezdráhal a dodal, že tak činí proto, aby zamezil pochybnostem o svém postoji k papežskému státu, které šíří někteří pomlouvači. Ve Vídni se také dozvěděl o útoku Bernaba Viscontiho na Mantovu, kde sídlil

⁸⁵⁴ SPRANDEL, Rolf (ed.). *Die Kölner Weltchronik 1273/88-1376*. *Scriptores rerum Germanicarum, nova series*. Monumenta Germaniae historica. München: 1991. ISBN: 3-88612-031-7, s. 110.

⁸⁵⁵ Více k těmto okolnostem BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 393n.

⁸⁵⁶ *1. duben 1368, Modřice*.

Jan ze Středy, biskup olomoucký, máje odejeti s Karlem IV. do Itálie, určuje knihy, jež mají v případě jeho smrti připadnouti pražským augustiniánům u sv. Tomáše. NEUMANN, Augustin Alois. *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*. V Olomouci: Matice cyrilometodějská, 1926. 238 s. Studie a texty k náboženským dějinám českým, s. 32.

říšský vikář. Šlo o jasné porušení říšských práv, které mu dávalo další záminku k cestě.

Poté průvod pokračoval přes Alpy do Furlandska. Jeho hlavní část čítala asi tři tisíce jezdců, předcházely jej však ještě dva oddíly. První, s asi šesti sty jezdci vedl litomyšlský biskup Albrecht ze Šternberka, a druhý, který čítal kolem sedmi set jezdců olomoucký biskup Jan ze Středy a moravský markrabě Jan Soběslav. Všechny oddíly mířily přes Semering do Udine, kde měl svoji rezidenci spřátelený aquilejský patriarcha Markvart z Randeggu. V Udine už císaře, který do města dorazil 27. dubna, čekali zástupci italské šlechty, měst i duchovenstva, mezi nimi též Francesco Petrarca, který zastupoval padovskou kapitolu. Dostavilo se i poselstvo Bernaba Viscontiho, který nabízel smír, Karel však nabídku odmítl. V následující vzájemné korespondenci papež císařovo jednání ocenil, vyzval říšská knížata k podpoře výpravy a udělil odpustky všem jejím účastníkům.⁸⁵⁷

Udine císař opustil 2. května, krátce se zastavil u Trevisa a v doprovodu zvláštních vyslanců dóžete prošel přes benátská území. Dále směřoval do Padovy a Ficaroly, kde se jeho průvod setkal s papežskými oddíly. Vojenské operace vedené spojeným vojskem proti miláňanům žádný větší úspěch nepřinesly. Karel IV. se proto stáhl ke spřáteleným Gonzagům do Mantovy. Mír s Bernabem Viscontim byl dojednán v srpnu v Modeně. Na základě těchto dohod císař rozpustil své vojsko a ponechal si průvod čítající jen asi pět set jezdců. Mimoto se k jeho doprovodu na zbytek cesty do Říma připojilo asi osm set jezdců zastupujících Miláňany a další italské šlechtice a komuny.

Podobně jako před lety se Karel IV. v Mantově poklonil ostatkům sv. Longina chovaným v klášteře sv. Ondřeje a přesvědčil zástupce města i řeholníky, aby mu uprostřed noci ukázali ukryvanou nádobku údajné Kristovy krve, tentokrát si navíc vyprosil její otevření a darování nepatrné krůpěje z jejího obsahu. Není jasné, jak byla krůpěj uchovávána, ve svatovítských inventářích ji však nenalzáme a s největší pravděpodobností nebyla ani součástí karlštejnského ostatkového pokladu. Nechuti, s jakou se mniši o vzácnou relikvii dělili, si byl Karel zřejmě velmi dobře vědom a jako náhradu odměnil jejich klášter četnými privilegii.

V Toskánsku se Karel IV. mohl spolehnout především na tradičně loajální Pisu a Luccu, než pokračoval dále, zanechal proto v obou městech své zástupce a podobně si počínal v Sienně, ke které přitáhl 12. října. S papežem se poprvé setkal 17. října ve Viterbu. Účelem jejich schůzky bylo především dohodnout podrobnosti Karlova pobytu v Římě. Před branami

⁸⁵⁷ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 397.

věčného města císař stanul již 19. října. Stejně jako v roce 1355 i tentokrát přicházel cestou, která jej nejdříve přivedla na *mons Gaudii*, odkud sestoupil ke kostelu sv. Marie Magdalské. Očitý svědek události florentský humanista Coluccio Salutati popisuje, že římský lid mu vyšel naproti, aby jej slavnostně pod hedvábnými nebesy uvedl do města. Císař však projevil pokoru, kterou ocenil nejen Salutati ale jistě i mnozí další přítomní. Sestoupil totiž z koně, zdvořile odmítl nabízený baldachýn a vydal se k městské bráně pěšky⁸⁵⁸. Jako symbol císařské moci nad ním byla nesena pouze prostá korouhev s říšskou orlicí a bezprostředně za ním kráčel mečník s taseným mečem. Lépe Karel IV. ani nemohl vyjádřit, že přichází do Říma opět jako pokorný poutník a všechnu svoji moc hodlá poskytnout k ochraně církve. Patrně šlo i o odkaz na to, že právě meč, který měl sloužit k ochraně církve, mu byl předán při císařské korunovaci.

Ještě radostnější byl podle Salutatiho příjezd papeže Urbana V. 21. října. Císař mu se svým doprovodem vyjel naproti ke kostelu sv. Marie z Magdaly, odkud oba jeli na koních až k bráně *porta Collina*, před branou císař nečekaně sesedl, chytil uzdu papežova koně a vedl jej až ke schodům basiliky sv. Petra. Shromáždění lidé císařovo chování přijímali s nadšením, neboť viděli, že mezi oběma hlavami křesťanstva panuje mír a shoda, nechyběli však prý ani taci, kteří takové chování omítali jako pohanu císařství. Ve skutečnosti asi právě kvůli tomuto ceremoniálu Karel IV. tolik spěchal, aby byl v Římě ještě před papežem. Chtěl vystupovat jako druhý Konstantin, který vrací město papeži⁸⁵⁹. Naproti tomu i papež Urban V. býval díky

⁸⁵⁸ NOVATI, Francesco (ed.). *Epistolario di Coluccio Salutati I*. Fonti per la storia d'Italia 15. Epistolari, secolo XIV. Torino: Bottega d'Erasmus, 1891, s. 86

⁸⁵⁹ *Ibidem*, 86-87. Vedení papežova koně patřilo ke starým ceremoniálním povinnostem císařů, v období bojů mezi císaři a papeži o to, komu náleží mocenský primát, však podobné úkony císařové odmítali, neboť byly považovány za znaky jejich podřízenosti papežům. Zvyk, kdy císař vedl papežova koně, se obvykle pojil s císařskými korunovačními obřady. Ideologicky se odvíjel od Konstantinovy donace, kdy císař Konstantin uvedl papeže do Říma, drže přitom jeho koně za uzdu. Tuto službu pak měli císařové vykonávat vždy při slavnostním adventu papeže. Také v císařském korunovačním obřadu po mši papež nasedá před chrámem na koně a císař mu přidržuje uzdu. To, že Karel vedl papeže už od brány a až k bazilice nemělo doposud obdoby. Karlův čin však nelze vykládat jako výraz podřízenosti papeži. Šlo o demonstraci zbožnosti a pokory. Beneš Krabice píše, že Karel se tak zachoval maje na paměti činy svých katolických předchůdců římských císařů. Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 241. Jan z Jenštejna vzpomněl tuto událost ve svém kázání při Karlově pohřbu „... jako druhý Konstantin vedl papeže do Říma, tedy Urbana V., a potvrdil tak *patrimonium* církve římské.“ Řeč arcibiskupa Pražského Jana Očka z Vlašimi. In: *Fontes rerum*

svému, byť krátkému, návratu do Říma někdy zobrazován jako druhý papež Silvestr. Před bazilikou sv. Petra papež sesedl a společně s císařem šel pěšky k apoštolovu hrobu. V souladu s ustálenou podobou císařských adventů Karel uctil památku knížete apoštolů hlubokou prostrací⁸⁶⁰. Ubytování Karel IV. přijal v kanovníckém domě u sv. Petra, kde zůstal po celou dobu svého pobytu.

Tentokrát nebyl Karlův pobyt v Římě ničím omezen a protáhl se až do poloviny prosince. Od korunovace Fridricha II. v roce 1220 to bylo poprvé, co se ve městě sešly obě hlavy západního křesťanstva. Alžběta Pomořanská přicestovala až 29. října a 1. listopadu, na svátek všech svatých byla korunována císařovnou. Obřad byl sice netypický tím, že zároveň nebyl korunován i císař, na rozdíl od Karlovy císařské korunovace jej však prováděl papež osobně. Karel obřadům, pouze přihlížel ozdoben odznaky císařské moci.⁸⁶¹

Císařovna se nezdržela v Římě tak dlouho jako její choť a na zpáteční cestu se vydala už 23. listopadu, zato Karel si užíval svůj triumf a vedl různá jednání s papežem. Jejich výsledkem bylo například to, že Urbana V. přesvědčil, aby upustil od bojů s Bernabem Viscontim. Samozřejmě se Karel opět zajímal také o ostatky svatých. Darování řady relikvií, které Karel IV. z římských kostelů získal, potvrdil Urban V. listinou z 9. prosince, kterou zároveň verifikoval jejich pravost.⁸⁶² Z výčtu v listině obsaženém víme, že si Karel odvážel již dobře nám známou roušku Panny Marie, kterou na kříži přepásala nahého Krista, část tuniky sv. Jana Evangelisty a článek ze řetězu, jímž byl spoután, což byly relikvie, které získal v Lateránské bazilice (*San Giovanni in Laterano*). V chrámu Panny Marie Větší (*Santa Maria Maggiore*) obdržel díl dřeva z Ježíšovy kolébky, v kostele sv. Anežky za hradbami (*Sant Agnese fuori le mura*) část ruky této svěťce. Z baziliky sv. Šebestiána (*San Sebastiano fuori le mura*) si odnesl díl světcevy paže a od sv. Vavřince (*San Lorenzo fuori le mura*) kromě části popela tohoto mučedníka i část lebky sv. Hyppolita a úlomek čelisti sv. Tomáše z Canterbury.

Bohemicarum III, s. 429. Tato řeč byla původně chybně připisována Janu Očkovi z Vlašimi. Jenštejnovo autorství však potvrzuje už to, že ji nacházíme v jeho Vatikánském kodexu, viz POLC, Jaroslav. Jan Jenštejn, In: POLC, Jaroslav, KUTHAN, Jiří (ed.). Česká církev v dějinách, Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 1999, s. 246.

⁸⁶⁰ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 138. Kde jsou odkazy na další literaturu.

⁸⁶¹ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, 241. Více ke korunovaci KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 142n.

⁸⁶² *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia III. Acta Urbani V. (1362-70)*, s. 681, č. 1066.

Přímo v bazilice sv. Petra jej pak papež obdaroval jedním ze závoju, kterým byla přikrývána rouška sv. Veroniky. Urban V. souhlasil také s Karlovým úmyslem založit v Římě poblíž Campo di Fiori hospic pro chudé a nemocné poutníky z českých zemí, nakonec byl ale tento záměr realizován až o celých deset let později.

Podobně jako před třinácti lety, zažil i tentokrát Karel IV. během svého návratu perné chvíle, tentokrát především v Sieně, kam přicestoval 23. prosince. Ve městě došlo k převratu, během kterého byl svržen jím jmenovaný správce. Karel se však znovu ukázal jako skutečný mistr diplomacie. Osobně uklidnil rozvášněný dav, přesvědčil měšťany o svých dobrých úmyslech a ještě od města získal vysoké odškodné. Pro jistotu však stejně raději odejel do své oblíbené Luccy, kde dokončil jednání s Bernabem Viscontim a udělil jemu i jeho dědicům říšský vikariát, ze kterého však byly vyňaty Pisa a Lucca. Luccu navíc osvobodil z područí Pisy a prohlásil ji za říšské město. Mezi privilegia, která městu schválil, patřilo i právo založit ve městě vlastní studium generale. Císařova přízeň však nebyla zadarmo, Lucca za ní zaplatila celých 100 000 zlatých.⁸⁶³

Karlem IV. dojednaný mír v Itálii nevydržel dlouho. Papež začal bojovat s Perugií a Bernabo Visconti, který se kvůli vynětí Luccy a Pisy z jeho pravomoci necítil mírovými dohodami vázán, začal válku s Florencií. Po necelých dvou letech papež Urban V. nakonec Řím opustil a vrátil se zpět do Avignonu. Brigita Švédská jej varovala, že zemře, pokud z Říma odejde, její předpověď se naplnila 19. prosince 1370. Svým způsobem se tak vše vrátilo do starých kolejí.

Opakování římské jízdy byl však ojedinělý počín. Největší osobní význam mělo celé tažení asi pro Karlovu manželku Alžbětu Pomořanskou. Získala stejnou hodnotu jako její předchůdkyně Anna Svídnická, což znamenalo stejná práva i pro její děti. Z hlediska sledovaného tématu jsou však nejdůležitější relikvie, které Karel IV. během cesty získal. Některé z nich se zařadily mezi nejposvátnější předměty chované v Českém království a našly své místo i při obou pražských slavnostech vystavování ostatků.

6.20 Cesta do Francie (1377-1378), poslední velká pout' Karla IV.

Poslední velkou státnickou cestu podnikl nemocí sužovaný Karel IV. doslova jen několik měsíců před svojí smrtí. Její praktická hlediska nejsou zcela jasná, o to více ji

⁸⁶³ BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 401.

můžeme nahlížet jako loučení se starého císaře s myšlenkovým a duchovním světem, který za svého života poznal, a na jehož budování se též velkou měrou sám podílel.

Svůj záměr vydat se do Francie ohlásil císař Karel IV. již v létě 1377. Učinil tak vlastnoručním dopisem francouzskému králi Karlovi V. Dopis samotný se sice nedochoval, existuje ale vyobrazení Karla V., jak jej přebírá a mluví o něm i text Velkých kronik Francie. Z jejich popisu také víme, jak Karel IV. svůj cestu zdůvodňoval:

„Toho roku tisícího třístého sedmdesátého sedmého římský císař Karel, čtvrtý toho jména, napsal králi vlastní rukou dopis a poslal k němu dvojí poselstvo, druhé dosti brzo po prvním, že se rozhodl přijet do Francie a že již nastoupil cestu, aby krále navštívil a vykonal některé pouti s pobožnostmi, což krále velice zavázalo vděčností⁸⁶⁴.“

Podobně se během návštěvy vyjádřil i sám císař. Ve svém projevu před zástupci pařížské univerzity mluvil o třech důvodech své návštěvy: touze uvidět svaté ostatky chované v Paříži, vykonat některé poutě a zvláště pak veliké touze vidět krále a mluvit s ním⁸⁶⁵. Z bližšího popisu této poslední velké Karlovy cesty bude zřejmé, že nešlo jen o pózu panovníka, který dával rád na odiv svou zbožnost. Podobně jako například jeho první římská jízda, byla i tato cesta naplněna sledem různých symbolických aktů a projevů zbožnosti. Jako obvykle během ní Karel také sbíral ostatky svatých a nechával upravovat místa jejich posledního odpočinku. Dalším důležitým motivem cesty bylo následování Karla Velikého. Císař Karel IV. po delší době zavítal do Cách a při svém vstupu do Francie záměrně volil místa spojená se svatým obnovitelem západního císařství, jehož dědicem se cítil být, stejně jako francouzský král.

Historikové soustředící se především na politické dějiny hledají hlavní smysl návštěvy Karla IV. ve Francii v politických otázkách, které chtěl s francouzským králem projednat. Poukazují přitom logicky především na záležitosti, v nichž se mohly střetávat české (lucemburské) a francouzské zájmy, jako bylo nástupnictví v Polsku a Uhrách nebo přesídlení

⁸⁶⁴ ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*, s. 155. Jisté je, že se Karel V. dozvěděl o plánované císařově návštěvě ještě před polovinou září, 12. září 1377 totiž nařídil vyplatit vysokou částku 7200 zlatých franků na výdaje spojené s příchodem svého strýce římského císaře.

⁸⁶⁵ *Ibidem*, s. 179. Při setkání s posly francouzského krále v Cambrai uvedl jako další důvod své cesty, že chce představit Karlovi V. svého syna a nástupce Václava IV. *Ibidem*, s. 142.

papeže Řehoře XI. z Avignonu do Říma a hrozící papežské schisma.⁸⁶⁶ Skutečné velké téma pro takové vrcholné setkání, ale stále jako by chybělo. Je samozřejmě možné, že byly věci, o kterých chtěl císař Karel IV. s francouzským králem hovořit pouze mezi čtyřma očima a nepřál si, aby se objevili v oficiálních popisech a dokumentech. Na druhou stranu není patrně správné, ani zcela upozadřovat jeho motivace duchovní a osobní. Anebo je snad tak nepravděpodobné, že starý a nemocný císař chtěl ještě naposled spatřit místa, kde strávil část svého dětství, a uctít ostatkový poklad francouzských králů, jehož znalost hluboce ovlivnila jeho víru i názory na úlohu vladaře? Navíc se nabízela možnost s návštěvou Paříže spojit i pouť do nedalekého opatství Saint-Maur-des-Fossés. Svatý Maur, jehož ostatky zde byly uloženy, proslul jako pomocník nemocných dnou, která císaře v posledních letech jeho života velmi trápila⁸⁶⁷.

6.20.1 Po stopách Karla Velikého

Ačkoli původně Karel IV. plánoval cestu už na přelom září a října, nakonec vyrazil ze své rezidence v Tangermünde až 2. listopadu 1377.⁸⁶⁸ Trasa jeho cesty vedla přes Vestfálsko. Nešlo sice zdaleka o nejkratší cestu, císařova zajižďka do této části Říše však nebyla samoúčelná. Během svého dosavadního panování tyto končiny spíše opomíjel. Nyní se naskytla příležitost poklonit se zde pohřbeným světcům a samozřejmě také získat i některé ostatky. Především se tu však nacházela místa spojená s Karlem Velikým.⁸⁶⁹

Konkrétně císařský průvod cestoval nejprve přes Salzwedel, Lüneburk a Minden. V Mindenu se zdržel od 15. do 18. listopadu. Zdejší biskupství založil v roce 800 Karel

⁸⁶⁶ SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*, s. 467-469. SEIBT, Ferdinand. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*, s. 352.

⁸⁶⁷ Je možné, že v souvislosti se svojí zhoršující se nemocí Karel IV. už dříve navštěvoval některá poutní místa, jako to učinil ve Francii. SEIBT, Ferdinand. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. s. 352.

⁸⁶⁸ Svě zpoždění omlouval tím, že chtěl před svým odjezdem urovnat války, které vypukly v některých částech Německa, snad šlo o jednání o mírové smlouvě mezi vévodou Otou Brunšvickým a sasko-lüneberskými vévody Václavem a Albrechtem. Smlouva o míru byla uzavřena za jeho přítomnosti v Tangermünce 24. října. BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII*, s. 486-487, č. 5819a, 5228.

⁸⁶⁹ Zanedbatelný samozřejmě nebyl ani ekonomický efekt, který císaři z návštěv měst v dosud spíše opomíjeném regionu kynul. Ve městech, kam přijížděl, císař uděloval a potvrzoval různá privilegia a svobody, za což mu městské rady byly ochotné dobře zaplatit.

Veliký, a tak zde vlastně začala Karlova cesta po jeho stopách. Z pokladu mindenského katedrálního chrámu Karel získal ostatek palce sv. Feliciana.⁸⁷⁰ Navštívil také klášter dominikánů, kde nechal hrob významného učence a kronikáře Jindřicha z Herfordu přemístit na čestné místo před hlavní oltář klášterního kostela. Dále císař pokračoval do Herfordu, odkud odbočil do městečka Enger, ve kterém se nacházel údajný hrob dávného vůdce Sasů Winukinda, s nímž Karel Veliký sváděl krvavé boje, než jej nakonec porazil a osobně pokřtil. Karel IV. nechal Winukindův hrob obnovit, přičemž nařídil, aby nad jeho hlavou byl umístěn erb Karla Velikého a u jeho nohou český lev. Šlo o jasnou demonstraci (kolikátou již!) pokračovatelské úlohy českých králů v díle, které Karel Veliký započal obnovením západního císařství. Další větší císařovou zastávkou měl být Dortmund, kam průvod zamířil přes Bielefeld, Paderborn a Soest. Podobně jako Enger i Paderborn představoval drobnou zajížďku z trasy, ale toto místo, kde Karel Veliký často pobýval, a kde na přelomu let 799 dokonce hostil papeže Lva III., nemohl Karel IV. ze svého itineráře vynechat. V Dortmundu byl císař slavnostně přivítán představiteli města 22. listopadu. Zdržel se tam pouze dva dny, ale během nich stačil získat část ostatků sv. Rainolda. Z Dortmundu spěchal přes Essen, Ratingen a Jülich do Cách, kde si hodlal dopřát delší odpočinek.

Do Cách, ke kterým měl Karel IV. hluboký osobní vztah, vstoupil 29. listopadu. Mohl tam nabírat síly po první etapě cesty, která už vzhledem k ročnímu období musela být pro starého a nemocného císaře značně vyčerpávající, úlevu mu přitom snad poskytovaly i zdejší termální prameny. Kromě nabírání fyzických sil Karel jistě rád znovu spatřil jedinečnou ostatkovou sbírku cášského dómu a při pohledu na kamenný stolec Karla Velikého, na který i on sám během své druhé korunovace římským králem v roce 1349 dosedl, mohl bilancovat léta své vlády. Nejpozději 8. prosince se v Cáchách ke Karlovi IV. připojil i jeho syn Václav IV., který byl na stejném místě korunován římským králem jen před půldruhým rokem⁸⁷¹. V posledních letech života bral císař často na své cesty i syna Václava IV., aby jej zaškolil v evropské politice, v případě návštěvy Francie šlo však ještě o mnohem více. Václav byl prezentován jako zvolený římský král a jeho přijetí francouzským králem znamenalo i uznání jeho legitimacy.⁸⁷²

⁸⁷⁰ ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*, s. 155.

⁸⁷¹ Přítomnost Václava IV. v Cáchách dokládají od 8. prosince listiny, které tam vydal. SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419): k předpokladům husitské revoluce*, s. 96.

⁸⁷² Naproti tomu se cesty neúčastnila císařovna Alžběta Pomořanská, která jinak cestovala často a ráda, v roce

Po krátkém setkání Karel IV. a jeho syn Václav IV. opustili Čáchy opět každý samostatně. Karel pokračoval západním směrem přes Maastricht a Brusel, kam jej vedly hlavně politické záležitosti⁸⁷³, zatímco Václav zamířil do Lucemburku. Jak se zdá, komunikace mezi Lucemburky a jejich hostitelem francouzským králem, v této době poněkud vázla. Francouzští poslové zastihli v Lucemburku Václava IV., z čehož u dvora francouzského krále Karla V. usoudili, že císař hodlá vstoupit na půdu francouzského království odtud. Karel V. proto vyslal reprezentativní poselstvo do Mouzonu, který byl prvním větším městem na francouzském území ve směru od Lucemburku.⁸⁷⁴ Uběhly však dva týdny aniž by se císař objevil. Spolehlivé zprávy o něm neměl ani Václav IV. Uvítací poselstvo se tedy vrátilo zpět. Jasněji bylo až po příchodu císařova posla do Paříže, který francouzského krále informoval, že císař míří do Francie směrem přes Brabantsko a Hennegavsko a do země hodlá vstoupit z říšského města Cambrai. V Paříži byl podle těchto informací císař očekáván už zhruba týden před Vánoce, jeho průvod však nabral další zpoždění a v Cambrai, kde jej vyhlížela delegace francouzského krále se objevil až 22. prosince. Do Cambrai vstoupili oba Lucemburkové opět společně. Václav IV. totiž předtím na otcovu výzvu opustil Lucemburk a připojil se k němu v Bruselu.

Císařský průvod musel být pro návštěvu tohoto druhu dostatečně reprezentativní, krom císaře a římského krále Václava, v něm proto byl i císařův bratr lucemburský, brabantský a limburgský vévoda Václav, saský kurfiřt Albrecht, břežský vévoda Jindřich VIII., lehnický vévoda Boleslav a opavský vévoda Václav I. Císařská suita mívala sice v minulosti i větší lesk, avšak podmínky této cesty nebyly zrovna standardní, byla poměrně nečekaná a především nepříliš dobře organizovaná.

V Cambrai při oficiálním setkání s posly francouzského krále Karel IV. řekl, že sice hodlá vykonat pouť do opatství Sainte Maur, ale především přichází navštívit francouzského krále, královnu a jejich děti. Dodal také, že při té příležitosti chce Karlu V. zároveň představit svého syna římského krále Václava IV. Až se tato jeho přání splní, prý rád přijme smrt, pokud

1368 se zúčastnila druhé římské jízdy, dvakrát navštívila Čáchy, a dále též Kolín, Koblenz, Lübeck, Dortmund a Magdeburg. Některé cesty dokonce podnikala samostatně. Je možné, že zůstala v Tangermünde s neduživým synkem Jindřichem, který následující rok zemřel. BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 441.

⁸⁷³ ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*, s. 148.

⁸⁷⁴ O složení poselstva *ibidem*, s. 146

se jej Bůh rozhodne k sobě povolat.⁸⁷⁵

Ani nadále císař nijak nepospíchal. Vánoční svátky se rozhodl strávit v Cambrai. Císaři totiž náleželo právo číst o vánocích s taseným mečem evangelium. Karel tento zvyk dodržoval a nemínil se jej vzdát ani nyní. Dobře si však uvědomoval, že na francouzské půdě, vzhledem k tradičním ideologickým sporům mezi římskými císaři a francouzskými králi, by to nebylo možné⁸⁷⁶. Až 26. prosince tedy císařský průvod pokračoval do opatství Mont Saint-Martin, které už leželo na území francouzského krále. Ačkoli se zde zdržel až do odpoledne následujícího dne, tak už 27. prosince v podvečer jej mohli slavnostně uvítat královi úředníci a obyvatelé nedalekého města Saint-Quentinu. Ve městě byli císař a jeho doprovod doslova zahrnuti pohostinností a od měšťanů obdrželi velké dary masa, ryb, vína, ovsu pro koně a vosku. Také dále se císařský průvod pohyboval v jednodenních etapách, přičemž vyslanci francouzského krále jeli vždy napřed, aby císařův příchod řádně zorganizovali. Podobně jako v Saint-Quentinu byl císařský průvod slavnostně uvítán a obdarován i v Hamu a následujícího dne večer v Noyonu.

Nevelký Noyon byl další důležitou a promyšlenou zastávkou na Karlově cestě, pro jejíž pochopení je nutné se vrátit daleko do historie. Společně s frankým králem Pippinem III. řečeným Krátkým byly roku 754 v Saint-Dennis pomazáni i oba jeho synové Karloman a Karel (pozdější Karel Veliký). Krátce nato byli též oba korunováni, Karloman v Soissons a

⁸⁷⁵ *Ibidem*, s. 157-158.

⁸⁷⁶ „A jelikož se řečení královi lidé dozvěděli, že císař má v úmyslu být o Vánocích v Saint-Quentinu, dosáhli toho, aby na Vánoce zůstal v řečeném městě Cambrai, které je městem i mítem jemu poddaným a v němž mohl vystupovat v celé své důstojnosti s císařskými insigniemi, zatímco ve francouzském království by král vůbec nestrpěl, aby jich jakýmkoli způsobem používal. A poněvadž císař měl ve zvyku číst sedmou lekcí jitřních bohoslužeb ve slavnostním rouchu a s odznaky své důstojnosti, byl předem královými lidmi upozorněn, že by tak ve Francii činit nemohl a že by mu to ani nebylo dovoleno. On pak v dobré vůli souhlasil zůstat v řečeném Cambrai, aby tam vykonal svou pobožnost podle řádu obvyklého v Říši.“ *Ibidem*, s. 158-159.

Hned o odstavce dále text kronik v souvislosti s uvítáním císaře v Saint-Quentinu ujišťuje:

„A sluší se vzít na vědomí, že v tomto řečeném místě a podobně i ve všech ostatních městech, která navštívil buď cestou do Paříže, nebo při návratu odtud, nebyl v žádném kostele přijat procesím ani za zvuku zvonů a že nebyly použity jakékoli insignie jeho panování nebo panství, což v celém království francouzském nenáleží činit nikomu jinými než králi nebo těm, kteří ho zastupují.“ *Ibidem*, s. 159.

Karel právě v Noyonu⁸⁷⁷. Obě tato místa spojoval kult sv. Medarda. Zatímco v Soissons byl světec pohřben, v Noyonu mu byl zasvěcen klášter. Sv. Medard byl totiž biskupem v nedalekém St. Quentinu, ale biskupský stolec nechal přenést právě do Noyonu. Nevelkému Noyonu dodávala dále na významu i tradice spojená se sv. Eligiem, královským rádcem, biskupem, zlatníkem a mincmistrem. Korunovace z roku 754 učinila však z Noyonu především jedno z míst, kde se pozdější králové hlásili k tradici Karla Velikého. V roce 987 zde byl korunován Hugo Kapet, který výběrem právě tohoto místa sám sebe prezentoval jako následníka Karla Velikého. Oproti předchozím krátkým zastavením se císařova zastávka v Noyonu protáhla na dva dny. Karel IV. navštívil tamější opatství s hrobem sv. Eligia a zřejmě také opět potřeboval malý odpočinek⁸⁷⁸.

6.20.2 Návštěva Saint-Denis

Zhoršení Karlova zdravotního stavu je patrné i z popisu další zastávky v Compiègne. Slavnostní večeře, kterou uspořádal vévoda z Bourbonu, se účastnil pouze Václav IV., císař se omluvil s tím, že jej těžce trápí dna. Z toho důvodu také, jak text kronik zdůrazňuje, pokračoval v cestě do Senlis ve voze⁸⁷⁹. O zdravotních potížích Karla IV. byl totiž zpraven i francouzský král a pro poslední úsek cesty mu poslal jeden ze svých vozů a nosítka svého syna dauphina z Viennois. V těchto nosítkách nesených mulami se 3. ledna 1378 císař objevil v blízkosti Saint-Denis. Opat tamějšího kláštera s honosným doprovodem asi sta jezdců a spolu s ním zástup dalších duchovních, mezi nimiž nechyběli arcibiskupové remešský, senský, rouenský a dále četní biskupové, mu vyšli vstříc daleko před městské brány.

Dnes patří opatství Saint-Denis do obvodu Paříže, v době Karla IV. však tvořilo se

⁸⁷⁷ MCKITTERICK, Rosamond. *Charlemagne: the formation of a European identity*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 460 s. ISBN 978-0-521-71645-1, s. 71n. Obě místa spojoval kult sv. Medarda. V Soissons byl tento světec pohřben a v Noyonu mu byl zasvěcený klášter. Poté, co se stal biskupem, dal totiž sv. Medard biskupský stolec přenést ze St. Quentinu právě do Noyonu. Nevelkému Noyonu dodávala dále na významu i tradice spojená se sv. Eligiem, královským rádcem, biskupem, zlatníkem a mincmistrem. Korunovace z roku 754 učinila ale z Noyonu především jedno z míst, kde se pozdější králové hlásili k odkazu Karla Velikého.

⁸⁷⁸ Kroniky zmiňují, že při snídani před odjezdem ze Saint-Quentinu nic nejedl ale pouze se napil. ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*, s. 159.

⁸⁷⁹ *Ibidem*, s. 159-160.

svojí okolní zástavbou samostatné středně velké město obehnané vlastními hradbami. V tamější bazilice, která patří k nejslavnějším stavbám francouzské gotiky, byl Karel IV. biřmován. Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu, který mu neumožňoval chůzi, se císař nechával nosit v nosítkách po celou dobu návštěvy města, jen muly vystřídali nosiči. Nejprve se nechal odnést do kostela sv. Denise, kde před velkým oltářem sv. Ludvíka vykonal modlitbu. Po přijetí darů a odpočinku pak projevil touhu uvidět ostatky svatých v Saint-Denis chované.

Dal se proto v křesle donést do místnosti s pokladem, kde uviděl ostatky, koruny a skvosty. Zdržel se tam velmi dlouho, nacházeje v tom velké potěšení, jak bylo podle zprávy těch, kteří při něm byli, patrné z jeho tváře⁸⁸⁰.

Hostitelé jistě dobře věděli, že nejvíce ze všeho bude císaře zajímat právě zdejší ostatková sbírka. Uchovávány tu byly především relikviář s ostatky sv. Denise, jeden z údajných hřebů, jimiž byl Kristus přibit na kříž a královská koruna svatého krále Ludvíka. Kromě toho zde ale Karel IV. mohl uctít i hroby některých členů francouzské královské rodiny, které kdysi osobně poznal. Mezi jinými tu byli pohřbeni králové Karel IV. Sličný (1322-1328), Filip VI. z Valois (1328-1350) a jeho první choť Jana Burgundská. V opatství Saint-Denis zůstal Karel IV. ještě celý zbytek dne. Nazítří, tedy na 4. ledna 1378 bylo naplánováno císařovo setkání s francouzským králem a jejich společný vjezd do Paříže. Karel IV. však jakoby se nemohl ostatků v Saint-Denis nabažít. Je také možné, že mu v předchozí den zdravotní stav nedovolil prohlédnout si vše co chtěl.

I dal se donést do kostela našeho pána svatého Denise, před svatá těla, a tam vykonal svou pobožnost. Pak se nechal nést okolo skříní a líbal ostatky, hlavu sv. Denise, hřeb a korunu, a potom, žádal, aby mu byly ukázány hrobky králů, zvláště krále Karla a jeho ženy královny Jany, krále Filipa (a) královny Jany Burgundské, jeho ženy, o nichž pravil, že na jejich dvorech byl ve svém mládí živen a že pro něho vykonal velmi mnoho dobrého. Také si přál vidět hrobku krále Jana, a když se tak stalo, dal shromáždit opata i klášter a velmi vroucně je požádal, aby ráčili prosit Boha za ony dobré pány a dámy, kteří tam leží⁸⁸¹.

⁸⁸⁰ *Ibidem*, s. 162.

⁸⁸¹ *Ibidem*.

Pro starého císaře muselo jít o velmi emotivní okamžik, když spatřil hroby těch, které znal ze svého dětství. Snad si silněji než jindy uvědomil blízkost smrti. O to větší význam pro něj musely mít přímluvy svatých, jejichž ostatky tak vroucně uctíval.

6.20.3 Karel IV. hostem francouzského krále

Impozantně zaranžované setkání obou panovníků se odehrálo na prostranství před Paříží. Francouzský král přijel císaři vstříc na bílém koni, zatímco jemu poslal pro tento účel černého.

A úmyslně jim francouzský král dal koně této srsti, která byla nejvzdálenější bílé a jejím opakem, poněvadž podle zvyklostí v Říši císařové vjíždějí do dobrých měst svého císařství, která náležejí k jejich panství na bílém koni. Král nechtěl, aby se tak stalo i v jeho království, aby zde nebylo možno spatřit žádnou známku císařova panství⁸⁸².

Francouzský král Karla IV. tituloval jako „*předraheho a velice milovaného strýce*“ a zahrnul jej pohostinstvím, které mělo ukazovat, že je vládcem neméně mocným a vyvoleným než císař. V Paříži císaře čekaly slavnostní ceremoniály, bankety i velkolepé dary. Už od pondělí 21. prosince byl palác v Cité uzavřen, aby bylo možné jej náležitě připravit pro přijetí císaře a jeho doprovodu. Karel V. se při každé příležitosti projevoval jako nadmíru pozorný hostitel, jeho empatie šla až tak daleko, že pro svého hosta nechal připravit komnatu, odkud měl výhled na Sainte-Chapelle, ukrývající jím tak milované ostatky.⁸⁸³

Náročným programem byl však císař velmi vysílen, snad měl dokonce horečku, takže se neúčastnil slavnostní večeře, kde jej zastupoval pouze jeho syn, římský král Václav IV. Také celý následující den strávil Karel IV. ve své komnatě, kde přijal zástupce města Paříže, kteří mu přinášeli dary a odpoledne soukromě jednal s Karlem V. Vynechal dokonce i nešpory, ačkoli byl předvečer svátku Tří králů a bohoslužbu v Sainte-Chapelle vedl osobně remešský

⁸⁸² *Ibidem*, s. 163.

⁸⁸³ *Ibidem*, s. 169.

arcibiskup.⁸⁸⁴ Díky odpočinku a jistě také péči osobních i francouzských lékařů, se ovšem do druhého dne, poněkud zotavil a hned projevil zájem vidět ostatky uchovávané v Sainte-Chapelle.

...císař poprosil krále, aby mu toho dne ráčil ukázat svaté ostatky, neboť téhož dne toužil je spatřit, být odnesen a přítomen na mši a potom obědvat s králem v paláci⁸⁸⁵.

Karel V. tedy svého urozeného hosta doprovodil do kaple.

A poněvadž císař chtěl na každý způsob vystoupit nahoru před Velkou skříň, aby v ní spatřil svaté ostatky, a poněvadž schody jsou tak příkré a úzké, že tudy nemohl být nesen na svém křesle, dal se vytáhnout za ramena a nohy točitým schodištěm, a stejně tak byl i nesen, což jeho tělu působilo velkou námahu, obtíže a bolesti, které vytrpěl pro svou velkou touhu uvidět zblízka řečené svaté ostatky. Když byl nahoře a když král otevřel Svatou skříň, řečený císař sňal svůj klobouk, sepjal ruce a jako v slzách se tam dlouze a velice pobožně modlil. Pak se dal zdvihnout a přiblížit (ke skříni), aby políbil svaté ostatky. Král mu ukázal a předložil všechny předměty, které jsou v řečené skříni. Když je pak všichni přítomní princové políbili, král otočil řečenou skříň směrem do kaple a dal ji hlídat biskupům z Beauvais a z Paříže, oděným v pontifikálech, s mitrami a berlami. Když pak byl císař snesen dolů, nechtěl se posadit v oratoři, kterou král dal pro něho připravit, nýbrž chtěl být v křesle, ve kterém podle zvyku sedává pokladník řečené kaple, aby lépe a déle viděl řečené svaté ostatky a aby byl lépe (usazen) proti čelu řečené skříně. Tam mu upravili křeslo a pěkně i důstojně je pokryli zlatem protkávaným přehozem⁸⁸⁶.

Před ofěrami řekl císař francouzskému králi, že nemůže kvůli své dně pokleknout, ani nic držet v rukou. Karel V. tedy obětoval podle zvyku zlato, kadidlo a myrhu za oba. Po skončení mše Karel V. využil toho, že ostatková skříň byla kvůli císaři otevřená, vystoupil k ní a dával líbat ostatky princům a lidem z císařova doprovodu. Po mši a uctění ostatků byl připraven honosný oběd složený z mnoha chodů. V přestávkách mezi nimi herci předvedli

⁸⁸⁴ *Ibidem*, s. 172.

⁸⁸⁵ *Ibidem*, s. 173.

⁸⁸⁶ *Ibidem*.

divadelní představení znázorňující dobytí Jeruzaléma Godefroyem z Bouillonu.

Král dal předvést tuto historii úmyslně, jelikož se mu zdálo, že nejmocnějším mužům v křesťanstvu nelze připomenout a dát za příklad jiný významnější čin než tento, neboť právě oni nejlépe mohli, měli a byli povinni učinit a podniknout obdobnou věc sloužící Bohu⁸⁸⁷.

Karel IV. si během této podívané mohl vzpomenout na doby svého mládí, kdy se sám účastnil tažení na Litvu po boku svého otce, uvažoval o taženích proti pohanům na Pyrenejský poloostrov, či do Svaté země. Po obědě přijal císař delegaci pařížské univerzity, před níž mimo jiné shrnul důvody své návštěvy Francie.

Další den, tedy v pátek 8. ledna francouzský král Karel V. znovu soukromě jednal s císařem a při té příležitosti mu daroval schránku s ostatky. Šlo o skříňku z jaspisu vykládanou zlatem a drahokamy, která obsahovala jeden trn z Kristovy koruny a kost sv. Martina. Krom toho císaři předal ještě kost sv. Denise, kterou si císař údajně velmi přál a Karla V. o ni přímo požádal.

O následujících dnech informují kroniky jen mezerovitě. Víme pouze, že Karel V. seznamoval císaře s různými politickými tématy a zdůvodňoval postoje Francie. Zejména šlo o vlekoucí se spory s Angličany. V neděli Karel V. s císařem opustili palác v Cité a lodí se dopravili do nedaleké rezidence v Saint-Pol, kde je očekávala královna a královi synové. Pro Karla IV. však bylo zvláště emotivní shledání s královninou matkou, vévodkyní z Bourbonu. V popisu tohoto setkání nám kronikář ukazuje až dojemně lidskou tvář zúčastněných.

Poté si císař velmi vroucně přát spatřit královninu matku, vévodkyni z Bourbonu, jež stála mimo tlačenici v jednom koutě řečené komnaty i byla přivedena k císaři. Když stanuli jeden vedle druhého, počal císař tak silně plakat, a řečená vévodkyně také, že to byla velmi žalostná podívaná. Příčinou toho byly vzpomínky na císařovu první ženu, která byla sestrou řečené vévodkyně, a také na vévodkyni z Normandie, která byla císařovou sestrou a královnou matkou, s níž byla řečená vévodkyně jako družka vychovávána. Na tomto místě však nemohli spolu hovořit, a proto císař poprosil, aby ji mohl navštívit po obědě a mluvit s ní více o samotě, a tak se také stalo⁸⁸⁸.

⁸⁸⁷ *Ibidem*, s. 176.

⁸⁸⁸ *Ibidem*, 185.

Kromě soukromého setkání s vévodkyní z Bourbonu měl Karel IV. během odpoledne také možnost si pohovořit s královnou Janou a královskými syny, dauphinem z Viennois a hrabětem z Valois. Královna mu při té příležitosti darovala zlatý relikviář v podobě malého chrámku, bohatě vykládaný drahokamy, který obsahoval částičku dřeva z Kristova kříže. Od dauphina pak dostal dva krásné lovecké psy, což byl ovšem dar, který spíše potěšil Václava IV.⁸⁸⁹. Ještě večer císař, Václav IV. i francouzský král Karel V. pak rezidenci v Saint-Pol opustili a k přenocování se odebrali do luxusního královského sídla v lesíku ve Vincennes. Další den tu císař dostal od francouzského krále dva bohatě překrásné rukopisy Hodinek⁸⁹⁰.

6.20.4 Pout' Karla IV. do Saint-Maur-des-Fossés

V úterý ráno (12. ledna) Karel IV. sídlo ve Vincennes opustil a v dauphinových nosítkách se nechal nést do Saint-Maur-des-Fossés, aby vykonal předsevzatou pout'. Král jej nedoprovázel údajně kvůli svým povinnostem a doprovod jeho bratrů císař odmítl. Císařova návštěva v opatství byla nicméně pečlivě připravena.

„Král vzkázal a poručil opatovi, aby ho (císaře) přijali procesím při vstupu do kláštera jako poutníka, a oni tak učinili. Řečený císař vyslechl potom slavnou mši, kterou zpíval opat, a obětoval sto franků. Dary pak, které mu opat odevzdal, - byly to ryby, dobytek, ovce, víno, chléb a jiné věci – ponechal konventu. Po mši šel císař poobědvat do jednoho z pokojů řečeného kláštera, který král dal pro něho zároveň se sousedním sálem pěkně vyzdobit a vyčalounovat.“⁸⁹¹

Dnes tvoří čtvrť Saint-Maur-des-Fossés jedno z jihovýchodních předměstí Paříže, v době Karla IV. však bylo zdejší opatství vzdáleno od obvodu města několik kilometrů. Místu se od raných dob říkalo *Fossati* podle patrných zbytků keltského opida a pozdějšího římského hradu, které tu stávaly.

Tamější benediktinské opatství založila roku 638 královna Manthilda a původně bylo

⁸⁸⁹ *Ibidem*, 187.

⁸⁹⁰ *Ibidem*, 187.

⁸⁹¹ *Ibidem*, 189.

zasvěceno sv. Petrovi, Pavlovi a Panně Marii (*Sanctus Petrus Fossatensis*). Roku 868 pozval král Karel Holý do opatství mnichy z Glanfeuil, kteří museli svůj klášter opustit kvůli invazi Vikingů, ti s sebou přinesli i ostatky sv. Maura, které byly v jejich klášteře uchovávány.

Svatý Maur (asi 512 – 584) byl žákem sv. Benedikta z Nursie a podle Řehoře Velikého byl vzorem poslušnosti a dalších mnišských ctností. Když se na sv. Benedikta obrátil biskup z Galského Le Mans a prosil jej, aby do jeho diecéze vyslal skupinu mnichů, kteří by tam založili benediktinský klášter, postavil se sv. Maur do čela této výpravy. Jejich cesta byla doprovázena řadou dobrodružství a zázraků, díky kterým dorazili šťastně až do Glanfeuil, kde založili první benediktinský klášter v celé Galii.

Životopis sv. Maura údajně sepsal již některý z jeho současníků, moderní badatelé se však spíše kloní k názoru, že vznikl až v 9. století, na podnět opata Oda. Faktem je, že kult sv. Maura se v Galanfeuil začal intenzivně rozvíjet právě kolem poloviny 9. století.

Na novém místě nedaleko Paříže kult sv. Maura, hlavně díky zázračné světcově moci, postupně převážil nad původním zasvěcením kláštera. Například v roce 1137 nastalo prý velké sucho, avšak veškeré modlitby ke sv. Petru i Panně Marii byly neúčinné. Tolik potřebný déšť dokázal zařídit až sv. Maur. Další četné zázraky, které sv. Maura proslavily, souvisely zejména s léčbou nemocných dnou a epilepsií. Místo původního Saint-Pierre-des-Fossés se tak opatství začalo říkat Saint-Maur-des-Fossés a kult sv. Maura se odtud rozšířil po celé Francii.⁸⁹²

Po obědě a odpočinku císař opatství opustil a královští nosiči jej dopravili do Beauté-sur-Marne, kde byl ubytován. Jeho zdravotní stav se tu údajně velmi zlepšil⁸⁹³.

Začal zase chodit a prohlédl si celý zámek od zdola až nahoru, a to jen s nepatrnou podporou. Všem, kteří s ním byli, říkal, že nikdy v životě neviděl krásnějšího místa a rozkošnější polohy.

Těžko samozřejmě soudit, zda chtěl kronikář pouze podtrhnout účinek vykonané pouti, nebo jestli se Karlovo zdraví skutečně zlepšilo vlivem příznivějšího klimatu a péče

⁸⁹² DELL'OMO, M. A. Heslo hl. Maurus. In: *Lexikon des Mittelalters VI*, s 1224-1225.

⁸⁹³ Karel V. si tuto luxusní rezidenci nechal postavit jen krátce předtím v letech 1373-1377. Zámek opěvoval i básník Eustach Deschamps. NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé: láska, moc a společnost ve středověku*. 1. vyd. Praha: Aleš Skřivan ml., 2003. 426 s. ISBN 80-86493-08-3, s. 258.

lékařů. Následující dny císař zůstával v Beauté, zatímco král za ním dojížděl z rezidence ve Vincennes. Karel si od něho mimo jiné nechal ukázat jeho novou královskou korunu, na které ocenil množství drahých kamenů. Toto Karlovo přání snadno pochopíme, pokud vzpomeneme na péči, kterou on sám dlouhodobě věnoval koruně svatováclavské.

6.20.5 Dary francouzského krále

V Beauté také císař přijal dary francouzského krále, které královým jménem doručil vévoda z Berry.

„Také mu odevzdal dvě velké zlaté lahvice, velmi ušlechtilého zpracování, na jejichž reliéfech bylo vyobrazeno, jak svatý Jakub ukazuje ve zjevení svatému Karlu Velikému cestu do Španělska. Tvar každé z obou zmíněných lahvic byl na způsob mušlí. Řečený vévoda z Berry k tomu císaři řekl, že král mu posílá mušle, protože sám je poutníkem.“⁸⁹⁴

V pátek 15. ledna císař znovu navštívil opatství v Saint-Maur-des-Fossés. Na jeho počest se tu v ten den konala zvláště slavnostní bohoslužba, pontifikální mši zpíval sám pařížský biskup.

Následující pondělí byla návštěva u konce. Když císař Karel IV. a jeho syn římský král Václav IV. opouštěli Paříž, doprovázeli je královny bratři ještě dobrou míli daleko. Zpět do Čech se císařský průvod vracel přes Lucemburk, Trevír, Bernkastel, Oppenheim, Heidelberg a Norimberk, do Prahy dorazil počátkem dubna 1378.

Jediným hmatatelným diplomatickým výsledkem návštěvy bylo ustanovení francouzského dauphina císařovým generálním vikářem v Arelatském království. Pokud snad byly uzavřeny jiné dohody, pak pouze ústně. Svůj význam měly ale samozřejmě i dary, které si Karel IV. přivázel. Kromě řady šperků a jiných drahocenností mezi nimi byly i vzácné ostatky.⁸⁹⁵ Navíc k těm, které Karel IV. získal v Paříži, je ještě potřeba připočíst ty, které nashromáždil cestou. Některé z nich věnoval katedrále, jiné si ponechal v osobním vlastnictví.

⁸⁹⁴ Lahvice měly tvar mušlí a reliéf na nich zobrazoval scénu, jak sv. Jakub ukazuje Karlu Velikému cestu do Compostely. Připomeňme, že dle tradice patřil Karel Veliký mezi první poutníky na toto slavné poutní místo. Hostitel mu tyto předměty poslal, aby mu byly upomínkou na jeho pouť ke sv. Mauru. ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*, s. 191.

⁸⁹⁵ *Ibidem*, s. 338-n.

Poněkud záhadou je, jak a kde Karel IV. získal mitru sv. Eligia.⁸⁹⁶ Relikvie je uložena ve schránce ze zlaceného stříbra, jejíž konstrukce kopíruje její tvar, velké plochy jsou vyplněny tabulkami z horského křišťálu, takže je předmět uložený uvnitř dobře viditelný. Na schránce je nápis následujícího znění:

M.CCC.LXXVIII. infula Sancti Elegii apostata est per serenissimum principem et dominum Carolum Quartum, Romanorum imperatorem semper Augustum / et Bohemie regem, donata ei a domino Carolo rege Francie, que nobis aurifabris Pragensibus per upsum dominum nostrum imperatorem data et donata ex gratis speciali.

Sdělení nápisu se tedy zdá být jasné, císař Karel IV. získal mitru v roce 1378 od krále Francie. Nic zvláštního by nebylo ani na tom, že ji posléze daroval pražským zlatníkům, ti pro něj koneckonců během jeho dlouhé vlády zhotovili množství řemeslně precizních předmětů, včetně řady relikviářů, bylo by tudíž pochopitelné, že jejich věrné služby ocenil darováním relikvie svätce, který byl patronem jejich řemesla. Sv. Eligius (asi 590-660) totiž před svým vysvěcením na biskupa proslul jako zlatník a mincmistr franských králů a stal se proto později patronem klenotníků a podobných řemesel.⁸⁹⁷ Zarážející však je, že ačkoli jde o významnou relikvii, relace Velkých kronik Francie mitru mezi dary krále Karla V. nezmiňuje.

Možným vysvětlením může být například to, že Karel IV. projevil zájem o získání některého z ostatků sv. Eligia už během návštěvy Noyonu a francouzský král pouze zprostředkoval předání mitry, kterou za císařem poslal do Paříže noyonský opat či biskup. V úvahu také přichází možnost, že mitra pocházela z dominikánského kláštera sv. Eligia, který se nacházel přímo v Paříži, nedaleko královského paláce Cité.

Další záhadou je, že žádnou zmínku o darování mitry neobsahují ani statuta staroměstských zlatníků. Jejich cechu sice patřila kaple sv. Eligia stojící na Starém Městě v prostoru dnešního Klementina, ta však byla založena až v 15. století. Vůbec první známá

⁸⁹⁶ Mitra je od roku 1876 spolu s relikviářem uložena v pražském Národním muzeu (č. inv. HA 60701), svým provedením odpovídá období vrcholného středověku. Tkanina uvnitř relikviáře však pochází pravděpodobně až z přelomu 16. a 17. století. *Ibidem*, s. 349-350. FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, s. 245, č. 81.

⁸⁹⁷ POULIN, J. Cl. Heslo Eligius. In: *Lexikon des Mittelalters III*, s. 1829-1830.

písemná zmínka o mitře se tak objevuje až v Hájkově kronice⁸⁹⁸.

6.21 Pohřební pouť Karla IV.

Podobně jako křtiny nebo korunovace byly i pohřby v královských rodinách provázány velkolepými a složitými ceremoniály, jejichž významy dnes někdy jen stěží rozplétáme. Nejinak to samozřejmě bylo i po smrti českého krále a římského císaře Karla IV., který o ceremoniální stránce své reprezentace věnoval vždy obzvláštní péči.

Smrt Karla IV. dostihla ve večerních hodinách neděle 29. listopadu 1378.⁸⁹⁹ Vzhledem císařovu zhoršujícímu se zdravotnímu stavu byla jeho kancelář na tuto situaci už připravena. Okamžitě byly rozeslány příslušné zprávy a stanoveno datum pohřbu⁹⁰⁰. Podoba pohřebních obřadů odpovídala jednak zvyklostem, které se v Čechách ustálily během pohřbů posledních přemyslovských králů⁹⁰¹, je ale také třeba počítat s tím, že sám Karel IV. určitě vydal ke svému pohřbu určité instrukce. Významných smutečních ceremoniálů zažil mnoho a sám se musel postarat o pohřby řady příbuzných, včetně tří svých manželek⁹⁰². Výhodou bylo, že na jeho dvoře byl dostatek spolehlivých úředníků a prelátů, kteří po jeho smrti dokázali jeho instrukce nejen realizovat, ale kde bylo třeba i domyslet a dopracovat. Většina kronikářů císařovu smrt pouze bez dalších detailů zaznamenala. Popis očitého svědka se však dochoval v jednom z rukopisů Olomoucké univerzitní knihovny a vycházet lze také z podrobné relace, která je součástí Augšpurské kroniky z let 1368 – 1406.⁹⁰³

⁸⁹⁸ MENČÍK, Ferdinand. *Pořádek bratrstva zlatnického v Praze a jeho stanovy z r. 1324*. V Praze: 1891, s. 260-261. Dále k mitře FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. s. 245.

⁸⁹⁹ K okolnostem smrti Karla IV. BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 456n.

⁹⁰⁰ BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kauser Karl IV. 1346-1378*, č. 5951a, s. 498.

⁹⁰¹ Smuteční obřady po smrti Václava II. líčí Zbraslavská kronika. HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 137n.

⁹⁰² V červenci 1342 např. zemřel uherský král Karel Robert z Anjou, v listopadu 1370 zase zemřel polský král Kazimír. Již ve 12 letech Karel v Paříži viděl pohřeb svého královského strýce Karla IV. Sličného, který byl z ceremoniálního hlediska obzvláště propracovaný.

⁹⁰³ S rukopisem č. M II 15 pracoval již Tomek. TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy II*. s. 317. Německá relace viz FRENSDORFF, Ferdinand. *Chronik von 1368-1406 mit Fortsetzung bis 1447*. In: *Die*

Mrtvé tělo Karla IV. bylo nejprve nabalzamováno. Balzamizace běžně patřila k protokolu královských pohřbů a byla nutná i z toho důvodu, že tělo mělo být řadu dní vystaveno. Vystavení (*ostensio corporis*) bylo nedílnou součástí pohřebních obřadů vysoce postavených osob, dávalo lidem možnost rozloučit se se zesnulým, ale mělo i svůj ryze praktický význam v tom, že dávalo čas na přípravu dalších obřadů. V případě Karla IV. tyto přípravy zabraly celých jedenáct dní, během kterých bylo jeho tělo vystaveno v audienčním sále hradního paláce.⁹⁰⁴ Podle pozdního pramene stranického minoritům, byl mrtvý císař oděn pouze do prostého šatu žebravého mnicha. Představa, že i při své poslední cestě Karel IV. přijal šat pokorného prostého poutníka je sice lákavá, odporuje jí však zpráva očitého svědka i zbytek textilie nalezený v Karlově sarkofágu. Z prostého hrubého sukna mohl být maximálně císařův spodní oděv⁹⁰⁵, jinak byl oblečen do purpurových nohavic a purpurového pláště prošívaného zlatem. Jako katafalk snad sloužily velké máry, na kterých bylo později císařovo tělo i nesen v průvodu pražskými městy. Pokryty byly zlatem zdobenými látkami a polštáři. Po pravé straně císařovy hlavy ležela údajně koruna lombardská (zřejmě její napodobenina), po levé česká a přímo nad jeho hlavou pak koruna římská. Přímo na hlavě měl zesnulý Karel IV. ještě jinou korunu, která byla jeho pohřební insignií a s níž byl posléze uložen do hrobu. Atmosféru dotvářelo světlo nesčetných svící.

Druhá část pohřebních obřadů, jíž byl pohřební průvod (*pompa funebris*), začala v sobotu 11. prosince, krátce po poledni. Tělo zesnulého Karla IV. bylo celkem po čtyři dny nošeno pražskými městy. Trasa, kudy procesí procházelo i jednotlivé zastávky, byly pečlivě voleny a pro zúčastněné šlo o nejvýše prestižní záležitost. Mrtvý císař byl nesen na marách, nad nimiž byl rozepjatý baldachýn, za vyzvánění zvonů a nářku najatých truchličů. Svoji trasou pohřební průvod do značné míry kopíroval trasu Korunovačnického průvodu Karla IV. z roku 1347.⁹⁰⁶ Připomeňme, že v předvečer korunovace vykonal Karel pout' z Pražského hradu

chroniken der Stadt Augsburg. Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg: S. Hirzel, 1865. Die Chroniken der deutschen Städte 4, s. 59-63.

⁹⁰⁴ *Ibidem*, s. 59.

⁹⁰⁵ GREIDERER, Vigilius, P. *Germania Franciscana I. Oemniponte 1777.* fol. 716. Důvěryhodnost zprávě přiznal SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378).* s. 480.

⁹⁰⁶ Sepětí pohřbů s korunovacemi bylo běžné, vyjadřoval jej obraz ptáka Fénixe, motiv dvou k sobě vzhlízejících ptáků mezi nimiž vyrůstá stylizovaný strom života zdobí brokát byzantského původu nalezený v Karlově sarkofágu. ŠMAHEL, František. Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV. In: *Český časopis historický*, 91, č. 3, (1993), s. 410.

na Vyšehrad, aby zde uctil přemyslovské památky a demonstroval tak, že je pokračovatelem přemyslovských tradic. Také v pohřebních obřadech měl mít Vyšehrad podobně důležitou úlohu. Od roku 1347 však pod Vyšehradem vyrostlo Nové Město, jehož představitelé rovněž chtěli vzdát jeho zakladateli poslední poctu, proto bylo nutné původní trasu poněkud modifikovat.

Potom, co opustil audienční sál královského paláce, zamířil smuteční průvod patrně nejprve do katedrály, první zastávkou, kterou zmiňuje očitý svědek, však byl až malostranský konec Kamenného mostu, kde máry s mrtvým císařem od českých korouhevních pánů převzalo osmnáct staroměstských a dvanáct novoměstských konšelů. Další zastávky s výměnou nosičů pak proběhly u kostela sv. Klimenta na druhé straně mostu, Novoměstské radnice a kláštera Na Slovanech⁹⁰⁷, odkud už průvod pokračoval bez zastávky až do kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě.

Čelo průvodu tvořilo více než pět stovek světlonošů, které vyslali pražské cechy, Staré a Nové Město a někteří patřily i k družině Václava IV. Pražská města navíc na svoje náklady vyslala osmadvacet přísežných úředníků v reprezentativních černých oděvech. Následoval zástup žáků farních škol i s jejich učiteli, svatovíští kanovníci se svými žáky, řeholníci z pražských klášterů a početný zástup studentů a profesorů obou pražských univerzit⁹⁰⁸. Není jasné, zda se průvodu účastnili i jeptišky z pražských konventů a světský klérus, určitě je třeba počítat minimálně s účastí vyšších prelátů a kněží. Císařský majestát reprezentovala družina korouhevníků, jejichž korouhve zastupovaly jednotlivé země České koruny a Římskou říši, každou korouhev doprovázeli tři jezdci. Jejich skupinu uzavíral rytíř vezoucí helmínem zakrytou přilbu se zlatou korunou, držící hrotem k zemi tasený meč. Doprovázeli jej tři další jezdci s říšskými erby a korouhvemi, které byli též obráceny k zemi na znamení, že císařova pozemská moc skončila. Za korouhevníky kráčelo asi pět stovek zástupců šlechty. Celou trasu lemovaly zástupy lidí, kvůli kterým průvod jistě postupoval velmi pomalu, takže zabralo mnoho hodin, než prošel všechny zastávky.

Ve vyšehradském kapitulním kostele zůstalo císařovo tělo vystaveno přes noc a opustilo jej až po ranní mši v neděli 12. prosince. Odtud bylo přeneseno nejprve do kláštera

⁹⁰⁷ Těžké a velké máry vždy nesla skupina třiceti mužů z řad předních měšťanů, případně je mohli zastupovat jejich služebníci. *Ibidem*, s. 411.

⁹⁰⁸ Příslušníků univerzit však jistě nebylo sedm tisíc, jak uvádí jeden z očitých svědků.

minoritů na Starém Městě, kde bylo znovu přes noc vystaveno v kostele sv. Jakuba. Podobné pocty se v následujících dnech dostalo i dalším významným kostelům pražského souměstí⁹⁰⁹.

Závěrečným dnem pohřebních slavností byla středa 15. prosince. Tělo mrtvého Karla IV. bylo vystaveno v katedrále, kolem katafalku prý při tom plálo až pět set svic. Během zpívané zádušní mše za mrtvého císaře přísluhovalo arcibiskupovi Janu Očkovi z Vlašimi sedm biskupů a přítomna byla řada dalších duchovních. Smuteční projevy přednesli Jan z Jenštejna a Vojtěch Raňkův z Ježova⁹¹⁰. Následující obřady představovaly navrácení císařské a královské moci Bohu, respektive sv. Václavu. Byly při nich symbolicky obětovány všechny korouhve a také koně šestadvaceti korouhevníků, kteří korouhve nesli a také další znaky císařské a královské moci⁹¹¹. Císařovna prý nemohla pro hluboký žal svou korunu odevzdat sama a proto úkol svěřila mladé manželce Václava IV. královně Johaně.

Mrtvé tělo Karla IV. zahalené do zlatem protkávaných látek bylo uloženo do cínové rakve spolu s pozlacenou korunou a dalšími královskými insigniemi - jezdeckým štítem a říšskou válečnou korouhví, na níž byla říšská orlice obrácená hlavou dolů. Náhrobek Karla IV. se nedochoval a nevíme ani jak přesně vypadal, víme však, že byl umístěn v překřížení os, z nichž jednu tvořil hlavní oltář katedrály spolu s oltářem sv. Vojtěcha a druhou kaple sv. Václava a sv. Zikmunda.

Podobně jako jsme našli zbožnou pout' při jiných důležitých událostech života Karla IV., lze ji vidět i v jeho rozloučení s tímto světem. Opakování pouti na Vyšehrad bylo jeho poslední poctou přemyslovským předkům a zároveň rozloučením se s Českým královstvím, také vystavování Karlova těla v pražských kostelech bylo vlastně poutí, kterou se císař loučil s pozemským světem. A konečně místo, kde měl na věky spočinut bylo vybráno tak, aby odpočíval pod ochranou nejdůležitějších patronů Českého království.

⁹⁰⁹ *Ibidem*, s. 413.

⁹¹⁰ EMLER, Josef (ed.). Řeči při pohřbu císaře Karla IV. *Fontes rerum Bohemicarum III.* s. 419-441. První kázání je tu chybně připisováno, arcibiskupovi Janu Očkovi z Vlašimi.

⁹¹¹ ŠMAHEL, František. Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV., s. 413-414. Kde jsou i odkazy na další literaturu.

6.22 Úcta ke svatým patronům v době vlády Karla Lucemburského

6.22.1 Sv. Václav a sv. Karel Veliký

Zbožnost všech křesťanů k uctívání všech svatých je třeba povzbuzovat. Zvláště obyvatelé Království českého obvykle pronášejí chvály a modlitby, jimiž má být veleben náš proslulý a slavný patron, svatý Václav, tím horlivěji a zbožněji, čím více je zřejmé, že se v tomto království udály různé zázraky a vzešly tu uzdravující léky a svatými příklady samotného Václava nám byl zřetelně ukázán přístup do království nebeského. Proto se staly pro lásku k němu a službu nejen zázraky, jež kdysi sám učinil, ale také velmi mnoho božích dobrodiní se jeho zásluhou a přičiněním událo i v našich dobách.

František Pražský⁹¹²

Mezi světci, které Karel IV. osobně ctil a jejichž uctívání cíleně podporoval, zaujímá nejpřednější místo jednoznačně sv. Václav. Uznával jej nejen jako svého svatého předchůdce na českém královském trůně, po němž pojmenoval i svého dědice, ale jeho kult měl důležité místo v koncepci Karlovy vlády obecně. Propojováním říšských tradic s úctou ke sv. Václavovi hodlal fixovat spojení Říše s Českým královstvím, které bylo jeho hlavní mocenskou základnou a mělo poskytovat zázemí i jeho dědicům.

Vývoj úcty ke svatému knížeti Čechů jsme naznačili už v úvodních kapitolách, sv. Václav se postupně stal nejen patronem vládnoucího rodu, ale též celé České země a jejího obyvatelstva. Karel IV. ve shodě se svým augustinovským přesvědčením zdůrazňoval ideovou linii, podle níž byl současný český král jen pozemským zástupcem sv. Václava, od kterého mu byla jeho moc pouze propůjčena, a kterému měl ze svého konání skládat účty. Zároveň je ovšem nutné zdůraznit, že toto pověření bylo pevným základem královské autority. Dedikací české královské koruny sv. Václavu však Karel IV. jeho patronát ještě rozšířil, sv. Václav už

⁹¹² *Ibidem.*

nebyl jen věčným vládcem a ochráncem České, ale i všech dalších korunních zemí⁹¹³. Jeho význam měl být takový, aby se mohl rovnocenně objevovat vedle postav předních říšských světců, včetně sv. Karla Velikého.

Svůj vztah ke sv. Václavu vyjadřoval Karel IV. samozřejmě v první řadě péčí místa, kde byla jeho památka připomínána. Těžce nesl projevy neúcty svého otce Jana Lucemburského k hrobům českých patronů v pražské katedrále a škody se dle svých možností snažil napravit. Když pak bylo přistoupeno ke stavbě nové gotické katedrály, musela se novostavba přizpůsobit umístění hrobu sv. Václava, který měl zůstat pevným středem království. Kapli nad jeho hrobem nechal Karel IV. už jako český král nákladně vyzdobit zlatem a leštěnými polodrahokamy a malbami⁹¹⁴. Kaple byla vysvěcena a dokončena až roku 1367. Snad už o devět let dříve ale nechal Karel IV. ostatky sv. Václava uložit do nové relikviářové tumbky a pro světcovu lebku, která byla při důležitých ceremoniálech už od dob posledních přemyslovců uctívána samostatně, nechal zhotovit bustový relikviář ze zlaceného stříbra zdobený dranými kameny, podobný cášským relikviářům sv. Karla Velikého a sv. Jana Křtitele.⁹¹⁵ Zřejmě až roku 1373 vznikla socha sv. Václava určená pro pražskou katedrálu, jejímž autorem byl nejspíš synovec Petra Parléře, Jindřich z Gmündu. Kromě toho, že jde o jedinečné mistrovské dílo, je pozoruhodným detailem, že její hlava byla zhotovena podle tvaru světcovy lebky⁹¹⁶. Trvalé panství sv. Václava zamýšlel Karel IV. zdůraznit dokonce přejmenováním Pražského hradu na Hrad svatého Václava (*Castrum sancti Wenceslai*), nové pojmenování se však neujalo.

⁹¹³ Podrobně k posunům svatováclavské úcty HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Postava svatého Václava ve 14. a 15. století. In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, s. 239-252.

⁹¹⁴ ŠEDINOVÁ, Hana. Symbolika drahých kamenů v kapli sv. Václava. In: *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*. Praha: Ústav dějin umění AV ČR 45, č. 1, (1997,) s. 32-48. Výběru a seskupení polodrahokamů na stěnách kaple připisuje symboliku nástrojů Umučení Páně, která se vázala k částičce Kristova kříže, jež byla uložena v relikviářové bustě sv. Václava, a také odkazovala na výzdobu kaple ve velké věži Karlštejna.

⁹¹⁵ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 232. K podobě tumbky PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 78.

⁹¹⁶ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, s. 222-224, č. 72.

Zcela ojedinělým počinem bylo Karlovo sepsání vlastní legendy o sv. Václavovi⁹¹⁷. Její text byl určený především pro liturgii svatováclavských svátků, během kterého z něj mělo být čteno. Sv. Václav je v legendě popsán především jako ideální vládce, který je hodný následování. Přes veškerou Karlovu snahu se však čtení legendy při liturgii též příliš neujalo.

Kromě katedrály Karel IV. pečoval i o druhé nejdůležitější centrum svatováclavského kultu ve Staré Boleslavi. Stará Boleslav nebyla jen důležitým duchovním místem, coby jedno ze sídel dávných přemyslovských knížat byla i v mnoha dalších ohledech spojena s počátky českého státu. Podle tradice měl tamější kapitulou založit kníže Břetislav I. po svém tažení do Polska v roce 1038. Břetislav tehdy své vojenské úspěchy korunoval tím, že z dobytého Hnězdna přinesl do Prahy ostatky sv. Vojtěcha a jeho druhů. Jednal však proti církevním předpisům a bez vědomí papeže. Jako pokání proto ve Staré Boleslavi založil kostel sv. Václava a při něm kapitulou sv. Kosmy a Damiána, kterou bohatě nadal⁹¹⁸. Kostel byl vysvěcen biskupem Šebířem a při té příležitosti v něm byly uloženy ostatky sv. Pěti bratří⁹¹⁹, které sem byly přeneseny z pražské katedrály. V době Karla IV., konkrétně roku 1339 byla k připomenutí jejich památky zřízena nová kaple.⁹²⁰

Ve svém Vlastním životopise Karel IV. zmiňuje, že když se ještě jako mladý markrabě v roce 1338 vracel ze Staré Boleslavi, byl inspirován k sepsání homilie na podobenství o

⁹¹⁷ Celý dlouhý název legendy *Hystoria nove de sancto Wenceslao martyre, duce Bohemorum, per dominum Karolin, imperátorem Romanorum regem Bohemie, compilata*, odráží, že k jejímu napsání motivoval Karla IV. skutečně osobní vztah ke sv. Václavu. Přesné časové zařazení vzniku legendy je komplikované. Je možné, že ji Karel IV. začal koncipovat během své nemoci na přelomu roku 1350-1351. Více k legendě SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*, s. 344n. Vydání legendy např. KAREL IV.. *Karel IV., literární dílo*, s. 125-133.

⁹¹⁸ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*. s. 86. Údajná zakládací listina kapituly z roku 1039 je až pozdějším fálzem, originální listina však možná byla použita při její kompilaci. Text listiny FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tomus I, Inde ab a. 805, usque ad a. 1107*, s. 358-362, č. 382. Jednalo se o první kapitulou mimo Prahu. Je možné, že ve skutečnosti kapitulou založil až kníže Vratislav II. v letech 1061-1067.

⁹¹⁹ Jan, Matouš, Izák, Křišťan a Benedikt byli následovníci sv. Vojtěcha, dva z nich byli Italové, tři pak Poláci. Mučednickou smrtí zemřeli u Kaziměře nedaleko Poznaně. Byli zavražděni ve své poustevně, zatímco čekali na zplnomocnění pro jejich misionářské působení. Jejich ostatky byly uchovávány v jednom z hnězdenských kostelů, odkud je dal Břetislav I. vyzdvihnout a spolu s ostatky sv. Vojtěcha a jeho bratra Radima (Gaudencia) byly slavnostně přeneseny do Prahy.

⁹²⁰ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Annorum 1333-1346*, s. 256-257, č. 659.

pokladu v poli, perle a rybářské síti, které se nachází v Evangeliiu sv. Matouše.⁹²¹

„Když pak jsme přišli do Čech, přihodilo se, že jsme přijeli ze Staré Boleslavě do Toušeně, když se nás počal zmocňovat spánek, dostavilo se nám silné přimítání o těchto slovech evangelia: „Podobno je království nebeské pokladu skrytému v poli, která se čtou na den svaté Ludmily. A tak počav přemítat o nich ve snách, vykládal jsem je. Probudiv se pak podržel jsem ještě v paměti obsah první části evangelia a tak s pomocí boží a milostí jsem dokončil výklad ...“⁹²²

Jak upřesňuje i kronikář Beneš Krabice z Weitmile, četla se tato evangelijní pasáž během svátku Přenesení sv. Ludmily slaveného 10. listopadu. Právě svátek translace ostatků babičky sv. Václava byl také s největší pravděpodobností důvodem, proč tuto pouť do Staré Boleslavi Karel IV. podnikl.⁹²³

Významná byla dále pro Starou Boleslav zejména Karlova návštěva v roce 1351:

„Téhož roku pan Karel, král římský a český, opevnil Starou Boleslav nad Labem velmi pevnými hradbami. A protože na tomto místě byl slavný mučedník svatý Václav svým bratrem Boleslavem Ukrutným korunován mučednickou korunou, na památku tohoto umučení tam jmenovaný pan král učinil nadání a ustanovil, aby byla u náhrobku světce v kryptě na věčné časy každý den zpívána mše. Pan Arnošt, první pražský arcibiskup, toto ustanovení a opatření řečeného krále potvrdil ...“⁹²⁴

Potřeba obnovy hradeb byla již asi velmi akutní, neboť už roku 1342 poničila celou Starou Boleslav katastrofální povodeň. Co se pak nadání ke zpívání mše týče, tak je zřejmé,

⁹²¹ Mt 13, 44-47.

⁹²² PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 101.

⁹²³ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 219. Další úvahy o sepsání homilie, včetně jejího časového zařazení BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny země Koruny české. Sv. 4/a. 1310-1402*, s. 168-169.

⁹²⁴ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 228.

že na něm Karlovi velmi záleželo, neboť si k němu sám vyhradil patronátní právo⁹²⁵. Hned z následujícího roku se dochovala zpráva, že arcibiskup Arnošt z Pardubic v přítomnosti vratislavského biskupa Přeclava a krále Karla IV., který se právě vracel z Bělé pod Bezdězem, nechal uložit ostatky dvou z Pěti svatých bratří, konkrétně sv. Křišťana a Matouše, do nových olověných nádob. Roku 1355 zase Karel IV. spojil s proboštvím staroboleslavským kanovnickou prebendu, kterou nově zřídil při katedrálním chrámu. Osobně je opět ve Staré Boleslavi doložen až 14. září 1363, kdy tam odměnil dvěma denáry faráře Rudlina z Vysokého Mýta za to, s jakou svědomitostí vykonával svůj úřad.⁹²⁶ Je také pravděpodobné, že Karel IV. uvažoval o Staré Boleslavi v souvislosti se záměrem rozšíření české církevní organizace. Stará Boleslav se svými bohatými duchovními tradicemi a kapitulou, byla vhodným místem pro zřízení dalšího českého biskupství. Dalšími kandidátskými městy byly Mělník a Sadská, kde byly podobně jako v Boleslavi kolegiátní kapituly a snad i Slaný. Záměr se však nakonec nepodařilo realizovat. Těchto několik zmínek zřejmě nezachycuje všechny návštěvy Karla IV. v nedalekém místě umučení hlavního zemského patrona, prozrazují však péči, kterou Staré Boleslavi věnoval.

6.22.1.1 Šíření kultu sv. Václava

Zajímavým fenoménem, který byl specifický pro dobu vlády Karla IV., bylo šíření kultu sv. Václava mimo Čechy. Nešlo přitom zdaleka jen o rozšíření svatováclavské úcty do zemí, které se nově staly součástí svazku České koruny, ze své pozice římského krále a později císaře se Karel snažil, aby se připomínky českého patrona objevovaly zvláště na místech, která měla nějaký podstatný význam pro dějiny nebo duchovní tradice Říše. To mělo samozřejmě své ideologické souvislosti. Kromě nich však šlo o to, podnitit další spontánní šíření svatováclavské úcty. V souladu s touto politikou bylo i propojování kultu sv. Václava s úctou ke sv. Karlu Velikému.

Přináležitost slezských území k České koruně mělo demonstrovat zasvěcení kostela při klášteře augustiniánských eremitů ve slezské Vratislavi, jehož patronem byl sv. Václav spolu se sv. Stanislavem a Dorotou. Plastiky zpodobňující sv. Václava bychom však našli i ve

⁹²⁵ TINGL, František Antonín (ed.). *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per Archidioecesim nunc prima vice types editus, inchoans ab anno 1354 usque 1362, tomus 1*, s. 18.

⁹²⁶ TADRA, Ferdinand (ed.). *Cancelaria Arnesti: Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic*. Wien: C. Gerold's Sohn, 1880, s. 196.

vratislavské katedrále. Svatý kníže Václav byl též spolupatronem farních kostelů ve Svídnici a Rybině.⁹²⁷

Podobné odkazy na spojení s Čechami se nacházejí i na některých místech v Braniborsku, které Karel IV. získal pro České království na sklonku svého života. V brandenburském dómu vznikl český oltář s vyobrazeními hned tří českých patronů, vedle sv. Václava se na něm objevují i sv. Zikmund a sv. Vít, jehož ostatky byly dokonce do oltáře uloženy.

Kromě toho bychom některé ojedinělé důkazy svatováclavské úcty našli i na místech, která nebyla s Čechami nijak mocensky spojena. Soška s ostatky sv. Václava se nacházela v kapli hradu ve Wittenburgu, který vlastnili saští kurfiřti. Rudolf I. nebo jeho syn Rudolf II. ji patrně získali v Praze, kde se často zdržovali ve svém paláci poblíž malostranského konce Kamenného mostu. Kostely zasvěcené sv. Václavovi se ale objevovaly i v magdeburské diecézi, například v Namburgu, Könnernu nebo Bernburgu.

Silně propagandistický smysl mělo naopak spojování sv. Václava s Norimberkem, který tradičně patřil k předním říšským městům. Zlatá Bulla Karla IV. z roku 1356 Norimberk staví hned za Cáchy a Frankfurt a stanoví jej jako místo konání prvních říšských sněmů nově zvolených římských králů. Postavy sv. Václava a Ludmily jsou součástí programu výzdoby Karlem IV. založené kaple Frauenkirche⁹²⁸, navíc už v roce 1358 byl v kapli vysvěcen nový oltář, který nesl patrocinium sv. Václava, Vincence, Víta, Deseti tisíc mučedníků, Marie Magdaleny, Barbory, Markéty, Kateřiny, Heleny a Jedenácti tisíc panen, a do kterého byl vložen ostatek sv. Václava⁹²⁹. Také hrad v nedalekém Laufu, kde císař opakovaně pobýval, byl připomínkou svatováclavského kultu. Karel jej dal po svatém knížeti pojmenovat Wenzelsburg a sv. Václavu byla navíc zasvěcena i jeho kaple⁹³⁰. Špitál v hornofalckém Sulzbachu a kaple na hradě Rothenberg, byly rovněž zasvěceny sv. Václavu. V těchto případech se však jednalo o česká léna a svatováclavský patronát tedy neměl stejnou demonstrativní funkci jako v Norimberku, spíše měl opět demonstrovat příslušnost těchto míst k České koruně.

⁹²⁷ KUTHAN, Jiří. K šíření kultu svatého Václava za hranice Čech a moravy v době Přemyslovců a Lucemburků. In: KUBÍN, Petr (ed.). *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, s. 223-224.

⁹²⁸ *Ibidem*.

⁹²⁹ *Ibidem*, s. 227.

⁹³⁰ Kromě toho byl sv. Václav na hradě přítomen skrze různé výtvarné připomínky. *Ibidem*.

Pohlédneme-li mimo území Říše, tak vůbec nejprestižnějším místem, kde se připomínka sv. Václava mohla objevit, byla bazilika sv. Petra v Římě. Ihned se samozřejmě nabízí myšlenka, že založení oltáře sv. Václava v nejpřednějším římském chrámu souviselo s císařskou korunovací Karla IV. v roce 1355, je však také možné, vznikl už dříve, a sice v roce 1333 z nadace olomouckého biskupa Hynka z Dubé. Jisté je, že později byl z podnětu pražského arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi nad oltářní menzou namalován nástěnný obraz, na němž byl sv. Václav. Po jeho levici stál sv. Vojtěch a po pravici sv. Prokop. Před sv. Vojtěchem klečel arcibiskup Jan, před sv. Prokopem pak Karel IV. s odznaky své císařské hodnosti. Čeští poutníci přicházející do baziliky tak měli možnost v blízkosti hrobu svatého apoštola Petra uctít i svého domácího patrona.⁹³¹ Další římskou fresku se sv. Václavem mohli poutníci spatřit též v předsíni baziliky Panny Marie Trastevere. Pochází přibližně ze stejné doby a jejím námětem je Zvěstování Panně Marii, sv. Václav stojí po levé straně výjevu. Donátor, který dal fresku vymalovat, je na ní sice též vyobrazen, jak klečí před Pannou Marií, nelze však určit, o koho se jedná, mohlo jít o některého z českých prelátů, kteří žili v Římě nebo o zámožného poutníka, který takto chtěl v Římě zanechat nějakou památku na svoji návštěvu nebo chtěl poděkovat Panně Marii a svatému knížeti za ochranu během jeho pouti a vyprosit i jejich přízeň i na zpáteční cestě.⁹³²

6.22.1.2 Sv. Václav a sv. Karel Veliký, spojování českých a říšských tradic

Karel IV. se však necítil být pouze nástupcem přemyslovských králů, jejichž rod posvěcovalo mučednictví sv. Václava. Coby římský král a císař byl rovněž následníkem sv. Karla Velikého a pokračovatelem v jeho díle. Dle rodových tradic byli Lucemburkové přes vévody brabantské s Karlem Velikým spřízněni a Karel IV. jej také nechal zařadit do obrazové galerie svých předků, která zdobila audienční sál na Karlštejně. Podle ní sahal rodokmen Lucemburků dokonce až k biblickému praotci Noemovi a pokračoval například Juliem Caesarem.⁹³³

⁹³¹ Obraz musel vzniknout po roce 1365, klečící arcibiskup Jan totiž drží patriarchální kříž, ten byl odznakem jeho hodnosti papežského legáta, kterou získal právě v tomto roce. Malba se nedochovala, podle jejích dobových kopií byl však v devatenáctém století namalován oltářní obraz zdobící kapli české koleje v Římě. KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 77. Kde jsou odkazy na další literaturu.

⁹³² *Ibidem*.

⁹³³ Obdobný cyklus deskových obrazů znázorňujících Karlovy předchůdce na císařském trůně zpodobil i sál ve

V rámci pražského souměstí symbolizovalo říšskou a císařskou rovinu Karlova vladařství Nové Město pražské. Tomu odpovídalo i zasvěcení chrámu na vyvýšeném místě, které přirozeně tvořilo jakousi jeho akropoli. Zatímco přemyslovské kořeny české státnosti zastupoval Vyšehrad a moc českých králů reprezentoval Pražský hrad, byl kostel stojící na vrchu nad Novým Městem zasvěcen Panně Marii a sv. Karlu Velikému a zpřítomňoval tedy říšskou ideu. Místu se podle něj začalo říkat *Domus sancti Karoli* nebo také *mons Caroli*. Zasvěcení však nebylo to jediné, co stavbu spojovalo s Cášským korunovačním dómem, aby souvislost byla nepřehlédnutelná, byl pro ni zvolen též podobný ortogonální půdorys. Pouze střechu měl kostel na dnešním Karlově jinou než dnes, místo kopule měla tvar vysokého, z velké dálky viditelného a nápadného jehlanu. Zakládací listinu kostela a kláštera augustiniánských kanovníků, při něm usazených, vydal Karel IV. již 18. září 1350, avšak stavba zřejmě nepostupovala zrovna dle jeho představ, neboť k jeho vysvěcení došlo až roku 1377. Svoji významnou ideologickou úlohu však začal plnit již dříve.

6.22.1.3 Augustiniánská kanonie v Ingelheimu

Během svého pobytu v Porýní na přelomu let 1353 a 1354 navštívil Karel IV. v lednu 1353 též Ingelheim, který byl považován za rodiště sv. Karla Velikého a zároveň místo, kde mu anděl, poslaný samotným Bohem, předal meč, kterým měl porazit všechny nepřátele víry. Tento údajný meč (*gladius quem dedit angelo sancto Karolo*) byl součástí říšského pokladu a byl v Praze každoročně vystavován během svátku Kopí a hřebů Páně. V Ingelheimu založil Karel IV. malou augustiniánskou kanonii, která měla originálním způsobem demonstrovat nové duchovní sepětí Českého království a Říše. Kanonie byla podřízena klášteru na pražském Karlově a její čtyři kanovníci měli být milovaného českého jazyka (*amabile language bohemicalis*), tedy Češi. Za porušení tohoto pravidla stanovil zakladatel pokutu celých sto hřiven zlata. Zasvěcena byla kanonie sv. Václavu a Karlu Velikému, přičemž sv. Václav byl jako uctívaný svatý mučedník postaven na první místo zatímco památka sv. Karla Velikého měla být pouze připomínána (*commemoracionem*). Význam sv. Václava a jeho nová

východní části královského paláce na Pražském hradě. Galerie sahala až k nejstarším tehdy známým monarchiím Ninově, Alexandrově, kartaginské a Romulově. Dále pokračovala panovníky říše západořímské a východořímské až ke Karlu Lucemburskému. BLÁHOVÁ, Marie. Panovnícké genealogie a jejich politické funkce ve středověku. In: *Sborník archivních prací*, 48, č. 1, (1998), s. 11-47.; též: BLÁHOVÁ, Marie. *Nachleben Karls des Grossen in der Propaganda Karls IV. Das Mittelalter*. 4, (1999), s. 11-25.

úloha v duchovní stavbě Římské říše, tak byly připomenuty na dalším z míst, tradičně spojeným s Karlem Velikým. Jediným skutečným střediskem kultu sv. Karla Velikého však byly Cáchy, proto bylo logické, že se Karel IV. pokusil uplatnit svatováclavskou tradici i tam. Stalo se tak na samém konci roku 1362, kdy nechal založit již zmiňovaný oltář sv. Václava přímo v Cášském korunovačním dómu.

Spojování sv. Karla velikého se sv. Václavem však bylo čistě účelové a nevedlo k jejich společnému uctívání. Sv. Karel Veliký byl chápán především jako mýtický panovník. Jak živý byl jeho kult na pražském Karlově se lze jen domnívat, vzhledem k tomu, že se stavba kostela vlekla a navíc byl spoluzasvěcen po celý středověk oblíbené Panně Marii, však nelze význam Karlova přeceňovat. Uctíván poutníky tak Karel Veliký byl víceméně pouze jen prostřednictvím s ním spojovaných součástí říšského pokladu, které byly vystavovány během svátku Kopí a hřebů Páně. Zato sv. Václav byl v Čechách stále nejuctívanějším světce, jehož kult se císařovou snahou alespoň v malé míře šířil i mimo království.

6.22.1.4 Zmínky o poutích ke sv. Václavu

Oblibě sv. Václava odpovídá i množství zmínek o poutnicích přicházejících k jeho hrobu a zázracích, které na jejich prosby světec vykonal, jež nacházíme v dobových kronikách. Příběh, který František Pražský zařadil do roku 1338, ukazuje sv. Václava jako světce, který trestá rouhání a znevažování vyslovené proti němu, zároveň však odpouští, když hříšník projeví upřímné pokání:

„Téhož roku, v předvečer Přenesení svatého Václava (3. března), ráčil Bůh, stvořitel všeho, ukázat pro zásluhy svatého Václava ke své slávě zázrak ve městě pražském. Když se totiž nějací muži zruční v technickém umění mezi sebou radili, že by měli oslavit svátek Přenesení svatého Václava, jeden z nich řekl, že nebude svátek toho sedláka slavit, a dodal různé nepravdy, které vypadaly jako rouhání. A ihned oněměl a i ostatní jeho smysly byly otupeny. Jeho druhové ho pak nazítrí dovedli k hrobu uvedeného světce, položili ho na způsob kříže, pronášeli za něho modlitby a přinášeli dary. A když mu byla na hlavu položena přinesená hlava svatého Václava, ihned silně vykřikl, jakoby raněn těžkou ranou, a okamžitě nabyl dřívějšího zdraví a řeči. Vzdávaje díky milému Bohu a jeho slavnému mučedníku, vyznal se přede všemi ze svého hříchu a učinil pravé pokání za řečený přečin. Němci potom měli

našeho patrona ve větší úctě, neboť zmíněný muž pocházel z jejich pokolení.“⁹³⁴

Zajímavým detailem, který František zmiňuje je, že potrestaný hříšník byl Němec, je možné, že tak chtěl poukázat na určité napětí, které se v Čechách mohlo objevovat zejména ve smíšeném městském prostředí. Němečtí obyvatelé se nemuseli se sv. Václavem identifikovat tak silně jako Češi. Zvláště to samozřejmě platilo pro ty, kteří přišli do Čech v nedávné době, a přinášeli si „své“ svaté. Za vlády Karla IV., kdy zvláště Praha získala výrazně kosmopolitní ráz a žilo zde hodně cizinců, se dá předpokládat prohlubování tohoto problému.

Popisu dalšího zázračného uzdravení, které František Pražský klade do roku 1347 předchází chvalořeč na sv. Václava, ve které autor oceňuje mnoho dobrodiní, která se skrze něj udála a zvláště vyzdvihuje právě uzdravení nemocných. Samotný příběh se týká uzdravení němeého chlapce z Kutné Hory, který kvůli jakýmsi zdravotním komplikacím oněměl. Pomoci mu nedokázali ani kutnohorští ani pražští lékaři, pročež ho jeho rodiče odvedli k hrobu sv. Václava:

„... přinášejíce mu oběť sklíčeného a pokorného srdce a pronášeli zbožné modlitby. Také chlapec vzrušenými vzdechy a lkaním v nitru prosil svatého Václava za navrácení zdraví. A hle, již řečený nebeský lékař, pozorující z výše hlasy prosebníků, pln soucitu pomohl. Dal chlapci uzdravující lék a zbaviv mluvicí orgány všech překážek, úplně ho uzdravil. Chlapec ihned hlasitě děkoval a chválil ve svatém Václavu Boha, rovněž jeho rodiče měli nesmírnou radost. S nimi se pak upřímně radovalo i duchovenstvo a lid chválíce nepřetržitě Boha v jeho svatých.“⁹³⁵

Beneš Krabice Weitmile tento zázrak ve své Kronice pražského kostela uvádí rovněž a upřesňuje, že šlo o mladíka jméne Eberhard, syna Eberharda z Kutné Hory, jednalo se tedy nejspíše o rodinu opět národnostně německou⁹³⁶. Zajímavý je též závěr Františkovy citované pasáže, kde je opakovaně zdůrazněno, že sv. Václav je pouze prostředníkem Boha a Bůh je skrze svaté chválen. Letopisec jakoby zvedal varovný prst před přeceňováním úlohy světců a

⁹³⁴ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 128.

⁹³⁵ *Ibidem*, s. 144.

⁹³⁶ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 224.

teologicky správně poukazuje, že jejich zázraky by nepřicházely, nebýt slitovnosti nejvyššího.

Také další zázračně uzdravená nepocházela z jazykově českého prostředí. Zázračnou moc sv. Václava na sobě tentokrát pocítila slepá dívka z Žitavy:

„Léta Páně 1351 jakási dívka ze Žitavy, jež úplně oslepla nesmírnou bolestí očí a v této slepotě prožila několik let, když uslyšela o skutcích milosrdenství a o veliké lásce, kterou vynakládá svatý Václav na potřebné a různými tísněmi napadené, z veliké oddanosti k němu požádala své přátele, aby ji dovedli do města pražského. Když tam byla přivedena, po tělesném osvěžení a díkuvzdání vzala hůl a vstávajíc pronesla zbožně tato slova: „Ó blahoslavený Václave, náš slavný patrono, jenž podporuješ chudé a pozdvihuješ utištěné, pomoz mi, abych sama mohla dojít k Tvému hrobu.“ Po těchto slovech hned měla zrak jasný; tato odhodila hůl, přišla se svými přáteli do Pražského kostela a u hrobu svatého Václava vzdávali díky a vyprávěla všem přítomným o svém prohlédnutí a navrácení zraku. A já, František, penitenciář pana arcibiskupa, pořadatel této kroniky, jsem přivedl mnoho kanovníků a služebníků Pražského kostela jako svědky k lepšímu dosvědčení tohoto zázraku.“⁹³⁷

Dívka z hornolužické Žitavy, která přináležela k České koruně teprve od roku 1329 nejenže původně nebyla ctitelkou sv. Václava, ale Františkovi se dá věřit i v tom, že o něm ani příliš nevěděla. Obrátila se však k němu a těsně před uzdravením jej už oslovuje jako „*našeho slavného patrona*“. Důvěryhodnost příběhu má dodávat zmínka, že sám kronikář František byl události přítomen a k jejímu dosvědčení přivolal ještě další duchovní pražské katedrály. Beneš Krabice z Weitmile tento zázrak popisuje o něco stručněji, avšak v zásadě shodně.

Líčení dalšího zázraku bezprostředně následuje, a to u obou kronikářů. Opět šlo o prosebnou pouť, tentokrát jakéhosi chromého člověka. Jakékoli upřesňující informace však chybí:

„Téhož roku byl přiveden do města pražského kdosi, kdo byl mnoho let chromý a nemohl dobrodiním tělesného léku znovu nabýt vlády na svých rukama a nohama. Obrátil se

⁹³⁷ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 157

*tedy náklonností celého srdce k svatému Václavu, činil sliby a srdcem i ústy pronášel modlitby, a zásluhami svatého Václava znovu nabyt úplného zdraví. Když přišel bez úrazu k hrobu svatého Václava, vzdával mu nesmírné díky a všem, kteří poslouchali, vyprávěl o svém z milosti mu uděleném uzdravení.*⁹³⁸

Příběh o uzdraveném řeholníkovi trpícím kýlou najdeme už jen u Beneše:

*„Téhož roku (1366), v den svatého Michala (29. září), jakýsi bratr Mikuláš, kantor z domu svatého Jakuba menších bratří v městě pražském, jenž dlouhý čas trpěl kýlou, doufaje ve smilování boží a jeho svatého mučedníka Václava, přistoupil s důvěrou k jeho hrobu, a když tam nějakou dobu pronášel modlitbu za navrácení zdraví, tu hned na přimluvu svatého mučedníka Václava obdržel dobrodiní zdraví a před vším lidem oslavoval Pána a svatého mučedníka Václava.*⁹³⁹

Doposud uvedené zázraky se celkem neliší od těch, které v souvislosti s poutěmi ke hrobu sv. Václava líčily už starší prameny. Sv. Václav uzdravuje nemocné, bez ohledu na druh jejich obtíží. Tím se lišil od jiných světců, o nichž se věřilo, že dokáží pomoci především s konkrétními neduhy. Zvláště v kronice Františka Pražského můžeme sledovat určitý záměr ukázat, že prosebníci putující ke sv. Václavu byli i lidé přespolní, kteří nepřicházeli z jazykově českého prostředí a oblastí. Milost sv. Václava se však vztahovala na všechny a byl patronem skutečně všech obyvatel korunních zemí. První zázrak též ukazuje, že autorita sv. Václava byla nezpochybnitelná a za jeho znevažování následoval spravedlivý trest.

Následující dvě zmínky o zázračném působení sv. Václava najdeme už jen u Beneše. V prvním příběhu sv. Václav činí znamení, které ohlašuje Boží hněv. Příběh spadající do doby druhé římské jízdy Karla IV., tedy do roku 1368, začíná upozorněním na to, že páni a šlechtici táhnoucí se svými vojsky s císařem do Itálie, způsobili mnoho škod na statcích kostelů a klášterů. Bůh proto vyslyšel nárek postižených a způsobil, že mnozí z těchto škůdců během tažení zemřeli. Další pasáž je natolik zajímavá, že stojí za to ji ocitovat celou:

⁹³⁸ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 157. Stručněji Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 228.

⁹³⁹ *Ibidem*, s. 238.

„Když totiž urozený muž, pan Petr z Michalovic, následoval se svým vojskem pana císaře do Itálie, tento mladý pán při tažení způsobil převeliké škody na statcích Pražského kostela a jiným poddaným lidem, jejichž nárek a pláč vystoupil až do nebe, a Pán spravedlivý soudce, tím nebyl potěšen. Proto po jeho odchodu jeho paní manželka učinila pro jeho spásu a šťastný návrat slib, že půjde k prahům svatých patronů v Pražském kostele, což také splnila. A když obešla celý Kostel pražský a chtěla nakonec vstoupit do kaple svatého Václava a tam pronášet modlitby k Pánu za záchranu svého muže, tu hle, ta kaple byla tak pevně zavřena, že ji kaplan svými klíči nemohl nijak otevřít. Byl přivolán pan děkan Vrativoj a ostatní kanovníci a služebníci Pražského kostela, ale nikdo nemohl ji žádným způsobem otevřít. Pošlou pro kováře, ale ani ten neuspěje, leč by vylomil celé železné dveře. Odloží se tedy na čas věc s otevřením a vylomením. A hle, po odchodu zmíněné paní se dveře kaple otevrou jako obvykle bez obtíží. Všichni se divili tomuto zázraku, jenž byl předzvěstí příštích špatných událostí. Neboť onen pan Petr z Michalovic téměř v téže době, co se toto dělo v Praze, zemřel v Itálii a mrtev byl převezen do Čech. Takovou odplatu dal všemohoucí Bůh pro zásluhy svých svatých mučedníků, patronů Pražského kostela, škůdcům tohoto kostela, aby se trest těch, kteří v řečeném vojsku zahynuli špatnou smrtí, stal výstražným příkladem jiným lidem tehdy žijícím i budoucím.“⁹⁴⁰

Tento příběh má svůj základ ve sporu, který vedl Petr z Michalovic s pražskou metropolitní kapitulou. Páni z Michalovic byli jednou z větví mocného rodu Markvarticů a vlastnili rozsáhlé majetky zejména v severních Čechách. Už od konce 13. století také zastávali významné funkce při panovnickém dvoře⁹⁴¹. Petr z Michalovic se rodového panství ujal roku 1361 a při jeho správě si počínal poměrně zdatně. Získal jihočeský Velešín a naopak jiné majetky prodal pražské katedrální kapitule. Při této transakci však došlo k jakýmsi sporům, Petr nebyl spokojený s tím, jak kapitula přistupovala k plnění svých závazků a při nejbližší

⁹⁴⁰ *Ibidem*, s. 240.

⁹⁴¹ Jan z Michalovic patřil mezi oblíbence krále Václava II. a svojí udatností, kterou prokazoval při rytířských turnajích, se proslavil nejen v Čechách ale i v Porýní a Francii. Jeho činy opěvoval dokonce i básník Ulrich z Freiberga. Jeho syn Beneš z Michalovic se zpočátku přidal k odboji proti Janu Lucemburskému, ale později se připojil k jeho straně. Kromě toho, že byl pražským purkrabím, zasedal i v zemském soudě. Zemřel roku 1354. Poté se hlavou rodu měl stát Petr z Michalovi, který však nebyl zletilý a poručníkem mu byl Petr z Rožmberka.

příležitosti se rozhodl pro odvetu. Příležitost se mu naskytla zřejmě ve chvíli, kdy císař shromažďoval oddíly pro své římské tažení. Petr se měl též zapojit se svými oddíly, když s nimi však táhl do Prahy, pomstil se cestou vyplněním nějakého zboží náležejícího kapitule. Za jakých okolností Petr v Itálii zahynul nevíme. Mohl padnout při některém z ozbrojených střetů, které výpravu provázely nebo mohl onemocnět například malárií, která byla v té době v Itálii zcela běžná. Autor kroniky, který byl sám pražským kanovníkem, o důvodech sporu Petra z Michalovic s kapitulou samozřejmě mlčí, a Petrovu smrt podává prostě jako mravoučný příběh. Sv. Václav v něm nevystupuje aktivně, ale na příkaz samotného Boha činí jen určité znamení.

Poslední pasáž, kterou zmíníme, není už popisem konkrétní pouti ke sv. Václavu ani žádného z jeho zázraků. Jde o povzdech kronikáře nad obecným úpadkem zbožnosti, kterým vysvětluje příchod morové epidemie:

„Téhož roku (1370) se na svátek sv. Václava sešlo jen velmi málo lidí. Ochladla totiž láska a zbožnost a lidé, oddáni požitkům, méně, abych tak řekl, uctívali Boha a jeho svaté. Proto z dopuštění božího vypukl veliký mor ve všech krajích a končinách Českých.“⁹⁴²

Tuto krátkou narážku rozhodně nelze interpretovat tak, že by tehdejší obyvatelé Čech začali dávat přednost jiným poutím a například kvůli svátku Kopí a hřebů Páně začali zanedbávat úctu ke sv. Václavu. Rok předtím naopak probíhalo v Praze jubilejní léto spojené s vystavováním trevírského závoje Panny Marie a řady dalších ostatků, které podle zprávy téhož autora přivedlo do Prahy nebývalé množství poutníků. Vzhledem k tomu, že se slavnost odehrávala na prostranství před pražskou katedrálou, většina z nich jistě neopomenula uctít i hrob sv. Václava, který se v ní nacházel. V citaci tedy zřejmě nejde o nic jiného než obvyklou formuli, kterou bývaly zdůvodňovány epidemie, přírodní katastrofy a jiná neštěstí.

Zmínky rozesté v kronikách nevypovídají nic o počtu poutníků, kteří přicházeli k hrobu sv. Václava, zachycují jen některé zázraky, které byly svatému knížeti připisovány, a to ještě jen ty, které se kronikáři rozhodli z nějakého důvodu uvést. Kromě osobních zkušeností přitom nepochybně čerpali též z knihy či knih vedených při svatováclavské kapli (*miracula*), v nichž byly zaznamenávány zázračné činy sv. Václava, jako byla uzdravení nebo

⁹⁴² *Ibidem*, s. 243.

jiné druhy pomoci v obtížných životních situacích, kterými světec pomohl těm, kteří se na něj s pokorou obrátili, nebo i tresty, kterými stihl naopak ty, kteří se k němu nechovali s náležitou úctou. Do současné doby se však žádný takový pramen nezachoval nebo alespoň nebyl objeven. Závěrem této kapitoly lze konstatovat, že sv. Václav zůstával nejuctívanějším českým svatým, k jehož hrobu mířilo množství poutníků, a to zvláště v době velkých svatováclavských svátků. Většina z nich pocházela patrně z oblasti Čech a jazykově českého prostředí, ale díky cílené propagaci přicházeli ze vzrůstající míře i poutníci z dalších zemí, které náležely do svazku České koruny. V souvislosti s proměnou Prahy v rezidenci římského krále a císaře zřejmě v Praze strmě vzrostl počet cizinců ze vzdálenějších zemí. Samozřejmě i tyto lidé měli možnost památku věčného knížete Čechů uctít, nicméně návštěva hrobu místního světce pro ně byla asi spíše jen okrajovou záležitostí.

6.22.2 Přemyslovské světice sv. Ludmila a abatyše Anežka

Úcta ke sv. Ludmile byla v předcházejících obdobích jen okrajová, víceméně se omezovala na vládnoucí přemyslovský rod a klášter sv. Jiří, kde se nacházel její hrob. Také za vlády Karla IV. zůstávala mezi ostatními zemskými patrony spíše v pozadí, přesto však došlo k určitému rozvinutí jejího kultu.

Velkou ctitelkou sv. Ludmily byla Eliška Přemyslovna, svou roli v tom samozřejmě sehrál její delší pobyt v klášteře sv. Jiří, především jí ale svatá kněžna byla životním vzorem, zvláště v pozdějších letech života, kdy opuštěná královna bojovala za záchranu přemyslovských tradic. Vzhledem k tomu, že byl Karel IV. od své matky od útlého dětství odloučen, však není pravděpodobné, že by mu úctu ke sv. Ludmile dokázala předat. To nicméně samozřejmě neznamená, že by mladý princ odkaz této světice neznal. Již za svého pobytu v Paříži údajně sepsal k počtě sv. Ludmily oslavnou báseň, kterou pak přednesl v den, kdy byl slaven svátek jejího umučení⁹⁴³. Také s péčí, kterou jeho matka věnovala památce svaté kněžny, se mohl Karel po svém návratu do Čech seznámit a navázat na ni. V dalších letech byla pozornost, kterou sv. Ludmile věnoval, plně v souladu s jeho politikou rozvíjení starších českých tradic.

Za vlády Karla IV. se sv. Ludmila začala objevovat jako plnohodnotná příslušnice sboru svatých patronů království. Reprezentovala mezi nimi princip zbožné vychovatelky,

⁹⁴³ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. s. 142.

kteřá budoucímu vladaři sv. Václavu vštěpovala zásady křesťanského života a byla tak jednou z těch, kdo stáli u samého zrodu českého křesťanství. Tuto její úlohu Karel IV. vyzdvihoval ve své Legendě o svatém Václavovi, zdůraznil však i Ludmilino mučednictví:

*Nanejvyšš chvályhodná paní a ochránkyně Čechů, první perla a zároveň první květ v Čechách utržený, blažená Ludmila, svlažovala mysl svého vnuka, blaženého Václava, křesťanskou vírou, Písmem svatým a výroky z evangelia.*⁹⁴⁴

Mezi patrony pražské katedrály je sv. Ludmila jmenována už v listině z roku 1341, v níž Jan Lucemburský připsal část výnosů z kutnohorských dolů na opravu náhrobků sv. Václava a Vojtěcha a započeti gotické novostavby. V souladu s tím se sv. Ludmila objevila mezi ostatními zemskými patrony na jednom z obrazů mozaiky zvané Zlatá brána, která zdobí někdejší hlavní vstup do chrámu. V katedrálním pokladu je zase už od roku 1354 uváděn relikviář s ostatky sv. Ludmily, který měl tvar předloktí a ruky s prsty, spojenými v žehnajícím gestu, zhotoven byl ze zlaceného stříbra⁹⁴⁵. Inventář pořízený následujícího roku navíc obsahuje i předmět označený jako praporec vytvořený sv. Ludmilou.⁹⁴⁶

Většina ostatků sv. Ludmily zůstávala v klášteře sv. Jiří, také zde jim však během vlády Karla IV. byla věnována dosud nebyvalá pozornost. Zřejmě krátce po roce 1350 vznikl nad místem jejího uložení ve svatojiřské bazilice nový náhrobek zdobený postavami benediktinských světců. Z podobné doby patrně pochází i relikviářová busta sv. Ludmily zhotovená z pozlaceného stříbra zdobená křišťálem a drahými kameny, která obsahuje část její lebky.⁹⁴⁷

Tyto jednotlivé projevy úcty ke sv. Ludmile však nedokázaly probudit živější zájem o její památku a sv. Ludmila stále zůstávala ve stínu dalších českých světců, zejména sv. Václava. Nejsou známy žádné zprávy o poutnících k jejímu hrobu a dochované seznamy pražských vystavování ostatků též žádnou její připomínku neobsahují.

⁹⁴⁴ KAREL IV., *Karel IV., literární dílo*, s. 126.

⁹⁴⁵ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. IV, č. 35. Relikviář byl zřejmě darem Mikuláše z Holubic, stejně, jako další relikviář stejného tvaru, který obsahoval ostatky sv. Markéty. *Ibidem*, č. 36.

⁹⁴⁶ *Ibidem*, s. XXI, č. 357.

⁹⁴⁷ FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, s. 148-149.

Po své matce Elišce Přemyslovně Karel IV. zdědil závazek pokračovat v úsilí o kanonizaci abatyše Anežky. Zmiňuje se o něm hned v úvodu i Marignolova kronika, která vznikla na Karlův popud:

„... Anežka, dcera jasného krále Otakara, pohrdla císařským nebo královským sňatkem i sama sebou a stala se nejlepším napodobitelkou Panny. Byla nejdokonalejší láskou spojena se synem Panny po řádu svaté panny Kláry... Pro slavný průběh pomíjejícího života byla na nebesích spojena s tím, koho na zemi milovala s takovou zbožností. Nepřestává zářit zjevnými zázraky, svými zájemnými a dobrodiními potvrzuje a vede svého přeslavného příbuzného Karla IV. ... aby pamětliv milostí zjevených náhodou v jeho osobě neustal volat, dokud nevzbudí spícího papeže se svatým kolegiem, aby ráčil učinit na zemi slavnější a proslulou tu, již Kristus, jak ukázal tolika zájemnými bojující církvi, učinil slavnou na nebesích.“⁹⁴⁸

Legenda *Candor lucis aeternae* uvádí, že díky přímlově abatyše Anežky unikl Karel v dětství smrti, přesto se nezdá, že by měl k této své vzdálené příbuzné svaté pověsti nějaký osobnější vztah. Závazku pokračovat v úsilí své matky o Anežčinu kanonizaci se Karel IV. sice nikdy vysloveně nezřekl, zároveň však pro její svatořečení příliš neudělal. Uvědomoval si, že za daných okolností by takový kanonizační proces vyžadoval mnoho úsilí a výdajů, přičemž výsledek by byl stejně nejistý. Jak ale napovídá i uvedená citace, řadil Anežku alespoň neoficiálně mezi přímlovce a ochránce království.

6.22.3 Sv. Vojtěch

Vedle sv. Václava zůstával i za panování Karla IV. sv. Vojtěch poněkud upozaděm. Zatímco sv. Václav byl reprezentantem celé země, zosobňoval sv. Vojtěch i nadále spíše jen minulost a tradice české církve. Tomu odpovídaly i formy jeho uctívání a zobrazování. Svatý biskup Vojtěch byl připomínám především ve spojení s ostatními patrony království, zejména sv. Václavem. Vojtěchovo spolupatronství bylo zdůrazněno při založení nové pražské katedrály a postavu sv. Vojtěcha můžeme vidět mezi dalšími českými patrony i na mozaice

⁹⁴⁸ Jan Marignola: Kronika česká. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). Kroniky doby Karla IV., s. 457.

zvané Zlatá brána. Karel IV. též zpravidla zmiňoval sv. Vojtěcha ve svých darovacích a dalších listinách pro metropolitní chrám a kapitolu. Stejně tak hrob sv. Vojtěcha neopomínal zvelebovat, byť jeho výzdoba zdaleka nebyla tak propracovaná a nákladná jako v kapli sv. Václava. Péči o hrob sv. Vojtěcha byl dle statut, která pro metropolitní kostel vydal arcibiskup Arnošt z Pardubic, pověřen zvláštní správce (*thumbarius sancti Adalberti*).⁹⁴⁹ Blízkost obou svatých patronů sv. Vojtěcha a sv. Václava podtrhovalo i to, že podobně jako pro lebku sv. Václava nechal Karel IV. i pro ostatek lebky sv. Vojtěcha zhotovit nákladnou relikviářovou bustu. Dále byl význam odkazu sv. Vojtěcha zdůrazněn například zařazením písně *Hospodine pomiluj ny*, jejíž autorství bylo připisováno sv. Vojtěchovi do korunovačního řádu českých králů. Zpěv této písně byl navíc na sklonku Karlovy vlády z rozhodnutí provinciální synody spojen s udělením odpustků.⁹⁵⁰

V poněkud jiném kontextu se sv. Vojtěch objevil jako jeden z patronů kostela při klášteře Na Slovanech. Podobně jako další patroni sv. Cyril a Metoděj, Prokop a Jeroným, reprezentoval sv. Vojtěch dávnou historii českého a slovanského křesťanství. Na druhou stranu Karel IV. zdůrazňoval, že pražští biskupové a arcibiskupové jsou nositeli apoštolské posloupnosti počínající sv. Petrem. Část hole sv. Petra, kterou získal roku 1354 v Trevíru nechal vložit do berly pražských arcibiskupů, o níž se věřilo, že patřila již sv. Vojtěchovi, kterou nechal při té příležitosti ozdobit zlatem, drahokamy a perlami. Pražští arcibiskupové měli hůl používat jen ve sváteční dny a věřícím, kteří se v tyto dny účastnili mši, mohli udělit zvláštní odpustky⁹⁵¹.

Prameny nezmiňují poutníky, kteří by přicházeli do pražské katedrály zvláště kvůli tomu, aby navštívili hrob sv. Vojtěcha. Během *ostensio reliquiarum* na svátek Kopí a hřebů Páně však byla jeho relikviářová busta ukazována shromážděným poutníkům hned na třetím místě po bustách s ostatky sv. Václava a Víta.

Poutním místem lokálního významu se snad stala Libice nad Cidlinou, odkud sv.

⁹⁴⁹ PODLAHA, Antonín (ed.). *Statuta metropolitanae ecclesiae Pragensis: anno 1350 conscripta*. Pragae: Sumptibus s.f. Metropolitanani capituli Pragensis, 1905. 65 s. Editiones archivii et bibliothecae s.f. metropolitanani capituli Pragensis 5, s. 36.

⁹⁵⁰ POLC, Jaroslav, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (edd.). *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, s. 207.

⁹⁵¹ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 256. V dopise, se kterým Karel IV. posílal ostatek do Prahy a nařizoval jeho uložení, projevoval velkou radost, že tak vznikne nová vzácnost, která nebude mít na světě rovné. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. 31.

Vojtěch pocházel, a kde byla uchovávána údajná světcova rukavice, kterou zde dle legendy zanechal při pohřbu svých zavražděných bratrů, na který se zázračně přenesl z Říma:

Právě toho dne, kdy se v Čechách chystal pohřeb jeho svrchu uvedených bratří, dožádán přišel, aby obdařen ctností obvyklým způsobem sloužil před papežem mši. Když zbožně vykonával bohoslužbu a přišel ke kánonu, kde je vzpomínka na mrtvé, tu uchvácen v duchu, objevil se v kostela, v němž měli být nebo byli pohřbíváni jeho bratři, a s poctou vykonal jejich pohřební obřady. Zatím nastal šumot a hluk, proč svatý biskup tak prodlužuje mši. A protože hleděl do dále, po několika hodinách k němu na papežův příkaz přistoupili jako by ho budili. On se okamžitě vzpamatoval a dokončil před papežem mši, již začal. Po slavné mši si ho pan papež Jan zavolal a ptal se, proč při mši dřímá. Avšak muž boží tvrdil, že nespá. Papež se tedy ptal, proč svou mši proti obvyklému zvyku prodlužoval. Vojtěch mu z opravdové pokory dlouho nechtěl říci, co se s ním dělo, přece donucen jeho příkazem řekl, že byl na pohřbu svých zavražděných bratří. „A jestli mi nevěříte“, pravil, „pošlete do Libice a naleznete tam rukavici, již jsem si nemohl vzít, protože jste mne vyrušili.“ Jakmile to papež uslyšel, poslal tam své posly a dozvěděl se to, co pravil muž boží. Proto se táž rukavice až dodnes chová v témž kostele jako svědectví.“⁹⁵²

První písemný záznam tohoto příběhu nalézáme až v Pulkavově kronice, předpokládá se však, že vznikl v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě snad už na přelomu 13. a 14. století. Libice totiž patřila právě tomuto klášteru a šíření legendy mělo zřejmě podpořit úctu k relikvii a přitáhnout do libického kostela více poutníků.⁹⁵³

Velmi stará poutní tradice, možná sahající až do 14. století existovala v souvislosti s vysoko položenou svatovojtěšskou svatyní ve Lštění na Prachaticku. Tato lokalita byla původně označována *ad sanctum Adalbertum* a v okolí tohoto poutního místa panovalo

⁹⁵² Příbika z Radenína, řečeného Pulkava, Kronika česká. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 291. Rukavice uchovávaná na Libici však nebyla jediná, o které se věřilo, že je tou, o které se mluví v příběhu. Další rukavice sv. Vojtěcha byla uchovávána ve Staré Boleslavi a další byla součástí svatovítského pokladu, kde byla přechovávána i řada jiných textilií spojovaných se sv. Vojtěchem.

⁹⁵³ RYNEŠ, Václav. Legenda o zázračné bilokaci sv. Vojtěcha. In: POLC, Jaroslav (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*. Praha: Zvon, 1997 s. 88-106.

přesvědčení, že odtud žehnal sv. Vojtěch rodné zemi při svém odchodu.⁹⁵⁴

6.22.4 Sv. Prokop

Pokud šlo tak říkajíc o oficiální sféru státní a panovnické reprezentace, zůstával sázavský opat sv. Prokop poněkud upozaděm. Více se patrně rozvíjela jeho lidová úcta. Vedle sv. Václava a Vojtěcha reprezentoval sv. Prokop další důležitou složku středověké společnosti, a sice řeholníky. Také sv. Prokopa sice nacházíme ve společnosti ostatních zemských patronů na mozaice Zlatá brána nad jižním vstupem do pražské katedrály, nestal se však už patronem katedrálního kostela.

Svatoprokopské relikvie byly součástí katedrálního pokladu zhruba od padesátých let 14. století. Svatovítský inventář z roku 1354 mluví o pozlaceném relikviáři v podobě paže, zdobené prstenem. Zápis uvádí, že původně byly prsteny dokonce dva, jeden však ztratil během procesí opat ostrovského kláštera⁹⁵⁵. Kdy byl relikviář zhotoven, a jak se do chrámového pokladu dostal, nevíme. Podle barokní tradice byla část paže oddělena od Prokopových ostatků už v souvislosti s jeho kanonizací a na přání krále Přemysla Otakara I. byla odnesena do Prahy, tato varianta se však nejeví jako příliš pravděpodobná a relikviář byl s největší pravděpodobností až pozdější prací⁹⁵⁶. Další relikviáře s ostatky sv. Prokopa jsou zmiňovány až na počátku 15. respektive 16. století. Nevelký zájem o sv. Prokopa v nejvyšších kruzích je patrný i z toho, že se ani Karel IV. ani arcibiskup Arnošt z Pardubic nesnažili pro katedrální či královský poklad získat jeho další ostatky, ačkoli v nedaleké Sázavě byly v podstatě k dispozici. Sv. Prokop se tak nezařadil ani mezi patrony, jejichž ostatky byly ukazovány během pražských *ostensio reliquiarum*.

Určité pozornosti se sv. Prokopovi dostalo v souvislosti se založením kláštera Na Slovanech. Sv. Prokop reprezentoval nejen starobylost české církve a jeden z prvních klášterů na území království, ale také slovanský charakter někdejšího rodícího se českého křesťanství. Jeho zařazení mezi ostatní slovanské patrony sv. Jeronýma, Vojtěcha, Cyrila Metoděje bylo

⁹⁵⁴ Zdeněk Boháč: Svatovojtěšská patrocinia v českých zemích, odkazy s. 85 pozn. 33

⁹⁵⁵ *Manus sancti Procopii deaurata cum uno annulo, et alium perdidit Abbas de insula i processiona contra reliquias*. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. IV, č. 34, s. XIII, č. 39.

⁹⁵⁶ SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*. s. 186. KLEMENT, Method, Karel. *Jsem ražen z českého kovu: několik kapitol o sv. Prokopovi, Sázavě a Emauzích*, s. 138.

proto logické a klášter Na Slovanech se stal pražským ohniskem svatoprokopského kultu. Karel IV. věnoval klášteru rukopis psaný cyrilicí, o němž se věřilo, že je dílem samotného sv. Prokopa. Ve skutečnosti asi skutečně pocházel ze Sázavského kláštera, avšak dostal se tam až později. Řeholníci kláštera Na Slovanech dali k rukopisu přivázat sbírku textů evangelií a epištol psanou hlaholským písmem. Takto vzniklý kodex byl opatřen nákladnými zlatými deskami, které byly zdobeny drahými kameny a byly do nich vloženy i ostatky. Kniha se pak těšila úctě jako jedna z největších cenností kláštera a byla používána během nejdůležitějších svátků. Zajímavé jsou i její další osudy. Za husitských válek totiž zmizela a další zprávy o ní máme až z doby po polovině 16. století, kdy ji v Itálii, či snad dokonce v Istanbulu, koupil remešský arcibiskup Karel Lotrinský. Od té doby byla uchovávána v remešské katedrále, kde se rovněž těšila velké úctě. Jako *Texte du Sacre* byl snad kodex dokonce používán během korunovací francouzských králů, kteří na něj skládali přísahu.

Vitalitu kultu sv. Prokopa v české společnosti 14. století naopak dobře dokládají dochovaná literární díla se svatoprokopskou tematikou. Patrně už v prvních desetiletích 14. století vznikla tzv. *Vita maior*, která je v podstatě jen modernizovaným a rozšířeným textem starší legendy označované jako *Vita minor*⁹⁵⁷. Naopak z legendy *Vita maior* vycházela tzv. *Mladší česká prozaická legenda*⁹⁵⁸. Důležitou rukopisnou památkou, v níž nacházíme řadu vyobrazení ze života sv. Prokopa a počátků úcty k němu, je kodex označovaný jako *Liber depictus*, který vznikl po polovině 14. století v klášteře minoritů v Českém Krumlově.⁹⁵⁹

Rozšíření úcty sv. Prokopa souviselo s tím, že šlo o domácího světce, který se dokázal postavit cizozemcům, ale také s rozvojem montánní činnosti na území českého království, neboť sv. Prokop se stal patronem horníků. Nejdůležitějším ohniskem svatoprokopského kultu nicméně zůstával Sázavský klášter a veškeré zmínky o poutích, které nacházíme v kronikách a legendách také mluví o tom, že poutníci přicházeli k Prokopovu hrobu, který se zde nacházel.

Legenda *Vita maior* obsahuje oproti starším vyprávěním hned několik nových příběhů

⁹⁵⁷ Chaloupecký kladl její vznik spíše až k polovině 14. století, Sommer tuto dataci však odmítl a za dobu jejího vzniku označuje už první dvě desetiletí 14. Století. *Ibidem*, s. 166-167.

⁹⁵⁸ CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil (ed.). *Středověké legendy prokopské: jejich historický rozbor a texty*, s. 106n a 271n.

⁹⁵⁹ Kodex kromě toho obsahuje ilustrace k legendám o celkem jednadvaceti dalších světcích. ŠÁMAL, Jindřich, MATĚJČEK, Antonín (ed.). *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*. 2. vyd. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1940. 167 s.

o poutích ke hrobu sv. Prokopa. První vypráví o panoši jakéhosi šlechtice, který byl trápen zlým duchem.

„ ... zachvácen byl takovým trápením zlého ducha, že nemohl ani státi, ani seděti, ani choditi aniž nějak odpočívati. Konečně přišel do onoho kláštera. Tam všed do kostela rozpjal ruce v podobě křídel a se strašným křikem chodil po zpátku, sem a tam běhal a neměl pokoje. Zatím se přiblížilo výročí blaženého muže a lid se sešel k slavnosti mešní; tu i on se slzami přistoupil k hrobu jeho, aby jej uctil, a náhle jest uzdraven a odešel odtud, zatím co lid i my jsme chválili Boha.⁹⁶⁰“

Druhý příběh pojednává o trestu a zázračném zachránění díky pomoci sv. Prokopa.

„Jeden mladík, když ho rodiče v neděli pobízeli, aby s nimi šel na svatou slavnost mešní, odepřel a raději pospíchal po chlapeckých hrách. Když však se vracel domů, d'ábel se ho zmocnil, svázal ho a svrhl do močálu, aby se utopil. Tu on křičel, co mohl a na pomoc se dovolával milosti Boží a jmen ostatních svatých. Zatím rodiče jeho přišli z kostela a čekali ho, a on nepřicházel. I poslali honem jednoho chlapce hledat ho, a on touž cestou běže, kterou onen chodíval, uslyšel ho křičeti a zabočiv k močálu, uzřel ho na vodě plavati; zděsiv se nad tím, utíkal a vyprávěl jeho rodičům, co se stalo. Oni přišli a našli ho zpola mrtvého a smyslů zbaveného; i dovezli jej k hrobu muže Božího a na modlitby se oddavše, posty a bděním se trýznili, a osmého dne dostalo se chlapci zdraví na mysli i na těle.⁹⁶¹“

Následuje krátká zmínka o uzdravení jakéhosi hříšníka.

Jiný zase mladík spáchal jakýsi zlý skutek a jsa jedné noci na pitce, pozbyl rozumu. Přivedli ho rychle k hrobu blaženého Prokopa, když několik dní pije z jeho kalichu, byl zachráněn⁹⁶².

⁹⁶⁰ Citováno dle STŘÍŽ, Antonín, Ludvík (ed.). *Život svatého Prokopa, zakladatele kláštera sázavského a patrona země české*, s. 47.

⁹⁶¹ *Ibidem*, s. 47-48.

⁹⁶² *Ibidem*, s. 48.

Čtvrtý příběh je zároveň závěrem celého textu *Vita maior*.

„Byla jedna dívka, o kterou ďábel bojoval a často na ni útočil, ona však nedbala toho oznámiti rodičům. Když jednou v noci o samotě ležela na svém lůžku, přišel k ní ďábel a uchopiv ji, vytrhl ji ven za dvorec. Ráno matka šla ji budit a k svému úžasu nenalezla jí. Běhala po celém stavení a pilně hledala, a ona nikde se neukazovala. Zatím někteří jdouce k potoku pro vodu, uviděli ji u močálu sedící, s očima vytrěštěnými, nic nevidoucí a nemluvící. Matka uslyševši o tom, velice zděšena vyběhla a vzala ji a dovedla domů a rychle se s ní vydala do nejbližšího kostela. Tam kněz uložil třídenní půst, a matka dlouho tam s ní trvala v pláči a na modlitbách, ale dívka pořád ostávala v trápení. Tu matka doslechši se slavné pověsti blaženého muže, honem spěchala k hrobu jeho s tou dívkou a horoucně a úpěnlivě se modlíc, doprosila se jejího úplného uzdravení na mysli i na těle, udělením Pána našeho Ježíše Krista, jemuž čest a sláva na věky věkův.“⁹⁶³

Je sice pravděpodobné, že legenda vznikla ještě před návratem Karla IV. do Čech a popisované zázraky tedy nespádají přímo do let jeho vlády, poskytují ovšem natolik plastický obraz lidové úcty ke sv. Prokopovi, že je pro ilustraci užitečné je zde uvést. Sv. Prokop v nich vesměs vystupuje jako zázračný léčitel, který v jednom případě vítězí nad zlým duchem a hned ve dvou pak přímo nad ďáblem, což je motiv, který je nejen pro sv. Prokopa, ale obecně pro svaté poustevníky typický. Různá délka a způsob podání jsou důkazem, že se příběhy o uzdravených poutnících nezrodily v hlavě autora legendy, ale jsou patrně sebrané z různých zdrojů. Mohl čerpat například z knihy zázraků, která byla pravděpodobně v Sázavě vedena, různých dalších místních záznamů (*libri memorarum*, katalogy, nekrologia), ale též přímo z vyprávění svědků.⁹⁶⁴

Několik podstatně stručnějších zmínek o zázracích u hrobu sv. Prokopa obsahuje i kronika Beneše Krabice z Weitmile.

„V kronice svatého Prokopa se píše, že sám blahoslavený Prokop téhož roku (1316) na svůj svátek rozmnožil potraviny jak pro bratry, tak pro příchozí hosty. Rovněž jakousi žínku již

⁹⁶³ *Ibidem*, s. 48-49.

⁹⁶⁴ BLÁHOVÁ, Marie. Sázavské dějepisectví. In: SOMMER, Petr. *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006 s. 171-188.

*utopenou zachránil týž světec z proudu řeky.*⁹⁶⁵“

„Téhož roku (1321) jakási dívka z Kolína, od narození slepá, znovu nabyla zraku u hrobu blahoslaveného Prokopa.

Rovněž toho roku žena z téhož města, jež měla chromé údy, znovu nabyla zdraví u hrobu svatého Prokopa.

*Téhož roku ve svátek blahoslaveného Prokopa, jakási žena z Biskupského Brodu, jež předtím byla slepá, znovu nabyla zraku u hlavy téhož svatého muže.*⁹⁶⁶“

Zajímavé je, že ačkoli Beneš patrně popisuje zázraky spadající do stejné doby, kdy vznikala i *Vita maior*, uvádí příklady odlišné. Osoby v nich vystupující přicházeli k Prokopovu hrobu z nedalekého okolí, až na utopenou ženu, která se ale pravděpodobně topila přímo v řece Sázavě. Hned v počátku pasáže se Beneš odvolává na jakousi kroniku sv. Prokopa. Patrně šlo o nějaký druh seznamu, do něhož byly zapisovány zázraky a dost možná do něj Beneš nahlédl přímo v Sázavském klášteře a několik záznamů ve své kronice prostě jen ocitoval. Naproti tomu podání *Vita maior* je na první pohled jiné, ani v jednom případě se zde nedozvídáme, odkud prosebníci přicházeli. Ve skutečnosti byla asi Sázava stále především regionálním poutním místem, ačkoli se s rozvojem svatoprokopské úcty její věhlas patrně šířil. Záměrem autora legendy však samozřejmě bylo představit svatého opata jako světce předního významu, jehož zázračná působnost nemohla být uzavřena do hranic jednoho kraje.

Klášteř v Sázavě, kam poutníci ke hrobu sv. Prokopa směřovali, byl po celé 14. století přestavován, zamýšlené stavby se však nepodařilo dokončit. Nejambicióznějším plánem bylo vybudování nového gotického kostela na místě staré románské baziliky. S jeho výstavbou se začalo již koncem 13. století, avšak dokončen byl nakonec jen dlouhý chór vysunutý nad svah a jižní loď zakončená jednou z plánované dvojice věží, které měly tvořit průčelí chrámu. Původní románská bazilika byla během stavebních prací zcela odstraněna, takže je jasné, že muselo dojít i k manipulaci s hrobem sv. Prokopa. Kde přesně se nacházel, a jak vypadal se

⁹⁶⁵ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 186.

⁹⁶⁶ *Ibidem*, s. 189.

však můžeme jen domnívat. Protože nový kostel neměl žádné boční kaple, je nejpravděpodobnější, že byl hrob situován na čestném místě v chóru, kde byl dobře přístupný příchozím. Vyobrazení v *Liber depictus* sice ukazuje Prokopův hrob jako nadzemní tumbu, vzhledem k typizaci a schematicnosti obrazů v kodexu nejde ovšem o doklad dostatečně spolehlivý.

Jak je zřejmé z uvedených příkladů, zdržovali se často prosebníci v Sázavě i řadu dní. Přitom nemuseli zůstat na modlitbách jen u světcova hrobu, ale mohli uctít i řadu předmětů, které byly v klášteře uchovávány jako památka na sv. Prokopa. Jeden z příběhů mluví o hříšném mladíkovi, který se pomátl a uzdravil se poté, co několik dní pil z kalicha, který dříve údajně patřil sv. Prokopovi. Mělo jít o stejný kalich, v němž dle Mnicha Sázavského sv. Prokop podal knížeti Oldřichovi vodu, která se změnila ve víno⁹⁶⁷. Dále byla v klášteře zřejmě uchovávána též údajná světcova tunika, o níž se rovněž věřilo, že má zázračnou moc.⁹⁶⁸ Ze Sázavy snad pocházela i opatská berla sv. Prokopa, která se na počátku 16. století objevuje v inventáři svatovítského pokladu⁹⁶⁹. Typově se jedná o jednoduchou benediktinskou berlu, která skutečně může pocházet už z 11. století⁹⁷⁰. Očividné též je, že minimálně od 14. století byla berla uctívána jako relikvie. Z té doby totiž pochází stříbrné zdobení jejího konce, na němž je nejasný nápis BANENHEON. Není sice jasné, kdy a jak se berla do katedrálního pokladu dostala, vzhledem k tomu, že je spojována se sv. Prokopem však existuje určitá pravděpodobnost, že místem, kde byla dříve uchovávána a uctívána byl právě Sázavský klášter.

⁹⁶⁷ Další údajné osudy kalicha byly pohnuté. Když napadli klášter husité, byl tento kalich údajně ukraden a lupiči jej chtěli odnést do Prahy. Nedaleko kláštera ho však ztratili. Našla ho poctivá žena, která ho odevzdala vrchnosti. Tak byl kalich až do třicetileté války uchováván ve Valdštejnském paláci. Švédům, kteří plenili Malou stranu se nedostal do rukou díky služce, která jej hodila do studny. Když pak nebezpečí pomínulo, dal arcibiskup Sobek kalich vylovit a vrátit do Sázavy. Pohár, který je v klášteře uchováván dodnes ovšem pochází až z počátku 17. století a je pravděpodobné, že příběh o jeho předávání a ukrývání vznikl až dodatečně. Úcta k poháru navazovala ovšem na středověkou tradici už ze 13. století. SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, 193-194.

⁹⁶⁸ KOLÁR, Jaroslav (ed.). *Středověké legendy o českých světcích*, s. 114, 256.

⁹⁶⁹ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. XCVI, č 64.

⁹⁷⁰ Velmi se podobá například berle sv. Gotharda pocházející z první čtvrtiny 11. století, berle sv. Reginbalda z přelomu 11. a 12. století nebo berlám nalezeným v hrobě jednoho z prvních opatů kláštera v Ostrově u Davle. SOMMER, Petr. *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, s. 197.

Zajímavý je i detail, který uvádí kronikář Beneš v souvislosti s uzdravením slepé ženy z Biskupského Brodu. Píše, že nabyla zrak u světcovy hlavy. To by mohlo znamenat, že hlava sv. Prokopa byla vyňata z hrobu a pro další uctívání byla uložena do bustového relikviáře, jaké bývaly v té době zhotovovány pro ostatky významnějších světců. Pokud takový relikviář skutečně existoval, není o něm však známo nic bližšího⁹⁷¹.

Další připomínkou působení a života sv. Prokopa, kterou mohli poutníci v Sázavě spatřit a navštívit, byla jeskyně, v níž sv. Prokop jako poustevník přebýval. Uměle vyhloubená prostora ve tvaru rovnoramenného kříže byla nalezena ve svahu na severní straně klášterního kostela. Na dně malé rokle zasypané v 16. století ji odhalil průzkum, který vedl v padesátých letech minulého století sázavský farář M. Klement. Vykutána byla někdy v průběhu 14. století a na jeho konci nad ní byla vystavěna kaple. Možná se na tomto místě nacházela už dříve nějaká malá přírodní jeskyňka, která byla tímto způsobem upravena, každopádně však pro své nehostinné podmínky nemohla být někdejší skutečnou poustevnou sv. Prokopa. Důvodem jejího vzniku pravděpodobně bylo nabídnout poutníkům možnost navštívit světcův příbytek, v němž se odehrálo množství zázraků, přičemž originalita nebyla zdaleka tak důležitá jako *genius loci* místa. Dále mohla být jeskyně využívána mnichy kláštera jako místo pro krátkodobé kající a kontemplativní pobyty.⁹⁷²

6.22.5 Karlova korunovace v Arles a prosazování kultu sv. Zikmunda

Sv. Zikmund neměl k českým zemím až do doby Karla IV. žádný vztah, přesto se zařadil mezi zdejší svaté patrony a jeho hrob lákal do Prahy četné poutníky. Přinesení ostatků sv. Zikmunda a prosazování jeho kultu bylo vedeno „shora“ a mělo své politicko-ideologické souvislosti.

Burgundský král Zikmund patří do skupiny raně středověkých vládců, kteří se zasloužili o šíření křesťanské víry, a díky tomu byli prohlášeni za svaté. Zikmundův otec král Gundobald († kolem 516) byl sice křesťan, avšak vyznával ariánské křesťanství, které se

⁹⁷¹ Jakási stříbrná podobizna sv. Prokopa (*Imago argentea s. Procopii*) se objevuje až v roce 1438 v seznamu cenností odvezených ze svatovítské katedrály na Karlštejn. Pokud by šlo opravdu o bustu, bylo by asi použito klasické caput, avšak přesto zde existuje jistá teoretická možnost, že mohlo jít o starý relikviář, původně přechovávaný v Sázavě, který se do Prahy dostal během husitských válek. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. LXIV, č. 61.

⁹⁷² SOMMER, Petr. *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, 200n.

tehdy rozšířilo v oblastech dnešní Francie. Zikmund pod vlivem biskupa Avita z Vienne přestoupil na katolickou víru, a když se po smrti svého otce stal králem, prokazoval velkou přízeň církvi⁹⁷³. Poté co se podruhé oženil, podlehl pomluvám své manželky, která se jej snažila přesvědčit, že syn z prvního manželství Sigrich se ho snaží připravit o moc. Nakonec dal Zikmund svého syna Sigricha zavraždit. Podle legendy však svého činu záhy hořce litoval. V zármutku putoval po místech působení různých světců, až přišel do Agaunu, místa mučednické smrti sv. Mořice a tzv. Thébské legie. V tamějším klášteře založil tzv. *laus perennis*, nepřetržitý zpěv žalmů k chvále Boha. Ve stejném klášteře hledal pak i s rodinou útočiště v roce 523, kdy Burgundsko napadli pohanští Frankové, ani tento azyl je však nezachránil. Na příkaz krále Chlodvíka a jeho syna Chlodomíra byli odvedeni do Orleánsu a tam 1. května 524 popraveni. Jejich mrtvoly byly poté hozeny do studny, proto se studna objevuje často jako světecký atribut sv. Zikmunda⁹⁷⁴. Nad studní se po několika letech začalo objevovat zázračné světlo, které upozorňovalo, že v ní leží těla zavražděné královské rodiny. Opat kláštera sv. Mořice tedy nechal ostatky vyzvednout⁹⁷⁵ a přenést do kláštera, kde byly uloženy v kostele sv. Jana. K této translaci došlo někdy v letech 535-536.

Kláster sv. Mořice se nadále stal hlavním centrem kultu sv. Zikmunda. Jeho úcta se odtud šířila především do dalších oblastí dnešní Francie, ale setkáváme se s ní také na různých místech v Itálii i na území Říše, např. v Trevíru nebo v Einsiedeln. Nejstarším známým

⁹⁷³ Z pramenů o sv. Zikmundovi vyprávějí např. KRUSCH Bruno, LEVISON, Wilhelm (edd.). *Gregorii episcopi Turonensis historiarum libri X, I*. Scriptores rerum Merovingicarum. Monumenta Germaniae historica. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1937, s. 112 n. KRUSCH, Bruno (ed.). *Passio S. Sigismundi regis*. In: *Fredegarii et aliorum chronica. Vitae sanctorum*. Scriptores rerum Merovingicarum. Monumenta Germaniae historica. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. s. 329-340. V našem prostředí se texty legendy o sv. Zikmundovi začínají objevovat po přinesení jeho ostatků do Prahy císařem Karlem IV. v roce 1365. K dochovaným rukopisům VIDMANOVÁ, Anežka (ed.). *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*, s. 286-287 Zikmundovu zbožnost legenda vyzdvihuje obvyklými frázemi, prý zachovával zdrženlivost v postech, byl štedrý v almužnách, pokorný ve víře a umírněný na přísném soudě. *Ibidem*, s. 290-291.

⁹⁷⁴ VIDMANOVÁ, Anežka (ed.). *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*, s. 292-293. RANDELINGER, Stephan. *Die Verehrung des heiligen Sigismund, des zweiten Diözesanpatrons*, in Freising. In: SCHLECHT, Joseph (ed.). *Wissenschaftliche Festgabe zum zwölfhundertjährigen Jubiläum des heiligen Korbian*. München 1924. s. 351-n

⁹⁷⁵ VIDMANOVÁ, Anežka (ed.). *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*, s. 292-293.

dokladem znalosti kultu sv. Zikmunda u nás je zápis v tzv. Olomouckém horologii z 12. století, kde je k 16. říjnu uveden jeho svátek.⁹⁷⁶ Relikvie sv. Zikmunda byla uchovávána rovněž v Olomoucké katedrále již od 13. Století.⁹⁷⁷ Rozšíření kultu sv. Zikmunda v českých zemích je však spojeno až s dobou panování Karla IV. Sv. Zikmund ovšem neměl být jen dalším z řady světců, kteří měli legitimizovat císařskou moc a postavení Prahy jako císařské rezidence, sv. Zikmund se měl stát osobním patronem císaře a dalším ze svatých patronů Českého království.

6.22.5.1 Získání ostatků sv. Zikmunda

Nejprve Karel získal část lebky sv. Zikmunda z kláštera v Einsiedeln a věnoval ji svatovítskému chrámu, kde ji zmiňuje inventář z roku 1354⁹⁷⁸. O rok mladší inventář již uvádí i stříbrnou pozlacenou hermu, která byla pro ostatek zhotovena⁹⁷⁹. Od této doby můžeme pozorovat šíření kultu sv. Zikmunda v českých zemích, na němž se sám Karel IV. aktivně podílel.⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ STUDNIČKOVÁ, Milada. Kult svatého Zikmunda v Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 284.

⁹⁷⁷ V roce 1372 byla tato relikvie uložena do nového relikviáře (*in magna monstrancia*) viz BRANDL, Vincenz (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. Bd. X, 1367-1375*. Brünn: Verlag des Mährischen Landes-Ausschusses, 1878. Relikvii zmiňuje také inventář olomouckého kostela z roku 1413. BRANDL, Vincenc. Inventář náčiní kostelního, rouch, skvostů a knih velechrámu Olomouckého, sepsaný 24., 25. a 27. března 1413. In: *Metod 15, 1889*, s. 117.

⁹⁷⁸ U položky č. 307 čteme: *Magna pars capitissancti Sigismundi regis Burgunde et martyris*. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. Jeho dějiny a popis, Praha 1903, s. IX.

⁹⁷⁹ Tamtéž, s. XII, č. 23. *Caput sancti Zyzmundi (Sigismundi) martyris, regis Burgundiae, argenteum deauratum*. Je možné, že jde o relikviářovou bustu, která je dnes chována v katedrále v polském Płocku. STUDNIČKOVÁ, Milada. Milada. Kult svatého Zikmunda v Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 286, pozn. 23. Část ostatku ale očividně zůstal mimo relikviář, neboť ostatek hlavy sv. Zikmunda je v inventáři uváděn znovu. Patrně zůstala část ostatku mimo relikviář, proto, aby z ní bylo možné oddělovat další částečky. PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. s. XIV, č. 80.

⁹⁸⁰ Z doby před rokem 1358 snad pochází vyobrazení sv. Zikmunda na antependiu v kapli sv. Václava. HLOBIL, Ivo. Gotické sochařství. In: MERHAUTOVÁ, Anežka (ed.). *Katedrála sv. Víta v Praze*. Praha, 1994. s. 67. K roku 1360 je doložen kostel zasvěcený sv. Zikmundovi v Petrově Lhotě (nynější obec Velké

Nový rozměr však úcta ke sv. Zikmundovi získala po roce 1365. Porážky Francie ve válce s Anglií zatlačily francouzskou moc do defenzivy, což Karlovi otevřelo možnost aktivněji uplatňovat nároky Říše na některých sporných pomezích územích, mezi něž patřilo i Arelatské království (*regnum Burgundes*)⁹⁸¹. Na jaře 1365 po jednáních s papežem Urbanem V. v Avignonu, odjel Karel do Arles, kde se nechal 4. června korunovat burgundským králem. Po Fridrichu Barbarossovi, který byl v Arles korunován roku 1178, byl Karel IV. prvním z římských králů a císařů, který této korunovace dosáhl⁹⁸². V politické rovině potvrdil říšský nárok na burgundské území tím, že zde záhy po korunovaci ustanovil říšského vikáře, kterým byl hrabě Amadeus VI. Savojský. Očividně již z dřívějšíka měl ale promyšlený též plán, jak pevně spojit burgundské území s hodností římského krále a císaře i v rovině duchovní. Na zpáteční cestě se zastavil v klášteře sv. Mořice, kde si vymohl část ostatků tohoto světce, ale především tělo sv. Zikmunda a část lebky jeho manželky⁹⁸³. Držení téměř kompletních ostatků svatého burgundského krále mělo být nadále trvalou spojnici mezi hodnostmi římských panovníků a Burgundskem a potvrzením říšských nároků na Burgundsko. V souladu s novou Karlovou koncepcí uspořádání poměrů v říši, kdy říšský panovník měl být zároveň českým králem, bylo třeba do této ideové konstrukce zapojit i České království, proto císař

Hraštice u Příbrami), který nechal císař Karel IV. nově vystavět. TINGL, František Antonín (ed.). *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per Archidioecesim nunc prima vice types editus, inchoans ab anno 1354 usque 1362, tomus I*, s. 128. Oltáře sv. Zikmunda vznikly např. v kostele sv. Ducha v Hradci Králové nebo v kostele sv. Mikuláše v Českých Budějovicích (oba 1364).

⁹⁸¹ Už roku 1356 přijal Karel IV. v Metách hold následníka francouzského krále k říšským lénům, které Francie držela. V roce 1361 oddělil od Arelatska hrabství savojské a ženevské a připojil je bezprostředně k Říši. O rok později udělil synovi francouzského krále Filipovi Burgundskému Franche-Comté v léno. K tomuto tématu např. SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*, s. 246-n.

⁹⁸² BÖHMER, Johann, Friedrich, HUBER, Alfons (edd.). *Regesta imperii. VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346-1378*, s. 339, č. 4171a.

⁹⁸³ Darovací listina viz ERŠIL, Jaroslav, PRAŽÁK, Jiří (ed.). *Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (-1419)*. 1. vyd. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra, 1956. 384 s. Inventáře a katalogy; sv. 1., s. 106. Část lebky Zikmundovy manželky Konstancie též zmiňují inventáře, viz PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. s. IX, č. 306. Dle dochovaných účtů katedrály bylo v roce 1365 vynaloženo 35 kop grošů na zhotovení ostatkové hermy pro uložení tohoto ostatku. *Ibidem*, s. 66. Pro ostatky sv. Zikmunda, které ještě klášteru zbyly, nechal zhotovit stříbrný relikviář, avšak jak ukazují dochované účty, o náklady na něj vynaložené se podělil s obcí Saint Maurice. OTAVSKÝ, Karel. Der Schrein des hl. Sigismund, In: LEGNER, Anton (ed.). *Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400*, Köln 1987, s. 313.

podporoval šíření kultu sv. Zikmunda v Čechách způsobem zcela výjimečným.

V Praze byl císařův průvod přinášející ostatky sv. Zikmunda slavnostně uvítán 28. srpna, událost jistě vyvolávala vzpomínky na slavnostní vítání říšského pokladu o patnáct let dříve. Poté byly ostatky přijaty procesím v katedrále, kde byly nejprve jen provizorně uloženy⁹⁸⁴. S oficiálním uložením ostatků sv. Zikmunda do nově vybudované kaple císař vyčkal až do 27. září. Uložení ostatků v den předcházející svátku sv. Václava mělo zřejmě demonstrovat nové spojení obou světců v úloze patronů katedrálního chrámu, panovnické moci i země. Tomu odpovídal i výběr místa. Umístění hrobů sv. Zikmunda, sv. Václava, sv. Víta a plánovaného hrobu sv. Vojtěcha, tvořilo kříž, do průsečíku jehož ramen umístil Karel IV. později svůj císařský náhrobek. Císař tak i po smrti měl být stále ve společnosti svých svatých ochránců a společně s nimi měl také očekávat vzkříšení na konci věků⁹⁸⁵. Zakomponování hrobu sv. Zikmunda do této posvátné geometrie svědčí, že jej císař přijal jako svého osobního patrona a ochránce, zatímco postava sv. Karla Velikého v této fázi jeho vlády už z císařské reprezentace spíše mizí. Později mělo být sepjetí císařovy osoby a jeho rodu se světcem potvrzeno ještě tím, že Karel IV. podle něj pojmenoval svého druhorozeného syna.

Také podobou svého hrobu se měl sv. Zikmund zařadit mezi české patrony. Podobně jako v případě sv. Václava a sv. Víta byl i na jeho hrobě domečkový relikviář, představující jakýsi nebeský příbytek světce, přes který se přehazovaly drahocenné textilie⁹⁸⁶. Jak konkrétně byly ostatky v této době uchovávané nevíme, později však byly uloženy do luxusní, slonovinou vykládané skříňky, v níž byly také nalezeny během novodobého průzkumu.⁹⁸⁷

⁹⁸⁴ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 237.

⁹⁸⁵ K umístění hrobů např. HOMOLKA, Jaromír. Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze. *Umění* 26, 1978, s. 566. BENEŠOVSKÁ, Klára. Ideál a skutečnost. Historické peripetie kolem královského pohřebiště v katedrále sv. Víta v Praze v době Lucemburků. In: PRIX, Dalibor, ROHÁČEK, Jiří (ed.). *Epigraphica et Sepulcralia I.* Praha 2005, s. 19-48.

⁹⁸⁶ Podlaha, Šittler, s. XXVI

⁹⁸⁷ Při úpravách kaple v létě 1918 byla v dutině oltářního stolu nalezena zapečetěná olověná schánka, obsahující tuto skříňku. Přiložena byla olověná destička s textem: *hic iacet corpus beati sigismundi martiris burgundie regis et arelatensis reconditum per serenissimum principem dominum karolin quartum romanorum imperátorem et bohemie regem anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo quinto*, poslední slovo bylo přeškrtnuto a pod ním narychlo vyškrabáno *sexto*. Pro datování nálezů je ale důležitější nápis na rubové straně destičky, který zní: *Anno Domini M^occcLXXVI^o die XVII. mensis Februarii impositum est corpus*

Usnesení pražské diecézní synody z října 1365 ukládalo všem duchovním pražské arcidiecéze, aby věřícím oznamovali, že péčí nejjasnějšího císaře přibyly pražskému kostelu ostatky sv. Zikmunda⁹⁸⁸. O rok později další synodální usnesení nařizovalo všem správcům kostelů a plebánům slavit vedle dosavadních svátků také svátek posvěcení pražského kostela a svátek sv. Zikmunda, který připadal na 2. května⁹⁸⁹. V katedrále se slavily dokonce dva svátky sv. Zikmunda, první na den jeho umučení (2. května) a druhý na den přenesení ostatků (27. září)⁹⁹⁰. Sv. Zikmund se po roce 1365 běžně objevoval mezi zemskými patrony v různých liturgických textech a pamatovalo se na něj i během velkých církevních slavností. O svátku

Sancti Sigismundi per serenissimum principem dominum Wenczeslaum quartum regem Bohemie et per dominum Johanem archiepiscopum secundum pragensem et legatum sedis apostolicae primum. Skříňka, jejíž vznik je tedy podle nápisu nutné datovat před rok 1376, je benátského původu a představuje zatím velmi raný doklad tzv. embriachiovského stylu. BENDA, Klement. Časná embriachiovská truhlička z kaple sv. Zikmunda ve Svatovítském chrámu. *Umění* 35, 1987, s. 483-489.

⁹⁸⁸ „*Nuper siquidem serenissimus et dominus noster dominus imperator predictus inter cetera bonorum actuum suorum insignia cupiens desiderio exaltati nostram Pragensem ecclesiam ac totam nostram provinciim omnesque incolas regni Bohemie speciali antidote gracia consolari, sanctissimi martiris Sygismundi, regis Burgundiorum, corpus pia devocione ductus ad ecclesiam nostram predictam Pragensem, quod monasterio sancti Mauricii in civitate Aganencium pricibus obtentum reverentek transtulit et in dicta nostra Pragensia ecclesia solempniter collocari ordinavit, ubi ad ipsius tumbam devote accedentibus multa beneficiorum gesta eius metritis circa debile set infirmos miraculose actenus sunt ostensa et cottidie ostenduntur.*“ POLC, Jaroslav, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (edd.). *Pražské synody a koncily předhusitské doby.* Praha 2002, s. 192.

⁹⁸⁹ „*Quare vobis omnibus et singulis decanis et ecclesiarum rectoribus et plebanis in virtute sancte obediencie et sub interminacione malediccionis eterne precipiendo mandamus, quatenus festivitates sanctorum in starutis provincialibus expressas, debite per vestros subditos celebrari faciatis, contrarium facientes et rebelles per repulsionem a divinorum et communionem sacramentorum districcius cenhercenter, specialitem festum dedicacionis sacrosancte ecclesie Pragensis, quod est sequenti die post festum sancti Michaelis, ac beati Sigismundi martiris, quod est sequenti die post festum beatorum Philippi et Iacobi apostolorum, cuius corpus in ecclesia Pragensi requiescit et multorum miraculorum gloria enitescit, facientes distincte et solempniter celebrari, scituri, si in premissis negligentis vel remisi fueritis, ad penas debitas contra vos et quemlibet vestrum auctoritate Domini procedemus.*“ *Ibidem*, s. 194.

⁹⁹⁰ Původně svátek umučení sv. Zikmunda připadal na 1. května, avšak kolidoval se svátkem apoštolů Filipa a Jakuba, rotože roku 1298 papež Bonifác VIII. povýšil všechny svátky apoštolů na tzv. *festum duplex*. Svátek sv. Zikmunda proto musel být posunut. Druhý svátek *Allatio sancti Sigismundi* byl připomínkou uložení ostatků sv. Zikmunda v pražské katedrále. Krom toho, že šlo o den sv. Kosmy a Damiána a předvečer svátku hlavního zemského patrona sv. Václava, připadal na tento den i svátek posvěcení oltáře sv. Víta. STUDNIČKOVÁ, Milada. Kult svatého Zikmunda v Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku.*, s. 288.

Kopí a hřebů Páně byla hlava sv. Zikmunda ukazována shromážděným poutníkům během *prima ostensio* spolu s hlavami ostatních zemských patronů sv. Václava, sv. Víta a sv. Vojtěcha⁹⁹¹. Přímou v katedrále zaujal sv. Zikmund též místo mezi ochránci země, jeho busta ozdobila horní triforium a najdeme jej i na tzv. Zlaté bráně. Na vyobrazení posledního soudu se zde spolu s ostatními českými patrony oroduje za spásu duše císaře, jeho manželky, ale i české země a jejího lidu.

6.22.5.2 Šíření kultu sv. Zikmunda v českých zemích

Kromě reprezentativních aktů, jako bylo vystavování světcových relikvií nebo jeho zobrazování na veřejných místech, byly pro lidovou známost a oblibu světce důležité zprávy o zázracích, které učinil. Kronikář Beneš Krabice z Weitmile zmínil zvláštní knihu, do níž byly zázraky sv. Zikmunda zapisovány.

*„A toto tělo svatého Zikmunda tam proslulo velikými zázraky, jež, byvši nám dostatečným svědectvím věrohodných osob dosvědčeny a před námi potvrzeny jsou vypsány níže. A o těchto zázracích svatého Zikmunda je v pražské sakristii zvláštní traktát neboli knížka.“*⁹⁹²

Podobné písemné sbírky zázraků sepisované a uchovávané u hrobů světců nebo na jiných důležitých poutních místech byly ve středověku poměrně běžné. Zázraky sloužily jako podklad pro kanonizační proces a později šlo o to, aby zázračné činy světce neupadly v zapomnění. Popisy zázraků přejímali kronikáři i autoři dalších spisů, čímž se šířila sláva světce či zázračného místa. Opisem kronikářem zmíněné knížky je s velkou pravděpodobností rukopis uložený v pařížské *Bibliothèque nationale*, obsahující časově seřazený seznam zázraků, které se staly v pražském kostele u hrobu sv. Zikmunda.⁹⁹³ Je možné, že jde o opis

⁹⁹¹ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis.*, s. 56. Nověji KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím.* s. 291.

⁹⁹² Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela.* In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 237.

⁹⁹³ Nouvelles acquisitions Latins, Cod. 1510. Většina textu byla publikována jako *Miracula sancti Sigismondi martyris, per ipsum in sanctam Pragensem ecclesiam*, In: *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum antiquiorum saeculo XVI qui asservantur in Bibliotheca Nationali Parisiensi III*, Bruxellis 1893, s. 462-469.

původní knížky, který vzniknul v klášteře sv. Mořice, každopádně nejde o celý původní spis, ale pouze o fragment, obsahující celkem 30 zázraků z let 1365-1366. V soupisu je zvláště nápadná snaha připodobnit, nebo uvést sv. Zikmunda do vztahu ke sv. Václavovi. Hned z popisu prvního zázraku se dozvídáme, že den po uložení Zikmundových ostatků na svátek sv. Václava večer sestoupilo z nebe světlo a osvětlilo pražskou katedrálu.⁹⁹⁴ Především je to ale třetí zázrak, který nás nenechává na pochybách, jaké místo mělo náležet novému svatému patronovi. Připisuje totiž zásluhu na získání relikvií sv. Zikmunda sv. Václavovi, který si prý přímo u Boha vyprosil, aby se sv. Zikmund stal jeho druhem a nadále mezi těmito dvěma světci mělo panovat *svaté a věrné společenství, které nemůže poškodit svár*.⁹⁹⁵ Podobně jako sv. Václav vysvobozoval i sv. Zikmund vězně nebo vzkřísil mrtvého novorozence, jinak ale vystupuje především jako léčitel. Jeho léčitelská moc k němu přiváděla poutníky z Čech i z okolních zemí, jak ukazuje příklad uzdravení jakéhosi Henslina, což byl prý syn kožešníka z Vídně⁹⁹⁶. Právě pro příchozí nemocné byl v kapli sv. Zikmunda ve stříbrné nádobce uchováván olej, kterým mohli být pomazáni.⁹⁹⁷ U hrobu sv. Zikmunda prosil za uzdravení i pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi, když se skutečně uzdravil, obětoval na radu samotného císaře Karla IV. u světceva hrobu velkou svíci.⁹⁹⁸

Císařský pár pojmenoval po sv. Zikmundovi syna, který se jim narodil roku 1368. Zikmund Lucemburský nebyl se světceem spjat pouze jménem. Podle jednoho pozdějšího vyprávění přinesli svatovítní kanovníci hlavu sv. Zikmunda k lůžku rodičky, aby jí světec byl nápomocen při těžkém porodu. Po narození syna dal pak Karel IV. ozdobit světceův hrob zlatem a stříbrem a v den chlapcova křtu věnoval tisíc zlatých na zakoupení důchodů pro oltář sv. Zikmunda.⁹⁹⁹ V chrámových inventářích se ale objevují i četné další klenoty, které jeho hrobu věnovali různí členové císařské rodiny. Mezi nimi zvláště vynikala skvostná koruna zdobená drahokamy a perlami, kterou věnovala císařova dcera braniborská markraběnka

⁹⁹⁴ *Ibidem*, s. 463.

⁹⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁹⁶ *Ibidem*, s. 465.

⁹⁹⁷ Mluví o něm svatovítnské misály, STUDNIČKOVÁ, Milada. Kult svatého Zikmunda v Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světci a jejich kult ve středověku*. s. 291.

⁹⁹⁸ *Ibidem*, s. 290. Zázraky u hrobu sv. Zikmunda zmiňuje i Jan z Jenštejna ve své *Oratio de sancto Sigismundo* (Cod. vat. 1122, fol. 136r).

⁹⁹⁹ Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 239.

Kateřina¹⁰⁰⁰ a relikviář ve tvaru paže, který dal zhotovit snad sám císař.¹⁰⁰¹ Nákladné dary přinášeli ale i zahraniční poutníci. Velkou stříbrnou sochu, či obraz světce, věnoval katedrále mazovský vévoda¹⁰⁰², s prázdnou určitě nepřišel ani kaplan uherského krále Ludvíka, kterému doporučující dopis pro strážce hrobu sv. Zikmunda vystavil císařův kancléř Jan ze Středy.¹⁰⁰³ Úcta ke sv. Zikmundovi se ale šířila především v českých zemích a krajích s nimi sousedících. Přední šlechtici českého království usilovali o získání zlomků z jeho ostatků. Ještě v roce 1365 získal od císaře jejich částečku nejvyšší zemský číšník Jan z Vartenberka a obratem si vyžádal u papežské kurie udělení odpustků pro svůj kostel sv. Mikuláše ve Stráži, kde byl ostatek uložen.¹⁰⁰⁴ Je pravděpodobné, že ostatek sv. Zikmunda získali i Rožmberkové, v každém případě právě v rožmberském prostředí našla úcta ke sv. Zikmundovi jedno ze svých nejvýraznějších vyjádření. V roce 1367 založil Petr z Rožmberka se svými bratry klášter augustiniánů-kanovníků v Třeboni, jehož křížová chodba byla v 70. či 80. letech vyzdobena nástěnnými malbami zachycujícími scény ze života sv. Zikmunda. Tento soubor maleb byl v Čechách zcela ojedinělý.¹⁰⁰⁵ Jako projev zvláštní přízně Karel IV. daroval zlomky ostatků sv. Zikmunda i některým významným zahraničním státníkům a církevním činitelům, například polskému králi Kazimírovi nebo biskupovi Albertovi II. z Freisingu. Relikvie sv. Zikmunda však nalézáme i v Norimberku, Bamberku, Žitavě, Vratislavi a na dalších místech.¹⁰⁰⁶

Spolu s ostatky a úctou se šířil i ikonografický typ sv. Zikmunda, který vznikl v prostředí pražského dvora. Zdůrazňoval jeho sepětí se sv. Václavem a tudíž i s českým prostředím. Některé rysy obličejů sv. obrazů a soch sv. Zikmunda měly připomínat Krista. Většinou měl mírně zvlněné splývavé vlasy, vousy a ozdoben byl královskými insigniemi. Koruna, na jeho hlavě přitom typově odkazovala na korunu svatováclavskou. Koncem 14.

¹⁰⁰⁰ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. XXVII, č. 23

¹⁰⁰¹ *Ibidem*, č. 31b.

¹⁰⁰² *Ibidem*, s. XXIX.

¹⁰⁰³ TADRA, Ferdinand (ed.). *Johann von Neumarkt. Briefe und Urkunden des Olmützer Bischofs*. Wien 1886, s. 101, č. 121.

¹⁰⁰⁴ KURKA, Josef. *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecése Litomyšlská: Místopis církevní do roku 1421*. Praha: Čsl. akciová tiskárna, 1915, s. 315.

¹⁰⁰⁵ STUDNIČKOVÁ, Milada. *Kult svatého Zikmunda v Čechách*. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 294. Zde i odkazy na další literaturu

¹⁰⁰⁶ *Ibidem*.

století se prosadilo též zobrazování sv. Zikmunda v podobě Kristova rytíře, také tento typ odkazoval ke sv. Václavovi, konkrétně k jeho parléřovské soše.¹⁰⁰⁷

Postavení sv. Zikmunda, coby císařova osobního ochránce se potvrdilo v roce 1371, když Karel IV. na Karlštejně vážně onemocněl.

„Téhož roku a času upadl pan císař za pobytu na svém hradě Karlštejně, do velmi těžké nemoci, takže se lékaři zcela vzdávali naděje na jeho uzdravení. Když však paní císařovna, jeho manželka, viděla, že je již v hodině smrti a nepomáhá mu žádná lékařská pomoc, utekla se s věřícím srdcem o pomoc k blahoslavenému mučedníku Zikmundovi. Učinila slib, že půjde pěšky z Karlštejna do Prahy k hrobu svatého Zikmunda a obětuje tam pro zdraví svého pána osm misek ryzího zlata, jinak dvacet tři hřivny a pět lotů zlata v ceně 1650 florénů, pro hlavu svatého Zikmunda. Jakmile byl slib splněn a darováno zlato, aby byla vytvořena hlava svatého Zikmunda, nabyl císař z milosti boží a pro zásluhy svatého Zikmunda dřívějšího zdraví“¹⁰⁰⁸

Zlatá ostatková herma, která nahradila původní stříbrnou se v inventářích objevuje poprvé až v roce 1387 a není tedy jisté, zda ji lze skutečně spojovat s událostmi, které popisuje kronikář Beneš.¹⁰⁰⁹ Podobná líčení samožřejmě byla i nástrojem propagandy státního kultu, bylo by však nepochopením středověkého myšlení domnívat se, že šlo o pouhou „mediální manipulaci“ v dnešním slova smyslu. Zvláště Karel IV., který byl hluboce ovlivněný augustinskou filosofií, chápal duchovní vazby ke svatým patronům jako reálně existující a nezbytné pro řádný výkon vlády. Ve stejném roce mluví votivní deska arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi pro novou mariánskou kapli arcibiskupského hradu v Roudnici o sv. Zikmundovi jako o císařově přímluvci, zatímco sv. Václav je zde představen jako ochránce mladého krále Václava.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁷ *Ibidem*, s. 293.

¹⁰⁰⁸ Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 244.

¹⁰⁰⁹ PODLAHA, Antonín, ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*, s. XXXI, č. 21. Náležely k ní dvě koruny, již zmiňovaná, která byla darem markraběnky Kateřiny a druhá méně honosná, která se na světcovu hlavu kladla o nedělích.

¹⁰¹⁰ STUDNIČKOVÁ, Milada. Kult svatého Zikmunda v Čechách. In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 292.

V průběhu 70. let už zřejmě kaple sv. Zikmunda v katedrále přestávala dostačovat přílivu poutníků, na jaře roku 1375 byla tedy rozšířena zbouráním příčky, která ji oddělovala od sousední kaple sv. Urbana.¹⁰¹¹ Jak dokládá již zmíněný nápis nalezený u skříňky s ostatky, bylo kolem roku 1376 manipulováno i s nimy, a to zřejmě v rámci úprav oltáře, který byl obložen mramorem. Dále byla podle dochovaných účtů¹⁰¹² kaple vydlážděna, opatřena mříží a vyzdobena obrazy, byla také pořízena nová deska na samotný náhrobek.

Po smrti císaře Karla IV. zájem o kult sv. Zikmunda opadl, projevila se na tom především skutečnost, že jeho nástupce Václav IV. se už v podstatě nijak nevěnoval jeho aktivnímu prosazování. Přesto sv. Zikmund už ale natrvalo zůstal uznávaným patronem Českého království.

6.23 Božítělová zbožnost a úcta k Panně Marii

Fascinace svátostným tělem a krví Páně po celé 14. století stále rostla. Výhodou bylo, že eucharistická svátost nebyla ničím exkluzivním, alespoň v tom smyslu, že obřadu proměnění chleba a vína v Boží tělo a krev, se mohl účastnit doslova každý, a pokud byl řádně připraven, mohl přistoupit i k přijímání. Skrze svátost eucharistie vstupovali věřící v přímý kontakt s Kristem a jeho utrpením. Vztah k eucharistii měl tedy zcela jinou kvalitu než úcta k obrazům či ostatkům svatých. Světcí byli pouze přimlůvci a prostředníci, zatímco uctíváním eucharistie se věřící obraceli k Bohu přímo a jejím přijímáním se stávali účastníky Božího plánu spásy, o němž jim vyprávěli kazatelé. Nelze však mluvit o demokratizační funkci eucharistické zbožnosti v nějakém sociálním smyslu. Podle středověkého pojetí dějin spásy mělo i rozdělení společnosti svůj smysl, který byl dán Božím záměrem. Eucharistická zbožnost ve své přísně ortodoxní podobě toto schema nebořila, ale potvrzovala.

¹⁰¹¹ O stavebních úpravách nás informují opět účty svatovítské huti, podle kterých dostali kameníci odměny za práci na kapli, která trvala celkem tři dny. NEUWIRTH, Josef (ed.). *Die Wochenrechnungen und der Betrieb der prager Dombaues in den Jahren 1372-1378*. Prag: Verlag der J.G. Calve'schen k.u.k. Hof- und Univ.-Buchhandlung (Ottomar Beyer), 1890, s. 181.

¹⁰¹² STUDNIČKOVÁ, Milada. Kult svatého Zikmunda v Čechách. In: In: KUBÍN, Petr, PÁTKOVÁ, Hana, PETRÁČEK, Tomáš (edd.). *Světcí a jejich kult ve středověku*, s. 293. PODLAHA, Antonín (ed.). *Catalogus Codicum Manu Scriptorum, qui in Archivio Capituli Metropolitanis Pragensis Asservantur*. Pragae: Metropolitanis Capituli Pragensis, 1923. 328 s. Editiones Archivii et Bibliothecae s. f. Metropolitanis Capituli Pragensis. Opus XVII., s. 140, č. 70.

Na druhé straně úcta k tělu a krvi Páně, alespoň pokud nenabývala zvlášt vulgárních podob, nebudila odpor ani u skepticky a reformě smýšlejících vzdělavců a dokázala být inspirací i pro eticky náročné kazatele typu Milíče z Kroměříže.

Úvazami o svátosti eucharistie, jakožto duchovním pokrmu, a jejím významu pro život člověka začíná i vlastní životopis Karla IV.

“Kdo však pojídá onen pokrm duchovní, z něhož duše je živa: Zdaliž není třeba, aby člověk (ten) po něm v duši své toužil, žádostivě jej přijímal a horlivě v lásce choval, aby jistkry onoho pokrmu žehem slasti a lásky se v něm vznítily; a v nich pak aby duše měla svou životní potravu a aby v něm přebývala? A jako v tom pokrmu není nic porušitelného, tak všichni, kdož v něm přebývají, jsou prosti veškerého porušení a budou živi na věky.”¹⁰¹³

Podobných vyznání a oslav svátosti eucharistie bychom v literatuře prvních tří čtvrtin 14. století našli bezpočet. Pokud nás však zajímá, jak božítělová zbožnost ovlivnila obraz tehdejšího poutnictví, je třeba se od vzletných formulací obrátit k tomu, co se dozvídáme o náboženské praxi.

Petr Žitavský se na samém konci Zbraslavské kroniky rozepisuje o případu zázračného zachránění hostie ve vyhořelém kostele sv. Ondřeje na Starém Městě pražském, který stával v dnešní Betlémské ulici. Vyprávění uzavírá tím, že k zračné hostii později chodili prosebníci.

“Léta Páně 1336 v pátek po svátku svatého Víta (21. června) úplně vyhořel kostel svatého Ondřeje apoštola, takže tři oltáře, které tam byly dříve, silou ohně byly pobořeny a také poškozeny, že potřebovaly spolu s tělesem celého chrámu nově zříditi a znovu vysvětit a opravit. V době toho požáru ráčil Bůh, stvořitel všech, ukázati tam ke své slávě znamenitý zázrak, věčné paměti doporučenihodný. Neboť posvátná hostie těla Páně, pro nemocné podle zvyku na okně uchovávaná, ležela v jedné skříňce a nádobce k tomu vhodné a k té nádobce byly přivázány pro ozdobu jakési roušky. Když tedy byl kostel ohněm již úplně zničen a lidé nemohli toho dne vejíti do kostela, nýbrž všichni viděli zřícené kameny a okno, v kterém bylo tělo Páně, rozpadlé, přistoupil bratr Mikuláš, zbraslavský mnich, k oknu a chtěl hledat, kdyby se snad ukázaly nějaké zbytky těla Páně a nádobky, aby je vůbec vyzvedl. A co smutně hledal po části, to s radostí našel v celku neporušeno a uchováno. Neboť ani na nádobě ani na

¹⁰¹³ PAVEL, Jakub (ed.). *Karel IV.: vlastní životopis*, s. 11.

rouškách nebylo vidět nijaké stopy po dravosti ohně. Uslyšev o tom zázraku ctihodný pan Petr, opat zbraslavský, patron toho kostela, dal skříňku zbožně donést do kaple svého domu a tam uctivě na oltáři uchovávat, až by bylo spálené okno opraveno, aby tam svatá hostie zpět donesena rozmnožovala víru u věřících a velmi štědře udělovala dary své moci a milosti všem o to prosícím.”¹⁰¹⁴

Příběh je možné považovat za velmi věrohodný, neboť zbraslavským opatem Petrem, který zázračně zachovanou hostii opatroval, dokud nebyl kostel opraven, byl sám autor kroniky Petr Žitavský. Podobné údajné zázraky, kdy posvěcené hostie nedotčené přežily požár kostela, byly ve 14. a 15. století poměrně časté. Od podobného příběhu se později odvíjela i slavná tradice poutí do braniborského Wilsnacku.

František Pražský zázrak z kostela sv. Ondřeje uvádí též, ale chybně jej klade až do roku 1338. K tomuto příběhu ale připojuje hned další dva, které se udály v témže roce. První vypráví o zázračné hostii, která se objevila ve vsi Pněvice, stávající v sousedství Kutné Hory a byla příčinou poutí z širokého okolí, dokonce prý i z Prahy.

“Téhož roku (1338) u vesnice Pněvic, která leží u Hor, jakýsi obchodník, dopřáváje pod stromem poblíž pramene odpočinku svým údům, odložil nějakou tabulku, s vyznačenými znaky utrpení Páně. Zbožně na ni pohlédl a z toho stromu na ni spadla svatá hostie na třech místech probodnutá a zbarvená krví. Obchodník otřesen strachem dal ohlídat své věci a ihned to oznámil faráři řečeného města. Ten přišel a umístil ji s úctou na korporál. A když byla přenesena do kostela, boží laskavost tam způsobila četné zázraky. I nastal veliký sběh lidí z Prahy a jiných měst. Dva z těchto zázraků uvedu, aby byly svěřeny paměti.

Kterási žena byla po devět let zesláblá a němá, a přivedena tamtéž k tělu Páně, ihned nabyla dřívějšího zdraví a znovu nabyla schopnosti mluvi. A jakýsi člověk byl vpleten do točícího se kola a byly mu polámany všechny údy, oči mu byly vyloupnuty z důlků a hlava zcela ztýrána velkým železným klíčem. Sotva byl přinesen k tělu Páně, všechna zranění

¹⁰¹⁴ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 417. Událost připomíná i František Pražský - František Pražský: *Kronika*. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 128. Stejně tak Beneš Krabice z Weitmile: *Kronika Pražského kostela*. In: *Ibidem*, s. 203.

zmizela a znovu nabyl předešlého zdraví.”¹⁰¹⁵

Další zázrak, o kterém František píše, se neodehrál v Čechách, ale v dolnorakouském městečku Pulkau.

*“Téhož roku ve městě Pulkavě bylo nalezeno ukřižované Kristovo tělo. Když však přišel biskup pasovský, v jehož diecézi bylo, nařídil pro větší opatrnost položit vzadu u nalezené hostie jinou posvěcenou hostii, v obavě, aby lid nespáchal zločin modloslužebnictví. I bylo tam z milosti našeho Spasitele ukázáno mnoho zázraků a z velmi štědrých darů věřících byl pěkně postaven kostel k počtě Těla Páně.”*¹⁰¹⁶

Počátky poutí do Pulkau měly však i svoji stinnou stránku. Z probodění zázračné hostie byli obviněni místní Židé a vypuklo násilí proti nim. Nešlo v té době zdaleka o ojedinělý případ, církevní autority se sice většinou stavěli proti podobnému obviňování Židů, avšak v praxi byly často bezmocné. Františkova zmínka o passovském biskupovi ukazuje, že také v tomto případě nebyl zázrak zřejmě církevními úřady pokládán za příliš věrohodný a biskup se k němu stavěl rezervovaně. Lidová víra však byla v tomto případě silnější a v Pulkau skutečně vyrostl nový kostel zasvěcený Kristově krvi, který byl nákladně přestavěn kolem roku 1400.

Aniž by dával věci do souvislosti, píše František Pražský v předchozím odstavci o tom, že podobná obvinění vůči Židům se objevovala i v Českém království a měla neméně tragické důsledky.

*“Také ve městě Kouřimi bylo v té době [1338] objeveno tělo Kristovo, rozbité bičováním a zkrvavené zrádnými Židy. Proto byli bídní Židé v Království českém i v jiných zemích zabíjeni ohněm a mečem a různými způsoby. A je divné, že z jejich těl, když byla vystavena ranám a mučeny prý nevytékala krev.”*¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁵ František Pražský: Kronika. In: *Ibidem*, s. 128. Podobně Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: *Ibidem*, s. 203

¹⁰¹⁶ František Pražský: Kronika. In: *Ibidem*, s. 128.

¹⁰¹⁷ *Ibidem*. Beneš Krabice z Weitmile: Kronika Pražského kostela. In: *Ibidem*, s. 203.

Úctu k eucharistii posilovala pašijová zbožnost, jejíž významnější projevy nacházíme v Čechách už od konce 13. století. Jedním z jejích obecně známých dokladů je například již zmíněný Passionál abatyše Kunhuty. Za vlády Karla IV. však kult Kristova utrpení získal zcela novou kvalitu díky tomu, že se do Čech dostaly významné pašijové relikvie, které byly navíc pravidelně veřejně vystavovány. Novou úlohu v tomto kontextu získala i Panna Marie, která byla po celý středověk ctěna jako zosobnění principu milosrdné matky-přímlyvkyně. Textilní relikvie spojované s Pannou Marií, které nesly stopy krve umučeního Krista, byly stejně tak připomínkami Kristovy přesvaté matky jako i jeho utrpení. Široké rozšíření jejich známosti vedlo ke zdůrazňování Mariiny úlohy v pašijovém dramatu. Kromě přímlyvkyně byla nyní i lidem blízkou trpící matkou, která podávala přímé svědectví o Kristově utrpení.

Motiv zkrvavené roušky Panny Marie pronikl do českého výtvarného umění již nazačátku 14. století, avšak během vlády Karla IV. se stal daleko častějším.¹⁰¹⁸ Svoji roli v tom samozřejmě sehrálo, že Karel IV. získal další relikvie tohoto druhu a započal s jejich veřejným vystavováním. Ještě za Karlova života se různé částičky Mariiných roušek začínají objevovat i v různých dalších ostatkových sbírkách.

6.24 Poutě za hranice Českého království

6.24.1 Řím a jubilejní rok 1350

Nejvyhledávanějším cílem českých poutníků za hranicemi jejich království zůstával po celé 14. století Řím. Zmínky o poutích do Svaté země v tomto období v podstatě mizí, zato těch o poutích do Říma naopak neustále přibývá. Přitom poměrný rozkvět, který Řím prožíval ve 13. Století, vystřídaly opět těžké časy. Ještě římské jubileum roku 1300 mělo obrovskou odezvu a podstatně ovlivnilo duchovní svět západního křesťanství. Krátce nato však ambiciózní papež Bonifác VIII. prohrál svůj boj s francouzským králem Filipem IV. řečeným Sličný a pro papežství i Řím následoval strmý pád. Bonifácův nástupce Kliment V. (1305-

¹⁰¹⁸ Marii stojící pod ukřižovaným Kristem, která má na hlavě roušku potřísněnou jeho krví najdeme například na jednom z vyobrazení tzv. Vyšebrodského cyklu. Celou řadu dalších příkladů, včetně fundovaných popisů obsahuje katalog, jenž je součástí již několikrát zmiňované rozsáhlé publikace FAJT, Jiří (ed.). *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*, která vyšla u příležitosti velké stejnojmenné výstavy mapující kulturu a umění za vlády Lucemburků.

1314) byl už zcela pod vlivem francouzského krále a do Říma nikdy nevstoupil. Papežský dvůr přesunul do Avignonu, kde měl zůstat následujících sedmdesát let. Papežství už prošlo různými krizemi a situace, kdy papež sídlil mimo Řím, by nebyla sama o sobě ničím novým. Například o století dříve se papež Inocenc IV. (1243-1254) kvůli napjatým vztahům se Štaufy rozhodl přesídlit do Lyonu. Nyní však kromě papeže opustila Řím i celá kurie, která v minulosti zůstávala s městem vždy pevně spjatá. Novým sídlem veškerého kuriálního aparátu se měl stát Avignon, zatímco Řím zůstav v podstatě opuštěn a z mocenského hlediska se stal kolbištěm starých patricijských rodů.

Objektivně vzato bylo jasné, že papežství se nemůže s Římem rozejít nadobro, z teologického hlediska jej totiž jako sídlo svých náměstků označil sám Kristus a na vykonávání funkce římského biskupa byl založen papežský primát. V souladu s tím byl také odchod papežů do Avignonu přirovnáván k starozákonnímu babylónskému zajetí. Návrat kurie do Říma byl však záležitostí komplikovanější, než se mohlo italským humanistům, mystikům, kazatelům a všem dalším, kteří k němu vyzývali, zdát. Jak ukázala snaha Karla IV. v roce 1368, byly jeho nezbytnými podmínkami především zajištění bezpečnosti a stabilizace poměrů v Itálii, což nebyly právě jednoduché úkoly.

Počet příchozích do Říma v nastalé situaci pochopitelně značně klesl. Všichni dřívější návštěvníci, kteří do města přicházeli kvůli úředním záležitostem vyřizovaným u papežského dvora, nyní mířili do francouzského Avignonu a nadále přicházeli prakticky jen ti, které přiváděly motivy duchovní. Jejich počet však rozhodně nebyl zanedbatelný. Řím už sice nebyl mocenským centrem, ale zůstával centrem duchovním. Jeho neupadající obliba mezi poutníky byla ovlivněna i tím, že informace o Římu, jeho svatyních, podivuhodnostech i milostech, které tam bylo možné získat, byly stále dostupnější. Značného rozšíření se dočkaly některé příručky, jako například *Mirabilia urbis Romae*, jeichž autorem byl už budoucí papež Celestin II. (1143-1144). Popisy různých římských památek doplňuje tento spisek legendami o jejich vzniku, nebo jiných pozoruhodných událostech. Toto dílko se šířilo prakticky po celé Evropě a v době Karla IV. se jeho obsah už zpravidla velmi lišil od původní Celestinovy verze, neboť jej pozdější opisovači doplňovali o různá další vyprávění a vlastní zkušenosti. Nejstarší český rukopis *Mirabilii* pochází již ze druhé poloviny 13. století. Kromě obvyklých legend a vyprávění obsahuje i seznam papežů, penitenciář a legendu o sv. Veronice. K jednomu z mladších českých exemplářů je navíc přivázán i další spisek *De indulgentiis Romae*, což je v podstatě průvodce po římských odpustcích. Texty tohoto druhu se staly populární zejména v průběhu 14. století, kdy se praxe udělování odpustků nebývale

rozmohla.¹⁰¹⁹ Přinášely různě „spolehlivé“ informace o tom, kde je možné jaké odpustky získat, kdy je třeba místo navštívit a případně i s jakou konkrétní relikvií jsou spojené.

Zajímavostí, která z různých středověkých průvodců po Římě vyplývá je, že v době jejich vzniku byly už zapomenuty původní účely řady starověkých římských staveb a legendy popisující jejich torza jim většinou přisuzovaly jiné, často dost fantastické. Například římské koloseum bylo považováno za starý pohanský chrám slunce, Caracalovy lázně za císařský palác apod.¹⁰²⁰ Často byly ale silně nadnesené nebo zcela nerealistické i informace o římských chrámech a milostech, které v nich mělo být možné získat. Zcestovalý kronikář Marignola například ve své Kronice České odmítá, že by v Lateránu měla být uložena archa úmluvy a dokonce, že by zde bylo možno spatřit čtyři sloupy z Šalamounova chrámu.¹⁰²¹ Udržet svoji fantazii v patřičných mezích však zhusta nedokázali ani autoři zmiňovaných indulgenciářů, tedy průvodců po římských odpustcích. Podle jednoho, který byl sepsán někdy kolem roku 1360 mohli poutníci, kteří se zúčastnili vystavování římské *veroniky* získat odpustky ve výši až 12 000 let. To však nebylo zdaleka vše. Poutník, který by se rozhodl zůstat v Římě celý jeden rok by během této doby prý mohl jenom v bazilice sv. Petra při různých příležitostech získat odpustky v délce 23 866 let a 11 656 kvadragén. O podobně nesmyslných číslech mluví stejný průvodce i v souvislosti s dalšími římskými chrámy.¹⁰²²

Střízlivější, avšak spíše ojedinělé informace o Římě, mohli tehdejší čtenáři získat ze soudobých kronikářských děl. Nejsouvislejší pasáž o dějinách a pamětihodnostech Říma obsahuje kronika Martina z Opavy. Martin byl dominikán, který značnou část života prožil u papežské kurie a na sklonku života roku 1278 jej papež Mikuláš III. dokonce jmenoval hnězdenským arcibiskupem. Jeho latinská kronika *Chronicon pontificum et imperatorum* se stala velmi populární a po celé 14. století byla opisována ale též rozšiřována o různé přídavky.

Vliv veškerých literárních popisů Říma však nelze přeceňovat. Jakékoli knihy byly pro většinu tehdejších lidí nedostupné, a i kdyby si je mohly pořídit, tak naprostá většina z nich by si je při nízké úrovni gramotnosti stejně neuměla přečíst. Daleko více informací o Římě běžným obyvatelům českého království zprostředkovávali kazatelé. Někteří z nich Řím navštívili a mohli tedy do svých kázání zařadit osobní zkušenosti, běžné ale bylo i to, že pro

¹⁰¹⁹ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 43n. Kde jsou i odkazy na další literaturu.

¹⁰²⁰ *Ibidem*.

¹⁰²¹ Jan Marignola: Kronika česká. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 489.

¹⁰²² KÜHNE, Hartmut. *Ostensio Reliquiarum*, s. 621.

zvýšení atraktivity svých řečí čerpali z různých sbírek *exempel*, což byly zábavné, ale zároveň i mravoučné příběhy velmi populární po celý středověk. Oblíbeným souborem těchto *exempel* byla *Gesta Romanorum*, která obsahovala řadu příběhů odehrávajících se v Římě nebo s Římem nějak souvisejících.¹⁰²³

Celkově vzato bylo tím zdaleka nejspolehlivějším způsobem, jak získat o Římě realistické a spolehlivé informace, vyzpovídat někoho, kdo město osobně navštívil. Poutníci, kteří takovou možnost neměli, odcházeli na svoje cesty většinou jen s nevalnou představou o tom, jak Řím skutečně vypadá, idealizovali si jej jako svaté město a patrně se na své poutě vydávali nepřilíš dobře připraveni na to, co je čekalo, ať už během pouti nebo u jejího cíle. Situaci jim měl ulehčit český zpovědník, který byl v Římě ustanoven patrně již začátkem 14. století. Roku 1330 král Jan Lucemburský žádal, aby jím byl jmenován dominikán Kolda z Koldic¹⁰²⁴. Další dominikán klatovský lektor Protiva se stejného místa ujal roku 1349 a je tedy možné, že tato funkce byla od počátku vyhrazena dominikánům.¹⁰²⁵

Nejdůležitější poutní událostí za celou dobu vlády Karla IV. bylo druhé římské jubilejní léto, vyhlášené na rok 1350. Podrobně i poměrně přesně o jeho vyhlášení referuje František Pražský:

„Léta Páně 1347 přišli od římských senátorů a knížat k panu papeži s velikou pokorou ctihodní muži, většinou syndikové města Říma, a z nejvnitřnějšího citu srdce žádali, aby byl v městě Římě v padesátém roce vyhlášen (jubilejní) rok, protože sta let (dosáhnou pro) krátkost (života jen málokterí lidé). Pan papež proto nazítří nařídil konat konzistoř a svolat do ní všechny pány kardinály. A téže noci se panu papeži zjevil ve snu svatý Petr, držící v ruce dva klíče a pronesl k němu tato slova: „Otevři ústa svá a vyšli z nich oheň, jímž by se rozpálil a mohl osvítit celý svět.“ A nazítří pan papež sloužil mši o svaté Trojici a modlil se, aby, bylo-li to zjevení od Boha, se objevilo znovu. Druhé noci měl podruhé a totéž vidění. Proto po předchozí poradě a pečlivém jednání s pány kardinály s žádostí Římanů souhlasil, nařídil, aby jim byl dán nesmírně milostivý, bulou zapečetěný list, a městu Římu dal mnohonásobné doporučení tvrdě, že je to svaté město, město patriarchů, vyznamenané hroby svatých apoštolů

¹⁰²³ ŠIMEK, František, ŠVÁB, Miloslav (edd.). *Příběhy římské: staročeská gesta Romanorum*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1967. 238 s. Živá díla minulosti, sv. 51.

¹⁰²⁴ TADRA, Ferdinand. *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*. s. 65.

¹⁰²⁵ KLICMAN, Ladislav (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I. Acta Clementis VI. Pontificis romani. 1342-1352*, s. 617, č. 1119.

Petra a Pavla, a bylo tam Římany přeneseno mnoho těl jiných svatých, a samo bylo posvěceno krví mnoha tisíc svatých mučedníků, kteří zde byli pro jméno boží zabiti. Proto tvrdí svatý Řehoř, že na každý den v roce připadá v městě Římě více než šest tisíc těch svatých mučedníků, zde odpočívajících, umučených pro Kristovo jméno a pro katolickou víru. Ó jaké je toto město apoštolů, patriarchů a císařů, kde je sídlo svatého apoštola Petra, jakými chválami má být vynášeno, jakým velebením vychvalováno a čestnými tituly stavěno všem na odiv! Z toho je jasně zřejmé, že ono město bylo zvoleno věčným Bohem, aby jsouc do té doby učitelem bludu a klamu, se později stalo žákem pravdy. Proto o něm bylo napsáno: „Z města, jež jsem si zvolil, vám vzejde blaho, a vaše oči uvidí a vaše srdce se bude radovat.“ Tak nad všemi vyniká hojností svatých i množstvím odpustků.“¹⁰²⁶

Ve skutečnosti bylo o konání dalšího jubilejního roku rozhodnuto už na přelomu let 1342 a 1343. Papežská bula, kterou bylo jubileum vyhlášeno, je datována 27. ledna 1343.¹⁰²⁷ Zástupci významných římských rodů, kteří skutečně v Avignonu nedávno zvoleného papeže Klementa VI. navštívili, si od jubilea slibovali oživení zájmu o Řím a tak i novou prosperitu upadajícího města. Zároveň asi nejen oni doufali, že takto významná událost pohne papeže, aby se z Avignonu vrátil zpět do tradičního sídla nástupců sv. Petra. Zatímco první záměr se podařilo naplnit alespoň částečně, k návratu papeže do Věčného města nedošlo.

František Pražský dále také uvádí celý text papežské buly, kterou bylo jubilejní léto vyhlášeno:

„Nejsvětější Stvořitel všech se po vítězném ukončení spásonosného zápasu kříže, který podstoupil pro osvobození podoby, již na sebe vzal, rozhodl vrátit se k otcově pravici, odkud přišel. Aby podpořil zřízené a vykoupené stádo náležitou ochranou, postavil Bůh-člověk lidem do čela jiného člověka, totiž Petra, vzor lidské zbožnosti, kněze, praporečníka apoštolského vojska a primase. Mezi ostatními služebníky svaté pomoci mu přidal na část starostí přeslavného blahoslaveného apoštola Pavla, vyvolený nástroj a světlo národů. Přesto přenesl nejvyšší moc na zemi právě na Petra a skrze něho na všechny, kteří po něm kanonicky

¹⁰²⁶ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 142.

¹⁰²⁷ POLC, Jaroslav V. *Svaté roky: (1300-1983)*, s. 21.

nastupují, tak, že se stali důvěrníky nebeského království pro přijetí nebeských klíčů, jejich služby se má ovšem čas od času štedřeji užívat pro blaho poddaných. Protože nejistý osud smrtelníků byl poškozen výhonkem z nakaženého kořene a rozplývá se snadno v obecné nepatrnosti, je zřejmé, že je zapotřebí pomoci obecné útěchy. O tom přemítaje ve zbožné mysli papež Bonifác VIII blahé paměti, náš předchůdce, udělil milostivě ve své listině, vydané určenou formou, všem, věřícím, kteří každého stého roku od narození našeho Spasitele – počítaje v budoucnu na věčné časy – navštíví zbožně nejsvětější baziliku řečených apoštolů v městě Římě, úplné odpuštění všech hříchů.

Protože však pomijejcnost krátkého lidského věku podléhá náhodě a je obklopena takovým zástupem nebezpečí, že se se zřetelem k tomu podaří jen málokterým dojít k hranici řečeného stého roku, my pak, kteří nehodni vykonáváme na zemi úřad toho, jenž se smiloval nad následujícím ho zástupem, aby cestou neumdlel, chtějíce, aby se tak žádoucí milost Páně rozšířila na co nejvíce účastníků a rozvažující sto let nebo omezení škody krátkosti lidského života, jsme na radu našich bratří ráčili převést tento stý rok předvídavou mírnou měrou na padesátý. Bereme přitom v duchu v úvahu zákonné podání Starého zákona, že tak, jako v dobách zákona, padesátý rok, jenž dostal jméno jubilejní podle označení radosti, povolával vzdálené zpět k příbuzným rodům a statky přenesené na jiné k prvním pánům, přičemž byla otvírána vězení promíjeny dluhy, tak náš padesátý rok, zavedený rozsáhlou milostí po Městě, přetvoří na příkaz stvořitele duše svedené na scestí zločinů a obnoví nebeské společenství, roztrhne nebezpečná pouta zločinů a duchovní dluhy, k jejichž splnění nestačí schopnost splácejícího, milostivě promine těm, kteří si to zaslouží, rozvažující velkodušnost odpouštějícího. My tedy důvěřující v nevýslovnou laskavost všemohoucího Boha a jeho slavné rodičky a ve vážnost jeho blahoslavených apoštolů Petra a Pavla, na radu našich bratří a z plné apoštolské moci udělujeme zněním tohoto listu nejúplnější odpuštění všech jejich hříchů všem věřícím Kristovým, kteří kteréhokoli padesátého roku, jenž nastane během následujícího času od svrchu řečeného narození, zbožně navštíví – jsou-li Římané na třicet, jsou-li cizinci na patnáct, dnů nepřetržitě nebo přerušovaně – zmíněné baziliky, proslulé památkou takových apoštolů a bohaté uložením jejich vzácných těl, a svatý lateránský kostel, kde nejmilostivější císař Konstantin, spatřiv vidění řečených apoštolů již plesajících v nebi a napomenut zbožnou představou a skrze blahoslaveného papeže Silvestra dosáhnuv léku jak proti duchovnímu, tak tělesnému malomocenství pravověrně vyvedl pěstování víry z temných úkrytů na veřejnost bezpečné svobody, i těm, kteří cestu i skutek této návštěvy, který si předsevzali, nebudou moci ve lhůtě řečeného roku splnit, protože je předstihne smrt nebo se

jim postaví do cesty závažná tělesná překážka, jen když tehdy opravdovým předchozím pokáním a zpovědí prokáží, že jsou schopni boží milosti, a jsou-li řeholníci, jestliže se vydají na řečené putování a návštěvu se svolením svých prelátů.

Kvůli uvedenému však nebo něčemu z uvedeného nikterak vůbec nezamýšlíme zkracovat jiné odpustky udělené našimi předchůdci těm, kteří navštíví zmíněné baziliky a kostely i další kostely, a posvátná místa zmíněného města, ale všechny i jednotlivé je obnovujeme a apoštolskou mocí potvrzujeme. ¹⁰²⁸

Zkrácení původního stoletého intervalu mohlo být oprávněně chápáno jako účelové, Kliment VI. tedy kromě logické argumentace tím, že takto bude umožněno získat velké milosti jubilejního roku většímu množství věřících, použil i odkaz na starozákonní jubilea, který měl jeho rozhodnutí dodat autoritu. Důležitou Klimentovou inovací dále bylo, že kromě bazilik sv. Petra a Pavla, které poutníci navštěvovali při prvním jubileu, měli zavítat též do katedrály sv. Jana v Lateránu, kde prý byla při této příležitosti poprvé otevřena Svatá brána¹⁰²⁹. Přípravy na jubilejní rok ani jeho průběh se však neobešly bez problémů. Začátkem září 1348 postihlo Řím velmi silné zemětřesení.

„ ... došlo k zemětřesení, takže se některé kostely a domy v jmenovaném městě (Římě) zřítily a jeho obyvatelé, bojíce se jakoby posledního dne, vyšli s velikým nářkem a bédováním do vinic a bydleli mnoho dní v polích. ¹⁰³⁰

Navíc měla ke klidu daleko i politická situace v Římě, kde na sebe strhl moc samozvaný tribun a náboženský blouznivec Cola di Rienzo. Teprve poté, co byl svržen, mohl být jubilejní rok konečně řádně vyhlášen, stalo se tak 18. srpna 1349. K všeobecnému zklamání se však papež Kliment VI. rozhodl neriskovat a do Říma se nevydal. Místo sebe vyslal pouze dva kardinály Anibalda z Ceccana a Guida z Bologne. Jubileum tak sice ztratilo mnoho ze svého lesku a prestiže, avšak další průběh římských událostí papeže patrně utvrdil, že se rozhodl správně. Vůbec nejhorší byla ovšem epidemie pravého moru, která už od roku

¹⁰²⁸ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 142-144.

¹⁰²⁹ POLC, Jaroslav V. *Svaté roky: (1300-1983)*, s. 21.

¹⁰³⁰ František Pražský: Kronika. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 156.

1348 pustošila rozsáhlé oblasti Evropy. František Pražský k jejímu řádění napsal:

„Potom následovala převeliká a strašná nákaza a mor, jež trvala téměř celé léto a podzim. O podobné nákaze nebylo nikdy ani slycháno ani nic vypátráno. Rozšířila se nadmíru daleko a široko po různých zemích a královstvích, neboť Janov a Pisa i mnohá proslulá města vymřela a zpusťla. V Benátkách, ve Florencii a v Bologni zůstala sotva polovina lidí, v jiných krajích a městech třetina nebo i méně.“¹⁰³¹

Čechám se nákaza víceméně vyhýbala, silněji zde zasáhla až roku 1350, což mohlo mít souvislost právě s římským jubilejním rokem. Jednou z mála účinných možností ochrany byla totiž izolace zasažených míst, kterou v podmínkách, kdy většinou Evropy procházely houfy poutníků, nebylo možno zajistit. Zemřelo samozřejmě i mnoho poutníků, ať už na cestě tam, či zpět nebo v samotném Římě.

„Léta Páně 1350 pustošila lidský rod v mnoha [zemích] epidemie neboli mor. Tehdy se šířila i v Čechách, a proto mnozí, chtějíce utéci, vydali se na cestu do Říma, a přece jí neunikli. Proto o nich lze říci tento verš: Upadne do Scylly ten, kdo chce se Charybdě vyhnout. Přece však bylo pro ně bezpečnější a lepší odejít na pouť za blahem duše, než zůstat v nebezpečí ve své vlasti. A protože týž rok byl rokem milosti a jubilejním, odešli z tohoto světa mnozí, kteří se ubírali do Říma, aby tu dostali odpustky a milost: někteří v městě Římě, někteří však, když z něho odcházeli, někteří, když k němu šli. A tak zemřela někdy třetina nebo čtvrtina či polovina, a někdy odešli z tohoto světa všichni, kteří byli v jedné společnosti nebo průvodě. Z toho důvodu byl velice rozšířen hřbitov, sousedící s kostelem svatého Petra, jenž se nazývá Svaté pole, neboť nemohl pojmout těla zemřelých poutníků. Pro převeliké množství příchozích a sbíhajících se z celého světa nastala velká drahota a nedostatek potravin, takže mnozí obyvatelé Města pili místo vína vodu. A tak jak duchovenstvo tak lid v městě Římě ve věcech pomíjejících velice prospívali, v přirozených potřebách života však trpěli nemalým nedostatkem, neboť nakažený vzduch, jenž byl otráven i nečistotami poutníků, nakazil mnoho Římanů, kteří odešli z tohoto světa smrtí nikoli přirozenou ale násilnou.“¹⁰³²

¹⁰³¹ *Ibidem*, s. 146.

¹⁰³² *Ibidem*, s. 156.

Kromě epidemie píše František Pražský poměrně věrně i o poměrech ve městě. Jeho zpráva se v podstatě shoduje s tím, co zaznamenal Matteo Villani a další italští letopisci. Římané údajně zakázali dovoz řady potravin, aby mohli o to více zvýšit ceny těch svých, výsledkem bylo, že zvláště maso a ryby byly v Římě velmi drahé. Patříčně vydělat se Římané po hubených letech snažili i na ubytování, údajně se tak stávalo, že za přemrštěné částky museli poutníci nocovat po šesti nebo i po osmi na jednom lůžku. Nebylo tedy divu, že se v takových podmínkách ve městě rychle šířila nákaza. Příliš vzorně se prý nechovali ani duchovní, kteří byli pověřeni organizací jubilea. Svatopetrští kanovníci si bezostyšně nechávali pro sebe všechny ofěry a mince, které poutníci házeli na hrob apoštola Petra, ačkoli měly být určené na opravu poškozené baziliky. Kardinál Giovanni Castellani je údajně chtěl donutit, aby peníze vrátili, se zlou se však potázal. Rozzuření kanovníci napadli dům, kde bydlel a donutili jej utéci z města. O moc lépe se nevedlo ani kardinálovi Anibaldi z Ceccana, který dal uvěznit jakési zpovědníky za to, že od poutníků vymáhali peníze za udělené rozhřešení. Jen o vlásek unikl smrti, když mu šíp, který po něm kdosi vystřelil, probodl klobouk. Od té doby prý raději nosil brnění a místo kardinálského klobouku přilbici.

Je pravděpodobné, že František měl informace přímo od někoho, kdo do Říma také putoval. Druhé Římské jubileum mělo v zemích České koruny podstatně větší ohlas než to první v roce 1300, pro Františka tudíž nebyl problém vyzpovídat někoho z poutníků. Co se známějších osob týče, víme, že se o jubilejním roce vydal na pouť do Říma Konrád Waldhauser.¹⁰³³ Nalézt lze také zprávu o klerikovi Kunčlinovi z Heroltovic, který zemřel cestou do Říma. V takových případech byl přímo papež oprávněný rozhodnout komu připadne osiřelé obročí.¹⁰³⁴ Doklad takového postupu máme z roku 1369, kdy papež Urban V. potřeboval co nejrychleji udělit nějakou prebendu padovskému studentovi práv českého původu Heřmanu Bohuňkovu z Nákla. Slíbil mu tedy místo hned po prvním českém klerikovi, kteří zemře na cestě do Říma nebo z Říma, nejdále ve vzdálenosti dvou dnů cesty. Netrvalo dlouho a Heřman takto získal kanovnickou prebendu u Sv. Mořice v Kroměříži po zemřelém papežském dvořanovi Dětrichovi z Kroměříže.¹⁰³⁵

¹⁰³³ HÖFLER, Constantin, K., A. (ed.). *Apologia Konradi in Waldhausen*. In: *Geschichtschreiber der Husitischen Bewegung in Böhmen I*. Wien: Kaiserl. königl. Hof - und Staatsdruckerei, 1856. 642 s. *Fontes rerum Austriacarum*. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Scriptores I. Abtheilung 2/1, s. 36.

¹⁰³⁴ NOVÁK, Jan Bedřich (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II. Acta Innocentii VI. Pontificis Romani*. 1352-1362, s. 285, č. 729, s. 287, č. 732.

¹⁰³⁵ *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia III. Acta Urbani V. (1362-70)*, s. 777, č. 1164.

Druhý římský jubilejní rok nebyl už tak úspěšný jako první a přinesl řadu obtíží i zklamání, přesto však přivedl do Říma množství poutníků a znamenal pro město alespoň krátkodobé období prosperity. Především se však opět stal poměrně důležitým milníkem v duchovních dějinách křesťanského západu. V zemích České koruny vzbudil zřejmě poměrně širokou odezvu. Téma poutí do Říma bylo v následujících desetiletích zřejmě živé i díky dvěma římským jízdám Karla IV., kterých se účastnila i řada českých šlechticů a duchovních. Obecně lze ale konstatovat, že poutě do Říma byly poměrně běžným jevem po celé 14. století. Uvedmě proto alespoň několik příkladů, které představí motivace poutníků i různé okolnosti jejich cest.

Vzhledem k tomu, že v této době duchovní nemířili do Říma kvůli vyřizování úředních záležitostí u papežské kurie, převažovaly mezi poutěmi do Říma cesty motivované prostě jen zbožností, spojenou někdy i s touhou poznávat cizí kraje. Okolnosti některých z nich jsou přitom pozoruhodné. Například roku 1333 se vydal na pouť do Říma dlouhodobě choravý olomoucký biskup Jindřich Berka z Dubé. Podle některých pramenů tam zemřel, podle jiných zemřel těsně po svém návratu.¹⁰³⁶ Svoji návštěvu Říma zmiňuje v souvislosti s výčtem událostí z počátků křesťanství také letopisec a představený Opatovického kláštera Neplach:

„Léta Páně 256 [správně 258]

V Římě byl umučen papež Sixtus s arcijáhnem Vavřincem, jáhny Falicissimem a Agapitem, s Římanem Tiburciem, s Hippolytem a celou jeho čeledí a se čtyřiceti sedmi vojáky. Hroby jich všech jsem navštívil v Římě.“¹⁰³⁷

¹⁰³⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Cesty českých kleriků ke kurii. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Cesty a cestování v životě společnosti. Reisen im Leben der Gesellschaft. Sborník příspěvků z konference konané 6. - 8. září 1994 v Ústí nad Labem.* Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1997, s. 75. Všichni arcibiskupové při přijetí palia přísahali, že budou pravidelně navštěvovat římskou kurii, stejně tak biskupové nebo opati. Měli za úkol se pravidelně poklonit hrobům apoštolů a informovat papeže o stavu diecéze, kláštera apod. Později se tyto vizitace nahrazovaly poplatkem, hodnostáři za sebe také vysílali zástupce a vizitace se prováděly za více let dozadu nebo dopředu. Například za Jana Očka z Vlašimi vykonal tuto povinnou vizitaci (*visitatio liminum*) v roce 1375 jeho prokurátor Petr ze Všerub. STLOUKAL, Karel (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IVm Acta Gregorii XI. Pontificis Romani, 1370-1378.* 1. vyd. Praeae: SPN, 1949-1953, s. 574, č 1009.

¹⁰³⁷ Neplach: Stručné sepsání Kroniky římské a české. In: BLÁNOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana (edd.). *Kroniky doby Karla IV.*, s. 531.

Víme, že Neplach často doprovázel Karla IV. při jeho cestách, je tedy možné, že Řím navštívil jako člen jeho doprovodu během první římské jízdy v roce 1355.

6.24.2 Další poutě do Říma

Důležitým zdrojem informací o poutnictví jsou od 14. století různé městské knihy, které zpravidla dříve nebyly vedeny nebo se nedochovaly. Poměrně četné doklady o poutích obsahují zejména soudní knihy, neboť daleké poutě byly často ukládány jako trest za těžší přečiny. Neméně záznamů o poutích ale najdeme i v knihách testamentů, do nichž bývala zapisována pořízení poutníků pro případ, že by se z dlouhých a nebezpečných cest nevrátili, nebo byly poutě přímo součástí závětí a jejich vykonání dědici, nebo jinými osobami, mělo přispět ke spáse duše zůstavitele. Celkově městské knihy představují obrovské množství materiálu, který z hlediska poutnictví zatím nebyl systematicky prozkoumán. Jde o úkol o to těžší, že jejich edice většinou chybí.

Výše jsme v souvislosti s druhou římskou jízdou Karla IV. zmínili, že závěť před touto císařskou poutí do Říma sepsal i císařův kancléř a olomoucký biskup Jan ze Středy. Konkrétně šlo o výčet knih z jeho majetku, které měly v případě jeho smrti připadnout klášteru augustiniánů u sv. Tomáše na Menším Městě pražském. Cesta byla především vojenským tažením, které mělo stabilizovat italské poměry a zajistit návrat papežů do Říma a mohlo by se tedy zdát, že opatrnost byla zvláště na místě. Na druhou stranu si je třeba uvědomit, že císařský doprovod skýtal ochranu, o které si jiní poutníci mohli nechat jen zdát. Každá daleká cesta byla ve středověku z mnoha důvodů nebezpečná, a tak jsou závěti v souvislosti s poutěmi do Říma poměrně běžné. Jednu z nich sepsal 19. března 1349 i měšťan Starého Města pražského Pavel Hopfner. Pro případ, že by se nevrátil, v ní odkázal své dceři Markétě, manželce Henslina Meinharda, syna Volframova, dvě kopy pražských grošů a dvě hřivny ročního platu na vsi Hříby (*Hrsib*). Svědky pořízení byli Rychtář Bořita (Borsutha) a přísežní Starého města¹⁰³⁸. Skutečně nešlo o plané obavy. Jak ukazuje příklad poutníka Jana Štěpánova z Prahy, který roku 1369 cestoval do Itálie se svojí osmiletou dcerou Alžbětou, představovali nebezpečí někdy i ti, od nichž by poutníci očekávali naopak spíše pomoc. Poté

¹⁰³⁸ SPĚVÁČEK, Jiří (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V/1, 1346-1355*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1955, č. 615, s. 305-306.

co Jan s dcerkou navštívili Řím, hodlali pokračovat do Bari, kde chtěli spatřit hrob sv. Mikuláše. Když však nocovali v Isole poblíž kláštera sv. Klimenta, přepadli je jeho mniši, Janovi sebrali veškeré peníze (prý celých třicet zlatých) a jeho dceru unesli. Záležitostí se zabýval dokonce sám papež Urban V., který důrazně žádal neapolského biskupa, aby proti loupeživým mnichům rázně zakročil. Zda a jak je biskup Bernardo z Rhodu potrestal, však už nevíme.¹⁰³⁹

Příliš bezpečný nebyl ani samotný Řím, jehož obyvatelé bývali často popisováni jako chamtiví, nepoctiví, pyšní a dokoce podlí. Ani kronikář Beneš z Hořovic si vypsání o založení Říma neodpustil doplnit poznámkou, že “... *ještě jest vždy těchto časuov mnoho pastýřuov okolo Říma, ješto od nich často pútníci bývají zlúpeni a zmordováni více než od jiných kterých lidí.*”¹⁰⁴⁰

Kdo jen trochu mohl, cestoval proto s doprovodem. Například v souvislosti s poutí císařského notáře a vratislavského děkana Dětricha, čteme, že se roku 1361 vydal na pouť obklopen svými druhy, služebníky a spolubratřími.¹⁰⁴¹ Na druhou stranu však doprovod cestu samozřejmě velmi prodražoval. Chudí poutníci se tedy snažili cestovat alespoň společně, ve větších skupinách.

Nepříjemnou překážkou v cestě mohly dále být i různé poplatky, jako cla a mýta, které museli poutníci platit. Teoreticky sice měli být od mnohých z nich osvobozeni, pokud prokázali, že motivem jejich cesty jsou zbožné úmysly, v praxi však tyto výhody často neplatily. Poutníci se tedy snažili vybavit různými glejty, které jim zajišťovaly volný průchod, nebo alespoň ohleduplné zacházení. Jeden takový glejt vydal sám císař Karel IV. právě pro výše jmenovaného Dětricha. Žádá v něm, aby byl jeho chráněncem i s doprovodem v Římě i na jiných místech cestou, milostivě přijímán, aby bylo s opatrností nakládáno s jeho koňmi, zbraněmi, zavazadly a všemi dalšími věcmi, a aby mohl svobodně procházet všemi místy bez placení jakéhokoli poplatku, a to na cestě tam i zpět.¹⁰⁴²

Pokud lze z takto malého vzorku vůbec dělat nějaké závěry, ukazují uvedené příklady, že ve 14. století byly cesty poutníků do Říma motivovány zejména zbožností jako takovou.

¹⁰³⁹ *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia III. Acta Urbani V. (1362-70)*, s. 721, č. 1108.

¹⁰⁴⁰ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 74.

¹⁰⁴¹ TADRA, Ferdinand, ed. *Summa cancellariae (Cancellaria Caroli IV.) = Formulář král. kanceláře české XIV. století*. Praha: Česká akademie cis. Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1895. 219 s. Historický archiv České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, s. 193, č. 336.

¹⁰⁴² *Ibidem*.

Prosebné, kajicné, ale i děkovné poutě do Říma, které se objevovaly v minulých staletích, nyní z pramenů v podstatě mizí. Stejně tak nebyly poutě *ad limina apostolorum* zpravidla ukládány proviniciům jako součást jejich trestů. Rozsudek uvedený k roku 1371 v olomoucké městské knize, kterým byly uloženy hned dvě poutě do Říma, byl v této době spíše výjimkou. Provinilci ostatně neměli putovat pouze do Říma, ale rozsudek jim ukládal podniknout ještě další dvě poutě do Cách, které se naopak jako cíl soudy uložených poutí objevují od 14. století velmi často.

6.24.3 Český hospic v Římě

Ve městě samotném poutníci potřebovali v první řadě ubytování nebo alespoň nějaké místo, kam by mohli složit hlavu. Soukromé pokoje v místních hostincích si mohli kvůli jejich cenám dovolit jen movitější z nich. Ostatním nezbývalo než využít některého z hospiciů. Zvláště o stavu těch, které provozovala přímo papežská kurie, si ale v období avignonského papežství netřeba dělat iluze. Lépe na tom mohla být zařízení provozovaná z nadací panovníků nebo šlechty jednotlivých zemí, ta však zase nepřijímala každého a jejich kapacita byla značně omezená. Mnohým chudým poutníkům tak nezbývalo než se uchýlit alespoň do předsíní římských bazilik. Jejich správci s tím ostatně počítali, takže například u sv. Petra bylo atrium vybaveno fontánou a byly u něho dokonce zřízeny i latríny.¹⁰⁴³

Hospic, který by sloužil výhradně Českým poutníkům, vznikl až v posledním roce vlády Karla IV. a tedy velmi pozdě.¹⁰⁴⁴ Připomeňme, že první podobná “národní” zařízení v Římě vznikala už od osmého století. Nevíme bezpečně, kdy dům poblíž římského *Campo dei fiori*, který měl být útočištěm chudých českých poutníků, císař s císařovnou Alžbětou zakoupili. Nejpravděpodobnější je, že se tak stalo v roce 1368 v souvislosti s druhou návštěvou Karla IV. v Římě, během níž byla Alžběta korunována císařovnou. Mělo by svoji logiku, že ve chvíli, kdy se císaři podařilo uskutečnit plán návratu papeže do Říma, myslel na příchozí z Českého království. Po vynaloženém úsilí určitě doufal, že návrat Urbana V. nebude pouhou epizodou a trvalá přítomnost papeže povede k novému rozkvětu Říma a tedy i zvýšenému zájmu poutníků. Papež však už po několika měsících nebyl schopen čelit hrozbám italského prostředí a vrátil se zpět do Avignonu, aniž by císařské založení nového hospice

¹⁰⁴³ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*, s. 76.

¹⁰⁴⁴ MAREŠ, František. Český hospic v Římě. In: *Časopis Českého musea č. 1, 1890*, s. 65-97.

potvrdil. Také zklamaný Karel IV. patrně za těchto okolností ztratil o tuto záležitost zájem.

Znovu o českém hospici slyšíme až roku 1378, kdy se myšlenky na jeho zřízení ujali bratři Petr, Oldřich a Jan z Rožmberka. Karel IV. jim tuto záležitost ochotně předal se zdůvodněním, že ji sám nemůže dokončit pro mnohá zaměstnání v Říši. Rožmberkové vydali 6. března nadační listinu, v níž uznali někdejší císařovy úmysly jako směřující ke spáse duší, a proto se chtějí přičinit o jejich naplnění. Zakládány hospic nadali slušnou částkou více než devatenácti kop pražských grošů ročně¹⁰⁴⁵. Nadání zároveň stanovilo určité podmínky pro provoz hospice.

Pro útěchu nemocných obyvatel domu se v něm měly konat pravidelné bohoslužby, pročež tam měl být zřízen oltář zasvěcený sv. Václavu a sv. Martě, která pohostila Pána Ježíše. O chod domu se měl starat zvláštní správce, který měl být klerikem. Jeho výběr záležel na rozhodnutí zakladatelů (do budoucna jejich dědiců) a probošta třeboňské augustiniánské kanonie, rozhodnutím těchto osob mohl být správce rovněž odvolán. Povinností třeboňského probošta dále bylo dbát o řádné vybírání určených platů a předávání prostředků správci hospice. Povinností správce domu bylo sloužení mši u zmíněného oltáře a samozřejmě péče o správu a opravy domu. Za svoji práci měl z upsaných platů dostávat plných deset kop, pouze menší polovina tedy měla směřovat na údržbu domu a péči o jeho chudé a nemocné obyvatele.

Nadaci rožmberských bratří potvrdil 8. března v Roudnici arcibiskup Jan z Jenštejna. Záměr nezhatilo ani nastalé papežské schisma, neboť České království zůstalo na straně římského papeže Urbana VI. Už po smrti Karla IV. požádala právě papeže Urbana císařovna-vdova Alžběta, aby též založení hospice potvrdil. Papež její žádosti samozřejmě vyhověl a bulou z 1. srpna 1379 vzal hospic pod svou ochranu.

6.24.4 Zájem českých poutníků o další místa

Druhým nejčastějším cílem poutníků z Čech byly Cáchy. O důvodech nárustu oblíbenosti poutí do Cách nejen v Čechách, ale prakticky ve všech evropských zemích na sever od Alp, jsme již obšírně pojednali výše. Zbývá ještě dodat, že pro obyvatele Českého království mohla mít cášská jubilea a poutě do Cách obecně, zvláštní přitažlivost, neboť v Praze se díky

¹⁰⁴⁵ Devět kop představovaly věčný platy z vesnice Oltyně u Příběnic, která patřila Petrovi a Janovi, deset a jedna osmina kopy pak ze vsi Božetice u Senekova patřící Oldřichovi. *Ibidem*, s. 66-67.

umělecko-ideologickému programu Karla IV. objevovala řada odkazů na toto korunovační město římských králů. Mnoho podobností vykazovala také Cášská a pražská vystavování ostatků. Do Cách přicházeli poutníci uctít především relikvie spojené s Kristem a Pannou Marií, dále měl svoji přitažlivost i kult sv. Karla Velikého. Obdobně i v Praze byly ústředními relikviemi obou zdejších *ostensio reliquiarum* předměty spojované s Pannou Marií a Kristem, které doplňovala prezentace říšských insignií, ostatků českých zemských patronů a řady dalších svatých.

Z praktického hlediska byla výhodou Cách jejich relativně snadná dostupnost. Nebyly tak vzdálené jako Svatá země, Compostela nebo i Řím a během cesty nebylo nutné zdolávat žádné závažné překážky, jakými byly například Alpy nebo Pyreneje. Také z pohledu kulturního, jazykového i politického vedla cesta spřízněnými oblastmi. Poutníci z českých zemí během ní neopouštěli území Říše a vzhledem k domácí rozšířenosti němčiny neměli ani obtíže, se v krajích, kterými cestovali, domluvit.

První doložená pouť z Českého království do Cách v roce 1312 souvisela s urovnáním závažného sporu a byla uložena jako součást rozsudku. Jako součást narovnání mezi znesvářenými stranami, nebo prostě jako součást uloženého trestu, se pak závazek putovat do Cách objevuje i v dalších desetiletích. České země v tom nebyly nikterak výjimečné. Provinilci přicházeli do Cách z celé západní, střední i severní Evropy, a to zvláště takoví, kteří se dopustili zabití, vraždy nebo jiného závažného násilného zločinu. Uložená pouť měla v této souvislosti hned trojí význam. Namáhavé putování spojené s velkými náklady bylo trestem samo o sobě, navíc však potrestaný u svého cíle získával milosti, které pomáhaly zahladit jeho vinu a sloužily konečně i jako přímluva za spásu zabitého.

K ukázkovému ujednání, které obsahovalo podmínku vykonání pouti, došlo v roce 1353 na Hradčanech. Týkalo se jakéhosi blíže neurčeného násilného skutku. Václav Pikoun z Jinonic a Radslav z Ořecha uzavřeli před místopurkrabím Pražského hradu dohodu, podle které měl Václav Pikoun zajisit sto mší v kostele sv. Tomáše, dalších sto mší v kostele sv. Klimenta a ještě dalších sto ve farním kostele v Ořechu. Dále měli Václav, jeho bratr Mikuláš a další jejich příbuzní (celkem dvacet osob) jít o třetí neděli postní v kajícím procesí od kostela sv. Vojtěcha na Pohořelci ke kostelu sv. Benedikta na Hradčanech a tam obětovat dvě kopy grošů. Další peníze měli složit přímo zmíněnému Radoslavovi před rychtářem a konšely města Hradčan. Nejprve to měly být dvě kopy o svátku nanebevzetí Panny Marie a pak ještě půldruhé kopy na svátek sv. Martina. Nakonec bylo Václavovi Pikounovi uloženo, aby se o provodní neděli následujícího roku dostavil do Ořecha, kde měl před hodnověrnými lidmi

převzít z Radoslavových rukou poutnickou hůl a vydat se k nejsvětější Panně Marii do Cách. Jako doklad, že pouť skutečně vykonal, si tam měl nechat vystavit osvědčení, opatřené pečeti tamějšího penitenciáře.¹⁰⁴⁶

Zřejmě k roku 1371 se vztahuje zápis v městské knize města Olomouce:

„Roku a dne jako výše (1371 den po Dionysiovi - 10. 10.) Rukojmí Pacha k uzavření smíru za Metlina Reckenkrigena na 2 poutě do Říma a toliktéž do Cách ke svaté Panně, které se mají vykonat od nejbližšího svátku svatého Ducha od tohoto svatého Ducha do dvou let bez prodlení a jakýchkoliv námitek: Heřman cíchař jako první, Czuxpretil, Kunc Řezenský, Leynhoz, Petr bečvář, Jakub v ulici Bradýřské rukou společnou a nerozdílnou slíbili Seidelovi Reckenkragenovi a Zikmundovi, synu jeho bratra.¹⁰⁴⁷

Do Cách ale samozřejmě zdaleka neputovali jen provinilci. Ve stejném prameni, jen o několik stran dříve, nacházíme zápis o závěti, kterou roku 1363 nechala před svojí poutí do Cách zbožná měšťanka jménem Anežka:

Důstojná paní Anežka, vdova po Dloplazském, chtějíc odejít na pouť k Panně Marii, svěřila Augustinovi, svému synu, 20 hřiven denárů na svém mlýně před Rohelskou Branou, jež připadnou jeho bratřím, kdyby zemřel než dospěje. Zbytek svěřila důstojnému muži panu Mikulášovi, kanovníkovi kostela olomouckého, svému bratru, a počestnému Mikuláši Straubingerovi, svému sestřenci, jako svým zmocněncům a poručníkům řečeného syna.¹⁰⁴⁸

Poutě do Cách dále dokládají i nálezy poutních odznaků. Z první poloviny 14. století pochází poutní odznak nalezený roku 1999 v historickém centru města Opavy. Jde o plaketku, vysokou necelé čtyři centimetry, opatřenou po stranách poutky, pomocí kterých mohla být připínána na oděv. Tvar odznaku má zřejmě připomínat průčelí chrámu. Horní část je zakončena sedlovou střechou se dvěma věžemi. Na plošce můžeme rozeznat trůnící a

¹⁰⁴⁶ TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy. Díl II*, s. 339.

¹⁰⁴⁷ SPÁČIL, Vladimír (ed.). *Nejstarší městská kniha olomoucká (Liber actuum notabilium) z let 1343-1420*. Olomouc: Ediční rada Měst. NV, 1982, s. 239.

¹⁰⁴⁸ *Ibidem*, s. 232.

korunovanou Pannu Marii, která v pravé ruce drží lilii (symbol čistoty) a levou přidržuje stojící postavičku malého Ježíška. Ježíšek má v kolem hlavy svatozář a v levé ruce drží kříž.¹⁰⁴⁹

Při popisu cášských jubilejních poutí jsme zmínili, že s nimi byla spojena tradice troubení na rohy, kterým byly ohlašovány začátek i konec jubilea, a díky tomu se rohy staly jedním ze symbolů cášských poutních slavností a poutníci si často odnášeli jejich miniaturní napodobeniny, coby suvenýry. Nečastěji byly vyráběny z keramiky, ale dochovaly se i různé exkluzivní, zhotovené ze stříbra, skla nebo dokonce ze slonoviny. Část jednoho takového roku byla nalezena i na hradě Děvín v severních Čechách. Okolnosti nálezu mluví pro jeho zařazení nejspíše do druhé poloviny 14. století. Další podobný fragment byl nalezen i na hradě Egerberg v severozápadních Čechách, jeho datace je však nejistá.¹⁰⁵⁰

Zatímco zájem o poutě do Cách v Českém království během 14. století očividně rostl, zmínky o poutnicích do vzdálené Compostely hledáme jen těžko. Víme, že roku 1367 vystavil aragonský král Petr IV. průvodní glejt pro slezské šlechtice Jana z Borsnitz a Petra ze Schellendorfu a jejich doprovod, čítající dvanáct jezdců a pět nebo šest pěších osob. Glejt zněl na volný pohyb Aragonií, nehovoří však o cíli jejich cesty, a jestli navštívili také Compostelu, se lze jen dohadovat. Příliš průkazný není ani nálezný svatojakubské mušle v Brně. Vzhledem k tomu, že jsou v ní provrtány dva otvory, je velmi pravděpodobné, že skutečně sloužila jako poutní odznak, není však příliš jasné, z jakého období pochází.

Pokud ještě zůstaneme u poutních odznaků zjistíme, že čeští poutníci pravděpodobně navštěvovali i další místa, jejichž věhlas mohl být jen regionální a povědomí o jejich poutních tradicích postupně zaniklo. Pravdou ovšem je, že interpretace nálezů různých drobných devocionálií je často problematická. Často pouze odhadujeme, že předměty mohly sloužit jako poutní odznak a nezdědka bývá problematická jejich datace.

Jako poutní odznak můžeme s vysokou pravděpodobností interpretovat drobný zdobený terčík nalezený v Děčíně, konkrétně v lokalitě Mariánská louka, kde stávalo později zaniklé středověké město. Ve středu jeho plošky, která má v průměru kolem tří centimetrů, je šesticípá hvězda, po obvodu je čitelný nápis AVE.MARIA.ORA+, tedy začátek mariánské

¹⁰⁴⁹ VELÍMSKÝ, Tomáš. Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages. In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (ed.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, s. 264.

¹⁰⁵⁰ *Ibidem.* s. 262.

modlitby. Hvězda byla ve středověku jako symbol Panny Marie používána často, původ tohoto symbolu byl v hymnu z 9. století, který o Marii mluví jako o *maris stella*, tedy mořské hvězdě. Toto pojmenování vzniklo patrně na základě podobnosti jména Marie s latinským *mare*. Na zadní straně je terčík opatřen očkem, což napovídá, že měl nejspíše sloužit jako knoflík k sepnutí svrchního oděvu. Na základě jeho podoby i okolností nálezů, jej lze časově zařadit nejspíše do první poloviny 14. století. Větší problém je identifikace místa, odkud by mohl předmět pocházet. Mariánských poutních míst bylo po celé Evropě velké množství, žádný podobný odznak však dosud nebyl nalezen. Nabízí se tedy možnost, že mohl souviset s poutěmi do nedalekého kláštera cisterciáček Marienstern. Tento klášter, ležící jen asi padesát kilometrů od místa nálezů, byl založen už roku 1248. Zprávy o populárních poutích ke klášteru máme sice až z pozdního středověku, to však samozřejmě neznamená, že jednotliví poutníci nemohli na toto místo přicházet už dříve a odnášet si odtud podobné drobné devocionálie, jako je nalezený knoflík¹⁰⁵¹.

Zajímavý nález byl učiněn také v rotundě sv. Pantaleona v Pustiměři. Při průzkumu ženského hrobu z poloviny 14. století byl objeven drobný přívěšek ve tvaru šipky, na němž je vyobrazena Panna Marie stojící na měsíci. Je pravděpodobné, že přívěšek byl součástí náhrdelníku nebo například růžence, to však samo o sobě ještě nepopírá možnost, že šlo o poutní devocionálii. Původ předmětu však zatím nebyl objasněn¹⁰⁵².

Oproti předchozím dvěma, je třetí nález, spadající do téže doby, poměrně jasný. Jedná se o poutní odznak, který si krátce po polovině 14. století přinesl neznámý poutník z Hessenského Gottsbüren. Události, které daly vzniknout tomuto poutnímu místu, se velmi podobají těm, které známe z jiných míst, kde byla uctívána Svatá krev Páně. Roku 1329 nebo 1330 byla údajně v lese poblíž obce nalezena hostie s krvavými skvrnami. Byla přenesena do kostela a začala působit četné zázraky. Bez zajímavosti není, že zdejší poutě schválil v roce 1331 trevírský arcibiskup Balduin. Sláva Gottsbüren rychle rostla a v polovině 14. století už šlo o jedno z nejnavštěvovanějších poutních míst v Německu. Často se zde zastavovali poutníci, kteří ze severních oblastí Německa, ale též z Dánska či Skandinávie, mířili do Cách, Říma nebo Compostely. Co se českých zemí týče, je nalezený poutní odznak zatím jediným

¹⁰⁵¹ VELÍMSKÝ, Tomáš. K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích. *Archaeologia historica* 23, 1998, s. 449-451.

¹⁰⁵² VELÍMSKÝ, Tomáš. Reflection of Pilgrimages in the Material Culture of the Czech Middle Ages. In: DOLEŽAL, Daniel, KÜHNE, Hartmut (edd.). *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, s. 62.

dokladem pouti na toto místo. Provedení odznaku je poměrně atypické a umělecky zajímavé. Uprostřed je kříž, který tvoří ohnuté větve stromu, na něm visí ukřižovaný Kristus, který má kolem hlavy svatozář a z jehož boku viditelně tryská krev. Po Kristově pravici stojí pod křížem Panna Marie, která nastavuje ruku krvi, vycházející z jeho boku. Postavou po Kristově levici je zřejmě evangelista Jan.¹⁰⁵³

Během archeologických průzkumů průběžně dochází k nálezům dalších poutních odznaků, s jejichž publikací materiálu pro studium našeho poutnictví stále přibývá. Další cenné objevy by mohlo přinést bádání v oblasti kampanologie. Ze sousedního Německa víme, že poutní odznaky byly už ve 14. století často umisťovány na zvony. Žádný větší výzkum, který by se na tento fenomén zaměřil, však u nás dosud nebyl proveden.

6.24.4.1 Pout' Petra Žitavského do Francie

Nezanedbatelnou součástí duchovně motivované mobility bylo i cestování řeholníků mezi jednotlivými kláštery jejich řádů nebo na shromáždění řádových generálních kapitul. Zatímco putování mezi jednotlivými kláštery například kvůli studiu bylo typické spíše pro příslušníky žebravých řádů, pořádání provinciálních a generálních kapitul bylo běžné i ve většině ostatních. Pomineme-li hroby světců a další duchovní poklady, které se nacházeli přímo v kláštorech, do nichž řeholníci směřovali, neopomínali samozřejmě tito lidé ani návštěvy svatých míst, která se vyskytovala po jejich cestě. Obširný popis takové cesty nám zanechal opat Zbraslavského kláštera Petr Žitavský. Konkrétně šlo o jednu z jeho výprav na pravidelnou generální kapitolu řádu do francouzského Citeaux. Cestoval přes Paříž, přičemž nevynechal ani návštěvu Saint-Denis a dále se zastavoval na místech spojených s předním učitelem řádu sv. Bernardem z Clairvaux.

„Téhož roku (1334) v měsíci květnu nesnesitelný mráz všechny vinice v německých krajinách velice poničil tak, že měly ty vinice smutek. V Burgundsku však a ve Francii v Champagni, kudy jsem se ubíral v době vinobraní, nestala se, jak jsem viděl, tak veliká škoda. Ale jinou ránu dopustil Bůh toho roku na ty země, protože tehdy morová nákaza zachvátila přemnoho lidí. Neboť v Paříži ve třech letních měsících zemřelo v královském špitále, který leží před klášterem blahoslavené Panny při katedrálním kostele, šestnáct tisíc

¹⁰⁵³ *Ibidem.* s. 264.

lidí a bylo pochováno na hřbitově Mládátek. A vypravuji to s žalostí, vždyť jsem byl v tom špitále a se soucitným duchem se na to díval. V krátké době zemřelo tolik lidí, že sotva bylo tolik těch, kteří by je zdvihli a odnesli ke hrobu.

A přece jsem viděl ve Francii a v Paříži četné věci, kterými se potěšila duše má; viděl jsem tam trnovou korunu, přeslavné ostatky chované v královské kapli, viděl jsem v Paříži největší moudrost tohoto světa, moc krále Filipa a jeho syna Jana, ušlechtilost staré královny a mladé paní Jitky, viděl jsem úctu knížat a rytířů, hojnost spořádané družiny, spravedlnost lidu, mír království; navštívil jsem také svatého Diviše, pil jsem ze studny, ležící v hrobce pod kůrem, v lásce Boží a svatého Diviše a potřel jsem tou vodou místo veliké své bolesti, kterou jsem měl ve stehně, a hned jsem byl uzdraven.

Téhož roku jsem viděl v Burgundsku u Dijonu na hradě, na kterém se narodil svatý Bernard, jeden zázrak, který nesmí být zastřen mlčením. Uvedl mne totiž správce hradu, ctihodný muž, do kamenné komory a uviděl jsem na místě narození svatého Bernarda nový oltář z mramoru a před oltářem viset hořící lampu a v té komoře ležet tři veliké nádoby plné vína. Pomodlil jsem se dříve před oltářem a potom jsem se začal vyptávat správce hradu, proč necháva na tak posvátném místě ležet víno. A on v odpověď řekl: „Činím to pro veliký zázrak, pane,“ a pravil:

„Přiznávám se, že nikdy od dávných dob neleželo víno v této komoře z úcty právě k tomu starému oltáři, který tu prvotně stával. Ale já, jenž jsem neprozřetelně hleděl více na svůj prospěch než na posvátnost místa, zboural jsem před šesti lety starý oltář a uložil jsem sem víno, ale, hle, neměl jsem z toho užitek, nýbrž škodu; neboť žádná nádoba zde uložená nemohla uchovati své víno, nýbrž víno, vytékajíc jako řešetem, vylilo se do sucha. Když jsem uviděl tento zázrak, znovu jsem postavil před třemi lety tento oltář, který vidíte, a potom jsem zkoušel, budou-li po postavení oltáře nádoby téci jako dříve, ale nikterak se to nestalo, neboť se až dodnes všechno víno sem uložené, bylo-li slabé, zlepšuje a dobré se mění v lepší a bez vytékání neztenčeně uchovává.

Tehdy jsem z těchto nádob se napil a velebil v duchu Boha nebeského, jenž působí zázraky chválu věrnému Bernardovi; sám z nádob vymítal dříve nápoj, který však teď mu všechen uchovávají.

Na téže cestě jsem s duchem zbožnosti došel v Clairvaux takřka k bráně nebeské a spatřil jsem tam slavné a veliké skutky Boží a poznal jsem z nich, že tu byla štědře vylita hojnost dobroty Boží. Viděl jsem náhrobky svatého Bernarda, svatého Malachiáše biskupa a šesti mučedníků pod třemi oltáři blízko sebe postavené; viděl jsem hlavu svatého Bernarda a

Malachiáše a znamenité neocenitelné ostatky; viděl jsem místo pobytu a smrti svatého Bernarda; viděl jsem kámen koupele, na kterém byla úplně zobrazena podoba jeho těla; viděl jsem tam hroby tří kardinálů a čtyřiceti pěti biskupů a arcibiskupů, kteří byli skoro všichni syny svatého Bernarda, mnichy a klášterníky; viděl jsem jeho lože a prostou úpravu toho lože; viděl jsem, kde v Pánu odpočívají jeho otec a matka a bratři a první mniši, mužové velmi dokonalí; viděl jsem místo, kde byl napsán list za deště bez deště; viděl jsem i přemnoho jiných věcí, kterými se těšila duše a těšil duch. „Kéž by dokonání mé bylo jako i těchto!“ Učiň to, Pane, ze své milosti a pro zásluhy svatého Bernarda a jiných svatých, kteří tamže odpočívají, protože dobrota tvá je nekonečná. Amen“¹⁰⁵⁴

Nešlo samozřejmě o jedinou Petrovu cestu na řádovou generální kapitulu do kláštera, který dal jeho řádu jméno. Důvodem, proč se tolik rozepsal právě o této, může být, že se jí, na rozdíl od jiných, rozhodl spojit i s návštěvou Paříže. Návštěva hlavního města Francouzského království znamenala poměrně značnou zajížďku, pro kterou se patrně staříčkový opat rozhodl, neboť si přál spatřit Kristovu trnovou korunu a další slavné relikvie chované v pařížských svatyních a opatství Saint-Denis. Naproti tomu návštěvy rodného hradu sv. Bernarda, který se nacházel nedaleko Dijonu i kláštera v Clairvaux, už mohly být poměrně běžnými doplňky těchto cest, neboť obě místa se nacházejí nedaleko Citeaux.

6.24.5 Poutě do Svaté země

Doklady o poutích do Svaté země je třeba hledat především v edicích papežských listin, neboť k jejich uskutečnění bylo třeba nejprve získat zvláštní papežské svolení. Supliky tohoto druhu zasílané papežské kurii za pontifikátů papežů Klimenta VI. a Inocence VI. zmapoval s využitím edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* Ivan Hlaváček.¹⁰⁵⁵ Na zámořskou pout' málokdo vyrážel sám. Každý, kdo si to mohl jen trochu

¹⁰⁵⁴ HEŘMANSKÝ, František, MERTLÍK, Rudolf, FIALA, Zdeněk (edd.). *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*, s. 400-401.

¹⁰⁵⁵ HLAVÁČEK, Ivan. Papežská kurie a laikové v českém státě za Karla IV. v letech 1342-1362. Sonda do kuriální i české vzájemné každodennosti. In: KUBÍN, Petr, MIKULICOVÁ, Mlada, (edd.). *In omnibus caritas: sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy k počtě devadesátých narozenin Prof. ThDr. Jaroslava Kadlece*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2002. 631 s. ISBN 80-246-0344-6, s. 173

dovolit si na cestu přibral alespoň jednoho služebníka. Doprovod zámožnějších šlechticů mohl čítat dokonce až desítky osob. Proto byly suppliky doplňovány o různé dovětky, aby se papežský souhlas s vykonáním pouti vztahoval nejen na žadatele, ale též na členy jeho doprovodu.

Během desetiletého pontifikátu Klimenta VI. byly schváleny jen dvě takové žádosti. Obě se týkaly šlechticů z Vratislavské diecéze, která tehdy patřila k zemím české Koruny. První, doručená v listopadu 1348 se týkala Ramuolda Stoschonise, který měl putovat k hrobu Páně v doprovodu šesti osob.¹⁰⁵⁶ Druhá žádost z října 1349 byla překvapivě podobná. Petentem byl Štěpán Hermanův z Richenbachu, a také jemu bylo dovoleno navštívit Svatou zemi s šestičlenným doprovodem.¹⁰⁵⁷

Pontifikát Inocence VI. trval taktéž deset let, žádostí o povolení pouti do Svaté země se však během něho objevilo hned šest. Polovinu představovaly žádosti slezských vévodů. Jindřichovi Hlohovskému bylo v prosinci 1353 povoleno cestovat s dvacetičlenným doprovodem¹⁰⁵⁸, zatímco Bolek Minsterberský si v budnu 1354 vyžádal, aby jej mohlo doprovázet rovnou čtyřicet dalších osob.¹⁰⁵⁹ Mikuláš Opavský sice kromě sebe získal svolení jen pro pětadvacet družiníků, zato rovnou uváděl, že půjde o doprovod ozbrojený (*armigeris*).¹⁰⁶⁰ Svoji žádost odeslal v červnu 1360.

Dostatečně zámožný musel být i Tobiáš z Bechyně, kterému bylo na začátku roku 1354 dovoleno Svatou zemi navštívit spolu s dalšími dvanácti osobami.¹⁰⁶¹ Naproti tomu dva nižší šlechtici Vojtěch Havránek z Chotěmic a Přibík z Lovčic v tu samou dobu usoudili, že bude výhodnější, když se na cestu vydají společně a každý z nich si přibral už jen jednoho služebníka.¹⁰⁶² Posledním petentem, kterého v papežských listinách nacházíme byl císařův služebník Mikuláš z Orle, který na pouť hodlal vyrazit společně s Matějem z Rabštejna a šesti

¹⁰⁵⁶ KLICMAN, Ladislav (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia I. Acta Clementis VI. Pontificis romani, 1342-1352*, č. 1034, s. 580.

¹⁰⁵⁷ *Ibidem*, č. 1174, s. 637.

¹⁰⁵⁸ NOVÁK, Jan Bedřich (ed.). *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II. Acta Innocentii VI. Pontificis Romani, 1352-1362*, s. 70, č. 167.

¹⁰⁵⁹ *Ibidem*, s. 96, č. 228.

¹⁰⁶⁰ *Ibidem*, 1083 a 1085, s. 433.

¹⁰⁶¹ *Ibidem*, č. 179, s. 76.

¹⁰⁶² *Ibidem*, č. 188, s. 79-80.

dalšími služebníky.¹⁰⁶³ Uvedený přehled ukazuje, že zájem o poutě do Svaté země byl víceméně stabilní, a že do těchto vzdálených končin vyrazili lidé poměrně různého společenského postavení.

Mimo papežská registra se o poutnících do Svaté země dozvídáme spíše jen náhodně a často jaksi mimochodem ve zcela jiných souvislostech. Pout' do Svaté země musel před rokem 1368, kdy zemřel, podniknout například i vysoký královský úředník Zbyněk Zajíc z Valdeka. Byl totiž podle toho přezdíván „Zámořský“ a navíc víme, že byl rytířem Božího hrobu. Nešlo sice o nijak zvlášť prestižní hodnost, neboť takovým rytířem se mohl stát v zásadě kdokoli, kdo zaplatil stanovenou sumu, na druhou stranu však na něj mohl být pasován pouze v Jeruzalémě.¹⁰⁶⁴

Dodejme ještě, že ve 14. století už většina poutníků ze zemí střední Evropy necestovala do Svaté země tak říkajíc suchou nohou přes Uhry, ale využívali služeb Benátčanů, kteří měli na jejich přepravu jakýsi monopol.

¹⁰⁶³ *Ibidem*, č. 1063, s. 424.

¹⁰⁶⁴ SEDLÁČEK, August. Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV, Litoměřicko a Žatecko. V Praze: Šolc a Šimáček, 1923, s. 4.